

Міністерство освіти і науки України
Кам'янець-Подільський національний університет імені Івана Огієнка
Науково-дослідний центр огієнкознавства

ІВАН ОГІЄНКО

І СУЧАСНА НАУКА ТА ОСВІТА

НАУКОВИЙ ЗБІРНИК

Серія філологічна

Випуск XV

Кам'янець-Подільський національний університет
імені Івана Огієнка
2018

УДК 001(477)(092)+378
ББК 72(4Укр.)я434+74.58
I-18

Свідоцтво про державну реєстрацію друкованого засобу масової інформації:
Серія КВ №20173-9973 ПР від 15.07.2013 р.

Збірник включено до Переліку наукових фахових видань України
(Наказ Міністерства освіти і науки України № 241 від 09.03.2016 р.).

Рекомендовано до друку вченою радою Кам'янець-Подільського
національного університету імені Івана Огієнка
(протокол № 8 від 27 вересня 2018 р.).

Збірник індексується наукометричними базами: **Google Scholar, Index Copernicus.**

Рецензенти:

Н. В. Кондратенко, доктор філологічних наук, професор
(Одеський національний університет ім. І. І. Мечникова);

В. П. Біляцька, доктор філологічних наук, доцент
(Національний технічний університет «Дніпровська політехніка»).

Головний редактор:

Л. М. Марчук, доктор філологічних наук, професор.

Відповідальний редактор:

О. А. Рарицький, доктор філологічних наук, доцент.

Відповідальний секретар:

Т. О. Джурбій, кандидат філологічних наук, старший викладач.

Редакційна колегія

С. Д. Абрамович, доктор філологічних наук, професор;

Н. І. Бернадська, доктор філологічних наук, професор;

О. С. Волковинський, доктор філологічних наук, професор;

О. В. Кеба, доктор філологічних наук, професор;

Б. О. Коваленко, кандидат філологічних наук, доцент;

І. О. Кучинська, доктор педагогічних наук, професор;

І. Й. Набитович, доктор філологічних наук, професор;

Г. Й. Насмінчук, кандидат філологічних наук, професор.

I-18 **Іван Огієнко і сучасна наука та освіта** : науковий збірник : серія філологічна / [редкол.: Л. М. Марчук (гол. ред.), О. А. Рарицький (відп. ред.) та ін.]. — Кам'янець-Подільський : Кам'янець-Подільський національний університет імені Івана Огієнка, 2018. — Вип. XV. — 380 с.

Матеріали збірника репрезентують унікальний феномен державницької, духовно-культурної, наукової, педагогічної діяльності Івана Огієнка. Статті присвячені осмисленню, інтерпретації, дослідженню та розвитку наукових і творчих концепцій Івана Огієнка та їх проєкцій на сучасний освітній простір.

Збірник адресовано науковцям, викладачам, учителям, студентам, усім, кого цікавлять актуальні питання вітчизняної гуманітарної науки, проблеми української духовності та культури.

УДК 001(477)(092)+378
ББК 72(4Укр.)я434+74.58

ISSN 2309-7086

DOI: 10.32626/2309-7086.2018-15-2

© К-ПНУ імені Івана Огієнка, 2018

Ministry of Education and Science of Ukraine
Kamianets-Podilskyi Ivan Ohienko National University
Ohienko Scientific Research Center

IVAN OHIIENKO
AND CONTEMPORARY
SCIENCE AND EDUCATION

SCHOLARLY PAPERS

Philology

Issue XV

Kamianets-Podilskyi Ivan Ohienko National University
2018

UDC 001(477)(092)+378

Certificate of state registration of the printed mass medium
KB № 20173-9973 ІІР, 15.07.2013

The volume is indexed in the List of Ukrainian scientific professional periodicals
(The Order of the Ministry of Education and Science of Ukraine, № 241, 09.03.2016).

The publication is approved by the Learned Council of Kamianets-Podilskiy
Ivan Ohiienko National University (Protocol № 8, 27.09.2018).

The volume is indexed in **Google Scholar, Index Copernicus.**

Reviewers:

N. V. Kondratenko, Doctor of Philology, Professor
(Odesa I. I. Mechnikov National University);

V.P. Biliatska, Doctor of Philology, Associate Professor
(National Technical University «Dnipro Polytechnic»).

Editor-in-Chief:

L. M. Marchuk, Doctor of Philology, Professor.

Executive Editors:

O. A. Rarytskyi, Doctor of Philology, Associate Professor.

Assistant editor:

T. O. Dzurpii, Candidate of Philology, Assistant Professor.

Editorial Board:

S. D. Abramovych, Doctor of Philology, Professor;

N. I. Bernadska, Doctor of Philology, Professor;

O. S. Volkovynskiy, Doctor of Philology, Professor;

O. V. Keba, Doctor of Philology, Professor;

B. O. Kovalenko, Candidate of Philology, Associate Professor;

I. O. Kutchynska, Doctor of Education, Professor;

I. J. Nabytovych, Doctor of Philology, Professor;

H. J. Nasminchuk, Candidate of Philology, Professor.

Ivan Ohiienko and Contemporary Science and Education : Scholarly Papers :
Philology / [editorial board: L. M. Marchuk (editor-in-chief), O. A. Rarytskyi
(executive editor), et al.]. — Kamianets-Podilskiy : Kamianets-Podilskiy Ivan
Ohiienko National University, 2018. — Issue XV. — 380 p.

The materials of the Scholarly Papers present the unique phenomenon of
state, spiritual and cultural, scientific, educational activities of Ivan Ohiienko.
The papers focus on comprehension, interpretation, research and development
of scientific and creative concepts of Ivan Ohiienko and their representation in
contemporary educational space.

The issue is addressed to scholars, educators, students and all those interested
in topical issues of Ukrainian humanities, spirituality and culture.

ISSN 2309-7086

DOI: 10.32626/2309-7086.2018-15-2

© Kamianets-Podilskiy Ivan Ohiienko
National University, 2018

DOI: 10.32626/2309-7086.2018-15-2.5-7

100-РІЧЧЮ ВІД ДНЯ ЗАСНУВАННЯ КАМ'ЯНЕЦЬ-ПОДІЛЬСЬКОГО НАЦІОНАЛЬНОГО УНІВЕРСИТЕТУ ІМЕНІ ІВАНА ОГІЄНКА ПРИСВЯЧУЄТЬСЯ

Одним із найбільших культурних досягнень Української революції 1917-1921 рр. було створення Кам'янець-Подільського державного українського університету. Цей знаковий освітній проєкт визрів і набув первісних контурів у результаті усвідомлення доленосних викликів, кинутих українству в кризових обставинах і передумовах воєнного та революційного часу. Він був реалізований за активної участі української академічної спільноти, котра мала забезпечити повноцінне функціонування державного українського університету в культурно-освітньому просторі революційної України.

Заснований відповідно до Закону, затверженому 17 серпня 1918 р. гетьманом Української Держави Павлом Скоропадським, університет відображав соборницькі інтенції громадсько-політичних та культурних діячів того часу і став осередком творення національної університетської освіти. Першим ректором Кам'янець-Подільського державного українського університету став активний громадський діяч, проникливий інтелектуал-дослідник і вмілий організатор Іван Огієнко. За його задумом університет у пограничному краї мав стати своєрідним мостом, який би об'єднав українство, сформоване в межах ідеологічних просторів імперій Романових і Габсбургів. «Заснування вищих шкіл – це перше, чим може похвастатись нарід. . . , – наголошував І. Огієнко. – Наш університет український по духові й устроєві, а наша мета – науковий дослід і виховання молоді».

У перший навчальний рік в університеті функціонувало три факультети – історико-філологічний, фізико-математичний і богословський, де навчалось 267 студентів. Навчальні заняття проводили 13 професорів і викладачів – сузір'я відомих українських учених, урядовців, громадсько-політичних і культурних діячів, письменників: С. Бачинський, Л. Білецький, В. Геринович, Д. Дорошенко, М. Драй-Хмара, П. Клепатський, П. Клименко, К. Копержинський, І. Любарський, О. Неселовський, Й. Оксіюк, М. Плевако, С. Русова, Ю. Сіцинський, М. Хведорів (Федоров), К. Широцький та ін., які вписали перші сторінки в літопис Кам'янець-Подільського державного українського університету.

На особливу увагу заслугоує участь в освітньому проєкті Кам'янець-Подільського державного українського університету видатного історика й будівничого української держави М. Грушевського. На зламі 1917-1918 рр. голова Центральної Ради турбувався про законодавче забезпечення функціонування незалежної держави й усяляко сприяв створенню нових українських інституцій. Так, восени 1917 р. його схемою вивчення циклу українознавчих дисциплін у вищій школі було реалізовано у відкритому 5 жовтня Київському українському народному університеті, а згодом у Київському і Кам'янець-Подільському

державних українських університетах. Після повалення Центральної Ради її голова наприкінці квітня 1918 р. перейшов у підпілля, а потім мешкав напівлегально. Як стверджує С. Кульчицький, «Грушевський був усунутий на манівці політичного життя», але дістав можливість наукової праці.

На початку жовтня у Києві відбулося врочисте відкриття Українського державного університету, в якому взяли участь гетьман П. Скоропадський, прем'єр-міністр Ф. Лизогуб, члени уряду, голова Українського національного союзу В. Винниченко, інші політичні діячі. М. Грушевський у цих урочистостях участі не брав, хоча його відсутність не була непоміченою. Від організованого студентства йому надіслали вітальну телеграму, а наприкінці жовтня загальні збори Української студентської спілки також надіслали йому вітання.

В умовах загрози захоплення Києва більшовиками в кінці січня 1919 р. родина Грушевських вирішила перебраться до Львова, але через воєнні дії на початку лютого прибула до Кам'янка-Подільського, де оселилася в будинку колишнього предводителя повітового дворянства (через вузьке коло джерел адреси не встановлено). Одна з причин приїзду до губерньського міста, де на ту пору перебувала частина урядових установ і функціонував український університет, – це оформлення Михайлом Сергійовичем дипломатичного паспорту. Але 8 березня Подільський губерньський комісар УНР вручив йому закордонний паспорт на ім'я «мешканця м. Кам'янка на Поділлі, доктора руської історії Михайла Сергійовича Грушевського, 53 років», за виготовлення якого він сплатив мито у розмірі 25 карбованців. Фотографію для паспорта на стандартному бланку «Visit Portret» було виготовлено найімовірніше наприкінці лютого – на початку березня 1919 р. в одному з фотоательє Кам'янка-Подільського. Втім, для виїзду за кордон, де М. Грушевський мав очолити закордонну делегацію Української партії соціалістів-революціонерів (УПСР), залишалася дочекатися переказу асигнованих у його розпорядження 600 тис. гривень.

Через складні особисті відносини з ректором І. Огієнком, що з 5 січня обіймав посаду виконувача обов'язків міністра освіти, М. Грушевський відмовився від викладання в університеті. Проте він періодично виступав у гімназіях і на жіночих курсах, погодився редагувати газету «Життя Поділля», яка стала органом блоку українських соціалістичних партій. Редакція газети розміщувалася у будинку місцевої «Просвіти» за адресою проспект Тараса Шевченка, 51 (сьогодні – будинок міської дитячої хорової школи, вул. Шевченка, 37). 5 березня 1919 року Рада професорів українського університету обрала видатного українського історика М. Грушевського, зважаючи на його великі заслуги в галузі українознавства, почесним членом університету, що стало беззаперечним визнанням внеску вченого в розбудову української вищої освіти. Невдовзі це рішення Ради професорів затвердив міністр освіти, що мало неабияке значення для зміцнення авторитету українського університету.

19 березня в Українському клубі (вул. Петроградська, 38, будинок не зберегся) на камеральному заході за участю місцевої інтелігенції, зокрема представників українського університету – професора В. Біднова і приват-доцента М. Чайковського, присвяченому 105-й річниці від дня народження Тараса Шевченка, М. Грушевський виголосив емоційну промову про життєві ідеали Великого Кобзаря й оцінив тогочасні військово-політичні події. Отримавши кошти, мандат і директиви ЦК УПСР щодо Закордонної делегації, 31 березня 1919 р. М. Грушевський у супроводі кам'янецького архітектора і громадського діяча В. Січинського через Тернопіль, Станіслав вирушив до Праги.

На діяльність закладу освіти великий вплив мала зміна влади – з української на радянську, яка спочатку закрила богословський факультет, запровадила посаду комісара, ліквідувала попередні органи управління університетом, а на початку 1921 р. реорганізувала заклад в Академію теоретичних знань, згодом – в Інститут теоретичних наук. Викладачі змушені були прилаштуватися до більшовицько-марксистських догм, а їх неприйняття загрожувало кар'єрі та навіть свободі. З 27 професорів і приват-доцентів державного українського університету, котрі в листопаді відмовилися емігрувати, 18 потрапили під колішата репресій, були засуджені за український патріотизм і творення національної університетської освіти.

У складний повосенний час виш функціонує як державний педагогічний інститут із чотирирічним терміном навчання, який готує переважно вчителів для загальноосвітньої школи. Буття периферійного педагогічного інституту передбачало складні взаємини з партійними кураторами, чиновниками, до яких додалися проблеми з гармонізації освітнього процесу, науково-дослідної діяльності, кадрового забезпечення та ін. У 60-80-х рр. ректорат і викладачі послідовно вибудовували успішний і знаний педагогічний інститут на освітньо-культурній мапі УРСР.

Пострадянська доба сформувала кардинально інший горизонт очікувань, можливостей і перспектив. Було розпочато реорганізацію педагогічного інституту в класичний університет, зорієнтований на славні традиції українського державного університету періоду національної революції та унікальне культурне середовище. Враховуючи загальнодержавне і міжнародне визнання результатів діяльності навчального закладу та вагомий внесок у розвиток освіти і науки, Указом Президента України № 44/2008 від 22 січня 2008 р. університету було надано статус національного й того ж року розпорядженням Кабінету Міністрів України від 20 серпня присвоєно ім'я його першого ректора-засновника Івана Огієнка.

За свою 100-річну історію заклад сформував міцну навчально-матеріальну базу, виріс у сучасний науково-освітній та культурний осередок, який підготував 90 тисяч спеціалістів для загальноосвітніх і спеціальних шкіл, дошкільних виховних закладів, академічних інституцій та управлінської сфери. Серед його випускників – 70 докторів і майже 500 кандидатів наук, заслужені вчителі, діячі науки і техніки, працівники фізичної культури і спорту України, майстри спорту, серед останніх – 44 учасники Олімпійських ігор, 16 з яких вибороли олімпійські медалі: 9 золотих, 3 срібні та 4 бронзові.

Кам'янець-Подільський національний університет імені Івана Огієнка впевнено крокує у майбутнє, спільними зусиллями викладачів і студентів продовжує творити свою історію, намагається синхронізувати освітню діяльність з європейськими стандартами організації науково-дослідної роботи і навчання молоді.

Упевнений, що пошановуючи свої академічні традиції, зберігаючи власну ідентичність та дбаючи про спадкоємність, наша alma mater успішно здолає всі виклики сьогодення. Попереду – друге століття успіхів!

Сергій Копилов,
*ректор Кам'янець-Подільського національного
університету імені Івана Огієнка*

МОВОЗНАВЧІ СТУДІЇ ІВАНА ОГІЄНКА

УДК 378.016:001.89]:001(477)(092)
DOI: 10.32626/2309-7086.2018-15-2.8-12

Т. П. Білоусова

Кам'янець-Подільський національний університет імені Івана Огієнка

ПІДВИЩЕННЯ КУЛЬТУРИ НАУКОВОГО МОВЛЕННЯ У ВИЩОМУ НАВЧАЛЬНОМУ ЗАКЛАДІ КРИЗЬ ПРИЗМУ ПОГЛЯДІВ ІВАНА ОГІЄНКА

У статті проаналізовані вимоги, які Іван Огієнко висував до наукової мови. Особливу увагу приділено положенням, корисним з погляду підвищення загальної культури наукового мовлення студентів і науково-педагогічних працівників у вищому навчальному закладі. Підкреслено необхідність враховувати поради І. Огієнка під час вивчення курсу «Основи наукових досліджень», покликаного забезпечити набуття студентами загальних і спеціальних компетентностей щодо навчально-дослідної та науково-дослідної діяльності.

Ключові слова: Іван Огієнко, наукова мова, культура наукового мовлення, науковий стиль.

Здобуття вищої освіти передбачає високий рівень володіння сучасною українською літературною мовою, зокрема, її науковим стилем. Науковий стиль, з одного боку, постає як загальний стиль навчального процесу, з іншого – як стиль дослідницької діяльності студента.

Науково-дослідницька діяльність відіграє значну роль у формуванні професійних умінь і навичок майбутнього вчителя, викладача, перекладача. Залежно від рівня ступеневої освіти, вона може здійснюватись у формі окремих навчальних завдань дослідного характеру на семінарських, практичних, лабораторних заняттях, під час практик, у процесі написання рефератів, доповідей, звітів, конкурсних, курсових і дипломних робіт.

Дисципліна «Основи наукових досліджень», яку вивчають бакалаври усіх спеціальностей Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка, покликана забезпечити набуття студентами загальних і спеціальних компетентностей – таких, як вміння знаходити і опрацьовувати інформацію з різних джерел; абстрактно мислити; ставити мету й обирати шляхи її досягнення; проводити дослідження на відповідному рівні; використовувати інформаційні та комунікаційні технології; володіти культурою усного та писемного мовлення та ін.

Наш досвід викладання цієї дисципліни та керування студентськими науковими роботами, а також відгуки колег свідчать про значні прогалини в знаннях

студентів щодо специфік наукового стилю мови. Як результат – численні недоліки, притаманні текстам студентських досліджень: непропорційність частин, недостатня інформативність, нелогічність викладу; необґрунтоване використання термінології (у т. ч. – неприйнятна термінологічна варіантність); «зискзування» в літературно-художню манеру викладу або ж, навпаки, ускладнення тексту через нагромадження вставних, підрядних конструкцій; надуживання певних слів (віддієслівних іменників на *-ня*, дієслівних форм на *-но*, *-то* та ін.); помилки в сполучуваності слів, створення беззмислових або неправильних сполук та багато інших. Усне наукове мовлення також, на жаль, не відповідає вимогам правильності, термінологічної точності, доречності, логічності, чистоти, виразності тощо.

Втім, подібне спостерігається не лише в студентських роботах. Як слушно зауважила дослідниця М. Дячук, сьогодні можна констатувати кризовий або принаймні передкризовий стан наукової мови, виникнення такого собі «наукового жаргону», позначеного неясністю думки, заплутаністю викладу, багатослів'ям, тавтологічністю тощо. Автор пояснила появу такого «наукоподібного стилю» бажанням сховати за складним термінологічним апаратом та ускладненою синтаксичною будовою висловлювань відсутність оригінальності чи новизни. «Науковий жаргон, – зазначила вона, – є проблемою не лише культури мови, а й моралі, адже свідчить про нещирість авторів, які в презентабельній (на їхню думку) словесній обгорці подають інформаційний продукт, заздалегідь не розрахований на розуміння» [1, с.220].

Мета нашої статті – узагальнити вимоги, які висував до наукової мови перший ректор Кам'янець-Подільського університету Іван Іванович Огієнко. Особливу увагу приділимо положенням, корисним з погляду підвищення загальної культури наукового мовлення в навчальному закладі. Поради відомого науковця, на нашу думку, мають враховуватись як науково-педагогічними працівниками (зокрема, при викладанні курсу «Основи наукових досліджень», забезпеченні його авторськими посібниками і методичними рекомендаціями, а також під час власних наукових розвідок), так і студентами (в процесі написання наукових робіт).

Плекаючи ідею створення єдиної соборної літературної мови, Іван Огієнко наголошував, що літературна мова ділиться на декілька видів, «найголовніші з них три: мова поточна, мова наукова, мова поетична (письменницька)» [4, с.178].

Науковій мові він надавав великого значення, згадував про неї у багатьох працях. За визначенням Огієнка, наукова мова «неухильно дотримується всіх приписів нормальної літературної мови, словник її – поза термінологією – не багатий» [4, с.178]. У цьому визначенні підкреслюється, по-перше, *унормованість наукової мови*, по-друге, її *стилістично нейтральна лексична основа*, по-третє, *відносна однорідність і замкненість спеціальної термінології*.

Термінологія – першорядна ознака наукової мови, тож Іван Огієнко постійно дбав про її вдосконалення, наголошуючи: «Для одного народу – одна наукова термінологія» [3, с.75-77]. Він теоретично обґрунтував безперервний розвиток української термінології, відстоював думку про те, що термінологічна розбудова української мови зумовлена науково-освітніми, культурними запитамі її носіїв: «У кожного народу, що має свою історію, що має право на самостійне існування, та чи інша виробленість наукової термінології свідчить собою про його культурний зріст, про його культурне становище» [6, с.2].

Вчений послідовно втілював у життя ідеї впорядкування терміносистем різних галузей знань. Особливого значення він надавав спеціальним словникам, адже «ні один словник, який би повний не був він, не може заступити собою фахового термінологічного словника. Ось тому кожен фахівець конче мусить мати

в себе під руками також і термінологічного словника свого фаху» [2]. Для втілення цієї ідеї Огієнко доклав чималих зусиль, про що свідчить перелік укладених ним словників: «Церковний словничок», «Шкільна термінологія», «Українська канцелярська мова», «Спортивна мова наших учнів», «Автомобільна термінологія», «Військова термінологія» та ін.

В ґрунтовній огієнковій праці «Українська граматична термінологія. Історичний словник української граматичної термінології з передмовою про історію розвитку її» (2008 р.) вперше визначені принципи українського термінотворення: «1. Термінологія повинна будуватись на одній певній засаді, а не бути мішаниною принципів формальних, логічних і граматичних. 2. Щоб кожний термін був вироблений з такого коріння, що існує в живій українській мові, а не бути словом чужомовним. 3. Кожний термін своєю будовою не повинен суперечити законам фонетики й морфології української мови» [6, с. 9]. Праця «Наука про рідномовні обов'язки» розширює коло важливих ознак спеціального слова, яке «мусить найповніш віддавати вложену в нього думку» і «не мусить викликати ще й іншого розуміння» [3, с.76].

Тож, на думку вченого, термін має бути *точним, однозначним, будуватися за єдиними критеріями відповідно до законів української мови на українській кореневій основі*. Термінологія – в його розумінні – організована як завершена система, що складається з фахових підсистем: «Кожний учений мусить працювати для вироблення й усталення найкращої наукової термінології з свого фаху» [3, с.73].

І. Огієнко дбав про *усталеність* спеціальної термінології, попереджав про шкідливість свавілля, «анархії» у вживанні спеціальних слів та виразів у школі, спортових організаціях, науці: «Своя, добре створена і усталена наукова термінологія сильно збільшує цінність культури народу» [3, с.76]; «Цілий народ мусить пильно дбати, щоб його шкільна термінологія... конче міцно усталася й тим самим стала культурним доробком усієї нації» [Наука, с.76]; «Не забуваймо, що всяка анархія – правописна, термінологічна чи мовна – тягне за собою й анархію духовну...» [5, с.20].

Специфіка наукового стилю зумовлена відмінністю науки від мистецтва, що виявляється у *формально-логічному способі представлення інформації*. Науковий виклад розрахований на логічне, а не на емоційно-чуттєве сприйняття, тож не передбачає використання емоційно-експресивних мовних засобів. От і для Івана Огієнка наукова мова – «це та ж сама соборна літературна мова, тільки без ознак «поетичної мови» [3, с.74]. Втім, засоби увиразнення трапляються у працях полемічного, науково-популярного або навчального характеру, що теж наочно продемонстрували твори Огієнка, насичені емоційними відступами, полемічними міркуваннями. Наведемо як приклад вступ до «Історії української літературної мови», багатий на прикметникові та прислівникові епітети, метафори: «Довга була дорога розвитку нашої української літературної мови, дорога терниста й крута. Зачавшись ще на світанку нашого історичного життя, вона невпинно йшла все вперед, не дивлячись на всі тяжкі перешкоди на своєму шляхові. Торощила вона всі кайдани, які на неї накладено, звичайно, чужинцями, й таки вралася до волі та розвитку, аж поки не стала знову всеукраїнською соборною мовою» [2, с.65].

Особливого значення Іван Огієнко надавав *ясності, простоті* наукового стилю та *популярності викладу*. Про це свідчать його вислови-афоризми: «Ясний і простий стиль – то найкращий стиль, а «популярний» виклад – то найцінніший виклад»; «Хто пише неясно, той проповідує в пустині»; «Учений, що пише неясно й «непопулярно», працює тільки для небагатьох вибраних»; «Пильнуймо писати так, щоб нас усі розуміли; дбаймо про це, починаючи писати. Ніколи не забуваймо про те, що наше писання може читати й селянин»; ««Популярний» виклад корисніший за виклад «науковий»» [3, с.74-75] та багато інших.

Прагнення популяризувати власні міркування виливалося в роз'яснення, порівняння, що їх додавав автор. Ось декілька прикладів: «Кожний правопис складатися головним чином на основі двох засад: історико-етимологічної та фонетичної – цебто, з одного боку пишуть так, як писали в старовину, з другого – пишуть цей правопис по можливості пристосувати й наблизитися до живої вимови» [2, с.365]. «Як кинути каменя в воду, то від нього розходяться на всі сторони хвилі, які з часом і щодалі все меншають, – отак живе і мова, чому цю теорію (Йогана Шмідта – Б.Т.) й названо теорією хвиль» [2, с.72]; «Жива українська мова любить плеонастичне (ніби зайве) і, якого вживає на початку речення або його частини, особливо перед дієсловом» [4, с.406] та ін. Огієнко категорично заперечував прогиставлення «стилю наукового» і «стилю популярного», підкреслюючи: «нема таких стилів, існує тільки стиль простий, ясний і стиль темний, заплутаний. Учений, що розуміє свій предмет і вміє ділитися своїм знанням та навчати маси, пише просто й ясно. І всі його легко розуміють, хоч пише він про речі наукові» [4, с.188]. Науковець засуджував колег, які «висловлюються заплутано, бо й думають не ясно», називаючи такий підхід «хворобою неясного думання» [7, с.273]. Причини хвороби він вбачав у незнанні живої народної мови, чужій школі, бракові доброго навчання рідної мови. Посилаючись на слова Михайла Ломоносова «Темно пишуть про те, що темно собі уявляють», Огієнко робить власний висновок: «Ясний стиль – це стиль найбільшої вченості» [4, с.188].

Огієнко вимагав від ученого не «інтелігентського», а народного способу думати й писати: перший він називав складним, таким, що «сильно шкодить розвитку нашій загальній культурі, бо його розуміє тільки обмежений круг інтелігентних читачів» [3, с.75]; другий – простим і ясним. Автор не випадково взяв слово «інтелігентський» в лапки: воно вжите в переносному значенні – ‘зарозумілий, зверхній’.

Відома праця І. Огієнка «Наука про рідномовні обов'язки» з підзаголовком «Рідномовний Катехизис для вчителів, робітників пера, духовенства, адвокатів, учнів і широкого громадянства» містить перелік важливих вимог до наукової мови і самих науковців:

- якнайкраще знання і використання літературної мови як основи мови наукової;
- навчання соборною літературною мовою;
- розвиток і знання фахової рідномовної термінології;
- створення підручників рідною мовою для всіх ділянок освіти;
- відстоювання інтересів своєї національної науки;
- коректне цитування чужих праць (не зловживати цитатами, перекладати їх українською мовою, адаптувати до літературного правопису);
- спеціалізація «головно в науках національних», дотримання «правд своєї національної науки» [3, с.73-74].

Мабуть, можна вбачати в заувагах І. Огієнка дещо спрощений підхід до наукового стилю мовлення, але в той непростий період становлення соборної літературної мови вони були на часі. Провідні вчені, до яких належав Іван Огієнко, вже тоді усвідомлювали необхідність розв'язання термінологічних проблем, створення осібної національної термінології. Зусилля не були марними. За влучним висловом сучасної дослідниці Галини Онуфрієнко, «вийшовши на орбіту науки, українська мова наочно оживила запрограмований у ній раціоналізм як високу здатність до вербалізації логічних категорій мислення і пізнання» [8, с.18-19].

Тож великий потенціал української мови як мови науки, розкритий Іваном Огієнком, має бути раціонально використаний у навчальній та науковій діяльності студентів і науково-педагогічних працівників Кам'янець-Подільського національного університету, який носить його поважне ім'я.

Список використаних джерел:

1. Дячук Т.М. Роздуми І. Огієнка про якість стилю наукових публікацій. *Мовні і концептуальні картини світу* : зб. наук. праць. Київ : Вид.-поліграф. Центр «Київський ун-т», 2007. С. 220-223.
2. Огієнко Іван (Митрополит Лларіон). Історія української літературної мови / упоряд. М.С. Тимошик. Київ : Наша культура і наука, 2001. 440 с., іл.
3. Огієнко Іван (Митрополит Лларіон). Наука про рідномовні обов'язки. *Рідна мова* / упоряд., автор передмови та коментарів М.С. Тимошик. Київ : Наша культура і наука, 2010. С. 33-88.
4. Огієнко І. Наша літературна мова. *Рідна мова* / упоряд., автор передмови та коментарів М.С. Тимошик. Київ : Наша культура і наука, 2010. С. 139-424.
5. Огієнко І. Наші спортові організації й рідна мова. *Рідна мова*. 1935. Грудень.
6. Огієнко І. Українська граматична термінологія. Історичний словник української граматичної термінології з передмовою про історію розвитку її. Київ : Друкарня І-ї Київської Друк. спілки, Трьохсвятительська, 5, 1908. 79 с.
7. Огієнко І. Як писати для широких мас. *Рідна мова*. 1934. Липень. С. 273-279.
8. Онуфрієнко Г. Науковий стиль української мови : навчальний посібник з алгоритмічними приписами. 2-ге вид., перероб. і доп. Київ : Центр учбової літератури, 2009. 392 с.

Obtaining higher education suggests mastering modern Ukrainian language and its scientific style, in particular, which serves the purposes of educational process and students' research.

Our experience in teaching the subject «Foundations of scientific research», which is aimed to provide students with general and special competences in academic and scientific activity, showed the students' insufficient level of knowledge on scientific style and its peculiarities.

The article is focused on Ivan Ohienko's requirements to academic language: its literary norms, stylistically neutral vocabulary, relevant homogeneity, and closeness of special terminology. The term should be accurate, monosemantic, fixed, and meet the unified linguistic criteria of Ukrainian language. Terminology, in his understanding, is an organized completed system with a number of specialized subsystems.

Formal and logical character of information representation, in I. Ohienko's opinion, doesn't deny the use of expressive means in texts of scientific, popular and instructive character, what was clearly demonstrated by the scholar. The peculiar attention is paid to clarity, simplicity of scientific language, and popular character of its expression.

Ivan Ohienko considered a scientist to be an important figure, who must be an expert in literary language as a basis of academic discourse, know and develop special terminology of native language, produce textbooks in native language for all educational fields, give correct quotations of other authors, and represent the interest of national science.

The powerful potential of Ukrainian language as a language of science, revealed by Ivan Ohienko, must be applied into educational and scientific activity, raising the general academic speech of students and the staff of Kamianets-Podilskyi National University named after him.

Key words: Ivan Ohienko, academic language, culture of academic speech, scientific style.

Отримано: 29.08.2018 р.

Т. В. Боднарчук

Кам'янець-Подільський національний університет імені Івана Огієнка

РОЛЬ РІДНОЇ МОВИ У ФОРМУВАННІ БІЛІНГВАЛЬНОЇ ОСОБИСТОСТІ

У статті розглядається актуальність формування білінгвальної особистості у сучасному глобалізованому світі, де постає необхідність вивчення іноземної мови та збереження національної мови. Уточнено трактування понять «рідна мова», «друга мова», «іноземна мова», а також «білінгвізм» та «двомовність». Виявлено, що науковці висловлюють різні позиції щодо ролі рідної мови: при вивченні другої мови рідна мова учнів відіграє позитивну роль та вплив рідної мови є негативним при формуванні навичок іншомовного мовлення. Значна увага приділена розгляду різних видів двомовних сімей. Розглянуто моделі «подвійного айсберга» та «порогову гіпотезу», де рідна мова відіграє важливу роль у формуванні білінгва. Низка дослідників висловлюють ідею про мовні коди у свідомості людини, де розуміння іншої мови є своєрідним переключенням кодів.

Ключові слова: білінгвізм, білінгв, рідна мова, друга мова, іноземна мова, модель «подвійного айсберга», «порогова гіпотеза», механізм переключення мовних кодів.

У сучасному світі в галузі культури та мовної політики ми спостерігаємо дві взаємопов'язані та взаємообумовлені тенденції: по-перше, відбувається процес інтеграції різних культур і формування єдиного культурного простору, а, отже, перед підростаючим поколінням постає необхідність володіння однією із мов міжнародного спілкування, а по-друге, концептуальна установка сучасних освітніх систем щодо місця індивідуальності у культурі вимагає також збереження національної мови. Тому кількість людей, які володіють двома і більше мовами невпинно зростає і проблеми формування білінгвальної особистості є особливо актуальними для соціології, культурології, педагогіки, психології, методики викладання іноземної мови та низки інших наук.

Дослідження мовного розвитку особистості, особливостей формування білінгва, в тому числі в мовному середовищі та особливостей формування штучного білінгва знаходимо у працях Л. Виготського, Г. Колшанського, А. Лурія; Дж. Брунера, Е. Леннеберга, Т. Скуттнабб-Кангас, Дж. Каммінса. На важливості ролі рідної мови у формування особистості акцентували увагу низка вітчизняних та зарубіжних вчених – І. Огієнко, І. Франко, Л. Щерба, Дж. Каммінс, Т. Скуттнабб-Кангас та ін.

Маємо на меті розкрити значення понять «рідна мова», «друга мова», «іноземна мова», проаналізувати механізми засвоєння та функціонування двох і більше мов у свідомості людини та на основі аналізу наукових джерел показати значення рідної мови у розвитку дитини, становленні її особистості.

Розглядаючи вищезазвані проблеми, зосередимо увагу на основних поняттях, які використовуються у науковій літературі при дослідженні цих проблем. Насамперед слід уточнити трактування понять «білінгвізм» та «двомовність». Аналіз словникових концептів, довідкової та наукової літератури дозволяє стверджувати, що у вітчизняній практиці ці поняття пропонують розглядати як синоніми: «Білінгвізм (від лат. бі... два та lingua – мова), двомовність – це воло-

діння і поперемінне користування однією особою чи колективом двома різними мовами чи різними діалектами однієї і тієї ж мови (наприклад, місцевим діалектом та літературною мовою)» [1, с.320-321].

Щодо термінів «рідна мова», «перша і друга мови», «іноземна мова». Виявлено, що дослідники однозначно вживають терміни рідна і перша мова як синоніми, вважаючи, що це та мова, якою дитина навчилася говорити, і саме вона створює основу для її подальшого мовного розвитку. Аналіз наукових джерел дає підстави стверджувати, що однозначного трактування поняття «рідна мова» немає. І. Огієнко вважає, що це мова матері, адже «кожна мати перші п'ять літ віку дитини повинна розмовляти з нею не інакше, як тільки рідною мовою» [9, с.28], і саме мати повинна прищепити дитині любов до рідної мови, бо вона є «найміцніша твердина збереження та плекання рідної мови» [9, с.28].

Друга мова вживається щодо мови, яку дитина вивчає після першої, але якою вона розмовляє у певних сферах спілкування і яка має певне соціальне значення у житті цієї людини. Другу мову досить часто ототожнюють із іноземною мовою. Проте відмінність між другою та іноземною мовами полягає в тому, що друга мова присутня у середовищі, в якому живе людина.

Розрізняють натуральний (прямий) метод засвоєння другої мови, це коли людина перебуває в іншомовному середовищі, і засвоєння другої мови відбувається у конкретних ситуаціях спілкування, тобто спочатку розуміють загальний зміст висловлювання, а потім здогадуються про значення кожного окремого слова. Інший спосіб засвоєння другої мови під час навчання у школі називають аналітичним, або логічним (спочатку учні вивчають окремі мовні одиниці, а згодом будують висловлювання).

Якщо ж дитина від народження вчиться розмовляти двома мовами у сім'ї, тоді можна говорити про одночасну (синхронну) або послідовну двомовність, яка є досить масовою в Україні. Причому частіше зустрічається саме послідовна двомовність – дитина спочатку вчиться у сімейному оточенні розмовляти однією мовою (державною або мовою нацменшини), а згодом, при контакті із оточенням, вивчає другу мову, яка є домінуючою у певному середовищі.

У науковій літературі відсутні дослідження з питань розмежування між одночасною (синхронною) та послідовною двомовністю. П. Граф так вказує на критерії та відповідні аспекти білінгвізму: «Діти, як правило, потрапляють у соціальне оточення віком з 3 до 4 років, а до цього спілкування відбувалося у родині однією мовою, тоді можна говорити про послідовну двомовність, оскільки перша фаза мовного розвитку була монолінгвальною» [10, с.30]. Водночас практика рівноправного вживання у сім'ї двох мов дає підстави говорити про синхронну двомовність. Якщо основні можливості вивчення та використання дитиною другої мови обмежені лише уроками у школі, тоді йдеться про іноземну мову, яку вивчають тому, що вона ймовірно матиме певне значення для життя цієї людини у майбутньому і нею можна буде при нагоді спілкуватися.

Виявлено, що науковці висловлюють різні позиції щодо ролі рідної мови у двомовній освіті. Прихильники першої позиції (Дж. Каммінс, В. Ламберт, Т. Скютнаб-Кангас та ін.) вважають, що при вивченні другої мови рідна мова учнів відіграє позитивну роль і в процесі навчання слід опиратися на уже сформовані в учнів навички рідного мовлення, інші (М. Михайлов) – що навички рідного мовлення негативно впливають на формування іншомовних навичок учнів, оскільки «вони сприяють тривалому і стійкому збереженню у нерідній мові акцентних та інших національних особливостей свого мовлення» [8, с.12]. Другу позицію обстоюють такі дослідники як О. Реформатський,

Б. Блягоз та ін., зазначаючи, що вплив рідної мови є позитивним при вивченні другої мови, але не при формуванні навичок іншомовного мовлення.

Іноземна і рідна мова за сутністю – це абсолютно різні явища, наголошував ще Л. Виготський [2], які є результатом різних процесів, при цьому жодна із закономірностей вивчення рідної мови не спостерігається при засвоєнні іноземної мови. Засвоєння рідної мови відбувається завдяки вродженій імпліцитній мовній здібності людини, а іноземна мова засвоюється за допомогою формальних інструкцій, тобто експліцитним мовним здібностям. Саме тому дослідники проблеми двомовності велику увагу приділяють вивченню двомовної сім'ї як первинної соціальної групи, яка відіграє найважливішу роль у становленні особистості та її мовної поведінки. Як свідчать дані експериментів, мова батьків є найбільш значущим фактором диференціації мовної поведінки людини, середовищем, де найпростіше розвивається так званий природний білінгвізм.

Проблема двомовної сім'ї розглядалася здебільшого як психолінгвістичне явище (І. Бодуен-де Куртене, Л. Виготський, Є. Негневицька, С. Шахнарович та ін.). Мовні процеси та відносини людей у малих соціальних групах привертати увагу також лінгвістів (Л. Крисін). Досить активно ця проблема вивчалася у американській та західноєвропейській соціолінгвістиці. Так, Дж. Гамперц, досліджуючи малі соціальні групи виявив такі закономірності мовної поведінки в умовах білінгвізму, як переключення коду під час зміни соціальної ситуації. Цю проблематику розглядають також у своїх працях В. Соскін та В. Джон, У. Лабов, Б. Бернштейн, Ч. Фергюсон та інші науковці.

Від початку ХХ ст., розробляючи теорію розвитку білінгва, психологи розглядали співвідношення мов у свідомості білінгва за двома протилежними трактуваннями: у свідомості білінгва співіснують два мовні коди, білінгви вивчають два символи для кожного предмета і користуються двома мовними системами з найменшою інтерференцією. На думку А. Лурія, кодування мовленнєвого повідомлення навіть для людини, яка володіє лише однією мовою є надзвичайно складне явище [6, с.51]; мовний код на глибинному рівні єдиний, переключення з однієї на іншу мовну систему відбувається лише на свідомому рівні.

Відомо, що щодо співвідношення білінгвального та загального інтелектуального розвитку дитини деякі дослідники вважають, що ранній білінгвізм негативно впливає на загальний інтелектуальний розвиток дитини в цілому і на розвиток її рідного мовлення (І. Епштейн, Д. Сайер, В. Джонс, В. Стюарт), проте інші стверджують, що існуючи автономно у свідомості білінгва, мови не шкодять одна одній і жодним чином не впливають на інтелектуальний розвиток (Е. Ленц, А. Ярмоленко).

На важливість зв'язку загального психічного і мовного розвитку людини вказував ще на початку минулого століття І. Франко, а І. Огієнко стверджував, що «мовне винародовлення завжди й конче провадить до морального каліцтва» [9, с.13].

Розв'язання проблеми співвідношення загальних мовленнєвих рідномовних та іншомовних здібностей було запропоновано Дж. Каммінсом у моделі так званого «подвійного айсберга», відповідно до якої *рівень компетенції другою мовою залежить від розвитку першої (рідної) мови білінгва* тому, що в основі загально-мовного розвитку знаходиться загальна здатність будь-якої людини до оволодіння мовами, яка розділяється лише на поверхні при користуванні двома мовами [11, с.138]. Поверхня айсберга розділяє когнітивно-академічну мовну компетентність (cognitive academic language proficiency – CALP), та основні міжособистісні комунікативні навички (basic interpersonal communicative skills – BICS). Порівняння з айсбергом вибрано тому, що при двомовній компетентності видно лише частково поверхню – тобто уміння спілкуватися двома мовами, а внутрішні процеси, які

відбуваються у свідомості білінгва залишаються невидимими. До BICS належать: основні мовні компоненти – лексичні, фонетичні та граматичні навички; мовленнєві – уміння говорити та розуміти, а також когнітивні – знання, розуміння та уміння застосовувати ці знання, тобто, навички спілкування у повсякденному житті, які дитина уже має сформовані, коли іде до школи. До CALP відносяться: у мовному компоненті – володіння семантичними та функціональними засобами мови, а у когнітивному – аналіз, синтез, оцінювання, тобто – це академічні знання, які дитина здобуває у школі, у тому числі й уміння читати.

Відповідно до моделі Дж. Каммінса, білінгвальну освіту доцільно розпочинати рідною мовою дитини, формуючи таким чином її когнітивні уміння, а другу (іноземну мову) вводити лише після того, як сформовані основи мисленнєвих та мовних навичок рідною мовою. *Іншими словами вчитися читати та писати дитина повинна рідною мовою*, оскільки формування цих навичок другою мовою буде гальмувати її когнітивний розвиток та негативно впливатиме на успішність. Аналіз наукової літератури засвідчує, що подальший розвиток ідеї Дж. Каммінса знайшли у дослідженнях низки науковців.

Крім того, Дж. Каммінс та Т. Скюттнаб-Кангас запропонували «порогову гіпотезу», виділивши два свого роду «пороги», де вплив білінгвізму на когнітивний розвиток набуває найбільшого значення. Умовою для початку позитивного впливу двомовності є досягнення дитиною першого порогу, достатньої компетентності рідною мовою, що дозволяє уникнути негативних наслідків білінгвальної освіти, а саме усний мовний розвиток дитини досягнув такого рівня, що друга мова не буде заважати розвиватися системі першої. Досягнення другого порогу пов'язано з розвитком навичок читання. Подолання першого порогу запобігає негативним когнітивним наслідкам, а другого – робить можливими позитивні когнітивні впливи [12, с.248].

Вчені стверджують, що модель Дж. Каммінса пояснює, чому при двомовності навички оволодіння мовою переносяться з однієї мови на іншу, у дітей, які не здобувають початкову освіту рідною мовою, не розвинені когнітивно-академічні мовні уміння і вони пізніше стикаються із проблемами у вивченні іноземної мови та інших предметів.

Виявлено, що схожі погляди висловлювали інші дослідники. На думку М. Жинкіна, весь процес взаємодії мовних кодів базується на внутрішньому кодові людини, який забезпечує розуміння і мовлення у колективі і є власним апаратом кожного індивіда у певному роді мовних зображень, з якого і на який передається мова колективу. Виходячи з цього, володіння іноземною мовою передбачає наявність трьох кодів – рідного, індивідуального та іноземного. Тоді для процесу мислення, відповідно до теорії М. Жинкіна, існують дві мови – суб'єктивна і натуральна. Розуміння – це переклад з натуральної мови на внутрішню (мова зображень), а навпаки – це переклад-висловлювання [3]. Г. Колшанський підкреслював – «кожна конкретна мова ... не перетворює дійсність, а через глобальну семантичну систему всієї сукупності своїх засобів відображає єдину природу світу у концептуальному апараті людини, як універсальної понятійної системи, яка корелює з реальним світом на основі принципу відображення» [5, с.61]. Виходячи із теорії нерозривності мови і мислення, Г. Колшанський писав, що «код рідної мови є «кодом» мислення людини. Засвоєння нею другої мови, якщо воно відбувається при сформованому мовному коді рідної, може розглядатися як процес взаємодії двох мовних кодів» [5, с.74]. «вивчення будь-якої іноземної мови і користування нею не призводить ні до яких змін картини світу у свідомості комунікантів. Світ залишається єдиним, незалежно від вживання конкретних мов у процесі спілкування індивідуумів та народів» [5, с.79-80].

У якості основного психологічного механізму навчання та володіння другою мовою М. Каспарова назвала переключення з однієї мовної системи на іншу, що передбачає процес перекодування або переозначення: «...навчання іноземної мови... є процесом володіння правилами перекодування» [4, с.6], серед складових цього механізму Г. Колшанський виділяє перекодування, переозначення та психологічні перебудови [5]. Дослідження механізму переключення є надзвичайно важливим для організації процесу навчання іноземної мови, тобто розвитку двомовного індивіда.

Виявлено, що значна кількість дослідників розуміють проблему білінгвізму ширше, ніж просто володіння індивідом різними мовними кодами, їх взаємодії і можливості переключення, а наголошують на невідповідності понять та семантичних полів відповідних слів різних мов, яка «є психологічним і лінгвістичним фактом, а, відповідно «переключення» може означати для індивіда дещо більше, ніж просто перекодування».

Дані психофізіологічних досліджень свідчать про те, що слово як умовний стимул викликає у людини комплексну реакцію, основу якої складають системи смислових зв'язків. Актуалізація певного слова із довготривалої пам'яті зумовлена наявністю смислових, замкнених семантичних систем. При дослідженні у двох мовах подібних семантичних систем експериментально виявлено факт «штучного формування більш широкої семантичної системи шляхом підкріплення слова іншої семантичної підсистеми» [6, с.55]. Саме підкріплення слова семантичної підсистеми однієї мови словом аналогічної підсистеми другої мови і являє собою феномен створення механізму переключення з однієї мови на іншу, вважає Р. Миньяр-Белоручев [7].

Вивчаючи особливості механізму переключення з однієї мови на іншу психологи пропонують розрізняти природних та штучних білінгвів. Природні білінгви оволодівають другою мовою в умовах природної двомовності (батьки розмовляють різними мовами, різні мови використовуються в родині і у суспільстві, тощо), а штучні білінгви спеціально вивчають другу мову. Природні білінгви при переключенні з однієї мови на іншу не потребують спеціального механізму переключення, оскільки у них слова обох мов пов'язані з поняттями безпосередньо.

Штучні білінгви вивчають другу мову уже після того, як була сформована рідна мова, тому безпосередні зв'язки лексем другої мови з поняттями у них обмежені, і функціонування механізму переключення має свої закономірності, які у своїх дослідженнях виділяє Р. Миньяр-Белоручев, зазначаючи, що «механізм переключення успішно функціонує лише у тому випадку, коли мало місце неодноразове підкріплення слова однієї мови його іншомовним еквівалентом» і він не може функціонувати без певного лексичного матеріалу. При цьому дослідник зазначає, що у механізмі переключення домінантними завжди будуть зв'язки, спрямовані від рідної мови до іноземної [7, с.34].

Функціонування механізму переключення на рівні навички опирається на знакові зв'язки, і при цьому можливим є те, що знаку однієї мови відповідає еквівалент іншої мови, тоді механізм переключення функціонує в оптимальному режимі, але при цьому можливі також буквалізми, тобто переклад за звуковою чи графічною подібністю слів обох мов. Якщо ж у другій мові не існує еквівалента знаку першої мови, або він невідомий білінгву, тоді знак першої мови піддається трансформації, поки не виникнуть зв'язки між знаками синонімічною заміною знака першої і знаком другої мови. В умовах білінгвальної освіти функціонування механізму переключення слід враховувати на різних мовних рівнях – фонетичному, граматичному, лексико-семантичному.

Отже, щодо ролі рідної мови у формуванні білінгва можна зробити висновки, що ефективність вивчення другої мови на перших етапах навчання залежить від мовленнєвих здібностей, які розвинені засобами першої мови. Мовленнєвий розвиток рідною мовою та шкільна успішність тісно пов'язані між собою. Когнітивно-академічні мовні уміння є передумовою для використання мови як інструменту мислення, а процес мислення та думки виражаються за допомогою мови, але не відокремлювати це від мови як такої. На основі цих умінь розвивається основа мислення, тому при її відсутності не можуть належним чином розвиватися навички читання та письма, а згодом і певний понятійний апарат та абстрактне мислення дитини.

Список використаних джерел:

1. Большая советская энциклопедия / гл. ред. А.Н. Прохоров. 3-е издание. Москва : Изд-во «Советская энциклопедия», 1970. Т. 3. С. 320-321.
2. Выготский Л.С. Собрание сочинений в шести томах / под ред. В.В. Давыдова. Москва : Педагогика, 1982. Т. 2. Проблемы общей психологии. 504 с.
3. Жинкин Н.И. О кодовых переходах во внутренней речи. *Вопросы Языкознания*. 1964. №6. С. 13-18.
4. Каспарова М.Г. Иноязычные способности как психологическая предпосылка формирования билингвизма. *Психология билингвизма : сборник научных трудов*. Москва : МГПИИЯ им. Мориса Тореза, 1986. Вып. 260. С. 5-12.
5. Колшанский Г.В. Объективная картина мира в познании и языке / под ред. А.М. Шахнаровича ; предисл. С.И. Мельника, А.М. Шахнаровича. 2-е изд., доп. Москва : Изд-во Едиториал УРСС КомКнига, 2006. 128 с. (Лингвистическое наследие XX в.)
6. Лурия А.Р. Основные проблемы нейролингвистики. Москва : Изд-во МГУ, 1975. 254 с.
7. Миньяр-Белоручев Р. К. Механизм переключения с одного языка на другой в условиях билингвизма. *Психология билингвизма : сборник научных трудов*. Москва : МГПИИЯ им. Мориса Тореза, 1986. Вып. 260. С. 31-37.
8. Михайлов М.М. Двужычие: проблемы, поиски... Чебоксары : Чуваш. кн. изд-во, 1989. 160 с.
9. Огієнко І. Наука про рідномовні обов'язки. Львів : Українська Академія Друкарства; видавництво «Фенікс» при сприянні фонду «Відродження», 1995. 46 с.
10. Graf P. Frühe Zweisprachigkeit und Schule. Empirische Grundlagen zur Erziehung von Minderheitenkindern. München : Hueber, 1987. 239 s.
11. Cummins J. Bilingualism and Special Education. Issues in Assessment and Pedagogy. Clevedon : Multilingual Matters Ltd., 1984. 306 p.
12. Skutnabb-Kangas T. Bilingualism or Not. The Education of Minorities. Clevedon : Multilingual Matters Ltd, 1981. 378 p.

The article deals with the relevance of the bilingual personality formation in the modern world, where it is necessary to study a foreign language, which is due to the integration processes, and to preserve the national language. The peculiarities of bilingual formation have been and still are the subject of research by many scientists, and the problem of the native language role in the formation of a bilingual personality is relevant. Interpretation clarification of the concepts «native language», «second language», «foreign language», as well as «bilingualism».

It is revealed that scientists express different positions regarding the role of the native language: the overwhelming majority of scientists (J. Cummins, V. Lambert, T. Skutnabb-Kangas, etc.) consider that it has a positive role in the study of the second language, others Mikhailov, A. Reformatsky, B. Blyagoz, and others) note that the influence of the native language is positive in the study of the second language, but not with the formation of foreign speech skills.

Considerable attention is given in the article to the peculiarities of bilingual formation in a bilingual family, different types of bilingual families are considered.

A number of researchers express the idea of language codes in the person's mind, where understanding another language is a kind of codes switching. Taking into consideration the theory of the language and thinking inseparability, the «code» of the native language is the «code» of man's thinking and the assimilation of his second language can be considered as a process of interaction of two language codes.

The solution of the problem of common speech native and foreign abilities ratio was suggested by J. Cummins in the «double iceberg» model, according to which it is advisable to start education in bilingual education in the child's native language, thus forming its cognitive skills, and introduce the second (foreign) language when the foundations of mental and linguistic skills in the native language are formed. In addition, J. Cummins and T. Skutnabat-Kangas proposed a «threshold hypothesis», singling out two kinds of «thresholds», where the influence of bilingualism on cognitive development becomes most important.

Key words: bilingualism, bilingual, native language, second language, foreign language, «double iceberg» model, «threshold hypothesis», mechanism for switching language codes.

Отримано: 17.09.2018 р.

УДК 811.161.2'35-1120

DOI: 10.32626/2309-7086.2018-15-2.19-24

В. В. Вітюк

Східноєвропейський національний університет імені Лесі Українки

РОЛЬ ІВАНА ОГІЄНКА В ІСТОРІЇ РОЗВИТКУ УКРАЇНСЬКОГО ПРАВОПИСУ

У статті висвітлено вагомий внесок видатного українського мовознавця, професора Івана Огієнка в розвиток і становлення українського правопису. Автор статті наголошує, що саме «Правила українського правописання» (1918 р.) І. Огієнка стали основою для укладання академічного правопису «Найголовніші правила українського правопису» (1921 р.). Заслугує на увагу й нині основоположна концепція І. Огієнка: «Для одного народу – один правопис». Актуальними є думки мовознавця про український правопис, висловлені у книзі «Наука про рідномовні обов'язки», тому в статті їх подано в повному обсязі.

Ключові слова: правопис, орфографія, фонетичний, морфологічний принципи орфографії, рідномовні обов'язки.

Науковий доробок Івана Огієнка надзвичайно багатий та різноаспектний в галузі української культури, мовознавства, давньої української літератури, історії, освіти, філософії, української церкви, красномовства і т. ін. І. Огієнко – автор близько тисячі наукових праць із різних галузей українознавства, один із найвидатніших подвижників української національної віри, науки, культури.

У творчій спадщині вченого вагоме місце посідають епохальні праці «Українська граматична культура: Розгляд підручників, з яких можна вчитись і вчити вкраїнської мови», «Вчимося рідної мови: Нариси про мову вкраїнську», «Український правопис, його історія і закони», «Орфографічний словник», «Український стилістичний словник», «Історія української літературної мови», «Рідна мова в українській школі», «Українська мова: Покажчик літератури до

вивчення нашої мови» та ін. У численних працях із мовознавства Іван Огієнко висвітлює концептуальні підходи до системи навчання української мови, її змісту, визначив джерела вивчення. Він видав підручники з української мови для учнів початкової школи, низку наочних таблиць для самостійного вивчення української мови, наукові праці з методики викладання української мови.

Впродовж останніх років науково-педагогічна спадщина Івана Огієнка досліджується за різними напрямками: мовознавчим, лінгводидактичним (С. Болтівець, Л. Бондарчук, Л. Ляхощка, А. Марушкевич, М. Пентилюк, М. Тимошик, Т. Франчук), літературознавчим (Т. Воротняк, В. Мацько, О. Мишанич), видавничим і редакторським (М. Тимошик, Ф. Погребенник), бібліографічним (О. Завальнюк, Я. Поліщук, З. Тіменик) та ін.

Мета статті – проаналізувати внесок І. Огієнка в розвиток і становлення правопису української мови.

На початку ХХ століття загострилася потреба у виробленні правописного кодексу – чітких офіційно затверджених та обов'язкових для всіх громадян Української республіки правил орфографії. У перше десятиліття ХХ ст. відбувалася дискусія між наддніпрянськими і галицькими мовознавцями та літераторами навколо основних засад українського правопису. При цьому, як зазначає Г. Яворська, ніхто з учасників полеміки «не сумнівався в тому, що українська літературна мова повинна мати одну орфографічну систему, питання було лише в тому, як дійти згоди» [11, с.187]. Проте навіть якби філологи дійшли компромісу в цьому питанні, утвердити єдиний правопис на всіх українських землях було б неможливо, оскільки до 1917 року Україна не мала своєї державності і відповідно жоден із правописів не набував статусу офіційного схвалення і затвердження. На користь цього твердження свідчить думка Д. Данильчука про те, що «ступінь поширеності того чи того правопису залежав головню від авторитету його розробника, від популярності художніх і наукових творів, написаних та виданих за цією орфографією. Лише з розгортанням державотворчих процесів у 1917-1919 рр. українство дістало шанс на утвердження загальноприйнятого національного правопису» [1, с.49].

Перший міністр освіти Центральної Ради І. Стешенко в 1917 р. доручив І. Огієнку, як професору Київського університету, скласти короткі правила українського правопису. Вчений-мовознавець у своїй діяльності керувався власною основоположною концепцією: «Для одного народу – один правопис» [7, с.20], наголошуючи, що «українська нація мусить мати одну для всіх її частин спільну літературну мову, одну літературну вимову, а також і один усім спільний правопис» [7, с.167], заснований на східноукраїнській мовній традиції.

1918 року було видано проект українського правописного кодексу, запропонованого І. Огієнком. Після тривалих дискусій і обговорень комісія узгодила остаточний варіант правопису як першої наукової системи в новій незалежній Українській республіці. Однак через складну політичну ситуацію в 1919 році питання про затвердження нового правопису урядом УНР відклалося.

Після смерті І. Стешенка у липні 1918 року новий міністр освіти М. Василенко приймає рішення про створення правописної комісії для укладання нового українського правопису. Напрацьовані попередні «Правила українського правописання» лягли в основу роботи новоутвореної комісії.

Після прийняття урядом Директорії у січні 1919 року Закону про державну українську мову в УНР міністр освіти І. Огієнко скликає ще одну комісію для остаточного редагування і погодження розробленого напередодні правописного кодексу. До комісії увійшли два найвизначніші українські філологи

А. Кримський і Є. Тимченко. 17 січня 1919 року Міністерство освіти ухвалило складений правописний кодекс для обов'язкового вжитку на всій Україні, «де автор їх підписаний як міністр народної освіти проф. І. Огієнко» [10, с.65]. У передмові до «Правил» з датою «17 січня 1919 р. зазначається, що правила охоплюють переважно спірні питання українського правопису а разом і ті випадки, що відрізняють наш правопис від правопису Галичини» [10, с.3].

1919 року правопис під назвою «Головніші правила українського правопису» було видано масовими накладами. В історію нашої мови цей кодекс увійшов як «Правописна система професора І. Огієнка 1918-1919 років («Головніші правила українського правопису»). Правопис І. Огієнка був передусім зорієнтований на учителів української мови, щоб допомогти їм «науково підходити до кожного правописного питання». Автор розглядає його як першу спробу повної системи українського правопису.

У 1919-1920 роках Українська академія наук ще раз переглянула ці «Правила...» і затвердила їх на спільному зібранні під назвою «Найголовніші правила українського правопису, ухвалені спільним засіданням Академії наук». Вони були опубліковані у 1921 році. Видання з 16 сторінок відіграло значну роль у нормуванні української орфографії. Це був перший загальноприйнятий довідник із правопису української мови, перший академічний правопис, затверджений як обов'язковий. В його основу поклали фонетичний і морфологічний принципи. За фонетичним принципом вживалися букви *ї*, *ь*, спрощення в групах приголосних, написання префікса *с* перед *к*, *п*, *т*, *ф*, *х*. За морфологічним принципом запроваджено *ь* у прикметникових суфіксах *-ськ-*, *-цьк-*, *-зьк-*; постфікс *-ся* стали писати разом із дієсловом; у дієприкметнику почали вживати одну букву *н*, а в прикметнику – дві [4].

Академічний кодекс мав великий авторитет, і вже в 1922 році вийшли «Правописні правила, прийняті Науковим Товариством ім. Т. Шевченка у Львові», наближені до «Найголовніших правил...». «Правописні правила» більшою мірою орієнтувалися на східноукраїнську орфографічну традицію, зокрема щодо вживання *г* і *г* в іншомовних словах: у загальних назвах пишемо *г* незалежно від *h* чи *g* в оригіналі, у топонімах та антропонімах – *г* чи *г* відповідно до мови-джерела (крім давно засвоєних через грецьку мову: *Англія*, *Єгипет*, *Рига*). В апелятивах допускається паралельне вживання *г* та *г* залежно від мови-джерела (*гума* – *гума*) [3]. В окремому розділі з пунктуації про «перепинні знаки» зазначено, що 1) цілі замкнені в собі речення відділяємо різними знаками, до яких належать: крапка, знак питання, знак оклику; 2) поодинокі частини речення – комою, крапкою з комою, двокрапкою. Також наведено правила вживання тире, крапок, дужок, лапок, дефіса [2, с.336-339].

1923 року І. Огієнко доповнює чинний український правопис чотирма наглядними таблицями: 1) українського правопису; 2) знаків розділових; 3) побічних речень; 4) милозвучності української мови [6, с.13].

1925 року І. Огієнко видав «Український правопис: З словничком» [5].

1927 року у Варшаві були надруковані «Нариси з історії української мови: система українського правопису», що становлять науково-популярний кодекс правил з історичним поясненням [6]. У вступі до цієї праці І. Огієнко зробив огляд систем українського правопису в новій українській літературній мові. Основна частина книги складається з розділів «Правопис слів української мови», «Милозвучність української мови», «Чужі слова в українській мові», «Знаки розділові». Написання слів і пунктуацію автор історично обгрунтував.

Питання українського правопису було актуальним і серед українських емігрантів. Значним внеском у розвиток української мови було видання у Варшаві

впродовж 1933-1939 років українського щомісячного науково-популярного журналу «Рідна мова», видавцем і головним редактором якого був І. Огієнко.

Підсумком глибоких роздумів про правопис, його роль у житті нації стала праця І. Огієнка «Наука про рідномовні обов'язки» (1936 р.), яку автор називає рідномовним катехизисом для вчителів, працівників пера, духовенства, адвокатів, учнів і широкого громадянства. Автор трактує науку про рідномовні обов'язки як «збір державних і правових практик найкращого розвитку рідної й літературної мови, потрібних для скорішого духовного поступу та його культури», «через те, що рідна мова – це найважливіша політика всякого народу, яку конче мусить знати кожен інтелігент, якщо бажає бути свідомим членом своєї нації, якщо бажає своєму народові стати нацією. Знання рідномовних обов'язків сильно підносить національну свідомість, а вона найкращий ґрунт для знання й розвитку соборної літературної мови. Ось через що корисно, щоб наука про рідномовні обов'язки стала наукою всенародною» [8].

Вважаємо, що і у наш час актуальними є думки І. Огієнка про український правопис, висловлені автором у книзі «Наука про рідномовні обов'язки», тому подаємо їх у авторській редакції:

1. Правопис – то необхідне важливе зовнішнє вбрання кожної літературної мови.
2. Правопис складають учені-мовознавці, а до життя запроваджує уряд.
3. Правопис сильно впливає на швидкість і легкість читання, якщо він держиться стільки часу, що до нього призвичаюються.
4. Не вільно занадто скоро міняти правопис, бо це понижує загальну грамотність народу.
5. Кожна культурна свідома нація в даний момент має тільки один правопис, обов'язковий для всіх її племен.
6. Соборна літературна мова звичайно знає й один соборний правопис, як зовнішню ознаку своєї єдності.
7. Єдність правопису, як і єдність літературної мови й вимови, сильно впливає на вироблення всенационального почуття єдності народу.
8. Коли народ – не свідома нація, а тільки етнографічна маса, то він звичайно не знає соборного правопису, – в нього кожний письменник і кожне видання пишуть своїм «кращим» правописом, цебто в нього панує правописна анархія. Не наслідуймо їх!
9. У культурного свідомого народу-нації не провадиться більшої боротьби за правопис; що справу спокійно вирішують йому вчені та уряд, а громадянство карно приймає урядовий правопис.
10. Коли ти не фаховий мовознавець, не мішайся до вироблення правопису, справи виключно фахової, а коли ж фахівець – працюй тільки для добра свого народу.
11. У народу, що не став іще свідомою нацією звичайно провадиться запекла боротьба за правопис, і в цій боротьбі вчені-мовознавці мають найменший голос. Не наслідуймо їх!
12. Народ, що не став свідомою нацією, звичайно не має почуття виховувати й шанувати свої мовознавчі авторитети, а тому й не може дійти ані до соборного правопису, ані до соборної літературної мови. Не робім так і ми!
13. Для розвитку культури й всенациональної свідомості народу стократ кращіш мати один, хоч і недосконалий, але соборний правопис, аніж правописи індивідуальні (особисті), хоч би й ліпші.
14. У народу, що не створив собі одного соборного правопису й що провадить запеклу боротьбу за правописи особисті, мовознавство стоїть на низькому рівні.. Не робім так і ми!

15. Кожна анархія – правописна, термінологічна чи мовна – тягне за собою й анархію духовну, найбільшого ворога недержавного народу.
16. Одність правопису приносить для народу великі політичні й духовні користі.
17. Народ що свідомо плекає почуття всенациональної одности, цебто плекає свою соборну літературну мову й вимову та соборний правопис, забезпечений від мовного винародовлення [8, с.20-21].

Таким чином, «Правила українського правописання» (1918 р.) І. Огієнка були першим кроком до вироблення єдиного правопису для всіх українців, за словами Ю. Шевельова, – «зародок централізованого мовного планування». Вони стали основою так званого Академічного правопису 1921 р., що являв собою вдосконалений правописною комісією УАН орфографічний кодекс, розроблений раніше під керівництвом І. Огієнка.

Доречними й потрібними є сьогодні настанови лінгводидакта І. Огієнка про єдність і усталеність українського правопису, тому доцільним є і звернення до наукової спадщини відомого українського науковця в період становлення нової української школи та вдосконалення комунікативної компетентності студентів, яких учений називає «найкращий цвіт нації, найміцніший її ґрунт», вважаючи, що кожен студент вищої школи, якого б фаху він не навчався, «мусить добре знати найперше свою соборну літературну мову й вимову» [8, с.47]. А кожний учитель, на думку І. Огієнка, – якого б фаху він не був – «мусить досконало знати свою соборну літературну мову і вимову та соборний правопис» [8, с.20]. Не тільки в школі, але й поза нею він повинен говорити «взірцевою рідною літературною мовою й вимовою, щоб власним прикладом впливати на учнів і на оточення» [8, с.37]. Вчений стверджує, що всі учителі інших предметів (не тільки рідної мови), мають завжди звертати пильну увагу, щоб і на їхніх годинах панувала чиста літературна мова.

Список використаних джерел:

1. Данильчук Д.В. Український правопис: роздоріжжя і дороговкази. Київ : Либідь, 2013. 224 с.
2. Історія українського правопису: XVI-XX століття : хрестоматія / упоряд. В.В. Німчук, Н.В. Пуряєва. Київ : Наукова думка, 2004. 582 с.
3. Німчук В. В. Про графіку та правопис як елементи етнічної культури: Історія «г». *Мовознавство*. 1990. №6. С. 3-10; 1991. №1. С. 9-18; №3. С. 12-21.
4. Огієнко І. Найголовніші правила українського правопису. Київ, 1921. 24 с.
5. Огієнко І. Український правопис: З словничком. Львів, 1925. 39 с.
6. Огієнко І. Нариси з історії української мови: система українського правопису. Варшава, 1927. 216 с.
7. Огієнко І. Для одного народу один правопис! Наші правописні непорозуміння. *Рідна мова*. 1933. Ч. 5. С. 161-170.
8. Огієнко І. Наука про рідномовні обов'язки. Жовква, 1936. 71 с.
9. Рідна мова / упор. М.С. Тимошик. Київ : Наша культура і наука, 2010. 436 с.
10. Шумлянський Ф. Найголовніші правила українського правопису Української Академії Наук видання 1921 року. (Розвідка). / Відбиток з «Записок Херсонського Інституту Народньої Освіти ім. Н.К. Крупської». Ч. II. 1926.
11. Яворська Г.М. Прескриптивна лінгвістика як дискурс: Мова. Культура. Влада. Київ : Нац. акад. наук України, Ін-т мовознавства ім. О.О. Потебні, 2000. 288 с.

The article highlights the significant contribution of the prominent Ukrainian linguist, professor Ivan Ohienko, to the development and formation of Ukrainian spelling. Epochal linguistic and linguodidactic works are determined in the scientific heritage of I. Ohienko.

The article mentions that at the beginning of the 20th century the need to develop a spelling code – clear, officially approved and mandatory for all citizens of the Ukrainian

republic of spelling rules – as at that time there was a discussion between the Dnieper and Galician linguists and writers around the basic principles of Ukrainian spelling.

The author of the article emphasizes that the «Rules of Ukrainian Spelling» (1918), I. Ohienko, became the basis for the academic spelling «The Most Important Rules of Ukrainian Spelling» (1921). In the history of our language, this code came in as «Spelling system of Professor I. Ohienko of 1918-1919 years («The main rules of Ukrainian spelling»). The spelling of I. Ohienko was primarily orientated at Ukrainian language teachers, in order to help them «scientifically approach each spelling question». The author regards it as the first attempt at a complete system of Ukrainian spelling. And to be honest, it was the first commonly used reference book on the spelling of the Ukrainian language, the first academic spelling, approved as obligatory. It was based on phonetic and morphological principles.

The article states that I. Ohienko supplemented spelling with four visual tables: 1) Ukrainian spelling; 2) punctuation marks (divisive signs); 3) side sentences; 4) the sensuality of the Ukrainian language and issued Ukrainian spelling with the dictionary.

The fundamental concept of I. Ohienko also deserves attention: «For one people, one spelling».

The linguistic viewpoints on the Ukrainian spelling, expressed in the book «The Science of Native-Speaking Obligations», are relevant in the article, therefore their article is presented in full.

Key words: spelling, orthography, phonetic, morphological principles of orthography, native duties.

Отримано: 10.09.2018 р.

УДК 316.772.2:821.161.2

DOI: 10.32626/2309-7086.2018-15-2.24-30

О. В. Галайбіда

Кам'янець-Подільський національний університет імені Івана Огієнка

МОВЛЕННЕВИЙ УПЛИВ ПРОПОВІДЕЙ ІВАНА ОГІЄНКА

Майстерність Івана Огієнка-проповідника неодноразово привертала увагу мовознавців. У статті з'ясовано мовні засоби проповідей митрополита Іларіона, які забезпечують успішну комунікацію та мовленнєвий переконувальний (персуазивний) вплив на реципієнта. Ядром семантичного поля персуазивності є достовірність та впевненість. Достовірність міркувань у проповідях І. Огієнка досягається постійною аргументацією, використанням конструкцій розгорненого пояснення. Упевненість проповідника засвідчена переважанням стверджувальних речень, яким властива категорична персуазивна модальність та лаконізм. У його проповідях домінують експресиви (маніфістуються відвертими та упевненими твердженнями автора) і декларативи (запевнення та спонукання до дій). Переконування адресата мовлення відбувається через емоційний вплив. Виокремлено ритмо-мелодійні, лексико-семантичні, граматичні засоби мовленнєвого впливу у проповідях І. Огієнка.

Ключові слова: І. Огієнко, проповідь, мовленнєвий вплив, переконувальний (персуазивний), реципієнт, комунікативна стратегія, модальність, експресивність, ритмічність, мовні засоби.

У багатому науковому і літературному доробку визначного церковного діяча, велета людської думки митрополита Іларіона (в миру Івана Огієнка) особливе місце займають морально-повчальні проповіді, у яких наголошується не-

обхідність спілкування рідною мовою, популяризації україномовної книги, збереження народних звичаїв, українських свят, носіння українського одягу заради збереження національної самоідентичності та державності. І. Огієнко був чудовим оратором і проповідником. Автор огієнкознавчих студій В. Ляхощкий зазначав, що сучасники «імпуנוвав громадський темперамент особистості, найпомітніший під час виголошення промов, курсів лекцій, послань, звернень тощо в навчальних аудиторіях, на різних за масштабом зібраннях, засіданнях, зборах, на Соборах, мітингах, у храмах, на радіо і т.д. Вони, як правило, сприймалися більшістю їх учасників з палкою зацікавленістю й вірою. Свідки подібних акцій мали нагоду спостерігати як Огієнко-оратор запалювався, вибухав – схвилювано і захоплююче, з ясравою публіцистичністю, із вражаюче досконалим знанням предмета, переконливо будував виклади, спрямовуючи при цьому в зал гіпнотизуючий, випробовуючий, вимогливий погляд, і кожен, на кому він зупинявся, відчував нездоланну могутність переконання промовця в тому, про що йшлося, велич його натури. Сила його впливу на людей, авторитет були надзвичайними» [4, с.5]. Метою нашої розвідки є вивчення мовних засобів проповідей мітрополита Іларіона, які забезпечують успішну комунікацію та мовленнєвий переконувальний (персуазивний) вплив на реципієнта. Вивчення мовленнєвого впливу є важливим для розуміння того, як за допомогою використання певних мовних засобів та комунікативних стратегій можна досягнути зміни світосприйняття та модифікувати знання, думки, емоції та поведінку читача/слухача.

Матеріалом для дослідження обрано добірку проповідей Івана Огієнка «Навчаймо дітей своїх української мови» [1].

Теорію мовленнєвого впливу розробляли Г.Г. Почепцов, В.В. Різун, І.А. Стернін та інші вітчизняні та закордонні мовознавці. В її основі лежить теорія мовленнєвих актів Дж. Серля, згідно з якою будь-яке вербальне спілкування має прагматичну мету/вплив. Основна комунікативна мета проповідей І. Огієнка – директивна (спонукати читача/слухача до дії) і комісивна (розуміння обов'язку дотримуватися певних норм поведінки).

Серед мовленнєвих впливів розрізняють мовленнєву маніпуляцію, нейролінгвістичне програмування, сугестію, персуазивність [7, с.157]. В.Є. Чернявська зазначає, що персуазивність (від лат. *persuade* – вмовляти) – це вплив автора усного чи писемного повідомлення на адресата з метою переконування, заклик до здійснення / нездійснення певних дій [8, с.25]. Однак, персуазивність – це не тільки використання риторичних прийомів та засобів образності. На відміну від сугестивного, персуазивний вплив передбачає досягнення бажаної мети через переконування з опорою на раціональне обґрунтування, не виключаючи, а навпаки, враховуючи емоційно-оцінні засоби впливу (цит. за [7, с.158]). Отже, переконування адресата мовлення відбувається через емоційний вплив.

О.М. Красенко, досліджуючи персуазивність, розглядає її як модусну текстово-дискурсивну категорію, що базується на параметрах упевненості та достовірності [3, с.4]. «Ядром семантичного поля персуазивності є достовірність та впевненість, які утворюють у висловленні двокомпонентну структуру: на диктум (достовірність факту) накладається модальна рамка впевненості автора» [3, с.5]. Достовірність базується на обґрунтуванні. Достовірність міркувань у проповідях Огієнка досягається постійною аргументацією, використанням конструкцій розгорненого пояснення. Для підтвердження істинності сказаного Огієнко неодноразово наводить цитати із Святого Письма, з творів відомих письменників, які мають великий переконувальний вплив на читача/слухача. Якщо у тексті проповіді речення виражає певне твердження, наступні ре-

чення здебільшого пояснюють це твердження. Виникає паралельність розташування слів і синтаксичних конструкцій, інтонаційне оформлення наближається до інтонації однорідно-однотипних інтонаційних одиниць. Упевненість проповідника засвідчена переважанням стверджувальних речень, яким властива категорична персуазивна модальність та лаконізм: *Повновартісний українець свідомий своїй нації і нерозривно пов'язаний з нею. Бо правдиве життя і правдиве щастя людини – тільки серед своєї рідної нації!* [1, с.12].

Уже в риторичі Аристотеля є думка про те, що промова має справляти необхідне враження, вона на досягне мети, якщо не буде ясною [5, с.161]. Легкість авторського стилю І. Огієнка, палкого поборника української мови, полягає у живомовності, ритмічності та стрункості синтаксичних побудов. Серед засобів мовленнєвого впливу виокремлюють фонетичні, ритмо-мелодійні, лексико-семантичні, граматичні [2, с.115].

Проповідям І. Огієнка притаманна ритмічність, яка сприяє здійсненню емоційно-естетичного впливу на читача/слухача. Усі речення добре структуровані та логічно упорядковані, що забезпечує ясність у викладі думок. Повтор закінчень, однотипних лексичних та синтаксичних структур, однотипне наголошення створюють ритмічність тексту: *Ісус Христос самовіддано любов свій народ, і все життя вірно служив йому. Посилаючи Своїх Учнів на проповідь, Христос їм наказав: «На путь до поган не ходіть, і до Самарянського міста не входьте, але йдіте радніши до овечок загинулих дому Ізрайлевого!»* [1, с.5]. Повтор (суміжний, дистантний, кільцевий) є домінуюльним стилістичним засобом у проповідях І. Огієнка. Особливо ритмізованими є речення з кільцевим повтором: *Коли ми святкуємо Різдвяний Свят Вечір, то він буде українським тільки тоді, коли ми всі в родині говоримо українською мовою* [1, с.12].

Інтонаційна спорідненість створюється інтонацією протиставлення та перерахування: *Хто забуває свої рідні українські звичаї, той поамалу забуває й українську мову! І навпаки, – хто забуває українську мову, той забуває й українські звичаї. Бо вони стають німі для нього!* [1, с.12]. Ритмічність створюється також парцельовані конструкції, як у наведеному прикладі. Особливо актуалізованим є нанизування парцельованих конструкцій: *[...] це справа для нації першорядна, і батько й мати обов'язані тильно доглядати за своїми дітьми, і остерігати їх від помилок у цій справі. Бо помилки ці містяться на родині і на дітях! Бо мішані подружжя звичайно ведуть до винародовлення нації* [1, с.33].

Окрім фонетичних і просодичних значна роль у промовах належить лексичним засобам створення ритмічності. Серед них вирізняються ключові слова, повтор яких не тільки акцентує увагу на значеннєвих моментах повідомлення, але й викликає в адресата емоційний відгук. Такими лексемами у проповідях І. Огієнка є прагматично сильні, емоційно марковані лексеми *Бог Отець, Ісус Христос, Син Божий, Батьківщина, рідна земля, народні звичаї, українська мова, палка любов, свята заповідь*. Особливо актуалізованими є атрибутивні *рідний, народний, український, матірній, святий*, які часто стають контекстуальними синонімами, наприклад, *звичаї рідні, народні, українські, матірні*. Це лексико-семантичні домінанти, які акцентують важливі для українського народу цінності. Завдяки дистантним повторам виникає додаткова підтекстова інформація, яка посилює ефект прагматичного впливу.

Дієслова також є одиницями впливу та ритмізації оповіді. Серед них є індикативи: *всі народи здавав, нікого не оминув* [1, с.15], імперативи *любити, служити, берегти*, інтерогативи, особливо коли вони повторюються у суміжній позиції: *А що то є любити свій народ? Любити – то служити. Хто любить свій народ, той йому служить, служить любовно й самовіддано* [1, с.7]. Привертає увагу остан-

не займенниково-співвідносне речення, для якого властивий корелятивний зв'язок між частинами, і яке має означально-видільну експресивну семантику. Такі речення також є засобами ритмізації: *Хто зник уже більше вчашати до кіна та довгі години висиджувати біля телевізора, того церва не задовольнить* [1, с.44].

Проповідям І. Огієнка притаманна суб'єктивна манера письма, коли автор експліцитно виявляє себе і відверто висловлює думки і погляди, будучи упевненим у тому, про що говорить. Модальність упевненості виражається модальними словами *треба, повинен*, вставним словом *звичайно*: *Кожен Священик повинен усі сили свої віддати на те, щоб уся молодь таки говорила українською мовою* [1, с.48].

Привертає увагу діалогічний характер проповідей І. Огієнка. Окрім прямих звертань до читача (*Це й до тебе, українській народі в розсіянні, оце Святе Слово!* [1, с.25]; *Мій Читачу, – так не може бути!* [1, с.39]), які мають на меті викликати підтримку реципієнта, оптимізують мовленнєвий вплив на адресата, діалогічність засвідчують наказові речення (*Погляньте в літі на квітучу лукуб яка вона різноманітна!* [1, с.15]), речення бажальної модальності (*До Недільної Школи хай ходять всі діти* [1, с.49]), спонукальні речення у заголовках проповідей: *«Бережімо українські звичаї»*, *«Любимо свій український народ!»*, *«Служімо українському народові найперше!»*, *«Бережімо свою українську мову»*, та й у самому тексті проповідей. Особливо наголошеними й емоційно забарвленими є заклічні спонукальні речення, у яких митрополит звертається безпосередньо до читача/слухача і через емоційний та інтелектуальний вплив намагається переконати його розділити думки і почуття автора: *Кличу до всієї української нації: усі ставаймо до негайної направи нашої великої провини, яку ми допустили своїй молоді, не навчивши її своєчасно української мови! Усі ставаймо до направи нашої найбільшої провини перед своїм народом, своєчасно не навчивши дітей наших української мови, бо цим ми найсильніше провинилися перед українською нацією!.. Усі сили віддаймо, щоб поправити цю величезну нашу провину перед Богом, і перед своїм народом, як нацією! Ще є змога все це належно направити, – тільки ставаймо негайно до цієї направи!* [1, с.50]. Оклічні речення особливо актуалізують читачьке сприйняття. Вони не тільки виражають авторську модальність, але й мають прагматичний вплив, стимулюють читача до співпереживання, емоційного сприйняття повідомлення, створюють ефект спілкування автора з читачем.

Засобом зближення автора із слухачем є часте послуговування займенником третьої особи множини *ми*, який поєднує їх, впливає на читача і спонукає бути прихильником того чи того твердження, посилює ефект співпереживання: *Коли ми не відновимо повного знання української мови, ми там завалимо українську націю там, де ми живемо* [1, с.45]. Використання заперечних конструкцій, особливо придієслівних та присубстантивних, у яких чітко експлікована авторська оцінка, стає у проповідях стилістичним прийомом, який посилює оціноекспресивний вплив, акцентує увагу на потенційних загрозах, з якими можуть стикнутися українці: *Без знання української мови ми не будемо читати українських часописів, і вони позакриваються. Без знання української мови ми не будемо читати українських книжок, і вони перестануть виходити* [1, с.45].

Типовими для проповідей І. Огієнка є протиставні синтаксичні конструкції, а також градаційні елементи, які створюють своєрідне інтонаційне оформлення і посилюють, нагнітають емоційний ефект висловлення: *Служімо ж і ми своєму рідному народові, як служив своєму народові все життя Своє Сам Христос, – служив повсякчасно аж до кінця, аж до Хреста!* [1, с.7]. Оклічні речення мають значну оціно-емоційну силу.

Характерними для проповіді є пояснювальні, причиново-наслідкові синтаксичні зв'язки, які забезпечують аргументацію сказаного. Підрядні речення традиційно у сприйнятті читача/слухача містять другорядну інформацію. Основний комунікативний варіант складнопідрядних речень – з постпозитивною підрядною частиною. І. Огієнко здебільшого підрядні речення виносить у препозицію і цим актуалізує їхню семантику. Таким чином, хоча речення за структурою є складнопідрядним, але містить два семантично важливих блоки, наприклад: *Ось тому, коли ми живемо поза межами своєї першої всенаціональної Батьківщини, звідки походять наші діди-прадіди, ми обов'язані найперше любити свою українську мову і ніколи не забувати її* [1, с.11].

Насичені проповіді І. Огієнка волонтистичними висловками, яким властива модальність упевненості: *Усі наші учителі, що навчають по недільних та Українських Школах, повинні збільшити свою працю, і таки конче навчати дітей української мови* [1, с.49]. Модальні елементи, прикметники найвищого ступеня порівняння, прислівники міри і ступеня посилюють категоричність і рціонально-вольовий компонент проповідей.

І. Огієнко часто послуговується членованими парцельованими конструкціями, які не тільки несуть інформацію, а зосереджують на ній увагу, акцентують важливість обидвох повідомлень: *Великодня писанка втрачає свою красу без української мови. Бо душею свого рідного звичаю є українська мова* [1, с.11]. Здебільшого, у проповідях митрополита парцельованими є підрядні з'ясувальні речення, у яких висловлена оцінна авторська позиція. Вони творять чіткий ритм, схвильовану тональність, полегшують розуміння сказаного.

Для більшої переконливості висловленого І. Огієнко буде речення на антитезі, зіставленні та протиставленні: *Тяжкі історичні умови розкидали український народ по всьому світі, але українець скрізь повинен позостатися тільки українцем. В Європі й за морем нема насильного державного винародовлення, – навпаки, тут плекаються різні національні культури. Усі рівні, усі шановані, усі корисні. Але може легко винародовити саме життя, а воно сильніше за державу* [1, с.9]. Такі протиставлення вимагають зміни інтонаційного малюнку, таким чином переривається ритм і уникається монотонне інтонаційне одноманіття, яке б суперечило естетичному сприйняттю висловлення.

Акцентують важливість сказаного заперечні конструкції: *Коли ж ми української мови не вживаємо, то такий Різдвяний Вечір не буде Святим, а тільки штучним* [1, с.10]. Вони мають значний прагматичний потенціал і вплив на читача/слухача, акцентують зміну відношень у його свідомості з метою привернення уваги до нової можливої реальності, підкреслюють загрозовість певної ситуації та необхідність її уникнення або попередження.

І. Огієнко буде цілі періоди з використанням паралельних конструкцій у суміжних реченнях, однотипних за структурою вступних та заключних речень, чим досягається гармонійність і піднесена інтонація, яка має значний вплив на адресата повідомлення: *Священик повинен частіше виголошувати сильні заохотливі проповіді, щоб самі родини навчали своїх дітей української мови. Щоб родини неодмінно робили це!*

У всіх своїх викладах та проповідях, у всіх своїх різних розмовах Священик повинен завжди нагадувати родинам конче навчати дітей української мови. Навчати, скільки можуть і як можуть!

Усі наші учителі, що навчають по Недільних та Українських Школах, повинні збільшити свою працю і таки конче навчати дітей української мови. І зробити їх свідомим українцями! [1, с.49].

Якісний стиль наповнений почуттями. Вживання метафор, епітетів, порівнянь посилює образність та емоційність проповідей Огієнка, має естетичний вплив на читача: *Десятки родів квіток, – усі різні, усі по-різному пахнуть! Але всі вони разом складають одне живе ціле, – прекрасне як Небо, пахуче, як лоно матері!* [1, с.15].

Основною функцією проповіді є апелятивна, спрямована до слухачів/читачів з метою формування у них певних переконань та дій. Комунікативна стратегія проповідника спрямована на досягнення прагматичної мети. Виходячи із цілей проповіді, А.Г. Салахова виділяє наступні комунікативні стратегії, які застосовують автори проповідей: самоідентифікації, пояснююча та оцінююча, заклик і фасцинації (апелює до емоцій та естетичних почуттів слухача) [6, с.10]. Усіма цими стратегіями чітко послуговується І. Огієнко: підкреслює, що збереження рідної мови, церкви, пісні, книги і звичаїв дає змогу українцям самоідентифікуватися і зберегти українську націю і державу; пояснює, аргументує та оцінює важливість певних дій, спрямованих на цей результат; закликає до певних дій, апелюючи до емоцій та естетичних почуттів слухача. У його проповідях домінують експресиви (маніфістуються відвертими та певними твердженнями автора) і декларативи (запевнення та спонування до дій).

При виборі синтаксичних конструкцій Огієнко прагне виділити ритмічними засобами найголовніше. Співпереживання, виражене експліцитно, спрямоване на передавання авторських емоцій читачеві та стимулювання його до дій. Мовні засоби проповідей митрополита Іларіона є, безумовно прагматично маркованими, мають сугестивну та персуазивну силу.

Отже, ефективність впливу на читача/слухача визначена особистістю мовця (соціальний статус, визнання та авторитет, інтелектуальні та характерологічні переваги, бажання і готовність переконатися), змістом переданої інформації, семантичним наповненням тексту, насиченістю відповідними лексичними одиницями, які відображають тему і предмет повідомлення, актуалізацією домінуючих смислів та майстерністю добору ефективних мовних засобів впливу на реципієнта, що забезпечують емоційно-естетичний ефект.

Список використаних джерел:

1. Іларіон (Митрополит). Навчайте дітей своїх української мови. Проповіді. Вінніпег : Віра й культура, 1961. 63 с.
2. Ковалевська Т.Ю. Актуальні напрями дослідження вербального впливу. *Одеський лінгвістичний вісник*. Одеса, 2014. Вип. 3. С. 110-117.
3. Красненко О.М. Лінгвопрагматичні засоби персуазивності у сучасній французькій мові (на матеріалі публікацій з міжнародних відносин) : автореф. дис. ... канд. філол. наук : 10.02.05. Київ, 2011. 17 с.
4. Ляхощкий В. Оборонець духовності нації. Пам'ятки: Епістолярна спадщина Івана Огієнка (митрополита Іларіона) (1907-1968). Київ, 2001. Т. 2. С. 3-9.
5. Мацько Л.І., Сидоренко О.М., Мацько О.М. Стилїстика української мови : підручник. Київ : Вища шк., 2003. 462 с.
6. Салахова А.Г. Речевые стратегии и средства их реализации в современных христианских немецкоязычных проповедях : автореф. дис. ... канд. філол. наук : 10.02.04. Уфа, 2006. 23 с.
7. Сорокіна Л.Є. Мовленнєва маніпуляція та інші види мовленнєвого впливу: термінологічне розмежування понять. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету*. Сер.: Філологія. 2014. №8. Т. 2. С. 157-159.
8. Чернявская В.Е. Дискурс власти и власть дискурса: Проблемы речевого воздействия. Москва : Флинта-Наука, 2006. 136 с.

Studying speech influence is important for understanding how with the help of definite communicative strategies and language devices it is possible to change world perception and behavior of the recipient.

In a rich literary heritage of metropolitan Ivan Ohiienko of great importance are moral-instructive preaches in which he emphasizes the importance of national self-identity and statehood. Language means of Ivan Ohiienko's preaches are pragmatically marked, possess suggestive and persuasive potential which is based not only on emotional impact but which is well-grounded and rational. Reliability of Ivan Ohiienko's considerations is achieved by constant argumentation and use of explanatory constructions when one sentence gives the statement of some idea and the next sentences support this idea. Parallel and detached syntactic structures are dominant in his writing, they create specific intonation pattern. Persuasion of the author is marked by prevailing of affirmative sentences characterized by laconism and categorical persuasive modality.

On lexical level among means of speech influence in Ivan Ohiienko's preaches we can name repetition of key words.

The main communicative aim of Ivan Ohiienko's preaches is directive (the speaker tries to get the hearer to act in some direction) and commissive (the speaker tries to get the hearer to be committed to some action). His language is rich in expressive and declarative statements. The choice of syntactic constructions is determined by the necessity to achieve rhythm that highlights the most important information. To make the statement persuasive Ivan Ohiienko builds the sentences on antithesis and contrast. Such sentences demand change of the intonation pattern and draw recipient's attention to the change of the idea.

Effectiveness of the influence depends on the personality of the speaker (social status, authority, intellectual and character advantages, readiness and willingness to persuade), the content of the message, use of the corresponding lexis, text semantics, dominant words actualization, effective selection of rhetoric devices that enhance emotional- aesthetic effect.

Key words: Ivan Ohiienko, speech influence, persuasion, preaches, recipient, communicative strategies, modality, expressiveness, rhythm, language devices.

Отримано: 17.09.2018 р.

УДК 811.161.2'373(092)

DOI: 10.32626/2309-7086.2018-15-2.30-35

Н. М. Дзюбак

Кам'янець-Подільський національний університет імені Івана Огієнка

ОКАЗІОНАЛІЗМИ ЯК ЗАСОБИ УВИРАЗНЕННЯ АВТОРСЬКОГО МОВЛЕННЯ МИТРОПОЛИТА ІЛАРІОНА

У статті на матеріалі філософської трилогії Митрополита Іларіона «Житейське море» розглянуто okazіональні утворення як авторський поетичний засіб. Визначено основні способи творення цього типу неологізмів, авторські словотвірні моделі та засоби. З'ясовано функціональне призначення okazіоналізмів у поетичному дискурсі Митрополита Іларіона.

Ключові слова: неологізм, okazіоналізм, поетичний дискурс, спосіб творення, афіксація, композиція.

Лексичний фонд української мови – це відкрита система, яка чутливо реагує на зміни в політичному, економічному, культурному житті суспільства й тісно пов'язана з історією та культурою народу, розвитком науки й техніки.

На кожному етапі наукового пізнання постають нові предмети, явища, поняття, які пов'язані з потребою їх номінування, а відповідно впорядкування та вивчення цих неологізмів. Зокрема, це стосується структурно-семантичної природи та функціонального призначення оказіональних елементів – позасистемних мовленнєвих явищ, які ілюструють шляхи та форми розвитку мови окремого автора, періоду, відображають взаємодію між мовою й мовленням, а також оновлюють словотвірний та образний фонди української мови.

Авторські новотвори в усі часи цікавили мовознавців у різних аспектах: лексико-семантичному, лексикографічному, словотвірному, стилістичному та ін. В українському мовознавстві останнім часом з'явилися праці С.Я. Єрмоленко, Г.М. Вокальчук, В.В. Герман, Л.П. Павленко, В.А. Чабаненко, в яких детально чи побіжно розглянуто питання авторського мовотворення. Актуальність нашого дослідження обумовлюється значенням творчості І.І. Огієнка (Митрополита Іларіона) для становлення та розвитку української літературної мови, ідейно-естетичного та літературного процесів в Україні на сучасному етапі, а також відсутністю у сучасному мовознавстві цілісного та повного аналізу творів автора.

Мета наукової статті – дослідити своєрідність художнього мислення Митрополита Іларіона, майстерність у створенні та використанні оказіональної лексики та визначити типологію, роль і функції оказіоналізмів у поетичному дискурсі автора.

Вивчення співвіднесеності та взаємозв'язку лексичних одиниць мови й оказіональних слів – одна з найважливіших проблем мови. Стійка увага дослідників до проблеми авторських новотворів призвела до того, що у сучасному мовознавстві наявні понад тридцять термінів на наукове позначення цих одиниць, найбільш поширеними з яких є: *оказіональне слово, авторський неологізм, поетичний неологізм, художній неологізм, індивідуально-авторський новотвір, індивідуальне* тощо. На нашу думку, термін «оказіоналізм» (від лат. *occasionalis* – випадковий) найбільш коректний і адекватний для позначення цього типу неологізмів.

Л.О. Кравченко терміном «оказіоналізм» визначає «незвичне, здебільшого експресивно забарвлене слово, утворене на основі наявного у мові слова або словосполучення, іноді з порушенням законів словотворення чи мовної норми, що існує лише в певному контексті, в якому воно виникло» [4, с.142].

У стилістиці цим терміном називають стилістичні засоби, що не відповідають загальноприйнятому вживанню, мають індивідуальний, часто взагалі разовий контекст. У художньому дискурсі вони виконують «не стільки номінативну, скільки оцінно-виражальну функцію» [2, с.179].

Оказіональні новотвори не відповідають загальноприйнятому вживанню; є прінагідними, тому значно увиразнюють авторське мовлення, роблять його неповторним, оригінальним. Це ті рідкісні засоби, що виникають в результаті випадкової мовотворчості автора й слугують засобом індивідуалізації художнього дискурсу. Основною визначальною ознакою оказіоналізмів є узауальність їхнього функціонування, тобто належність до мовлення, а не до мови.

Наявність оказіоналізмів у мовленні письменника чи поета визначає ступінь його майстерності, говорить про наявність ідіостилію, що дає змогу впізнати його художній дискурс серед низки подібних. Хоча більшість літературних творів І.І. Огієнка відзначаються вишуканою літературною мовою з книжним забарвленням, мовотворчість автора значно урізноманітнює його творчу манеру, дає змогу виразно стилізувати авторський дискурс.

Методом контент-аналізу ми виявили у Філософській трилогії Митрополита Іларіона «Житейське море» такі типи авторських неологізмів: лексичні, морфологічні, графічні.

Лексичні оказіоналізми є результатом авторського морфологічного словотвору. У більшості випадків твірною базою для них слугують поширені прості кореневі морфемі української мови, до яких автор за законами українського словотворення додає оригінальні форманти, переважно афікси. Авторським нововведенням є несподіване поєднання цих компонентів, що додає виразності й образності його поетичному мовленню.

Найбільш цікавими є оказіональні утворення із суфіксами: /-ин-/ – суфікс в основах жіночого роду виражає значення сукупності та відокремленості: *Раз опинилася лаврина В поета славного на чолі, І заридала як дитина, Що не цвісти їй вже на волі...* (Митрополит Іларіон «Житейське море», с.31); /-інь-/ – непродуктивний суфікс іменників жіночого роду, що вказує на просторовість: *Люблю Вишнє я неозору, Бо Щастя край Господніх Брам!* (Митрополит Іларіон «Житейське море», с.31); /-н-/ – суфікс, типовий для якісних прикметників, який автор використовує для утворення відносного: *Душа Людини завжди вільна Обрать одну з Осель Небесну, І жить собі, як квітка пільна, й творити мирно вонну Весну* (Митрополит Іларіон «Житейське море», с.18); /-цтв-/ – суфікс іменників середнього роду, вживається для творення збірних назв, що характеризують певні риси характеру людини: *Та звідки впало все на мене, Оце руйництво шалене?*... (Митрополит Іларіон «Житейське море», с.180).

Значно рідше Митрополит Іларіон для творення оказіоналізмів афіксальним способом використовує рідковживані прості чи похідні словотвірні основи і додає типові афікси (суфікси, постфікси тощо): до малопродуктивної віддіслівної основи *проступ-* додано суфікс *-ник-* типовий для іменників чоловічого роду, що вказує на назви осіб за родом занять: *Бо Богу лиш дихнути досить, І вже проступник у безодні, І смерть в такому Світі косить Усіх людей й діла невгодні...* (Митрополит Іларіон «Житейське море», с.19); від іменника *троянда* утворено нетипове дієслово: *Там рай прояндиться весною Вночі там світять тихі зорі, По Небу лодкою ясною Пливе там місяць білозорий* (Митрополит Іларіон «Житейське море», с.37); від прикметника *вищий* – вищиться: *На Праці вищиться Людина й стається нею досконала, І хай навчас батько сина Шукати в Праці Ідеала* (Митрополит Іларіон «Житейське море», с.82); від прикметника *промінний* утворено прислівник *промінно*: *Господь Покровою Святою Укріє нас, дітей, мов мати, Й в житті ми стежекою крутою Промінно будем поспішати* (Митрополит Іларіон «Житейське море», с.102).

Потрапляємо на безафіксні авторські неологізми, що, як правило, є оригінальними віддіслівними утвореннями: *Святим ніхто не міг би стати Без «злх підшептів» Сатани, І родяться з одної хати І злидарі, й ясні пани* (Митрополит Іларіон «Житейське море», с.19). *Ви світ би пхнули до заглади, Коли б Дявола не стало: В моєму Злі покрай принади, В Добрі жє у нас її замало!*... (Митрополит Іларіон «Житейське море», с.28). *Господь і я, – обоє разом Ми нищим людську вільну волю, Й ви перед нами заздрим плазом Чолом б'єте із Страху й Болю...* (Митрополит Іларіон «Житейське море», с.32). *Ніщо безслідно не зникає У цілїм Божїм Світотворі, Тому й мені кінця немає В біжучім вічнім перетворі* (Митрополит Іларіон «Житейське море», с.121).

Поширеним способом творення оказіоналізмів у поетичних творах Митрополита Іларіона є композиція – «спосіб творення похідних поєднанням основ слів або основи та цілого слова за допомогою інтерфлексів *о, е* або без них» [1, с.170]. Потрапляємо на композиції утворені за такими моделями:

іменники, утворені на базі сполучення «іменник+дієслово»: *Людині законів Мого Світотвору Не дано всебічно пізнати, І досить збагнути було*

б її зору *Закони хоч власної хати!* (Митрополит Іларіон «Житейське море», с.19); «дієслово+іменник»: *Найбільше Щастя для Людини – то спокій серця й плідна воля, Та скрізь підступні павутини Плете диявольська **грайвола*** (Митрополит Іларіон «Житейське море», с.34);

прикметники, утворені на базі сполучення «займенник+прикметник»: *В моїм Господнім Світоворі Людина вічна спередвіку: Душа шугає з Зір на Зорі В Мою **Всебатьківську** Опіку* (Митрополит Іларіон «Житейське море», с.19). *Живуть вони в Садах спокою, Турботи жодні їм не знані, Й Господь **всещедрою** Рукою Їх поїть, як потоки лані* (Митрополит Іларіон «Житейське море», с.24); «прикметник+іменник»: *Як скрізь у Світі на болоті Їдкої повно комашині, Так ви ростете, **товстороті**, – Нам ваші витівки смішні!* (Митрополит Іларіон «Житейське море», с.31). *Хай Розум, Воля й Серце в Тілі З Душею в злагоді живуть, Тоді Сини ви **орлокрилі**, Й щаслива буде ваша путь!* (Митрополит Іларіон «Житейське море», с.137); «прислівник+прикметник»: *І пощо шати вам ті сніжні, Коли брудне в Людини Тіло? Хоч раз не будьте **гордоніжні**, І пальцем ткніть у себе сіміло!* (Митрополит Іларіон «Житейське море», с.53). *Велична старість **мудорсвіа**, Столітній досвіду це пень, – В заході сонця сївба злива Таки пишніша за весь день!* (Митрополит Іларіон «Житейське море», с.53).

В окремих випадках складні оказіональні прикметники зазнають субстантивациї, внаслідок чого несуть додатковий смисловий відтінок, вживаються для створення відповідного образу: *Слабим безплідно помагати, Нехай загинуть всі безсили, А дужі враз сторощать грати, Й в життя полинуть **орлокрилі!*** (Митрополит Іларіон «Житейське море», с.44).

Досить поширені у філософській трилогії «Житейське море» композити, що виникли на базі сполучення «іменник+дієслово», творення яких усладнюється супровідною суфіксацією, наприклад: *У Світі скрізь усе подвійне, у всьому бачим дві природи: одне пречисте й **богобійне**, А друге в вічній з ним незгоді* (Митрополит Іларіон «Житейське море», с.52). *Й чому Добро – то Правда Вічна, А зло – Диявол, Сатана? Оце ізвіку **Лжа злорічна**, Для Світу видумка, Мана!* (Митрополит Іларіон «Житейське море», с.54); «прислівник+дієслово»: *Одежа правди все міллива, Але сама вона постійна, Й, немов та Зірка мерехтлива, сміється світу **млосномрійна*** (Митрополит Іларіон «Житейське море», с. 53). *Як вечір самотній до хати вступає, Коня я баского сідлаю, Й орлом **бистролетним** у царство безкрає, Як вітер степовий, шугаю...* (Митрополит Іларіон «Житейське море», с.162).

Оригінальним авторським словотвірним нововведенням є явище перетворення композитів у прості слова шляхом відсікання однієї з основ: *То йти тепер би випадало Тобі на Землю жити **часово**; Скорботи й горя там немало...* (Митрополит Іларіон «Житейське море», с.25).

Поодинокими у поетичному дискурсі Митрополита Іларіона є морфологічні оказіоналізми – «інновації, в яких в конфлікті перебувають лексична семантика і граматична форма» [4, с.60]. Потрапляємо на ступенювання прикметника, що виражає ознаку, яка не підлягає градації: *Зло липко слугує кайдани Хоч **найсвятішу** Людину, й в одежу мільяну омани Зодягне й чуйного в хвилину* (Митрополит Іларіон «Житейське море», с.61).

Наявні у філософській трилогії графосемантизми – «специфічні інновації, утворені за допомогою графічних засобів, які мають як формальну, так і семантичну оригінальність» [4, с.144]. Улюбленим графічним засобом І. Огієнка у цьому плані є написання іменників-загальних назв та займенників з великої букви, наприклад: *Я Всесвіту дав **Свої** вічні **Накази**: Щоб **Правда** й **Любов** панували, Щоб **Зла** береглись, як трупної зарази, й росли **Мої** **Ідеали*** (Митрополит

Іларіон «Житейське море», с.12). *Йї нема кінця Моїй Людині, Безсмертя дане Чоловіку: Душа міняє Тіло нині, І знову йде в Мою Опіку* (Митрополит Іларіон «Житейське море», с.19). *Коли в Душі горять пожежі, То Святістю зволожши сушу, – Людини не пізнає з одежі, Як не пізнати з Тіла Душу!* (Митрополит Іларіон «Житейське море», с.44). *Буває, вхопить в руки Щастя Нарешті спраглий Чоловік, – Воно ж нінащо вже не здається, бо з ним і Смерть на нього – скік!...* (Митрополит Іларіон «Житейське море», с.146). Як бачимо, автор вдається до графічного виділення слів, що становлять основу не лише змісту твору, а й людського буття, є одвічними супутниками людини. Усі ці поняття ми знаходимо у Божих заповідях, які слугують путівником для християнина.

Поширеним екстралінгвістичним засобом, який має важливе значення при кодуванні та декодуванні змісту авторської поезії Митрополита Іларіона є розрядка – розбивання літер у слові для виділення його в тексті, наприклад: *Землею й досі світ той званий, живуть там люди, як у борі, – Увесь він здавна занедбаний У всім Господнім Світотворі* (Митрополит Іларіон «Житейське море», с.24). *Лиш серцем Бога пізнавати?... Пізнай і розумом своїм, бо розум серцю рідна мати, На них обох в житті стоїм!* (Митрополит Іларіон «Житейське море», с.37). *Такі тернисті муки слова, Коли в душі святе й небесне, А на папір йде полова, Йї добірне зерно не воскресне...* (Митрополит Іларіон «Житейське море», с.49).

В окремих випадках автор вдається до поєднання обох графічних засобів, що значно підсилює патетику висловлення: *Добро і Зло – це рідні браття, – Не може бути Добра без Зла, Як воскресіння без розп'яття, Сестра бо рідна світу – Мла* (Митрополит Іларіон «Житейське море», с.27). *Кому на мислях – лиш руїна, Той бачить скрізь саме Нещастя, Та все ж спокійна й ця країна, І Праця щира їй придасться* (Митрополит Іларіон «Житейське море», с.39). *Поезія – душі розрада, Велична зоряна Краса, Для серця спраглого принада Ротити крила в небеса* (Митрополит Іларіон «Житейське море», с.59).

А отже, у філософській трилогії «Житейське море» оказіоналізми – яскравий поетичний засіб, що є наслідком мовотворчості Митрополита Іларіона. У поетичному дискурсі автора потрапляємо на лексичні, морфологічні, графічні оказіоналізми, що надають його творам динаміки, експресії, образності, вдало оновлюють думку. Вони сприяють активізації подій, увиразнюють зміст твору, значно удосконалюють процес кодування/декодування змісту, уточнюють, розвивають, збагачують арсенал ідейно-художніх авторських засобів.

Список використаних джерел:

1. Вакарюк Л.О., Панцьо С.Є. Українська мова. Морфеміка і словотвір : навчальний посібник. 2-е вид., переробл. і доп. Тернопіль : Навчальна книга – Богдан, 2010. 200 с.
2. Галич О., Назарець В., Васильєв С. Теорія літератури : підручник. Київ : Либідь, 2001. 488 с.
3. Митрополит Іларіон Твори. Вінніпег, 1957. Т. 1. Філософські містерії. 336 с.
4. Мойсієнко А.К., Бас-Кононенко О.В. та ін. Сучасна українська мова: Лексикологія. Фонетика : підручник / за ред А.К. Мойсієнка. Київ : Знання, 2013. 340 с.
5. Полнога Л.М. Словник українських морфем. Львів : Світ, 2001. 448 с.

In the article of the philosophic trilogy of Metropolitan Ilarion «Life Sea», occasional formations are considered as the result of author's creation. The basic ways of creating this type of neologisms, author's word-creation models and means are determined. The functional assignment of occasionalisms in the poetic discourse of Metropolitan Ilarion was found.

Occasionalisms are considered as extraterritorial speech phenomena, which illustrate the ways and forms of the development of the language of an individual author, period, reflect the interaction between language and speech, as well as update word-formation and figurative funds of the Ukrainian language.

Occasionalism in the poetic speech of Metropolitan Ilarion defines the degree of his skill, which speaks of the existence of an idiosyncrasy, which makes it possible to recognize his artistic discourse among a number of similar ones. Although most of I.I. Ohiienko's literary works are characterized by an exquisite literary language with book coloring, the author's writing makes a significant difference to his creative style, which makes it possible to stamp out the author's discourse clearly.

In the philosophical trilogy «Life Sea» Occasionalism – a bright poetic tool, which is the consequence of the creation of Metropolitan Ilarion. In the poetic discourse of the author we fall into the lexical, morphological, graphical occasional, giving his works of dynamics, expression, imagery, successfully update opinion. They promote the activation of events, visualize the content of the work, significantly improve the process of encoding / decoding content, refine and develop it, enrich the arsenal of ideological and artistic author's means.

Key words: neologism, occasionalism, poetic discourse, way of creation, fixation, composition.

Отримано: 20.09.2018 р.

УДК 81:]001(477)Огієнко
DOI: 10.32626/2309-7086.2018-15-2.35-39

І. М. Діяконович

Кам'янець-Подільський національний університет імені Івана Огієнка

УКРАЇНСЬКИЙ МОВНИЙ ВАЖИЛЬ ІВАНА ОГІЄНКА У ПАЛІТРИ ФІЛОСОФІВ МОВИ

У статті подано різноманітні тлумачення мови філософами світу. Мова розглядається не лише як соціальний чинник, засіб для спілкування у соціумі, але й як живий організм, наділений духом (за Г.Ф. Гегелем). Згадується Вільгельм Гумбольдт, який зламав традиційне, конвенційне уявлення про сутність мови, яка зводилась лише до системи знаків. Згідно філософії Гумбольдта мова є засобом, яким людина творить себе і світ й визначає мислення народу, тому різноманітність мов свідчить про множинність світоглядів. Така світоглядна інакшість виразно представлена у народній мудрості, що збереглась у казках і прислів'ях, деякі з них наведені у дослідженні. Політичний аспект мови також розглядається у статті. На тлі історичної боротьби мова стає політичним інструментом, який застосовується панівними, імперськими народами для поневолення не панівних народів, а згодом це приводить до знищення націй (І.І. Огієнко) і втрачатою державності. Автором наведені приклади на підтвердження філософії Ф. Сосюра стосовно мови, яку він, називаючи континуальною трансформацією, розглядає як змінний у часі і просторі організм.

Ключові слова: мислення, світогляд, політичний інструмент, мудрість континуальна трансформація, діяхронія, транслітерація.

Слово – інструмент в руках людини. Цей інструмент може служити як на добре, так і на зле. Про значущість слова, що є генералізацією поняття мови, писалося й говорилося віками різними мовами. Достатньо нагадати, що бестселер всіх часів і народів «Біблія» розпочинається книгою «Буття», в якій зазначається, що в перший день, створивши Небо і землю, і відділивши світло від темряви, Господь

назвав світло «День», а темряву «Ніч», тобто мова стала важливим інструментом у перший день створення світу. Надалі, право називати тварин і іншу живність землі мав Адам, перша людина. Мова стала тим важелем існування, без якого все б перетворилося на безлад. Слово – засіб для існування, на ряду з їжею і водою.

Природу слова досліджували, вивчали, тлумачили філософи, богослови, та класики літератури ще з древності. Платон, Аристотель, Гобс, Ляйбніц, Гердер, Кант, Гумбольдт, Ніцше, Пірс, Фреге, Віттенштайн, Потебня, Огієнко, – ось лише незначний перелік мислителів, які досліджували царину слова.

Метою дослідження є зіставлення філософських тлумачень мови синхронічно з рефлексією на український мовний важіль, виокремлений мислителем, письменником і митрополитом Іваном Огієнком.

На тлі обраної теми роздумів даного дослідження, звернемо увагу на висловлення Гегеля про те, що «мова є чистим існуванням духу» [1, с.273], і звідти випливає, що мова кожного народу має свій, властивий лише їй дух. Уявлення одного народу відображуються у його мові, і тому інший народ, маючи іншу мову, має інші уявлення. Саме тому Гегель порівнює літературні переклади з «штучними трояндами», через те, що ті «втратили музичну стихію мови ..., властиво-внутрішній образ дії» [1, с.286].

Вже наприкінці XVIII століття Вільгельм Гумбольдт ламає традиційне, конвенційне уявлення про сутність мови, яка зводилась лише до системи знаків, що допомагала людям порозумітися. Згідно філософії Гумбольдта щодо мови, та є засобом «яким людина водночас формує себе і світ, або усвідомлює себе через те, що вона відокремлює світ від себе» [1, с.292-293]. Заглиблюючись у дослідження мови через мислення, філософ приходив до висновку, що саме окрема мова визначає мислення народу, і різноманітність мов сприяє великому спектру світоглядів [1, с.296]. Підтвердженням філософського призначення мови є існування народної мудрості різних народів, яка лаконічно акумулювала світогляди різних націй. Наведемо приклад народних прислів'їв різних народів, щоб досвідчити різні світогляди. «Швидко – це повільно, але без перерв. Хто сильно бажає піднятися наверх, той придумає сходи. Чоловік з дружиною повинні бути подібні руці і очам: коли руці боляче – очі плачуть, а коли очі плачуть – руки витирають сльози. Сонце не знає правих. Сонце не знає неправих. Сонце світить без мети когось зігріти. Той, хто знайшов себе, подібний до сонця. Море тому велике, що і дрібними річками не гребує» [13]. «Краще погоріти, ніж на чужині жити. Шануй героя, хоча б він був тобі ворогом. Краще одна стіна, ніж тисяча сторожів. Два шакали лева загризуть. Не всяк хоробрий, хто тигрову шкуру одяг» [4]. «Народивсь я греком, греком і помру. Степи плекають коней, а гори – сміливців. Лестоці – сила слабких. Не бере іржа того колеса, яке крутиться» [11]. «Біда мучить і мудрості навчить. Без вірного друга – велика туга. Було б пшоно, а каша буде. Велике дерево поволі росте. Ворона й за море літає. Та дурна вертається. Всякому овочу свій час» [12].

Різність, або інакшість мислення, що за Гумбольдтом має рефлексію у мові, використовувалась у політичних цілях наскрізь сторіч. У своїй статті «Феноменологія нації» Віталій Пономарьов робить аналіз книги чеського письменника Мирослава Гроха «У нацыянальных інтарэсах. Патрабаваньні й меты нацыянальных рухаў XIX ст. у параўнаўчай пэрспэктыве», в якому вирізняє думку письменника щодо тридцяти європейських етносів («а згодом націй», що тоді жили (а деякі й нині живуть) на своїй землі в чужій державі. Георг Вільгельм Фридрих Гегель називав їх «неісторичними народами», Пьотр Аркадієвич Столипін – «інородцями», Юрій Андрухович – «нешасливими спільнотами», натомість Мирослав

Грох, згідно з поняттєвим апаратом націології середини минулого століття, іменує своїх героїв «малими народами» та «непанівними етнічними групами» [9]. Автор зазначає, що малими народами названо українців і білорусів, які наприкінці XIX століття на теренах Російської імперії складали 35 та 5 мільйонів відповідно і вважалися «малими» не за кількістю, адже ««непанівні етнічні групи» в Європі XIX сторіччя не панували у своїй сторонці просто тому, що їх свого часу завоювали щасливіші за них «державні» народи» [9]. На підтвердження цієї думки Іван Огієнко відзначає, що «перша російська революція 1905 року відразу знесла всі урядові заборони на українське слово і воно стало вільно розвиватися» [5, с.91]. Тобто, хитається трон імперської нації, відновлює слово поневолений народ. «Війна 1914 року принесла черговий погром українському слову, бо уряд позакривав усю українську пресу й усі видавництва. А коли російські війська вдерлися в Галичину, вони почали жорстоко відімщати їй за те, що 30 літ (1876-1905) вона була захистом і для східноукраїнського слова. Доходило до того, що українські книжки почали просто палити, як трохи пізніше року 1920 палив їх Денкін у Києві. Але війна була програна, й на Сході знялася революція 7 березня 1917 року, що відразу остаточно скинула пута з українського слова, й воно зачало знову могутньо розцвітати» [5, с.92]. У свідомості панівних, окупаційних націй ідея поневолення засадничим принципом вважала знищення мови. Гумбольдтівське мово-ментальність, співзвучно висловлюванню Івана Огієнка про те, що «мова – то серце народу: гине мова – гине народ» [5, с.11-12].

Де ж шукати початок категоризації «малі народи», «панівні народи». Доречним буде зробити припущення з-за допомогою метафізичного тлумачення мови Чарльзом Пірсом. Гельмут Папе називає пірсівську філософію мови «найрадикальнішою тезою», яка звучить так: «Кожна мова – це тільки різновид алгебри, де повторювані символи відповідають словам... У цій системі формальна логіка (числення предикатів) будується лише через логічні операції, що є варіантами застосування одного відношення до другого. Таким чином, «релятивний продукт» стає моделлю, чий варіанти визначають решту різновидів логічних понять і операцій» [1, с.322]. Згідно даної теорії шляхом низки алгебраїчних рівнянь можна вивести формулу категоризації націй. Проте, продовжимо розвивати Гумбольдтове тлумачення мови, яке розширив і доповнив Ернст Касирер, який вважав мову, на ряду з міфо-релігійним світом і мистецтвом, як «енергію духу, через яку духовний зміст значення сполучено з конкретним чуттєвим знаком і внутрішньо присвоєно цьому знакові». Якнайкраще «енергію духу» мови виражена і сполучена у пісні, особливо народній. Так, Іван Огієнко стверджував, що українські пісні мають свою особливу чарівність, визнану світом, і що схожий дух притаманний лише сербській пісні: «Були часи, коли в нашій пісні кохалась навіть Москва. В другій половині XVIII-го віку наша пісня народна була дуже поширена, що видно з рукописних, або друкованих співаників, скажемо, Чулкова, Новикова й інших, де завше були українські пісні» [8, с.6]. Повноцінне суспільне існування мови будь-якого народу, особливо поневоленого, може відбуватися, коли існує і функціонує літературна мова. Як зазначає Іван Огієнко, в Україні ще з кінця XVII століття школи мали свої підручники. «У нас вийшло декілька букварів, починаючи з букваря Л. Зизанія 1596 р... У нас були в старі роки поважні курси зо всіх боків науки, і науку цю по школах проказували рідною мовою» [8, с.57-58]. Тарас Возняк у своїй книзі «Філософія мови» називає мову «політичним інструментом і політичним ресурсом» і, якщо держава не піклується про збереження і розвиток своєї мови, мовну територію опановують мови сусідів [3]. Саме так сталося на сході України, де українська мова була по-

глинута російською, що й спровокувало окупацію Росією території, де спочатку «вмерла» мова. Проте, так було не завжди, а навіть навпаки. У своїй книзі «Українська культура» Іван Огієнко цитує російського академіка Шахматова про походження російської мови: «Родина нашого великорусского літературного языка – Болгарія. Но образовался он в Киеве, где испытал впервые благотворное влияние народной среды. Окончательно развился он в Москве» [8, с.106].

Револуційне сприйняття мови і ставлення до феномену знака не як до природного явища, а як до конвенційної системи знака, зробив Сосюр. Згідно його теорії усі мови підпорядковані принципу постійної зміни у просторі і часі, який він охарактеризував, як континуальну трансформацію. Кристіан Штетер визначив Сосюрівську континуальну трансформацію як «результат порівняльного діахронічного мовознавства XIX століття» [1, с.443]. На тлі цієї теорії можна зробити діахронічний мовний зріз, який може служити підтвердженням припущенню Сосюра. Порівняємо приклади з двох мов, української та англійської, які за сучасною класифікацією належать до різних груп європейських мов: слов'янської й германської відповідно. Український прислівник «онде», який майже вийшов зі вжитку, співзвучний англійському прислівнику на позначення місця «yonder», який також можна вважати архаїчним, позаяк його можна зустріти лише в літературі періоду активної літературної діяльності Марка Твена (кінець XIX – початок XX століття); а також англійський вигук «ауе», який лунав в середньовічному парламенті Шотландії та Англії при погодженому рішенні парламентаріїв щодо питання, яке виносилось на голосування, та український вигук «ай», який ще досі чути у мовленні літніх людей, що мешкають на західному Поділлі України й який ті промовляють на знак згоди зі співбесідником. Наведені приклади свідчать про існування спільної індоєвропейської мови у далекі прадавні часи, а також є підтвердженням «континуальної трансформації» згідно Сосюра.

Постійною зміною мови у просторі і часі є приклади грецьких слів в українській мові, які прийшли у мову шляхом кальки, і правила транслітерації, що діяли на час запозичення, закарбували час і простір. Професор В. Німчук, який вивчав історію транслітерації грецької літери «тета» (θήτα), зауважує, що під впливом латинської (західноєвропейської) вимови «тета» в українській мові домінує як [т], що засвідчують літературні джерела II половини XVI ст. Але «трансформація» мови у просторі свідчить, що на українських землях, які були в складі Росії, закріпилися форми з [ф]: Марфа, Афіни, Ефіопія, Федір, Мефодій, Фома, Варфоломій, Дорофея, гора Фавор, Афон, Голгофа, ефір, міф, кафедра, коринф'янин. На теренах, що перебували в складі Австро-Угорщини, закріпилися форми з [т]: Марта, Атена Пашко (дружина В'ячеслава Чорновола) Етна (назва вулкану), Голгота, Гетсиманія, етер, міт, тощо [11]. На противагу «континуальній трансформації» можна привести приклад протези, зокрема в українській мові, яка вже тривалий час є мовною константою: горіхи (рос. орехи), гострий (рос. острый), готель (отель), гукнути (аукнуть), гумор (юмор), гарбуз (арбуз), гайда (айда), вудка (рос. удка), вуж (уж), він/вона (он/она), вікно (окно), вулиця (улиця), вівця (овца).

Отже, мова – живий організм, що відтворює дух та менталітет нації й є змінним у часі і просторі. Як наслідок, помирає мова, вмирає нація, про що століття назад стверджував письменник і мислитель Іван Огієнко.

Список використаних джерел:

1. Борше Т. Класики філософії мови від Платона до Ноама Хомського. Київ : Курс, 2008. 536 с.
2. Висловлювання відомих людей про мову. Олександр Пономарів. URL: http://ladychyn.inf.ua/Vyslov_Movu.html (дата звернення: 20.08.2018).

3. Возняк Т.С. Філософія мови. Львів : Ї, 2009. 180 с.
4. Мудрість народна. Арабські прислів'я та приказки. URL: http://shron1.chtyvo.org.ua/Arabska_kultura/Arabski_prysliv'ia_ta_prykazky.pdf (дата звернення: 20.08.2018).
5. Огієнко І.І. Історія української літературної мови. Київ : Наша наука і культура, 2001. 440 с.
6. Огієнко І.І. Наука про рідномовні обов'язки : навчальний посібник. Львів : Фенікс, 1995. 47 с.
7. Огієнко І.І. Рятуння України. Київ : Наша наука і культура, 2005. 367 с.
8. Огієнко І.І. Українська культура. Київ : Абрис, 1991. 272 с.
9. Пономарьов В.О. Феноменологія нації. *Критика*. 2008. №10-11. С. 132-133.
10. Тищенко К.М. Всеслов'янськість мови українців. *Український Тиждень*. 2012. №39 (256). С. 22-62.
11. Транслітерація грецької літери Θ. Термінологічно-правописний порадник. URL: <http://poradnyk.ucu.edu.ua/orthography/theta/> (дата звернення: 26.08.2018).
12. Українські прислів'я. Українська народна мудрість, пронесена крізь віки. URL: <http://coma.in.ua/29218> (дата звернення: 20.08.2018).
13. Японська мудрість. 35 «правил» мудрої людини. URL: <http://narodua.com/dajdzhest-svit/japonska-mudrist-35-pravyl-mudroji-ljudyny.html> (дата звернення: 20.08.2018).
14. Hertel M., Smith M., O'Connor B., Bloomfield N. *Creating Clear Images*. Toronto : The Fider Company, 1999. 328 p.

The article investigates diverse interpretations of the language phenomenon by philosophers who lived in different time and places. Hegel's views regarding language focus on his cogent account that language is no longer just a social tool which provides communication. Hegel's notion of language specifies it as a crucial issue of human's mind which has its own 'subjective spirit'.

Wilhelm von Humboldt broke the mold of conventional approach to language as a system of signs. He treats it as an instrumental tool of mind. He attributes it with the strength and abundance of power to create the world and the person himself, thus language can identify mentality, the way of thinking of the whole nation. Therefore, according Humboldt a number of national mentalities exist in the world. To learn a language means to understand the historical milieu in which a nation finds itself as well as to get to know a prehistory that works upon it. The variety of different ways of thinking is illustrated by people's wisdom preserved in proverbs and sayings. The article presents Arabian, Greek, Ukrainian, Japanese proverbs.

Language is considered as a political tool as well. Ivan Ohienko states any language can function even when the nation that speaks it is in occupation until its literary language is active. Taras Vozniak declares when the government does not care about the language of the people it runs then the occupants make intrusion on the territory where the native language is not spoken.

A revolutionary breakthrough was made by Ferdinand de Saussure as to the language phenomenon as a conventional system of signs. According to his theory all languages undergo changes in time and space. Ferdinand de Saussure names such a change a «continual transformation». He reports the essential role of language is in functioning of brain.

The article supports Saussure's idea about continual transformation with the examples of the Ukrainian prosthesis of [w, h, y] and the geographical factor of transliteration of the Greek sound «theta».

Language turns out to be a changing organism that has a specified spirit which qualifies the mentality of its people.

Key words: thinking, outlook, political tool, wisdom, continuing transformation, diachronic method, transliteration.

Отримано: 06.09.2018 р.

УДК 811.161.2:001(477)Огієнко=811.112.2
DOI: 10.32626/2309-7086.2018-15-2.40-45

Т. В. Зданюк

Кам'янець-Подільський національний університет імені Івана Огієнка

IVAN OHIJENKOS BESINNEN ÜBER DIE UKRAINISCHE LITERATURSPRACHE

У статті висвітлюється світоглядна позиція відомого вченого Івана Огієнко стосовно української літературної мови. Автор розмірковує про важливе значення навчання рідній мові для мислення освіченої, інтелігентної людини. Він зазначає, що стан культури літературної мови – то красномовний показчик розвитку нації. Його гасло «Для одного народу – одна літературна мова, один правовпис» є особливо актуальним для сьогочасної України.

Ключові слова: Іван Огієнко, українська літературна мова, народ, наука.

Wir kennen unsere literarische Sprache nicht. Viele Gründe weisen darauf hin, aber nicht der letzte: wir lernen unsere literarische Sprache nicht. Wir studieren nicht, wie wir andere Wissenschaften studieren: wachsam und ständig. Noch schlimmer ist – wir haben kein natürliches Bedürfnis, unsere literarische Sprache zu lernen, weil wir alle denken, dass wir es ohne Wissenschaft gut können. Andere Sprachen lernen wir. Unsere Sprache kennen wir ohne Wissenschaft...

Dieser Zustand unserer gebildeten Menschen gegen unsere literarische Sprache ist nicht nur anormal, sondern auch zutiefst schädlich für uns...

Noch einmal: Ukrainische Staatsbürgerschaft weiß ihrer literarischen Sprache nicht gut.

Es ist kein Paradoxon. Jeder ukrainische Intellektuelle, ob er Sekundar- oder Hochschulbildung hat, hat normalerweise ein gewisses Minimum an Wissen in verschiedenen Wissenschaften: Geisteswissenschaften, Naturwissenschaften, Mathematik. Das heißt, er ist geistig in dem Leben, das ihn umgibt. Und manchmal mit Selbstbewusstsein sagen wir «aus der Wissenschaft» über die unterschiedlichsten Dinge, aber wieder nicht aus dem Bereich der Muttersprache [1, S.91].

Obwohl Wissenschaftler genießen bei uns keine Ehre, «Gehen wir Europa nach», sind wir auf wissenschaftliche Autorität angewiesen, besonders andere, um unsere Ansichten oder Verfestigung zu beweisen. Aber wir haben keine anerkannten Autoritäten aus der Muttersprache, wir erkennen sie nicht stark an, weil jeder von uns «alle Fragen der Muttersprache» am besten kennt... weiß und nicht lernt. Das Fachurteil wird für ihn nicht benötigt [2, S.389].

Es gibt verschiedene Wissenschaften, unser Volk kennt sie so gut wie möglich, es interessiert sich für sie, obwohl sie nicht zu ihren Spezialitäten gehört. Haben wir die Wissenschaft der Muttersprache in unserem Land? Verfügen wir über linguistische Literatur für breite Bürgerschaft und für Schuljugend außerhalb der üblichen Grammatik? Das gibt es nicht, weil das Volk es nicht braucht.

Es gibt kein Verständnis für die Bedürfnisse. «Die Wissenschaft der Muttersprache – ist es die Wissenschaft? Was war in diesen Büchern von der «Muttersprache» wissenschaftlich? «Wissenschaft der Muttersprache? – Ja, das ist die Rechtschreibung, Schulgrammatik, Lesebuch. Nun, wissen Sie, es ist ja Übelkeit. Ist das die Wissenschaft? Gib mir Ruhe...».

Ich sage wieder: «Unser breites, selbst intellektuelles Volk kennt seine literarische Sprache nicht. Darüber hinaus interessiert sich sehr wenig daran, und wenn

sich interessiert, dann macht es oberflächlich, weil es nicht für die Wissenschaft sie erkennt, nicht ihren Inhalt kennt, nicht daran gewöhnt, es ernst zu nehmen...»).

Und die bitteren Folgen sind vor den Augen jedes Menschen, der in diesem Bereich arbeitet. Unsere Schriftsprache ist roh, der Zustand des Unterrichts in den Schulen ist ungewöhnlich niedrig, die Wissenschaft hat keine respektvolle Arbeit, denn das Volk ermutigt nicht ukrainische Gelehrte zu arbeiten.

Es ist notwendig, unsere literarische Sprache zu lernen, wenn wir sie wissen wollen, müssen wir sorgfältig und ständig lernen, genauso lernen, wie wir andere Fächer studieren. Wir müssen diesen schädlichen Anblick loswerden, als ob jeder von uns schon von Geburt an seine Sprache kennt, und braucht die spezielle Wissenschaft nicht.

Jeder gebildeter Mensch, jeder ukrainischer Bürger sollte im Gedächtnis behalten und daran erinnern, dass die gebildeten Menschen zwei Sprachen haben: die Sprache des Volks und Schriftsprache.

Jeder von denen, die im Dorf geboren sind und in einer ländlichen Umgebung aufgewachsen sind, wissen wirklich, vielleicht nicht schlecht Ihre Sprache. Aber die Sache ist die, dass der Raum der ganzen ukrainischen Sprache extrem breit ist, unsere Sprache ist in vielen Mundarten unterteilt, und jede Mundart ist eine große Anzahl von Dialekten. Nicht nur der Dialekt, sondern auch die Mundart unterscheiden sich teilweise erheblich. Was wissen wir dann, wenn wir «die lebendige Sprache» kennen? Wir kennen nur eine Art von Dialekt... So stellt sich heraus, dass selbst derjenige, der «lebende Sprache» weiß, nämlich einer seiner Dialekt, weiß er das ganze ukrainische Sprache nicht [1, S.95].

Wir müssen uns gut an die Sache erinnern – wir verstehen den Ausdruck «Volkssprache» normalerweise nicht genau. Die Volkssprache ist eine bäuerliche Sprache, die dem Bauern für seine enge spirituelle Perspektive reicht. Aber für den Gedanken eines breiten gebildeten, intelligenten Mannes ist diese Sprache zu eng und zu arm. Aus diesem Grund legt nationale Bauernsprache die Grundlage für die literarische Sprache, aber man muss noch daran viel mehr arbeiten [4, S.53].

Und es gibt diejenigen, die nicht in dem Dorf geboren wurden und nicht aufwachsen – die wuchsen in der Stadt auf, in den Mittelklasse-Familien von Arbeiter. Und hier wird es gewöhnlich in einer gemischten Sprache gesagt, verschmutzte von der fremden dominanten Sprache. Das heißt, es gab auch keine Möglichkeit, hier gute Fertigkeiten zu beherrschen.

Es ist auch nicht besser für diejenigen, die die Intelligenzfamilie verlassen haben, denn hier herrscht auch eine sehr gemischte Sprache. Auch hier wirst du keine gute literarische Sprache lernen.

So sehen wir, dass das Lernen Ihrer guten Sprache ohne spezielle Wissenschaft nicht sein kann. Die enge Verbindung mit dem ukrainischen Volk bietet noch kein gutes Wissen für die Arbeit an der gewünschten Sprache.

Jedes Kulturvolk hat neben einer großen Anzahl lebender Dialekte eine andere Sprache – eine literarische Sprache. Dies ist die Sprache seiner Bücher, Zeitschriften. Dies ist die Sprache seiner Regierungsbehörden, Kirchen, Gerichte, Schulen. Dies ist die kulturelle, gewissermaßen künstliche Sprache. Jede Nation, egal wie groß sie ist, hat eine gemeinsame Literarische Sprache. Und da wusste sich jeder Schüler von der ersten Klasse an, dass es die lebendige Sprache gibt, die Muttersprache, und die literarische Sprache, die ein wenig sich von der Alltagssprache unterscheidet [3].

Jede Kulturnation spricht buchstäblich gleich und lebt gleich. Normalerweise geschieht es, dass ein Dialekt über den anderen herrscht, im Laufe der Zeit wächst, und wird so eine Literarische Sprache. Wir haben so ein Dialekt, so zu sagen Naddniprojanskyj Dialekt, Kiew-Poltawischer Dialekt, die Sprache unserer ersten Schriftsteller – sie war die Grundlage der ukrainischen Literarischen Sprache seit dem Ende des XVIII.

Jahrhunderts. Und damit müssen wir uns noch einmal einigen, denn das ist der übliche Prozess im Leben jedes Volkes. Kiew und Dnipro sind das Zentrum der ukrainischen Literatursprache. Wir müssen diese Sprache lehren und studieren, denn nur sie ist die Grundlage unserer literarischen Sprache. Wir werden niemals eine gute literarische Sprache haben, wenn wir uns nicht auf eine gemeinsame Grundlage einigen. Denn dies ist die Fibel der Bildung jeder literarischen Sprache.

Der aktuelle Zustand der Dnepr-Ukraine Literatursprache ist extrem hoch. Arbeiten oft in Hunger und Kälte, manchmal unter unmenschlichen Bedingungen dnepr-ukrainische Schriftsteller und Wissenschaftlern, Patrioten, geben alle ihre Kräfte der wertvollste Schatz der einheimischen Kultur für die letzten 15 Jahre schaffen die Schriftsprache solchen großartigen Qualität, dass sie jetzt um die Vorherrschaft unter den kulturellen slawischen Sprachen sicher konkurriert.

Aber «das ukrainische Volk von Natur aus anarchisch ist», wie wir von uns selbst glücklich äußern und deshalb wollen wir nicht eine gemeinsame Sprache erkennen und für sich nehmen. Lesen Sie auch unsere Zeitungen: galizisch, gumänisch, karpatisch und amerikanisch und kommen Sie nur zu der Überzeugung, dass, sie, zu einem gewissen Grad, eine separate Literatursprache haben, das heißt wir haben fünf Sprachen. Und sogar in kleiner Gegend haben wir wirklich keine Schriftsprache. Beispielsweise, in Galizien sind die säkulare und religiöse Zeitschriften (siehe «Тат», «Nova» oder «Beskid») ganz andere Sprache. Es ist keine Übertreibung, wenn ich sage, dass jede unserer Zeitschrift ist eine besondere Literaturprache mit ihren eigenen Ausdrücken und Rechtschreibung... Statt uns auf die Sprache von Kotlyarevskyi, Kvitka-Osnovyanenko, Marko Vovchok und Schewtschenko ausrichten, wir richten uns auf die Muttersprache aus. Weil wir so sprechen [1, S.96].

Dies ist ein zutiefst schädlicher Zustand, und wir müssen mit ihm für immer beenden. Der wichtigste Faktor bei der Schaffung einer gemeinsamen Literatursprache ist jedoch der eigene Staat mit seinen eigenen Schulen, der Kirche, den Regierungen und dem Gericht. Wir haben diesen Faktor seit jeher nicht gehabt, aber niemand hindert uns daran, hochkultivierte Arbeit auszuarbeiten um diesen Mangel an die Arbeit auszugleichen und eine repräsentative literarische Sprache zu schaffen. Repräsentative, weil die Entwicklung der literarischen Sprache ein Merkmal für die Entwicklung der Nation ist. Eine solche literarische Sprache haben wir schon lange – es ist die Sprache unseres Metropolland, Dnjepr Literatursprache. Anderen Ländern dann bleibt alleine, ehrlich sie zu akzeptieren. Dann wird ein Ereignis von großem Gewicht sein, dessen Folgen können die größte aller bisherigen Ereignisse sein, das ukrainische Volk vereint sich durch eine gemeinsame literarische Sprache... Es vereint sich spirituell in seinem wertvollsten Schatz – in seiner literarischen Sprache.

Aber wir müssen unsere literarische Sprache lernen, wenn wir sie wissen wollen. Wir alle müssen lernen und fest daran denken, dass wir ohne eine wachsame Wissenschaft sie nicht wissen werden. Ohne Wissenschaft gibt es kein Wissen.

Professoren und Lehrer aller Schulen sollen in erster Linie ihre literarische Sprache kennen, kennen tief und gründlich, weil ihnen die wichtigste, aber die meisten ehrenvolle Aufgabe fiel: seinem Volk die Kenntnisse davon zu geben. Was sie lehren werden, werden ihre Zuhörer zum Leben erwecken.

Unser Klerus muss auch gut seine literarische Sprache wissen, weil er von Natur ein landesweiter Lehrer ist, ein immerwährender Redner. Der Priester unterrichtet ständig sowohl in der Kirche als auch in der Schule, lasst ihn seine Herde immer zu einer guten literarischen Sprache bringen. Lassen Sie den Klerus nie vergessen, dass er ständig seine literarische Sprache schafft und sich dafür verantworten muss. Lassen Sie ihn nicht vergessen, dass eine gute, geschickte, süß klingende

Sprache der allererste Schlüssel zum Herzen der Gläubigen ist. An den religiösen Schulen, angefangen von der Akademie, müssen sie die ukrainische Literatursprache als das wichtigste Fach unterrichten, wenn sie mit der Zeit Schritt halten wollen [4].

Sehen Sie mal auf professionelle oder spirituelle Bücher oder Zeitschriften. Erbarme dich, Herr, was für eine Sprache ist da aus dem XVIII. Jahrhundert!... Und dieser Zustand ist für unsere Kultur tief schädlich.

Unsere Anwälte müssen auch wachsam sein, eine gute literarische Sprache zu lernen und sie überall zu verwenden – sowohl vor Gericht als auch im öffentlichen Leben. Anwaltschaft ist ein sehr wertvoller und wichtiger Faktor bei der Schaffung einer literarischen Sprache. Anwalt ist auch unser Lehrer der Sprache und Aussprache, und die große Schäden fügen unsere Anwälte einheimischer Kultur zu, wenn sie nicht lernen einer guten Literatursprache und sind verantwortlich für den Zustand ihre literarische Sprache. Und hören Sie zu, aber wie sie öffentlich sagen, dass sie die Erben von Cicero sind oder lesen Sie ihre Eingaben an den Gerichtshof oder ihre Fachliteratur... Es ist besser eloquent laut zum Schweigen zu bringen...

Ärzte, Politiker, Ingenieure, Arbeiter u.s.w. – alle müssen ihre literarische Sprache sorgfältig studieren. Denn ohne Wissenschaft gibt es kein Wissen. Durch ständige und enge Beziehungen zu ihren Leuten konnten sie ihrer Literatursprache das notwendige Wissen hinzufügen. Und ist das bei uns gemacht? Sind sich diese Arbeiter ihrer Rechenschaftspflicht gegenüber ihrer Heimatkultur bewusst?

Eine ukrainische intelligente Frau, Mutter ihrer Kinder, eine vollwertige Hausherrin des Hauses – sie muss zuerst die literarische Sprache lernen. In ihrer Hütte ist sie die erste Professorin für ihre Kinder. Es ist falsch den Frauen für einen Moment vergessen, dass sie die Schöpfer der «Muttersprache» sind, dass wir von ihnen unsere ursprüngliche Sprache annehmen. Was die Mutter uns lehren wird, das wir unser ganzes Leben in die Welt bringen. Mutter ist der tiefste und der wirklichste Schöpfer der literarischen Sprache. Lassen Sie die Ukrainerin niemals vergessen, dass dies eine so wichtige, aber zugleich ehrenwerte, aber auch verantwortungsvolle Rolle für die ukrainische Kultur ist. Eine intelligente ukrainische Mutter soll ihre literarische Sprache perfekt kennen, sie muss sie ständig studieren, und ihr ganzes Wissen zusammen mit der warmen Zärtlichkeit in die Herzen ihrer Kinder erfüllen. Denken Sie daran, dass wir das alles bis zum Ende seines Lebens nicht vergessen.

Am Ende, all unsere Schriftsteller, Dichter, alle Arbeiter der Bühne und der Feder – müssen sie zuerst ihre literarische Sprache lernen, sie sind ihrer offiziellen Schöpfer. Aber sie müssen intensiv studieren, nicht nur Lesen, sondern ernsthaft lernen, ihr ganzes Leben studieren und die notwendige Literatur lernen. Sie müssen selbst lernen und mit ihren Werken die Bürgerschaft lehren. Sie müssen niemals vergessen, dass sie die Welt ist, die auf dem Berg brennt, weil alle die sehen und taufen... Deshalb sind sie verantwortlich für den Zustand der Kultur ihrer Muttersprache.

Aber man muss sagen: die meisten zeitgenössischen transnistrischen Autoren haben die Idee einer gemeinsamen literarischen Sprache anerkannt und begannen Transnistrisch zu schreiben. Nur muss man diese Sprache ernsthaft und so viel wie möglich lernen. Übrigens machen einige unserer Zeitschriften das gleiche, und unter ihnen auf Platz eins ist «Dilo». Schier zehn Jahre sind es schön, dass Dilo das große Gewicht einer gemeinsamen literarischen Sprache für das ganze ukrainische Volk verstanden hat und mutig zu ihr geht. Dieser Mut von «Dilo», der für die Kultur unserer Sprache so nützlich ist, wird niemals die Geschichte der ukrainischen Literatursprache vergessen [1, S.98].

Auf dem gleichen Weg müssen alle unsere Zeitschriften bestimmt werden – in der Bukowina, in der Karpatenregion und in Amerika. Und besonders die Letzten. Die Schreibkräfte aus Kanada und Amerika! Sie machen unserer einheimischen Kultur viel Schaden in der Sprache Ihres eigenen Dorfes zu schreiben...

Ich sage hier nicht, dass unsere Magazine viel zu tun haben, um eine gute Sprache zu schaffen. Es ist eine Sprache, die es jedem Bauern leicht macht zu verstehen – literarisch in seinem Wesen. Und was haben wir getan, damit die breiten Bauernmassen die geschriebene Sprache gut verstehen können? Aber darüber werde ich mehrmals schreiben.

Die ukrainische Bürgerschaft ist schon lange erwacht und dehnt sich sehr auf das Buch aus. Gutes, nützliches, süßlich geschriebenes Buch. Buch, das etwas lehrt oder Freude bereitet. Einige Verleger haben das gut bemerkt und tragen ihre Ausgaben zum durstigen Leser. Herr, erbarme dich, was sie da schreiben! Wir haben hier laut und nachdrücklich vor Schmerzen schreien – sehr oft gibt man ihm einen Stein statt Brot, eine Schlange, anstatt einen Fisch... Es wird den Schütt herausgegeben, die Werke von den besten Autoren übersprungen (weil ihnen man zahlen muss)... Die Sprache der Ausgaben ist schrecklich, die veröffentlichte Übersetzungen sind nicht unterzeichnet, dass sie jemand eilig macht, ohne die Sprache zu kennen. Es ist gerade die Zeit, dem ein Ende zu setzen. Lassen Sie es die Ukrainische Schriftstellergesellschaft machen.

Also müssen wir alle unsere Muttersprache lernen. Wir müssen uns alle daran erinnern, dass der Stand der Kultur der literarischen Sprache ein bereichernder Indikator für die Entwicklung der Nation ist. Das heißt, wenn du willst, dass deine Nation gut ist, vernachlässige deine Muttersprache nicht, studiere sie fleißig. Jede Stadt soll ihre «Die Gesellschaft der Bekenner der einheimischen Sprache» gründen. Lasst uns keine Außenstelle von Prosvita oder Union der Ukrainer haben, ohne «Die Muttersprachler Gemeinschaft». «Diese Gemeinschaft wird die erste Volksquelle sein, die die heilenden Säfte in unsere literarische Sprache bringen wird».

Die ukrainische gemeinsame literarische Sprache wird jetzt geschaffen. Erinnern wir uns daran, dass der erste Grad an diesem hellen und herrlichen Tag ist, dass wir alle unsere literarische Sprache lernen müssen, denn ohne gute Wissenschaft werden wir sie nicht wissen.

Список використаних джерел:

1. Огієнко Іван (митрополит Іларіон). *Рідна мова* / (упоряд., авт. передмови та коментарів Микола Тимошик). Київ : Наша культура і наука, 2010. 436 с.
2. Огієнко І. Без спільної літературної мови нема нації. 1935. Ч. 9.
3. Огієнко І. Вчимося рідної мови. Нариси про мову українську. Київ : Видавництво книгарні Є. Череповського, 1918. 47 с.
4. Огієнко І. Історія української літературної мови. Київ : Науково-видавничий центр «Наша культура і наука», 2004. 412 с.

The article is devoted to the outlook of the famous scientist Ivan Ohienko concerning the Ukrainian literary language. The author thinks that each literary language grows organically from the living language, just as the young man grows from a child. The beginning of the literary language is, of course, one kind of dialect, historically stronger than any other. Of course, this is the dialect of the tribe that united itself politically or culturally with each other. Such a dominant dialect over time becomes more cultural and more developed than all other, smaller dialect voluntarily joining this, thus dialect differences in the language eventually change more and more. With cultural growth of nation, its literary language is continuously growing; this growth can be so strong that the literary language changes significantly for each generation, and it usually goes far from its living language that it has grown.

Ivan Ohienko thinks about the importance of learning the mother language for the thinking of well-educated, intelligent person. He notes that the status of culture of the literary language is an eloquent indicator of the national development. The author criticizes the public who does not know his literary language, the clergy, lawyers, doctors, politicians, engineers, workers, etc. Having constant and close connections with their people, they could add to their literary language the necessary for them knowledge.

The author calls professors and school teachers to teach their literary language the first, to teach deeply and comprehensively, because they have the most responsible and most important task – to give people their first knowledge. He address to the Ukrainian woman as the most profound and most original creator of the literary language, never to forget about this so important, and at the same time, such an honorable, but also responsible role for Ukrainian culture. An intelligent Ukrainian mother should know her literary language perfectly, she must constantly study her, and all her knowledge, along with her mother's warm kindness, is translated into the hearts of her children. Ohiienko's motto «For one nation – one literary language, one spelling» is especially relevant for contemporary Ukraine.

Key words: Ivan Ohiienko, Ukrainian literary language, nation, science.

Отримано: 20.09.2018 р.

УДК 001(477)(092):81

DOI: 10.32626/2309-7086.2018-15-2.45-50

В. О. Казимір

Кам'янець-Подільський національний університет імені Івана Огієнка

ПОЛІПАРАДИГМАЛЬНІСТЬ СУЧАСНОЇ ЛІНГВІСТИЧНОЇ НАУКИ У ПРАЦЯХ І. ОГІЄНКА

У статті розглядається визначення основної дослідницької парадигми у сучасній лінгвістиці, окреслено основні парадигмальні ознаки сучасної лінгвістичної науки, визначено потенціальні шляхи вирішення проблеми визначення панівної лінгвістичної парадигми. Головну увагу зосереджено на становленні новітніх напрямів мовознавства та формуванні нової парадигми досліджень. Проаналізовано ознаки поліпарадигмальності сучасної лінгвістичної науки у працях І. Огієнка.

Ключові слова: наукова парадигма, інтегративний підхід, поліпарадигмальність, синергетика, саморегуляція, самоорганізація.

Прикметною ознакою будь-якої науки є поняття «наукової парадигми», що у сучасній філософії визначається як модель постановки та вирішення проблем, яка забезпечує існування наукової традиції.

У сучасній лінгвістичній науці питання про визначення наукової парадигми є особливо актуальним. Підвищений інтерес до лінгвофілософського компоненту лінгвістичних досліджень в цілому та до проблеми визначення наукової парадигми є результатом виходу з методологічного кризового стану. Дослідження основних особливостей сучасної лінгвістичної парадигми знаходимо у роботах таких вчених, як О.О. Селіванова, О.Е. Кубрякова, Н.Ф. Алефіренко, В.А. Маслова, А.М. Ломов, Т.М. Хомутова. Питання про визначення єдиної наукової парадигми у лінгвістиці наразі залишається відкритим. Це змушує нас вказувати на багатоаспектність та складність мови як об'єкту наукового дослідження, що зумовлює поліпарадигмальний характер лінгвістичних досліджень.

Останні десятиліття у вітчизняному і зарубіжному науковому співтоваристві є часом інтенсивного пошуку нових методологічних стратегій, сумісних з теоретичними традиціями гуманітарних наук. Одним із найбільш продуктивних напрямів такого пошуку є синергетичний підхід до лінгвістики, культури, історії, соціології тощо. Синергетика як загальна теорія самоорганізації складних систем вивчає процеси спонтанного виникнення і динамічного розвитку колективних структур [2, с.20].

Синергетику позиціонують на даний час у трьох іпостасях: як науку, методологію і картину світу. Синергетична наукова парадигма перебуває у стані становлення і віддзеркалює основні риси сучасного наукового мислення – прагнення до інтегративності методологій і міждисциплінарність дослідницької діяльності [2, с.21].

Загальносвітовий процес глобалізації, який знаходить прояв у різноманітних сферах життя, так само впливає на розвиток філологічної науки, в якій на засадах філософського принципу єдності світу відбувається формування нового інтегрального підходу. Основним постулатом цього підходу є твердження про те, що мова є складним синтетичним феноменом, дослідження якого неможливе без одночасного звернення до свідомості, мовної системи, культури та соціуму. Найбільш вдале вирішення проблеми є поєднання різновекторних наукових напрямів в єдину дослідницьку парадигму – лінгвосинергетику, яка функціонує у взаємозалежності з іншими суперсистемами (культурою, етносвідомістю, соціумом тощо) з еколінгвістикою, якій характерні: холістичність, динамічність, ітеративність та ситуативна обумовленість.

Як свідчить наукознавство, завданням якого є визначення спільних та певних відмінностей у всіх галузях науки та культури, науковий пошук проходить у своєму розвитку три основні етапи з дещо відмінними підходами до досліджуваної системи об'єкта, які позначають термінами: класичний, неklasичний та неокласичний, або традиційний, модерністський та постмодерністський [6, с.20-24]. Ці підходи збігаються за головною метою наукового пошуку, а різняться за методологіями, методиками та цілеустановками, покладеними в основу пошуків.

В епістемології постмодерністські чи постнекласичні концепції, до яких належить пропоноване дослідження, синтезують традиційний та неklasичний підходи на трьох рівнях: філософсько-методологічному, загальнонауковому та конкретно-науковому у всій цілісності. Вони висувають найперспективніші на сьогодні голістичні парадигми. Це дозволить досліджувати адаптивні складні системи у їх куматоїдному саморозвитку через пошуки: «Як розвивається система? В якому напрямку? Які перспективи цього напрямку?».

Ці властивості (цілісність, ергономічність, синергія, динамічність, симетричність тощо), реалізація яких у феномені внаслідок взаємодії різноструктурованих підсистем перевищує суму окремих складових елементів, мають стати предметом відповідних досліджень на різних рівнях. Кожна із цих властивостей має певну спеціалізацію – симетричність засвідчує організаційну співвіднесеність серед складових частин феномену, синергія – сукупну взаємодію різнотипних систем, ергономічність як економічність діяльності; емерджентність спричиняє виникнення інтегративних якостей, відсутніх у складових частинах, структурну самоорганізацію та саморегуляцію феномену їх взаємопереходом категорій, а ергономічність забезпечує необхідну економію зусиль у процесі діяльності [7, с.201]. Ці властивості допомагають утворювати цілісність певного феномену, який перебуває у динамічній рівновазі. Така цілісна система як упорядкована та внутрішньо організована сукупність взаємопов'язаних елементів визначається за Р. Кюлером певними параметрами порядку (*Ordnungs- чи Randbedingungsparameter*) – кількісними величинами, що визначають рівновагу адаптивної системи. За новітніми дослідженнями, саме їх зміна характеризує перехід феномена в інший, новий стан. Неокласичні теорії репрезентуються в лінгвістиці лише синергійною теорією Р. Кюлера [8].

Лінгвістика, незважаючи на наявність деяких систематичних, але розрізних концепцій (пор. когнітивна, компонентна, трансформативна, психолінгвістична, нейролінгвістична семасіологія) ще не в спроможі пояснити значення та полісе-

мію слова як системний феномен, оскільки до цього часу відсутня певна неklasична систематизація отриманих емпіричних результатів та їх відповідне пояснення, не береться й до уваги неокласичний принцип саморозвитку. Семантичні зміни значення в діахронії ґрунтуються на синхронному варіюванні, а ступінь їх регулярності оптимально простежуватиметься в панхронії (позачасовому аспекті) [5, с.71].

Мова – відкрита система, що виражає змінні комунікативні суспільні потреби в їх постійному розвитку та становленні. Мовний феномен має певне оточення. Подібні феномени є мовними змінними, що динамічно існують протягом певного часу, проявляючись не ізольовано, а пов'язано між собою. Словниковий склад мови та мовну систему взагалі можна оцінити в їх інтегральній сукупності як складну динамічну, взаємодіючу та саморегулюючу (частково ахронну) систему. Зі зміною одного із своїх параметрів остання прагне до стабільної рівноваги, залежної від людських та системних потреб. На противагу до каузальної, причинно-наслідкової фізики, лінгвістика не має очевидних каузальних законів, які можуть пов'язати загальні людські потреби в комунікації та часткові властивості мовних підсистем. Оптимальне пристосування до оточення та збереження оптимального стану викликає до дії відповідні механізми, які можна порівняти з аналогічними біологічними механізмами мутації та селекції.

Сьогодні надзвичайно перспективними видаються ідеї, висунуті синергетикою, яка має справу з відкритими нелінійними дисипативними системами живої та неживої природи.

В основі синергетичної парадигми в мовознавстві лежить кваліфікація мовної системи як складної, відкритої, нелінійної, еволюційної, що функціонує за рахунок взаємодії власних підсистем і взаємної детермінованості інших зовнішніх систем середовища і перебуває у стані більшої чи меншої рівноваги, маючи регуляторні механізми, які забезпечують динаміку, самоорганізацію та збереження цієї системи.

У статті розглядаються питання, пов'язані із сутнісними ознаками рідної мови. Найважливішими ознаками рідної мови виступають синергетика та духовна сутність.

Ідеї синергетики, зокрема лінгвосинергетики, розкривають складну природу людської мови, сприяють розумінню її як духовної сили в сучасному світі, житті народу і окремої людини. Понятійний апарат синергетики може прислужитися розумінню сутності й природи поняття *рідна мова*.

Синергетична сутність мови найповніше виявляється у першу чергу, в межах мовленнєвої діяльності, у спілкуванні, у другу чергу – у мові як складно організованій системі одиниць і категорій різних рівнів. Синергічна сутність мисленнєво-мовленнєвих процесів є безперервним співвідношенням і співорганізацією ментальних актів, процесів, станів і модусів свідомості особистостей з різноманітними мовними та риторичними структурами. Самоорганізація системи відбувається як упорядкування випадкового, пов'язаного з індивідами, і стабільного, усталеного, створеного індивідами за сотні, а то й мільйони років існування мови.

Дослідження у сфері синергетики засвідчують складність використання даних мови, неможливість прямого «трансферу» синергетичних ідей у дослідженнях живих людських мов. Найважливішими завданнями сучасної лінгвосинергетики є пізнання сутності мови як символічного медіуму, що перебуває на межі духовного світу людини з його устремліннями пізнати навколишній світ та енергетикою зовнішнього «великого» світу, що є найменш вивченим аспектом взаємозв'язків «людина – світ». Отже, основними рисами синергетики є:

- Природні системи є нелінійними, різних видів організації: динамічно стабільні, адаптивні, і найскладніші – еволюціонуючі системи.

- Зв'язок між ними здійснюється через хаотичний стан систем сусідніх рівнів.
- Нерівноважності є необхідною умовою появи нової організації, нового порядку, нових систем, тобто – розвитку.
- Коли нелінійні динамічні системи об'єднуються, нове утворення не дорівнює сумі частин, а утворює систему іншої організації.
- Загальними для всіх еволюціонуючих систем є нерівноважності, спонтанне утворення нових локальних станів, зміни на макроскопічному (системному) рівні, виникнення нових властивостей системи, етапи утворення, самоорганізації та фіксації нових якостей системи.
- Системи, що розвиваються завжди відкриті (обмінюються енергією, інформацією та речовиною із зовнішнім середовищем), за рахунок чого і відбуваються процеси локальної впорядкованості і самоорганізації.
- У сильно нерівноважних станах системи починають сприймати ті зовнішні чинники впливу, які вони б не сприйняли в більш рівноважному стані.
- У нерівноважних умовах відносна незалежність елементів системи поступається місцем корпоративній поведінці елементів: поблизу стану рівноваги елемент взаємодіє тільки із сусідніми, далеко від рівноваги – «бачить» всю систему цілком і узгодженість поведінки елементів зростає.
- У станах, далеких від рівноваги, починають діяти *біфуркаційні механізми* – наявність точок біфуркації переходу до того чи того щодо довготривалого режиму системи – *атрактора*. Заздалегідь неможливо передбачити, який з можливих атракторів займе система.

Про рідну мову висловлювалися багато вітчизняних учених. Наприклад, розвідки І. Ковалика, Т. Космеди, І. Галенко, Т. Панько, О. Сербенської. Творчий доробок українського філолога, лінгвіста-методиста і церковного діяча Івана Огієнка включає численні дослідження з української мови та літератури. Однією з найважливіших праць філолога у царині соціолінгвістичного опрацювання проблеми рідної мови є праця «Наука про рідномовні обов'язки».

Найголовнішими ознаками рідної мови для кожної людини І. Огієнко вважав духовне начало, нерозривний зв'язок з мовою батьків. На початку ХХ століття І. Огієнко сформулював важливі лінгвофілософські й педагогічні ідеї, які стосувалися сутності, природи і значущості рідної мови для етносу й окремої людини [1, с.99-100].

Відчуження від рідної мови, бездуховність і денаціоналізація не можуть сприяти органічному розвитку нації, про що пише Іван Огієнко: «...без добре виробленої рідної мови немає всенародної свідомості, без такої свідомості нема нації, а без свідомості нації – нема державності як найвищої громадянської організації, в якій вона отримує найповнішу змогу свого всебічного розвитку й виявлення» [4, с.3].

За допомогою рідної мови, як і всюди у світі, людина має пізнавати навколишній світ, прилучатися до національної та світової культури. Як форма існування і вияву національної та особистісної свідомості рідна мова має бути засобом самопізнання, саморозвитку і самовираження української людини, і, природно, засобом формування нового типу особистості, а також суспільних відносин. Про ментальні, психолого-буттєві, етноконсолідуючі ознаки рідної мови повно висловився Іван Огієнко: «Мова – це наша національна ознака, в мові наша культура, ступінь нашої свідомості. Мова – це форма нашого життя, життя культурного і національного, це форма нашого життя, життя культурного і національного організування. Мова – душа кожної національності, її святощі, її найцінніший скарб... І поки живе мова – життя й народ як національність» [3, с.239-240].

Мова потребує свого повноцінного виявлення у повсякденній комунікації. Через рідну мову транслюється інформація про національно-культурні цінності, формується світобачення та національна самоідентифікація. Тому одним із найважливіших чинників мовного відродження, його гармонійного розвитку є вибудування національного інформаційного простору.

Слід підсумувати, що таке хвилеподібне функціонування мови як адаптивної системи здійснюється в синхронії, що має нейрофізіологічне враження, яке повинне стати предметом дослідження у XXI ст. Мовні зміни проявляють в діахронії, параметри якої необхідно визначати для побудови постнекласичної концепції мови.

Список використаних джерел:

1. Бацевич Ф. Духовна синергетика рідної мови: Лінгвофілософські нариси : монографія. Київ, 2009. 192 с.
2. Кійко С.В. Синергетика омонімії як мовного, мовленнєвого і міжмовного явища : монографія. Чернівці, 2016. 532 с.
3. Огієнко І. Українська культура. К., 1918. 272 с.
4. Огієнко І. Наука про рідномовні обов'язки. Рідномовний Катехізис для вчителів, робітників пера, духовенства, учнів і широкого громадянства. Львів, 1936. С. 70.
5. Огуй О.Д. Постнекласичні пошуки у філології XXI ст.: проблеми та перспективи нового розуміння мовної системи. *Мовні і концептуальні картини світу* : збірник наукових праць. Київ, 2004. С. 68-75.
6. Паршин П.Б. Теоретические перевороты и методологический мятеж в лингвистике XX века. *Вопросы языкознания*. 1996. С. 20-24.
7. Пащенко В.М. Методолгія постнекласичного ландшафтознавства. Київ, 1999. 284 с.
8. Köhler R. Zur linguistischen Synergetik, *Struktur und Dynamik der Lexik*. Bochum : Studienverlag Brockmeyer, 1986. 200 s.

The paper considers the problem of determining the basic research paradigm in modern linguistics, it analyses diachronically scientific linguistic paradigms, outlines the main paradigmatic features of the modern linguistic science and defines the potential solutions of the problem of identifying the dominant linguistic paradigm.

New science of complexity, i.e. synergetics, is in the process of becoming widely appreciated now. Synergetics deals with cognition and explanation of complex structures, principles of their self-organization, generation of order from chaos, evolution and co-evolution. Synergetics as an interdisciplinary research field has far going applications to understanding of human being and development of social systems.

It is a happy coincidence that the theoretical result of linguistic research that self-organisation and self-regulation is an essential property of linguistic systems, together with its empirical corroboration, has come at the same time as the emergence of a new subdiscipline of systems theory: synergetics. This is a type of systems theoretical modelling, and is not so much a scientific discipline as an interdisciplinary approach to various dynamic aspects of reality. The specific characteristics of synergetics, which differentiates it from other systems theoretical approaches lies in the treatment of the spontaneous rise and development of structures.

There are a number of sciences in which self-organising systems have been investigated more or less independently of each other. Systems in equilibrium evolve irreversibly towards a stable state thereby increasing their entropy, the measure of order of the system always decreases in the long run (the particles of an ink drop in a glass of water disperse and never come together again). Cloud layers, the kinetic patterns in heated liquids, oscillating chemical reactions, the coherent light of a laser, the origin of life from inanimate matter and its evolution towards higher levels of organization are some often mentioned examples of spontaneously increasing order. The synergetic

approach provides concepts and models which can explain such phenomena as the results of an interplay between chance and necessity.

In synergetics, the slaving principle and the order parameters play a central role: a process whose dynamics follow a second process is called «slaved» by that process. The order parameters are macroscopic entities which determine the behavior of mechanisms at the microscopic level without being represented there themselves.

Key words: scientific paradigm, integrative approach, polyparadigmatism, self-organisation, self-regulation.

Отримано: 17.09.2018 р.

УДК 811.81'373.7

DOI: 10.32626/2309-7086.2018-15-2.50-56

І. С. Казимір

Кам'янець-Подільський національний університет імені Івана Огієнка

ФЕНОМЕНИ ІНТЕРТЕКСТУАЛЬНОСТІ ТА ПРЕЦЕДЕНТНОСТІ НА МАТЕРІАЛІ ЕПТОНІМІВ В. ШЕКСПІРА

У статті розглядаються феномени інтертекстуальності та прецедентності на матеріалі епонімів В. Шекспіра. Встановлено, що елітарна особистість В. Шекспіра є потужним чинником формування ептонімного фонду англійської мови. Вагомість його творчої спадщини сприяє частотній апеляції до крилатих висловів автора як прецедентної особистості англомовного простору. Ептонім є складним та багатоаспектним феноменом, який може розглядатися як традиційно, у межах фразеології, так і за сучасними концепціями прецедентності та інтертекстуальності. Для дотримання принципу комплексності в аналізі об'єкт дослідження розглянуто інтегровано із залученням здобутків фразеологічного та антропоцентрично зорієнтованих підходів.

Ключові слова: ептонім, ептологія, прецедентність, прецедентна особистість, прецедентний текст, інтертекстуальність.

З огляду на сучасну ситуацію глобалізації та взаємного впливу мовних культур актуалізується інтерес сучасної лінгвістики до особливостей національно-культурної специфіки мовної свідомості. Підґрунттям світобачення кожного народу є своя система когнітивних парадигм і соціальних стереотипів.

У структурі національно специфічної мовної свідомості вчені вирізняють: когнітивний, лінгвальний та культуральний простори. У структурі лінгвального простору містяться функціонально значущі одиниці, які є носіями й актуалізаторами фрагментів культурно-обумовлених знань. У лінгвальному просторі така специфіка мовної свідомості відбиває у культурно-маркованих мовних одиницях, оперуючи одиницями пареміологічного і фразеологічного фондів, вербалізуючи аксіологічні концепти, тобто прецедентні феномени.

У лінгвістичному розумінні виділяють два підходи до визначення цього терміна: у широкому розумінні прецедентні – будь-які стандартні і незмінні за формою і пов'язані зі стереотипним змістом вербальні одиниці – прецедентні феномени (далі – ПФ) [4].

У межах дискурсивних досліджень явище прецедентності розглядають у межах категорії інтерсеміотичності/інтертекстуальності, а поява когнітивного підходу сприяла виведенню інтертекстуальності на більш високий концептуа-

льний рівень, де ПФ розглядають як такі, що зберігаються в свідомості у вигляді фрейм-структур та співвідносяться зі знаками [11].

Розглядаючи сутність епонімів, слід звернутися до набутків теорій прецедентності [4] та інтертекстуальності [12].

КВ можуть співвідноситися з *прецедентними феноменами*, або, як визначають інші мовознавці, *логоеністемами* [2], чи *текстовими ремінісценціями* [9]. У працях з когнітивістики, присвяченим різним проявам інтертекстуальності, розглядають різні типи прецедентних феноменів. Скористаємось традиційною класифікацією ПФ за В.В. Красних, якою послуговуються у багатьох сучасних працях.

Прецедентні феномени є основними (ядерними) елементами когнітивної бази, до складу якої входить сукупність знань і уявлень носіїв мови. Серед прецедентних феноменів розрізняють: прецедентний текст, прецедентне ім'я, прецедентна ситуація, прецедентний факт, прецедентне висловлення.

Прецедентне ім'я – індивідуальне ім'я, пов'язане з відомим текстом (Ромео і Джульєтта, Фауст, Тарас Бульба, Обломов) або з ситуацією (Іван Сусанін, Колумб, Титанік). Це своєрідний складний знак, у вживанні якого з комунікативною метою реалізується апеляція не власне до денотата, а до набору диференційних ознак того чи того прецедентного імені, яке може складатися з одного чи більше елементів (Куликове поле, Летючий голандець), позначаючи при цьому поняття.

Прецедентне висловлення – відтворюваний продукт мовномисленнєвої діяльності, завершена й самодостатня одиниця не обов'язково предикативного характеру. Прецедентне висловлення реалізується як складний знак, сума значень якого не дорівнює загальному змісту.

Прецедентна ситуація – «ідеальна» ситуація, яка пов'язана з певним набором конотацій, диференційні ознаки якої входять до когнітивної бази. Прецедентна ситуація реалізується прецедентним ім'ям або прецедентним висловлюванням (втрачене покоління – Г. Стайн, американська письменниця; Іуда).

Прецедентний текст – самодостатній продукт мовномисленнєвої діяльності, (полі)предикативна одиниця, складний знак, сума значень якого не дорівнює його змісту. Прецедентний текст добре знайомий будь-якому пересічному представникові лінгвокультурної спільноти. Апеляція до прецедентного тексту в процесі комунікації також відбувається за допомогою пов'язаних з ним прецедентних імен або прецедентних висловлювань.

Кожному прецедентному тексту притаманний *інваріант* його сприйняття. Він експліцитно не проявляється, але імпліцитно є присутнім, що реалізується у сприйнятті/несприйнятті спільнотою екранізації або інсценування літературного тексту (особливо зарубіжними режисерами, де у різних національних лінгвокультурних спільнотах існує свій інваріант сприйняття одного і того ж самого тексту), наприклад: американський фільм за романом Б. Пастернака «Доктор Живаго» або польський фільм за романом М. Булгакова «Майстер і Маргарита», які не були сприйняті представниками російської спільноти як класична екранізація.

Відзначимо, що безпосереднє знайомство із власне прецедентним текстом є бажаним, але не обов'язковим [1, с.47], оскільки значна частина тезаурусу прецедентних текстів окремої мовної особистості формується не в процесі читання творів, а при знайомстві із ними опосередковано. Ключовим у цьому механізмі є те, щоб у когнітивній базі зберігався інваріант сприйняття прецедентного тексту – певний «стиснений образ», який може включати сюжет, основні колізії, персонажів [там само, с.47].

Поезія чи проза О.С. Пушкіна, драма Й. Гете «Фауст», трагедія «Гамлет» В. Шекспіра залишаються прецедентними для відповідних лінгвокультур за умов, якщо навіть українець, німець чи представник англійської лінгвокультури є активним читачем та безпосередньо обізнаний із творами. У цьому випадку

ку, внаслідок міжкультурної комунікації, в іноземців спостерігатиметься певна пресупозиція (припущення) щодо знання носіями мови таких текстів.

Відповідно до емоційного та пізнавального планів як необхідних передумов існування ПФ можуть мати різний характер. Усі ПФ поділяються на соціумно-прецедентні, національно-прецедентні та універсально-прецедентні [там само, с.212-213, с.50-58].

До соціумно-прецедентних належать ПФ, що відомі представникам тієї чи тієї соціальної групи (вікової, конфесійної, соціальної). Сюди відносять ПФ із професійної прецедентосфери (лікарів, музикантів). Соціумно-прецедентні феномени можуть виходити за межі лінгвокультурного простору, бути спільними для представників певної, наприклад, професійної групи в різних країнах та в різних культурах. Зокрема, конфесійні соціумно-прецедентні феномени біблійного походження можуть бути спільними для всіх християнських країн та країн, на культуру яких Біблія та християнство справляли значний вплив, використовувались та продовжують реалізовуватись в літературі, мистецтві, побуті.

У поодиноких випадках соціумно-прецедентні феномени можуть виходити за рамки свого функціонування лише у цьому соціумі, особливо, якщо певне явище стає актуальним на національному рівні. У статті «War Over Ground Zero» (Newsweek, August 16, 2010) про побудову мечеті у Нью-Йорку близько від місця, де стояли вежі міжнародного торговельного центру, зруйновані у нападах 11 вересня 2001 року, автор наводить приклад актуалізації ПС, яка раніше перебувала на соціумно-прецедентному рівні:

«Regenhard reminded me of the controversy over a Carmelite convent at Auschwitz in the late 1980s – a controversy that has recently been revived in many editorials in light of the mosque. Jewish groups angrily protested the occupation of the building near the death camp by nuns who wanted to pray for the souls of the dead, saying it ‘Christianized the Holocaust’ ... The fight went on for four years, until, in 1993, Pope John II finally ordered the nuns to relocate» [1, с.24-25]. Як зауважує Ю.М. Великорода, актуалізація цієї ПС відбувається через схожість ситуації з планами збудувати мечеть із ситуацією з жіночим монастирем біля концтабору Аушвіць. Цей приклад ілюстративно актуалізує ПФ на національному рівні через сучасний політичний контекст в країні, але невідомо, як довго залишатиметься актуальним.

Цитатно-афористичний фонд В. Шекспіра зорієнтовано на широку аудиторію, «от рафинированого эстета до торговца лошадами», зауважує театральний критик Марина Давидова у своїх лекціях про шекспірівський театр. Так, наприклад, фраза *though this be madness yet there’s method in’t*, що поширена в галузі економіки та народного господарства, знаходимо часте використання влучної фрази у галузі ораторського мистецтва – *brevity is the soul of wit*. Для лінгвістів, які займаються емпіричними студіями, прецедентним буде пушкінський вираз «проверитъ алгеброй гармонию», який часто цитують у працях із квантитативної лінгвістики та корпусного аналізу.

Національно-прецедентними феноменами називають, ті, які відомі будь-якій лінгвокультурній спільноті та належать до її когнітивної бази. Тому вміння вибрати ПФ, найбільш придатні для впливу на реципієнта, а також уміння знайти лінгвостилістичні засоби їх актуалізації слугують показником належності до тієї чи іншої епохи та культури, а їхнє незнання є передумовою відчуженості, неповної включеності в культуру.

За Ю.С. Степановим, «будь-яка культурна група прагне віднайти свою систему ідентифікаційних ознак, які дозволяють відрізнити «своїх» від «чужих» [9, с.472], а володіння унікальним для певної культури корпусом ПФ якраз і є сигналом ідентифікації індивіда саме з цією групою [там само, с.97-98].

Д.Б. Гудков вважає, що у власне міжкультурній комунікації ПФ трапляються рідко, оскільки можуть бути незрозумілими для іноземця [3, с.203]. Втім, ядро бази національно-прецедентних феноменів вибудовується на текстах, які входять до хрестоматійного мінімуму та забезпечують трансляцію класичної культури між поколіннями (наприклад, амер. *втрачене покоління* (*lost generation*) (Г. Стайн), нім. *das ewig Weibliche* (Й.Ф. Гете), *герой нашего времени* (М.Ю. Лермонтов), *горе от ума* (О.С. Грибоедов).

Група універсально-прецедентних феноменів має гіпотетичний характер [1, с.51-52]. Це феномени, які з великою ймовірністю будуть відомі сучасній людині, наприклад, весвітньо відомий вислів В. Шекспіра: *to be or not to be – that is the question* (укр. *бути чи не бути, ось в чому питання*) або не менш відомий вислів Й.В. Гете: *verweile doch du bist so schön* (рос. *Зупинись мить! Ти прекрасна!*).

Хоча, на думку Д.Б. Гудкова, універсально-прецедентні феномени відомі будь-якому сучасному повноцінному homo sapiens та входять до когнітивного простору людства [3, с.104], що підтверджують проведені спостереження. В. Красних вважає, що цей тип ПФ має теоретично реальний характер, оскільки задля ствердження чи заперечення існування універсальної «когнітивної бази» необхідні широкі та глибокі дослідження [там само, с.51-52].

Отже, прецедентний текст визначають як семіотично завершений твір, який є актуальним і повторюваним у пізнавальному та емоційному планах, загальновідомим кожному пересічному члену лінгвокультурної спільноти через прецедентні висловлювання та символи, що в процесі комунікації набувають аллозіяних властивостей. Прецедентні тексти написані переважно прецедентними авторами.

Завдяки визначальному впливу на суспільство феномену прецедентної особистості автора ці висловлювання стають повторюваними. До таких постатей учені відносять насамперед В. Шекспіра та Й. Гете, літературними спадщинами яких активно послуговуються й до сьогодні.

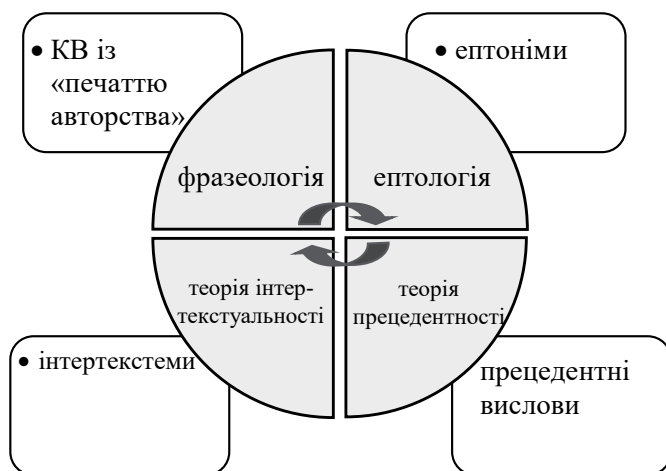
М.Ф. Алефіренко вводить поняття фраземоутворювального потенціалу когнітивно-провербіального коду. Суть полягає у когнітивно-дискурсивній креативності провербіального коду (фрейму), тієї структури, яка зберігається в етнокультурній підсвідомості як певний когнітивний субстрат провербіальних одиниць. Такі одиниці є генеративно-інтерпретативним утворенням їхнього когнітивно-провербіального коду. Тому пареміологічно-афористичні одиниці не так адаптуються до нових дискурсивних ситуацій, як актуалізуються у довгочасній пам'яті народу, стимулюючи активність дериваційного потенціалу провербіальних фреймів. Результатом такого семіозису є виникнення когнітивно-провербіальних структур конвергентної природи: логоепістем, лінгвокультурам, прецедентних структур та концептів [3]. Величезна спадщина цитатно-афористичного масиву письменника уможливило факт його цитування у різних дискурсах. За Н.А. Оніщенко, часте вживання цитат письменника пов'язане з елітарністю його мовної особистості [10, с.73]. Таким чином, задля домінування у спілкуванні, підвищення комунікативного статусу спонукають мовців до цитування «інформативно і формально нетривіальних висловлювань з одночасною апеляцією до концепту їх автора як елітарної мовної особистості» [там само].

Вартою уваги є думка Л.П. Дядечко, яка стверджує, що здавна поширена думка про включення зворотів з «печаттю авторства» у мовлення є прерогативою лише «книжних людей» сьогодні не відповідає дійсності. Причиною цьому є інформаційна революція, що вносить глибокі зміни у мовний обіг представників різних вікових, соціальних категорій та освітнього рівня шляхом телебачення, радіо та Інтернет-ресурсом. У цьому випадку доцільним буде говорити про сучасний стан науки, де головним чином превалюють глобалізаційні процеси.

Традиційні фразеологічні підходи у розумінні КВ та їх ФО-дериватів з інтертекстуальних позицій реалізовані у концепції В.М. Мокієнка та К.П. Сидоренка, де епоніми О.С. Пушкіна розглядаються в аспекті інтертекстуальної деривації. Аналізуючи переклади інтертекстуальних вкраплень, Г.В. Денисова зазначає, що інтертекст-стереотип виступає в текстах у ролі фразеологізму, тому, на відміну від інших інтертекстуальних знаків, не потребує пояснення під час перекладу.

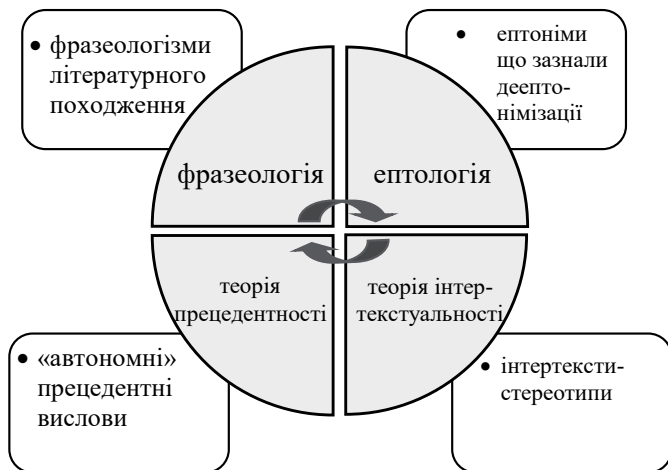
Концепції інтертекстуальності та прецедентності тісно пов'язані, на що вказують власне прихильники цих підходів. Утім, В.В. Красних зауважує, що відмінність полягає в об'єкті дослідження – у теорії інтертекстуальності розглядають, здебільшого, художні тексти, а дослідники прецедентності зосереджені на тих текстах, які передусім народжуються в процесі безпосередньої комунікації [6, с.138].

Якщо теорія прецедентності полягає у гіпотезі про існування спільної когнітивної бази лінгвокультурної спільноти, основними компонентами якої є прецедентні тексти та інші ПФ, то у деяких сучасних теоретичних розробках із проблематики інтертекстуальності йдеться про інтертекстуальну енциклопедію – «сферу культурної пам'яті, що представлена певним набором текстів, який складає основу презумпції інтертекстуальності». Стійке ядро інтертекстуальної енциклопедії формують «сильні тексти». Під «сильними текстами» розуміють «постійно затребувані тексти, які отримали статус значущих у культурі в певний історичний момент» [7, с.128]. Розмежовуючи «сильні» та «слабкі» тексти, Н.О. Фатєєва, Г.В. Денисова та ін. відносять до першого типу в основному хрестоматійні твори літератури, що входять до літературного канону шкільної та університетської освіти і мають велику «енергоємність». «Сильні тексти», або «прецедентні», є основними джерелами поповнення епонімного фонду відповідних лінгвокультур. Унаочнимо згадані вище концепції діаграмами.

Діаграма 1. Епонім як об'єкт лінгвістичного дослідження (узагальнювальна діаграма)

У разі втрати зв'язку з автором або першоджерелом, виокремлюємо терміни досліджуваного об'єкта у зв'язку з фразеологічною, ептологічною, інтертекстуальною та прецедентною концепціями (див. діаграму 2):

Діаграма 2. Ептонім як об'єкт лінгвістичного дослідження у зв'язку з втратою автора / періоджерела

Як бачимо, ептонім є складним та багатоаспектним феноменом, який може розглядатися як традиційно, у межах фразеології, так і за сучасними концепціями прецедентності та інтертекстуальності. Концепції пропонують свою власну термінологію стосовно об'єкта дослідження у зв'язку з наявністю чи втратою одиницю автора / періоджерела.

На нашу думку, задля досягнення принципу комплексності в аналізі, об'єкт дослідження потрібно розглядати інтегровано, залучаючи здобутки фразеологічного та антропоцентрично зорієнтованого підходів.

Список використаних джерел:

1. Великорода Ю.М. Прецедентні феномени в американському медійному дискурсі (на матеріалі часописів «Time» та «Newsweek»): дис. ... кан. філ. наук : 10.02.04. Львів, 2012. 219 с.
2. Верещагин Е.М. Лингвострановедческая теория слова. Москва : Русский язык, 1980. 320 с.
3. Гудков Д.Б. Теория и практика межкультурной коммуникации. Москва : Гнозис, 2003. 288 с.
4. Гудков Д.Б. К вопросу о словаре прецедентных феноменов. Москва : Языки славянской культуры, 2004. С. 251-259.
5. Захаренко И.В. Прецедентное высказывание и прецедентное имя как символы прецедентных феноменов. *Язык. Сознание. Коммуникация*. Москва, 1997. Вып. 1. С. 82-103.
6. Красных В.В. Основы психолингвистики и теории коммуникации : курс лекций. Москва : Гнозис, 2001. 270 с.
7. Красных В.В. Этнопсихолингвистика и культурология : курс лекций. Москва : Гнозис, 2002. 284 с.
8. Оніщенко Н.А. Прецедентна особистість як чинник формування ептонімного фонду (на матеріалі афоризмів Й. В. Гете). *Вісник Харківського національного університету* : зб. наук. праць. Сер.: Романо-германська філологія. Методика викладання іноземних мов. Харків, 2009. С. 72-77.

9. Приходько А.М. Прецедентні концепти й антиконцепти та їх концептографічна фіксація. *Проблеми загального, германського та слов'янського мовознавства. До 70-річчя професора В. В. Левицького* : зб. наук. праць. Чернівці, 2008. С. 373-377.
10. Степанов Ю.С. Язык и метод. К современной философии языка : учебное пособие для вузов. Москва : Языки русской культуры, 1998. 784 с.
11. Супрун А.Е. Текстовые реминисценции как языковое явление. *Вопросы языкознания*. Москва, 1995. №6. С. 17-29.
12. Женнет Ж. Фигуры. URL: <http://yanko.lib.ru/books/lit/jennet-figuru.pdf>.
13. Театр англійського Возрождения. URL: <http://arzamas.academy/courses/5>.

The given article is devoted to the phenomena of intertextuality and precedence considering traditional and modern investigative approaches. The term «precedent text» was introduced by I.N. Karaulov. According to V.V. Krasnykh «precedent text» have the following features: 1) they are well-known in the given cultural community; 2) they are connected with a cognitive sphere; 3) every mental image associated with it which makes its use in speech understandable and connotatively coloured.

The research is based on the factual material selected from W. Shakespeare plays. The structural paradigm developed its objective techniques that reveal a relevant information, and cognitive science radically changed its angle of research.

A particular attention is drawn to the individual quotations and aphorisms of Shakespeare, which are reflected in numerous lexicographic sources and, on the other hand, considered one of the most significant sources of pleasure and intellectual artistic and aesthetic needs of society in the process of verbal communication. The dynamics of invariable development the world's language under the process of globalization is noticed.

In the epoch of globalisation precedent phenomena increasingly claim philologists' attention as important clues to an effective dialogue of cultures in the course of intercultural communication, both in the synchronic and diachronic perspective. The importance of the study of precedent phenomena in literature seems obvious in view of their role as guides to understanding the complex cultural context of the work of fiction and the author's message to the reader.

A precedent text is defined as an axiological sign functioning within a semiotic space of culture the precedent text is introduced into any text by giving the name of the author or the character or the title of a literary work or just quoting it.

It is worth noting that paremiological corpus, aphorisms, author's quotations can serve as a significant source of replenishment of the composition of author's sayings.

Key words: eponym, eptology, precedence, precedent text, precedent authority, intertextuality.

Отримано: 15.09.2018 р.

Т. В. Калинюк

Кам'янець-Подільський національний університет імені Івана Огієнка

НАЦІОНАЛЬНО-КУЛЬТУРНА СЕМАНТИКА ФРАЗЕОЛОГІЧНИХ ОДИНИЦЬ КРИЗЬ ПРИЗМУ ВЗАЄМОЗВ'ЯЗКУ МОВИ ТА КУЛЬТУРИ

Стаття присвячена дослідженню національно-культурної семантики фразеологічних одиниць кризь призму взаємозв'язку мови та культури. Встановлено, що мова є одним із найважливіших засобів становлення та успішного функціонування будь-якого суспільства, її системоутворюючим фактором, поряд з територіальною цілісністю та духовним розвитком. Доведено, що саме у мові (зокрема на фразеологічному рівні) відображаються різні аспекти культури, історії та побуту народу. Проаналізовано проблему співвідношення мови та мовних одиниць з позиції німецької культури, а також національну специфіку їх формування. Доведено необхідність застосування лінгвокраїнознавчих знань при вивченні іноземної мови. Проаналізовано педагогічні та лінгвістичні дослідження у ракурсі поняття «країнознавчі фонові знання», обґрунтовано важливість знань лінгвокраїнознавства як складової професійної компетенції майбутнього фахівця.

Ключові слова: мова, культура, національно-культурний компонент, семантика, лінгвокраїнознавство, соціокультурна компетенція, іноземна мова, фразеологізм.

Постановка проблеми в загальному та її зв'язок з важливими науковими та практичними завданнями. Світове педагогічне товариство у ХХІ столітті вступає у новий етап взаємозв'язку систем освіти і культури, що вимагає переосмислення сучасних тенденцій розвитку інститутів та університетів у контексті нової освітньої парадигми вищої школи. Університети розвинених країн розбудовують новий досвід створення культурних зв'язків із середовищем у якому вони відіграють роль системоформуючого фактора. При цьому культура виступає у якості універсального механізму формування цілісної особистості, яка прагне до самореалізації і має почуття відповідальності, яка вміє критично мислити, цінувати духовні і матеріальні скарби рідної та іномовної культури [6, с.4].

Усе це примушує замислитися над витоками не лише європейської, але й нашої культури, звернутися до духовної спадщини нашого народу, збагнути власні моральні надбання. Зокрема, з ім'ям Івана Огієнка пов'язана історія культури українського народу, становлення національної педагогіки, її гуманістичне спрямування для блага відродження національної духовності.

Загальновідомим є його думка про те, що «сила нації – в силі її культури». Духовна культура українського народу, вважав І. Огієнко, це той фундамент, який об'єднує будь-який народ. Культура може прискорювати державотворчі процеси або, навпаки, гальмувати їх. Русійною силою у цьому процесі він визначав мову, через яку здійснюється здатність до національного відтворення. Із занепадом мови – гине нація, а з нею й держава: «Мова – душа кожної національності, її святощі, її найцінніший скарб. В мові наша стара й нова культура, ознака нашого національного визнання... І поки житиме мова – житиме й народ як національність. Не стане мови – не стане й національності: вона геть розпоршиться потім дужчим народом...» [7, с.40].

Аналіз останніх досліджень та публікацій, у яких започатковано розв'язання проблеми, і на які спирається автор. Філософські аспекти форму-

вання національно-культурної своєрідності семантики мовних одиниць крізь призму взаємозв'язку мови та культури висвітлено у вченні В. фон Гумбольдта.

Лінгвокраїнознавча орієнтація у фразеології зумовила підвищений інтерес науковців до вивчення національно-культурної специфіки фразеологізмів (Р.Р. Аллаярова, С.Т. Богатирьова, О.П. Левченко, О.П. Пророченко, Н. Burger, E. Riesel). Розкриттю сутності культурного компонента значення слова з позиції лінгвокраїнознавчої теорії слова присвячено низку досліджень Ю.М. Верещакіна, В.Г. Костомарова, В.І. Кодухова, Н.Г. Комлева, з погляду національно-культурного або культурологічного (М.П. Брандес, В.А. Маслова, В.М. Телія, Г.В. Онкович) компонента як складника значення лексичних та фразеологічних одиниць, сутності походження, вживання та відображення в них народних звичаїв і традицій (С.Н. Денисенко, В.І. Гаврись, Д.Г. Мальцева). Саме ними було виокремлено поняття фонових знань у контексті загальних мовних знань. Логічним продовженням їх досліджень було виділення лінгвокраїнознавства як навчальної дисципліни і галузі лінгвістичних знань, що зроблене В.В. Сафоновю.

Формулювання мети статті (постановка завдання). Метою дослідження є виявлення механізмів формування національно-культурної семантики фразеологічних одиниць крізь призму взаємозв'язку мови та культури у процесі навчання іноземної мови.

Виклад основного матеріалу дослідження з повним обґрунтуванням отриманих наукових результатів. Одним із важливих завдань навчання ІМ у вищій школі сьогодні є лінгвокраїнознавчі знання, в основу яких покладено не лише норми національних культур та традицій, але й фонові знання, загальнокультурні цінності. Однак зміст сучасних навчальних програм з ІМ у вищій школі не достатньо забезпечує можливість для розвитку у майбутніх фахівців лінгвокраїнознавчої компетенції. В основу навчання ІМ покладено формування у студентів високого рівня комунікативної компетенції.

Вважаємо, що невід'ємною її складовою є лінгвокраїнознавча компетенція. Саме вона забезпечує: більш повне засвоєння національної та іншомовної культури; розвиток іншомовних комунікативних навичок і умінь; розширення загального світогляду; формування більш зрілого світобачення, орієнтованого на сучасний полікультурний простір; підвищення інтересу при вивченні ІМ; розвиток стимулу до самостійної роботи над мовою.

Нами виявлено, що питання співвідношення мови і культури у процесі засвоєння ІМ розглядається науковцями із двох протилежних позицій:

- як виникнення і протиставлення двох культурних стереотипів: за визначенням Г.Д. Томахіна, процес навчання ІМ з урахуванням лінгвокраїнознавчого аспекту містить у собі не лише протиставлення двох мовних систем, а й конфронтацію двох культур, кожна з яких має свої особливості [8, с.8];
- як відкриття культурної різноманітності: «Відкриття відмінності – це відкриття зв'язку, а не перепони», розвиток на основі вивчення іншомовної культури більш повних і цілісних мовних знань. Саме це твердження Клода Леві-Строса дало поштовх дослідженням у галузі інтеркультурної освіти.

Одночасне вивчення мови та культури не випадково, акцентується науковцями. Саме такий підхід дозволяє вдало поєднувати елементи країнознавства з мовними явищами, які виступають не тільки як засіб комунікації, але й як спосіб ознайомлення студентів з новою для них дійсністю. Таким чином процес навчання ІМ потенційно акумулює величезні можливості для подальшої підтримки мотивації студентів.

Одним із вагомих завдань у процесі навчання ІМ у вищій школі є питання визначення цілей, а також адекватного їм змісту навчання, під час розробки яких найбільш ефективними видаються ідеї про навчання не просто мови, а іншомовної культури у широкому розумінні.

Нами виявлено, що акцент сучасних методичних досліджень змістився на забезпечення умов для реалізації лінгвокраїнознавчого підходу до навчання ІМ. Пропоновані методики забезпечують: знайомство студентів з мовними одиницями, що найбільш яскраво відображають національні особливості культури народу – носія мови й середовища його існування; основну увагу традиційно приділяють країнознавчим фоновим знанням.

Країнознавчі фонові знання (за визначенням Ю.М. Верещагіна й В.Г. Костомарова) – це «знання, які навівн у свідомості людини, а також тієї спільноти людей, до якої даний індивід належить» [2, с.57].

Дослідники узагальнили, що кожна людська спільність володіє чотирма групами подібних фонових знань. До першої вони віднесли загальнолюдські поняття, серед них «сонце», «повітря», «вітер» тощо. До другої групи належать фонові знання про специфічні поняття, характерні для всіх членів окремої етнічної та мовної спільності. Ця група лінгвокраїнознавчих та країнознавчих знань утворилася у процесі історичного розвитку того чи іншого суспільства, відображає його культуру, звичаї тощо.

Країнознавчі фонові знання включають в себе систему світогляду, поглядів, що панують у даному суспільстві, етичних оцінок, естетичних смаків, норм поведінки і тощо.

Третю групу становлять соціально-групові фонові знання, тобто знання, характерні для окремих соціальних груп (лікарів, інженерів, вчителів і інших професійних груп). Такі знання також можуть мати істотні відмінності і часто відрізняються у різних історично складених соціокультурних середовищах.

Четверту групу складають регіональні знання, пов'язані з особливостями ізольованих регіонів, різного масштабу.

Країнознавчі фонові знання дуже важливі для «розшифрування» та інтерпретації лексики з національно-культурною семантикою. У даному випадку мова йтиметься про фразеологічні одиниці (ФО) з «культурним компонентом». Адже різні сторони життя народу, традиції побуту, звичаї, історичні події тощо, що відомі членам даної мовної спільноти (і невідомі іноземцю), обумовили виникнення ФО з культурним елементом семантики.

Викремлюючи шляхи формування країнознавчих фонових знань, ми звернули увагу на: виховання дітей у сім'ї; плекання національних традицій; навчання в школі; укладання шкільних підручників з історії, літератури; традиції художньої літератури, популярної літератури зі сфери культури, історії, призначена для широкого кола читачів. Всі ці напрями закладають фундамент країнознавчо важливих фонових знань у кожної окремо взятої мовної спільноти. Саме завдяки їм реалізується культурноносна (кумулятивна, накопичувальна) цінність мови.

Кожна національна культура складається з національних елементів і не може цілком збігатися з іншою культурою. Як відомо, мова – носій культури, а культура кожного народу зафіксована у його мові. Вважаємо, що саме ФО найвиразніше передають дух і красу мови, а також як ніякий інший мовний знак відображають власне національно-культурне бачення світу, допомагають побачити і осмислити минуле будь-якого народу. Знання національних слів-реалій (етнолексими міфологічного походження невідомі носіям інших мов; власних назв; слів, що позначають реалії старовинного побуту) важливе при вивченні культури і мови країни.

До висновку про необхідність оволодіння комунікантом окрім мови ще й сукупністю фонових знань, а отже, і про необхідність відображення цих знань у теоретичних моделях мови, прийшли у різний час багато вчених. Французький методист Ж. Ласера слушно зауважував: «Яким би не був підручник чи метод викладання, саме інформація про культуру насамперед складає основне багатство освіти. Вчитель не повинен обмежуватись вузькими мовними цілями. Без звертання до явищ культури вивчення мови бідніше і зводиться до засвоєння фонетичних, лексичних та граматичних явищ. Звичайно, необхідно приділяти велику увагу засвоєнню саме мовленнєвих механізмів та тренуванню мовних моделей, проте вчитель не повинен забувати золотого правила: нема смислу вчитися говорити, якщо нема чого сказати» [2, с.19].

Про небезпеку ігнорування фонових знань попереджав також і А. Мейє, підкреслюючи, що «неможливо зрозуміти мову, не маючи уяви про умови, в яких живе народність, що говорить цією мовою» [5, с.8].

Отже, країнознавчі фонові знання є важливим фактором взаєморозуміння у процесі міжкультурної комунікації.

Досягнення певного рівня сформованості лінгвокраїнознавчої компетенції, як кінцевого результату полікультурної освіти і виховання, передбачає не тільки оволодіння іншомовним фонетичним, лексичним, граматичними матеріалом, скільки засвоєння елементів іншомовної культури народу, мова якого вивчається. При цьому варто зазначити, що вивчення країнознавчих тем сприятиме: залученню до діалогу культур; оволодінню знаннями про культуру, історію, географію та традиції країни, мова якої вивчається; порівнянню мовних явищ, іншої системи розуміння, через яку можна сприймати дійсність; порівнянню явищ рідної мови (культури) з іноземними; умінню вчитися самостійно (працювати зі словником, підручником, довідковою літературою); вмінню долати комунікативні бар'єри та негативні етнокультурні стереотипи у процесі вивчення ІМ. Що, у свою чергу, дозволить педагогу достатньо реалізувати свою культурно свідому роль у побудові навчально-виховного процесу.

Так, у німецькій мові існує значна кількість ФО з національно-культурним компонентом, які потребують коментарів. Наведемо деякі приклади.

У навчанні німецької мови пізнавальну лінгвокраїнознавчу інформацію має фразеологізм *unter dem Pantoffel stehen*. За стародавнім звичаєм, під час вінчання в церкві молодий і молода намагалися наступити один одному на ногу. Вважалося, що той, кому пощастить першому наступити іншому на ногу, буде верховодити у сім'ї протягом усього життя. Сьогодні цей фразеологізм вживається у значенні «бути в жінки під черевиком / під п'ятою», так і у більш широкому значенні «бути у цілковитій залежності від кого-небудь».

Цікавим з точки зору навчання німецької мови є фразеологізм *Schwein haben*. Цей вираз повертає нас у часи рицарських турнірів, коли під час стрілецьких змагань поряд з найкращим нагороджували найгіршого. Спочатку нагородою були різні свійські тварини. Найгірший стрілець одержував свиню, яку він власне не заслужив. Проте це був хоч якийсь, але прибуток, отже йому пощастило. Інший варіант пояснення: на території Німеччини з давніх часів найбільш дешевим видом скотарства було свинарство, воно давало гарні прибутки, а тому свиня виступала у німецькому ареалі як символ благополуччя, багатства. Наприклад, новорічне привітання *« Viel Glück zum Jahreswechsel »* супроводжується часто зображенням поросяти, грошова скарбничка має форму свині (*Sparschweinchen*). Сьогодні цей фразеологізм означає «мати щастя, щастити».

Значення сталого виразу *bei jmdm. in der Kreide stehen* (1) дуже заборговувати; 2) (перен.) бути в боргу перед ким-небудь) нагадує про звичай власників невеликих пивних ресторанчиків, записувати крейдою на дошці скільки той чи

інший відвідувач випив за вечір кухлів пива і скільки він заборгував. Цей звичай ліг в основу фразеологізму.

Einen Korb bekommen, jmdm. einen Korb geben (1) відмовити нареченому; 2) (досл.) одержати кошик, дати кому-небудь кошик). Даний фразеологізм звертається до старого звичаю спускати з вікна нареченого, якому хочуть відмовити, кошик з поганим дном, через який наречений обов'язково повинен був провалитися, якщо б його стали підтягувати наверх у цьому кошику. У XVII-XVIII століттях цей звичай трохи змінився: наречена надсилала небажаному нареченому кошик без дна. У сучасній німецькій мові вираз вживається у широкому значенні: «відмовити кому-небудь», «відмовитися від чого-небудь», «одержати відмову».

Висновки з дослідження і перспективи подальших розвідок. Національно-культурна своєрідність семантики ФО німецької мови визначається специфікою національної культури, релігії, історичного досвіду німецького народу, які відображаються у значенні фразеологізмів. Врахування лінгвокраїнознавчого аспекту при організації навчання вчителя німецької мови дає змогу не тільки глибше пізнати національну специфіку мови, але й отримати ґрунтовні та всебічні знання про країну мови якої вивчається.

Список використаних джерел:

1. Верещагин Е.Н., Костомаров В.Г. Лингвострановедческая теория слова. Москва, 1980. 238 с.
2. Верещагин Е.М., Костомаров В.Г. Язык и культура: Лингвострановедение в преподавании русского языка как иностранного. Москва : Русский язык, 1983. 269 с.
3. Гавриш В.И. Крылатые выражения и их роль в обогащении фразеологического состава немецкого языка : дис. ... канд. филол. наук : 10.02.04. Киев, 1971. 203 с.
4. Загальноєвропейські рекомендації з мовної освіти: вивчення, викладання, оцінювання. Київ : Ленвіт, 2003. С. 273.
5. Мейе А. Сравнительный метод в историческом языкознании. Москва, 1954. С. 8.
6. Національна Доктрина розвитку освіти у XXI столітті. *Освіта*. 2002. квіт. – 1 трав. С. 2-4.
7. Огієнко Іван (митрополит Іларіон). Рідна мова / упорядн., авт. передмови та комент. М.С. Тимошик. Київ : Наша культура і наука, 2010. 410 с.
8. Томахин Г.Д. Понятия лингвострановедения. Их лингвистические и лингводидактические основы. *Иностранные языки в школе*. 1980. №3. С. 77-80.
9. Vereščahyn E.N., Kostomarov V.H. Lыnhvostranovedčeskaja teoryja slova. M., 1980. 238 s.
10. Vereščahyn E.M., Kostomarov V.H. Jazyk u kul'tura: Lыnhvostranovedenye v prepodavanу russkoho jazyka kak ynostrannoho. M. : Russkыj jazyk, 1983. 269 s
11. Navrys' V.Y. Kрылатые выражения у их rol' v obohaščenу frazeolohyčeskoho sostava nemeckoho jazyka : dys. ... kand. fylol. nauk : 10.02.04. K., 1971. 203 s.
12. Zahal'nojevropejs'ki rekomendaciji z movnoji osvity: vyvčennja, vykladannja, ocinovannja. K. : Lenvit, 2003. S. 273.
13. Meje A. Sravnytel'nyj metod v ystoryčeskom jazykoznanу. M., 1954. S. 8.
14. Nacional'na Doktryna rozvytku osvity u XXI stolitti. *Osvita*. 24 2002. kvit. – 1 trav. S. 2-4.
15. Ohijenko Ivan (mytropolyt Іларіон). Ridna mova / uporjadn., avt. peredmovy ta koмент. M. S. Tymošyk. K. : Naša kul'tura i nauka, 2010. 410 s.
16. Tomaxyn H.D. Ponjatya lыnhvostranovedenija. Yx lыnhvystyčeskыe u lыnhvodыdaktyčeskыe osnovy. *Ynostrannыe jazyky v škole*. 1980. №3. S. 77-80.

The article is devoted to the study of national-cultural semantics of phraseological units through the prism of the interrelation of language and culture. It has been established that language is one of the most important means of the formation and

successful functioning of any society, its system-forming factor, along with territorial integrity and spiritual development.

At the same time, culture acts as a universal mechanism for the formation of a holistic personality, which seeks for self-realization and has a sense of responsibility, which is able to think critically, to appreciate the spiritual and material treasures of native and foreign-language culture.

It is determined that the integration processes, which are rapidly taking place in society, in particular at all levels of the national education, increase the role of the foreign language as an important means of intercultural communication. It was clarified that with the development of European integration processes in a democratic society, conditions are created for the realization of such tasks as: humanization of education; adaptation of personality to life in a multicultural space; education and development of a person oriented to cooperation and interaction in a multicultural environment; humanistic personality development in the context of the dialogue of cultures. That is why analysis of the national-cultural features of language units and their definition of the necessity of studying are considered as one of the important tasks of development of socio-cultural competence (in particular, Cultural Studies) in the professional training of the future teacher.

It is proved that in the language, namely at the phraseological level, various aspects of culture, history and way of life of the people are reflected. The problem of the correlation of language and linguistic units from the position of German culture, as well as the national specificity of their formation, is analyzed. The necessity of using knowledge of Cultural Studies in the study of a foreign language is proved. The pedagogical and linguistic researches from the point of view of the concept «regional background knowledge» are analyzed, the importance of knowledge of Cultural Studies as a component of professional competence of the future specialist is substantiated.

Key words: language, culture, national-cultural, semantics, Cultural Studies, socio-cultural competence, foreign language, phraseology.

Отримано: 14.09.2018 р.

УДК 811.161.2:373.7(477.43)

DOI: 10.32626/2309-7086.2018-15-2.62-67

Н. Д. Коваленко, Б. О. Коваленко

Кам'янець-Подільський національний університет імені Івана Огієнка

ПАСИВНА ЛЕКСИКА В СУЧАСНИХ ДІАЛЕКТНИХ СЛОВНИКАХ І ТЕКСТАХ

У статті досліджено особливості побутування та просторове поширення лексем, що вийшли з активного вжитку і мають риси «діалектологічності» (*банька, кагла, мийка, пола, праник*), їх можливості творити фразеологізми.

Визначено, що активність у вживанні та фразеотворенні деяких лексем втрачена із зникненням деяких предметів господарювання зі вжитку.

Ключові слова: лексема, фразеологічна одиниця, говір, діалектне мовлення, компонент.

Теоретичні напрацювання та ґрунтовний досвід у лексикографічній систематизації особливостей українських говірок уможливають порівняльний аналіз різних українських та слов'янських діалектних зон як крок до вирішення питань про своєрідність, етимологію та генезу мовних явищ.

Взірцем наукового опрацювання живого народного мовлення, розуміння цінності українських діалектів у дослідженні історії становлення та розвитку україн-

ської літературної мови є матеріали та статті з проблем діалектології, опубліковані на сторінках періодичного видання «Рідна мова» (1933-1939 рр.), редактором якого був І. Огієнко. Ідеї колективу однодумців сформулював І. Чайковський: «... ми ще гаразд не дослідили й не знаємо, які мовні скарби ховаються в тих різних діалектах, які там мовні перлини, що їх тільки брати б повними пригорщами до нашої літературної мови... треба подбати про те, щоб ті діалекти спрямувати в одне велике мовне річище, з якого треба вилити ті перлини...» [17, с.6].

Завдяки копіткій та натхненній праці І. Огієнка з підготовки «Словника слів, у літературній мові не вживаних» [10] було збережено те, що характеризувало діалектну мову впродовж певного історичного часу, зафіксовано живі процеси її становлення соборної української мови. Для дослідження історії української мови, діахронного аналізу діалектних різновидів надзвичайно цінним є подання у словнику «місцевих слів і форм» поряд із літературними: *барзо* – *дуже*, *випуцувати* – *вичистити*, *когут* – *півень*, *квасний* – *кислий*, *лаба* – *лапа*, *монисто* – *намисто*, *воробець* – *горобець* та ін.

У сучасних словниках говорів, як правило, подають одне значення лексеми (чи компонента фраземи), що притаманне мовленню саме цієї території. Фразеологізми знаходимо в лексикографічних працях і в складі ілюстративного матеріалу до реєстрових слів. Нові дані з різних ареалів можуть підтверджувати, уточнювати або спростовувати висновки про рівень активності фразеологізмів у синхронії та діахронії. Зауважимо, що об'єктивність висновків про особливості вживання лексики та фраземіки, паралелі (міжговоркові та міжмовні), семантико-структурні структурні теж залежать від територіального охоплення масиву говорів, фотографічного рівня подання значних за обсягом текстів широкої тематики та словникових статей.

Словники говірок української мови зрідка фіксують сталі вирази, компоненти яких презентують діалектну лексику окремого говору чи групи говірок. Фразеологізми знаходимо в лексикографічних працях як ілюстративний матеріал до реєстрових слів, що вживалися лише у складі сталих висловів. Нові дані з різних ареалів можуть підтверджувати, уточнювати або спростовувати висновки про рівень активності фразеологізмів у синхронії та діахронії.

Мета нашого дослідження – з'ясувати особливості побутування та просторове поширення лексем, що вийшли з активного вжитку і мають риси «діалектологічності», та їх функції у складі стійких сполучень слів.

Академічний «Словник української мови» декодує лексему *банка* як: 1) зменшене до *баня*; 2) кулястий або опуклий предмет, здебільшого порожній усередині, куля, кулька; 3) глиняна чи скляна циліндрична посудина або кругла пляшка; банка, пляшка, глек; 4) як діалектизм зі значенням 'очне яблуко' [15, I, с.102]. Зазначимо, що в різних говорах ця лексема побутує з кількома варіантами значень, здебільшого так називають глиняну посудину для води: *'бан'ка ко'лис' 'воду но'сили / та'кі' ган'чарск'і бу'ли бан'ки з г'лини / то но'сили 'воду на 'поле" у 'бан'ці' / бу'ла во'да 'дуже" хо'лодна* (с. Станіславівка Вінківського р-ну Хмельницької обл.), а також – *'во'чі* (очі). У Черновецькому та Новоушицькому районах *банькою* називають посуд, у якому зберігають різні речі, а також спеціальні медичні банки, наприклад: *'а'вош ку'пили 'нин'і 'краски / кра'сили 'в'ікна / а там 'бан'ка м'є'шилас'а // 'каже" 'викинули 'бан'ку // бан'ка 'може" 'бути в'ід / ну в'ід і в'ід хал'ви 'бан'ка і в'ід ну в'ід 'чогос' / 'бан'ка та'ка / чи во'на дере'л'ана / чи во'на зил'ізна / а'бо то та'к'і с'тавити 'бан'ки / вот 'як 'плеч'і бо'л'ат.*

У буковинських говірках *ба́нька* – це: 1. посудина з завуженим отвором для води, молока: *приніс по́вну ба́ньку молока́*; 2. сорт ранніх слив [13, с.24]. Носії бойківського говору на бідон місткістю 50-80 л молока кажуть *ба́нька* [11, с.43]. На Поліссі *ба́нькою* або *банкою* називають кільце, за допомогою якого коса скріплюється з кіссям [7, с.29].

Словник західнополіських говірок фіксує три значення лексеми *ба́нька* [ба́н'ка] –и, ж. 1. глиняна посудина для води з вузьким горлом: *на по́ле бра́ли ба́н'ку з водо́ю*; 2. те саме що банка; 3. скляна ялинкова прикраса: *га́рний ба́н'ки пові́сили* [1, с.10]. У гуцульських говірках *ба́нька* вживається переважно в множині на позначення медичної назви *баньки*, а в господарстві *банькою* називають бідон [9, с.22]; в іншому словнику гуцульської говірки *баньк*, *ні́ка* – баняк [6, с.91].

У подільських говірках лексема *баньки* у складі стилістично забарвлених фразеологізмів вживається на позначення очей, наприклад: *випт'ішчи́ти бан'ки*, *вилу́пи́ти бан'ки*, *вир'ачи́ти бан'ки* ‘дивитися, широко відкривши очі’; *залу́ти бан'ки* ‘напитись алкогольних напоїв’; *тіл'ко бан'ки с'в'іт'ац'а у кого* ‘дуже худий’. У наддністрянських говірках зафіксовано: *випт'ішчи́ла ба́н'ки* [18, с.47], *наста́вити ба́н'ки* ‘широко розплющити очі’ [18, с.184]. У південноволинських говірках виявлено вживання компонента *банька* і в значенні посудини *не банька дьогтю* ‘поважна людина’ [5, с.16], і в значенні *аж баньки під очима* ‘невиспаний, змарнілий’ [5, с.16].

Лексема *кагла* поширена практично у всіх говорах України і є літературним словом, що називає отвір у димоході (до стелі), який затуляють для збереження тепла тощо [15, 4, с.68]. У говірках Західного Поділля: *кагла це димох'ід*. З таким же значенням слово побутує і в селах Центального Поділля (Новоушицький, Літинський райони): *може" бути в'ід зруби чи в'ід п'йеца кагла*. На Чермеровечині записано такий текст: *ко́лис'бу́ли зруби па́шли со́ломоу́ або па́ти́ками / ко́ли ў́же вигор'іу́ во́гон'шо́б бу́ло те́пло // пров'іри́ла там ха́з'а́йка шо́би ў́же не" с'у́да не" ве"р'та́ус'а на хату́ дим / ўа́к ў́же по́тухло / а зру́пка ше́ те́пла // то"д'і при"крива́ли / шо́б не" йшо́у́ хо́лод спе"ц'і́гал'но́ була ка́гла* (с. Вікторівка), а в с. Летава цього ж району *кагла* – це комин: *ка́гла ну́ ў п'йе́цу ўа́к па́лити / а ко́м'інок / да́ да ко́м'інок*.

На Бойківщині *кагла* – 1. димохід, доведений із житлового приміщення тільки до сіней; 2. заслінка в печі [11, с.334]. Словник буковинських говірок дає таке визначення лексеми: *ка́гла* – 1. нижня частина димоходу, наприклад: *ка́гла ли́ш у ко́мірчи́ні, а там зве́р'ха ко́мин*; 2. отвір димоходу в сінях (заст); 3. чад [13, с.181]. У наддністрянських говірках поряд з лексемою *ка́гла* вживається номінація *ба́ба* – частина коми́на на горинці: *треба зма́зати ба́бу*; також у цій говірці *ка́гла* – ганчірка, якою закривають димохід, щоб зберегти тепло (коміннох) та частина димоходу від печі, до стіни, через яку дим проникає до сіней [18, с.134]. На Гуцульщині *ка́гла* – 1. отвір у сінях для виходу з печі. 2. нижня частина димаря над пічкою [9, с.87]. У центральнополіському говорі *кагалá* – отвір у димоході, що закривається для утримання тепла [7, с.88]. Отже, маємо приклад вживання різного наголошування складів: у наддністрянських, буковинських, гуцульських говірках наголошений перший склад *ка́гла*, а в поліських – останній (*кагалá*). У фразеологічному словнику української мови, словниках діалектної фразеології нам не вдалося виявити одиниці з таким компонентом, хоч в експедиції на Західному Поділлі записали вираз *закр'ити ка́глу* зі значенням ‘замовкнути’, у якому компонент *ка́гла* номінує поняття *рот* з відтінком згрублості.

Метод збирання інформації від носіїв говірок через автокоментар дозволив зафіксувати пояснення лексеми *ми́йка*, яку Словник української мови декодує з

двома значеннями: 1. Ганчірка, віхоть для миття чого-небудь. 2. Пристосування для миття, промивання чого-небудь; місце, де щось мийуть, промивають [15, 4, с.701]. У говірках Поділля лексему *мийка* розуміють так: західноподільська – *мийка це мити по суду / т'рапка; ну от бе рец'а там т'рапка і мийец'а по суду ну зарас ц'і чист'алки йе їс'о / ну а коліс'була т'рапка таї синали соду / таї мили по суду / а іакішо їсирне йа'кес' / то рвали т'кучу кропиви і мили банки з молока* (с. Станіславівка Віньковецького р-ну Хмельницької обл.); східноподільська: *мийка – ганчірка для миття посуду* [2, с. 154].

У гуцульських говорах лексема має таке ж значення: *мийка – ганчірка для миття* [12, с.101]; на Буковині – два значення: 1. ганчірка для миття посуду, 2. перен. пліткарка: *От вона мийка: має всьо узнати, німі в селю розказати, це ї прибрєши* [13, с.288; 8, с.74]. У надністрянських говірках сема ‘невелика ганчірка для миття посуду, пліткарка’ реалізується такими лексемами: *мийка, мйтка, мйтниця, мичка* [18, с.173-174]. Словник західнополіських говірок північного наріччя теж фіксує лексему *мийка* [*мийка*] – кусочок тканини для миття посуду [1, с.311], центральнополіських: *мийка – дрібна риба* [7, с.126]. У східно-слобожанських говірках лексема має інше значення: *мийка – миска* [14, с.126].

Зазначимо, що у фразеології компонент *мийка*, за нашими матеріалами, образно номінує плітки, наприклад, у західноподільських говірках: *п'їшла мийка по се^{мл}'і* ‘про когось пліткують’, у фразеологічному словнику української мови фразем із цим компонентом не зафіксовано.

Пола – край кожної з половин одягу (пальта, шинелі, піджака і т. ін.), що розгортається спереду [15, 7, с.57]. Носії західноподільської говірки так пояснюють лексему: *пола – зашч'їпл'ати кафтан / низ в'їд пал'та не^лредній; пола ї кафтан'ї чи куфайц'ї ї оде^лжин'ї воно* (с. Станіславівка Віньковецького р-ну Хмельницької обл.). Таке ж значення виявлено і в с. Вікторівка Чемеровецького р-ну, але у варіанті *поле: а'во ї пал'т'ї з іїд'ноій стороної і здр'угої то це ка'зали поле^л*. У східноподільських говірках *пола, пола* (*обмет, опах, пілка*) – край кожної з половин одягу, що розгортається спереду [2, с.227]. У буковинських говірках лексема має інше значення: *полá* – місце в хліві, де скидають полюву, після обмолоту: *Полá в колéиші вже давнó пустує* [13, с.442]. Інше значення лексеми фіксує словник західнополіських говірок: *пола* [пóла] – одна з двох великих бічних рам ткацького верстата [1, с.65]. У бойківських говірках *полá* – кам'яна плита, а також *полá – півка* – 1. записка, коротка записка. 2. ширина полотна. 3. вдертий кусок полотна. 4. квадратний кусок полотна, в якому носять дрібні й неважкі речі [11, с.103]. Зауважимо, що досліджувана лексема зрідка трапляється у складі фразеологізмів, можливо, лише із поповненням емпіричної бази з інших територій висновки можуть бути уточнені. На найретельніше обстеженій території Східної Слобожанщини записано фраземи: [*аж*] *за поли братися* ‘сильно сміятися’ [16, с.397], *під полюю жить* чисю ‘перебувати під чисею опікою, рукою’ [16, с.397]; у західнополіських говірках ми записали: *бити руками по полах* ‘нарікати’. Опрацювання матеріалу Словника української мови, де подано приклади фразем, що побутували у 70-80 рр. ХХ ст., підтверджує активність компонента *пола* у фразеотворенні саме того періоду: *з-під поли* [продавати (купувати і т. ін.)]: а) таємно, незаконно (продавати чи купувати щось); б) таємно робити що-небудь; *із поли в полу* [віддати (передати і т. ін.)] ‘безпосередньо від одного до іншого, з рук у руки’; *мов (наче, неначе і т. ін.) за поли тягне кого* ‘кому-небудь дуже хочеться здійснити щось’; *під полюю* ‘потаї від інших, таємно’; *поли (полу) вріж та тікай* ‘будь-що, за всяких умов поривай стосунки з ким-небудь недобрим, лихим, уникай непримних ситуацій’; *поли (полу) врізати* ‘зовсім переста-

ти бувати де-небудь, у когось»; *тягти* (смикати і т. ін.) за поли кого 'настирливо вимагати чогось' [15, 7, с.57]. Сьогоднішній молоді багато з цих виразів є незрозумілими, бо вони акумулювали в собі «дух» того часу.

Уже вийшла з активного вжитку лексема *праник*, хоч старше покоління знає цей дерев'яний гладенький валок для вибивання білизни під час прання [15, 7, с.516]. У записаних текстах з усіх говірок згадується про цей предмет у спогадах про колишнє господарювання, наприклад, у говірці с. Станіславівка Вільковецького р-ну: *даўним даўно праником прали на р'іц'і шмат'а / вибивали йдого праником*; с. Вікторівка: *ну натиєкла каже праник'ю*; с. Летава Чемеровецького р-ну: *праник / коліс прали / дереўяне прати на дошці коліс прали / брали дошку і прал*; с. Косиківці Новоушицького р-ну: *праник то се коліс таке було знайїти полотна б'їли таї йдт на ст'вок тї праником йдого дуже моци і тоўчут це дереўяні таї зробленї праничок йак з дошечки але лице ше ручечку і тим так бити знайїти али воно з такоого дерева т'ашкен кого дубове повно бути шоп вибило добре шоп б'їли полотно було*. У полтавських говірках *праник* або *прач* – спеціальної форми деревина, якою перуть, вибивають білизну, наприклад: *Принесла мені праник на річку, там я рядна добе повибиваю та повкучую* [3, с.80]; у поліських – *пранік* або *пральник* – моток пряжі, який вибілюється і переться [7, с.171]; у наддністрянських – *пранік*, *пранік* *пранник* *пранник* – дерев'яний валок, яким вибивають білизну під час прання; *праник*: *Праником перес'ї* [18, с.214]; на Гуцульщині *пранник* – дерев'яна дошка із ручкою для прання руками білизни та полотна в річці [9, с.143], а також знев. язик [12, с.153]. У бойківських говірках *пранік*, *пранік*, *пранік*, *пранік*, *пранік* – 1. праник з нарізаними карбами, рубель. 2. розрізи у жіночому «лійбику» (жилетка з домашнього сукна) по боках від пляса до колін [11, с.133]. Отже, виявляємо, що дана лексема має однакове значення у всіх говорах, але може мати різні варіанти: *пранік*, *прач*, *пральник*, *пранік*, *пранік*, *пранік*. Великі за обсягами тексти-спогади носіїв західнополіських говірок уможливили виявлення фразем порівняльної структури, коли йшлося не про предмети господарювання чи особливості хатньої роботи, а в характеристиці чужого мовлення. Для виразності, емоційності повідомлення інформатори вживали вирази: *меле йазіком йак праником* (с. Красноставці Чемеровецького р-ну Хмельницької обл.), *плескає йазіком йак праником* (с. Нігин Кам'янець-Подільського р-ну Хмельницької обл.) зі значенням 'базікати, дуже багато говорити'.

Отже, безсумнівно є потреба використовувати метод автокоментаря, що дозволить розв'язати низку загальнотеоретичних проблем української діалектології, зокрема ареалогії, щодо кореляції територій поширення фразем і власне їх компонентів. У діалектних фразеологізмах спостерігаємо різні значення однакових компонентів, семантичні відмінності в межах груп говірок, наявність ареальних кореляцій, коли територія побутування фраземи і її компонента збігається.

Наступні дослідження можуть бути використані для виявлення лексем, що побутують лише у фраземах, фонетичних і граматичних явищ у сталих виразах, знівельованих у говірковому мовленні, що дозволить розв'язати низку загальнотеоретичних проблем української діалектології, зокрема ареалогії.

Список використаних джерел:

1. Аркушин Г.Л. Словник західнополіських говірок : у 2-х т. Луцьк : Ред.-вид. «Вежа» Волин. держ. ін-ту ім. Лесі Українки, 2000. Т. 1. А-Н. 354 с.
2. Березовська Г.Г. Словник назв одягу та взуття в східнополіських говірках. Умань : Уманське комунальне видавничо-поліграфічне підприємство, 2010. 348 с.

3. Ващенко В.С. Словник полтавських говорів. Харків : Вид. Харківського ордену трудового червоного прапора держ. ун.-ту ім. О.М. Горького. 1960. 108 с.
4. Гуцульські говірки. Короткий словник / [відп. ред. Я. Закревська]. Львів, 1997. 232 с.
5. Кірілкова Н.В. Словник волинської фразеології. Острог; Рівне, 2013. 192 с.
6. Лесюк М. Мовний світ сучасного галицького села (Ковалівка Коломийського району). Івано-Франківськ : Нова Зоря, 2008. 328 с.
7. Лисенко П.С. Словник поліських говорів. Київ : Наукова думка, 1974. 260 с.
8. Матеріали до словника буковинських говірок (випуск другий) / редкол.: Ю.О. Карпенко, К.М. Лукянюк. Чернівці, 1971.
9. Негрич М. Скарби гуцульського говору: Березовий. Львів : Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України, 2008. 224 с. (Серія «Діалектологічна скриня»).
10. Огієнко І. Словник слів, у літературній мові не живаних. Нью-Йорк, 1973. 154 с.
11. Онишкевич М.Й. Словник бойківських говірок. Київ : Наукова думка, 1984. Ч. 1 (А-Н), 446 с.; Ч. 2 (О-Я), 515 с.
12. Піпаш Ю., Галас Б. Матеріали до словника гуцульських говірок (Косівська Поляна і Росішка Рахівського району Закарпатської області). Ужгород, 2005. 266 с.
13. Словник буковинських говірок / за заг. ред Н.В. Гуїванюк. Чернівці : Рута, 2005. 688 с.
14. Глуховцева К., Леснова В., Ніколаєнко І. та ін. Словник українських східнослов'янських говірок. Луганськ, 2002. 234 с.
15. Словник української мови. Київ, 1970-1980. Т. I -XI.
16. Ужченко В.Д., Ужченко Д.В. Фразеологічний словник східнослов'янських і степових говірок Донбасу. 6-е вид. Луганськ, 2013. 552 с.
17. Чайковський А. В справі нашої письменницької мови. *Рідна мова*. 1933. Ч. 1. С. 3-6.
18. Шило Г. Наддністрянський регіональний словник. Львів : Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України, 2010. 128 с. (Серія «Діалектологічна скриня»).

The results of the scientists' work in lexicographic systematization of the Ukrainian dialects features enables a comparative analysis of various Ukrainian and Slavic dialectal zones as a step towards solving the issues of peculiarities, etymology and the origin of speech phenomena.

In the work of I. Ohienko, «Dictionary of words, not used in the literary language», the nominations characterizing the dialectal language during a certain historical time are preserved; they recorded the living processes in forming of the combined Ukrainian language. For studying the history of the Ukrainian language, diachronic analysis of dialectal varieties, it is extremely valuable to present the local words and forms in the dictionary, together with literary ones.

In modern dictionaries of dialects, as a rule, a single meaning of a lexical unit (or a component of phraseological unit) are given, it is inherent in the language of the particular territory. The article deals with the peculiarities of existence and spatial distribution of lexemes that came out of active usage and they have the features of «dialectological» ones (ban'ka, kahla, myka, pola, pranyk), their ability to create phraseological units.

It is specified that activity in the using and phrase creating of some lexemes became lost with the disappearance of some subjects of economic management; lexical units may acquire new meanings in different territories, etc.

New data from different ranges can confirm, specify or create the thesis on the level of activity of the analyzed lexemes in synchrony and diachrony, in creating phraseological units, since the objectivity of the conclusions depends on the territorial coverage of language array, the photographic level of representation of illustrative material to the vocabulary articles.

Key words: lexeme, phraseological unit, dialect, dialectal language, component.

Отримано: 14.09.2018 р.

Р. В. Козак

Кам'янець-Подільський національний університет імені Івана Огієнка

ПІДХОДИ ДО ТЕОРЕТИЧНОГО ОПИСУ СКЛАДНІ УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ У ЛІНГВІСТИЧНИХ ПРАЦЯХ ІВАНА ОГІЄНКА

У статті проаналізовано внесок Івана Огієнка у вивчення синтаксису української мови. На основі психологічного й логічного методів опису обґрунтовано й доведено ту значущість складні, якої надавав їй у своїх працях автор. Розкрито розуміння Огієнком змісту речення, обсяг логічного потрактування структурних особливостей двоскладного речення. Описано розуміння автором місця та значення головних (основних) і другорядних (пояснювальних) членів (частин) речення й прокоментовано їхнє тлумачення Огієнком із погляду логіки.

Ключові слова: складня, синтакса, синтаксис, основні члени речення, пояснювальні члени речення, підмет, присудок, метода, Іван Огієнко.

Серед нечисленного вартісного українського лінгвістичного доробку 30-40-х років ХХ століття маємо «Історію форм української мови» М. Грунського і П. Ковальова (1931), «Історичний коментарій до російської літературної мови» (1936) і «Російська літературна мова першої половини ХІХ ст.» (т. I, 1941) Л. Булаховського, «Вступ до мовознавства» М. Калиновича (1940) тощо. Над власне науковими проблемами працювали мовознавці-емігранти Є. Онацький, П. Ковальов, Ю. Шевельов, В. Чапленко, І. Огієнко та ін.

У цьому переліку Іван Огієнко, усебічно науково спрямований у своїй праці, зробив надвагомий внесок у дослідження й розвиток мовознавства й літературознавства, педагогіки і культури, філософії й історії, теології й етнодидактики, реалізував дар науковця і письменника, церковнослужителя й навчателя. Він працював активно і продуктивно в галузях українського мовознавства, славістики, історії церкви, культури, канонічного права. Огієнко є автором багатьох, сьогодні уже доступних широкому загалу, праць, серед яких: «Огляд українського язикознавства» («ЗНТШ», LXXIX-LXXX, 1907), кілька розвідок про Іоанкія Галатвського (1910-1914), «Українська культура» (1918), «Український стилістичний словник» (1924), «Історія українського друкарства» (1925), «Wzory pism cyrylickich» (1927), «Костянтин і Мефодій...» (2 томи, 1927; 1928), «Пам'ятки старослов'янської мови 10-11 вв.» (1929), «Українська мова 16 ст. (Крехівський апостол)» (1930), «Складня української мови» (том I, 1937; том II, 1938), «Українська церква» (2 томи, 1942), «Слово про Ігорів похід» (1949), «Історія української літературної мови» (1950), «Іконоборство» (1954), «Українська церква за час Руїни» (1956), «Князь Костянтин Острозький і його культурна праця» (1958). Він є відомим і як перекладач святого Письма та багатьох богослужбових книг на українську мову, автор віршованих творів релігійного змісту (збірник «Філософія містерії» (1957)), редактор і видавець журналів «Рідна Мова» і «Наша Культура» у Варшаві (1933-39) та «Слово Істини», «Наша Культура», пізніше «Віра й Культура» в Канаді тощо [4, с.36].

За роки Незалежності України з'явилася низка досліджень наукового і творчого доробку автора, та багато аспектів ще мало вивчені або й не вивчалися зовсім. Такими є і його праці із царини синтаксису [5-7]. Тому тему статті вважаємо **актуальною**.

Мета статті – проаналізувати підходи мовознавця Івана Огієнка до розкриття теорії синтаксису, визначити їхній вплив на сучасну синтаксичну науку.

Визначена мета окреслила необхідні для її реалізації **завдання**:

1. Описати науковий внесок Івана Огієнка у вивчення синтаксису української мови.
2. Проаналізувати методи опису автором синтаксичного матеріалу та визначити їхню наукову цінність для сучасної синтаксичної науки.
3. Розкрити Огієнківське тлумачення основних синтаксичних понять.

Вивченню синтаксичного доробку автора присвячені статті О.В. Кульбаської «Синтаксична спадщина Івана Огієнка крізь призму сучасних наукових парадигм» [2], Березовської-Савчук Н.А. «Концепція опису синтаксичної теорії у працях Івана Огієнка» [1], Чернобров Ю.А. «Синтаксична термінологія в працях Івана Огієнка» [9], у яких «викладено наукові засади граматичних праць Івана Огієнка; проаналізовано концепцію простого речення та його членів» [2, с.172], «подано еволюцію термінів на позначення головних членів речення в українському мовознавстві в контексті розвитку синтаксичної теорії; окреслено термінологічні номінації понять «підмет», «присудок», «недиференційований головний член речення», з'ясовано зміни їх семантики на тлі розвитку української синтаксичної науки» [9, с.49], «наголошено, що увага Івана Огієнка до синтаксису української мови, до оформлення та систематизації термінології й узгодження її із сучасними напрямками лишається актуальною й дає цінний матеріал для вибудовування стрункої синтаксичної теорії» [1, с.25]. Зазначена нами наукова проблема авторами не розкривається.

Іван Огієнко дуже уважно і чутливо ставився до мови, указав на її важливе значення для народу, державності, підкреслював, що «рідна й літературна мова – органи надзвичайно ніжні й чутливі – навіть найменші недостачі потрясіння життя приватного чи всенародного помітно відбиваються й на них. Через це кожний народ виробляв собі певну реальну практику, щоб найвірніше забезпечити своїй рідній і літературній мові найкращий і найлегший розвиток, щоб не принести їм найменшої шкоди й найкоротшої затримки в їхнім розвою» [4, с.36]. Мовознавець був певний, що головна основа кожної мови – то її складня, написав шеститомову працю «Складня української мови», т. I: Вступ до вивчення Складні, 1935 р., 196 с.; т. II: Головні й пояснювальні члени речення, 1938 р., 240 с.; т. III. Речення й його будова, «Рідна мова» 1938 і 1939 р.; т. IV-V і VI загинули в рукописах у 1944 році, «Складня української мови – як перша спроба курсу нормативної складні» (1935) тощо.

Маючи на меті переконати читачів у важливості граматики у цілому та синтаксису як її складника для реалізації комунікативної функції мови, Іван Огієнко зазначав: «Наука про мову, як цілісність, ділиться на кілька окремих наук, а серед них головне місце займає граматика. Граматика кожної мови так само розпадається на кілька частин. Із них найголовніша – складня, чи по-грецькому – синтакса (syntaxis)» [5, с.117], бо «займається життям живої мови, чому правдиво звуть її царицею мовознавчих наук. На жаль тільки, вивчено складню надзвичайно мало, – менше від усіх частин граматики, напр. фонетики й морфології» [5, с.5].

Мовознавець був переконаний у тому, що: «Знання якої будь мови – це поняття дуже широке й набувається ступнево довгими роками, починаючи від першого року життя. Воно складається з двох головних частин: 1) нагромадження потрібних для мови слів і 2) уміння відповідно сполучати ці слова. Слово само по собі не існує поза словниками, – що воно щось визначало, мусить стати в певнім словосполученні. Напр. словник подає нам слова *вода* і *за-*

гарячий, але коли ми скажемо *вода гарячий*, ми говоримо неприродно, бо мусимо сказати *вода гаряча*» [5, с.117].

Відомо, що історія синтаксису як науки має давнє коріння, ще із часів давньогрецьких філософів. У III ст. до нашої ери термін «синтаксис» уперше був ужитий стоїками за опису логічного змісту висловлювання. У центрі їхньої уваги було вивчення мовленнєво-мислительних процесів, тому й уживані ними поняття відображали різні аспекти одного явища: логічний, морфологічний і синтаксичний. Синтаксис розглядали як учіння про способи вираження думки і тому описували речення та його частини (члени речення). Такий напрямок відбився і у вітчизняній граматичній науці, про що зазначає Іван Огієнко, опираючись на такі давні дослідження, як-от: «Давні греки добре розуміли значення складні, а тому багато працювали над нею. Батько складні, як науки, грек Аполоній Дискол, що жив і працював у другій половині II віку по Христі, позоставив нам надзвичайно цінну працю «Про складню», а в ній подав цілу систему цієї науки» [5, с.5].

Іван Огієнко чітко усвідомлює необхідність вивчення й опису складні через використання методів. Аналізуючи методи вивчення синтаксису, використовує термін метода, а саме: описова метода, порівняльна метода, історична метода, логічна метода, біологічна метода, новограматична метода, фізіологічна метода, психологічна метода, формально-граматична метода, синхроністична метода, філософська метода [5, с.40-116], вибудовує розгляд синтаксичних понять на основі психологічного й логічного методів, беручи за основу дослідження попередників-філософів, зарубіжних мовознавців.

Різні методи вивчення синтаксису визначаються загальним рівнем розвитку науки, методологічною основою дослідження і світоглядом ученого, практичними завданнями використання результатів наукових пошуків у вузівському та шкільному вивченні мови тощо. Визначальний вплив мають і суміжні науки, зокрема логіка і психологія.

Найбільш значущі дослідження синтаксису, що визначили і підготували сучасний стан синтаксичної науки, відносяться до другої половини XIX – початку XX століття. Вони задекларовані трьома методологічними напрямками: логічним (Ф.І. Буслаєв), психологічним (О.О. Потебня, Д.М. Овсяннико-Куликовський), формальним (Ф.Ф. Фортунатов, О.О. Шахматов, О.М. Пешковський). Ці напрями були значним досягненням для лінгвістики того часу, в тому числі для українського мовознавства, проте вони були однобічними. Представники кожного із цих напрямів уважали всякий інший підхід до синтаксису неправильним. О. Потебня розпочав розробку своєї синтаксичної системи із критики логічної концепції Ф. Буслаєва. Представники формального напрямку (особливо О. Шахматов), сприйнявши деякі положення психологічної концепції, акцентували на ролі слова у синтаксичній системі.

Логічний аспект вивчення синтаксичних одиниць пов'язаний із кращими традиціями вітчизняної та зарубіжної лінгвістики, тому, на нашу думку, Іван Огієнко й розглядав у логічному плані проблему співвідношення мови, мислення, буття, як-от: «Найпростіше з граматичного погляду двочленне речення складається з двох частин – підмета і присудка. Підметом вважається назовний відмінок іменника або іншого іменникового слова в реченні. З логічного погляду підмета звичайно окреслюють так: Підметом зветься та частина речення, що відповідає на питання назовного відмінка *хто? що?* Підмет у реченні – головний діяч його, бо то від нього виходить ціла дія, *напр.: Сонце гріє. Вітер віє. Гасне день.*

Те, що робить підмет, цебто дія підмета або його стан, зветься присудком; іншими словами, присудком зветься дієслово в реченні, або назовний відмінок

ймення за зв'язкою. З логічного погляду присудок відповідає на питання: що робить підмет, що з ним робиться, який він, у якому він стані. Напр.: *Серце тліє. Розгулявся Дунай. Дрімляє розум. Брат був розумний*» [5, с.145].

У першій половині ХХ століття ця проблема була одним із об'єктів дослідження й опису спеціального розділу науки про мову – загального мовознавства, до сфери якого увійшов логіко-граматичний аспект (і як його варіант – психо-лінгвістична концепція О. Потебні й ін.). У працях із загального мовознавства мова розглядається як засіб формування, вираження і повідомлення думки. Тому не виникає сумніву у правильності (для того часу) підходу Івана Огієнка щодо розгляду синтаксичних понять. Проте в сучасних синтаксичних теоріях основні положення загального мовознавства не завжди послідовно й достатньо повно враховуються. Так, багато лінгвістів основного функцій мови вважають комунікативну функцію, забувають при цьому, що мова може бути засобом спілкування тільки тому, що з її допомогою відбувається мислення. О.О. Селіванова зазначає, що основними функціями мови визнано комунікативну, пізнавальну (когнітивну), емотивну, метамовну, акцентуючу, що «комунікативна передбачає реалізацію фатичної, конативної, волюнтаривної (впливу), акумулятивної (накопичення в мові досвіду поколінь її носіїв) і трансляторної функцій мови (збереження й передавання інформації від покоління до покоління)» [8, с.773].

Філософи і лінгвісти, поділяючи думку щодо того, що найістотнішою ознакою речення є його властивість формувати і виражати думку, розрізняють три різновиди мислення: «думка-повідомлення», «думка-питання», «думка-спонування». Розрізнення цих різновидів мислення зумовлюють особливі структурні і семантичні ознаки речення, виокремлюваних зазвичай за метою висловлювання: розповідних, питальних, спонукальних.

Іван Огієнко підкреслює двочленний характер мислення і на цій основі виділяє основні (за сучасною термінологією – головні) члени речення – підмет і присудок, при цьому пояснює свій вибір термінів так: «Підмета й присудка звичайно звать *головними членами речення*, – термін баламутний, бо накладає нам на думку, ніби ці члени визначають найголовніше зовнішнє змісту речення; а ці члени звать основними, бо вони складають основу речення» [6, с.151]. Автор підкреслює і важливість пояснювальних (другорядних) членів речення, мотивуючи уживання терміна: «Головне в реченні часто подають пояснювальні речення <...>. Решту членів звичайно звать другорядними, – з мого погляду так звать їх не можна, бо вони звичайно подають нам найцінніші відомості, пояснюючі зміст членів основних; мій термін – *пояснювальні члени* – глибше окреслює правдиву істоту й роллю їх» [6, с.151].

Логічний аспект вивчення речення, якого дотримується Огієнко, є важливим не сам по собі, а насамперед тому, що думки виражаються у тих чи тих структурах речення, ступінь членування думки визначає ступінь синтаксичного членування речення, є основою для виділення структурно-семантичних типів простого речення: двоскладних, односкладних і нечленованих.

Іван Огієнко усвідомлював значущість складні для розвитку мови, для її етносистеми, формування етносвідомості народу, мовної картини світу, зазначаючи: «С к л а д н я – це та ділянка, де різниця поміж мовою літературною (в мові її кращих письменників) та народною мусить бути найменша. Складня народної мови в її цілому, – це правдиве серце мови, це щиронаціональна душа цілої нації; народно складно ми мусимо досліджувати якнайбільше, і все краще й послідовніше з неї переносити до мови літературної. Правда, і в складні живої мови маємо багато форм архаїчних, уживаних тільки в одній місцевості й незаних у другій, маємо багато подвійних чи потрійних форм; але глибше вивчен-

ня цих синтаксичних пар показує, що часто вони різняться певними відтінками, цебто вони функціональні в мові, а в мові літературній можна вживати їх усі, але на своєму відповідному місці. У всякому разі складня – це та ділянка, де вплив народньої мови на літературну найсильніший і найкорисніший [6, с.51-52].

Отож, синтаксична наука має багатовікову історію, та закони синтаксичної структури мови і дотепер ще не пізнані у повному обсязі. Можна тільки сподіватися, що кожний новий опис синтаксису, в тому числі й опис Огієнкової складні, кожне нове дослідження у цій галузі, наближає нас до отримання повного науково обґрунтованого й досконалого опису синтаксичної системи української мови.

Список використаних джерел:

1. Березовська-Савчук Н.А. Концепція опису синтаксичної теорії у працях Івана Огієнка. *Іван Огієнко і сучасна наука та освіта* : науковий збірник. Серія філологічна. Кам'янець-Подільський, 2017. Вип. XIV. С. 25-30.
2. Кульбабська О.В. Синтаксична спадщина Івана Огієнка крізь призму сучасних наукових парадигм. *Іван Огієнко і сучасна наука та освіта* : науковий збірник. Серія філологічна. Кам'янець-Подільський, 2015. Вип. XII. С. 172-178.
3. Огієнко І. Історія української літературної мови / упор. М.С. Тимошик. Київ, 1995. 296 с.
4. Огієнко І. Рідна мова / упор. М.С. Тимошик. Київ. 2010. 436 с.
5. Огієнко І. Складня української мови. Жовква : Друкарня о. Василяян, 1935. Ч. 1. Вступ до складні. 195 с.
6. Огієнко І. Складня української мови. Жовква, Друкарня оо. Василяян, 1938. Ч.2. Головні й пояснювальні члени речення. 239 с.
7. Огієнко І. Українська граматична термінологія. Історичний словник української граматичної термінології з передмовою про історію розвитку її. Київ, 1908. 79 с.
8. Селіванова О.О. Лінгвістична енциклопедія. Полтава; Київ, 2011. 844 с.
9. Чернобров Ю.А. Синтаксична термінологія в працях Івана Огієнка. *Наукові праці Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка. Філологічні науки*. Кам'янець-Подільський, 2009. Вип. 20. С. 711-713.

The article deals with the contribution of Ivan Ohienko in the study of syntax. The author motivates the necessity of such a study of the causes for the years of Independence, with a number of works have regarding scientific and creative work of the author, and many aspects are still little explored or not studied at all. Such is his work with sector syntax. Ivan Ohienko keenly aware of the need to study and describe the complex through the use of methods. Analyzing the methods of the study of syntax, uses the term method: descriptive method, comparative method, historical method, logical method, the biological method, novogrammatica method, the physiological method, psychological method, formal grammatical method sinchronistica method, philosophical method builds the consideration of syntactic notions based on psychological and logical methods, taking as a basis for research of the predecessors-philosophers, foreign linguists.

A variety of methods to study the syntax defined by the overall level of development science, methodological basis of the Research Foundation and worldview scientist, practical tasks using the results of scientific research in language learning at school and etc. Determining the impact and related sciences, including logic and psychology.

The logical aspect of the study of syntactic units related to is associated with the best traditions of national and foreign Linguistics, so Ivan Ohienko and considered in logical terms the problem of *svivvidnošennâ* of language, thinking, and being. On the basis of psychological and logical methods to describe reasonably and proven the significance of the complex, which has provided her in their writings of the author. Reveals an understanding of the Ohienkom content of a sentence, the amount of logical *potraktuvannâ* structural features of *dvoskladnogo* sentence. The author describes the loca-

tion and understanding of the value of the main (primary) and secondary (explanatory) members (parts of the) sentence and prokomentovano their interpretation of Ohiiienkom from the viewpoint of logic. The logical aspect of the study of the sentence which follows King James, is not important in itself, but primarily because the thoughts are expressed in those or those structures a sentence, splitting opinion determines the degree of syntactic splitting of the sentence is the basis for the selection of structural-semantic types of simple sentences: dvoskladnih, mononuclear and neclenovanih.

Key words: skladna, sintaxsa, syntax, basic sentence, the explanatory sentence, subject, predicate, method, Ivan Ohienko.

Отримано: 12.09.2018 р.

УДК 81'42:94(477)(092)

DOI: 10.32626/2309-7086.2018-15-2.73-78

І. М. Комінярська

*Кременецька обласна гуманітарно-педагогічна академія
імені Тараса Шевченка*

ПРОСПЕКЦІЯ ГЛАГОЛИЦІ ТА КИРИЛИЦІ ІВАНА ОГІЄНКА

У статті схарактеризовано перспекцію глаголиці та кирилиці Івана Огієнка у науковому доробку «Повстання азбуки й літературної мови в слов'ян» (1937). Окреслено історію алфавіту давніх народів, старослов'янську книжкову термінологію, історію глаголиці та кирилиці. Розглядається студія виникнення азбуки й літературної мови у слов'ян, яка ділиться на такі частини: історія алфавіту давніх народів, історія глаголиці, історія кирилиці, оповідання ченця Хороброго про письмена слов'янські, виникнення слов'янської літературної мови. Докладно з'ясовано історію походження алфавітів у давніх народів. Іван Огієнко докладно та об'єктивно подає грецьку теорію становлення глаголиці у XVIII столітті. Огієнко репрезентує власну концепцію філософсько-теоретичного трактування перспекції глаголиці та кирилиці як простір прогнозування та передбачення, її значення та роль для сучасного мовознавства XXI століття.

Ключові слова: перспекція, глаголиця, кирилиця, Іван Огієнко, алфавіт, старослов'янська мова.

Постановка проблеми та її зв'язок із важливими науковими та практичними завданнями. Розвиток та становлення української наукової мови безперечно пов'язані з еволюцією становлення української літературної мови. Цей процес ґрунтується на написанні творів. В основі української літературної мови лежить старослов'янська мова. Про виникнення та використання її свідчать договори русичів із греками (X ст.), які зафіксовані в Київському літописі. Про літературну мову цього часу ми дізнаємося з творів митрополита Іларіона, Луки Жидяти, Нестора Літописця, Феодосія Печерського та ін. Визначними пам'ятками літератури доби Київської Русі, які дійшли до нас в оригіналі є, «Остромирове Євангеліє» (1056), «Повчання Володимира Мономаха» (1109), «Слово о полку Ігоревім» (1185) та інші.

Традиції, ідеї, інтерес до мови, закладені за часів Київської Русі, були продовжені українськими філософами та дослідниками-вченими наступних поколінь. Про це свідчать граматики та словники, укладачі яких розглядали мову не тільки як засіб спілкування і пізнання, а й об'єкт дослідження. Серед

них – Ілля Тимківський, Ізмаїл Срезневський, Олександр Потебня, Агатангел Кримський, Іван Огієнко, Юрій Шевельов та ін.

Огієнко Іван Іванович (митрополит Іларіон) – український філолог, вчений, культуролог, лексикограф, видавець, мовознавець, історик церкви, церковний і громадський діяч, найвизначніший учений ХХ ст. Його спадщина налічує понад 1500 наукових праць, включає в себе роботи з мовознавства, культурології, педагогіки та лінгвістики. Мовознавчі інтереси І. Огієнка торкалися питання сутності й онтологічного обґрунтування природи української мови, історії церковнослов'янської та старослов'янської мов. Наприклад, «Історія церковнослов'янської мови» (1926-1929), «Пам'ятки старослов'янської мови Х-ХІ віків» (1929), «Повстання азбуки й літературної мови в слов'ян» (1937), проблеми українського правопису «Нариси з історії української мови. Система українського правопису» (1927), «Грамагічні основи української літературної мови» (1951), «Наша літературна мова. Як говорити й писати по-літературному» (1954) тощо.

Аналіз останніх публікацій, у яких започатковано розв'язання проблеми і на які спирається автор. Серед величезної кількості наукових розвідок професора Огієнка ґрунтовністю вирізняється фундаментальна праця «Історія української мови», де розвиток мови подано від найдавніших часів і до того часу, коли жив і працював дослідник. На думку Ф. Бацевича, однією з інших важливих праць І. Огієнка в царині соціолінгвістичного опрацювання проблеми рідної мови є праця «Наука про рідномовні обов'язки» (1936). У ній обґрунтовано оригінальну філософську концепцію соціолінгвістики, етнолінгвістики, етнопсихолінгвістики, культурології, теорії та практики міжкультурної комунікації [1, с.99-100].

Іван Огієнко – автор й укладач словників української мови. Перші шість присвячені орфографії та лексиці української мови, решта – правописним і стилістичним питанням української мови. Вони були надруковані в Києві, Галичині та закордоном. Невеличкі за обсягом словнички, присвячені орфографії української мови чи питанню терміна, митрополит друкуював на сторінках періодичних видань.

Виділення нерозв'язаних раніше частин загальної проблеми, котрим присвячується означена стаття. Іван Огієнко належить до небагатьох учених-енциклопедистів, чий доробок у галузі мовознавства особливо вагомий, однак і досі лишається маловідомим навіть фахівцям. Захоплення працелюбною, наполегливою, науковою скрупульозністю і жертвністю вченого Івана Огієнка викликає мовознавче дослідження «Повстання азбуки й літературної мови в слов'ян». Предметом детального дослідження стала ця розвідка у Миколи Тимошика [5], однак попри зростання кількості публікацій потенціал філософського та теоретичного зацікавлення у візях професора І. Огієнка ще не був предметом спеціального наукового розгляду.

Формулювання мети статті (постановка завдання). З'ясувати та виокремити власну концепцію філософсько-теоретичного трактування перспекції глаголиці та кирилиці професора І. Огієнка як простір прогнозування та передбачення, її значення та роль для сучасного мовознавства.

Виклад основного матеріалу дослідження з повним обґрунтуванням отриманих наукових результатів. Щире прагнення піднести міжнародний престиж української мови, з умовивуванням основних положень утвердити її окремішність, самотуність, показати в історичному розрізі тернистий шлях, яким пройшла мова, спонукає І. Огієнка взятися за ґрунтовне дослідження. Дослідник стверджував, що «Мова – душа кожної національності, її святощі, її найцінніший скарб... Звичайно, не сама по собі мова, а мова як певний орган культури, традиції. В мові наша стара й нова культура, ознака нашого. національного визнання...

І поки живе мова – житиме й народ, як національність. Не стане мови – не стане й національності: вона геть розпоршиться поміж дужчим народом... От чому мова має таку велику вагу в національному рухові. Тому й вороги наші завжди так старанно пильнували, аби заборонити насамперед нашу мову, аби звести та знищити її дощенту. Бо німого, мовляв, похвасш, куди забажасш...» [3, с.239-240].

«Історія української літературної мови» Івана Огієнка поклала початок цілісного багатотомного видання та свосвідної бібліотеки словенства. До наукового доробку входять, окрім Шевченкового словника, такі праці: «Історія української культури» (1918, 1991, 1992, 2002), «Український літературний наголос» (1952), «Історія українського друкарства» (1925, 1994), «Костянтин і Мефодій. Їх життя та діяльність» (1926), «Етимологічно-семантичний словник української мови» (1979-1995).

Протягом шести років Іван Іванович видавав та редагував журнал «Рідна мова» (1933-1939), який видавався у Варшаві та розповсюджувався по всьому світі. Програмним гаслом видання стали такі слова самого видавця: «Для одного народу – одна літературна мова, один правопис». За такими словами приховано глибинний зміст, адже йдеться про потребу мовного об'єднання нації, про ідею соборності мови і велику працю заради її здійснення. Народ, за словами І. Огієнка, який не має спільної літературної мови, – то незріла нація.

Характер публікацій в журналі «Рідна мова» визначали такі: основні рубрики «Сучасна літературна мова Наддніпрянської України», «Мова нашої преси», «Канцелярійна мова», «Життя слів», «Словник мови Кобзаря», «Новинки з мовознавства», «Мовний порадник для редакторів, видавців, працівників пера» тощо.

Численними науковими розвідками Іван Огієнко підтвердив, що українська літературна мова народилася ще в глибоку давнину, задовго до офіційного прийняття християнства. Цю концепцію дослідник обстоював в таких наукових розвідках, як «Руські переклади в Херсонесі в 860 році» (1927), «Жирило і Мефодій» (1927), «Повстання азбуки й літературної мови в слов'ян» (1937) тощо. У першій частині книги автор обґрунтував походження назв Русь – Україна – Малоросія, а також шляхи взаємодії літературної та народної мов. Основні етапи розвитку української мови Іван Огієнко розглядає від княжої доби до наших днів. Учений привів чіткий аналітико-синтетичний огляд крізь призму різноманітних історичних факторів, ролі окремих письменників у вдосконаленні літературної мови та докладно потрактував негативні наслідки ідеологічного втручання партійного чиновництва в процес створення нового українського правопису.

Іван Огієнко створив власну концепцію проспекції як простір прогнозування та передбачення майбутнього значення української літературної мови в царині слов'янської філології.

«Повстання азбуки й літературної мови в слов'ян» (1937) – одне з ґрунтовних досліджень професора Огієнка у галузі мовознавства, друге видання А перше вийшло у світ в 1927 році літографським способом у кількості сто примірників. Обсяг від 300 до 600 сторінок. Видання має рідкісні знімки, репродукції стародавніх зразків текстів, що мають неабияку цінність для сучасних дослідників. Текст «Повстання азбуки й літературної мови в слов'ян» наповнений 75 знімками із стародавніх пам'яток. Видання є доповненим і переробленим викладом лекційного курсу, який учений читав у Варшавському університеті та відкривав задуману автором багатотомну серію «Бібліотека українознавства».

Зауважимо, що «Повстання азбуки й літературної мови в слов'ян» вийшла як четвертий том «Історії церковно-слов'янської мови», що складається з таких праць [2, с.7]:

1. Томи I-II: Костянтин і Мефодій, їх життя та діяльність (1927-1928).
2. Том III: Джерела, Corpus Cyrillo-Methodianum.

3. Том V: Пам'ятки старослов'янської мови X-XI віків (1929).
4. Том VI: Фонетика церковно-слов'янської мови (1927).
5. Томи VII- VIII: Морфологія й складня церковно-слов'янської мови.
6. Том X: Слов'янська палеографія (1928-1929).
7. Том XI: Історія перекладів св. Письма та Богослужбових книжок на живі слов'янські мови.

Студія про виникнення азбуки й літературної мови у слов'ян ділиться на кілька частин: історія алфавіту давніх народів, історія глаголиці, історія кирилиці, оповідання ченця Хороброго про письмена слов'янські, виникнення слов'янської літературної мови. Докладно з'ясувавши історію походження алфавітів у давніх народів (китайського, єгипетського, фінікійського, грецького), автор зупиняється на розвиткові слов'янського письма, пояснює старослов'янську термінологію, знайомить читача з «руськими» перекладами перед Костянтином, його працею над слов'янською азбукою. Іван Огієнко окреслив важливість походження алфавітів: «В найкоротших рисах розповів я тут про походження алфавітів у давніх народів, що нам дуже потрібне для розуміння повстання азбук слов'янських» [2, с.21].

Скрупульозним науковим аналізом відрізняється друга частина, у якій розглядається історія глаголиці. Автор стверджує: «Ті рукописи, що написав Костянтин та Мефодій, не дійшли до нашого часу, чи правильніше – ще не розшукано з них ані одного; не маємо також ані одного оригінального рукопису від учнів св. братів. Найстаріші рукописи, які маємо, походять тільки з кінця X-го віку, – це вже відписи з перекладів св. братів та їхніх учнів» [2, с.80].

До ґрунтовних висновків Іван Огієнко приходив у підрозділі про історію вивчення та походження глаголиці. Автор виклав цілу концепцію найдавнішої історії дослідження глаголиці, до якої належали наукові розвідки Варфоломія Копітара (1780-1844), Йосипа Добровського (1753-1829), Гелазія Добнера (1719-1790), Павла Шафарика (1795-1861), Йосипа Вайса (1865), Ізмаїла Срезневського (1812-1880). Професор Огієнко стверджував, що під час вивчення глаголиці було багато вагань та постійний пошук нового методу дослідження її, і все зроблено «...спільними силами всієї слов'янської філології, силами не тільки великими, але найменшими» [2, с.91].

Переконливо й аргументовано аналізуються вченим різні теорії про походження глаголиці, авторами яких є відомі в усьому світі мовознавці Гайтлер, Тейлор, Амфілофій, Ягіч, Біляєв, Лескин, Вондрак, Нахтігаль, Міннс, Кульбакін, Вайс. Іван Огієнко докладно та об'єктивно подає грецьку теорію становлення глаголиці, тим самим доводить якою нагальною проблемою була вона серед більшості вчених у XVIII столітті.

Достовірно подано професором Огієнком інформацію про зародження та поширення глаголиці в Європі. Ізмаїл Срезневський та Іван Огієнко за численними доведеннями стверджують, що батьківщиною глаголиці є південна Болгарія, звідки вона поширилася по всіх слов'янських землях. Однак, на думку І. Огієнка, «...глаголиця не встояла в боротьбі з другою азбукою, значно простішою, – кирилицею, і змушена була поволі вступитися перед нею на всіх слов'янських землях» [2, с.139]. Автор зауважив, що глаголиця менш досконале письмо як кирилиця, яка не знала системи йотованих букв. На думку вченого, початкова глаголиця була потрібна для буденного вжитку.

Третя частина «Повстання азбуки й літературної мови в слов'ян» присвячена зародженню кирилиці, її впорядкуванню та кирилівській азбуці. Друге слов'янське письмо носить назву кирилиці, тобто письма, що в новий час приписували святому Кирилу. Однак, як стверджує Іван Огієнко, неупо-

рядкована кирилиця постала ще до Костянтина, постала як результат довгого еволюційного процесу пристосування грецького уставного письма до потреб слов'янських. Вона народилася із грецького уставного письма. На той час Греція мала дуже великий вплив на Болгарію і Європу.

«Оце й був час, коли уставне грецьке письмо, що в зародках віддавна відоме на слов'янських землях, упорядкували й приспособили для церковних потреб. Зробили це болгарські письменники разом із учнями Мефодія, – ініціатива виходила певне від перших, а авторитет праці надали другі. Так постала кирилиця» [2, с.183] – слушно підкреслив Іван Огієнко.

Автор оповідає, що «...кирилиця повстала в еволюційнім процесі пристосування грецького уставного письма до слов'янських умов, а на послідовне письмо упорядкували її в Болгарії за час царя Симеона болгарські письменники та учні Костянтина й Мефодія» [2, с.192].

Висновки з дослідження і перспективи подальших розвідок. Отже, обсяг дослідницьких інтересів І. Огієнка вражає індивідуально-авторськими акцентами в царині мовознавства. До останніх днів свого життя І. Огієнко залишився вірним поборником ідеї соборності української літературної мови для всіх українських земель, для всіх українців на материковій Україні та в близькій і далекій діаспорі. Думки науковця актуальні для кожної нації, що прагне зберегтися як цілість: мова – основа держави, вона об'єднує націю: літературна мова формується живим життям – засобами масової інформації, освітніми установами тощо. І. Огієнко репрезентує власну концепцію філософсько-теоретичного трактування перспекції глаголиці та кирилиці як простір прогнозування та передбачення, її значення та роль для сучасного мовознавства XXI століття.

Список використаних джерел:

1. Бацевич Ф. Духовна синергетика рідної мови. Лінгвофілософські нариси. Київ : Академія, 2009. 192 с.
2. Огієнко І. Повстання азбуки й літературної мови в слов'ян. Жовква : Друкарня о. Василян, 1937. 300 с.
3. Огієнко І. Українська культура. Коротка історія культурного життя українського народу. Катеринослав; Ляйпціг : Укр. вид-во в Катеринославі, 1923. 272 с.
4. Огієнко І. Історія українського друкарства. Київ : Либідь, 1994. 448 с.
5. Тимошик М. Київський національний університет культури і мистецтв. Українознавчі проекти видавництва «Наша культура у Варшаві» (20-30 роки XX ст.) та їх актуальність для сучасності. URL: <http://www.ukraina.uw.edu.pl/sites/default/files/pliki/SUV%203%20-%20czwarte.pdf>.

The article describes the foresight of the Glagollic and Cyrillic alphabets of Ivan Ohiienko in his scientific paper «The Rise of the Alphabet and the Literary Language in the Slavs» (1938). It outlines the history and development of the alphabet of the ancient people, Old Slavic book terminology, and the history of the Glagollic and Cyrillic alphabets.

Ivan Ohiienko created his own concept of foresight which reflects as a space of forecasting and prediction of the future value of the Ukrainian literary language in the domain of Slavic philology. The studio of the emergence of the alphabet and the literary language of the Slavs is considered. It is divided into the following parts: the history of the alphabet of the ancient people, the history of Glagollic and Cyrillic alphabets, the story of the monk Horobryi about the Slavic writings, the emergence of the Slavic literary language. The article explains in details the history of the origin of the alphabets from the ancient people (Chinese, Egyptian, Phoenician, and Greek).

Ivan Ohiienko recorded the development of the Slavic letter, clarified the Old Slavonic terminology, and presented the Slavic writing and his works above the

Slavic alphabet. The author concluded the whole concept of the ancient history of Glagollic alphabet. Ivan Ohienko objectively presents the Greek theory of formation of the Glagollic alphabet, thereby proves the urgent problem among most scientists in the XVIII century. It is proved that the Glagollic script is less perfect than Cyrillic, which did not know the system of the letters. According to the scientist, the original Glagollic was needed for everyday use.

The third part, «The Rise of the Alphabet and the Literary Language in the Slavs», is devoted to the birth of the Cyrillic alphabet, its ordering and development. I. Ohienko presents his own conception of the foresight of the philosophical and theoretical interpretation of the Glagollic and Cyrillic alphabets as a space of forecasting and prediction, its significance and role for the modern linguistics of the XXI century.

Key words: foresight, Glagollic and Cyrillic alphabets, Ivan Ohienko, Old Slavic language.

Отримано: 26.09.2018 р.

УДК 811.161.2(477.85)

DOI: 10.32626/2309-7086.2018-15-2.78-82

О. Е. Кравченко-Дзондза

Дрогобицький державний педагогічний університет імені Івана Франка

ІВАН ОГІЄНКО — ДОСЛІДНИК ЛІТЕРАТУРНОЇ МОВИ ГАЛИЧИНИ

У статті розглянуто мовознавчий доробок Івана Огієнка. Подано аналіз фундаментального дослідження про походження й функціонування української мови «Історія української літературної мови». Проаналізовано складну мовну ситуацію в Галичині на початку ХХ століття, обґрунтовано роль окремих письменників (Івана Франка, Василя Стефаника, Марка Черемшини, Леся Мартовича, Богдана Лепкого, Богдана-Ігора Антонича) у становленні літературної мови у Галичині. Своїми дослідженнями Огієнко доводив, що українська літературна мова розвивалася в творах письменників і прямувала «до культурності, європеїзації змісту й форми». У дослідженні увага приділяється проблемам взаємозв'язку діалекту та літературної мови, естетичної функції діалекту в художній системі західноукраїнських письменників. Визначено значення мовознавчого доробку вченого для сучасної лінгвістически.

Ключові слова: діалект, історія мови, культура, лінгвістическа, літературна мова, література, художня система.

Постановка проблеми. Природжений хист ученого, педагога, державного, громадського, церковного та культурного діяча однаково успішно виявлявся у діяльності Івана Огієнка і як мовознавця та літературознавця, і як перекладача та поета, і як редактора та видавця, і як ректора та міністра, і як православно митрополита та історика української церкви. Важко сказати, в якій із цих сфер діяльності Іван Огієнко (митрополит Іларіон) залишив найпомітніший слід. Одне незаперечне: він чесно й віддано служив українській справі, до останніх днів життя не полишав подвижницької діяльності на ниві відродження нації, її мови та культури [10]. Переконає в цьому хоча б той факт, що бібліографія наукових і публіцистичних праць ученого та його художніх творів, за неповними даними, складає близько півтори тисячі назв, переважна більшість яких, на жаль, і сьогодні недоступна українському читачеві. Багатогранна редакторська, видавнича, перекладацька, епістолярна діяльність не може не викликати справжнього подиву й захоплення від усвідомлення того, що це змогла

зробити одна людина. Іван Огієнко спрямовував силу свого таланту на захист самобутності українського етносу, його мови й культури, на розв'язання питань про долю української мови, звичаїв, духовності й культури рідного народу, що мало на той час неабияку наукову і практичну цінність. Історичні екскурси, що супроводжують чи не всі наукові виклади вченого з проблем культури й мови, були логічним підґрунтям аргументації позиції як українського вченого в галузі досліджень з історії мови та мовознавства.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідженням мовознавчої та культурологічної спадщини Івана Огієнка присвячені праці багатьох учених. Всебічний аналіз його спадщини здійснив Микола Тимошик, чия монографія розкриває непересічність особистості Митрополита Іларіона і є спробою багатогранного дослідження діяльності вченого [10]. Автори сучасних досліджень репрезентують І. Огієнка в ролі поета, прозаїка, драматурга, культуролога, перекладача, дослідника давньої і нової української літератури, релігійного мислителя, тобто предметом висвітлення виступають практично усі грані наукової спадщини видатного діяча [4; 5; 10].

Мета статі – визначити внесок Івана Огієнка у дослідження мови письменників Галичини початку ХХ століття.

Виклад основного матеріалу. Серед фундаментальних досліджень, присвячених походженню й функціонуванню української мови, важливе місце посідає «Історія української літературної мови». До написання цієї книги автор ішов десятиліттями. І. Огієнко «довго виношував намір створити таку книгу, де б в історичному розрізі показати усьому світові той воістину тернистий шлях, яким пройшла ця мова, доки набула сучасної форми. А ще – на основі глибоко аргументованих наукових досліджень – ствердити її окремішність, самобутність, відмести лженауковість поглядів деяких учених на українську мову як чись «наріччя» [10, с.357]. Тому на основі багаторічних досліджень учений створює працю, в якій здійснює глибокий екскурс в історію розвитку української мови. У згаданій праці Іван Огієнко одним з перших серед українських мовознавців аналізує мову українських письменників, наголошуючи на тому, що саме мова художньої літератури безпосередньо відбиває всі ті зміни, що відбуваються в мові народу.

Важливим доробком для сучасної лінгвостилістики є дослідження Огієнком історії літературної мови в Галичині. Вчений підкреслює, що розвиток української літературної мови в Галичині відбувався «іншою дорогою, як в Україні східній,... дорогою крутою й тернистою» [4, с.170]. Огієнко відзначає політичні події, які спричинили національний занепад Галичини на кілька століть: приєднання Галичини до Польщі по 1340-му році, Берестейська унія 1596 року. У Галичині стара літературна мова, поєднавшись з мовою «канцелярійною», обернулася в пивмертве «язичче» й жила аж до кінця ХІХ-го віку, як мова «руська» [4, с.170-171]. У ХVІІІ столітті в Галичині поширився політичний рух, який назвали «московільством», що також дошкульно відбивалося на розвої української літературної мови. Пише Огієнко про «повну колонізацію уніатського духовенства й інтелігенції», цитуючи при цьому праці академіка М. Возняка [4, с.170].

Важливу роль у національному відродженні Галичини Огієнко відводить трьом молодим священикам – Маркіяну Шашкевичу, Івану Вагилевичу та Якову Головацькому. Ці молоді особи, відомі в історії як «Руська трійця», склали і видали збірник живою народною мовою «Русалка Дністровая».

Важливу роль у розвитку української літературної мови в Галичині Огієнко відводить Іванові Франкові. Як письменник-початківець І. Франко писав галиць-

кою говіркою, що було зумовлено його освітою, оточенням. «Та й не було звідки Франкові добре навчатися літературною мовою, бо тяжке оточення в Галичині за його часу мовно нікого не окрилювало. В мові його багато полонізмів. І це не дивно, бо він скінчив польську гімназію, немало й писав по-польському...» [4, с.183]. Огієнко зазначає, що Франко виховувався на літературі європейській та окремих слов'янських народів, а галицько-руська література писалась живою народною галицькою мовою, яка має свою систему наголосів, і ці наголоси беруть початки з акцентованих пам'яток XVI-XVII століть [4, с.184]. Складна мовна ситуація, яка склалася в Галичині (постійно не стихали мовні суперечки між народовцями і «москвофілами»), між прихильниками «фонетичного» та «етимологічного» правопису, де була сильною і живою діалектна стихія, тісні контакти з іншими, слов'янськими і неслов'янськими мовами), мала певний вплив на молодого письменника. Про це згодом він напише: «Я особисто переходив деякі такі ступні розвитку (а хто в Галичині не переходив їх в тім часі?), де панувало намагання притлумити почуття живої, чистої народної мови, котре змалку ще було в мене сильно розвите. На мені в міньютюрі повторилося те, що в великім розмірі бачимо на всій галицько-руській літературі: школа, граматики і спори язикові прибили і закаламутили чистоту народної мови» [11, с.20-21]. Але згодом письменник зрозумів, що без оволодіння мовою «великої України» жоден письменник у нову українську літературу не ввійде, а «Франкова мова стала таки найкращою в Галичині» [4, с.184]. Згодом Франко, як відомо, багато уваги приділяв проблемам розвитку української літературної мови як у суто мовознавчих, так і літературно-критичних статтях і розвідках, рецензіях на мовознавчі праці, передмовах до різних видань, часто вступав у лінгвістичну полеміку з приводу актуальних мовних питань.

В «Історії української літературної мови» Огієнко звертає увагу на роль інших західноукраїнських письменників у розвитку української літературної мови. Так, Богдана Лепкого він відносить до тих авторів, що «не дбають про мову своїх писань і вона в нього дуже нечиста – це звичайна галицька літературна мова, переповнена полонізмами...» [4, с.185]. Але на це слід зауважити, що полонізми та запозичення з інших мов використовувались у творах галицьких письменників як елементи західноукраїнської редакції літературної мови, а часом як компонент створення аромату місця і часу [9, с.129].

Відзначає Огієнко-мовознавець про зародження цікавого напрямку у літературі – «писати говірковою місцевою мовою» [4, с.186]. Найбільшим серед таких письменників він називає Василя Стефаника: «Стефаникові мініатюри – новели – звичайно сильно написані, завжди з видатним талантом... Говірка в Стефаніка зовсім природна річ, бо він вкладає її в уста своїх селян...» [4]. У дослідженнях сучасних мовознавців величезна увага приділяється проблемам взаємозв'язку діалекту та літературної мови, естетичної функції діалекту в художній системі письменника [2, с.183]. Твори літератури завжди віддзеркалюють обстановку національного, суспільного середовища, в якому творив письменник. А новели Стефаніка «внесли в свідомість читача реалії, пов'язані з побутом покутського селянина його доби» [3, с.169]. Стефанік писав про покутських селян покутським діалектом, який несе весь аромат, барви і звуки невеликої частини української землі. Він вважав незручним в уста покутських селян вкладасти невластиву їм мову [1, с.83]. У цих творах перед нами постає синтез загальнонародного та історично-конкретного, локального, що свідчить про певне бачення світу письменником, особливості його сприйняття і відтворення. Але у лінгвальній свідомості письменника співіснували дві посестри української мовної системи, з яких

одна являла собою територіально-діалектну систему на всіх мовних рівнях говірки його рідного села Русова, а друга – тодішня літературна мова, яку він засвоїв пізніше з книжок і з тодішнього мовного літературного оточення. Отож, характерною рисою Стефаникового слововживання є паралельне використання діалектизмів та їх літературних відповідників (йдеться насамперед про фонетичні та морфологічні діалектизми: *пляшка* – *фляшка*, *війти* – *війти*, *віти* і т.п.).

Серед письменників, які писали говіркою, Огієнко також називає двох інших діячів «покутського тріо» – Марка Черемшину та Леся Мартовича. Перший глибоко знав гуцульське життя селян і їхню мову, і все це подав у своїх талановитих новелах [4, с.187]. У своїй статті «Говірка чи літературна мова. Мова В. Стефаника» він порівнює збірки Черемшини, писані гуцульським діалектом, з новелами Стефаника. Мовознавець наголошує на стилістичній ролі діалектизмів у творах цих письменників. Відтворюючи особливості життя гуцулів у гірській місцевості, автори створювали передумови для романтизованого сприйняття гуцульського мовлення, використання слів-номінантів, що передають прикмети побуту, мислення гуцулів. До того ж діалектизми на певному етапі розвитку літературної мови можуть бути характерною ознакою мови частини письменників.

Окрім статті Іван Огієнко присвятив аналізу мови молодого галицького письменника Богдана-Ігора Антонича [7; 8]. Чому саме мовотворчість Антонича так його зацікавила. Мовознавець відносить поета до когорти майстрів слова, які не тільки стали на шлях соборності літературної мови, а й власними творами продемонстрували високу культуру мовної творчості письменника і галичанина. Антонич так опанував українську літературну мову, що в її знанні перевершив друзів-галичан. Цьому сприяла наполеглива праця письменника. Так, матеріали авторського архіву зберігають методику вивчення мови Антоничем: виписки з творів тогочасних українських письменників, слова, наголоси. У своїй творчій лабораторії молодий автор наполегливо шукав індивідуальні ходи до пізнання тасмниці слова. Тому цілком слушно науковці вважають Антонича письменником європейського рівня, жалкуючи про нереалізованість його творчих задумів.

Висновки і перспективи подальших розвідок. Погляди Івана Огієнка на народну мову, на її художні риси та на її життя в словесних творах мистецтва були видатним пізнавальним збиранням у теорії функціональної філології першої половини ХХ століття. Увага вченого до творчості письменників Галичини не була випадковою. При оцінці мови письменників основним критерієм для Огієнка були чистота, ясність і загальнодоступність літературної мови. Такого критерію дотримувався вчений у своїх розвідках з культури мови, старанно відпрацьовуючи мову наукових праць, дбаючи про їх зрозумілість на всіх українських землях. Своїми дослідженнями Огієнко доводив, що українська літературна мова розвивалася в творах письменників і прямувала «до культурності, європеїзації змісту й форми» [4, с.191]. Саме письменники, і Галичини зокрема, дбали про культуру своєї мови, прагнули до європеїзації української літератури не тільки в тематиці, але й мистецьких засобах. Вони розвинули українську літературну мову, оживили її, збагатили, піднесли її на рівень розвинутих мов культурного світу. Дослідження мовознавчої спадщини Івана Огієнка відкривають нові горизонти у справі подолання стереотипів, популяризації спадщини та увічнення пам'яті Великого Українця.

Список використаних джерел:

1. Букса І. Творчість та словник малозрозумілих слів Василя Стефаника. Київ : Смолоскип, 1996. 132 с.

2. Василь Стефаник – художник слова. Івано-Франківськ : Плай, 1996. 272 с.
3. Грицюта М.С. Художній світ В. Стефаника. Київ : Наукова думка, 1982. 200 с.
4. Огієнко Іван. Історія української літературної мови. Київ : Либідь, 1995. 294 с.
5. *Іван Огієнко і сучасна наука та освіта* : науковий збірник : серія історична та філологічна. Кам'янець-Подільський : Кам'янець-Подільський державний університет, редакційно-видавничий відділ, 2006. Вип. III. 284 с.
6. *Іван Огієнко і сучасна наука та освіта* : науковий збірник : серія історична та філологічна. Кам'янець-Подільський : Кам'янець-Подільський державний університет, редакційно-видавничий відділ, 2007. Вип. IV. 340 с.
7. Огієнко І. Мова Богдана Антонича. *Рідна мова*. 1935. С. 255-262.
8. Огієнко І. Соняшний поет Богдан Ігор Антонич. *Наша культура*. 1936. С. 213-220.
9. Радзикович В. Історія української української літератури : в 3-х т. Детройт : Батьківщина, 1956. Т. 3. Нова доба. 133 с.
10. Тимошик М. «Лишусь навіки з чужиною...»: митрополит Іларіон (Іван Огієнко) і українське відродження : монографія. Вінніпег; Київ, 2000. 548 с.
11. Франко І. Зібрання творів : у 50-ти томах. Київ : Наукова думка, 1976. Т. 1. 504 с.

The article focuses on the creative activity of the prominent Ukrainian linguist professor Ivan Ohienko. His role in the formation of the Ukrainian literary language is determined. The fundamental research on the origin and functioning of the Ukrainian language «History of the Ukrainian Literary Language» is presented. Ohienko draws attention to the role of other Western Ukrainian writers in the development of the Ukrainian literary language in «History of the Ukrainian Literary Language». The main criterion for Ohienko was the purity, clarity and accessibility of the literary language. The complex language situation in Galicia at the beginning of the 20th century is analyzed. The role of individual writers (Ivan Franko, Vasyl Stefanyk, Mark Chermeshyn, Les Martovich, Bogdan Lepky, Bogdan-Igor Antonych) in establishing of the literary language in Galicia is substantiated. The works of literature always reflect the circumstances of the national, social environment in which the writer worked. The authors created preconditions for the romantic perception of Hutsul speech, the use of word-nominees, passing the signs of life, the thinking of Hutsuls. Dialectisms may be a characteristic feature of the language part of the writers. Ivan Ohienko confirmed that the Ukrainian literary language developed in the writings of writers and went to «the culture, the Europeanization of content and form». The study focuses on the problems of the relationship between dialect and literary language, the aesthetic function of the dialect in the artistic system of Western Ukrainian writers. The analysis of the scholar's major linguistic work is presented. Ivan Ohienko's views on the folk language, on her artistic features and on her life in verbal works of art were an outstanding cognitive phenomenon in the theory of functional philology of the first half of the twentieth century.

Key words: dialect, language history, culture, linguistic, literary language, literature, art system.

Отримано: 20.09.2018 р.

І. В. Кропивко

Дніпровський національний університет імені Олеся Гончара

ЕТНОЛОКАЛІСТСЬКІ МОВНІ ДИСКУРСИ В СУЧАСНІЙ ХУДОЖНІЙ ЛІТЕРАТУРІ УКРАЇНИ ТА ПОЛЬЩІ

Українські й польські письменники за допомогою етнолокалістських мовних дискурсів витворюють мапи етнічної ментальності своїх персонажів. З. Жакевич («Гіркота й сіль моря») увиразнює «ментальні кордони» в самосвідомості персонажів (кашуби, литовці, білоруси). В. Медвідь («Льох») включенням до тексту міні-словничка діалектизмів с. Кодні (Житомирщина) проводить межу між мовленнєвою єдністю роману та читачем як носієм іншої мовної ментальності. Щ. Твардох («Драх») послуговується польською, німецькою мовами та шльонським діалектом для увиразнення плинності етнічної ідентичності мешканців Шльонська, що відобразилося в назвах місцевостей. М. Закусило («Норичанка і птах») робить головним героєм польський діалект, який позиціонується як первісний здобуток людини в її сьогоденні.

Ключові слова: мовний дискурс, етнолокалізм, мовна ментальність, стилізація, постмодернізм, українська проза, польська проза.

Колективна ідентифікація у період глобалізації перебуває в процесі постійного становлення. Ідентифікаційна традиція при цьому не виробляється й не відбувається трансляції накопичених знань наступним поколінням. Натомість важливим стає досвід екзистенційного самовизначення окремого представника групи серед інших. Актуалізується короткотривала, індивідуальна пам'ять, що сприяє самовизначенню індивіда в кожний конкретний момент самоусвідомлення та артикуляції свого мисленнєво-тілесного досвіду. Ключовим поняттям в ідентифікаційному процесі замість пам'яті тепер виступає *артикуляція власної реальності* як її легітимізація¹, що засвідчує перенесення суспільного буття людини в ментальну сферу: «Аби мати здатність наділяти людей ідентичністю, спільноти повинні проартикулювати свою реальність» (З. Бауман) [3, с.218]. Як наслідок, фізичний простір перетворюється на другорядний фактор. Домом буття стає віртуальний світ знаків, мова, мовленнєвий дискурс – і індивідуальний, і колективний. Ознакою реальності «у світі, де увага громадськості – найдефіцитніший із товарів і в якому бути почутим і побаченим означає мати наслідки» [3, с.218], наділяється *«висловлене» буття*.

Локальними культурами в глобалізованому сучасному світі можна вважати етнічні групи як такі, що зумовлюють вимір його багатокультурності через продукування культурних відмінностей. У цілому глобалізація означає не тільки й не стільки затирання вже існуючих кордонів (географічних, національних, політичних), але вироблення нових, ментальних, що потребують від людини без-

¹ Замість модерного знання легітимізуючим принципом у постмодернізмі виступає смисл. На переконання Р. Ніча, смисл є ефектом дискурсивної артикуляції досвіду [14, с.50]. З іншого боку, Г. Балуга зазначає, що статусом істини в сучасному світі наділяється індивідуальна дискурсивна практика [2, с.213]. Отже, істина не зникає, вона змінює свій статус: стає не спільною, а індивідуальною, підкріпленою особистим досвідом замість логічного доведення й водночас усвідомленою й проартикульованою. Усвідомлення має словесно-образну природу та надає навколишній дійсності статус реальності, адже: «Все, що існує, існує як потік нашої свідомості» [11, с.66] (А. Стрелкова, із буддистського вчення про дгарми).

перестанної ідентифікації. Індивід постає як колаж спогадів, висловлювань, що підпадає постійній зміні. Глобалізація, за Роландом Робертсоном, утворюється зростанням взаємопов'язаності багатьох локальних культур – малих і великих, але не перетворюється на їх суцільну гомогенізацію [10, с.56]. Навпаки, вона каталізувала нинішнє множення «меншинних дискурсів» [10, с.58]¹. Ключовим фактором для розрізнення етнічних груп виступає мовний дискурс.

Мовний дискурс етнічних груп формує функціональну пам'ять як різновид культурної пам'яті². Цей аспект стає значущим, якщо згадати, що носії мови не володіють мовою як знанням, а лише користуються нею для означення власної екзистенції. Мова в її повсякденному вжитку становить постійно актуалізоване й неусвідомлене знання, що передається функціонально, через залучення до спільного досвіду.

Спрямованість на іншого – іманентна ознака мови в її функціональній орієнтованості на комунікацію. Етнічні мови мають подвійну трансгресивну специфіку, що виявляється в тому, що, з одного боку, мова – це сама людина, слова живуть усередині нас, творять нас, а ми – їх (Октавіо Пас) [9, с.218], а з іншого – мова як засіб комунікації є способом творення колективної ідентифікації, порозуміння, пізнання Іншого, самоідентифікації стосовно Іншого³. Етнічні мови характеризуються генетичною розмовністю, усним, не кодифікованим побутуванням, на відміну від національних мов, тому й виступають її незалежними підсистемами⁴. Як зауважує Режи Дебре, усне з необхідністю є локальним, контекстуальним і етноцентричним [5, с.73]. Етноцентричність⁵ означає не так

¹ Р. Робертсон так означає глобалізацію в аспекті поєднання в ній глобального й локального: «Із моєї власної аналітичної та інтерпретаційної позиції поняття глобалізації передбачало одночасність і взаємопроникнення того, що ми зазвичай називали глобальним і локальним, або ж – говорючи в абстрактнішому дусі – універсальним і партикулярним» [10, с.55]. І пропонує помінати суперечливий термін «глобалізація» на термін «глокалізація», аби надати більшій чіткості його аргументам [10, с.55].

² Ассман Аляйдя виділяє в культурній пам'яті три аспекти: активна й завжди наявна функціональна пам'ять, потенційна доступна накопичувальна пам'ять і «забуття як зберігання», у якому нівелюються розрізнення між поняттями пригадування й забуття [1, с.427].

³ Іван Данилюк про таку трансгресивно-фронтирну специфіку мови зауважує: «На мову як специфічну ознаку етносу можна дивитися з двох боків: спрямуванням «усередину» – тоді вона править за головний чинник етнічної інтеграції; та за спрямуванням «назовні» – в цьому разі мова є головною розрізнювальною ознакою етносу. Діалектично об'єднуючи в собі ці дві протилежні функції, мова виявляється інструментом і самозбереження етносу, і відокремлення «своїх» і «чужих»» [4, с.373].

⁴ Ми розрізняємо поняття етнічна мова та національна мова за ознакою приналежності до етнічної групи / нації. У мовному питанні поняття етносу й нації не збігаються, оскільки нація володіє нормативною літературною мовою, тоді як мова етнічної групи переважно не унормована й використовується її членами для означення власної відмінності від інших груп, тобто виконує функцію межі між ними, маркера самоідентифікації представників однієї етнічної групи стосовно інших груп.

⁵ Етноцентричність як увага до етнічних груп, зокрема й у мовному питанні, суголосна тенденції нового регіоналізму в європейській культурі. Якщо новий регіоналізм – явище, покликане до життя просторовим зворотом, який спровокував зацікавлення конкретним географічним місцем на здецентрованій глобалізацією мапі [13, с.141], то мовний етнолокалістський дискурс у літературі постмодернізму, зокрема в польській та українській, вивів його в семіотичний простір культури, надавши йому «життєздатності». Як зауважує Ельжбета Кононьчук, у дискурсі нового регіоналізму набувають ваги локальність і способи її артикулювання, або ж нарації локальні, що виконують також функцію ідентифікаційних нарацій [13, с.141]. Ключовим способом артикулювання локальності та способу її пізнання є мовний дискурс етнічних груп.

пошук укорінення в етнічних традиціях й історії певної території, як спробу сучасної людини-номада вкоренитися без коренів за допомогою буття в етнічній мові¹, що знайшло відображення в постмодерністській літературі.

Метою статті є виявлення стратегій використання етнолокалістських мовних дискурсів у постмодерністських епічних текстах українських і польських письменників.

Збірка Збігнева Жакевича «Gorycz i sól morza»² становить яскравий приклад відображення в літературних текстах такого способу вкорінення. Тадеуш Буйніцький називає його в інтерпретації З. Жакевича «імплантацією» на нові кашубські території [12, с.296], оскільки його персонажі-кашуби не вимагають творення нової історії, навіть реконструкції німецької «преісторії» [12, с.299]. Це пошук і віднаходження персонажами збірки власної ідентичності, у тому числі групової, що вказує шлях до світоглядної й емоційної зміни, який критик порівнює з меандрами вростання в новий простір і нове середовище [12, с.296]. На його думку, лише в етнічній стилізації можливе виартикулювання певних значень [12, с.297].

З. Жакевич виводить кашубів ключовими персонажами збірки та апелює до різних національних ідентичностей, зокрема кашубської, литовської та білоруської, завдяки чому виникає їхній своєрідний палімпсест. Письменник «знайомить» читача з кашубами, вводячи наратором «немісцевого» персонажа, розмежовуючи таким чином їхній мовно-поняттєвий і повсякденний світи. Етнічна ментальність персонажів виявляється не лише у використанні різної лексики на означення одних явищ, а й наголошується написанням слів. Зокрема, в оповіданні «Na drugim ładzie»³ між персонажами відбувається такий діалог: «Tak ja widza, że mamy gości z Wilna, – mówi Kaszub Konkėl. – Proszę ja was, rybeńki, na kołduny z blinami! // – Podłuchał pan nasza mowa, panie Kałkel, no dwa gryby w barszcz, to za duzo. Któż to je bliny z kołdunami? – nie traci resonu ciotuleńka»⁴ [17, с.45]. У наведених фразах означено ментальність трьох персонажів: місцевого кашуба пана Конкеля, тітки Евеліни, що також належить до кашубів, але тривалий час мешкає у Вільнюсі, та її племінника – наратора, який привіз її до рідних місць. Евеліна і Конкель розмовляють одним діалектом. Звертаючись, Евеліна називає його Ка́кел'ем, а її племінник – Конкел'ем. Різниця в звучанні незначна, але ніби прокреслює межу між ними. Включення до однієї сюжетної ситуації персонажів з різними етнічними ментальностями дозволяє автору уникнути необхідності словника діалектизмів та виразити «ментальні кордони» в самосвідомості персонажів.

В'ячеслав Медвідь написав роман «Льох» «автохтонною» мовою селища Кодні, що на Житомирщині. У тексті зустрічаємо ще одну мову – французьку

¹ Мова становить ментальний простір, що активізується від дотику до реальності. Магдалена Заморська вважає мову способом укорінення в реальність, що не вимагає пускання коренів [16, с.89].

² На іншому березі.

³ – Так я бачу, що в нас гости з Вільнюса, – говорить кашуб Конкель. – Приходьте, рибоньки, на пельмені з млинцями! // – Почули нашу розмову, пане Конкелю, але ж два гриби до борщу не кладуть. Хто ж їсть млинці з пельменями, – не втрачає резону тітонька.

⁴ Драx не уникає цілком діалектної мови, вона оприявнюється у вигляді непрямої мови, коли він, наприклад, передає відомості, отримані одним персонажем від іншого, як от: «Josef nieco rozmawiał z kamratami, wie już, że idzie się z babą inakszyj we pierzinach kulać, tak coby dziecków nie bño…» [15, с.150] (Йозеф трохи розмовляв з товаришами, знає вже, що з бабою в перинах крутитися треба інакше, щоб дітей не було), або говорить про деталі їхнього побуту, їжу: «Potem jedzą śniadanie: kraczek chleba, smażonka a kawa» [15, с.151] (Потім снідають: окраєць хліба, ячєня і кава).

ку, але вона не використовується як мова повсякденного вжитку персонажами й тому не бере участі у витворенні їхньої «ментальної географії». Роман становить у цьому сенсі мовну цілісність, однак міні-словничок діалектизмів наприкінці тексту проводить межу між мовленнєвим світом тексту твору та читачем, що передбачається носієм іншої мовної ментальності. Текст роману, за висловленням автора, презентує «лахміття думок» [8, с.171] наратора, що вповнює його мовленнєву реальність. Інакша, ніж літературна, мова персонажів визначає їхню відмінність («...правда це завжди щось інакше» [8, с.176]). Вони живуть у мові свого повсякдення («...живеш у цій мові і цією мовою» [8, с.149]), лише «на верховітті самотини й порожнечі <...> шезають і мови, і думка, і плоть» [8, с.149]), і мова їх відрізняє, як і інші їхні дії в побуті («...акценти властиві нам, й коли ми ріжемо хліб, на відстані, до грудей, на дошці, коли викручуємо білизну, вліво чи вправо виминаючи...» [8, с.158]). Роман є ствердженням цінності мовного розмаїття, оскільки був написаний по завершенню в Україні геноцидного часу (термін автора), коли «невилюблені та недолюблені тіла і душі розташовувалися у часі і просторі бездержавно-етнічного життя...» [8, с.185]. Письменник ніби проводить межу між минулим і теперішнім контекстуальним часом, де минуле затирається, бо мовою повсякдення персонажів стає етнічна мова як власна правда й віднайдена ідентичність.

Щепаң Твардох використовує в романі «Драх» шльонський діалект, німецьку й польську мови. Мовлення слугує маркером ідентичності персонажа, його зв'язку з територією й часом. Час у романі нелінійний, фабульно охоплює події всього ХХ століття й початку ХХІ та концептуально становить дві площини: а) нечасову реальність міфологізованої особи – Драха, що є самою землею, на поверхні якої живуть люди, і який пригадає їхні історії, історії цілих родів, та б) переплетені часові вектори персонажів-людей, що існують як спогади про них і переживання їхнього буття Драхом. Шльонськ – територія, історично населена німцями й поляками, унаслідок чого виробився місцевий діалект. Німецькою розмовляють персонажі, що відчують себе німцями, польською – ті з місцевих мешканців, які втратили зв'язок із рідною місцевістю або народилися в іншому місці (наприклад, Пйотр зі Львова [15, с.392]), або наші сучасники, що вже не є носіями шльонського діалекту, а лише розуміють його (таким є Луціус Відух, журналіст із Гамбурга [15, с.152]), або звертаються до нього в моменти емоційного збудження як до мови дитинства (наприклад, Пийтер / Пйотр [15, с.135]). Усі інші персонажі розмовляють діалектом.

Драх, який є наратором у романі, послуговується польською мовою. Дя речі, він хоч майже не користується діалектом¹, однак пояснює читачу деякі нюанси, зокрема щодо вживання окремих слів². Драҳ доручає висловити відомості про себе діалектною мовою місцевому мешканцю «недалекого розуму», який цю інформацію випадково отримав від заїжджих людей на читаннях езотеричної літератури поганої якості, а тому володіє знанням, не розумі-

¹ Наприклад, говорячи про Нікодема Гемандера, який «siedzi w mieszkaniu swojego struja» (сидить у будинку свого дядька), зауважує, що «w rodzinie Gemanderów nie używa się słowa «struj», tylko «cjek»» [15, с.133] (в родині Гемандерів не вживають слово «стрий», лише «вуйко»).

² Старий Піндур говорить так: «Yno suchej dalyj: zymia też żyje. Zymia dychō, tak jak my dychōmy. Zymia mō krew, to je woda, i zymia mō skōra, po keryj my lażymy bez cōłkie nasze żywobyci, jak blechy lażōm po psie, rozumisz?» [15, с.132]. (Іно слухай далі: земля теж живе. Земля дихає, як ми дихаємо. Земля має кров, то вода, і земля має шкіру, якою ми лазимо все наше життя, як блохи лаять по собаці, розумієш?)

ючи його¹. Звертаючись до читача й наголошуючи на фізично-духовній залежності власної ідентичності від ментальності людей, Драг використовує національну мову: «Co się z wami dzieje, kiedy was nie ma? Kiedy znikacie, co się z wami dzieje? // Ja jestem. // Ja jestem, a wy stajecie się mną. I nie tylko wasze ciała wgasają do mojego ciała. Coś jeszcze wraca, kiedy znikacie» [15, с.309]². Він розповідає історію Шльонська, наче читає карту. Історичні часи в процесі оповіді зливаються в одну площину й суцільний текст, який увіразнює плінність етнічної ідентичності його мешканців, що відобразилося в назвах місцевостей: «...i dom w Pilchowicach zniesie czas, i nie będzie już Pilchowici, Pilchowitze, Pilchowitz, Bilchengrundu, Pilchovic...»³ [15, с.136].

Микола Закусило в романі «Норичанка і птах» робить головним героєм польський діалект. Із цієї причини роман поділений на три частини, чиї назви увіразнюють їхню концепцію: «Безумне сподівання (Коментарі до перекладу-реставрації роману-грязайля «Норичанка і птах»)), «Непорочний текст» та «Сучасний текст». Перший розділ є стилізацією під наукове осмислення власної праці над оригінальним текстом⁴, що фактично не має матеріального втілення. Оригінальний текст наснився автору у вигляді «клаптів»-лістів від міфічної істоти польського фольклору – Птаха. Його усномовне походження одразу ж ставиться під сумнів, оскільки автор згадує людей, безпосередньо з ним знайомих, та й стверджує, що сам із ним спілкувався декілька разів. У такий спосіб поєднуються площини міфічного, реального й можливого, де разом існують різні виміри часу – минуле (дитинство автора, 60-ті роки минулого століття), вічне (тисячі й сотні років тому) й теперішнє (сни автора й праця над романом). «Непорочний текст», що є відновленими листами, які наснилися автору, – то польська мова як первісний здобуток людини в її сьогоденні, тобто

¹ Що з вами робиться, коли вас немає? Коли зникаєте, що з вами трапляється? // Я є. // Я є, а ви стаєте мною. І не лише ваші тіла повертаються до мого тіла. Щось іше вертається, коли зникаєте.

² Зокрема, автор роздумує над ментальністю українців і засадами існування етнічних мов у сучасній українській реальності, зумовлений глобалізаційними процесами й постколоніальним станом: «...в нас самих починає відбуватися «переоблаштування світу», оскільки «екологічне розмивання» душі, крім жорсткої самоти, що породжує глибинну депресію (зневіра, розчарування, синдром непотрібності), надає ще й корозії корінневої: згуба мови, знеславлення етносу, культури, словом, суцільна тобі монстро-гібридна глобалізація, що й спричинює внутріінфляційні процеси: душевний біль, страждання, втому, втрату оптимізму. Та, ймовірно, при цьому найбільш «позитивно» впливає і вплинув на наше «мислення» «розпад (катастрофа) імперії» – як вулканічний вибух він (вона) розбудив у нас генетичний код, той, що дрімав століттями і зберігав усі надбані праслов'янською (праїндоевропейською) культурою й приспані у нас духовні цінності...» [6, с.10].

³ ...і будинок у Пільховицях знесе час, і не буде вже Пільховіці, Пільховітце, Пільховітц, Білхенгрунду, Пільховіц...

⁴ Зокрема, автор роздумує над ментальністю українців і засадами існування етнічних мов у сучасній українській реальності, зумовлений глобалізаційними процесами й постколоніальним станом: «...в нас самих починає відбуватися «переоблаштування світу», оскільки «екологічне розмивання» душі, крім жорсткої самоти, що породжує глибинну депресію (зневіра, розчарування, синдром непотрібності), надає ще й корозії корінневої: згуба мови, знеславлення етносу, культури, словом, суцільна тобі монстро-гібридна глобалізація, що й спричинює внутріінфляційні процеси: душевний біль, страждання, втому, втрату оптимізму. Та, ймовірно, при цьому найбільш «позитивно» впливає і вплинув на наше «мислення» «розпад (катастрофа) імперії» – як вулканічний вибух він (вона) розбудив у нас генетичний код, той, що дрімав століттями і зберігав усі надбані праслов'янською (праїндоевропейською) культурою й приспані у нас духовні цінності...» [6, с.10].

можливість дотику до власного архе. Останній розділ уможлиблює прочитання пересічним читачем оригінального тексту. Автор у цьому тексті «помер» більше, ніж звичайний постмодерністський автор, адже тепер він виконує функцію навіть не скриптора, а перекладача й коментатора чужого тексту. Отже, в романі представлені три мовні стилізації: наукового дискурсу, етнічної мови (польська мова влючає в себе, за свідченням автора, норичанський діалект і вручівський говір, однак не має письмової форми існування, що дозволяє автору назвати свою працю над текстом реставрацією), перекладеного тексту (зазвичай особа перекладача залишається «поза кадром»).

М. Закусило ніби перевертає з ніг на голову принципи використання діалектної мови в художньому тексті. Зокрема, коментуючи текст, у виносках іноді послуговується діалектом, наприклад: «Переклад тексту і реставрація не є догмою: по текучості думки-часу вуон мо зменицца – авт.» [6, с.6]. Виноски до «непорочного тексту» цілком написані діалектною мовою. Крім того, специфіка архаїчного мислення, представленого в тексті, використана як ментальний ідентифікаційний бар'єр для читача, щоб перевірити його наполегливість при сприйнятті тексту. Бар'єр утілений в ігровій формі, адже текст можна читати навспак (як із початку, так і з кінця) – такий собі прозовий «перевертень», паліндром, де замість літер виступають слова, наприклад, присвята «...дозвольте Вас не забути» [6, с.35] в кінці звучить як «забути не Вас дозвольте...» [6, с.65]. Такими перевертнями є перша й остання сторінки реставрованого тексту, які складаються зі слів, що проблематично надаються до інтерпретації, ніби давній, недостатньо розшифрований текст. Однак читач, який витримає іспит, далі може зітхнути з полегшенням й отримати справжнє задоволення від плину мови.

Отже, українські й польські письменники витворюють розмаїті стратегії використання етнолокалістських мовних дискурсів у структурі постмодерністських епічних текстів. Зокрема, у текстах польських письменників виявлено, поперше, звернення до етнічної стилізації як способу увиразнення палімпсестності ментальної географії персонажів, що впливає на формування сюжетної ситуації. Мовленнєві дискурси персонажів з відмінними етнічними ментальностями прокреслюють між ними (персонажами) межу. Етнічна стилізація апелює до контексту – особистого досвіду читача, роблячи його ключовим інтерпретативним фактором, а етнічний мовний дискурс – маркером ментальностей персонажів (З. Жакевич «Гіркота й сіль моря»). По-друге, суміщення в одній сюжетній площині персонажів з різними етнічними ментальностями уможлиблює появу додаткового смислового аспекту – прочитання тексту не на сюжетно-подієвому, а на семіотичному рівні. Мовні дискурси персонажів засвідчують їхній зв'язок із територією й часом, а також плінність індивідуальної й колективної етнічної ідентичностей, що відбивається й на знаковому рівні їхнього буття, а саме на зміні назв місцевостей, де вони проживають, та ін. (Щ. Твардох «Драх»).

Українські письменники, витворюючи етнічну ментальність своїх персонажів у світі художнього тексту, більше уваги приділяють не малюванню їхніх відмінностей, а контекстуальному прочитанню твору, виводячи художню реальність за межі художньої умовності в реальний світ (В. Медвідь «Льох») або уводячи останній через стилізаційну варіативність мовних дискурсів (етнічного, наукового, перекладацького) у світ художньої ілюзії (М. Закусило «Норичанка і птах»). Цьому сприяє увиразнення межі не стільки між персонажами твору, скільки між світом твору й реципієнтом та/ або контекстною реальністю. У статті проаналізовано дві відмінні стратегії використання етнічного мовного дискурсу в художньому тексті. Одна з них (В. Медвідь) презентує діалектну мову як

«автохтонну» мову повсякденного вжитку персонажів, що проводить межу між світом тексту та читачем. У такий спосіб розмежовуються персонажі та потенційний реципієнт як носії різних мовних ментальностей. Крім того, вимальовується межа між читачем і персонажами, з одного боку, та між ними й історичним контекстом – з іншого, спонукаючи читача до усвідомлення необхідності переосмислення власної етнічної ідентичності. Автор апелює до позалітературного контексту, роблячи етнічний мовний дискурс персонажів маркером віднайденної ідентичності, що протистоїть соціокультурним мовно-геноцидним реаліям радянського часу. Інша стратегія (М. Закусило) позиціонує як основного персонажа роману етнічний мовний дискурс. Він виступає для людини в її сьогоденні можливістю дотику до власного архе. Архаїчне мислення постає ментальним й ідентифікаційним бар'єром для читача при сприйнятті роману. Текст має три мовні стилізації – наукову, перекладацьку та етнічну, де остання позиціонується інтерпретативно домінантною (адже використовується й у коментарях наратора). Унаслідок цієї стратегії змінюється і функція автора, що репрезентований як перекладач і коментатор чужого тексту. У подальшому варто звернути увагу на роль етнічного мовного дискурсу в рецептивних стратегіях художніх текстів.

Список використаних джерел:

1. Ассман А. Простори спогаду. Форми та трансформації культурної пам'яті / пер. з нім. К. Дмитренко, Л. Доронічева, О. Юдін. Київ : Ніка-Центр, 2012. 440 с.
2. Балута Г. Істина як «пограничний досвід». *Актуальні проблеми духовності* : збірник наукових праць. Кривий Ріг, 2013. Вип. 14. С. 212-222.
3. Бауман З. У пошуках центру, що тримає. *Глобальні модерності* / пер. з англ. Т. Цимбал. Київ : Ніка-Центр, 2008. С. 201-220.
4. Данилюк І.В. Етнічна психологія як галузь наукового знання: історико-теоретичний вимір. Київ : САММІТ-КНИГА, 2010. 432 с.
5. Дебре Р. Введение в медиологию / пер. с франц. Б.М. Скуратова. Москва : Праксис, 2010. 368 с.
6. Закусило М. Норичанка і птах (Музика почуттів: старе кохає молоде): роман-гризайль. *Норичанка і птах: книга-триптих*. Чернівці : Букрек, 2015. С. 5-65.
7. Медвідь В. Льох. Лови: Вибрані твори. Львів : ЛА «Піраміда», 2005. С. 7-31.
8. Медвідь В. Чуже місто (З книжки мемуарів «Життя і правда»). *Лови: Вибрані твори*. Львів : ЛА «Піраміда», 2005. С. 110-207.
9. Пас О. Мова / переклав Ю. Яремко. *Ї: культурологічний часопис*. 2004. № 35. С. 216-231.
10. Робертсон Р. Глокалізація: часопростір і гомогенність-гетерогенність. *Глобальні модерності* / пер. з англ. Т. Цимбал. Київ : Ніка-Центр, 2008. С. 48-72.
11. Стрелкова А.Ю. Співвідношення буття, небуття та порожнечі в буддійській онтології. *Актуальні проблеми духовності* : збірник наукових праць. Кривий Ріг, 2013. Вип. 14. С. 60-69.
12. Bujnicki T. Kaszubska Wileńszczyzna. Zbigniew Żakiewicz: Gorycz i sól morza. *Etniczność. Tożsamość. Literatura* : zbiór studiów. Kraków : UNIVERSITAS, 2010. S. 293-303.
13. Konończuk E. Podlaska lokalność w narracjach socjologicznych, magicznych i satyrycznych. *Białostockie Studia Literaturoznawcze*. 2012. N.3. S. 141-156.
14. Nycz R. Od teorii nowoczesnej do poetyki doświadczenia. *Kulturowa teoria literatury 2. Poetyki, problematyki, interpretacje*. Kraków : UNIVERSITAS, 2012. S. 31-61.
15. Twardoch Sz. Drach. Kraków : Wydawnictwo Literackie, 2014. 395 s.
16. Zamorska M. Neozakorzenianie. Butō jako ponowoczesna strategia Barbarzyńca. *Pismo antropologiczne*. 2009. Nr.3-4 (16-17). S. 84-90.

17. Żakiewicz Z. Na drugim łądzie. *Gorycz i sól morza: gdańskie Smorgonie*. Gdańsk : Słowo / obraz terytoria, 2006. S. 38-47.

The subject of research: ethno-linguistic language discourse of characters as their existence, outspoken essence. **The aim of the research:** to identify strategies for using ethno-linguistic language discourses in postmodernist epic texts of Ukrainian and Polish writers. **Methodology:** Comparative analysis with elements of deconstruction and semiotics. **Scientific novelty:** the research determines the specificity of mapping the ethnic mentality of characters in the texts of postmodern writers. **Application results:** Comparative study of postmodern texts. **Conclusions:** Postmodern writers use different strategies for artistic mapping of the ethno-linguistic language discourses of their characters. Polish writers (Z. Żakiewicz «Bitterness and the salt of the sea») turn to ethnic stylization, which appeals to the reader's personal experience; the reader becomes a key interpretative factor, and ethnic language discourse is a marker of personality traits. Another strategy (Shch. Tvardokh «Drach») lies in using language discourses of characters to express the fluidity of individual and collective ethnic identities and to read the text at the semiotic level. Ukrainian writers pay more attention to the contextual reading of the work, bringing the artistic reality beyond the boundaries of artistic conventionality into the real world (V. Medvid «The Cellar») or introducing it through the stylistic variability of language discourses (ethnic, scientific, and translation) into the world of artistic illusion (M. Zakusilo «Norichanka and the bird»). V. Medvid presents a dialectal language as an «autochthonous» language for characters in their everyday usage. In this way, the characters and the potential recipient as bearers of different linguistic mentalities are distinguished. M. Zakusilo positions the ethnic language discourse as the main character of the novel. For the person this kind of discourse stands out in its present-day opportunity to touch upon its own arche. The text has three linguistic stylizations – scientific, translational and ethnic. As a result of this strategy, the author is positioned as a translator and commentator of someone else's text.

Keywords: linguistic discourse, ethnocentrism, linguistic mentality, stylization, postmodernism, Ukrainian prose, Polish prose.

Отримано: 21.08.2018 р.

О. М. Литвинюк

Кам'янець-Подільський національний університет імені Івана Огієнка

Г. В. Фоміна

Національний університет біоресурсів і природокористування України

РОЛЬ АНГЛІЙСЬКОЇ ТА НІМЕЦЬКОЇ МОВ ДЛЯ УКРАЇНСЬКИХ НАУКОВЦІВ

У статті визначено роль германських мов (зокрема англійської та німецької) в умовах глобалізації. Важливість навчання мов упродовж ХХ століття набуло об'єктивної актуалізації завдяки інтенсивному розвитку і масштабним досягненням психології, нейрофізіології, фізіології нервової діяльності, соціології, кібернетики, теорії комунікації та появі нових міждисциплінарних галузей прикладних наук. Зазначено, що англійська мова є вагомим джерелом збагачення рідної мови через швидкий розвиток ІТ технологій. Поповнення лексичного складу української мови запозиченнями з англійської та німецької мов в сучасний період відбувається надзвичайно швидко й інтенсивно. Завдяки оволодінню англійською та німецькою мовами українські науковці виходять на світову арену науки.

Ключові слова: глобалізація, англійські та німецькі запозичення, тренінговий центр, цитованість, інтеграція, мультикультурне суспільство, іміграція.

Навчання іноземній мові було й залишається невід'ємною складовою процесу формування сучасного фахівця. Щодо значимості виконання соціального замовлення свідчить той факт, що показник рівня володіння іноземною мовою включений у кваліфікаційну характеристику випускника вузу. Більш того, новітня європейська мовна політика орієнтує громадян Європи на багатомовність. Без цього успішна інтеграція в сучасному світі просто неможлива. Вивчення в навчальних закладах більш ніж однієї іноземної мови є в межах інтересів загальної національної політики України. Англійська мова – це офіційна мова міжнародного бізнесу та торгівлі, Інтернету і техніки, науки і мистецтв. Англійську мову використовують при заповненні анкет, складанні резюме, у діловому та приватному листуванні. Немає жодної сфери людської діяльності, де б не використовували іноземні мови. Засвоюючи мову, людина оволодіває й основними формами та законами мислення. Останнім часом з'явилися численні мовні курси лінгвістичні центри та тренінги, іноземні мови є обов'язковими для вивчення у дитячих садках, школах, вузах. Нараховуємо в Україні також загальноосвітні школи, де викладають англійською мовою інші навчальні предмети.

Як зазначає одне із опитувань 2015 року, про необхідність оволодіння щонайменше одною іноземною мовою свідчать понад 79% наших співвітчизників. Воно необхідне для кар'єрного росту, для навчання і стажування за кордоном, ділових закордонних подорожей, люди навчаються спілкуванню іноземною мовою для участі в міжнародних конференціях, семінарах, вебінарах, для роботи з іноземними партнерами, молодь виграє гранти для своїх проєктів. І саме молоді люди до 20 років (89%) наголошують на розумінні хоча б однієї іноземної мови. З іншого боку, низький рівень володіння англійською обмежує доступ українців до наукових досліджень, які опубліковані цією мовою, і доступ до інтернет-ресурсів, контент яких переважно англомовний.

Тому 2016 оголосили роком англійської мови в Україні. Таке рішення прийнято «враховуючи роль англійської мови як мови міжнародного спілкування,

з метою сприяння її вивченню для розширення доступу громадян до світових економічних, соціальних, освітніх і культурних можливостей, які відкриває знання та використання англійської мови, забезпечення інтеграції України в європейський політичний, економічний і науково-освітній простір, для підтримки програми Go Global, що визначає вивчення англійської мови одним із пріоритетів стратегії розвитку» [2]. Така програма надала багато можливостей для вивчення мов для школярів та студентів, молоді, але створила челендж для українських науковців старшого покоління. В інтернеті, до прикладу, є ресурс researcherid.com – це наукова спільнота, яка дозволяє учасникам відслідковувати як використовують їхні дослідження у світі. Користуватися цим ресурсом можна (зарєєстровано лише 227 українських вчених) коли володієш мовою і маєш опубліковані англійською результати наукових досліджень. Українські вчені не відслідковують останні сучасні тенденції у своїй галузі головним чином через незнання англійської мови. Видатні, талановиті вітчизняні вчені позбавляють себе можливості отримати визнання (якщо мають передові дослідження) в науковому світі.

Як альтернатива є загальнодоступні наукометричні міжнародні бази даних: Web of Science Core Collection і Scopus. Ці бази є бібліографічними й реферативними платформами, вони не здійснюють власної видавничої діяльності, а головним чином відстежують цитованість робіт, опублікованих у цих виданнях, і складають відповідні індекси. Зазначимо, що десятки тисяч наукових журналів, понад сотню тисяч праць наукових конференцій та декілька десятків мільйонів наукових монографій і відповідних регулярних звітів переважно є англійською мовою [6].

Згідно із Загальноєвропейськими Рекомендаціями з мовної освіти існує шість рівнів володіння мовою, які були розроблені Асоціацією Мовних Експертів ALTE (The Association of Language Testers in Europe): інтродуктивний (Breakthrough або A1), середній (Waystage або A2), рубіжний (Threshold або B1), просунутий (Vantage або B2), автономний (Effective Operational Proficiency або C1) і компетентний (Mastery або C2). Вони охоплюють проміжок від базового до практично бездоганного рівня володіння. На них зорієнтовані навчальні посібники з будь-якої європейської мови, довідники, словники, тести [5]. Мовна компетентність включає мовні знання (фонетичні, лексичні, граматичні); мовленнєва компетенція – чотири види комунікацій: аудіювання, говоріння, читання і письмо; комунікативна компетенція включає у себе мовну і мовленнєву компетенції. Знання студентами складових дефініцій сприяють розвитку їх комунікативної компетенції в цілому.

Важливість навчання мов упродовж XX століття набувала об'єктивної актуалізації завдяки інтенсивному розвитку і масштабним досягненням психології, нейрофізіології, фізіології нервової діяльності, соціології, кібернетики, теорії комунікації та появи нових міждисциплінарних галузей прикладних наук. Процесом інтегрування різноманітної наукової інформації, на засадах якої окреслилися вимоги до інтелектуального та професійного рівня фахівця, поява таких понять, як комунікативна компетентність, лінгвістична компетентність, філологічна компетентність. Саме з цими видами компетентності пов'язана проблема опанування мови враховуючи дихотомію мова/мовлення та теоретичні лінгводидактичні засади навчання спількуванню рідною та/або нерідною мовою професійного спрямування в обох (усній та письмовій) її формах.

Поповнення лексичного складу української мови запозиченнями з англійської та німецької мов в сучасний період відбувається надзвичайно швидко й інтенсивно. Нові реалії у різних сферах життя приходять до нашої дійсності вже з наявними англоамериканськими назвами та вони вже є закріпленими за ними в англійській мові. Слова іншомовного походження, адаптують фонетично й граматично, тобто підпо-

рядкують законам фонетики й граматики мови-отримувача. Варто зазначити, що процес запозичення іншомовних слів має бінарний характер: з одного боку такий процес сприяє розширенню та збагаченню лексики української мови, а з іншої сприяє появі слів-дублерів, які згодом виходять з вжитку, або набувають вужчого значення. Для запозичень з англійської мови характерні: 1) звукосполучення дж: бюджет, джаз, джентельмен, джемпер; 2) звукосполучення ай, ей: гайморит, інсайд, тролейбус, хокей; 3) суфікс -инг(-інг): мітинг, пудинг, демпінг, тьюбінг. Існують внутрішньолінгвістичні та екстралінгвістичні причини запозичень.

2015-2017 було проведено опитування в установах Національної академії наук України (НАНУ) та інших вишах столиці, яке показало, що молоді учені перестають займатися наукою через низькі зарплати та соціальну незахищеність, незадовільні умови праці та неспроможність через це розвиватись і повноцінно займатися науковою діяльністю. Ще одна проблема, яка стоїть на заваді розвитку молодих науковців в Україні, – це обмеження мобільності, більше половини опитаних не виїжджали за кордон. Також респонденти скаржились на відсутність можливостей кар'єрного зростання: процедура отримання наукових ступенів залишається забюрократизованою, а замість якісних вимог досі діють кількісні [3]. Хоча це опитування провели у Київських вишах, ситуація в Україні загалом потребує детального дослідження. Багато науковців виявляють бажання мігрувати. Але виникає низка проблем, а основною є недостатній рівень володіння іноземними мовами.

Знання мов було бар'єром для продовження наукової діяльності та поширення здобутків для багатьох видатних українських світил, які змушені були мігрувати до Європи, а пізніше до Канади в кінці 19-го та на початку 20 століть. До прикладу, Василь Васильович Дубровський був український громадський і релігійний діяч, історик, педагог, архівіст, громадський діяч, музеснавець, краєзнавець, письменник, сходознавець (тюрколог), автор кількох десятків книг. Він став жертвою сталінських репресій за антирадянські погляди. Емігрував до Німеччини, жив у Мюнхені. У 1956 р. переїхав до США, поселився у Річмонді (Вірджинія), працював у бібліотеці. В еміграції В.В. Дубровський відновив наукову діяльність. Переважна більшість його студій мала мемуарний характер й стосувалася української тематики. Так у своєму листі від 3 липня 1949 р. до митрополита Іларіона (Огієнка) В. Дубровський пише, що університетові у Монреалі потрібний фахівець для читання курсу історії слов'янських народів. Він насмілився подати документи для заміщення вакансії, далі додає: «Біда моя, що не можу вільно висловлюватися англійською. Тільки читаю трохи. Та й де в наших умовах можна було б панувати вільно чужою мовою? Тут є можливість від німецького середовища трохи призвичаїтися до німецької розмови. Я прошу Монреальський університет дати мені термін і підтримку для вдосконалення в англійській мові. Чи зрозуміють вони мене? Що Ви мені порадите в цій справі?» [4, с.190].

Проте велику надію на покращення ситуації дає сучасна молодь, 46% якої прагнули оволодіти б англійською, а 18% німецькою мовами. Цікавою є ситуація у сфері саме німецької мови. Зокрема, сучасна українська держава надає усім представникам німецької національності, репресованим та вивезеним у післявоєнні роки, можливість компактного проживання на всій території України (в Україні представлено понад 30 об'єднань, товариство німців України «Відергебурт» (Wiedergeburt) та Асоціація німецьких науковців України, центр німецької культури «Відерштраль») (Widerstrahl).

До найбільш продуктивних організацій з популяризації німецької мови за кордоном належить Гете-Інститут (Goethe-Institut). У літку 2018 року завершився спільний Українсько-німецький рік.

Отже, існує безліч причин вивчати іноземні мови: подорожі, насолода від прочитання творів в оригіналі, краще працевлаштування, тренування пам'яті. Проте людина мусить робити це свідомо у будь-якому віці і розуміти свою позицію та призначення у мультикультурному суспільстві, на порозі якого ми стоїмо.

Список використаних джерел:

1. Агалєць І.О. Розвиток сучасної освіти і науки: результати, проблеми, перспективи: *Матеріали IV-ї Міжнародної науково-практичної конференції*, 15 червня 2018 року Посвіт, м. Конін, Польща – м. Ужгород, Україна, – м. Дрогобич, Україна, P. 98-99. URL: <http://lib.iitta.gov.ua>.
2. Актуальність вивчення іноземних мов. URL: <http://osvita.ua/languages/5594>.
3. Габович О, Кузнецов В., Семенова С Українська фундаментальна наука і європейські цінності наукова : монографія. URL: https://www.researchgate.net/profile/A_Gabovich/publication/303248519_Ukrainian_Basic_Science_and_European_Values_Scientific_monograph_Second_Edition/links/5739ef6a08ae9f741b2c952d/Ukrainian-Basic-Science-and-European-Values-Scientific-monograph-Second-Edition.pdf.
4. Листування митрополита Іларіона (Огієнка) / упорядник о. Юрій Мищик. Київ : Вид. дім «Києво-Могилянська академія», 2006. 566 с.
5. Рівні володіння мовою: глобальна шкала. URL: <http://www.univ.kiev.ua/ua/resources/tests4>.
6. Шрамко Я. Що таке Scopus і як туди потрапити. URL: <https://kdpu.edu.ua/blogs/2018/01/30/shho-take-scopus-i-yak-tudy-potrappity>.

The article reveals the importance of learning of foreign languages, English and German in particular. Language learning is a serious challenge for Ukrainian researchers as the world continues to become increasingly connected, learning a language other than English is considered a necessity. There are many linguistic centers, training centers, language schools aiming to teach languages to Ukrainian students.

Advancing technologies have afforded people the ability to communicate in a distance in the world, amplifying the importance of foreign language study. And as more business leaders and corporations reach out to global audiences and markets, the importance of knowing another language comes in handy for graduates seeking a job. Many organizations need individuals who can work in a culturally diverse environment but also boast strong skills in a modern foreign language.

The CEFR divides general competences in knowledge, skills, and existential competence with particular communicative competences in linguistic competence, sociolinguistic competence, and pragmatic competence. A language user can develop various degrees of competence in each of these domains and to help describe them, the CEFR has provided a set of six Common Reference Levels (A1, A2, B1, B2, C1, C2).

English borrowings fill up Ukrainian lexicon actively, pronunciation, morphology and syntax have been considerably influenced by English. The causes of this are obvious: computerizing, urge towards the international standards of business partnership, towards science and education. However quite a bit of Anglicisms force the specific Ukrainian words out of appeal, and it is a linguistic aggression.

There are many reasons to learn foreign languages. Learning a foreign language can help understand your own language and make it easier to learn others.

Key words: globalization, English and German borrowings, training center, citation, integration, multicultural society, immigration.

Отримано: 14.09.2018 р.

О. В. Мартіна

Кам'янець-Подільський національний університет імені Івана Огієнка

КОМУНІКАТИВНІ УМОВИ ФОРМУВАННЯ МОВНОЇ ОСОБИСТОСТІ УЧНІВ ПОЧАТКОВИХ КЛАСІВ (на основі педагогічних ідей Івана Огієнка)

У статті розглянуто аспекти формування мовної особистості учнів початкових класів, лінгвістичні умови формування мовленнєвої культури та оволодіння мовленнєвими засобами молодших школярів; окреслено шляхи і способи покращення їх комунікативної діяльності та удосконалення практичної підготовленості вчителя до роботи з дітьми. Нові тенденції шкільної мовної освіти передбачають посилення практичної спрямованості процесу опанування рідної мови, підпорядкування роботи над мовною теорією інтересам мовленнєвого розвитку учнів. Формування національно свідомої, духовно багатой особистості – основне завдання сучасної загальноосвітньої школи та один із пріоритетних напрямів лінгводидактики. Належний рівень комунікативної компетентності учнів складається із багатьох чинників – досконалого розвитку їхніх умінь і навичок комунікативно виправдано користуватися мовними засобами всіх рівнів української мови, семантичної та стилістичної вправності комунікантів, знань усіх складових ситуації спілкування. Відтак, особливої значущості набуває робота, спрямована на формування культури українського мовлення, починаючи з початкової ланки загальноосвітньої школи, оскільки набуті в молодшому шкільному віці лінгвістичні знання та мовленнєві вміння стають підґрунтям комунікативної досконалості та нормативності мовлення. З огляду на це мета шкільного мовного курсу вбачається у забезпеченні належного рівня мовленнєвої компетенції учнів, що є однією з найважливіших умов їхньої успішної соціалізації.

Ключові слова: культура мови, культура мовлення, комунікативно-мовленнєві вміння, літературні норми, педагогічна діяльність, педагогічна майстерність, професійна діяльність, граматична правильність, мовна особистість, зв'язне мовлення.

Модернізація змісту шкільної освіти у світлі вимог Національної доктрини розвитку освіти, державної національної програми «Освіта», Державного стандарту початкової загальної освіти, Концепції мовної освіти, компетентнісного підходу як методологічної основи формування загальної початкової освіти спрямована на опанування учнями всіх видів мовленнєвої діяльності, основ культури усного й писемного мовлення, базових умінь і навичок використання мови в різноманітних сферах і ситуаціях спілкування. Підвалини цих знань закладаються в початковій школі. Ґрунтується ця робота на діяльнісно-проблемному підході до організації навчального процесу, метою якого має стати головним чином підвищення культури усного й писемного мовлення молодших школярів.

Формування національно свідомої, духовно багатой мовної особистості – основне завдання сучасної загальноосвітньої школи та один із пріоритетних напрямів лінгводидактики. Належний рівень комунікативної компетентності учнів складається із багатьох чинників – досконалого розвитку їхніх умінь і навичок комунікативно виправдано користуватися мовними засобами всіх рівнів української мови, семантичної та стилістичної вправності комунікантів, знань усіх складових ситуації спілкування.

Відтак, особливої значущості набуває робота, спрямована на формування культури українського мовлення, починаючи з початкової ланки загальноос-

вітньої школи, оскільки набуті в молодшому шкільному віці лінгвістичні знання та мовленнєві вміння стають підґрунтям комунікативної досконалості та нормативності мовлення. «Мова – душа кожної національності, її святощі, її найцінніший скарб... Звичайно, не сама по собі мова, а мова як певний орган культури, традиції. В мові наша стара й нова культура, ознака нашого національного визнання...» (І. Огієнко).

Уміння говорити здавна привертало увагу людства. Про це яскраво свідчить народна педагогіка, в якій питання мови й мовної підготовки людини посіло одне з центральних місць. Ідеї народної педагогіки щодо розвитку культури усного мовлення передували багатьом науковим методичним рекомендаціям, які викладено в працях відомих педагогів і лінгвістів. Велику увагу майстерності мовлення приділяв Іван Огієнко: «Як про духовну зрілість окремої особи, так і про зрілість цілого народу судять найперше з культури його літературної мови. Кожний свідомий громадянин мусить практично знати свою соборну літературну мову й вимову та свій соборний правопис, а також знати й виконувати рідномовні обов'язки свого народу».

Проблема культури мовлення завжди була у центрі посиленої уваги вітчизняних лінгвістів і методистів (Н.Д. Бабич, І.К. Білодід, О.М. Біляєв, С.Я. Єрмоленко, М.А. Жовтобрюх, А.П. Каніщенко, А.П. Коваль, Л.І.Мацько, М.І. Пентилюк, М.М. Пилинський, В.М. Русанівський та ін.). Вченими визначено питання мовної культури людини та суспільства, теорії мовної норми, комунікативні якості культури мовлення, психологічний та психолінгвістичний аспекти породження та особливостей усномовленнєвих висловлювань, які досліджували Л.С. Виготський, М.І. Жинкін, І.О. Зимня, О.О. Леонтєв, С.Л. Рубінштейн, І.О. Синиця та ін.

Натомість пошук шляхів оптимізації мовного виховання, перш за все формування нормативного українського мовлення учнів ще не був предметом спеціального дослідження вчених.

Мета статті – теоретично обґрунтувати педагогічні та лінгвістичні умови формування мовної особистості та комунікативної компетенції учнів початкових класів.

Мовленнєвий розвиток є однією з найважливіших складових формування дитячої особистості взагалі і зокрема, готовності до шкільного навчання. Іван Огієнко зазначає, що мовленнєвий розвиток дитини має стати центром процесу навчання грамоти. Мовленнєва особистість характеризується не лише тим, що вона знає про мову, а й тим, як вона може її використовувати. Готовність до мовлення дуже важлива, і людина психічно формується одночасно з формуванням цієї готовності [6, с.42].

Готовність суб'єкта використовувати мову в своїй діяльності називають мовленнєвою здібністю. У ній закладено, з одного боку, найважливіші складові мовної системи, а з іншого – основні види мовленнєвої діяльності: слухання і розуміння (аудіювання), говоріння, читання й письмо [5, с.21].

Як відомо, проблема говоріння (що здійснюється у двох формах мовлення – діалогічному і монологічному) у процесі спілкування є надзвичайно важливою, оскільки вміння слухати і висловлювати власні думки значною мірою забезпечує ефективність комунікативної діяльності людей. За допомогою діалогічного мовлення відбувається передача знань, обмін інформацією. Цим мовленням пронизаний весь процес навчання в школі.

Як і будь-яка інша діяльність, акт говоріння має певну мету, мотив, в основі якого лежить потреба; предмет – думки того, хто говорить; продукт – висловлювання (діалог або монолог) і результат, що виражається у вербальній реакції на висловлювання.

Основною соціальною функцією мовлення є комунікація. Вибір мовленнєвих засобів та їх організація визначається перед усім комунікативними задачами, цілеспрямованістю мовлення, особливостями мислення та психіки людини, його загальноосвітнім та культурно-естетичним рівнем, соціальним середовищем. У контексті прояву названих вище факторів формуються конкретні вимоги до мовлення (точність, логічна стрункість, виразність тощо).

Сучасні тенденції в оновленні курсу української мови націлюють на посилення практичного, комунікативного спрямування занять з рідної мови. Це, у свою чергу, має забезпечити формування мовної особистості – людини, яка вільно і легко висловлюється з будь-яких питань, виявляючи високий рівень мовної культури. Плекання мовної особистості, яка утверджуватиме статус української мови як державної і рідної, є одним з пріоритетних завдань, які поставлені перед вищою школою сучасним суспільством [4, с.38].

Метою навчання рідної мови є формування національно свідомої, духовно багатой мовної особистості, яка володіє відповідними вміннями й навичками, вільно користується засобами рідної мови – її стилями, типами, жанрами в усіх видах мовленнєвої діяльності (аудіювання, читання, говоріння, письмо).

Кожен інтелігент, на думку Івана Огієнка, повинен «виховувати» в своїй родині не тільки соборну літературну мову, але й добру літературну вимову, оскільки добра літературна вимова – ознака інтелігентності людини, вона «зцементовує народ у свідому націю і надає йому почуття одності, де б він не жив і до якої держави не належав би» [3, с.24].

Учений вважав, що вчитель «мусить досконали знати свою соборну літературну мову і вимову та соборний правопис». Не тільки в школі, але й поза нею він повинен говорити «взірцевою рідною літературною мовою й вимовою, щоб власним прикладом впливати на учнів і на оточення».

Мовленнєвий розвиток дитини є досить широким поняттям, яке охоплює рівень сформованості звуковимови, його відповідності загальноприйнятим орфоепічним нормам української мови, обсяг словникового запасу і граматичну організацію мовлення. Мовлення учнів розвивається, якщо вони набувають здатності розуміти лексичне і граматичне значення слова, словосполучення, речення, тобто якщо запам'ятовується матеріальна оболонка відповідного мовного знака і правильно співвідноситься з явищем позамовної реальності [2, с.50]. За умови правильних методичних підходів, належної організації і навчально-методичного процесу навчання рідної мови в початкових класах в учнів успішно формуються вміння слухати і розуміти почуте, висловлюватися, вступати в діалог і полілог [6, с.129].

Сучасна школа потребує вдосконалення методики та методичного процесу формування комунікативних умінь, оскільки сучасні програмні вимоги спрямовано на вдосконалення національної системи освіти, збереження культурної спадщини українського народу, зокрема української мови. Особливої значущості набуває своєчасно організована робота щодо формування комунікативних умінь, яка є міцним підґрунтям для подальшого успішного навчання читання і письма дітей у школі. Виходячи з того, що мовлення – це діяльність, яка передбачає використання мови з метою спілкування, пізнання, впливу на інших людей, основна увага повинна приділятися мовленнєвій діяльності як в усній, так і в писемній формі; цілеспрямовано вдосконалювати граматику мовлення учнів, читати їх сприймати і розуміти чуже мовлення, а також будувати висловлювання (тексти) у відповідності з нормами мови [2, с.62].

Мовленнєва особистість – це людина, яку розглядаємо з точки зору її готовності виконувати мовленнєві дії, той, хто привласнює мову, для кого мова є мовлен-

ням. Мовленнєва особистість характеризується не лише тим, що вона знає про мову, а й тим, як вона може її використовувати. Готовність до мовлення дуже велика, і людина психічно формується одночасно з формуванням цієї готовності [1, с.25].

Готовність суб'єкта використовувати мову у своїй діяльності можна назвати мовленнєвою здібністю. У сучасній психології розроблено модель мовленнєвої здібності. В ній закладено з одного боку, найважливіші складові мовної системи, а з іншого – основні види мовленнєвої діяльності – слухання і розуміння (аудіювання), говоріння, читання й письмо. Відомі такі рівні мовленнєвої здібності, які вчитель має брати до уваги у процесі професійної діяльності:

- 1) рівень правильності (дотримання мовних норм, нормативність мовлення);
- 2) рівень швидкості – обґрунтований розподіл мовленнєвої дії в часі;
- 3) рівень насиченості – багатство словника і граматичних форм, виражальних мовних засобів, які виходять за межі мінімуму тих мовних засобів, які необхідні для досягнення звичайного рівня;
- 4) рівень адекватного вибору – йдеться про вибір можливих форм на основі адекватності висловлювання програмі, задуму, ситуації спілкування, зорієнтованості на слухача, його можливості у сприйнятті словесної інформації [3, с.11-14].

Маємо визначити те, що провідна мета початкової мовної освіти, яка полягає, насамперед, у мовленнєвому розвитку школярів, нерідко просто декларувалася і, залишаючись непідкріпленою на технологічному рівні, була далекою від реалізації. Це стосується, зокрема, і того специфічного завдання, яке стоїть перед початковою ланкою загальноосвітньої школи і полягає у формуванні в учнів загальнонавчальних навичок, важливою складовою яких є загальномовленнєві уміння й навички. Це навичка аудіювання (слухання мовлення і розуміння його), власне говоріння, читання й письма. Усе це – складові навчальної мовленнєвої діяльності, вони є водночас і видами цієї діяльності.

Отже, у виконанні завдань, які стоять перед початковою мовною освітою, слід органічно поєднувати теорію мовленнєвої діяльності з традиційним підходом до розвитку мовлення школярів, який ґрунтується на знаннях і вміннях щодо основних мовних одиниць. Одне з найголовніших завдань школи, зокрема, її початкової ланки, – навчити школярів змістовно, граматично правильно і стилістично вправно висловлювати думки в усній та писемній формах. Формування мовної особистості – це постійна робота, спрямована на вдосконалення свого мовлення, розвиток інтелекту, на виховання і вдосконалення кращих людських чеснот, створення свого фахового образу, досягнення соціального престижу. Мета шкільного мовного курсу вбачається у забезпеченні належного рівня мовленнєвої компетенції учнів, що є однією з найважливіших умов їхньої успішної соціалізації.

Список використаних джерел:

1. Варзацька Л.О. Активізація мовленнєвої діяльності учнів. *Початкова школа*. 1991. №2. С. 23-28.
2. Вашуленко М. Формування мовної особистості молодшого школяра в умовах переходу до 4-річного початкового навчання. *Початкова школа*. 2001. №1. С. 11-14.
3. Гольберт А.М. Особливості оволодіння учнями молодших класів лексиною рідної мови. Київ, 1979.
4. Дорошенко С.І. та ін. *Методика викладання української мови* : навч. пос. Київ : Вища школа, 1992. 380 с.
5. Наумчук М.М. *Сучасний урок української мови в початковій школі (методика і технологія навчання)*. Тернопіль : Астон, 2001. 215 с.
6. Огієнко І. *Історія української літературної мови*. Вінніпег, 1949. С. 370.

In the article the aspects of the formation of the linguistic personality of primary school students are considered, linguistic conditions of formation of speech culture and mastery of speech means of junior pupils; outlined ways and ways of improving their communicative activities and improving the teacher's practical readiness for work with children. New trends in school linguistic education include strengthening the practical orientation of the process of mastering the native language, the subordination of work to the linguistic theory to the interests of speech development of students. Formation of a nationally conscious, spiritually rich linguistic personality is the main task of a modern general education school and one of the priority directions of linguistic education. The proper level of communicative competence of students consists of many factors – the perfect development of their abilities and skills is communicatively justifiable to use the linguistic means of all levels of the Ukrainian language, the semantic and stylistic skills of the communicants, knowledge of all the components of the situation of communication. Consequently, work is being done on the formation of the Ukrainian language culture starting from the elementary level of the secondary school, since the acquired linguistic knowledge and speech skills at the junior school age become the basis for communicative perfection and broadcasting standards. In view of this, the purpose of the school language course is to ensure that the students' language competence is properly maintained, which is one of the most important conditions for their successful socialization.

Key words: language culture, speech culture, communicative-speech skills, literary norms, pedagogical activity, pedagogical skill, professional activity, grammatical correctness, linguistic personality, coherent speech.

Отримано: 11.09.2018 р.

УДК 811.161.2'367.622«20»Огієнко
DOI: 10.32626/2309-7086.2018-15-2.99-103

Л. М. Марчук

Кам'янець-Подільський національний університет імені Івана Огієнка

ПОНЯТТЯ ФЕМІННОСТІ (за Іваном Огієнком) ТА СТАНОВЛЕННЯ ФЕМІНІТИВІВ У СУЧАСНІЙ УКРАЇНСЬКІЙ МОВІ

У статті досліджено проблеми функціонування фемінітивів у сучасній українській мові (публіцистичний та художній стилі), наведено приклади творення фемінітивів, з'ясовано причини появи лексичних лагун.

Ключові слова: феміністність, фемінітиви, лексичні лагуни, пейоративне забарвлення, оцінка.

Активний розвиток сучасного феміністичного руху спричинив збільшення частки жінок як у політичному, так і суспільному житті. Проте з'явилися лексичні лагуни, а саме: відсутність жіночого роду для назв багатьох професій. Таким чином, перед українськими мовознавцями постало питання дослідження становлення жіночих номінацій та віднайдення способів утворення фемінітивів в українській мові.

Дослідження українських слів-фемінітивів було предметом зацікавлень С.П. Бевзенка [3], Л.Л. Гуменецької [6], І.І. Ковалика [9], С.П. Самійленка [12] та ін. М.П. Брус стверджує, що «з появою перших писемних творів в українській мові XI-XV ст. виразно окреслилася досить велика підсистема апелювативів-назв жінок зі складним розмаїттям лексико-семантичних, словотвірних і функціональних особливостей. Багатство її стало витвором мовних і позамовних

процесів доісторичної та державотворчої доби і створило міцне підґрунтя для подальшого розвитку фемінітивної підсистеми української мови» [4]. У статті зазначається, що з урахуванням значень фемінітивів слід виділити назви жінок за спорідненням і свояцтвом, назви жінок за діяльністю, назви жінок за соціальним станом, назви жінок за церковно-релігійними ознаками, назви жінок за вчинками і поведінкою, назви жінок за національністю, назви жінок за сімейним станом, назви жінок за стосунками, назви жінок за характером і внутрішніми якостями, назви жінок за віком, назви жінок узагалі [4].

Сучасний стан жіночих номінацій став предметом студій А.М. Архангельської, А.П. Загнітка, С.П. Семенюк [1, 2, 8, 13] та інших мовознавців.

Окремі зауваги щодо вживання назв професій для жінок висловлював Іван Огієнко [11]. У праці «Наша літературна мова» І. Огієнко описував фемінітивність української мови, яка полягає у вживанні іменників у жіночому роді, та наголошував на русифікації, яка спричинила появу чоловічого роду в тих українських іменниках, які до того часу були жіночого роду, або вживалися у формі як чоловічого, так і жіночого роду. Також наголошує на «правному стані» жінки. «Історія становища жінки показує, що вона дуже довгий час була в тяжкому безправному стані. З найдавнішого часу вона волі не мала, була ніби річчю свого чоловіка-власника, тому й «віддавалася» йому. Тяжкий стан жінки був на сході, але не легшим він був і на католицькому заході. Напр., ще року 1690-го у Франкфурті вийшла книжка латинською мовою «Жінка – не людина». Року 1753-го в Ляйпцігу вийшла книжка німецькою мовою: «Цікаві докази, що жінка не належить до людського роду». І в усіх народів світу тяжкий неправний стан жінки відбивався й на їхніх мовах. Досить виразно бачимо це і в мові українській» [11, с.284].

У сучасному художньому та публіцистичному стилі української мови активізувався процес творення фемінітивів. Наведемо приклади:

1. Найпродуктивнішим, позаяк за допомогою нього твориться більшість фемінітивів, є суфікс –к-: «...вона говорить не лише до товаришки, а й до уявної аудиторії, яка все те має ковтати» (О. Забужко, с.70); «Абсолютно справедливо, коли не з третіх!» – аж надто палко підхоплює інтерв'юєрка, і обидві знов сміються, цим разом недобре, з дружнім зlostивим викликом, за яким впізнається багаторічна ансамблева зіграність поглядів і претензій на адресу своєї країни» (О. Забужко, 68); «Мізансцена виглядає так (дуже симпатично!): дві жінки, блондинка і брюнетка, за столиком літньої кав'ярні в Хрецаціцькому Пасажі...» (О. Забужко, 67). Особливо багато прикладів фемінітивів на визначення суспільного статусу жінки: *прем'єрка, депутатка, доцентка, міністерка, професорка*. «За кермом сиділа водійка, яка непривітно зреагувала на появу патрульних» (Інтернет-газета «Галичина», 05.2018). Проте досить часто натрапляємо на непослідовність уживання таких іменників, напр.: «Бог і Слово – про це в інтерв'ю з *лікаркою* і *поетом* *Олесею Кіхтяк*» (Анонс до Слова Просвіти, №40, 04 жовтня 2016 р.), логічно, що мали б поєднуватися два фемінітиви – лікарка й поетеса або поетка, проте масмо фемінітив + маскулінатив.
2. Суфікс –иц-, який додається до чоловічої основи на –ник, –ець: «...на відміну від *своє співрозмовниці*...» (О. Забужко, 70) (пор.: *співрозмовник* / *співрозмовниця*); «...ніби тому, що така *трудівниця*, а *бабина* *ледащиця*, але, може, *бабина* *дочка* просто не навчена – якби ми це сьогодні сказали, *соціально адаптованої поведінки*?» (О. Забужко, 71). У засобах масової інформації досить часто натрапляємо на фемінітив *речниця* (*співзасновниця, переможниця*).

3. Суфікс –ес- додається до іншомовної основи – *баронеса, критикеса*. Це найменш продуктивний суфікс у творенні фемінітивів.
4. Суфікс -ин-, набуває продуктивності в українській мові: *мисткиня, кравчиня, філологіня, шефіння* тощо.

М.О. Вакуленко вважає, що «в офіційних назвах ступенів, звань, посад і професій слід зберігати форму загального роду (яка здебільшого збігається з формою чоловічого роду), уникаючи фемінітивів: професор, доцент, викладач, академік, магістр, бакалавр, кандидат, доктор, математик, фізик, філолог, спеціаліст, редактор, заступник, співробітник, кореспондент, продавець, експерт, президент, посол, депутат, міністр, мер, директор, бухгалтер тощо. Це підкреслює те, що жінки здобувають ступінь, звання, посаду чи професію саме завдяки своїм професійним якостям. Крім того, варто пам'ятати й про права осіб невизначеної статі (для таких людей в Австралії та Німеччині навіть запровадили відповідну графу в паспорті). У цьому контексті вживання іменників загального роду є також найбільш адекватним рішенням» [5].

Заряна Лисиця у статті «Депутатка» чи «жінка-депутат». Що обирають наші ЗМІ?» (Детектор-медіа, 16 березня 2016) пише: *«На превеликий жаль, смілив(и) цем серед ЗМІ виявився лише один телеканал – СТБ. Саме там у рамках програми «Вікна новини» можна найчастіше почути гендерно-чутливу мову. Телеканал був новатором і в часи нацистського затвердження нового правопису української мови, став першим і, здається, єдиним, хто використовував нову українську граматику. У пам'яті найміцніше засіло вилучення літери «ф». Слова з «ф» змінювалися на «притаманні прадавній українській мові»: «Афіни – Атини», «єфір – етер».*

Deutsche Welle українською потішила: фемінітиви вживаються часто, хоч і не завжди. Будучи впевненою в новаторстві та профеміністичній спрямованості «Громадського радіо», я була децю розчарована сайтом. Наймення «депутатка» в заголовку змінилось на «жінки-депутати» в першому ж реченні статті, а далі – «повідомила прес-секретар» та інші. Крім вищезгаданих, є також кілька ЗМІ, мова яких більш-менш гендерно-врівноважена. Серед таких – «Радіо Свобода», «Українська правда», MediaSapiens, регіональний телеканал ОТБ (Харків). Проте лінгвістична ліберальність цих видань не видається мені частиною редакційної політики, оскільки не є послідовною і обов'язковою. Швидше, це ініціатива журналісток та редакторок «на місцях» [10]. Тому зазначаємо непослідовність у вживанні фемінітивів.

Наприклад: *«Поліціянтку відсторонили від виконання обов'язків на час розслідування»* (ЗІК: https://zik.ua/zmi/bbc/2018/09/07/news-45452818_96279); *«Співробітниця поліції в Далласі, штат Техас, помилилася квартирою і застрелила чоловіка, думаючи, що він вдерся до неї додому»* (<https://www.bbc.com/ukrainian/news-45452818>); *«Дівчина-коп також розповіла журналістам трохи про себе і про те, чому вирішила стати поліцейським»* (https://antikor.com.ua/articles/51202-barbikop_ekskljuzivne_intervju_z_najvidomishoju_politsijantkoju_krajini_video). Також зазначаємо пейоративне забарвлення заголовків статей про поліціянток, що накладає негативну оцінку і на фемінітив:

Сумську поліціянтку судитимуть за насильство;

У Києві дідусь побив поліціянтку;

У Запоріжжі поліціянтка побила людину;

Ментівське беззаконня: поліціянтка побила чоловіка...;

У Краматорську поліціянтка на смерть збила подругу.

І це лише ті заголовки, які були знайдені в Інтернеті після введення в пошукову систему слова *поліціянтка*. Це ще раз доводить усталений в суспільстві

стві стереотип щодо жіночої та чоловічої професії. Якщо жінка посягає на чоловічу професію, то їй не прощають жодної помилки.

Досить частотним у ЗМІ є фемінітив «директорка», і це можемо пояснити тим, що він є і в Словнику української мови [14, 2, с.282]. Проте «директорка» поступово починає функціонувати і в офіційно-діловому стилі (сайт Верховної Ради). Також нагромаджуємо на фемінітив «начальниця» у словосполученнях: *начальниця митниці, начальниця поїзду, начальниця ДУ* тощо, що вказує на те, що жінка займає керівні посади в багатьох сферах економічного життя України. Крім цього, у текстах ЗМІ вибудовується синонімічний ряд до фемінітиву «начальниця»: «керівниця», «чиновниця».

Активно репрезентований у ЗМІ фемінітив «редакторка», «волонтерка», поняття жінки в армії репрезентовано як «жінка-воїн» і «жінка-воїниця», «воячка», «амазонка», «легіоністка», «захисниця».

Також важливе і питання зміни прізвища жінки після весілля. І. Огієнко писав: «Виходячи заміж, жінка втрачає своє родове прізвище, бо єднається з новим родом, родом свого чоловіка і приймає його прізвище, стає по чоловікові –ова: Шеченкова, Столяренкова і т. ін. До заміжжя панна зветься за батьком: Шеченківна, Столяренківна» [11, с.284]. На сьогодні біля половини наречених беруть прізвище чоловіка, інколи навпаки. Це свідчить про те, що жінка хоче зберегти ім'я та традиції сім'ї. Крім того, прізвище має сталу форму, тому лише закінчення може вказувати на відповідність його жінці чи чоловікові.

Таким чином, аналізуючи вживання фемінітивів у сучасній українській мові, констатуємо пошкваллення їх функціонування в публіцистичному та художньому стилях. Проте спостерігаємо такі явища, як лексичні лакуни в найменуваннях жіночих професій та гендерну (морфологічну й семантичну асиметрію), що пояснюємо ситуативно-прагматичними завданнями підкреслення соціального статусу через вживання чоловічого роду.

Список використаних джерел:

1. Архангельська А. Систематизований покажчик слововживань неологізмів-фемінітивів в українському мовленні кінця ХХ – початку ХХІ століть. *Неологічні назви осіб у сучасних слов'янських мовах*. Рівне : Оломоуць, 2011. С. 188-243.
2. Архангельська А.М. До проблеми словотвірної фемінізації в українській мові новітньої доби: традиція і сучасність. *Мовознавство*. 2013. № 6. С. 27-40.
3. Бевзенко С.П. Історична морфологія української мови. Нариси із словозміни і словотвору. Ужгород : Закарпатське обласне в-во, 1960. 416с.
4. Брус М.П. Фемінітиви в українській мові XI-XV століття. URL: <http://194.44.152.155/elib/local/2237.pdf>.
5. Вакуленко М.О. Декілька зауваг щодо фемінітивів в українській мові. *Наукометрія і видавнича справа*. URL: http://ftp.nas.gov.ua/akademperiodyka/Downloads/Visnyk_NANU/downloads/2018/PDF_Visn_1_2018/Visn_1-2018+12_Vakulenko.pdf.
6. Гумецька Л.Л. Нарис словотвірної системи української актової мови XIV-XV ст. Київ : Вид-во АН УРСР, 1958. 298 с.
7. Забужко О. Музей покинутих секретів. Київ : Факт, 2010. 830 с.
8. Загітко А.О. Корелятивність іменників – назв осіб чоловічого і жіночого роду. *Українське мовознавство*. Київ : Вища шк. 1987. № 14. С. 67-74.
9. Ковалик І.І. Словотворчий розряд суфіксальних загальних назв живих істот жіночої статі у східнослов'янських мовах у порівнянні з іншими слов'янськими мовами. *Питання українського мовознавства*. Львів : Вид-во Львівського університету, 1962. Кн. 5. С. 3-34.

10. Лисиця Заряна. «Депутатка» чи «жінка-депутат». Що обирають наші ЗМІ? URL: <https://detector.media/infospace/article/113571/2016-03-16-deputatka-chi-zhinka-deputat-shcho-obirayut-nashi-zmi>.
11. Огієнко І. Наша літературна мова. Київ : Наша наука і культура, 2011. 356 с.
12. Самійленко С.П. Нариси з історичної морфології української мови. Київ : Рад. школа, 1964. Ч. I. 34 с.
13. Семенюк С.П. Формування словотвірної системи іменників з модифікаційним значенням жіночої статі в новій українській мові : автореф. дис. ... канд. філол. наук : спец. 10.02.01 «Укр. мова». Запоріжжя, 2000. 19 с.
14. Словник української мови в 11-ти томах. 1971. Т. 2. С. 282.

The active development of the modern feminist movement has led to an increase in the proportion of women in both political and public life. However, there were lexical gaps, namely: the absence of a female race for the names of many professions. Thus, the question of the formation of women's nominations and finding ways of feminist education in the Ukrainian language arose before Ukrainian linguists.

The article states that taking into account the values of feminists it is necessary to allocate the names of women for kinship and idleness, the names of women by activity, the names of women by social status, the names of women by religious and religious characteristics, the names of women for acts and behavior, the names of women by nationality, names women in marital status, names of women in relationships, names of women by character and internal qualities, names of women by age, names of women in general.

Some comments on the use of the names of occupations for women were expressed by Ivan Ohiienko. In the work «Our Literary Language», I. Ohiienko described the femininity of the Ukrainian language, which consists in the use of nouns in the feminine, and emphasized the Russification, which led to the emergence of the male gender in those Ukrainian nouns that until that time were feminine, or were used in the form of both male and female. It also emphasizes the «rightful condition» of women.

In the article the problems of functioning of feminists in the modern Ukrainian language (journalistic and artistic styles) are investigated, examples of creation of feminist are given, the reasons for the appearance of lexical gaps are revealed.

Key words: femininity, femininities, lexical gaps, pejorative coloring, estimation.

Отримано: 14.09.2018 р.

Н. В. Мелєксцева

Кам'янець-Подільський національний університет імені Івана Огієнка

ФОРМУВАННЯ НАЦІОНАЛЬНО-МОВНОЇ ОСОБИСТОСТІ МАЙБУТНІХ УЧИТЕЛІВ ПОЧАТКОВИХ КЛАСІВ НА ОСНОВІ РІДНОМОВНИХ ОБОВ'ЯЗКІВ ІВАНА ОГІЄНКА

У статті схарактеризовано особливості формування національно-мовної особистості майбутніх учителів початкової школи засобами рідномовних обов'язків Івана Огієнка на заняттях з української мови (за професійним спрямуванням). Висвітлено основні положення науки про рідномовні обов'язки Івана Огієнка, описано його концептуальний статут мовної освіти як елемент рідномовної політики в сучасній школі. Змодельовано завдання, спрямовані на формування національно-мовної особистості здобувача вищої освіти, а також завдання, що мають на меті виявлення студентами шляхів реалізації національно-мовного виховання молодших школярів. Обґрунтовано актуальність навчання рідномовних обов'язків у вищій школі за умов нинішньої мовної ситуації в Україні та необхідність розвитку й постійного самовдосконалення мовної особистості. Доведено, що навчання рідномовних обов'язків має вагомe значення для формування наукової концепції сучасної національної освіти в період розбудови української держави та духовного відродження її народу.

Ключові слова: рідномовні обов'язки, рідна мова, мовна освіта, національно-мовна особистість, початкова школа, Іван Огієнко.

В умовах національного відродження України та становлення національної свідомості нашого народу особливої ваги набуває мовне питання, яке має на меті зміцнення статусу української мови як основи розвитку держави, стрижня формування нації, її ідентичності, духовного та культурного зростання.

Одним із шляхів розв'язання мовного питання є формування національно-мовної особистості сучасної молоді – носія національної свідомості, рідної мови, культури, висококваліфікованих конкурентоспроможних спеціалістів, здатних до самоосвіти та критичного мислення, з належним рівнем мовної культури та вмінням спілкуватися державною мовою.

Згідно з концепцією мовної освіти в Україні формування національно-мовної особистості забезпечується у процесі виховання громадян у природо-відповідному середовищі національної культури. Особливо актуальною є підготовка майбутніх учителів, зокрема здобувачів вищої освіти за спеціальністю Початкова освіта, які будуть навчати й виховувати дітей молодшого шкільного віку, а саме від них залежить майбутнє нашої держави, збереження української нації та генетично притаманної їй української мови.

Для забезпечення процесу мовного виховання неабияку цінність мають педагогічні ідеї визначного громадського діяча та мовознавця Івана Огієнка, який вважає мову «найголовнішим ґрунтом, на якому духовно зростає й цвіте нація» [3, с.35].

Іван Огієнко вперше у світовій практиці дослідив, науково обґрунтував рідномовні обов'язки громадян і започаткував нову науку – науку про рідномовні обов'язки або рідномовну політику. Видану в 1936 році «Науку про рідномовні обов'язки» учений трактує як рідномовний катехізис для вчителів, робітників пера, духовенства, адвокатів, учнів і широкого громадянства.

Дослідженню лінгводидактичних ідей Івана Огієнка в контексті мовної початкової освіти присвячено праці Л.О. Варзацької, М.С. Вашуленка, П.П. Кононенка, Л.М. Паламар, О.Н. Хорошковської та інших науковців і методистів. Однак, зважаючи на нинішню мовну ситуацію в Україні та потребу зміцнення статусу та престижу української мови шляхом виховання мовної особистості нового покоління, досвід навчання рідномовних обов'язків Івана Огієнка вважаємо цінним для практики підготовки спеціалістів у галузі початкової освіти, що й зумовило актуальність наукової розвідки.

Мета статті – характеризувати особливості формування національно-мовної особистості здобувачів вищої освіти за спеціальністю Початкова освіта на основі рідномовних обов'язків Огієнка.

У системі вищої освіти це завдання реалізується в контексті вивчення комплексу навчальних дисциплін, серед яких особливе місце займає «Українська мова (за професійним спрямуванням)», метою вивчення якої є засвоєння наукового дискурсу професії: опанування студентами нормами сучасної української літературної мови, ознайомлення з особливостями професійного мовлення відповідно до обраного фаху, вивчення словникової та нормативної термінологічної бази [4].

На заняттях з української мови (за професійним спрямуванням) студенти вчать здійснювати професійно спрямоване спілкування державною мовою – правильно, точно, логічно формулювати думку, конструювати грамотні фахові тексти, майстерно послуговуватися мовними засобами у процесі ділової комунікації, брати участь у дискусіях, враховувати альтернативні думки та спілкуватися з іншими людьми заради спільного результату.

Окрім окреслених завдань, особливої уваги викладача потребує процес оволодіння студентами мовними компонентами з національною орієнтацією, адже мова – могутній засіб відображення дійсності в її національному вимірі, вона є визначальною у розвитку національної самосвідомості особистості та сприяє духовному, культурному збагаченню студентів – майбутніх учителів початкових класів.

Так, на практичному занятті з теми «Українська мова – мова професійного спілкування» пропонуємо студентам ознайомитися з «Наукою про рідномовні обов'язки» Івана Огієнка, яку вчений визначає як «збір державних і приватних практик найкращого розвитку рідної й літературної мови, потрібних для скорішого духовного поступу народу та його культури» [3, с.35-36].

Студенти, працюючи в групах, читають уривки тексту «Рідномовного Катехизису для вчителів, робітників пера, духовенства, адвокатів і широкого громадянства» і формулюють завдання, які постають перед майбутніми педагогами.

Рідна мова – це найважливіша основа, що на ній зростає духовно й культурно кожний народ. У житті кожного народу, а, особливо, недержавного, рідна мова відіграє найголовнішу роль: рідна мова – то сила культури, а культура – сила народу. Тому зрозуміло, чому всі культурні народи ставляться до своєї рідної мови з найбільшою святістю, з найчулішою опікою. Рідна мова глибоко пересякає наше духовне життя – приватне й державне. Давно вже стверджено, що тільки рідна мова приносить людям найбільше й найглибше особисте щастя, а державі – найсильніші патріотичні характери. Без добре виробленої рідної мови нема всенародної свідомості, без такої свідомості нема нації, а без свідомої нації – нема державності, як найвищої громадської організації, в якій вона отримує найповнішу змогу свого всебічного розвитку й виявлення.

Кожний народ ділиться на багато племен, що говорять більш-менш відмінними говірками чи наріччями. Говіркова мова ніколи не може бути мовою

всенародною, – для цього кожний народ утворює собі особливу соборну літературну мову, спільну і обов'язкову для всіх його племен. Літературна мова – це найцінніше й найважливіше оруддя духовної культури та найміцніший цемент одності нації, а тому всі народи оточують її найпильнішою опікою. У народів державних літературну мову береже й творить не тільки закон, але й ціле живе життя: церква, преса, школа, уряди, театр, кіно, радіо т. ін.; навпаки, у народу недержавного літературна мова зростає дуже нерівно й дуже поволі, – головню в залежності від національної свідомості й карності його інтелігенції, його церкви, преси.

Племена, об'єднані загальною всенародною свідомістю та однією літературною мовою, складають націю. Нація – це найсильніша всенародна природна організація, що найголовніше приносить народові користі політичні й духовні. Свідома нація – звичайно народ державний, і тільки як виняток – недержавний.

Найголовніший і найміцніший цемент, що об'єднує етнографічний народ і перетворює його в свідому націю – то соборна літературна мова. Ось через що народ, що не має соборної літературної мови, звичайно не є закінчена свідомою нацією й частя бути державним не знає: такий народ і політично не сильний, чому легко попадає в залежність сильнішого сусіда.

Рідна й літературна мова – органи надзвичайно ніжні й чутливі, – навіть найменші недостачі й потрясіння життя приватного чи всенародного помітно відбиваються й на них. Через це кожний народ виробляє собі певну реальну практику, щоб найвірніш забезпечити своїй рідній і літературній мові найкращий і найлегший розвиток, щоб не принести їм найменшої шкоди й найкоротшої затримки в їхнім розвитку.

Збір державних і приватних практик найкращого розвитку рідної й літературної мови, потрібних для скорішого духовного поступу народу та його культури, зветься рідномовною політикою або наукою про рідномовні обов'язки. Через те, що рідна мова найголовніший ґрунт, на якому духовно зростає й цвіте нація, рідномовна політика – це найважливіша політика всякого народу, яку конче мусить знати кожен інтелігент, якщо бажає бути свідомим членом своєї нації, якщо бажає своєму народові стати сильною нацією.

Знання рідномовних обов'язків сильно підносить національну свідомість, а вона – найкращий ґрунт для знання і розвитку соборної літературної мови. Ось через що корисно, щоб наука про рідномовні обов'язки стала наукою всенародною.

Рідномовна політика – стара, як сам світ, бо повстала вона ще відтоді, коли люди вперше зачали творити організовані громади. Але наука про рідномовну політику чи про рідномовні зв'язки – наука наймолодша, створена головно за останній час [3].

Найбільш ефективною формою організації роботи студентів на занятті буде використання технології «Коло ідей», яка дозволяє знайти спільне вирішення певної проблеми, сформулювати відповідь на запропоноване дискусійне запитання шляхом залучення всіх студентів до обговорення та врахування думки кожного. Проведення цієї технології передбачає поділ студентів на малі групи для виконання багатоаспектного завдання: кожна група досліджує лише один аспект, під час виступів на дошці складають перелік ідей, після цього проблему розглядають загалом і формують спільні висновки.

У процесі підготовки до практичного заняття студенти самостійно опрацьовують «Науку про рідномовні обов'язки» Огієнка, що дозволяє їм зробити висновки, що вчений охопив усі аспекти державної, сімейної, наукової, шкільної й позашкільної, культурної рідномовної політики.

На занятті студенти висвітлюють найперші рідномовні обов'язки кожного громадянина, особливості формування національно-мовної особистості в початковій школі та аналізують десять мовних заповідей:

1. Мова – то серце народу: гине мова – гине і народ.
2. Хто цурається рідної мови, той у саме серце ранить свій народ.
3. Літературна мова – то головний двигун розвитку духової культури народу, то найміцніша основа її.
4. Уживання в літературі тільки говіркових мов сильно шкодить культурному об'єднанню нації.
5. Народ, що не створив собі соборної літературної мови, не може зватися свідомою нацією.
6. Для одного народу мусить бути тільки одна літературна мова й вимова, тільки один правопис.
7. Головний рідномовний обов'язок кожного свідомого громадянина – працювати для збільшення культури своєї літературної мови.
8. Стан літературної мови – то ступінь культурного розвитку народу.
9. Як про духову зрілість окремої особи, так і про зрілість цілого народу судять найперше з культури його літературної мови.
10. Кожний свідомий громадянин мусить практично знати свою соборну літературну мову й вимову та свій соборний правопис, а також знати й виконувати рідномовні обов'язки свого народу [3, с.40-41].

Особливу роль у навчанні рідної мови та вихованні національно свідомих громадян відведено рідномовній школі, яку Іван Огієнко розглядає як «найсилніше джерело вивчення й консервації рідної мови». Мовознавець наголошує на забезпеченні процесу навчання рідною літературною мовою та використанні підручників, написаних соборною літературною мовою. Кожен учитель, незалежно від фаху, повинен досконало володіти рідною мовою, вимовою, правописом, знати науку про рідномовні обов'язки й навчати їх своїх учнів. На думку Огієнка, «народ, позбавлений рідних шкіл, позбавляється тим найсильнішого двигуна свого духовного розвитку й засуджується на культурне й національне каліцтво» [там само, с.60-61].

Не залишається поза увагою ученого й початкова ланка освіти. Він зазначає, що навчання в початковій школі повинно обов'язково здійснюватися літературною мовою. Головне завдання початкової школи він вбачає у практичному навчанні учнів літературної мови та правопису, прищепленні молодшим школярам почуття єдності народу як основи соборної літературної мови та забезпеченні їх відповідною рідномовною літературою. Необхідно дбати, щоб усі без винятку діти навчалися в початкових рідномовних школах, в іншому випадку народ «призначається на недержавність та на національне й культурне нидіння». Якщо немає можливості навчатися в рідномовній школі, початкову рідномовну науку діти повинні отримати поза школою, оскільки «кожна дитина, що закінчила чужу школу, але не вміє читати й писати рідною мовою, втрачена для народу» [там само, с.66-67].

Важливим, на думку Івана Огієнка, є навчання рідномовних обов'язків у сім'ї. Він радить батькам виховувати своїх дітей тільки рідною мовою, «бо тільки вона принесе їм найбільше духовних цінностей» і стане ґрунтом для виховання сильного характеру. Діти вважатимуть за рідну тільки ту мову, якою розмовляють в родині. Вчений зауважує, що «особа, яка не зросла на рідній мові, загублена для нації, бо ціле життя буде безбатченком, і справи рідної нації будуть їй чужі». Жінку Огієнко вважає більш чуливою до рідної мови, її вплив на мовне вихован-

ня сильніший, а «найсвятіший і найперший обов'язок кожної матері – навчати своїх дітей рідної мови й прищепити їм правдиву любов до неї» [там само, с.62-64].

Шкільне та родинне рідномовне виховання повинно продовжуватися в позашкільній освіті. Засобами виховання рідною мовою Іван Огієнко називає «Гурток плекання рідної мови» та проведення «Свята рідної мови».

Після опрацювання «Науки про рідномовні обов'язки» студенти аналізують програму з української мови для початкової школи [2; 5], аби дослідити, чи сучасна мовна освіта здатна забезпечити формування свідомої мовної особистості та сприяти розвитку мислення дітей на основі рідної мови.

У програмі з української мови для 1-4 класів навчання рідномовних обов'язків здійснюється через реалізацію мовної, мовленнєвої та соціокультурної змістових ліній.

Мовна змістова лінія передбачає формування в учнів загального уявлення про мову як засіб спілкування; про існування у світі різних мов; про державну мову та інші мови, які функціонують в Україні [2, с.6].

Завдання вчителя – пояснити роль української мови в житті нашого народу та її значення для становлення й розбудови незалежної України, звернути увагу учнів на багатство та милозвучність нашої мови, захоплювати дітей її красою, прищеплювати любов до рідного слова та розвивати прагнення вивчати українську мову. Реалізація цих завдань здійснюється у процесі роботи над значенням слова, збільшення лексичного запасу учнів, збагачення їхнього мовлення різними граматичними формами, оволодіння ними мовно-виражальними засобами та засвоєння елементарних орфографічних і пунктуаційних норм сучасної української літературної мови.

Мовленнєва змістова лінія забезпечує розвиток усного та писемного мовлення учнів у чотирьох видах мовленнєвої діяльності (аудіюванні, говорінні, читанні та письмі), їхнє вміння користуватися мовою як засобом спілкування, пізнання та впливу.

Соціокультурна змістова лінія готує дітей до життя в українському соціумі та передбачає формування в учнів уявлення про мову як форму вияву культури українського народу, як засіб усвідомлення своєї національної приналежності. Вона найбільшою мірою відображає зміст рідномовних обов'язків Івана Огієнка – здійснення мовного розвитку через засвоєння народознавчого матеріалу, відомостей з історії українського народу, його звичаїв і традицій, малих і великих форм українського фольклору тощо).

Важливою складовою навчання рідної мови молодших школярів є формування їхньої культури мовлення та мовленнєвої поведінки. У процесі такої роботи діти засвоюють найпростіші формули українського мовленнєвого етикету (вітання, прощання, вибачення, висловлення похвали, поради, співчуття, подяки тощо), з'являється інтерес до етимології цих формул, їх зв'язку з національними традиціями та звичаями українців.

Після аналізу програми з української мови для учнів початкових класів студенти роблять висновок, що основні змістові лінії сучасної мовної освіти спрямовані на формування мовної особистості молодшого школяра та відображають концептуальні положення лінгводидактики Івана Огієнка.

Варто зауважити, що мовно-освітні проблеми України ХХ століття, на яких наголошував учений, зокрема, плекання любові до рідної мови, збереження її соборності, необхідності мовного об'єднання нації, формування національної свідомості нового покоління не втрачають своєї актуальності й сьогодні.

Науку про рідномовні обов'язки вважаємо практичною школою національно-мовного виховання та формування національно-мовної особистості сучасної молоді: тільки такий підхід до навчання, яке починається з рідної мови й здійснюється на її матеріалі, допоможе зберегти українську мову на теренах України, національну ідентичність нашого народу, забезпечить формування мовної особистості як гаранта збереження й подальшого розвитку національної культури та державності.

Список використаних джерел:

1. Бочко О.В. Формування національної свідомості, честі і гідності молодих українців засобами філологічних дисциплін. URL: khpel.edu.kh.ua/Files/downloads/Доповідь%20Бочко%20О.%20В.pdf (дата звернення: 05.11.2018).
2. Навчальні програми для загальноосвітніх навчальних закладів. 1-4 класи (зі змінами). Тернопіль : Мандрівець, 2015. 256 с.
3. Огієнко Іван (Митрополит Іларіон). Рідна мова / упоряд., авт. передмови та коментарів М.С. Тимошик. Київ : Наша культура і наука, 2010. 436 с.
4. Про затвердження програм навчальної дисципліни «Українська мова (за професійним спрямуванням)». URL: http://osvita.ua/legislation/Vishya_osvita/6122/ (дата звернення: 05.11.2018).
5. Типові освітні програми для закладів загальної середньої освіти: 1-2 класи. Київ : ОСВІТА-ЦЕНТР, 2018. 240 с.

The article deals with one of the ways of solving the language question in Ukraine; it reveals the peculiarities of formation of future primary school teachers' national-language personality by means of Ivan Ohiienko's native language duties at the classes of Ukrainian for specific purposes.

According to the concept of language education in Ukraine, the formation of national-language personality is ensured in the process of educating citizens in the natural environment of the national culture. Future primary school teachers are bearers of national consciousness, mother tongue and culture; they will teach children of junior school age, who are the future of our state capable of preservation of the Ukrainian nation and genetically inherent Ukrainian language.

Basic principles of Ivan Ohiienko's science about native language duties and his conceptual regulations of linguistic education as an element of native language policy in modern school are revealed. The tasks aimed at the formation of national-language personality of higher education applicants specializing in primary education, as well as tasks aimed at identifying ways of implementing the national-language education of junior pupils by the students, are given.

The author substantiates the vitality of teaching native language duties to future primary school teachers under the conditions of current language situation in Ukraine and the need for language personality's constant development and self-improvement. It has been proved that teaching native language duties is of a great importance while forming the scientific conception of modern national education within the development of Ukraine and the spiritual revival of Ukrainian nation.

Key words: native language duties, native language, linguistic education, national-language personality, primary school, Ivan Ohiienko.

Отримано: 11.09.2018 р.

О. М. Мозолюк

Кам'янець-Подільський національний університет імені Івана Огієнка

ПРОСТОРОВІ СЛОВОСПОЛУЧЕННЯ В ДРАМАТИЧНИХ ПОЕМАХ «ВІКОВІ НАШІ РАНИ» ІВАНА ОГІЄНКА

Пропонована стаття – це продовження лінгвістичного дослідження художньої спадщини Івана Огієнка, котрий збагатив нашу літературу розмаїттям тематики й жанрів, а мову несеяжним гострим і проникливим словом, яке кристалізується в тексті, породжує легкість читання, сприйняття змісту, або ж є світлою тінню слова предковичного, яке ні з ким не заgravало, було й залишається таким природним, налаштованим на мир, спокій, душевний лад, глибоко закріплене в християнську совісність.

Його твори вражають силою духу, вічної правди, неперевершеної любові до людини. Кожне слово Митрополита Іларіона пропущене насамперед через серце, а отже, створює гармонію сприйняття, має власне забарвлення, тональність, чудодійну енергетику, дарує відчуття величі й бажання читати й перечитувати унікальні творіння талановитого письменця, що вражають самотутністю, багатогранністю, глибиною, сміливістю.

Його творчість є неповторною, справжньою національною гордістю. Це й інтимна, громадянська, релігійна поезія, легенди, драматичні твори.

Автор статті характеризує просторові словосполучення зі значенням місця, зокрема просторової близькості та локалізації по колу. Простежує їх склад, варіативність на матеріалі збірки «Вікові наші рани» Івана Огієнка, що вийшла друком у Вінніпезі 1960 року й об'єднує п'ять драматичних поем: «Невинна кров», «Воскресення України», «На чужині», «За Україну», «В обіймах страждання», поділених на дії, яви, сцени та картини.

Крім того, відзначено активність уживання просторових словосполучень із первинними і вторинними приєднаннями в текстовому полотні Огієнкових творів.

Ключові слова: дистантні приєднання, локалізація, поеми, просторові словосполучення, просторовий орієнтир.

*Я взяв своє серце малими руками
Йї віддано поклав Україні до ніг,
І юна любов розцвілася між нами
І став я орати твердий переліг.*

Іларіон [6, с.2].

Іван Огієнко належить до тих людей, кого Бог нагородив багатьма талантами. Один із них – це хист письменця: глибоке відчуття Слова, вміння розгледіти не лише дно літературного колодязя, але й зазирнути «третім оком» у товщину семантичних пластів, збагнути важливість і влучність мовних зворотів, простежити їх народження, тобто доторкнутися всім єством до витоків, напитися спраглими устами з чистого мовного джерела пращурів, сприйняти потрібний словесний відтінок, що вирізняється спектром лінгвістичних кольорів, густотою величчя правків, звуковою гамою степів, лісів, полів, перелісків, багатою палітрою синтаксичних конструкцій. Усе це разом і є яскравим виявом індивідуальності письменника, вмінням працювати зі Словом – легко і невимушено, талановито й творчо, цікаво й переконливо, сильно й потужно... На віки!

Так жертовно творити міг лише справжній син своєї країни, котрий чесно й віддано служив українській справі, до останніх днів життя не полишав по-

движницької діяльності на ниві відродження нації, її мови та культури [8]. Його Божий дар, знання, ерудиція, відданість українському слову, вболівання за долю української мови, українського народу, надзвичайне ставлення до національних оберегів спрямовані на розвій духовного світу кожної людини, кожного з нас.

Неоціненна й багатоліка художня спадщина Митрополита Іларіона – це містецький витвір, зітканий міцними нитками з в'язками, а почасти й оберемками слів, які животочать різнотрав'ям української землі і нікого не залишають байдужим.

Драматичні поеми «Невинна кров», «Воскресення України», «На чужині», «За Україну», «В обіймах страждання», видані під назвою «Вікові наші рани» (Вінніпег, 1960), просякнуті боротьбою українського народу за своє національне визволення. На жаль, ця боротьба продовжується і в XXI столітті: на Сході України наші військові ціною свого життя намагаються зупинити «ворога-побратима».

Мета статті – характеризувати просторові словосполучення зі значенням місця, зокрема просторової близькості та локалізації по колу, простежити їх склад та варіативність у збірці поем «Вікові наші рани» Івана Огієнка.

Локативні словосполучення (з первинними й вторинними прийменниками), що передають загальне значення місця, протиставляються за ознакою дистантного й контактного розташування предметів. Словосполучення з дистантними прийменниками місця виражають дистантне місце реалізації дії чи перебування когось (чогось) безвідносно орієнтації (локалізації за ознакою близькості), а також із орієнтацією на конкретну сторону об'єкта (локалізація по колу, над просторовим орієнтиром, під просторовим орієнтиром, між двома та більше просторовими орієнтирами та перед просторовим орієнтиром) [2, с.284].

Локалізацію за ознакою близькості у збірці поем «Вікові наші рани» І. Огієнка передають дистантні статичні прийменники, які вживаються з родовим відмінком іменника – *біля, край, покрай, побіч, близько біля*; орудним – *під, понід, над*; місцевим – *при, у*. Кожен із названих прийменників у відповідному просторовому словосполученні (V·біля·S_g, V·край·S_g, V·покрай·S_g, V·побіч·S_g, V·близько біля·S_g, V·під·S_g, V·понід·S_g, V·над·S_g, V·при·S_g, V·у·S_g) функціонує зі своєрідним значеннєвим відтінком, створюючи яскравий синонімічний ряд.

Основним засобом вираження загальної просторової близькості до предмета в Огієнкових драматичних поемах є словосполучення з прийменником *біля* (V·біля·S_g). Наприклад:

Біля Учителя збирається великий гурт прочан... [6, с.32];

Оксана м'яким барвінком стелиться біля нього (Миколи)... [6, с.41];

Біля дверей чатує козака варта, щоб часом не ввірвались поляки, що грабують у Києві [6, с.53];

Вже пізно, Савко, сину любий,

Пора збиратися додому.

Я тут розмріявсь біля груби,

Забувши синову утому... [6, с.136];

Біжи до лісу, доню мила,

Й про все, що чула, дай там знати:

Що зло чатує біля хати,

Їм тут триматися не сила... [6, с.172];

На столиках біля хворих квіти [6, с. 226] та інші.

Варто зазначити, що в аналізованих поемах немає жодного прикладу вживання словосполучень із прийменником *коло* з семантикою загальної просторової близькості. Автор все ж таки надав перевагу прийменникові *біля*, який у сучасній формі з'явився лише наприкінці XVIII ст. [1, с.433].

Найвищий ступінь просторової близькості в драматичних поемах «Вікові наші рани» передають словосполучення з прийменником *при* (V·при·S₁), що є найбільш уживаними автором. Наприклад:

*Плету я віночки
З свого Піснопіння,
Й складаю в рядочки
При Троні Спасіння! ... [6, с.25];
Коли Єпископів не стало,
Кому **при** Церкві стать на чати? [6, с.65];
Воейков робить це навмисне, –
При наших вікнах катувати... [6, с.113];
Моя Україно солодка,
Мої братове орлокрилі, –
Уже **при** березі ось лодка,
Прощайте, серцю любі й милі! ... [6, с.136];
А я не раджу бути **при** хаті,
Щоб вас і справді не схотили [6, с.175].*

Аналізований прийменник у поєднанні з займенниками, що заступають особові назви, вживається з семантикою «просторово-присособової близькості» [5, с.40], як-от:

*Господь, як Батько, **при** мені,
Й мене веде Його Десниця,
Тому думки мої ясні,
Як в плесі тихому водиця! ... [6, с.140];
Творець пошле Своє спасіння, –
При нас на варті Божі Руки, –
Й заграє нам Зоря Весіння,
І згине марево розпуки! ... [6, с.264].*

Проте в одній із п'яти поем, а саме «За Україну», ми натрапили на єдиний приклад словосполучення з локалізацією найтіснішої просторової близькості, де особовий займенник замінює не особову назву, наприклад:

*Прямо – входові двері, праворуч – дві вікні, ліворуч – канапка, **при** ній круглий стіл [6, с. 150].*

З. Іваненко стверджує, що словосполучення з прийменником *при* використовуються також «для відтворення просторової близькості і в творах публіцистичного та наукового стилів» [5, с.40], а отже, не втратили продуктивності.

Заслугою твору на увагу і єдине словосполучення V·у·S₁ на означення безпосередньої просторової близькості з іменником у місцевому відмінку:

*Заступись за нас змучених, Скорбная Мати,
Лежимо у ногах Твоїх ниць:
Дай нам радість святого спокою зазнати,
Віджени чорний сум з наших лиць! [6, с.16].*

Окрім того, в поемі «На чужині» спостережене лише одне словосполучення V-близько біля·S₂, просторові відношення в якому виражені за допомогою вторинного прийменника *близько* прислівникового походження та прийменника *біля*:

*Я так промерз, мій сину любий,
Нехай хоч тіло я погрію...
Я сяду **близько біля** груби,
Про рідне й миле хоч помрію... [6, с.116].*

Таке словосполучення (і подібні), на думку К. Городенської, має значення просторової близькості з відтінком відносної віддаленості [2, с.285].

У текстовому полотні Огієнкових поем функціонують також словосполучення з давнім прийменником *край* (V·край·S_g) і пізнішого походження *покрай* (V·покрай·S_g), які, виражаючи значення просторової близькості, уточнюють місце дії чи перебування на самому краю предмета. Наприклад:

*Хто нищить Святоці Господні,
Хто пам'ятки руйнує Божі,
Той конче стане **край** безодні,
Йї вона ковтне діла негожі! ... [6, с.44];
Я тут вартую **край** палати,
А в разі чого, дав вам знати! ... [6, с.97];
Пронеслась чутка, – на чужині,
В пісках гарячих **край** Бендер,
Закрились очі ті орлині,
Великий гетьман наш помер... [6, с.99];
Владико, там селян нагнали,
І будуть люто катувати...
Усі кусливі, як шакали,
Кобилу ставлять **край** палати...*

(Кобила – лавка, до якої прив'язували й били катованих за незаплатені податки) [6, с.110];

*Дівчина з Парубком сидять **покрай** інших... [6, с.13];
Оксана з Миколою стоять, як і сиділи, **покрай** прочан... [6, с.16].*

Складний прийменник *покрай* із подібним значенням, що утворився з первинного *по* та співвідносного з адвербіалізованою безприйменниковою відмінковою субстантивною формою *край*, Митрополит Іларіон спостеріг і в творчості Тараса Шевченка: «**Покрай** улиць поспішали заспані дівчата» [7, с.178].

У драматичній поемі «Невинна кров» нашу увагу привернуло словосполучення з прийменником *побіч* (V·побіч·S_g) із семантикою просторової близькості, але розташуванням когось (чогось) лише з одного боку якогось предмета. Наприклад:

*... Свята Данилова Гора в Холмі, а на ній очі в себе вбирає в зелені садків висока біла Дзвіниця й білий Собор Пречистої **побіч** неї... [6, с.11].*

Аналізоване словосполучення з прийменником *побіч*, що співвідносний із морфологізованим прислівником, має відтінок усного мовлення і фіксується загалом творами українських письменників XIX століття [5, с.50-51].

Семантично близькими до вищерозглянутих є словосполучення V·під·S_i (переважають) і V·попід·S_i, V·над·S_i (вживаються рідко), у яких основні значення прийменників *під*, *понад* (вертикальна локалізація нижче просторового орієнтира) й *над* (вертикальна локалізація вище просторового орієнтира) нівелюються й вони набувають нового значення – розміщення або перебування недалеко чи збоку об'єкта-орієнтира. Наприклад:

*Шведи і Мазепа були розбиті **під** Полтавою 27 червня (8 липня) 1709 року [6, с.99];*

*Скаргу я вніс був до Приказу:
Не місце кату **під** Собором... [6, с.113];
Дем'яни – церковне село **під** Ростовом... [6, с.113];*

О ні, — наука нам потрібна,
Але навчайсь в супрузі з Богом:
Без Віри ми — черва нездібна,
Бо згинем в себе й **під** порогом! ... [6, с.243];
По морю страждання несуть мене хвилі,
І полум'ям палять пекельним...
Терпіти ці муки я більше не в силі, —
Загину **під** берегом скельним! ... [6, с.260];

Усі товпляться **понад** муром, як сполошені вівці [6, с.36];
Старші посідали на лавах **понад** стінами, а молодші стоять [6, с.53];
Каторжний концентраційний табір у далекому Сибіру **над** річкою
Колімою [6, с.197];

Лежать великі стоси зваленого дерева, яке каторжани пиляють на рівні колоди, і складають у менші стоси **над** берегом [6, с.197].

Наведений ілюстративний матеріал яскраво свідчить, як словосполучення з прийменниками *під* і *над* набувають значення просторової близькості, розширюють синонімічний ряд, виконуючи функцію контекстуальних синонімів аналізованих попередньо локативних словосполучень із прийменником *біля*. Крім того, прийменник *над* у своєму вторинному значенні, що виникає у відповідних умовах тексту поем, уживається лише з назвами місцин видовженої форми, зокрема *річка*, *берег*. А словосполучення з прийменником *понад*, набуваючи значення просторової близькості з дистрибутивним відтінком, виконують роль семантичного синоніма щодо основного словосполучення V·біля·S_g.

Семантику просторової локалізації по колу, в центрі якого міститься просторовий орієнтир, у драматичних поемах Івана Огієнка передають словосполучення з дистантними вторинними прийменниками, співвідносними з морфологізованими прислівниками [1, с.438; 3, с.63], — *кругом*, *круг*. Наприклад:

Книжки на полицях, підлозі,
Книжки **кругом** мене горою, —
Це друзі найперші по Бозі,
Це батько і мати порою! [6, с.110];
І справді, мало ми навчались
Пристойно вдома працювати, —
Любенько з байдами братались,
І танця різали **круг** хати... [6, с.214];
Я бачу, — Господь **кругом** мене,
Я чую Його скрізь Опіку... [6, с.267];
Круг мене вітає Марія
У хмарах пахкого кадила,
І чую, — цілюща Надія
Бере мене тихо на крила! ... [6, с.267];
Оглянися довкола,
Йй подивися спроквола, —
Кругом тебе Господь в кожнім творі... [6, с.269].

Аналізовані словосполучення V·кругом·S_g та V·круг·S_g у тексті поем трапляються рідко. Щоправда, З. Іваненко стверджує, що найпродуктивнішими вони були в мові письменників XIX століття. Переважають у розмовній мові, художній літературі та почасти публіцистиці [5, с.43], наприклад: *Круг містечка Берестечка своїм трупом вкрили* [7, с.124].

Просторові словосполучення з прийменником *кругом* трапляються в пам'ятках української мови XVII століття [1, с.438]. У сучасній українській літературній мові прийменники *кругом* і *круг* є стильовими еквівалентами прийменників *навколо* й *довкола* [2, с.285].

Як свідчать наші спостереження, просторові словосполучення з дистантними прийменниками, що виражають значення місця (локалізацію за ознакою близькості та локалізацію по колу), є досить-таки функційними у збірці поем «Вікові наші рани» І. Огієнка і становлять відповідні семантичні групи. До найбільш продуктивних належать словосполучення зі значенням просторової близькості, зокрема з прийменниками *біля*, *при*, *під* ($V \cdot \text{біля} \cdot S_{\text{б}}$, $V \cdot \text{при} \cdot S_{\text{р}}$, $V \cdot \text{під} \cdot S_{\text{п}}$), меншою мірою з прийменником *край* ($V \cdot \text{край} \cdot S_{\text{к}}$). Непродуктивними виступають словосполучення з прийменниками *близько* *біля*, *побіч*, *над*, *у*, *покрай*, *побіч* із семантикою просторової близькості та словосполучення з прийменниками *кругом*, *круг* із значенням локалізації по колу, в центрі якого міститься просторовий орієнтир.

Драматичні поеми Митрополита Іларіона – це наше минуле, наша історія, біль, чужання, гордість за сильних духом людей, котрі були, є і завжди будуть справжніми патріотами, героями своєї Батьківщини, і, мабуть, досвід... На жаль, історія повторюється. І це вочевидь. Тому хочеться звернутися до великого сина України теплими, проникливими словами з «Маленьких історій для душі» Мирослава Дочинця: «Твоє письмо – це твоє дихання, твій пульс, яснобачення твоєї душі. Зрештою, це задзеркалля, куди твійкома весь час хочеш зазирнути» [4, с.191].

Список використаних джерел:

1. Бевзенко С.П., Гриценко А.П., Лукінова Т.Б. та ін. Історія української мови. Морфологія. Київ, 1978. 540 с.
2. Безпояско О.К., Городенська К.Г., Русанівський В.М. Граматика української мови. Морфологія. Київ, 1993. 336 с.
3. Вихованець І.Р. Прийменникова система української мови. Київ, 1980. 286 с.
4. Дочинець М. Світло семи днів. Маленькі історії для душі. Мукачєво, 2018. 207 с.
5. Іваненко З.І. Система прийменникових конструкцій адвербіального значення. Київ; Одеса, 1981. 144 с.
6. Митрополит Іларіон. Вікові наші рани. Вінніпег, 1960. 272 с.
7. Митрополит Іларіон. Граматично-стилістичний словник Шевченкової мови. Вінніпег, 1961. 288 с.
8. Наукова і творча спадщина Івана Огієнка (Митрополита Іларіона). URL: <http://revolution.allbest.ru/history/00253361o.html>.

The proposed article is a continuation of the linguistic study of the artistic heritage of Ivan Ohienko, which enriched our literature with the diversity of themes and genres, and the language by the immense sharp and penetrating word that crystallizes in the text, gives rise to ease of reading, perception of the content, or is the light shadow of the word of the ancestor, which with whom he did not bother, was and remains so natural, tuned to peace, calm, spiritual order, deeply enshrined in Christian conscientiousness.

His works are striking by the power of spirit, eternal truth, unmatched love for man. Each word of Metropolitan Ilarion is passed first through the heart, and thus creates a harmony of perception, has its own color, tone, miraculous energy, gives a sense of grandeur and a desire to read and re-read its unique creations of talented writer, striking identity, versatility, depth, courage.

His work is unique, real national pride. This is intimate, civic, religious poetry, legends, dramatic works.

The author of the article describes spatial combinations with the value of a place, in particular spatial closeness and localization in a circle. Tracks their composition, variability on the material of the collection «Our Age's Wounds» by Ivan Ohienko,

published in Winnipeg in 1960, and unites five dramatic poems: «Innocent Blood», «Resurrection of Ukraine», «In a Country», «For Ukraine», «In the arms of suffering», divided into actions, manifestations, scenes and pictures.

In addition, the activity of using spatial phrases with primary and secondary prepositions in the text canvas of Ohiienko's works is noted.

Spatial phrases with distant prepositions expressing the meaning of a place (localization on the basis of proximity and localization in a circle) are quite functional in the collection of poems «Our age-old wounds» by I. Ohiienko and constitute corresponding semantic groups. The most productive are phrases with the value of spatial proximity, in particular with prepositions near, at, under ($V \cdot \text{near} \cdot S_g$, $V \cdot \text{at} \cdot S_p$, $V \cdot \text{under} \cdot S_p$).

Key words: distant prepositions, localization, poems, spatial phrases, spatial landmark.

Отримано: 25.09.2018 р.

УДК 008+37(477:470)«16»:001(477)

DOI: 10.32626/2309-7086.2018-15-2.116-119

Р. І. Монастирська

Кам'янець-Подільський національний університет імені Івана Огієнка

I. ОГІЄНКО ПРО КУЛЬТУРНО-ОСВІТНІЙ ВПЛИВ УКРАЇНИ НА МОСКОВІЮ В XVII СТОЛІТТІ

У статті йдеться про показовий стан української культури й освіти часів Київської держави, поширення українських книжок у Московії, передумови виникнення словників; схарактеризовано відтворений Іваном Огієнком «Українсько-російський словник початку XVII-го віку».

Ключові слова: культурно-освітні взаємини, XVII століття, Україна, Московія, Українсько-російський словник, Іван Огієнко.

Духовне відродження українців з року в рік набуває все нових якостей. Десятиліттями замовчувана спадщина діячів української культури й освіти, яка берегла в собі колосальний науковий потенціал, відкриває нам істину, повертає до нас книги, статті, лексикографічні праці, що лежали у спецфондах. Тож сьогодні відкриваємо ще одну сторінку достеменно правдивої й повноцінної історії рідної української культури, завдячуючи **Іванові Огієнку** (1882-1973) – мовознавцю, історичу церкви, культурологу, авторові перекладу «Біблії» сучасною літературною мовою, першому ректору *Кам'янець-Подільського національного університету*, який гордо носить сьогодні його ім'я. У спадщині І. Огієнка – близько тисячі праць, більшість з яких присвячена проблемам української культури й освіти. Серед найбільш значущих – кількатомна «Наша літературна мова», у якій опрацьовано тисячі історичних і етнографічних джерел та літературних творів, «Історія українського друкарства», «Дохристиянські вірування українського народу», «Українська церква за час Руїни», «Візантія й Україна», «Князь Костянтин Острозький» тощо. Варта уваги й праця І. Огієнка з історії культурно-освітніх впливів України на Московію «Українсько-російський словник початку XVII-го віку», що ввійшла до наукової збірки праць інституту слов'янознавства Української Вільної Академії Наук (Вінніпег, Канада). Цю працю автор присвятив давнім українсько-російським взаєминам, окреслив культурно-освітні відносини того періоду, потрактував передумови виникнення першого відомого нам Українсько-російського словника, укладеного на початку XVII століття.

До сьогодні вже зроблено чимало наукових розвідок, що дають яскравий матеріал великої цінності, який належно висвітлює показовий стан української культури й освіти часів Київської держави. Київ справді був матір'ю культури всіх руських земель XI-XV віків, а духовний центр Києво-Печерська Лавра з другої половини XI ст. стає правдивою зорею цієї культури, що сяяла на всю Русь. Та з плином віків зерна київської культури підупали, а Московія оточила себе непрохідною залізною завісою, що перешкоджало їй належно культурно зростати. Духовенство на Московії було зовсім малою освітою. Саме тому славний Київський Митрополит Петро Могила ще 1640-го року писав московському цареві Михайлу Федоровичу, що в Москві потрібно завести шкільну науку, і коли б цареві було вгодно, то Митрополит обіцяє прислати в Москву своїх учителів із Києва.

Книги писали переважно в Києві й звідси вони мандрували на північ. Так, наприклад, знамените Остромирове Євангеліє 12 травня 1056 року написано в Києві дяконом Григорієм для Новгородського намісника Остромира. А Архангельське Євангеліє 1092 року, що теж написано в Києві, потрапило далеко аж на саму північ, до міста Архангельська, звідки і його випадкова назва [1]. Важкі історичні події, наприклад Татарщина XIII-го ст., призвели до негативних наслідків. Київська рукописна книжкова література переважно або загинула, або пересунулася на Московщину, зокрема великої наукової вартості Святославові Збірники 1073 та 1076 року. Хоча українська рукописна книжка ще з самого свого початку була бродячою. Написане в Україні «Слово о полку Ігоревь» 1187 року рано потрапило на північ, де не раз переписувалося. Прикметно, що старі рукописні українські книжки писали церковнослов'янською мовою, яку на півночі досконало розуміли, тому не існувало жодних перепон для поширення київських книжок по Московії. Услід за рукописами виникають і друковані книги. Цікавим фактом є те, що українське друкарство розпочалося ще 1491-го року услід за друками в Кракові й поширилося містами України, продукуючи велику кількість цінних книг. Усі ці книги XV-XVI-XVII віків розходилися по всьому слов'янському світі, особливо по Росії. Друкарство ж у самій Москві розпочалося 1564 року, але незабаром на довгий час спинилося. Москва продукувала лише богослужбові книжки. Натомість із українських друкарень виходили книжки як богослужбові, так і для широких мас. Саме тому своїм змістом книжки з України були великою новиною в Московщині і сильно притягали до себе всіх цікавих та освічених людей. Книжки для побожного читання, книжки церковні, шкільні підручники, наукові твори, словники – усе це йшло на Москву з України й знаходило зацікавленого читача. Записи, залишені господарями на цих книжках, є свідченням того, що українська друкована книжка XVI-XVII століть вкрила майже всю Росію. Українську книжку в Москві шанували й охоче читали. 1667-го року з наказу великого государя розіслали по Єпархіях книжку Чернігівського Архiepіскопа Лазаря Барановича «Мечь Духовный», написану 1666 року [3]. Також, наприклад, був дуже поширеним у Москві требник Київського Митрополита Петра Могили 1646 року [4]. Прикметно, що навіть книжки, писані тогочасною українською літературною мовою, себто з домішкою живих українських слів, ширилися по всій Московії й знаходили собі прихильників. Так, священник XVII століття міста Орел зве «Учительное Євангеліє» 1619 року «світільником» і пише, що він вивчив цю книгу напам'ять [5]. Твори українського письменника, киянина Данила Тупталенка докладно розійшлися по всій Росії. Його «Руно Орошенное» мало вісім видань і виписки з нього містять багато старих московських збірників [2].

Відтак, українські книжки сунули на північ, а особливо твори Л. Зизанія, П. Беринди, М. Смотрицького, І. Гізеля, П. Могили, Л. Барановича, К. Став-

ровецького, І. Галятовського, А. Радивиловського тощо. Але поступово тогочасної літературної української мови мало хто розумів, а з XVII століття – вплив українців на північ усе збільшується, тому виникає потреба в перекладі російською мовою творів багатьох українських письменників. Щоправда, ставлення до українських книжок було мінливим – вони або ширилися по Москві, або їх забороняли. Ту ж долю переживали й українці – то їх сильно шанували, то переслідували. Москва бачила культуру українців й охоче приймала їх до себе на службу за гарну платню, а це вабило українців на північ. Освічені люди в Москві завжди дружили з українцями, шанували й боронили їх. Такими були Патріярхи Никон та Адріян, сам цар Олексій Михайлович, боярин Ртищев, Сильвестр Медведєв, князь Василь Голицин, царівна Софія, цар Федір тощо. Але українців та їхні книги у Москві не завжди й любили. Так, 1 грудня 1627 року в Москві засудили «Учительное Євангеліє» Кирила Ставровецького й до того ж міцно наказали, щоб на майбутнє ніхто не купував книжок українського друку [6]. Проте ця заборона нічого не допомогла й книжки таки ширилися по Московії. Немало росіян їздило до Києва навчатися, адже Київ славився своїми школами та наукою. Невдовзі на Московському Соборі 1690-го року засудили твори українських письменників XVII століття П. Могили, К. Ставровецького, І. Галятовського, Л. Барановича, А. Радивиловського тощо. Проте і це не спинило рух українських книжок, і їхня кількість збільшувалась, їх охоче читали та нерідко щиро поважали. А відтак, ширився вплив української культури на Московське Царство.

З половини XVI століття, коли в Україні народилася нова літературна мова, у якій переважали ознаки живої народної мови [6], українську книжку в Москві мало розуміли. Тому конче потрібен був українсько-російський словник. Безумовно, що попередньо є відомості не про один українсько-російський словник, але це були словники рукописні, що легко гинули.

Іван Огієнко віднайшов і відтворив рукописний Українсько-російський словник, так званий Азбуковник чи Алфавит десь початку XVII ст., що містить дату «...7191 году апрѣля 24 дня», тобто 1683 року та створений росіянином для потреб російського читача. Цей Словник, на думку І. Огієнка, переписано з попереднього, ще старшого примірника, про що свідчать часті помилки в словах, легко пояснювані списуванням. Азбуковник писаний на грубому папері, обсягом 381 аркуш, у стародавній оправі зі шкіри й дуба, гарно прикрашений. Письмо Словника – московське півуставне, але містить скорописні букви. Алфавіт подає, наприклад, слова в такий спосіб: *забрало – паркан, коцунство – жарт, зижду – будую, бѣдство – строкгость и тыж потужност в мовѣ, лестецъ – волоцюга, тулач, зрадца* тощо. Мова всього Азбуковника – російська літературна мова XVII ст., тобто церковнослов'янська з помітним впливом живої російської мови, а наголос скрізь чисто російські. Сама мова зветься «русский языкъ». Матеріал уміщує українські, старослов'янські, грецькі, гебрейські, латинські та ін. слова; вияснення-оповідання історичні, географічні, зоологічні, ботанічні, мінералогічні, богословські, граматичні, що робить Словник енциклопедичним. Українська частина займає в Азбуковнику окреме місце й на полях навпроти цих слів зазначається їхнє джерело, наприклад, Граматика (Лаврентія Зизанія 1596 р.). Українські слова (понад 300) внесені до «иностранных рѣчей», що, як висновкує І. Огієнко, є дуже цікавою рисою в історії української культури – у XVI-XVII століттях українські книжки так сильно були поширені в Московії, що повстала конче потреба внести незрозумілі українські слова до свого московського Алфавіту.

Отже, в описаному фрагменті історії освітнього впливу України на Московію у 17 столітті Іван Огієнко підкреслює національну самобутність

української культури. Таким чином, І. Огієнко руйнує штамп сприйняття української культури як похідної, залежної від російської та доводить, що культурно-освітні процеси, вироблені впродовж довгих віків своєї історії, є гарантом вироблення національної свідомості українців.

Список використаних джерел:

1. Іван Огієнко Пам'ятки старослов'янської мови X-XI віків. Варшава, 1929. С. 132-139.
2. И.И. Огієнко: «Руно Орошенное» св. Д. Ростовскаго, Київ : Универс. Изв., 1912. Перероблена й доповнена ця праця перевидана в «Записках Кам'янець-Подільського Державного Українського Університету», 1920 р. Т. II.
3. Проф. И. Шляпкинъ: Св. Димитрій Ростовскій, СПб., 1891. С. 126.
4. Проф. И. Шляпкинъ: Св. Димитрій Ростовскій, СПб., 1891. С. 127-129.
5. Проф. А.С. Архангельскій: Из лекцій по исторіи русской литературы. Казань, 1913. С. 129.
6. Собрание Государственныхъ Грамотъ. Т. III. Ч. 77.
7. Slavistika XI: Митр. Іларіон (проф. І. Огієнко): Українсько-російський словник початку XVII-го віку. Із історії культурних впливів України на Московію. Вінніпег : Українська Вільна Академія Наук, 1951. 40 с.

The article deals with the heritage of Ivan Ohienko as the figure of Ukrainian culture and education, that keeps then or mousscientific potential, reveals the truth of complete history of native Ukrainian culture tous. This article opened another page that envisaged the indicative state of Ukrainian culture and educational the time of Kiev an state, the spread of Ukrainian books in Moscovia, preconditions for the emergence of dictionaries. It described the first known Ukrainian-Russian dictionary of the beginning of the 17th century reproduced by Ivan Ohienko. The work of Ivan Ohienko from the history of cultural and educational influences of Ukraine to Moscovia, entitled «Ukrainian-Russian Dictionary of the Beginning of the 17th Century», was included in the scientific collection of works of the Institute of Slavic Studies of the Ukrainian Free Academy of Sciences (Winnipeg, Canada) and dedicated to the ancient Ukrainian-Russian, cultural and educational relations of that period. Kiev was the mother of culture of all Russian land sin 11th and 15th centuries. But a true star of this culture became the spiritual center of Kyiv-Pechersk Lavra from the second half of the 11th century. Written books, and later also printed, traveled north and found interested readers. But literary Ukrainian language of that time was scarcelyunders to od by the influx into the literary language of living folk language. So there is a need for the translation of works of many Ukrainian writers into Russian language. Of course, there is some information about not only one Ukrainian-Russian dictionary, but these were hand written dictionaries that were easily collapsed. Ivan Ohienko found and reproduced a hand written Ukrainian-Russian dictionary, theso-called Azbukovnyk or Alphavyt (Alphabet) at the beginning of the XVII century, containing the date «...1683» and created by a Russian for the needs of Russian readers. Azbukovnyk was written on a rough paper, in volume of 381 sheets, in an ancient frame of leatherandoak. It was beautifully decorated. Ukrainian words (over 300) are included to» foreign», which, according to Ivan Ohienko, is a very interesting feature in the history of Ukrainian culture. In the 16th and 18th centuries Ukrainian books were wide spread in Moscovia. There was a need to introduce \ in comprehensible Ukrainian words to Moscow alphabet. Ivan Ohienko emphasizes the national identity of Ukrainian culture by destroying the stamp of perceiving Ukrainian cultureas a derivatively dependent on Russian. He proves that cultural and educational processes, developed for many centuries of its history, are the guarantors of the development of national consciousness of Ukrainians.

Keywords: Ivan Ohienko, cultural and educational relations, 17th century, Ukraine, Moscovia, Ukrainian-Russian dictionary.

Отримано: 05.09.2018 р.

А. О. Огар

Дрогобицький державний педагогічний університет імені Івана Франка

ВЕРБАЛІЗАЦІЯ КОНЦЕПТУ УКРАЇНА В ХУДОЖНІХ ТВОРАХ ІВАНА ОГІЄНКА

У статті йдеться про вербальний вияв концепту *Україна* в художній спадщині Івана Огієнка. З'ясовано, що концепт структурують чотири типи ознак: мотивувальні, поняттєві, образні та ціннісні. Саме художні тексти мають найбільший потенціал для образного зображення України: поширеною є метафоричні моделі *Україна – жива істота*, *Україна – мати*, *Україна – Руїна*. Мотивувальною ознакою лексикографічні джерела, зокрема укладений дослідником словник, називають етимони «країна», «край», «Україна»; поняттєву ознаку сформульовано в дефініції слова-вербалізатора. Цінність для І. Огієнка концепту *Україна* засвідчує частота апелювання до нього в текстах.

Ключові слова: концепт, вербалізація концепту, ознака концепту, мотивувальна ознака, поняттєва ознака, образна ознака, ціннісна ознака.

Постановка проблеми. Мовознавство, як і кожна наука, прагне визначити одиницю, вивчення якої сприятиме найповнішому розкриттю об'єкта її дослідження – мови. Ці пошуки не припиняються незважаючи на те, що удвоєнж століть набутком лінгвістики став розгалужений комплекс розділів з своїми поняттєвими апаратами й своїми одиницями. Сприяє такому різноманіттю виявлення усе нових ресурсів мови, її глибинних пластів. Скажімо, здатність мови кодувати способи мислення та його результат – знання – спричинила цілий напрям досліджень, який посів чільне місце в сучасному мовознавстві. У такому контексті учені посплугують до одиницею ментального рівня – концептом, який відображає знання людини про навкілля й відбиває його в мові. Концепти стали основою праць багатьох українських учених (В. Кононенко, Л. Лисиченко, М. Скаб, П. Мацьків та ін.), однак ще й досі залишаються неопрацьовані ділянки.

Попри значний науковий інтерес до доробку Івана Огієнка, концептуальна система видатного українця залишилася поза увагою. Хоча не викликає сумнівів, який саме концепт художньої творчості Митрополита варто описувати передусім. Це концепт *Україна*. Праці І. Огієнка – яку б проблему не висвітлювали – наскрізь просякнуті темою рідної землі, баченням її величі, боєм за її долю, прагненням працювати на її благо. Отож зрозуміло, чому художня збірка «Наш бій за державність» – суцільний вербалізатор концепту *Україна*, – присвячені долям таких самих борців.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Концепт *Україна* – базовий ключовий концепт не тільки для кожного українця. Політична ситуація змушує говорити про Україну провідні світові видання, тому здебільшого викликає зацікавлення його об'єктивізація саме в зарубіжній публіцистиці (Т. Мудраченко, Л. Халаяка). Хоча опрацювання вербального вияву цього концепту в творчості того чи того письменника – явище доволі частотне. Найбільше вдаються в такому аспекті до поетичних творів Т. Шевченка (В. Остапчук [9], Е. Боева [1]).

Мета статті – простежити вербалізацію концепту *Україна* в художній спадщині І. Огієнка, зокрема у збірці «Наш бій за державність», та відтворити основні компоненти концепту.

Виклад основного матеріалу. Основою концепту слугує мотивувальна ознака (мотивувальна основа вербалізатора), а визначальними у його структурі є поняттєві, образні та ціннісні ознаки. Поняттєвий вимір концепту закумуляовано в дефініції його вербалізаторів, образний передбачає метафоричний ореол, а ціннісний відображає його вагомість [7, с.47].

Отож мотивувальна ознака концепту *Україна* криється в даних етимологічних словників. Над походженням назви *Україна* роздумує І. Огієнко (текст подано скорочено, однак зі збереженням стилю автора):

Слово *Україна*, що заступило найдавнішу назву *Русь*, відоме з давнього часу. Спочатку визначало воно пограниччя (див. Іпатіїв Літопис). Коли українська земля, головнo Київщина, стала небезпечним пограниччям з татарами, назва *Україна* зростає і міцніє. У перших згадках про Україну в літописі трудно сказати в якому значенні вжито слово *Україна*: чи це погранична земля Русі, а чи ширше – назва Землі Київської. Згодом під Україною мали на увазі окреслений край. За пізніших часів вживання слова *Україна* в розумінні всієї Української Землі стає все частішим, цебто назва малої місцевості перенеслася на всю країну, що в історії явище звичайне. За Богдана Хмельницького ця назва стала вже по офіційних актах [4, с.405].

Дослідник підсумовує, що «нема підстав звати стародавню нашу державу конче тільки Руссю, а мову нашу тільки руською, коли вже тоді була й друга назва, *Україна*, що пізніш запанувала над іншими» [4, с.405].

За даними інших джерел, етимологія слова *Україна* – це «країна, край [окраїна, околиця, окраїнна місцевість]», «територія уздовж меж держави біля її краю», «околиця, окраїнна місцевість» [2, с.28]. Г. Півторак зазначає, що найвірогіднішою й найпереконливішою слід вважати версію, яка пов'язує назву *Україна* зі словами край, країна, хоч зв'язок цей не прямий, а значно складніший. Разом з іменником *край* у праслов'янській мові був також іменник *украї* (**ukrajь*), що означав «відрізок від шматка; відділений шматок землі; відділена частина території племені; крайня межа відділеної частини території племені». Уже після розпаду праслов'янської етномовної спільності (можливо, в антський період) у східних слов'ян від слова *украї* за допомогою того ж суфікса *-in-a* виникло слово *Україна* (**ukraina*) із значенням «відділений шматок землі; відділена частина території племені». Поряд зі словом *Україна* у східнослов'янських діалектах здавна функціонувало слово *окраїна* «порубіжна територія племені», утворене від *окрай* «обріз, край» за допомогою суфікса *-ина* (*-іна, -їна*). Ці слова чітко розрізнялися між собою: *Україна* – це вся відділена частина території племені (згодом – уся територія феодального князівства), *окраїна* – лише погранична територія племені (згодом – погранична територія феодального князівства) [10].

Особливим у ракурсі вербалізації концепту видається художній дискурс, який не лише конденсує культурну пам'ять народу, але й продукує нові смисли. Окрім цього, текст – тісне сплетіння фольклорних засобів, авторських художніх означень, порівнянь, метафор, гіпербол, які в комплексі є «індивідуальним осмисленням буття через усталені в мовленнєвій дійсності мовні форми» [3, с.109].

І. Огієнко був свідомим українцем. Україну сильно любив та ставив її та Українську церкву культурою дуже високо, тому в творах образ України оточений емоційним ореолом. Найпершою емоцією, яку викликає країна, – це любов: *Любов до Матірнього Краю – Найперша це моя Любов: За нього радо я страждую, За нього й смерть прийняв готов, Готов за Рідний край вмирати, – Бо тут мене зродила мати!..* [6, с.75]; *Народ і мила Батьківщина – Це земне щастя наше все, Земля твоя – вона єдина Солодкий спокій принесе!* [5, с.66]. Вкладені в уста Огієнкових героїв, такі слова звучать особливо переконливо й чуттєво, адже

ці герої — це люди, котрі не зрадили своїх ідеалів і постраждали за це. Найвищий вияв любові — це здатність пожертвувати собою заради інших: *Найбільше щастя: для Народу Віддати все своє життя, Покласти душу за Свободу, Прийняти за нього й розп'яття!* [6, с.107]. Свобода — це саме той стан, у якому має перебувати Україна. Її вороги намагаються силоміць нав'язати свою волю, зробити її підневільною, рабом. Отож часто саме лексеми *свобода, воля* або їхні відповідники актуалізовано в контекстах, які вербалізують концепт *Україна: І не забуде Україна, І пам'ятатиме повіки: Ти путь вказав їй від загину, Ти від кайданів дав їй ліки* [6, с.27]; *Розкую Україну з неволі, Й запанує в ній вічна Свобода, То хай перше зречеться сваволі, Нехай виросте в ній братня Згода!* [6, с.28].

Повертаючись до вербалізації концепту в І. Огієнка, зазначимо передусім, що Україну зображено як живу істоту. Наскрізною лінією в творах І. Огієнка є метафоричне перенесення *Україна — Мати: Творців Держави в нас замало, І гине Рідна наша мати: Усюди їй отруйне жало, Й Москва кує підступні грати* [6, с.51]; *А Україну... я не в силі Забути Матінку свою, І спогади про неї милі, — Їх не зречуся і в бою...* [6, с.44]; *Цвіла Україна у серці, Її носив я все життя, Та впав в нерівному я герці Й приніс Матусі розп'яття...* [6, с.55]; *Чи є на світі інша мати, Щоб так дітей своїх любила? Не пишні родять їх напачи, — Їх родить плідна земна сила!* [6, с.67]. Уважаємо, що метафора *Україна — Мати* є похідною від моделі *рідна земля — мати, земля — мати*, що не втратила продуктивності в художній мові попри тривалість побутування. Задеклароване в творах поклоніння землі сягає давніх часів: її вважали живою, такою, що дає життя. За біблійними переказами, із землі створено людину. Вона не лише фізична оболонка, а й духовний генотип людини, нації. Про це й говорить І. Огієнко: «Земля, що її з давніх-давенъ запосів український народ, була надзвичайно родючою, була землею надзвичайно багатою, і вона стала народіві нашому на щастя й на нещастя, — вона завше муляла очі ворогам нашим і вабила їх до себе.

Проте ж земля ця дала родючі соки народові-велетню. Тому народові, що виріт тут своєрідним, великим та дужим, талановитим та тямучим» [8, с.4].

Персоніфікація нашої країни виявляється й по-іншому: *уживанням сома-тизмів: Цариця німка, брате милий, Про Україну й чуть не хоче: Вона відрубусь їй крила. — І слово це моє — пророче...* [6, с.45]; *І Україна вже тремтіла. Немов берізка восени: Вп'ялися п'явкою до тіла Комуністичні дикуни...* [6, с.90].

Часом одухотворення України простежуємо у структурі розгорнутих порівнянь: *Москва душила Україну, Коршак мов пташику ту безсилу, Й вела обманом до загину Народ наш тихий й землю милу* [6, с.79]; *І стала Вкраїна крицева, Як доня улюблена Божя, — Бояри ж змовляють на лева, Росте їхня зрада негожа* [5, с.24]; *Й гула Вкраїна, як ті бджоли, Хмельницький всім підносить духа: Такого Край не знав ніколи, Й росла на дріжджах завірюха!* [5, с.44]; *І тихо спустилась при ній на коліна Гетьманиша поранена Ганна, Й заплакала з нею уся Україна, Вдова й сирота безталанна...* [5, с.118].

Хоча система порівнянь не обмежена лише уподібненням до живих істот: *Бо все для мене Україна, Немов повітря те людині, Й схиляю Богові коліна Лише за Неї я в Святині...* [6, с.59]; *Народ розбив московські грати, Розпалась вікова в'язниця, — Й на Волю вийшла Скорботна Мати. Немов ранкова та зірниця!* [6, с.81]; *І Україна закипіла, Немов у бурю Чорне море, І рада соколом летіла: Вставай на боїще суворе!* [5, с.11]; *Ляхи Вкраїну молотили, Як на льоху сухого снопа, Й зродили ціпом живні сили, Й відкрили кієм в бочці чопа* [5, с.59]; *Тепер із мрій її — руїна, Бо хан із ляхами в союзі, — Й зів'яне скоро Україна, Як без роси калина в лузі...* [5, с.117].

Такі різнотипні конструкції виявляють різні аспекти образу України: грізна, необхідна, ніжна й беззахисна, але найбільше – мордована, підкошена, обездолена, мучена ненаситними сусідами. І. Огієнко не омине політичних роздумів, розмірковуючи про причини безталання України, про зраду, про помилки й долю борців за її незалежність, адже «найголовніша і найсвятіша Ідея Українського Народу, від довгих віків унаслідкування, це: Незалежна Українська Держава» [5, с.5]: *А Русь сама, без України, – То тупуб сам, без голови, І не допустяться до зміни, І битись будуть, як леви... Їм Малоросія – комора, З якої черпають усе, Нова Вкраїна – тільки змора, Яка злидарство їм несе!..* [6, с.49]; *А Україну будувати Тепер не всяк козак спроможен, Бо щоб сягнути що до хати, Про те лиші думає з них кожен* [6, с.51]. *Ми зле Україну творили: Лиш вибивали гопака, – Коли б в одне зібрати сили, Була б нам доля не така!* [6, с.54]; І. Огієнко розмірковує про негативні сторони української вдачі, такі як неєдиність, зрадливність, відсутність згоди, натомість підкреслює позитивні риси – релігійність, побовність: *Ой добре знають комуністи: Як хочеш вбити Україну, То треба церкву запосісти, Їй це буде їй – як ніж у спину...* [6, с.124].

Чітко простежено в творах І. Огієнка метафору *Україна – Руїна*. Однак письменник не допускає фаталізму, пропагує віру в Бога, в справедливість, ревну й чесну працю, які врешті дають надію на крашу долю рідного краю. Концепт *Україна* сконструйовано з позиції людини, яка попри все має надію на краще, яка вірить у можливість впливу на життя, з позиції людини активної, відважної, сильної духом, а тому вільної: *І ясно всім, що Україна – Міцна, нова велика сила, Їй що ця придушена Руїна В собі крищеву міць носила!..* [6, с.84]; *І закипіла Україна, – Не всі хотіли присягати: «Москві не станем на коліна, – Живе козацька ще Січ-Мати!»* [5, с.125].

У проаналізованих контекстах І. Огієнко ототожнює державу й народ, тобто конкретне слововживання лексеми *Україна*, її сполучуваність виявляє об'єднання, перехід одного значення в інше: «країна+люди»: *Новий гетьман, як вовк, шугає І обертає все в руїну, Катусь, палить та карає, Їй на паль садовить Україну...* [5, с.109]; *Їй коли б я міг тобі, мій Краю, Свою віддати в жили кров, Прирік би зараз я: вмираю За тебе, о моя Любов!..* [6, с.59].

Ціннісний вимір концепту (його вагомість) реалізує частота апеляцій, адже що актуальніший концепт, то частіше його ословлюють [7, с.53]. На сьогодні не розроблено показника, який би кількісно вираховував частоту вербалізації концепту. Можуть з цією метою послуговувати частотні словники, однак тут об'єктивності на заваді стає семантична неоднозначність і різноманіття вербалізаторів, а також відсутність лексикографічних праць такого характеру для кожного письменника, а науковця – тим паче. Скажімо, І. Огієнко номенує Україну Вкраїною, Краєм, Рідним краєм, Матірним Краєм, Батьківщиною, Землею твоею, Рідною матір'ю, Скорботною Матір'ю, Матінкою, Матусею, Любов'ю, Державою, Малоросією, Руїною. До цього переліку можна додати ще номени з мовних зворотів: доня Божя, ранкова зірниця, вдова, сиротина, пташка, бджола, калина, берізка, сухий сніп, повітря, Чорне море тощо. Орієнтовним таким показником може стати коефіцієнт насиченості тексту вербалізаторами концептів [7, с.52], але його об'єктивність зумовлена технічним форматом тексту.

Однак стосовно концепту *Україна* в художніх творах І. Огієнка, то в цьому разі не варто включати в методичний арсенал лінгвістики математичні прийоми: навіть неозброєним оком помітна насиченість текстів вербалізаторами концепту *Україна*, а отже – його вагомість.

Висновки. Отож концепт *Україна* в Івана Огієнка – це ключова категорія, структурно-художня домінанта усього доробку подвижника. Наскрізність

образу України у творчості І. Огієнка, частота апелювання до нього – це беззаперечний доказ цьому.

Цей концепт – містка ментальна одиниця, що концентрує найхарактерніші ознаки: країна, народ, жива істота, мати. Багато уваги приділяє автор руйнації рідного краю, кривдження його сусідами-ворогами. Також вербалізація концепту передбачає інші ознаки, які передають українську вдачу: кордоцентризм, позитивізм, релігійність, жертвність, а також роз'єднаність.

Список використаних джерел:

1. Боева Е.В. Актуалізація концепту Україна у поетичному дискурсі Т.Г. Шевченка. *Одеський лінгвістичний вісник*. 2014. Вип. 3. С. 45-50.
2. Етимологічний словник української мови : у 7 т. / ред. кол. О.С. Мельничук (гол. ред.) [та ін.]. Київ : Наукова думка, 2012. Т. 6: У-Я. 568 с.
3. Жайворонок В. Українська етнолінгвістика : нариси. Київ : Довіра, 2007. 262 с.
4. Митрополит Лларіон (Іван Огієнко). Етимолого-семантичний словник української мови. Вінніпег : Волинь, 1994. Т. IV. 557 с.
5. Митрополит Лларіон. Твори. Том третій. Наш бій за державність. Перша частина. Вінніпег, 1962. 224 с.
6. Митрополит Лларіон. Твори. Том четвертий. Наш бій за державність. Друга частина. Вінніпег, 1966. 144 с.
7. Огар А.О. Вербалізація концептів *земля і небо* в українському поетичному дискурсі другої половини 20 ст. : дис. ... канд. філол. наук : 10.02.01 «Українська мова». Дрогобич, 2014. 215 с.
8. Огієнко Іван. Українська культура. Коротка історія культурного життя українського народу. Київ : Видавництво книгарні Є. Череповського, 1918. 272 с.
9. Остапчук В. Концепт України у творчості Т. Шевченка // Київські полоністичні студії. Том XXVI. URL: <http://philology.knu.ua/files/library/polonist/26/13.pdf>.
10. Півторак Г. «Україна» – це не «країна» // Походження українців, росіян, білорусів та їхніх мов. URL: <http://litopys.org.ua/pivtorak/piv12.htm>.

The article deals with verbal expression of the concept *Ukraine* in the artistic heritage of Ivan Ohiienko. It is found out that the concept is structured by four types of attributes: motivational, conceptual, figurative and value. It is the artistic texts that have the greatest potential for a figurative image of Ukraine: the metaphorical models *Ukraine is a living creature*, *Ukraine is a mother*, *Ukraine is Ruin*. The motivating feature is etymological data called «country», «neighborhood», «borderland»; conceptual sign is formulated in the definition of verbalizer word. The value of the concept *Ukraine* testifies to the frequency of appeal to it.

I. Ohiienko was a conscious Ukrainian. Ukraine was very fond of and put it and the Ukrainian Church culture very high, therefore in the works the image of Ukraine is surrounded by an emotional circle. The very first emotion the country is calling is love

In the analyzed contexts, I. Ohiienko identifies the state and the people, that is, the concrete word-formation of the tokens of Ukraine, its connectivity reveals association, the transition of one meaning to another: «the country + people»

The concept *Ukraine* in the work of Ivan Ohiienko is a key category, the structural and artistic dominant of the whole work of the ascetic. The frequency of appealing to his is an indisputable proof of this.

This concept – a bridge mental unit, which concentrates the most characteristic features: country, people, living creature, mother. Much attention is paid to the author of the destruction of his native land, the corruption of his neighbors-enemies. Also, the verbalization of the concept involves other features that convey Ukrainian luck: cordocentrism, positivism, religiosity, sacrifice, and disunity.

Key words: conception, verbalization of the concept, concept of a concept, motivational sign, conceptual sign, image sign, value sign.

Отримано: 14.09.2018 р.

М. І. Пентилюк, І. В. Гайдаєнко
Херсонський державний університет

КУЛЬТУРОМОВНИЙ ПІДХІД ДО ВИХОВАННЯ ОСОБИСТОСТІ В КОНТЕКСТІ НАУКОВОЇ СПАДЩИНИ І. ОГІЄНКА

У пропонованій статті здійснюється аналіз культуромовного підходу до навчання мови у школі та виші, його складників, що є основою сучасної лінгводидактики. Охарактеризовано поняття мовлення, літературна мова, спілкування, мовленнєвий етикет. Особлива увага акцентується на вихованні мовної особистості учня і студента. Усі ці проблеми розглядаються через призму науково-педагогічних поглядів І. Огієнка на роль рідної мови в освіті й формуванні культуромовної, національно-свідомої особистості.

Автори, спираючись на сучасні дослідження, особливу увагу звертають на роль літературної мови у вихованні мовної особистості учня і студента. Акцентують на тих умовах, які забезпечують виховання школярів як мовних особистостей, її професійного удосконалення студентів.

У статті детально аналізується сутність спілкування як основи реалізації культуромовного підходу до формування мовної особистості. Розглядається культура мови як наука, її напрями, пов'язані з нормативністю, варіативністю мовних одиниць, культурою мовлення у дво- і багатомовному середовищі. Акцентується на ролі мовного етикету як функційно-семантичного поля спілкування, на важливості його соціальних функцій та значущості етикетної поведінки комунікантів, особливо в процесі навчання і професійної діяльності. Автори констатують, що, крім практичного значення, висококультурне професійне спілкування має ще й естетичну цінність.

Важливим у мовній освіті є технологія оволодіння культурою мовлення на орфоепічному, словотвірному, лексико-семантичному, граматичному, стилістичному й комунікативному рівнях, на чому наголошує І. Огієнко. Ця проблема активно розв'язується в сучасній середній і вищій школі.

У статті звертається увага на роль у навчальному процесі вчителя-словесника й викладача вищої школи. Саме вони покликані виховувати, формувати й розвивати мовну особистість учня (студента).

Відзначаючи роль сучасних учених-лінгводидактів у дослідженні проблем культури мовлення, автори акцентують на ролі І. Огієнка в розробці теорії і практики культуромовного підходу до навчання рідної мови.

Змістом статті прагнули довести, що ідеї великого вченого-патріота живуть і розвиваються й активно впливають на розвиток української лінгводидактики.

Ключові слова: культуромовний підхід, літературна мова, мовна особистість, комунікативна компетентність.

«Мова – душа кожної національності, її святощі, її найцінніший скарб. В мові наша стара й нова культура, ознака нашого національного визнання. І поки живе мова – житиме й народ, як національність. Не стане мови – не стане й національності: вона геть розпорозить між дужчим народом...» [І. Огієнко]. Ці слова Великого українця якнайкраще розкривають сутність понять «рідна мова», «культура мовлення», «національно-мовна особистість» і спонукають до роздумів над тим, що має стати в центрі виховання сучасної молоді, яким має бути сучасний учень і студент, якими якостями має оволодіти, щоб уважатися справжнім патріотом і громадянином України, врешті бути висококуль-

турною, інтелектуальною розвиненою особистістю. Відповідь на ці питання знаходимо в працях багатьох сучасних учених-лінгводидактів. Проблема культуромовної компетентності знайшла відображення у дослідженнях А. Богуш, Н. Голуб, Т. Симоненко, Л. Мамчур, М. Пентилюк, О. Горошкіної, І. Дроздової, О. Гриджук та ін. У своїх працях вони торкаються лінгвістичного, психологічного, психолінгвістичного, лінгводидактичного підходів до її розв'язання. Однак проблема культуромовного підходу до виховання молоді залишається актуальною. Появляється це зусиллям суржикового мовлення, мовленнєвою небалістю мовців, низьким рівнем культури мовлення і культури взагалі.

У пропонованій статті поставлено за мету визначити найголовніші лінгводидактичні умови культуромовного підходу до мовної освіти в Україні в контексті ідей І. Огієнка щодо ролі рідної мови у вихованні особистості молодого людини та оволодінні нею необхідними засобами для спілкування.

Якщо сучасна освіта орієнтує на виховання всебічно компетентних випускників середніх і вищих навчальних закладів, то культуромовна компетентність людини має бути тим духовним і моральним стрижнем, навколо якого формується особистість людини. Адже розумові і творчі здібності людини залежать від рівня розвитку її мислення і мовлення та від того, як формується її духовний світ.

У широкому багатогранному комплексі культури духовного світу молодого людини особливе місце посідає культура мовлення, що передбачає досить високий рівень її загальної культури, любов до рідної мови, культури мислення. Вершиною мовленнєвої культури, еталоном, точкою відліку явищ, що усвідомлюються, є культурні традиції народу, досягнення майстрів слова, письменників. Культура мовлення розглядається там, де носії національної літературної мови не байдужі до того, як вони говорять, пишуть, як сприймають мовлення в різних суспільних умовах, а також у контексті інших мов, що функціують на певній території.

Саме на цьому свого часу наголошував І.І. Огієнко, акцентуючи на ролі соборної літературної мови. «Соборна літературна мова, збільшуючи культурні надбання нації, стає могутнім оруддям для виховання правдивих талантів і геніїв» [4, с.15]. А на сучасному етапі розвитку нашої держави володіння літературною мовою є еталоном вихованості, внутрішньої культури і культури спілкування.

Літературна мова – це надбання українського народу, результат його історичного розвитку, а літературне мовлення є провідною формою її існування – такий засіб спілкування, що кодифікується як норми зразкового мовлення, яке насамперед забезпечується мовою. Вже сама наявність звукової мови передбачає реалізацію її змісту в акті мовлення. Не менш важливим є рівень володіння мовою. Залежно від того, наскільки добре мовець знає мову, один і той же зміст він виражає більш або менш вдало, правильно, у більш чи менш узвичаєному режимі.

Звернемося до поняття мовлення: що воно означає, як його трактують дослідники. У словнику української мови подається таке визначення мовлення: «діяльність людини, яка використовує мову задля спілкування, вираження емоцій, пізнання навколишнього світу» [7, с.157]. На нашу думку, мовлення – це форма реалізації мови як засобу спілкування, втілення під час комунікативної діяльності її системи в різні види мовної матерії (мовленнєві твори, тексти, котрі можуть сприйматися на слух або органами зору). Справді, мовлення – це практичне користування мовою в конкретних ситуаціях із наперед заданою метою, це діяльність, пов'язана з функціонуванням мови, мовленнєвою діяльністю. Констатуємо, що професійне мовлення ґрунтується на розумінні мови і мовлення. Професійне мовлення – це процес обміну думками в певній галузі знань чи діяльності, у якому б вигляді воно не здійснювалося, це функційна дійсність мови в усіх її ма-

теріальних і ситуативних формах. Реалізується воно в усній і писемній формах, у монологі й діалозі (полілозі). Л. Мацько стверджує, що професійна мова «забезпечує різні комунікативні потреби в професійній сфері, виділяється відповідно до сфери трудової діяльності, у якій вона функціонує, і відрізняється від інших професійних мов своєю лексико-семантичною системою» [2, с.53].

Саме культуромовний підхід до навчання мови на шкільному і вишівському рівнях забезпечує засвоєння української мови з метою спілкування.

Семантично слово *спілкування* має якнайменше три групи значень – створення спільноти, цілісності, об'єднання або обмін інформацією. Нам імпонує визначення поняття спілкування О. Ахманової. Вона зазначає, що «спілкування – це багатоплановий процес установалення й розвитку контактів між людьми, що породжується потребами сумісної діяльності, й уключає обмін інформацією, вироблення єдиної стратегії взаємодії, сприйняття та розуміння іншої людини. Це один із неодмінних елементів спільної діяльності людей у всіх сферах, що полягає у взаємодії як мінімум двох суб'єктів (осіб, груп, соціумів) – комуніканта й реципієнта з метою передачі інформації, взаємовпливу, взаємозміни» [1, с.411]. Отже, вважати мемо, що спілкування – це процес контакту мовців, що включає обмін інформацією, сприйняття й розуміння співрозмовника. Термін *спілкування* І. Огієнко не вживає, але ідея взаєморозуміння, взаємовпливу під час засвоєння рідної мови, підсилена такими чинниками, як духовність, патріотизм, національна свідомість, пролизує всі його праці – мовознавчі, педагогічні, культурологічні.

Розв'язання означеної проблеми має наукове підґрунтя. У теорію літературної мови входить як складова частина культура мови або мовна культура. В останні роки в галузі культури мови розвивалися напрями, пов'язані з 1) варіативністю норми; 2) функціональністю та оцінкою нормативного характеру; 3) співвідношенням позамовних та внутрішньо-лінгвістичних чинників у становленні, розвитку і функціонуванні літературної норми; 4) місцем і роллю літературно-нормативних елементів у структурі національної мови; 5) культурою мовлення у двомовному та багатомовному середовищі тощо.

Останній чинник і визначив культуромовний підхід до мовної освіти молоді, оскільки пов'язаний із функціонуванням на одній території рідної (української), російської та інших мов. При цьому виявляється необхідним урахування структурної й лексичної близькості чи віддаленості мов. Саме цей підхід дозволяє перетворити культурно-мовленнєву діяльність мовців у програму лінгвістичного виховання, вироблення чуття мови, смаку, умінь якнайкраще користуватися рідною мовою. Теоретичною і практичною базою вирішення цих питань повинні стати, в першу чергу, середня й вища школи.

Поняття загальної культури мови і мовлення виявляється в царині духовних і професійних якостей кожної людини. Формування комунікативної компетентності є невід'ємною частиною національного виховання молоді, здатної засвоїти основи мовленнєвої культури і стати національно-мовною особистістю. Це пояснюється: 1) усвідомлення ролі й значення культури мовлення у житті людини; 2) зростання інтересу до себе, своїх можливостей, у плані самоосвіти, самовдосконалення, самоорганізації; 3) посилення ролі національно-мовної самосвідомості; 4) виробленням навичок мовного чуття; 5) уміннями дотримуватися норм української літературної мови, користуватися її виражальними засобами з урахуванням умов і завдань комунікації.

Культура мови розглядається як удосконалена літературна форма вираження передачі думок. Термін «мовна культура» безпосередньо пов'язаний з розвитком теорії літературної мови, що розроблялася зокрема в чеському мовознав-

стві в 30-ті роки ХХ століття. Заслугою лінгвістів було вироблення погляду на мовну культуру як на діяльність, свідому й цілеспрямовану турботу про літературну мову. Одночасно враховувалася й мета цієї діяльності, а також мовленнєва культура тих, хто користується літературною мовою, тобто носіїв мови.

Реалізуючи культуромовний підхід, насамперед звертаємо увагу на: 1) правильність, що пов'язана з дотриманням мовної норми на орфоепічному, лексичному, граматичному, словотвірному, правописному рівнях; 2) точність висловлювання, оскільки поняття «точність» включає два аспекти: точність у відображенні дій і точність висловлення думки в мові. Для нашої проблеми найцікавіший другий аспект, пов'язаний з дотриманням норм літературної мови, оскільки неправильна вимова звуків та їх сполучень, сплутування близьких за звучанням, але різних за значенням слів (міжмовні омоніми) можуть призвести до порушення конкретності у висловлюванні; 3) чистоту мовлення, бо чистим вважається таке мовлення, в якому відсутні елементи, не пов'язані з нормами літературної мови: діалектизми, просторічні слова, а також слова і словосполучення, в яких допускаються помилки інтерферентного характеру, зумовлені впливом російської та інших мов на українське мовлення учнів і студентів.

Культуромовний підхід передбачає дотримання норм мовного етикету, що виявляється в живому безпосередньому спілкуванні комунікантів.

Мовний етикет становить функційно-семантичне поле ввічливо-доброчливих одиниць мовного спілкування в різних етикетних ситуаціях. Щодо проблеми співвідношення етикету взагалі і мовного зокрема, то безсумнівно є те, що мовний етикет пов'язаний із семіотичним і соціальним поняттям етикету. Сам етикет відносно до вторинних моделюючих систем, котрі надбудовуються над первинною моделюючою системою – мовою. Виходячи з факту, що такий універсальний засіб, як мова, є основою комунікаційних систем будь-якого виду, вважаємо етикет окремою цілісною системою, а всі вербальні засоби (мовний етикет) – підсистемою етикету.

Як зазначає О. Тищенко, мовний етикет, реалізований через мовну етикетну поведінку, допомагає подолати труднощі, які виникають під час денесення або сприймання інформації, що часто є наслідком вікових, статевих, соціальних та інших розбіжностей. Визначаючи мовний етикет як «сукупність стандартних словесних формул, уживаних у стандартних ситуаціях» [6, с.59], дослідниця рекомендує комунікантам спрощувати й поліпшувати процес спілкування фахівців певної галузі в будь-якій мовній ситуації. Наприклад: не припускатися типових помилок у сприйнятті співрозмовника (неадекватна оцінка співрозмовника, вплив стереотипу тощо).

Мовні засоби етикету становлять його основу. До них відносять спеціальні (лексичні, морфологічні, синтаксичні, просодичні) засоби вираження ввічливості, спеціальні етичні мовні формули, що утворюють у кожній конкретній мові цілу систему. Це насамперед такі усталені мовні формули, що вживаються під час зав'язування, підтримання та припинення контакту між комунікантами. Мовний етикет включає, крім власне етикетних мовних формул, ще й соціально мовні символи етикетного рівня, форми питань, що використовуються у певних соціально-культурних групах.

В українському національному етикеті можна виділити такі тематичні групи: звертання, вітання, вибачення, подяка, прохання, прощання, а також тематичні групи, куди входять лексеми на позначення побажання та компліменти.

Дотримуючись етикету, людина реалізує важливий принцип спілкування – ввічливість: шанобливе ставлення один до одного, дотримання почуття такту, коректності, міри. Мовний етикет реалізується переважно в усному мовленні. На письмі закріплюються відповідні стереотипи ввічливос-

ті, що їх дослідники називають по-різному: стилістичні формули (М. Гудзій, С. Богуславський), стилістичні трафарети (Д. Лихачов, С. Богуславський), стійкі формули (І. Срьомін), стереотипні формули (В. Мансика), стилістичні шаблони (Б. Ларін), традиційні формули (О. Творогов) та ін.

Як підсумок, констатуємо: етикет – це стійкі формули, що забезпечують прийняття в певному середовищі, серед певних людей включення в мовленнєвий контакт. Правила мовного етикету залежать від мовних ситуацій, до яких належать знайомство, вітання, прощання, поздоровлення, вибачення, прохання, запрошення, пропозицію, пораду, згоду, відмову, співчуття, комплімент, схвалення. Отже, мовний етикет – це усталені часовою традицією правила поведінки людей у певній ситуації, що регулюється доцільним використанням мовних засобів.

Не слід забувати, що мовний етикет – це зовнішній вияв внутрішньої вихованості людей, їх прагнення до порядку й порядності. Оволодіння мовною етикою професійного спілкування – обов'язкова умова підготовки висококваліфікованих спеціалістів, людей всебічно розвинених, з високим культурним рівнем, із багатою духовністю.

Зазначимо, що, крім практичного значення, висококультурне професійне спілкування людей має ще й естетичну цінність. Естетична функція спілкування полягає не лише в тому, що людина одержує насолоду від мовленнєвого слова, а й у тому, що за допомогою мови вона пізнає світ, його закони, набуває знань. Яку б спеціальність не обрав студент, на якій посаді в майбутньому не працював би, він як особистість повинен дбати про культуру професійного спілкування, щоб не зійти на манівці спрощення, вихолощення індивідуального словника, не втратити сили, доступності й точності свого мовлення. Сукупність і система комунікативних якостей визначають рівень культури професійного мовлення студентів, забезпечують повне й ефективне здійснення намірів, урахування різноманітних чинників процесу спілкування. На ці особливості людини неодноразово звертав увагу І. Огієнко [4].

Важливим у мовній освіті є технологія оволодіння культурою мовлення на орфоспічному, словотвірному, лексико-семантичному, граматичному, стилістичному й комунікативному рівнях. Цю технологію забезпечує насамперед середня мовна освіта. Тому дуже важливо дотримуватися культуромовного підходу на всіх етапах шкільного навчання. Розглядаючи проблему «Школа й рідна мова», І. Огієнко особливо акцентує на ролі рідної школи як розсадника культури й розуму людини. «Цілий народ мусить дбати, щоб його школи були тільки рідномовні, бо тільки вони виховують свідому націю» [4, с.36].

І як відлуння думок І. Огієнка відбувається сучасне реформування мовної освіти, коли українська мова стала державною і кожен громадянин повинен досконало володіти і користуватися нею. Ніби в унісон сучасній державній політиці з питань мовної освіти звучать поради вченого, висловлені понад 80 років тому. Він радить дбати про забезпечення шкіль рідномовними підручниками, про добір книжок для шкільних бібліотек, викладання всіх предметів рідною (державною) мовою.

На жаль, не всі настанови вченого і вимоги виконуються. Зустрічаємо прикрі випадки відхилень: часто учителі й учні, особливо в міських школах, на уроках спілкуються українською мовою, а на перервах і під час позакласних заходів переходять на російську. У сільських школах інша ситуація: і на уроках і у позаурочний час тут «панує» так званий суржик (змішування літературної мови з російською або діалектною). Звичайно, це не загальна картина мовленнєвого спілкування в школах, але, на жаль, і не поодинокі випадки. Не оминув учений і шкільну документацію, що має відповідати літературним нормам:

«Шкільне діловодство треба вести тільки літературною (а за сучасними вимогами – українською) мовою» [4, с.37].

Культуромовний підхід стосується не тільки навчання мови, але й усіх предметів. Адже про культуру спілкування має дбати весь педагогічний колектив.

Першочергове завдання культуромовного підходу – навчити учнів, студентів дотримуватися норм літературної мови, удосконалювати сформовані навички спілкування українською мовою, як на уроках, так і в позааудиторній та позааудиторній роботі.

Важлива роль у цьому процесі належить учителеві середньої школи й викладачеві вишу. Особливі вимоги ставляться до вчителів-філологів, які самі мають бути взірцем культуромовної особистості й постійно домагатися високої мовленнєвої культури від своїх вихованців.

Як базовий компонент професійної підготовки майбутнього вчителя мовленнєва культура залежить від знань і володіння нормами літературної мови, уміння використовувати виражальні засоби мови під час спілкування відповідно до мети і змісту висловлювання, про що постійно радив І. Огієнко. У розділі «Учитель і рідна школа» його праці «Наука про рідномовні обов'язки» він зокрема говорить: «Кожен учитель – якого б фаху не був він, мусить досконало знати свою соборну літературну мову й вимову та соборний правопис. Не вільно вчителю оправдовувати свого незнання рідної мови нефаховістю» [4, с.37]. І далі: «Всі вчителі інших предметів мусять завжди звертати пильну увагу, щоб на їхніх годинах панувала чиста літературна мова» [4, с.38].

Одним із головних завдань підготовки майбутнього вчителя-словесника є формування мовної особистості, яка вміє вільно й комунікативно виправдано висловлювати свої думки в будь-якій ситуації, дотримуючись норм літературної мови. Однак у містах та південно-східному регіоні України, за умови контакту двох мовних систем, формування культури українського мовлення студентів філологічних факультетів відбувається при постійній взаємодії рідної (української) і другої (російської) мов. Що стикається з багатьма не вирішеними питаннями, найважливішим з яких є проблема мовного середовища та інтерферентного впливу мов одна на одну.

Не менша відповідальність покладається й на викладачів вищої школи, які покликані удосконалювати культуромовні якості студентів як на рівні загальної культури, так на царині професійного спілкування.

Цій проблемі в останнє десятиріччя присвячено низку солідних наукових розвідок (О. Ковтун, І. Дроздова, О. Гридчук, К. Климова та ін.).

У ключі нашого дослідження актуальною є проблема виховання мовної особистості учня і студентів. І хоч етапи цього процесу різні – мовна особистість учня формується під час навчання в школі, а відповідно особистість студента удосконалюється у виші – вирішити означену проблему можна, дотримуючись культуромовного підходу до навчання мови.

Реалізація культуромовної компетентності, ідеї всебічного розвитку особистості, творчого потенціалу потребує визначення сутності феномену «мовна особистість», її особливостей, місця в сучасній лінгводидактиці. Навчання української мови у школі має спрямовуватися на те, щоб сформувати особистість, яка вільно володіє засобами української мови в будь-якій мовленнєвій ситуації, аргументовано висловлює свої думки, дотримується правил мовленнєвої етики. Відтак, на нашу думку, постає необхідність удосконалення технології проведення занять, способів і засобів навчання, надання пріоритету комунікативно-діяльнісному та функційно-стилістичному підходам до вивчення мовних явищ як підґрунтя для свідомої, осмисленої роботи над формуванням комунікативної компетентності студентів.

До проблеми мовної особистості в лінгвістиці, психолінгвістиці та лінгводидактиці зверталися О. Біляєв, А. Богуш, М. Вашуленко, І. Дроздова, І. Зимня, Ю. Караулов, О. Леонтьєв, Г. Онкович, Л. Паламар, М. Пентилюк, В. Сухомлинський та ін.

На сучасному етапі розвитку лінгводидактики як науки зростає роль формування особистості, що вміє здобувати інформацію з різних джерел, за своєю волею, поновлювати й оцінювати її, застосовувати способи пізнавальної і творчої діяльності. Поступово вирізняється ще один підхід до навчання мови – когнітивно-комунікативний, що має прямий стосунок до розвитку мовної особистості учня і студента.

Сучасна лінгводидактика набирає обертів саме в цьому напрямі – активно формується когнітивно-комунікативна методика викладання мови, суб'єктом якої є мовна особистість учня і студента. Пріоритетним стає питання формування культуромовної компетентності як провідного компонента структури загальної культури і вихованості особистості.

І. Огієнко через уся свою наукову і педагогічну працю активно проводить ідею засвоєння рідної мови й повсякденне користування нею, виховання особистості молодшої людини, що цілком відповідає дослідженням сучасної педагогіки і лінгводидактики і викликом необхідності удосконалення мовної освіти в Україні.

Список використаних джерел:

1. Ахманова О.С. Словарь лингвистических терминов. Москва : Сов. Энциклопедия, 1969. 607 с.
2. Мацько Л.І. Культура української мови. Київ : Академія, 2007. 360 с.
3. Огієнко І.І. Історія української літературної мови. Київ : Либідь, 1995. 254 с.
4. Огієнко Іван. Наука про рідномовні обов'язки : Рідномовний катехізис для вчителів, робітників пера, духовенства, адвокатів, учнів і широкого громадянства. Київ : АТ «Обереги», 1994. 72 с.
5. Пентилюк М.І., Маруніч І.І., Гайдаєнко І.В. Ділове спілкування та культура мовлення. Київ : Центр учбової літератури, 2011. 224 с.
6. Тищенко О. Модель курсу «Мова професійного спілкування». *Дивослово*. 2003. №9. С. 56-59.
7. Словник-довідник з української лінгводидактики : навч. посібник / кол. авторів за ред. М.І. Пентилюк. Київ : Академія, 2015. 320 с.

The analysis of cultural linguistic approach to language study is proposed for state and higher schools. Its components are the base of lingual didactics. Such notions as speech, literary language, communication, linguistic etiquette are characterised here. Special attention is paid to upbringing of students' language personality. All these problems were reviewed in the light of I. Ohienko's views on the role of native language in education and developing cultural linguistic and national deliberate personality. The authors pay great attention to the role of literary language in students' and pupils' upbringing. They accent the conditions which provide pupils' upbringing as language personalities, develop students' professional skills. The special teacher's role is singled out as cultural language professionalists who should spread propaganda of the language culture and demand learning and using it in every day life.

The article defines the essence of communication as the base for realization of cultural linguistic approach in forming language personality. Cultural linguistics as a science, its directions are connected with culture of communication in bilingual and polilingual environmetn, all these problem are discussed here. It accentuate the role of linguistic etiquette as functional semantic field, the importance of its social functions and etiquette behavior of communicators especially in studies and professional activity. The authors state that besides practical meaning professional communication has

aesthetic value too. In language education, the importance is given to the technology of learning cultural language approach on orthoepic word building, lexical, semantical, grammatical, stylistic and communicative levels as it is said in I. Ohienko's works. This problem is actively solved in state and higher schools.

The article underlines the role of language teacher in practical studies. They themselves should educate form and develop linguistic personality of a pupil or a student. Noting the role of modern scientists as lingual didacters in problems of language culture the authors they accent I. Ohienko's role in working out theory and practice of cultural linguistic approach to native language studies. With the help of the article content they tried to prove that great scuntist's ideas long live develop and influence the development of Ukranian lingual didactics.

Key words: language culture approach, literary language, linguistic personality, communicative competence.

Отримано: 24.09.2018 р.

УДК 821.161.2О1/7].08

DOI: 10.32626/2309-7086.2018-15-2.132-136

А. М. Сірант

Кам'янець-Подільський національний університет імені Івана Огієнка

МОВНІ ЗАСОБИ ТВОРЕННЯ ОБРАЗУ БОГДАНА ХМЕЛЬНИЦЬКОГО В ІСТОРИЧНІЙ ПОЕМІ І. ОГІЄНКА «НЕДОСПІВАНА ПІСНЯ»

Стаття присвячена аналізу особливостей вербалізації образу гетьмана Богдана Хмельницького в поетичній рецепції Івана Огієнка. Охарактеризовано динаміку розвитку образу в поемі та мовні засоби, якими послуговувався автор для його творення. Окреслено перспективи подальших досліджень творчості Івана Огієнка в лінгвокультурному аспекті.

Ключові слова: мовні засоби, лінгвокультурна специфіка, лексема, порівняння, мовний образ, моделювання, лінгвістичний прийом.

Теорія поетичної мови, що розвивається на ґрунті комунікативної лінгвістики, не може всебічно розкрити внутрішню естетичну єдність та цілісний зміст поетичного твору. Для неї поетичний твір – лише мовний контекст, у межах якого дослідники розпізнають структурні властивості та функції засобів поетичного виразу та зображення, що використовуються та моделюються в ньому. Вивчення мови національних поетів та прозаїків, на нашу думку, не може бути об'єктивним без урахування підходів, випрацюваних у межах лінгвокультурології, когнітивної лінгвістики, тобто без урахування мовно-етнічного, ментального та індивідуально-психологічного компонентів картини світу кожного окремого автора.

Унікальним явищем для української культури є творчість Івана Огієнка. Вболіваючи за долю своєї рідної землі та свого народу, вчений, літератор, мовознавець, релігієзнавець, церковний ієрарх митрополит Іларіон залишив чималу творчу спадщину, яка має беззаперечну значущість для розуміння й збереження української культури. Осібно у його творчості знаходимо роботи, присвячені визначним постатям в українській історії, зокрема, це постать гетьмана Богдана Хмельницького. Сучасна лінгвістика має значний досвід вивчення мовного образу людини. Це роботи Н. Арутюнової, О. Бондаренка, К. Голобородька,

С. Єрмоленко, А. Пікалової, Ю. Степанова, В. Сухенко, Г. Сютю та інших. Проте, наукових розвідок, які були б присвячені вивченню мовних засобів моделювання образу гетьмана Хмельницького в поемі І. Огієнка «Недоспівана пісня», не було. Тому тему нашого дослідження вважаємо **актуальною**.

Метою статті є з'ясувати особливості мовного представлення образу гетьмана в поетичному дискурсі І. Огієнка. Мета передбачає розв'язання таких завдань: визначення домінантних лексем, якими послуговується автор, моделюючи образ; класифікація лінгвістичних прийомів творення образу Б. Хмельницького; виокремлення індивідуально-авторського та національно-маркованого елементів мовного портрету гетьмана.

Найповнішу характеристику Богдана Хмельницького автор подає в середині поеми: *І всі хочать собі вигоду / Якусь з Козакії здобути. / Але гетьман не дасть на шкodu, / Бо знає добре пах отрути. / Відкритий, щирий у розмові. / Він правду ясно ріже в очі – / Богдан не звик ховатись в слові / Й послив сміливістю лоскоче. / Гетьман говорить по-латині – / Він знає мову цю, як рідну. / І бачать завжди, вчора й нині. / Його одну поставу гідну. / Немов стрільчаста осоко́ра, / Хмельницький зростом був високий. / Велична постать крутогора. / Козак моторний, темноокий. / Бринить задума в нього з чола, / І сяйвом б'ють глибокі очі. / Пошану сіяв він докола. / Як місяць в зрок серед ночі. / Послів приймає – цар державний. / Що зріс в придворній пишній славі. / При ньому збір старшини славний / Боронить честь в блискучій лаві. / Богдан, як тур, міцний на душі. / Та запальний, немов солома. / Йому б носитись в завірюсі / І, як в могилі, душою вдома. / Погляньте в бої на Богдана, / Коли він мчить на коні: / Його не млоїть куля й рана. / Немов зродився на огні* [2, с.342-343]. Тут І. Огієнко доповнює опис моральних та вольових якостей гетьмана описом його зовнішності, який ще більше увиразнює особистісні риси Б. Хмельницького. Типовим для автора є вживання лексеми «ясний» у процесі моделювання художнього образу гетьмана: *Як тільки сонце блисло зрана. / Козаки бились вже в таборі: / Скрізь мріє **стать ясна Богдана**, / Скрізь чуть слова його **суворі*** [2, с.304]; *Чого тобі, **ясний Богдане**, / Так пахне ласка королева? / Таж військо в тебе, як обране, / А зброя їхня – вся крицева!* [2, с.334]. Можна припустити, що автор порівнює гетьмана з місяцем, адже для українського фольклору властивою є сполучуваність такого типу: ясний (ясен) місяць. Слід також звернути увагу на те, що це означення у тексті поеми вживається і щодо козаків, які були у війську Б. Хмельницького: ***Ясні Богданові орлята** / Родили волю для України. / І вся ватага їх крилата / Полякам сіяла руїни* [2, с.320]. На нашу думку, це не є випадковим слововживанням, а використано автором з метою створення образу гідного очільника, який сам виховує своє оточення.

Динаміка розвитку художнього образу гетьмана відбувається паралельно до розвитку подій у романі. Спочатку І. Огієнко характеризує героя через його наміри: *І стало сонце колом в морі, / І на руїни лле проміння. / Думки в **Богдана неозорі** / Кружляли роєм **про спасіння*** [2, с.292], додаючи потім характеристику його сили як засобами прямої номінації (*смільий вояка*), так і метафоризовано (*сталеві м'язи*): *У тебе шабля он при боці, / Я знаю – **смільий ти вояка** – / Хіба самі ви вже не в моці / Забить мечем у справу гака?» / **Богдан** вклонився королеві / Й пішов шукати правди в зброї. / У нього м'язи ще **сталеві**, / Закона знайде він у бої!* [2, с.293].

Цікавим у лінгвокультурному аспекті є використання І. Огієнком символу крила, що є одним із засобів вербалізації концепту ПТАХ: *Але в **Богдана***

довгі крила, / Він хватко вилетів з арешту, — / І знову сяє праця мила / На зло полякам й Юді Пешту. [2, с.297]; На Січ подавсь Богдан на крилах, / З ним — син Тиміш і щирі друзі. / Щодень зростає він на силах. / Вся Січ працює з ним в супрузі. [2, с.298]. Концепт ПТАХ є архетипним концептом, який зустрічається практично в усіх культурах та пов'язаний із концептом ЛЮДИНА, який теж є в усіх культурах як центральний елемент концептуальної картини світу. Тому вважаємо, що омовлення цих значущих для людства концептів через мовне моделювання образу гетьмана є намаганням автора показати важливість його постані не лише для історії української держави, а й у контексті світової історії.

Лінгвокультурну специфіку мають уривки, де для конструювання художнього образу Б. Хмельницького І. Огієнко використовує порівняння, джерелом яких є усно-поетична народна творчість: *Козаки йдуть — невпинна лава. / Гримить музика — грім по горах. / Над ними блискавкою слава / Провадить танця на просторах. / Напереді — Богдан в промінні, / В червонім, з золотом, кунтуші. / Горить бунчук в яснім камінні / І сяйво б'є йому з душі! / Баский румак під возжем крас, / Хмельницький зводить зір високо. / Народу — товпице безкрає. / Де тільки глянуть може око! / Ясні над гетьманом прапори / Рокочуть гордісно про славу; / Нема в нас польської вже змори. / Забито панцину лукаву / Полковники кругом Богдана, / Немов круг місяця ті зорі. / До нього в них — любов і шана. / До нього — відданість в покорі [2, с.337]; Ой то не місяць срібним колом / Посеред зірок в небі грає — / Богдан Хмельницький з ясным чолом, / А з ним — полковництво безкрає [2, с.338]; Богдан, мов вихор, в пацу бою / Летить, як сокіл, на коні. / Не дорожить ніде собою / І б'ється в смертному огні! / в бою, як возждь, на періцимісі / Грозою меч його літає. / Він піде сам хоч б на двісті. / Як буря в полі, грізно грає. / Він сміло рветься в небезпеку. / Як спраглий олень до потоку. / Побіду зорить недалеко / І туром мчить у січ жорстоку. [2, с.305]; Гряде Богдан, як тур, додому. / За руку з ним у танці слава: / Завдав ляхам навк позрому / І перед ним тремтить Варшава! [2, с.334]; Ой то не сонце на світанні / Встає у пурпурі зі сходу — / Хмельницький в пишиному убранні / В їжджає в Києві до народу! [2, с.335].* У наведених контекстах спостерігаємо порівняння гетьмана і з явищами природи, і з небесними світилами, і з тваринами: *гетьман, як вихор, як буря в полі, як місяць, як сонце, як спраглий олень, як тур.*

Ще одним із засобів мовної портретизації є порівняння гетьмана з батьками: *І б'ється об клітку Богдан головою, / І чує; рокочуть гармати. / І рветься душа його сміла до бою / Та клітки йому не зламати... / Чотири вже роки воює за волю. / Як мати горлива за діти. / І ось на заплату попався в недолю, / У хана в кайданах сидіти... / «А там мої браття у крові та в поті. / Мов діти без батька, конають; / Розп'яті ляхами на лютий Голготі, / За втечу мене проклинають... [2, с.371]; та з князем Володимиром: Богдан у Золоті ворота / На білім конику в їжджає. / І сяє все від срібла й золота, / І щастя перліть безкрає! / Так тут в їжджає творець держави — / Князь Володимир і бояри. / І лади їх, ясні Хурави, / Метали хорсові їм дари [2, с.338]; І дзвонять дзвони великодні: / Богдана князем нарекли. / Усі Святителі Господні / Рятують Русь Христову з мли [2, с.341].* Вибір автором саме цих образів для порівняння з образом Б. Хмельницького виявляє світоглядні ціннісні орієнтири українського народу, для культури якого надзвичайно важливим є культ сім'ї. Образ князя Володимира додає до портретної характеристики гетьмана зміст «державець»: *І відновила держава, / Богдан Хмельницький став на чолі. / Упала панцина лукава, / У шовк убрались босі й голі! [2, с.342].*

Про людину, як відомо, говорять її вчинки. І. Огієнко також використовує ситуативний контекст як для мовного моделювання образу, так і для висловлен-

ня власного ставлення до гетьмана: гетьман-миролюбець – **Богдан усіх пустив на волю** – / **Не хоче крові проливати**. / Він їм приборкав лиш сваволо. / Тепер вертайтесь до хати! [2, с.306]; **Дає Замістья викуп добрий**, / **Богдан не хоче лити крові**; / **Відважний завсиди й хоробрий**. / **Та любить зратися в перемови** [2, с.333]; гетьман-восначальник – **Заграли грізно барабани**. / **Махнув Хмельницький булавою** / **Нищо козакам стріли й рани**: / **Усі рвонулися до бою** [2, с.304]; гетьман-християнин і людинолюбець – **Богдан товаришів скликає**, / **Несуться Богу пінопінія** – / **На серці щастя всім безкрає** / **Покрила вонна ніч весіння** [2, с.311]; **Летить селянство до Богдана**, / **Немов пташки небесні в вирій**: / **В козацькій таборі від рана**, / **Нема кінця юрбі цій ширій!** / **Все духовенство до Богдана** / **Потиху з радістю пристало**. / **Бо Церква ятрилась, як рана**, / **В яку вп'ялося ляське жало** [2, с.314]; **В свічках горить Свята Софія**, / **Богдан від щастя ревно плаче**: / **Збулась велична, горда мрія**. / **Збулося марення козаче!** [2, с.339]. Важливим мовним засобом моделювання образу в поемі є створення ситуації оцінки героя іншими: **Вся Січ летить стрічать Богдана** – / **Його, як свята, тут чекали**, / **Йому поклони та пошана**; / **«Він втілить наші Ідеали!»** [2, с.299]; **Богдан бенкетує гучно править**, / **А з ним – лицарства довгі лави**: / **Воно гетьмана в пісні славить** – / **Дав Україні волі й слави!** [2, с.312]; **Богдан на устах у народа**. / **Ім'я його – в обіймах слави**; / **І Україною свобода** / **Крилом майнула без обави** [2, с.313]; **Жінки за гетьмана Богдана** / **Пили в огонь, як чоловіки**. / **При кожному його кохана** / **Жіноцтво вславила навкіи** [2, с.319]; **Богдан подався на Замостя**, / **Бо ви-магало військ до дії**. / **Його приймали скрізь, як гостя**. / **Що всім несе святі надії**. / **Усю дорогу дзвонять дзвони**. / **Народ стрічає з образами**; / **«Почуй, Богдане, наші стони**, / **Вступися, гетьмане, за нами!»** [2, с.331].

Використання автором умовного способу: **Богдан узав би легко місто**. / **Та жаль його, юнацькі чари**: / **Козаки зміяють Львів на тісто**. / **До нитки обдеруть татарини...** / **Веде Хмельницький перемову**, / **Щоб здався Львів без оборони**. / **Посли приходять знову й знову** / **І лєсть плетуть на перегони**. / **Ідка черва гризе Богдана**, / **І час цінний іде ні на що**. / **Не візьмеш ти на розум пана**. / **Розмови з містом – на пропаци**. / **Хто тратить слухуню нагоду**. / **Той часто тратить цілу справу**. / **Богдан би щастя дав народу**. / **Коли б пішов був на Варшаву**. / **Нема орлиної відваги** / **В Богдана з Польщею пірнати**, / **А ще б краплиночку наснази** – / **Й змолв би в порох польські трати**. [2, с.330]; **Богдан був син свого віку** / **І не цікавився юрбою**. / **Не добачав в селянстві ліку** / **Й не вмів повести за собою**. / **Коли б Богдан на власні сили** / **Усе поклав був від початку**. / **Його б події не скосили** / **І Україна мала б хатку**. / **Народ на плечах ніс Богдана**, / **Стелив до сонечка дорогу**. / **Йому ж на думці – доля пана**, / **І забував сірому вбогу** [2, с.378], – омовлене позицію самого автора у трактуванні подій та ролі головного героя поеми у них. І. Огієнко сугестивно висловлює свої інтенції як автора. А наприкінці твору завершується мовний розвиток образу засудженням: **«Ой Богдане, вражий сину**, / **Пощо вірив ти поляку?** / **Ти Україні дав полину** / **І гроба викопав козаку**. / **Таж було тобі, Богдане**, / **Бити ляха до загину**. / **Ти щадив плем'я погане** / **Й зрадив Матір-Україну** [2, с.378] **та жазелем: Нещасний гетьмане Богдане**, / **Пощо зв'язався ти з Московою**, / **Пощо дитя своє кохане** / **Віддав у пастку з головою?** [2, с.411].

Мовний простір митця охоплює фактично всі лексико-семантичні елементи національної кодифікованої системи, яка має потужний арсенал засобів для виразнення художнього мовлення, моделювання художніх образів, максимально точного передавання особливостей описуваної епохи як базового елементу картини світу художнього твору. Перспективним вважаємо аналіз мовного образу Богдана Хмельницького в порівняльному аспекті у творчості як поетів, так і прозаїків різних історичних періодів.

Список використаних джерел:

1. Голобородько К.Ю. Ідіостиль Олександра Олеся: лінгвокогнітивна інтерпретація : [монографія]. Харків : Харк. іст.-філол. т-во, 2010. 527 с.
2. Огієнко І. (митрополит Іларіон) Богдан Хмельницький / упоряд., авт. передмови і коментарів М.С. Тимошик. Київ : Наша культура і наука, 2004. 448 с.
3. Пікалова А.О. Вербалізація концепту людина в поетичних текстах М. Стельмаха : дис. ... канд. філол. наук : 10.02.01. Харків, 2008. 233 с.
4. Поворознюк С.І. Семантико-стилістичні особливості інтерпретації образу Богдана Хмельницького в історичному дискурсі Івана Огієнка URL: file:///C:/Users/home/Videos/loisn_2015_12_42.pdf.
5. Степанов Ю.С. Константы: словарь русской культуры. Опыт исследования. Москва : Языки русс. культуры, 1997. 824 с.

The article is devoted to the analysis of the features of verbalization of Hetman Bogdan Khmelnytsky's image in the poetry reception of Ivan Ohienko. The theory of poetic language, which is developing on the basis of communicative linguistics, can not comprehensively disclose the internal aesthetic unity and integral content of the poetic work. Due to it the poetic work is only a linguistic context within which researchers recognize the structural properties and functions of the poetic expression and image used and modeled therein. In our opinion, the study of the language of national poets and writers can not be objective without taking into account the approaches, worked out within linguoculture, cognitive linguistics, that is, without considering the linguistic, ethnic, mental and individual psychological components of the picture of the world of each individual author.

The creative work of Ivan Ohienko is a unique phenomenon for Ukrainian culture. Insisting on the fate of his native land and his people, the scholar, writer, linguist, religious scholar, ecclesiastical hierarch, Metropolitan Ilarion left a considerable creative heritage that has unquestionable significance for understanding and preserving Ukrainian culture. Personally, in his work, we find works devoted to outstanding figures in Ukrainian history, in particular, it is the figure of Hetman Bohdan Khmelnytsky. Modern linguistics has a significant experience in studying the linguistic image of a person. These are the works of N. Arutiunova, O. Bondarenko, K. Holoborodko, S. Yermolenko, A. Pikalova, Y. Stepanova, V. Sukhenko, G. Siuta and others. However, there was no scientific research that would be devoted to the study of linguistic means of modeling the image of Hetman Khmelnytsky in the poem by I. Ohienko «Unfinished song». Therefore, we consider the subject of our research to be relevant. The purpose of our article is to elucidate the peculiarities of the linguistic representation of Hetman's image in the poetic discourse of I. Ohienko. The goal involves solving such problems: the definition of dominant lexemes used by the author to create the image; the classification of linguistic methods of creation of B. Khmelnytsky's image; the outlining of the individual-author's and national-marked elements of the Hetman's linguistic portrait.

The dynamics of the image in the poem and the linguistic means used by the author for its creation were described. Perspectives of further researches of Ivan Ohienko's creative work in linguocultural aspect are outlined.

Key words: linguistic means, linguistic-cultural specifics, lexeme, comparison, lingual image, modeling, linguistic technique.

Отримано: 16.09.2018 р.

Т. М. Сукаленко

Національний університет державної фіскальної служби України

ЛІНГВОКУЛЬТУРНИЙ ТИПАЖ «ПАНІ» В УКРАЇНСЬКОМУ ХУДОЖНЬОМУ ДИСКУРСІ ХІХ ст.

У статті розроблено модель опису лінгвокультурного типуажу «пані», зафіксованого в українському художньому дискурсі ХІХ століття з урахуванням його поняттєвих, образно-перцептивних, оцінних і ціннісних характеристик. Запропоновано аналіз лінгвокультурних типажів, що представляють собою впізнавані узагальнені образи представників певних соціальних груп, чия поведінка була зумовлена загальними етнокультурними домінантами і мала значний вплив на формування колективного світосприйняття в Україні. Стаття містить проміжні результати дослідження типуажу «пані». Поведінкові характеристики типізованої особистості пані розкрито на матеріалі творів української літератури ХІХ століття. У структурі типуажу «пані» виокремлено основні фрейми: «Соціальний стан і соціальна поведінка», «Внутрішні моральні характеристики», «Зовнішні характеристики», «Мовні характеристики», «Дозвілля».

Ключові слова: художній дискурс, підросійська Україна, підавстрійська Україна, лінгвокультурний типаж «пані», поняттєві, перцептивно-образні і ціннісні характеристики, фрейм.

Історія зберегла нам дуже мало імен тих наших жінок, які широко працювали і для свого народу і тим стояли понад звичайними жінками. Але все-таки – подібні були, починаючи з великої княгині Ольги.

*(Митрополит Іларіон (Іван Огієнко).
Життєписи великих українців).*

Типаж «пані» представлений в українській літературі ХІХ ст. в творах Т.Г. Шевченка («Марина», «Варнак», «Утоплена»), М.П. Старицького («Не судилось» (Панське болото)), Г.Ф. Квітка-Основ'яненко («Конотопська відьма»), І.С. Нечуя-Левицького («Чортяча спокуса», «На гастролях в Микитянах», «Дві московки»), «Хмари», «Бурлачка», «Телеграма до Грицька Бинди», «Причепка»), М.Л. Кропивницького («Доки сонце зійде, роса очі виїсть», «Глитай, або ж павук»), І.Я. Франка («Фригація», «Маніпулянтка», «Не спитавши броду», «Великий шум») та ін.

Мета дослідження – визначити фреймову структуру типуажу «пані». Матеріалом слугували різноманітні словники української мови і художні дискурси ХІХ ст. Використаємо методику опису для встановлення поняттєвих, образно-перцептивних і ціннісних характеристик типуажу, в основу покладено теоретичні напрацювання і схеми, які запропонували О.О. Дмитрієва і В.І. Карасик [6, с.89].

Проаналізуємо поняттєві характеристики зазначеного концепту «пані». У словнику Б.Д. Грінченка *пані* тлумачиться як «барыня, госпожа. При фамиліи, родственным или служебномъ титулъ и пр. прибавляется изъ вѣжливости, какъ русск.: госпожа. Съ притяж. мѣст. или существительнымъ, указывающимъ на принадлежность мужчинѣ, кромѣ прямого значенія, также: жена. *Приїхала в своїм ридвані мов сотника якого пані*» (І.П. Котляревський. Енеїда, с.39) [1, т.3, с.92].

Подібне розуміння цього слова наводить і В.І. Даль: *пани (панія) – «барыня»* [2, т.3, с.16].

Про зміст позначення «пані» в XIX ст. дає інформацію також «Словник української мови», де подано не тільки сучасні тлумачення цього слова, але й історично віддалені: 1. «Заміжня поміщиця в старій Польщі, Литві, дореволюційній Україні і Білорусії // перен., ірон., зневажл. Жінка, яка виділяється розбещеною поведінкою, нетрудовими звичками, надто витонченими манерами і т. ін. 2. Особа жіночої статі, що займала привілейоване становище в дореволюційному суспільстві. // Особа, що має владу над іншими; володарка, хазайка. 3. У старій Польщі, Литві, дореволюційній Україні і Білорусії – ввічлива форма звертання або називання стосовно до осіб жіночої статі привілейованих верств суспільства // У сучасній дійсності – ввічлива форма звертання, згадування, звичайно до офіційної представниці чи громадянки іншої держави // Шаноблива форма звертання до жінки в усній народній мові» [5, VI, с.44]. На позначенні *пані* також вживається і розмовна форма *панія* – «те саме, що пані» [5, VI, с.47].

Дані словника української мови дають підставу для висновку, що позначення «пані» у XIX ст. використовувалось відносно двох типажів – поміщиць і жінок вищого класу.

Розглянемо образно-перцептивні, оцінні і ціннісні характеристики типажу «пані» в українському художньому дискурсі XIX ст. Частіше перший типаж фіксується в українській літературі підросійської України, другий – у літературі, створеній в Австро-Угорській імперії.

Типаж «пані» – поміщиця знайшов відображення в творчості багатьох письменників підросійської України. Він зустрічається у М.Л. Кропивницького, І.С. Нечуя-Левицького, Марко Вовчок, наприклад: *Соломія. Постривай, може, я його розбудю. Тільки, сестричко, йди з горниць, – там у саду підожди абоцю; бо як пані постереже – лихо буде! Вона ще не спить (М.Л. Кропивницький. Доки сонце зійде, роса очі виїсть); В Микити при цій думці чорні, як терен, круглі очі аж закрутились. Ця думка одразу промкнулась йому несподівано в голову. Він спотання схопився з лави, дрібно застукотів закаблуками по цегляному помості в пекарні й швидко посакав по крутих сходах вгору до панії (І.С. Нечуй-Левицький. Телеграма до Грицька Бинди, с.562); Київська панія не слала б до тебе листа по дротах так собі, дурнички, – сказав писар з-за стола (І.С. Нечуй-Левицький. Телеграма до Грицька Бинди).*

В українському художньому дискурсі XIX ст. знайшов відображення також типаж «пані» – жінка привілейованого класу: *Панія Висока запримітила те і яось цілим лицем моргнула на молодого Радюка (І.С. Нечуй-Левицький. Хмари); Через свою веселу вдачу й гарний голос він [Воздвиженський] подобавсь паннам і паніям (І.С. Нечуй-Левицький. Хмари, с.108); Коли це одразу, неначе вітром, одчинились обидві половинки дверей. В залу вступила з повагою, тихою ходюю й трохи по-театральному пані Лемішківська і тишином поклоном привітала Яся, що схопився до неї назустріч (І.С. Нечуй-Левицький, Причепи, с.169).*

Виділимо основні напрями зображення цих типажів, використавши поняття фрейму, яке широко представлено в літературі з когнітивної лінгвістики. Фрейм у лінгвістиці має такі дефініції: 1) «фрейм як система вибору мовних засобів – граматичних правил, лексичних одиниць, мовних категорій, – пов'язаних із прототипом сцени (Ч. Філлмор); 2) фрейм – сукупність стандартизованих дійсних і потенційних знань про явища, що мають складну багатокomпонентну структуру, цілісне уявлення про багаторівневий концепт (З.Д. Попова, Й.А. Стернін, А.П. Бабушкін); 3) фрейм – когнітивна модель, що репрезентує знання й оцінки, пов'язані з конкретними, часто повторюваними ситуаціями (Ф. Унгерер, Х.-Й. Шмідт); 4) фрейм як одиниця знань, організована навко-

ло концепту, що містить відомості про суттєве, типове та можливе для цього концепту в межах певної культури (Т.А. Ван Дейк, Р. Богранд, В. Дреслер)» [3, с.140]. О.О. Селіванова в термінологічній енциклопедії «Сучасна лінгвістика» подає таке визначення фрейму: «це структура репрезентації знань, у якій відображено набуту досвідним шляхом інформацію про деяку стереотипну ситуацію та про текст, що її описує, а також інструкцію з її використання» [4, с.645].

Отже, різноманітність підходів до визначення багато в чому пов'язана з неоднорідністю концептуального наповнення фреймів. Зокрема, специфічні особливості спостерігаються в фреймовому представленні лінгвокультурних типажів. Під лінгвокультурним типажем розуміємо стереотипне уявлення про мовні особливості будь-якої соціальної групи, яка існує в рамках певної лінгвокультури в будь-який період її історичного розвитку.

Лінгвокультурні типи є відрізняльними засадничими концептами, в межах яких формується чітко визначені фрейми. У структурі типажу «пані» виокремлено основні фрейми: «Соціальний стан і соціальна поведінка», «Внутрішні моральні характеристики», «Зовнішні характеристики», «Мовні характеристики», «Дозвілля».

Фрейм «Соціальний стан і соціальна поведінка». У зображенні типажу «пані» в художньому дискурсі робиться постійний акцент на означення багата. Однак, слід зауважити, що ця характеристика була відносною і риса «багатство» могла свідчити не стільки про реальні високі статки поміщиці, а принаймні те, що вона так сприймалася в народній уяві. Наприклад, у І.С. Нечуя-Левицького «Телеграма до Грицька Бинди» пишеться: *Марія Нечаєвська [пані] була дуже багата* (І.С. Нечуй-Левицький. Телеграма до Грицька Бинди).

В іншому оповіданні ми ставимо під сумнів це багатство, оскільки типаж «пані» Марія Нечаєвська характеризується як така, що в неї отелилася корова: *В багаті кїївської добродійки Марії Нечаєвської [пані] в місяці квітні отелилась корова* (І.С. Нечуй-Левицький. Телеграма до Грицька Бинди).

У Марко Вовчок засобом розвінчання багатства виступає зображення інтер'єру панської кімнати, письменниця звертає увагу на все, що блищить, багато міді: *І в кімнатах у нас було гарно: вичищено, вилощено, покрашено, – і кріслечко, і стільчик, усе як сід, по-панськи. Було, пані кам'яних цяцьок понаставляє, чарочок, мисочок з зеленого, з червоного скла. Був у неї і собака з міді кований, і зайчик череп'яний, мережані ушка. Все те ні до чого, а вкупі воно блищить і на очі навертається, і рябіє – аж б'є* (Марко Вовчок. Ледащиця, с. 85).

Зображені дрібні інтер'єри не свідчать про високе соціальне положення цих поміщиць, оскільки інтер'єри навертають на думку про те, що перед нами дрібна поміщиця, для якої характерний патріархальний уклад життя.

Довгенько-таки ми сиділи та журились, поки дождались. «Пані встала», – кажуть. Кликнули нас до *покоїв*. *Увійшли. Аж в очах нам замитіло: і зеленіє, і червоніє, і біліє, і синіє... чого там нема! Може, доводилось зазирнуть у жидівську крамницю? всього багацько; зразу й не розбереши, що добре, а що, вибачайте, годиться в сміття викинути, аби людей дурити, аби, бабо, рябо? Так і тут: по кутках блищить, по стінах сяє* (Марко Вовчок. Вкуп, с. 77).

Відповідно до свого соціального й майнового стану проводиться опис внутрішнього світу дрібних поміщиць і дворянок.

Фрейм «Внутрішні моральні характеристики». У літературі XIX ст. поміщиця представлена як пихата жінка. Ця риса повторюється у різних письменників:

– *До Іванихи Дубихи? – питає він зчудовано. – Так?*

– *Так. Вона моя мати.*

– *То гонорна пані, – відповідає і майже свиснув. – Здалека кусає.*

– *Моя мама богомільна, робить людям добре, саму правду любить.*

- Та що з того? – обзивається він.
– Ніщо. І тихо в нашій хаті, лиш вона та я і святі ікони; красно так і люблю...
– Ще тебе в черниці дасть, – жартує він.
– Може, й дасть, якщо коли захочу.
– Як не посватаю.
Вона спаленіла.
– Чи підеш, за мене?
– Як захочу, піду (О.Ю. Кобилянська. В неділю рано зілля копала, с.15).

Ця ж риса фіксується і в Марко Вовчок, яка характеризує пані як пихату, порівнює її з добрим качаном у городі, яка зверхньо дивиться на простих людей і може лише генералові любенько в вічі глянути: **Пані його до себе зараз покликкала. Вона в нас, як говорить з яким чоловіком, сидить собі просто, як добрий качан у городі, і все роздивляється, які в тебе брови, які уси, яка одежа на тобі. Хіба б який генерал, щоб вона голівку схитнула набік або глянула в вічі любенько** (Марко Вовчок. Випук, с.78-79).

У художній літературі ми маємо змогу простежити не тільки авторські характеристики внутрішнього світу пані, а й сприйняття цього типажу народом.

У народній уяві пані виступає з означенням гордої і строгої: *Однак не така вже кров у Гриця, щоб він довго з тугою в серці возився. Одного поранку осідлав свого чорногривого коня і подався в село, де жила Іваниха Дубиха з своєю гарною донькою, їздить там по селу, вдаючи, що за справунками, а за Іваниху Дубиху все попри те розпитує. Чи горда вона дуже і неприступна? Строга дуже пані?*

– **Горда дуже**, – кажуть, – і **строга**, а для своєї доньки то, здається, чи не самого боярина вижидає.

– А донька? – питає.

– За жодного не хоче й чути. Досі відмовляє всім як одному, – розказують. – Каже, що не «по душі» і не хоче (О.Ю. Кобилянська. В неділю рано зілля копала, с. 17).

У народній уяві пані приписується *деспотизм*:

Так-то проживає Олеся, працюючи без спочинку, без утоми; так і рік цілий минув, як одна година. Все на панщині, в роботі. **Пані така, що й одпочити не дасть: роби та й роби!** Де вони на роботі, і вона туди вийде, і столичок за нею винесуть; сяде та все **картами розкидає**: се вже у неї перва була **забавка**. Сидить, тільки очима поводить та вигукуює: **«Робіть діло! робіть! не лінуйтеся!»** (Марко Вовчок. Козачка, с. 56).

Риси пихатості, гордості, деспотизму дуже часто поєднуються з характеристикою жорстокості, злості:

А **пані** куди далі, то все **злісливши, усе лютиши**: аби я трохи спізнилась, забарилась: *«Де була?»*, та й стріне мене на панському порозі лиха година (Марко Вовчок. Інститутка, с. 280);

Злодійка! Злодійка! – картає пані бабусю, вкогтившись їй у плече, і соває стару, і штовхає.

– Не по правді мене обмовляєте! Я не злодійка, пані! Я вік ізвікувала чесно, пані!

– Ти ще зо мною заходиш?

Та зо всього маху, як сокирою, стару по обличчю! (Марко Вовчок. Інститутка, с. 287).

В українській літературі XIX ст., створеній на території Австро-Угорської імперії, відкривається нова тема в зображенні жінки в службовій діяльності: *Хоч пані Грозицька, неважаючи на повних десять літ, просиджених уже на тім кріс-*

лі при бюрі рекомендованих листів, не була ще нічим більше, як тільки також маніпулянткою і на жадну вищу рангу не мала надії, не хочаби рушатися зі Львова на провінцію, то все-таки силою свого старшого віку і давнішої служби **займала в бюрі певне начальне становище** (І.Я. Франко. Маніпулянтка, с.59-60).

У творчості І.Я. Франка пані зображена як жінка-службовець. Її властиві такі риси, як

- працьовитість, знання справи:

Роблячи що до неї належало, вона, проте, знала і бачила все, що робили інші в бюрі. Найменше занедбання товаришки, невинний жарт, трохи голосніший усміх або живіший рух – усе се стрічало її докірливий погляд або нагану. Була немовби сумління бюра, холодна і нелицеприятна душа тої машини, що звільна і систематично висисала молодість, жвавість і свіжість працюючих у ній жєнщин (І.Я. Франко. Маніпулянтка, с.59-60);

- пунктуальність:

Пунктуальна в сповнюванні своїх обов'язків, які, незважаючи на всю свою ваготу, були для неї майже одинокою дошкою рятунку по розтпоцєнні її життєвого корабля, була вона також не менше строгою і ригористичною супроти інших. Працюючи під її холодним, чисто бюрократичним оком, чула Цєля подвійно тягар і одвічальність своєї служби (І.Я. Франко. Маніпулянтка, с.59-60);

- дисциплінованість, дотримання порядку:

З ударом дев'ятої години – ані на хвилю скоріше – пані Грозицька встала зі свого крісла, посипала піском і замкнула свою книгу, поскладала на купки понумеровані вже на завтра рецепіси, осібно польські, а осібно руські, устала в порядку тягарики від листової ваги, поскладала пера, заткала каламар, – одним словом, збрїла на своїм бюрку взірцевий порядок, нарушуваний тільки множеством плям від чорнила на грубій бібулі, якою для оцїадности прикрите було зелене сукно бюрка (І.Я. Франко. Маніпулянтка, с.75).

Фреїм «Зовнішні характеристики». У художній літературі сформовані певні стереотипні уявлення про зовнішність пані. В уявленні письменників XIX ст. пані «поміщиці» були схильними до повноти: *Обідньої вже доби сама пані вкотила, як на колесах; пухля така, ніби на дрїжджах зїїшла; у персях, у атласах...* (Марко Вовчок. Викуп, с.77);

Пані наша була не перволіток та й не яка стара; а з себе була висока, огрядна, говірки скорої, гучної (Марко Вовчок. Ледащїня, с.85).

Риса огрядна (пані) повторюється і в Лесі Українки: **Пані** я не знала. Вона була огрядна: на рудому, червонястому волоссі стриміла зелена жокейська шапочка, такої форми, як і в Анатоля. Анатоль, видно, побачив Аллу Михайлівну, зняв шапочку і широко махнув нею в повітрі, потім спустив низько, мало не до стремєна. Руда пані повернула голову в наш бік, засміялась і схилилась до Анатоля, щось, певне, говорячи (Леся Українка. Над морем).

Якщо пані «поміщиця» в художній літературі XIX ст. переважно постає огрядною жінкою, то пані – «жінка-службовець» худорлявою: **Пані** Грозицька справді сиділа вже на своїм місці і з звичайним своїм понурим видом приймала рекомендовані листи. Була то жінка поверх 45 літ, з сивіючим уже волоссям, з подовгастим і жовтим, мов пергамін, лицем, з полинялими очима і тонкими безкровними губами. Була вдовою по якимсь збанкрутованім купці; зі свого скупенького поштового зарібку мусила виховувати троє дрібних дітей. Тим-то й не диво, що взиалася під тягарем грїзоти і праці не стільки бюрової, скільки домашньої, і що той тягар висасив у її серці всяку Іскру веселості і радісного погляду на світ (І.Я. Франко. Маніпулянтка, с.59-60).

Фрейм «Мовні характеристики». Соціальному стану і соціальній поведінці пані, де превалює ознака злість, відповідає і мовна характеристика цього персонажу. Це такі контексти: *Було, поки лає [пані], корениць – несила моя, сльози ринуть, а наплачусь добре, утрюсь...* (Марко Вовчок. Інститутка, с. 280).

Не відрізняється позитивною оцінністю і мовлення старої пані: *..., а заговорить [стара пані] – тільки шам-шам, одразу й не розбереш; так куди вже бійка! не на умі* (Марко Вовчок. Інститутка, с. 256).

Не оминули письменники XIX ст. типову рису жіноцтва як балакучість, яка приписується і пані «поміщиці»: *Повели нас у покої. Вискочила пані. Мабуть, бачили ви не раз і не два тих ляховок? Всі вони прудкі, та веселі, та говіркі. І ся така ж була. Як почала вона говорити, то й за себе все сказала, і за нас одповістила. Та так-то хутко та шпарко! сама аж ізвивається перед нами* (Марко Вовчок. Одарка, с. 66).

Показовим є те, що, як правило, пані були російськомовними, а у сцені розмови пані з Павлом показано намагання її вивчати і українську мову:

[Пані:] *Невже ви думаете, що я не понимаю новых идей? Не... не... сочувствую им? Ужасно трудно.*

[Павло:] *Та ви не трудитесь, пані, кажіть по-своєму: гражданку ми вчили.*

[Пані:] *Не кепкуйте! Я хочу пересилити себе, хочу вивчитись... своєї мові...*

[Павло:] *Навіщо вона вам? Адже з мужиками знакомства водить не будете?*

[Пані:] *А ви б уже хотіли, щоб я з простим, грубим мужиком расуждала, одкривала ему душу свою? Не доставало! Та... що він і пойма!* (М.П. Старицький. Не судилось (Панське болото)).

Для мовної характеристики типажу пані показовим є також використання французької мови: **Пані Гордієнкова** *подивилась на Жоржика і скривилась.*

– *Qu'il est laid, vulgaire!* – сказала вона по-французькому до чоловіка.

– *Иноді в негожому тілі душа гарна буває,* – сказав я на це. – *А ця дитина дуже добра. Як він любить свого братика!*

Пані Гордієнкова трошки збентежилася, що я зрозумів її французьку фразу, а Жоржик, – чи то почувши мої слова чи то інстинктом прочуваючи, що його мають розлучити з братом, потягся до Васі і взяв його за ручку (М.П. Левицький. Шкільні товариші, с. 388).

Фрейм «Дозвілля». У художній літературі XIX ст. зображено дрібне патріархальне дворянство. Відповідно до цього статусу джерелом доходу були дрібні заробітки. Не дуралася пані здавати в найм кімнати, столувати когонебудь за плату, навіть спостерігати за веденням сільськогосподарських робіт: *Половину будинку пані оддавала якимсь паничам під найми; ще й столувала їх, – з того й жила, небога. А чоловік її десь далеко служив; ми його й не бачили. Та й панії було байдуже.*

Паничі скучати їй [пані] не давали: щодня, щовечора з нею бавились, то в карти грали, то пісеньок співали... (Марко Вовчок. Ледащиця, с. 86);

Пані, було, на картах столовникам долю вгадує або що розказує, іноді співає... (Марко Вовчок. Ледащиця, с. 92).

У художній літературі XIX ст. ми можемо побачити деякі натяки на типово проведеного часу пані. У підросійській літературі пані любить погадати на картах, іноді вдається до співу, а в підавстрійській – пані розмовляють про літературу. У О.Ю. Кобилянської читаємо: *Невеличке товариство, яке складалось з кількох літератів, артистів і деяких молодих інтелігентних осіб, що було і нині, як не раз вже, зібране у поважнім домі пані Б...к, було сього вечора незвичайно оживлене.*

Ведено дискусії про літературу, про штуку, театр, про містику, яка втискалася чимраз більше в північне письменство, а в кінці про тон, який панував в українській журналістиці і молодіжці. Балакано про жіноцтво і мужчин, а в кінці зійшло на «подружжя».

Одна молода учителька поставила питання, чи ліпше артистам одружитися, чи ні, бо, – додала поважно, – «двом панам годі служити».

Більшість голосів пішла за подружжям.

– І чому ж би ні? – запитав один професор, котрий недавно одружився і був зі свого кроку незмірно уцасливлений. – Жінка – се ж найліпший наш товариш, отже, і найциріше прихилиться до всякої нашої праці, артистичної чи практичної. Вона піддержує нас морально, коли тратимо віру чи в себе, чи в свій талант і свою працю. А коли артист останеться безженний, то яка в нього дума на самоті в гору? О, се зовсім хибний погляд, що подружжя обмежує свободу артиста, стісняє його в політі, обтяжує його обов'язками родинними, паралізує його фантазію і творчість духа. На мою думку, се – неправда. Чи не так, мої панове, – звернувся до одного маляра і музики. – Ви ж артисти, отже, можете самі вияснити сю справу. Я не артист, а звичайний чолов'яга.

Артисти усміхнулися і здвинули плечима. Припадом, не був з них жоден одружений (О.Ю. Кобилянська. Ідеї); Але я раз була у пані Н., там було значне товариство (О.Ю. Кобилянська. З юних літ Марії).

Отже, як свідчить проведений аналіз, українська художня література ХІХ ст. зверталася до типу «пані». У літературі підросійської України превалює зображення небагатих дрібних дворянок. Відповідно до цього в літературі певне місце займає розкриття типу пані «поміщиці» через стосунки з селянами. Вона постає пихатою, гордою, строгою, деспотичною, жорстокою і злою.

У літературі півавстрійської України ми зустрічаємо новий напрям зображення жінки привілейованого класу – жінки-службовця. Їй приписані такі риси, як працьовитість, знання справи, вміння організувати роботу, пунктуальність, дисциплінованість, дотримання порядку.

У художній літературі сформовані певні стереотипні уявлення про зовнішність пані. Поміщиця зображена, як правило, жінкою, схильною до повноти, жінка-службовець – худорлявою.

Важливим джерелом розкриття персонажу «пані» стали мовні характеристики. Акцентується увага на тому, що «пані» користувалася російською, французькою мовами, у вивченні української стикалася з певними труднощами.

Художня література ХІХ ст. дає уявлення і про дозвілля «пані». Зокрема, пані «жінка привілейованого класу» показана в розмовах з рівними, ці питання стосуються літератури. Таке зображення контрастує з пані «поміщицею», де проведення часу приземлене – це гадання на картах, співи тощо.

Список використаних джерел:

1. Грінченко Б.Д. Словарь української мови : в 4 т. Київ, 1958-1959. (перевиданий).
2. Даль В. Толковый словарь языка : в 4 т. Москва : Рус. яз., 1989.
3. Коляденко О.О. Термін фрейм у лінгвістиці. *Термінологічний вісник*. Київ, 2013. Вип. 2 (1). С. 139-144.
4. Селіванова О. Сучасна лінгвістика: Термінологічна енциклопедія. Полтава : Довкілля-К., 2006. 716 с.
5. Словник української мови : в 11 т. / [за ред. І.К. Білодіда] ; Інститут мовознавства ім. О.О. Потебні. Київ : Наук. думка, 1970-1980.
6. Сукаленко Тетяна. Когнітивна матриця типу «пані» (в хронологічній перспективі). *Мова і суспільство*. 2015. №6. С. 89-96.

The research introduces a new approach to linguistic modeling of national character through description of linguistic and cultural types as generalized recognizable images of representatives from certain social groups, whose conduct was preconditioned by common ethnical and cultural dominants and affected the process of formation of collective mentality in Ukraine. The present report shows the intermediate results of analysis of the type «pani» (mistress) in the linguistic-cultural aspect. The author considers behavioristic parameters of typified individuality of «pani» (mistress) in Ukrainian literature of the 19th century guided by the ideas suggested in several publications of prof. V.I. Karasyk, which are devoted to new trend in linguistic and cultural studies – the theory of linguistic and cultural types. The paper analyzes notional characteristics of the defined concept which make «notional framework of linguistic and cultural type» and have important features that are fixed in dictionary definitions and certain contexts. Apart from those characteristics of the type «pani» (mistress) presented in dictionaries, it is important to consider perceptive and evaluative characteristics of the type «pani» (mistress), which could be traced in artistic discourse of the 19th century. They form typical images of appearance, age, behavior manners and types of activities / leisure of the type «pani».

In the structure of type «pani» (mistress) the author of the article singles basic frames: «Social state and social behavior», «Internal moral characteristics», «External characteristics», «Speech characteristics», «Leisure».

Key words: fiction discourse, Ukraine under the russian ruling, Ukraine under the austrian ruling, linguistic and cultural type «pani», conceptual, perceptual, figurative and evaluative characteristics, frame.

Отримано: 21.08.2018 р.

УДК 81'811. 161.2

DOI: 10.32626/2309-7086.2018-15-2.144-149

В. А. Тимкова

Вінницький національний аграрний університет

ВИВЧЕННЯ ПРОФЕСІЙНОЇ ФРАЗЕОЛОГІЇ СТУДЕНТАМИ АГРАРНОГО ПРОФІЛЮ КРИЗЬ НАУКОВИЙ ДИСКУРС ІВАНА ОГІЄНКА

У своєму дослідженні ми аналізуємо функціонування фразем у діловому мовленні студентів, вивчення ролі фразеологічних одиниць в мовленні сучасного фахівця, що є свідченням належного формування висококваліфікованих кадрів аграрного профілю, доторкнулися до цінної скарбниці творів Івана Огієнка, зокрема вивчення стійких зворотів.

Важливим аспектом фахової мовної підготовки студентів є знання ними фразеологічних норм сучасної української літературної мови, коли не спотворюється зміст і граматична будова фразеологічних одиниць.

Зауважено, що під час вивчення фразеології ми маємо подбати також про дотримання студентами культури мовлення. Культура спілкування є складовою частиною культури людини в цілому і безпосереднім організатором структури людських стосунків. Стан моральної та психологічної культури спілкування в суспільстві відчутно впливає на рівень економічного й політичного розвитку держави, духовність її громадян, їх національну свідомість.

Ключові слова: Іван Огієнко, фразеологічні одиниці, студенти-аграрії, культура фахового мовлення, літературна мова.

Постановка проблеми. У професійному становленні сучасного фахівця аграрного профілю чільне місце належить культурі мовлення, зокрема вдале використання фразеологічних одиниць, як одному із складників його фахової компетент-

ності, адже формування гармонійно розвиненої особистості без інтелектуально-естетичного впливу мови неможливо. Практичний курс української мови за професійним спрямуванням має на меті допомогти майбутнім аграріям опанувати мистецтво публічного переконливого мовлення, укладати тексти різних промов та ділових паперів з певної теми і для різних ситуацій, моделювати спілкування з різною аудиторією, критично оцінювати власне мовлення і суспільну мовну практику.

Сучасні умови демократичного життя надають змогу повніше оволодіти нормами сучасної української літературної мови, критично використовувати все те з української літератури, історії, культури, науки, що було заборонено, вилучено чи забуто, повніше сформувати словниковий склад, звернути особливу увагу на фразеологічне багатство сучасної української літературної мови. Мовлення майбутніх фахівців аграрного профілю є невіддільною складовою їх успішного зростання. Передбачається, що в процесі вивчення згаданої дисципліни студенти-аграрії удосконалюватимуть уміння і навички щодо вироблення культури фахового мовлення, зокрема свідомого використання стійких фразеологічних зворотів як в усному, так і в писемному професійному мовленні.

Аналіз досліджень і публікацій. Функціонально-стилістичні особливості використання фразеологічних одиниць досліджували М. Жовтобрюх, І. Білодід, А. Коваль, А. Мамалига, О. Пономарів, О. Сербенська, В. Костомаров, Г. Солганик та ін. Фразеологія зростала на міцному фундаменті фольклористичних, етнографічних, особливо етнолінгвістичних, ґрунтовних філологічних дослідженнях О.О. Потебні, М.Ф. Сумцова, І.Я. Франка, М.І. Костомарова, П.П. Чубинського, П.О. Куліша, Б.О. Ларіна. Поданій тематиці свої дослідження присвятили такі вчені, як Ф.П. Медведєв, В.О. Васильченко, В.Д. Ужченко, Л.І. Мацько, А.С. Токарська та ін.

Іван Огієнко в мові вбачав «нашу національну ознаку, ...нашу культуру, ступінь нашої свідомості» [5, с.126]. Справжнім громадянським подвигом І. Огієнка можна вважати запроваджене ним у 1933-1939 рр. видання часопису «Рідна мова», де розкриваються найактуальніші проблеми українського мовознавства та лінгводидактики.

У своєму ж дослідженні ми проаналізуємо функціонування фразем у діловому мовленні студентів, вивчення ролі фразеологічних одиниць в мовленні сучасного фахівця, що є свідченням належного формування висококваліфікованих кадрів аграрного профілю, доторкнемося до цінної скарбниці творів Івана Огієнка, зокрема вивчення стійких зворотів.

Метою науково-дослідницької розвідки є висвітлення комунікативного підходу до вивчення фразеології студентами аграрного профілю крізь науковий дискурс Івана Огієнка та роль стійких зворотів у формуванні професійної культури мовлення фахівців-аграріїв.

Виклад основного матеріалу. У науковому доробку Івана Огієнка цінним матеріалом для досліджень особливостей семантики фразеологічних одиниць є подання значень деяких стійких зворотів, наприклад: *ставати в пригоді* – допомогти [4, с.98]; *мати з чого втіху* – тішитися [4, с.104]; *пустити в непам'ять* – забувати [4, с.34]; *нагла смерть* – раптово, несподівано [4, с.57]; *вибрати очі* – осліпити [4, с.64]. У Словнику слів, у літературній мові не вживаних Івана Огієнка спостерігаємо велику кількість фразеологічних одиниць із компонентом *око(очи)*, наприклад: *бистрий на очі*; *випріщити, вирячити, вилупити очі*; *впадає в око*; *впадає мені в око*; *треба це на оці мати*; *спускати з ока*; *бистре (зорке) око* [4]. Серед поданих у Словнику Івана Огієнка є такі, що збігаються з декодифікованими у Фразеологічному словнику української мови [7, с.984], порівняймо: *бистрий на розум* [4, с.10] – *бистрий на розум* «здатний добре й швидко міркувати; кмітливий» [7, с.984].

вий» [7, с.23]; *даватися в знаки* [4, с.40] – *даватися взнаки* 1. Ставати відчутним, виразно помітним; проявлятися, відчуватися. 2. Неприємно нагадувати про себе. 3. Завдавати прикростей, дошкуляти кому-небудь. 4. Проявляти себе в чомусь перед ким-небудь. 5. Надовго запам'ятовуватися. 6. Показати себе з поганого боку, залишати про себе недобру пам'ять [7, с.217-218] тощо.

Наше глибоке переконання в тому, що «наука чужою мовою не пускає в людині глибокого коріння» [5, с.122] спонукала І. Огієнка до вироблення чітких засад навчання рідної мови та рідною мовою. Принагідно зауважимо, що практичний методичний доробок ученого в цій сфері надзвичайно розмаїтий. Він розумів, що навчання можливе лише в тому випадку, коли спирається на відповідне дидактичне і методичне забезпечення. Закономірною виявляється увага вченого до проблем практичного оснащення навчально-виховного процесу. З-поміж праць відомого вченого найбільш актуальними, на нашу думку, були й залишаються: «Українська граматична література: Розгляд підручників по яких можна вчитися і вчити української мови» (К., 1908); «Українська граматики: Основи українського правопису: Підручник для 2-го та 3-го року навчання» (К., 1918); «Українська мова: Бібліографічний покажчик літератури до вивчення української мови» (К., 1918); «Рідне писання. Українська граматики: Основи українського правопису: Підручник для 1-го року навчання» (Київ-Львів-Відень, 1921); «Головні правила українського правопису» (Тарнів, 1922); «Чистота і правильність української мови: Підручник для вивчення української літературної мови» (Львів, 1925) та багато інших.

Фразеологічні одиниці є оптимальним засобом впливу на читачів, послугуючись якими «адресант кодує певну інформацію не лише з метою донесення її до читача, а й з метою актуалізації його уваги» [1, с.34]. Особливу увагу варто звертати на переклад фразеологічних одиниць з російської мови. Наприклад: 1. *Какова яблуня, таковы и яблоки – Яка грушка, така й юшка; яка пряжа, таке й полотно; яка пшениця, така й паляниця тощо.* 2. *Крутиться как белка в колесе – Крутиться як муха в окропі.* 3. *С волками жить – по-волчьи выть – З ким поведешся, від того і наберешся.* 4. *Назвался грибом – полезай в корзину – Назвався грибом – ліз у борщ; взявся за гуж, не кажи, що не дуж.* 5. *Не дели шкуру неубитого медведя – Не кажи гоп, поки не перескочиш.*

Важливим аспектом фахової мовної підготовки студентів є знання ними фразеологічних норм сучасної української літературної мови, коли не спотворюється зміст і граматична будова фразеологічних одиниць. Необхідно розрізняти фразеологізми від вільних словосполучень. Однак у мовленні носіїв часто порушується граматична будова усталених мовних зворотів. Низька культура мовлення сучасного аграрія характеризується порушенням правил слововживання, граматики, вимови та наголошення, написання. Наприклад, помилково вживають вислови *відпала необхідність* замість *немає потреби, становити собою* замість *являти собою, попереджати хворобу (тварин, рослин)* замість *запобігти хворобі, рівні по величині* замість *однакові (рівні) за розміром (за обсягом), попередити розповсюдження бур'янів* замість *запобігти поширенню бур'янів, поверховий обробіток ґрунту* замість *поверхневий обробіток ґрунту, складатися у качани* замість *зав'язуватися в головки, скрутне положення* замість *скрутне становище, приймати (прийняти) міри* замість *вживати (вжити) заходів* тощо. Цілісність значення, відтворюваність, відносна постійність компонентного складу та структури, а також експресивність дозволяють окреслити межі фразеологічного складу. Ця категорія усталених зворотів посідає значне місце у фразеології української мови, а тому студентам на практичних заняттях з української мови подаємо найбільш вживані з них у професійній мовній практиці і пояснюємо денотативні відмінності у їх лексичних значеннях [6, с.87].

Під час вивчення фразеології ми маємо подбати також про дотримання студентами культури мовлення. Культура спілкування є складовою частиною культури людини в цілому і безпосереднім організатором структури людських стосунків. Стан моральної та психологічної культури спілкування в суспільстві відчутно впливає на рівень економічного й політичного розвитку держави, духовність її громадян, їх національну свідомість. Культура спілкування формується багатьма поколіннями. Суспільство загалом і кожний його член зокрема мають прагнути того, щоб не лише зберегти, а й примножити духовний спадок попередників.

Дбаючи про підвищення рівня мовленнєвої культури, а також збагачення словникового запасу студентів-аграріїв, зокрема агрономічного напрямку, та здійснюючи міжпредметні зв'язки, ми практикуємо такі завдання, як-от: *дібрати до низки професійних порад ідіоми:*

До поради: *Краще засівати добірні зерна, аніж які-небудь – майбутні аграрії добирають такі прислів'я: «Чистим зерном сієте поле, то вродить хліб, як море, а нечистим посієте – собі шкоди надієте»; «Що посієш, те і вродить»; «Від привозного насіння врожай часто кращий»; до поради: Насіння треба кидати у добре підготовлений ґрунт – «Воячність і пиєнця родять лише на доброму ґрунті»; «На добрій землі що не посієш, те й вродить»; до поради: Варто пам'ятати про потребу у добривах – «Більше землю вдобрій – матимеш урожай»; «Без добрив збиратись лише на врожай бур'янів»; «Дай землі, то й вона тобі дасть»; «Хто землі дає, тому й земля дає» [6, с.88] і под.*

Студенти-аграрії мають знатися і на тому, які прислів'я можна дібрати до низки ключових слів. Наприклад, до *прибуток (дохід): «Буде за худобою догляд – буде й прибуток»; «Всякий дохід не обходиться без турбот»; «Веди за тваринами старанний догляд – будеш мати прибуток»; до земля: «Буде земля, то й корову купите»; «Без догляду земля занепадає»; «Аби земелька була нам доброю матір'ю, аби небо знало, що воно для нас – як батько».*

Іван Огієнко глибоко усвідомлював важливість дослідження формування лексико-фразеологічного складу літературної мови, розв'язання проблем осмислення видів взаємозв'язку територіального та загальнонародного: «літературна мова просто п'є з мови живої народної, вишукуючи в ній найкращі перлини» [4, с.127].

Створюючи необхідні умови для вільного розвитку особистості студента, його мислення і мовленнєвої культури, через залучення до різноманітних видів творчої діяльності, ми таким чином долучаємося і до процесу виховання. Адже відомо, що навчання і виховання перебувають у тісній взаємодії. Таким чином, вищі навчальні заклади, крім надання освітніх послуг, мають готувати свідому національну інтелігенцію, сприяти оновленню і збагаченню інтелектуального генофонду нації, вихованню її духовної еліти, примножувати культурний потенціал, який забезпечить високу ефективність діяльності майбутніх спеціалістів. Адже «як про духовну зрілість окремої особи, так і про зрілість цілого народу судять найперше з культури його літературної мови» [3, с.12], – зазначав Іван Огієнко, особистість, котра становить окрасу нації.

Згідно з Положенням про організацію навчального процесу у вищих закладах освіти самостійна робота є основним засобом оволодіння навчальним матеріалом у час, вільний від обов'язкових навчальних занять. Зважаючи на те, доцільно деякі види робіт, виконання яких потребує часу, виносити на самостійне опрацювання, зокрема питання джерел фразеології, з'ясування значення стійких зворотів тощо. Згадану роботу студенти можуть виконувати у бібліотеці ВНЗ, навчальних кабінетах, а також у домашніх умовах.

Спостерігаючи за навчальною діяльністю студентів, допомагаючи їм у поступі до підвищення фахового рівня, хочеться на жаль, відзначити, що їхнє мовлення і комунікативні уміння, зокрема, далекі від вимоги часу і від того рівня, з

яким молода особа повинна закінчувати вищий навчальний заклад. Ще багато студентів нехтують українською літературною мовою, віддаючи перевагу суржику, просторічній мові, легко переходять у спілкуванні на російську, на заняттях почувуються невпевнено, часто довго шукають потрібне в конкретній комунікативній ситуації слово, бояться на занятті вступити в діалог з колегами, обмежуючись тільки доповненнями, соромляться звернутися до викладача із запитанням.

Як державний діяч І. Огієнко відзначає, що «без добре виробленої рідної мови нема всенародної свідомості, нема нації, а без свідомості нації – нема державності, як найвищої громадської організації, в якій вона отримує найповнішу змогу свого всебічного розвитку й виявлення» [3, с.11]. Розвиваючи думку, вчений доходить висновку, що найголовніший і найцінніший елемент, що об'єднує етнографічний народ і перетворює його в свідому націю, то соборна літературна мова, тому «державна, що не об'єднує всіх племен свого народу спільною соборною літературною мовою, завжди наражена й на політичне роз'єднання цих племен» [3, с.13].

Сучасний аграрій має йти в ногу з часом, стежити за змінами та тенденціями мовної норми, він повинен знати, яка реальна практика вживання, наскільки вона відповідає загальним законам мови і тенденціям її сучасного розвитку. Не можна бути осторонь мовних покручів, неприродного, невиправданого і незрозумілого вживання мовних норм, зокрема, фразеологічних.

Висновок. Таким чином, мовна особистість фахівця є не лише показником його професійних якостей, а й фактором, що впливає на його визнання в суспільстві, а це передовсім може стати основою для подальших серйозних роздумів осіб над особливостями свого мовлення й комунікативної поведінки. Складний процес формування лінгвістичної культури молодого покоління у вищих навчальних закладах є постійним процесом формування індивідуального та колективного етноменталітету мовних особистостей як свідомих членів суспільства.

Великий вчений, мовознавець Іван Огієнко пише: «Мова – це форма нашого життя, життя культурного й національного, це форма нашого організування» [3]. Матеріали Івана Огієнка не втрачають своєї актуальності, уможливають аналіз мовленнєвих особливостей та поширення фразеологічних одиниць, адже вболівання вченого за українську мову й культуру безпосередньо впливають на формування самоусвідомлення нації, дбайливого ставлення до своєї історії в усіх її проявах.

Список використаних джерел:

1. Колоїз Ж. Порушення фразеологічних норм як один із способів інтенсифікації виразності у мові ЗМІ. *Мандрівець*. 2004. №2. С. 34-39.
2. Комар Л. Світосприйняття фразеологічної одиниці. *Молодь і ринок*. 2011. №1 (72). С. 128-132.
3. Огієнко І. Наука про рідномовні обов'язки. Львів : Фенікс, 1995. 46 с.
4. Огієнко І. Словник слів, у літературній мові не вживаних. Нью-Йорк, 1973. 154 с.
5. Тіменник З. Іван Огієнко (Митрополит Іларіон 1882-1972 : життєписно-бібліографічний нарис. Львів: Наук. тов-во ім. Т. Шевченка у Львові, 1997. 227 с.
6. Тимкова В.А., Марцінко Т.І. Функціонування фразеологізмів у професійному мовленні сучасного аграрія. *Наукові записки Вінницького національного аграрного університету*. Серія: Соціально-гуманітарні науки / [гол. ред. Г.М. Калетнік]. Вінниця : ВНАУ, 2014. Вип. 3. 148 с.
7. Фразеологічний словник української мови / уклад. : В.М. Білоноженко та ін. Київ : Наук. думка, 1995. 984 с.

In our study, we analyze the functioning of the phrase in the business communication of students, the study of the phraseological units role in the speech of a modern specialist, which is evidence of the proper formation of highly qualified personnel of

the agrarian profile, and also touched the valuable treasury of Ivan Ohiienko's works, in particular the study of idioms.

The purpose of our research is to highlight the communicative approach to the study of phraseology by students of the agrarian profile through the scientific discourse of Ivan Ohiienko and the role of sustained idioms in the formation of a professional culture of agrarian students.

Our deep conviction is that «science in a foreign language does not have deep roots» [5, p.122] encouraged I. Ohiienko to develop clear bases for teaching his mother tongue and in his mother tongue. Phraseological units are the optimal means of influencing readers, using which «the addressee encodes certain information not only for the purpose of communicating it to the reader, but also in order to update his attention» [1, p.34]. Particular attention we should pay to the translation of phraseological units from Russian language.

An important aspect of professional language training of students is their knowledge of the phraseological norms of modern Ukrainian literary language, when the content and grammatical structure of phraseological units is not distorted. It is necessary to distinguish idioms from free phrases. However, in the broadcast of the media is often violated grammatical structure of the established linguistic rotations. The low level of modern agrarian language culture is characterized by a violation of the rules of word-of-mouth, grammar, pronunciation and accentuation, and writing.

While studying phraseology, we must also take care of students' compliance with the culture of speech. The culture of communication is an integral part of the human culture as a whole and the direct organizer of the structure of human relationships. The state of the moral and psychological culture of communication in society significantly affects the level of economic and political development of the state, the spirituality of its citizens, their national consciousness.

Thus, higher education institutions, in addition to providing educational services, should prepare a conscious national intelligentsia, promote the renewal and enrichment of the intellectual gene pool of the nation, cultivate its spiritual elite, and increase the cultural potential that will ensure the high efficiency of the activities of future specialists.

Key words: Ivan Ogiyenko, phraseological units, agricultural students, culture of professional speech, literary language.

Отримано: 21.08.2018 р.

УДК 811.161.2*38:821.161.2О1/7].08

DOI: 10.32626/2309-7086.2018-15-2.149-153

І. А. Федькова, І. С. Беркешук

Кам'янець-Подільський національний університет імені Івана Огієнка

ПЕРИФРАЗИ У «ФІЛОСОФСЬКИХ МІСТЕРІЯХ» МИТРОПОЛИТА ІЛАРІОНА

У статті проаналізовані семантико-стилістичні функції перифраз у «Філософських містеріях» Митрополита Іларіона. Виокремлені загальноновживані та індивідуально-авторські перифрази, уточнено дефініції.

Ключові слова: вторинна номінація, перифрази, стилістичні функції перифраз, «Філософські містерії».

Актуальним завданням сучасного мовознавства є поглиблене вивчення художнього тексту, його мовних одиниць, що характеризуються структурно-семантичними особливостями, різним змістовим навантаженням, неоднаковою участю в образо- і текстотворенні. Невід'ємним складником художнього дискур-

су є перифрази. Перифраз, перифраза, парафраз, парафраза – у стилістиці слова, усталені словосполучення (зрідка – речення), що є образно-переносними й описовими найменуваннями предметів, явищ, істот, осіб тощо; один із різновидів тропів. Перифрази мають метафоричний, рідше – метонімічний характер і мають у собі певну оцінку, зокрема емоційну [7, с.471]. Ця фігура основана на порівнювальних, асоціативних аспектах, подібних до симфори, алюзії, що вимагає від автора спостережливого ока, особливої уяви, ніби замаскованої виразності [5, с.130].

Перифрази як один із різновидів тропів неодноразово ставали предметом наукового дослідження науковців. В українському мовознавстві найпоширенішим підходом до вивчення перифрази є функціонально-стилістичний. Його основні положення висвітлені в наукових працях. Є. Регушевського, І. Кобилянського, Н. Сологуб, О. Копусь, Ю. Макарець та ін., у яких дослідники зосереджують увагу на виражальних властивостях перифрази.

Дослідженням особливостей функціонування перифраз у «Філософських містеріях» Митрополита Іларіона присвячена пропонувана стаття.

За словами Митрополита Іларіона, його власні містерії опираються на два давні пласти релігійної поезії та філософії. Поєднання цих пластів дуже характерне для світогляду Огієнка, який узагалі вмів гармонійно поєднувати вселюдське, християнське начало з національно-культурним. Отже, релігійну літературну традицію тут складає, по-перше, поезія Біблії, зокрема Псалтиря як загальновизнаного канону, а, по-друге, українська барокова творчість XVII-XVIII століть. Обидва джерела для автора важливі, обидва надихають його. Перше наповнене загальнолюдським християнським змістом, друге виявляє національно-культурну проблематику [цит. за 8]. Жанр уміщених у першому томі зібраного багатотомного видання, що побачив світ у 1957 році сам автор визначив як «філософські містерії». Разом з тим у післямові до видання митрополит підкреслював, що його твори належать до «релігійної поезії», роль та функцію якої він тут лаконічно обґрунтував [3, с.323-328]. Саме ця «релігійність» і зумовила вибір перифраз, які є об'єктом нашого дослідження. Це, переважно, слова чи словосполучення, які є описовими найменуваннями Бога, Диявола, Людини, Царства Божого тощо.

За класифікацією Є. Регушевського перифрази бувають індивідуально-авторськими й загальномовними, або традиційними [4, с.43]. Так, зокрема, І. Огієнко вживає чимало традиційних перифраз: Бог – *Господь, Творитель, Батько, Він, Світоворець, Вища сила*:

Хвала Вищій силі,
Що в цім Світоворі
Світи дала милі,
– Ясні тихі Зорі!» [3, с.13],

Творителю, з Твоєї волі
Душа прийшла на Весвіт знову:
Чи йти до земної юдолі,
Чи в інший Світ по Твому Слову? [3, с.17],

Хто *Батько* цьому Світовору,
Хто ці світи пустив у рух? [3, с.35] тощо.

Поряд з цим подибуємо й індивідуально-авторські перифрази на позначення Бога: *Ум (Розум) Господній, Джерело Світоздання, Господні справи, Батьківська ласка, Інженер будови, Суддя Правдивий*:

Дух Божий ширяє
В всевітній безодні,
І крилами мас
Скрізь *Розум Господній* [3, с.13];
І все кружляють по Вселенній,
Як їм призначив *Ум Господній* [3, с.23];
Господь Джерело Світоздання,
Господь *Усесвіту Творець*:
Комар дрібний й Зоря Порання –
Господь початок їм й кінець! [3, с.35];
Хто ж чує Всесвіту основи,
Хто духом межі їх сприймає,
Такому *Інженер будови*
В останній кузці сонцем сяє [3, с.35] тощо.

У перифразі *Інженер будови* яскраво простежується метафоричність, яка лягла в основу творення цього тропа. Так, інженер – це фахівець якої-небудь галузі техніки з вищою технічною освітою [6, т.4, с.29]. Саме ця ознака (фахівець) й стала домінантною. Ця лексема входить і до інших перифрастичних виразів – *інженер людських душ* – на позначення письменників, або вчителів-педагогів, *інженери культурного цеху* – культосвітні працівники [2, с.53] тощо. Перифраз *Суддя Правдивий* з'являється у містерії «Остання хвилинка», виокремлюючи у своїй номінації ще одну ознаку – кожна людина в кінці свого життєвого шляху постане перед Богом на суді, де відповідатиме за діяння свої і тільки Господь Бог на тому суді буде єдиним і правдивим суддею:

На Суд з собою можеш взяти,
Хто свідчить буде в обороні, –
Діла чесотні розказати
Судді Правдивому на Троні... [3, с.179].

На відміну від загальнономовних, індивідуально-авторські перифрази не лише називають предмет чи явище, а й дають їм ту чи ту оцінку, виступають естетичним (і характерологічним) компонентом мистецького цілого. Так, Митрополит Іларіон поряд із загальнономовними (*Істота Божя, Вишнього Подоба, діти Божі*) вводить до свого твору такі перифрази на позначення Людини: *Світу порошина, Божий Обранець, Служителі численні, Божий Висланець*:

Людина навіть досконала
Усе ж істотою – Людина,
І до Святого Ідеала
Вона – до *Світу порошина!* [3, с.19];
Не правда в Світі – груба сила
Свого кругом провадить танця,
Й мечем тяжким втінає крила
В роботі *Божого Обранця!* [3, с.49];
Людина – *Вишнього Подоба,*
Душа її – душа Господня, –
Усього творива оздоба [3, с.91].

В основу номінації перифраз на позначення творіння Господа – Всесвіту – покладено, перш за все, означення, яке вказує на Творця, виокремлює та возвеличує його творіння: *Господній Світотвір, Усі Світи Господніх Рук, Світи Його, Світи численні, Божий Всесвіт, Божя Вселенна, Всесвітній Чертог*:

Я покажу їй всю Вселенну,
Усі Світи Господні Рук [3, с.19];
В моїм Господнім Світотворі
Людина вічна спередвіку:
Душа шугає з Зір на Зорі
В Мою Всебатьківську Опіку [3, с.19].

Метафоричність перифрази *Всесвітній Чертог* полягає у наданні всесвіту ознаки величності, вишуканості (пор. *чертог* – розкішна, велична будівля, палац; палата (в палаці, замку) [т.11, с.313]):

Хто Світотворцю син слухняний,
Той у *Всесвітньому Чертозі*
Стається мешканець коханий
Як милий брат для нас у Бозі [3, с. 24].

Хоча сам автор подає це слово як архаїчне у прикінцевому словничку архаїзмів в містеріях зі значенням *Божя Палата, Рай* [3, с.328].

Прикметною ознакою майже усіх перифраз, які складаються з двох чи більше компонентів є те, що кожне слово пишеться з великої літери. Щодо цієї особливості, Митрополит Іларіон сам дає коментар: «І тому з ідеалістичного широго християнського погляду ми й пишемо все Святе та все освячене з великої початкової букви: Бог, Господь, Всевишній [...]. Те, що сіє Диявол, це матеріалістичний світогляд. Для матеріаліста нема нічого Святого, нема нічого освяченого. Для нього тільки бог, господь, небо, рай, ангол і т. ін., – з малої букви. [...] Ідеалістичний чоловік – це Людина, а матеріалістичний – людина [3, с.324-325]».

Згідно з релігійними віруваннями, рано чи пізно кожна людина завершить свій земний шлях і відійде у потойбіччя. У «Філософських містеріях» натрапляємо на такі перифрази: *Оселя Небесна, Оселі Райські, Надзоряний Чертог, Божий Престол, Божий Горний Град* тощо:

Свята Душа несеться Вгору,
Бо Там її чекає Бог, –
В юдолі тісно Духу й зору,
Вгорі ж *Надзоряний Чертог!* [3, с.155];
На Небі в *Божім Горнім Граді*
Широкі сонячні Оселі
В цвітучім вічно воннім Саді
Де солов'ї гримлять веселі [3, с.155].

Усі заповіді Господні, Господнє вчення – це *Правда Божя, Правда Свята, Правда Господня*. І як антитеза до *Правди Божої*, створена перифраза на позначення Диявола – *батько Неправди*: «Хор злих духів стає в обороні Диявола, *батька Неправди* [3, с.97]».

Значна кількість перифраз містить у своєму складі епітети: *Оселя Небесна, Небесний Чертог, Ласка Божя, Божя Десниця, Лоно Батьківське, Господа Оселі, Пречиста Марія* тощо:

Безмежні в Господа Оселі
Для всіх покаяних готові, –
Нехай же люди йдуть веселі
На *Лоно Батьківське* Христові [3, с. 190].

Функціонування епітетів у складі перифрастичних одиниць актуалізує насаперед оцінно-образну функцію сакральних номінацій, ускладнює асоціативно-

сміслові зв'язки [1, с.18]. Епітети увиразнюють сприйняття перифрастичних одиниць, роблять текст яскравішим та образно-означально наповненим.

Отже, перифрази як семантико-стилістичний засіб, активно функціонують у «Філософських містеріях» Митрополита Іларіона. Попри своє релігійно-філософське спрямування, твір написаний живою мовою, легкий для читання та розуміння. Значну роль у досягненні такого ефекту відіграли різноманітні перифрази (як загальномовні, так і індивідуально-авторські). Цей троп увиразнює текст, робить його динамічнішим та строкатішим. Використання перифраз допомагає уникати повторів, а також розкриває індивідуально-авторське сприйняття світу. Перспективним буде наступне дослідження «Філософських містерій», зокрема, щодо класифікації та функцій епітетів у ньому.

Список використаних джерел:

1. Деравчук С. Функціонально-семантичний статус епітетів у конфесійному стилі. *Дивослово*. 2003. № 1. С. 17-20.
2. Коломієць М.П., Регушевський Є.С. Короткий словник перифраз. Київ : Радянська школа, 1985. 151 с.
3. Митрополит Іларіон. Релігійна поезія. Твори. Вінніпег, 1957. Т. 1: Філософські містерії. С. 323-327.
4. Регушевський Є.С. Перифрази в українській мові. *Укр. мова і літ. в школі*. 1984. №4. С. 41-47.
5. Словник тропів і стилістичних фігур / автор-укладач В.Ф. Святовець. Київ : Академія, 2011. 176 с.
6. Словник української мови. Київ : Наук. думка, 1973. Т. 4. 840 с.; Т.11. 699 с.
7. Українська мова: енциклопедія. Київ : Вид-во Укр. енци. ім. М.П. Бажана, 2004. 833 с.
8. Поліщук Я.О. Містерії митрополита Іларіона. URL: <http://www.info-library.com.ua/books-text-10472.html>.

The urgent task of modern linguistics is the in-depth study of the artistic text, its linguistic units, characterized by structural-semantic peculiarities, different content load, unequal participation in image and text creation. An integral part of artistic discourse is the periphrasis. Periphrasis, paraphrases, paraphrases – in the stylistics is the word or a group of words, fixed phrases (rarely – sentences), which are figuratively-portable and descriptive names of objects, phenomena, beings, persons, etc. Periphrasis have a metaphorical, rarer – metonymic character and have a certain evaluation, in particular emotional. Periphrasis could be both: universal and individually-authored. In contrast to the general language, the individual-authored periphrasis not only call an object or phenomenon, but also give them this or that assessment, serve as an aesthetic (and characterological) component of the text. Thus, Metropolit Ilarion near by the general language used such individual-authored periphrasis named the Person. According to religious beliefs, sooner or later each person will complete his earthly journey and go away in the other world. In «Philosophical mysteries» we are faced with the following periphrases.

Periphrasis as a semantic-stylistic tool, are active in the «Philosophical mysteries» by Metropolit Ilarion. Despite of its religious-philosophical orientation, the text is written by a living language, easy to read and understand. Significant role in achieving this effect has played a variety of periphrasis (both general and individual-authored). Periphrasis recognizes the text, makes it more dynamic and colorful. The using of periphrasis helps to avoid repetitions, as well as reveals the individual and author's perception of the world. The next study of «Philosophical Mysteries» will be the classification and functioning of epithets in it.

Key words: secondary nomination, periphrasis, stylistic functions of the periphrase, «Philosophical mysteries».

Отримано: 25.09.2018 р.

О. С. Шмирко

Кам'янець-Подільський національний університет імені Івана Огієнка

ПАТРІОТИЧНЕ ВИХОВАННЯ ЗАСОБАМИ НАВЧАЛЬНИХ ДИСЦИПЛІН (на прикладі наукових творів Івана Огієнка)

У статті окреслено «феномен Івана Огієнка», який полягає в тому, що авторів вдається в наукових текстах, що стосуються розвитку мови, разом з логічними умовиводами, подавати свою життєву позицію; не просто висвітлювати історичні чи лінгвістичні факти, а й разом з тим проявляти себе справжнім патріотом, який щиро вболіває за свою мову, за свою країну. Метою статті було поставлено: дослідити спосіб і манеру передачі І. Огієнком наукового та навчального матеріалу; на прикладі обраних творів показати, як можливо засобами наукової інформації виховувати патріотизм, небайдужість до рідної мови, гордість за рідну державу. Наголошено, що означена здібність має стати предметом ґрунтовного наукового вивчення, цей досвід допоможе готувати фахівців нової генерації, здатних не тільки викладати, але й виховувати засобами навчальної дисципліни.

Ключові слова: «феномен Івана Огієнка», наукові тексти, виховання, український народ, держава, мова, українська культура.

У сучасних геополітичних умовах, у добу національного відродження народу, культури й освіти виникає потреба звернення до творчої спадщини видатних науковців, педагогів, культурно-освітніх діячів з метою використання їх здобутків у новітній школі, у сучасній методиці викладання. Осмислення прогресивних ідей минулого, їх інтерпретація з погляду сьогодення, є необхідною передумовою всебічного розуміння вченими та практикуючими педагогами нових проблем, що постали перед теорією й практикою навчання у зв'язку з розвитком національної системи освіти, її перетворенням. Аналіз культурної, історичної, науково-педагогічної спадщини збагачує вітчизняну науку та освіту, дає можливість прогнозувати наше майбутнє як нації. Тому вивчення науково-просвітницької творчості видатного українського державного, культурно-освітнього і релігійного діяча, вченого, педагога, мовознавця Івана Огієнка відповідає найважливішим потребам сьогодення.

Постать Івана Огієнка посідає особливе місце в пантеоні творців української національної вищої освіти. Дослідженням його багатогранної спадщини займаються провідні науковці сучасності. Науковці проводять ґрунтовний науковий аналіз просвітницької діяльності і педагогічних поглядів вченого, висвітлюють його історичні та лінгводидактичні погляди (О. Болтівець, А. Копилов, О. Завальнюк, В. Мацько, А. Марушкевич, С. Сохацька та ін.), концепцію національного виховання, виховання гуманної особистості (Г. Васянович, А. Марушкевич, Г. Опанасюк, Т. Роняк, С. Сохацька та ін.), творчу спадщину І. Огієнка, його філософські поетичні твори, які і досі залишаються маловідомими для сучасників (І. Головай, О. Опанасюк, Д. Степовик, З. Тіменик та ін.). М. Тимошик ґрунтовно досліджує українознавчі проблеми в науковій, публіцистичній, редакторській і видавничій діяльності Івана Огієнка, аналізує окремі аспекти його лінгводидактичної спадщини.

Безперечно, усі твори Івана Огієнка мають чітко виражене патріотичне спрямування, тексти насичені закликами берегти все своє, рідне. Під «своїм» дослідник розуміє звичай, Віру й Церкву, рідний народ, рідну землю, рідну

мову, рідні пісні – все те, що визначає нас як націю [2, с.35-58]. Це – заповіді видатного українського державного та церковного діяча, науковця. Але одним із незбагнених феноменів Івана Огієнка, на нашу думку, є те, що йому вдається і суто наукові, «рафіновані», логічні умовиводи, що стосуються історичного чи лінгвістичного розвитку мови, подавати емоційно, у такій формі, що зразу стає зрозумілим, що автор – великий патріот, який не просто доводить до відома певні факти, а й щиро вболіває за свою мову, за свою країну. Ця здібність має стати предметом ґрунтовного наукового вивчення, цей досвід ми повинні переймати, якщо хочемо готувати фахівців нової генерації, здатних не тільки викладати, але й виховувати засобами навчальної дисципліни.

Тому за мету нашої статті ми ставимо: дослідити спосіб і манеру передачі І. Огієнком наукового та навчального матеріалу; на прикладі обраних творів показати, як можливо засобами наукової інформації виховувати патріотизм, небайдужість до рідної мови, гордість за рідну державу.

В праці «Історія української літературної мови» (1950 р.) науковець досліджує теорії походження й вживання назв українського народу та його держави (Русь – Україна – Малоросія). Автор зазначає, що терміни «Мала Русь», «Малоросія» виникли у XIV ст., і введення в ужиток цієї назви приписується грекам, які знали вже дві Русі, північну й південну, й стали Україну звати «Малою Руссю» – «Μικρα Ροσια» (тобто Русь ‘старша, початкова, основна, давніша’, бо Русь північна була для них новою) [1, с.51]. Після низки історичних довідок, дат: де, коли, ким і за яких обставин ці назви вживалися, І. Огієнко підсумовує, що коли вже в XVII столітті назву «Малоросія» починають використовувати в Росії, до того часу вже забулося, що слово «Мала» в цьому випадку означає ‘старіша, основна, початкова, як прототип’. Тому назви «Малоросія», «малоруський», «малорос» українці сприймають як образливі для себе [1, с.51]. Питання етимології назви «Малоросія», порушене науковцем, на нашу думку, повинно вивчатись майбутніми вчителями заради того, щоб позбавити прийдешні покоління відчуття меншовартості, що віками нав’язувалося нашому народові.

Ще в 1938 році в статті «В Україні, а не на Україні» І. Огієнко, наголошуючи, що ми вже давно та остаточно зреклися своїх колишніх назв «Русь» та «Малоросія», прийнявши за назву нашої етнографічної території термін «Україна»; закликає змінити й старі граматичні форми «на Україні», «на Україну», й уживати тільки «в Україні», «в Україну» (за аналогією: «в Росії», «в Італії» і т. ін.). Науковець констатує, що Україна в 1917-1920 роках існувала як незалежна держава, тому варто остаточно викинути з ужитку «... граматичну ознаку нашого колишнього поневолення – рабську форму «на Україні»», оскільки вважав її принизливою для всіх українців, як таку, що дає лінгвістичне підґрунтя ворогам української незалежності вважати Україну складовою частиною іншої держави [3, с.67-72].

Поданою ретроспективний аналіз української культури, досліджуючи історію XVI століття, автор з гордістю зазначає, що українці несли свою більш розвинену на той час культуру та освіту в світ, їхній вплив на культуру московську був надзвичайно великим [5, с.67-82]. Науковець наголошує, що українці здавна славились як гарні педагоги [5, с.94]; як гарні знавці іноземних мов», через що «... їх рано можна було зустріти на Москві на службі товмачами та в Посольськiм приказі, де вони перекладали з чужих мов...» [5, с.100]. В кожній його тезі звучить гордість за свій народ, віра в його славне майбутнє.

Особливої уваги з огляду означеного питання щодо виховання засобами навчальної дисципліни заслуговують, на нашу думку, мовознавчі твори І. Огієнка. В праці «Наша літературна мова» (1954 р.), досліджуючи питання граматичного роду

іменників, науковець аналізує погляди німецьких учених та їх наукові доробки: Якоба Гріма (*Jacob Grimm*) «*Deutsche Grammatik*» (1819 р.); Карла Бругмана (*Karl Brugmann*) «*Das Nominalgeschlecht in den indogermanischen Sprachen*» (1888 р.). Він погоджується з тезою К. Бругмана, «що не завжди можна легко вивчити грамати́чний рід із роду натурального, як це робить Грім» [2, с.162].

Досліджуючи питання визначення родів слів в українській мові, науковець зазначає, що «роди в мові ведуть між собою невпинну боротьбу, процес їх витворення та перетворення ніколи не спинюється, а тому питання роду в мові, особливо в мові літературній, завжди живе й своєчасне». І далі йдуть, після наукового аналізу грамати́чних явищ – спершу, дещо неочікувані, хоча дуже слушні та логічні роздуми про те, що кожний культурний народ у світі прагне виробити собі літературну мову і в ній закріпити назавжди сталі форми роду слів. А так зване багатство мови, на думку автора, виявляється в багатстві його словника, в багатстві семантики слів, у виробленості їх синонімічного значення, в багатстві й виробленості стилістики, а «хитання в мові, багато слів на зовсім одне значення» вказують не на багатство мови, а на «невиробленість її літературних форм» [2, с.165]. Говорячи про усталення форм мови, І. Огієнко ще раз наголошує, що велика кількість «подвійних форм і їх хитання – це хитання культури літературної мови, а не її багатство» та «невироблені мови завжди мають надто багато форм» [2, с.165-166]. Знову і знову повторюючи ці тези, дослідник виявляє занепокоєння станом речей, йому небайдуже, як оцінюють українську мову за кордоном, як її бачить освічений світ: «чужинець хоче вчитися тільки мови літературної, а в ній бачити нормально усталені, міцні сталі форми, а не те, що «можна так і так»» [2, с.165-166]. Він впевнений, що від сприйняття мови залежить і сприйняття України в цілому. І. Огієнко аналізує причини цього явища: «Український народ займає велику географічну територію і в різних землях підпадає різним впливам – і своїм, і сусідським. Тому й витворив по різних місцевостях багато всяких подвійних і потрійних форм, які тільки утруднюють розвій літературної мови, бо вона прагне до єдності форм, а не до їх побільшення, не до їх хитання. Мовна соборна дисципліна для них кінче необхідна» [2, с.166]. Ідеєю розвитку української літературної мови насичені і інші твори автора: «Історія української культури» (1918 р.), «Нариси з історії української мови. Система українського правопису» (1927 р.), «Наука про рідномовні обов'язки» (1936 р.), «Історія української літературної мови» (1950 р.) та ін. [1; 4; 5]. Науковець доходить висновку, що найвагомішу роль в творенні й усталенні форм літературної мови завжди відіграє школа, а саме школа державна. Тому без успішного функціонування державної школи, починаючи від вищої й закінчуючи початковою, годі й сподіватися на нормальний розвиток літературної мови. Автор наголошує: «... своєї літературної мови треба навчатися, щоб її знати, а без навчання літературної мови ніхто знати її не буде. Це азбука в мові» [2, с.166].

І. Огієнко виокремлює слова іншомовного походження та акцентує необхідність звернути пильну увагу на їх рід (якщо ми хочемо мати усталену літературну мову). Дослідник зазначає, що українська мова завжди знаходилась під сильним впливом російської або польської мови, завжди маневрувала поміж ними, «... бо обидва ці впливи чужі, але сильні. Вихід із цього тільки один – надавати рід іншомовним словам за законами своєї мови» [2, с.186-187]. Науковець доводить, що «закон націоналізації грамати́чного роду позичених слів – це світовий закон, бо всі мови світу, які знають рід слова, позичаючи собі іншомовні слова, не кінче заховують чужий рід, цебто націоналізують його» [2, с.185]. Так, в німецькій мові багато запозичень з французької мови, рід яких не додержується – за термінологією автора, німецька мова їх «націоналізувала». Наприклад, слово *контроль* у французькій

мові (le contrôle) – чоловічого роду, а в німецькій (die Kontrolle) – жіночого; слово: *модель* у французькій мові (le modèle) чоловічого, а в німецькій (das Modell) – середнього. Неможливо не помітити, що І. Огієнко з неприхованою гордістю наголошує, що за цим законом іде й мова наша, і наводить приклади: українська мова, приймаючи іншомовні слова, завжди «українізує» їхній рід, тобто надає запозиченому слову рід згідно своїх мовних правил, за їх закінченнями (слово *гавань* – der Hafен – у німецькій мові чоловічого роду, але в українській – жіночого, бо закінчується на -ь; слово *дуель* в українській мові жіночого роду, хоча в німецькій – das Duell – воно середнього роду [2, с.184-185].

Натомість, автор з певним жалем зауважує, що раніше на це правило спочатку «оглядалися менше, і пробували задержувати чужий рід позиченого слова, але це допроваджувало тільки до непотрібної плутанини, бо звідки ж усім знати рід оригінального іншомовного слова, звідки знати, коли ці слова і в інших мовах часто не одного роду» [2, с.185]. І. Огієнко наголошує, що «українізація роду іншомовних слів має стати мовним законом в українській мові» [2, с.184-187].

З боєм (адже саме біль «проривається» кризь наукове дослідження) вчений пише про урядову мовну русифікацію в Україні, коли після 30-х років ХХ століття російська влада «через школу й через пресу та літературу вперто затирає притаманні особливості української мови й нахиляє її до російської»; «вона не сміє бути мовою окремою, зовсім самостійною, якою вона насправді є своєю історичною істотою» / І цей «напад іде головню на притаманні ознаки української мови, паті ознаки, які відрізняють нашу мову від російської. Довга історія, окрема від історії російського народу, дала багато українській мові такого, чого не знає мова російська і що відділює її від інших слов'янських мов» [2, с.225]. Мовознавець нарікає, що «Український правопис», виданий в 1945 році, подає ненаукові правила вживання певних мовних форм. Насамперед, це стосується знахідного відмінка: «Таку форму на -а, паралельно із звичайною формою, однаковою з називним відмінком, іноді припускають і деякі інші іменники, напр., *плуг* і *пуга*, *дуб* і *дуба*, *лист* і *листа*» [2, с.226]. І. Огієнко, аналізуючи означене правило, емоційно спростовує доцільність заміни суто українських форм русифікованими:

1. «Таку форму (на -а) іноді припускають». Усе вищесказане в цій моїй праці ясно показує, що таку форму не «іноді» припускають, але вона панує як у мові народній, так і в літературній. Таке правило могли скласти тільки особи, що українську мову знають мало, і таке твердження «іноді» нічого спільного з наукою не має.
2. Друге твердження іще краще: «Таку форму, паралельно із звичайною формою, однаковою з називним відмінком, іноді припускають» і т. д. Отже, «Академія» дозволяє писати паралельно: «*Витер носа*» і «*Витер ніс*»! Це цілком не наукове твердження, бо українська мова знає багато сотень слів, при яких нема паралельності, а є тільки одна замінна форма на -а. Це вже чисто русифікаційне правило – натягнути українську мову до російської, щоб нищити її окремішність!
3. Урядове правило твердить, що цю замінну форму на -а «іноді припускають і деякі інші іменники», і в прикладі дає три слова: *плуг*, *дуб* і *лист*. І це правило чисто русифікаційне, яке з наукою не має нічого спільного, бо в українській мові таких слів що мають замінного на -я, сотні, а правильніше – й безліч!» [2, с.227].

Як бачимо, ці спростування не стосуються лише граматичних форм, в них – не тільки піклування про чистоту української мови, а й рішучий протест проти її нищення, адже все вищенаведене стосується не тільки і не стільки певного правила, це – тенденція, коли загалу нав'язувалася думка, що національні особливості української мови є ознакою «простацької мови».

А далі – ще емоційніше: «Далі урядові правила наказують: «Всі інші іменники чоловічого роду в знахідному відмінку мають ту саму форму, що і в називному: *комісаріят, колектив, ячмінь, стиль, стіл, сон, міст, буцунюк, декрет*». Це вже верх розперезанности: «Всі інші іменники чоловічого роду», цебто всі, поза *плуг, дуб і лист*. Рішуча неправда! Коли це писали які науковці, то тільки під урядовим страхом» [2, с.227]. Означені правила І. Огієнко називає штучними, русифікаційними, такими, що не мають нічого спільного з наукою, і надає приклади, що спростовують їх доцільність. Але за нібито «сухим» граматичним матеріалом – гнів та душевний біль науковця. Разом з тим, дослідник зазначає, що «кращі совєтські українські письменники таки рішуче починають тихо вертатися до попереднього і починають сміліше вживати замінного відмінка на -а. Так ніби справді запахло «відлигою!»» – з почуттям обережного оптимізму констатує автор [2, с.229-230]. Оптимізм тут дійсно дещо обмежений, що підтверджують наведені приклади: спочатку І. Огієнко цитує Олександра Корнійчука, який в творі «Чому посміхалися зорі» (1958 р.) застосовує форми на -а: «*Барабаши витирає лоба*», «*Витягла листа*», «*Послала листа*», «*Взяла листа*», «*Напишу вірша*», «*Закрила рота*», «*Такого ляпаса може залишити*», «*Дала мені доброго ляпаса*», «*Дістала листа*» [2, с.232]. А далі – припускає, що О. Корнійчук, проявляючи «покірне афішування перед офіційними і вимогами», «сміється з цієї форми», вживаючи форми, прописані урядовим правилом: «*Зірвала капелюх*», «*Дивиться на годинник*», «*Встрямляє свій ніс*» (пор. нашу всеукраїнську приказку: «*Не стромляй носа до чужого проса!*») і багато т. і.» [2, с.232]. Мовознавець з гіркою нарікає: «У добре виробленій літературній мові такого неповажного ставлення до своєї істинної форми не буває й бути не може!» [2, с.233]. Дослідник аналізує твори інших письменників і доходить невтішного висновку про те, що українську мову навмисне руйнують як мову окремої нації [2, с.239].

Наведені приклади складають мізерну частину з наукового доробку І. Огієнка, коли він, порушуючи суто наукові питання з історії, мовознавства тощо, висвітлює їх емоційно, показує своє ставлення як щирого патріота. З іншого боку, в цих коментарях немає політичної заангажованості, в них – історична правда і турбота про долю рідної мови, рідного народу. Своєрідний огієнківський спосіб і манера передачі наукового та навчального матеріалу повинні стати предметом ґрунтовного наукового вивчення у сучасній методиці викладання, при підготовці вчителів будь-якого фаху, оскільки цілком зрозуміло, що виховувати можливо засобами різних навчальних дисциплін. Головно – щоб викладач був людиною, небайдужою до власної країни, держави, народу і мови. Перспективи подальших розвідок полягають у більш ґрунтовному та всебічному дослідженні наукової спадщини І. Огієнка з метою використання його здобутків у сучасній методиці викладання.

Список використаних джерел:

1. Іван Огієнко (Митрополит Іларіон) Історія української літературної мови / упоряд., авт. іст.-біогр. нар. та прим. М.С. Тимошик. Київ : Наша культура і наука, 2001. 440 с.
2. Наша літературна мова / упоряд., авт. передмови та коментарів М.С. Тимошик. Київ : Наша культура і наука, 2011. 356 с.
3. Огієнко І. В Україні, а не на Україні. *Рідна Мова*. 1938. Ч. 7. С. 67-72.
4. Огієнко І. Наука про рідномовні обов'язки. Львів : Фенікс, 1995. 46 с.
5. Огієнко І. Українська культура. Коротка історія культурного життя українського народу. Київ : Видавництво книгарні С. Череповського, 1948. 272 с.

The article outlines the «phenomenon of Ivan Ohiienko», which consists in the fact that the author succeeds in presenting of his life position in scientific texts concerning the development of language, both with logical inferences; not just to sincerely historical or linguistic facts, but also to show himself as genuine patriot who sincerely cares for his language, for his country. The purpose of the article was to: investigate the way and manner of the transfer of scientific and educational material by Ivan Ohiienko; on the example of the chosen works to show how is it possible by the means of scientific information to raise patriotism, love to the native language, pride for their native state. The views of Ivan Ohiienko on: 1) the theory of the origin and use of the names of the Ukrainian people and their state, etymology of the name «Malorossia» are considered; 2) the need to replace the old grammatical forms (ukr.) «на Ukraini» and (ukr.) «на Ukrainu» as humiliating to all Ukrainians, which give a linguistic basis to consider Ukraine as an integral part of another state, and the use of forms (ukr.) «в Ukraini» and (ukr.) «в Ukrainu»; 3) on the influence of Ukrainian culture on world culture; 4) recognition of Ukrainian teachers and translators in the world; 5) on the question of determining the gender of words in the Ukrainian language, specific, the kind of foreign-language origin words; 6) on the so-called «croaking in the language» indicating «the lack of development of its literary forms»; 7) on linguistic «russification» in Ukraine in general. The ability of Ivan Ohiienko to distinguish purely scientific, logical inferences concerning the historical or linguistic development of the language, to submit emotionally, in such a form that it immediately becomes clear that the author is a great patriot who not only points out the certain facts but also genuinely concerned about his language, his country. It is marked that this ability should be the subject of a thorough scientific study. This experience will help prepare specialists of a new generation, able not only to teach, but also to educate the means of educational discipline. Prospects for further exploration are the more thorough and comprehensive study of the scientific heritage of Ivan Ohiienko in order to use his achievements in modern teaching methods.

Key words: «The phenomenon of Ivan Ohiienko», scientific texts, education, Ukrainian nation, state, language, Ukrainian culture.

Отримано: 20.09.2018 р.

УДК 81:001(477)

DOI: 10.32626/2309-7086.2018-15-2.159-163

І. М. Яремчук

Кам'янець-Подільський національний університет імені Івана Огієнка

ЛІНГВІСТИЧНІ ОСОБЛИВОСТІ СПАДЩИНИ ІВАНА ОГІЄНКА

У статті проаналізовано творчу діяльність видатного українського мовознавця, професора Івана Огієнка, з'ясовано його роль у становленні українсько-го правопису. Особлива увага звертається на лінгвістичний доробок вченого. Наводяться та аналізуються приклади з «Українського стилістичного словника» та «Граматично-стилістичного словника Шевченкової мови». Визначено мовний стиль Тараса Шевченка автологічним, що слугує глибокому сприйняттю підтексту, пізнанню етичних цінностей, а також концентрації думок і емоцій читача.

Ключові слова: І. Огієнка, лінгвіст, літературна норма, рідна мова, словник, стиль, український правопис.

Іван Огієнка (Митрополит Іларіон) – видатний лінгвіст, письменник, літературознавець, перекладач. Наукова спадщина І. Огієнка є предметом актуальних досліджень у різних напрямках: літературознавчий (В. Мацько, О. Мишанич); мовознавчий (Л. Бондарчук, А. Бурячок, О. Синявський, Г. Стрельчук); видавничий і редакторський (В. Ващенко, Т. Ківшар, Ф. Погребенник, М. Тимошик).

Різноманітність напрямів дослідження зумовила багата спадщина І. Огієнка. Свій набуток у галузі красного письменства митець розділив на вісім томів: перші три – драматичні твори; наступні два – легенди; шостий-восьмий – релігійна лірика. Іван Огієнко залишив після себе не лише величезну художню, а й наукову спадщину. А вона, безперечно, цікава, самобутня і різнобічна [6, с.101].

Метою статті є аналіз наукового доробку Івана Огієнка з питань мовознавства та з'ясування його місця в дослідженні історії української літературної мови.

Одним з важливих завдань Івана Огієнка було унормування літературної норми мови, зокрема правопису. Для цього мовознавець опублікував низку видань: «Український правописний словник», «Український стилістичний словник» (Львів, 1923-1925 рр.); «Чистота й правильність української мови. Підручник для вивчення української літературної мови», «Український правопис зі словничком. Підручна книжка для учнів та для самоосвіти, а також для вжитку широкого громадянства» (Львів, 1925); «Граматично-стилістичний словник Шевченкової мови» (Вінніпег, 1961); «Нариси з історії української мови: система українського правопису» (Варшава, 1927); «Словник місцевих слів, у літературній мові не вживаних», «Наука про рідномовні обов'язки» (Жовква, 1934-1936); «Історичний словник української граматичної термінології» (К., 1908).

Те, що зробив учений у цій царині, заслуговує не лише гідного пошанування, а й необхідності залучення цього масиву його творчості для практичного використання в наукових цілях, а також у навчальному процесі [6, с.112]. Усі ці книги важливі для кожного пересічного і є допомогою у вивченні української літературної мови. Недарма Іван Огієнко закликав кожного з нас: «Бережи чистої своєї Рідної Мови, – і тим збережеш чистою й Душу Народу твого!» [4, с.2].

З метою нормалізації української мови Іван Огієнко опублікував «Український стилістичний словник: Підручна книжка для вивчення літературної мови» [4]. Словник містить стилістичні вказівки, матеріал для історичного розуміння правопису, літературні варіанти вживання граматичних форм. З особливою вагою автор словника підкреслював, що ніде в своїх працях він не виступає «законодавцем моди», а скрізь намагався бути об'єктивним істориком того, що було і є в житті нашої мови. Ніде він не осуджував ніякої форми, бо всі вони «витвір живого життя». Про багатство і красу української мови автор писав: «Наша власна українська мова в її різних численних говірках така багата, така колоритна, що просто гріх перед своїм Народом поповнювати літературну мову нашу непотрібними позичками з мов чужих» [4, с.9].

Іван Огієнко намагався виокремити найкращий варіант слова з усіх вживаних. Наприклад: *векслъвий* – *векселевий*, *визваляти* – *визволяти*, *гладчати* – *гладшати*, *ефектовний* – *ефектний*, *континувати* – *продовжувати*, *нарешт* – *на кінець*, *напримір* – *наприклад*, *нешпори* – *вечіря*, *очевидно* – *певне*, *ошибка* – *помилка*, *перепрашати* – *перепрошати*, *передержка* – *поправка*, *перемінка* – *перерва*, *повисуватися* – *слухатися*, *подання* – *прохання*, *розвозка* – *розвіз*, *смирно* – *покійно*, *ум* – *розум*, *хлопоти* – *клопоти*.

У словнику особлива увага звернута на рід чужих слів в українській мові. Автор зазначав, що так, як наша мова, роблять і всі інші мови, – позиченому слову надається рід по законах своєї власної мови, а не по законах тієї мови, звідки слово прийшло. Наприклад, французька та німецька мова не додержують одного роду, позичаючи слова одна від одної: *le cabinet* – *das Kabinett*, *le chokolat* – *die Schokolade*, *le litre* – *das Liter*. Українська мова, переймаючи собі чужі слова, також надає їм рід лише по закінченні їх: *das Auto* – авто с. р., *das Automobil* – автомобіль ч. р., *die Akzise* ж. р. – акциз ч.р., *das Manöver* – маневр ч. р., *das Papier* с. р. – папір ч. р. [4].

В «Українському стилістичному словнику» автор неодноразово звертав увагу на норму правопису слів: **авторитетний**, а не авторитативний; **агитувати** – агитувати; **азіят** – азіат; **апелювати** – апелірувати; **банкрот** – банкрут; **блідий** – блідний; **вимагання** – вимогання; **воротний** – воротний; **енергійний** – енергитний; **канівець** – каневець; **корисний** – користний; **от** – вот; **покажчик** – показник; **помер** – умер; **суворий** – суровий; **університет** – університет; **форма** – хвора; **характерний** – характеристичний; **широкий** – шерокий.

Дієслова, які засвоєні з німецької мови, автор рекомендував вживати у наступних формах: **аргументувати** – аргументувати; **апелювати** – апелірувати; **атрофувати** – атрофірувати; **визувати** – визирувати; **ілюструвати** – ілюстриувати; **інструкувати** – інструктувати; **коментувати** – коментувати; **контролювати** – контролірувати [4].

Відмінності спостерігаємо у наголосі слів: **азбука** – азбу́ка, **балакати** – балака́ти, **батьківський** – батьківський, **грамота** – грамо́та, **гризота** – гризотá, **декан** – де́кан, **доцент** – доце́нт, **знавець** – знавець [4].

Отже, на основі проаналізованого словника, робимо висновок, що в сучасній українській мові закріпилося чимало пропозицій нормативних слів Івана Огієнка. Одне бажання було найголовнішим у автора при складанні цієї книжки: «Бажання дати до рук нашого широкого громадянства працю корисну, котра навчила б його справді чистої, – на власних основах збудованої, – літературної мови, а тим самим і привчила б його більше любити та реально шанувати мову свою рідну» [4, с.11].

Головними ознаками будь-якої літературної мови вчений вважав чистоту, унікальність, правильність, ясність форми, багатство форм, колоритність. Лінгвіст застерігав від надмірного вживання діалектних слів: «Вживати чужих слів і виразів тоді, коли існують на те саме й свої добрі слова та вирази – це шкодить чистоті своєї літературної мови» [5, с.294].

Велике значення для вивчення етапів формування української літературної мови має праця Івана Огієнка «Граматично-стилістичний словник Шевченкової мови» [4]. Мова Тараса Шевченка стала основою сучасної української літературної мови. Т. Шевченко перший глибоко розумів вагу літературної мови в письменстві і тому творив її якнайкраще.

Іван Огієнко вважав, що «Шевченкова мова мала всі якості, щоб стати всеукраїнською мовою літературною: вона була найчистіша серед мов усіх тодішніх письменників, і походила з географічного осередку Української землі, зо Звенигородщини, чому могла легко стати соборною мовою» [3, с.140]. Соборність мови Тараса Шевченка він пояснює тим, що мова поета мала для того всі необхідні властивості: вона була найчистішою і походила з географічного осередку України. І. Огієнко зумів вліпити в життя свою ідею про створення словника мови Шевченка.

Іван Огієнко зазначає: «У роках 1918-1919 у Кам'янці Подільському я задумав був видати повного Словника Шевченкової мови, і для цього списав на окремі картки всього словника «Кобзаря», видання В. Доманицького 1910 р. Виписано було понад 200 000 карток, але вся ця праця спинилася через мій примусовий виїзд, і позосталася в Бібліотеці Кам'янець-Подільського Державного Університету. Де вона поділася по моєму виїзді на еміграцію, відомостей не маю.

До Словника мови «Кобзаря» його Кам'янецької доби була широко застосована статистична метода: при кожному слові і при кожній формі було подано, скільки раз вони вживаються в «Кобзарі». Так пророблена була значна частина Словника.

За цю саму працю я засів удруге у Варшаві в роках 1932-1933, але вже вивчив із «Кобзаря» не все, а тільки те, що має головну практичну ціль при вивчен-

ні сучасної нашої літературної мови (тому відкинув і статистичні вказівки). Я задумав видати «Граматично-стилістичного словника Шевченкової мови», і тому випишував із «Кобзаря» граматичні форми й речення головно з практичною ціллю, – випишував те, що нам потрібне при щоденному писанні літературною мовою» [2, с.35]. Слова відомого лінгвіста свідчать про те, що історія написання «Граматично-стилістичного словника Шевченкової мови» тісно переплетена з містом Кам'янцем-Подільським, у якому мені поталанило жити і працювати.

Іван Огієнко вважав мову Т. Шевченка «простою, ясною, загальнозживаною». Пишучи, Т. Шевченко завжди мав на увазі, що його читає чи слухає звичайна людина, на яку він хотів максимально вплинути.

У стилістиці розуміється надмірна простота опису з використанням слів тільки в прямому, номінативному значенні як прийом автології (мінус-прийом) [1, с.124]. За Е.Г. Різелъ, загальнозживаний стилістичний шар лексика (einfach-literarisch) є нейтральним і вживається у всіх сферах спілкування і жанрах [7, с.30].

Мовний стиль Тараса Шевченка можна визначити як переважно автологічний, що слугує глибокому сприйняттю підтексту, пізнанню етичних цінностей, а також концентрації думок і емоцій читача. Причиною використання прийому автології є прагматична спрямованість адресанта на те, щоб адресатові краще передавалася думка про сутність, які важко піддаються вербалізації, на ціннісне ставлення до неї адресата, а також щоб полегшити адресатові розпізнання цінностей.

Наприклад, мова вірша Т. Шевченка «Як умру, то поховайте» є простою, автологічною, переважають слова в прямому значенні. Автор свідомо уникає у мові дрібно-говіркових місцевих виразів (локалізмів). Т. Шевченко очистив свою мову від таких виразів, що були б незрозумілі широким читацьким колам, а це вже є розуміння «істоти літературної мови».

Т. Шевченко уникав архаїзмів, полонізмів. Якщо інколи використовував, то лише як мальовничу окрасу поетичного стилю. Поет знав Святе Письмо, особливо Псалтиря, добре знав і церковнослов'янську мову, що й привнесив до своїх віршів [2, с.18].

Як творець літературної мови, Т. Шевченко складав «новотвори»: широкополий, крутоберегий, недвига, недосвіт, співа, усюда, зрище, одина. Іван Огієнко вважав синонімічне багатство мови Т. Шевченка «широко розвиненим і рясним» [2, с.26]. Надзвичайно багато синонімів із зазначенням різних відтінків у «Кобзарі»: ходити, говорити, співати, танцювати, грати, бити, пити, падати та ін. Наприклад: Він усюди вештається 41. Марія до криниці швиденько кинулась 544. Кинув хату і кімнату, і потяг у байрак 195. На байдаки – та й потягли 147. Через Балкан простали ми в Україну 269. По шинках хилялась 522. Я таки й далі за тобою чимчикую 522. До Бога почимчикуємо спочивати 578. Максим шкандибає в поле 351. Пошкандибала за циганами 287. Шасть у хату! (несподівано ввійшла) 435. Шелесь за рущинами! 343 (дуже швидко пішла). Не будем почернечій харамаркать 196. Бондар барило й бочку набиває та ще й курникає 543. Старий піднявся – як ушкварить, аж у боки взявся! А ну ушквар нам шонебудь, – і кобзар ушкварив 119. Не про лихо – веселі утни, старче 104. Заваліть їм! Взяти й «завалили» (побили) 226. От-от догнав – і бебех в могилу! 193. Випарили (побили) у московській бані 226. Сатрапа в морду затопив (сильно вдарив) 518. Исправник Яременка в пику пише (б'є) 226. Хрестять (б'ють) Лейбу знову 70. Из льоху та в хату знай шмигляє 69.

Вивчення спадщини Івана Огієнка дає підстави вважати його видатним українським лінгвістом, просвітником, громадським діячем. А лінгвістичні праці є гідним внеском у розвиток мовознавства і потрібними кожному з нас.

Список використаних джерел:

1. Арнольд И.В. Стилистика современного английского языка (Стилистика декодирования). 3-е изд. Москва : Просвещение, 1990. 301 с.
2. Митрополит Іларіон. Граматично-стилістичний словник Шевченкової мови. Львів : Вид-во ЛНУ ім. І. Франка, 2011. 216 с.
3. Огієнко І. Історія української літературної мови. Київ : Либідь, 1995. 294 с.
4. Огієнко І. Український стилістичний словник : Підручна книжка для вивчення літературної мови. Львів : З друк. Наук. т-ва ім. Шевченка. 1924. 496 с.
5. Огієнко І. Розвій літературної мови: На увагу нашим письменникам. *Рідна мова*. 1936. С. 47-43.
6. Тимошик М.С. Голгофа Івана Огієнка: українознавчі проблеми в державотворчій, науковій, редакторській та видавничій діяльності Івана Огієнка : монографія / передмова М.Г. Жулинського. Київ : Заповіт, 1997. 232 с.
7. Riesel E. Deutsche Stilistik : учеб. для студентов ин-тов и ф-тов иностр. языков. Москва : Высшая школа, 1975. 315 с.

The article analyzes the creative activity of the outstanding Ukrainian linguist, professor Ivan Ohienko, his role in the development of Ukrainian spelling. Particular attention is paid to the linguistic achievements of the scholar and his importance in the study of the Ukrainian literary language. The article deals with the «Ukrainian Stylistic Dictionary» and «Grammatical-stylistic dictionary of Shevchenko's language», their purpose and role in studying the history of the formation and development of modern Ukrainian literary language. Examples of the best possible word selection are given. Examples of borrowed words of different kinds in the Ukrainian language are analyzed. Attention is paid to the spelling of words; verbs that are borrowed from the German language, differences in the stress of words.

Taras Shevchenko's linguistic style is identified as autologous, which serves for profound perception of the subtext, knowledge of ethical values, as well as the concentration of thoughts and emotions of the reader. In stylistics, excessive simplicity of the description by the use of words only in their direct, nominative meaning is determined as an autologous device.

It is established that Taras Shevchenko avoided archaisms, colonialisms, and ruses. The synonymous richness of the language of Taras Shevchenko is analyzed.

Attention is drawn to the fact that Taras Shevchenko's language is the basis of modern Ukrainian literary language. The main features of the literary language are defined: purity, uniqueness, correctness, clarity of form, richness of forms, and colorfulness.

On the basis of the analyzed dictionaries, it is concluded that many propositions for normative vocabulary made by Ivan Ohienko have found their way into modern Ukrainian. The scholar deserves respect for his linguistic research, his findings are of significant practical use for scientific purposes, as well as in the educational process.

Key words: I. Ohienko, linguist, literary norm, native language, vocabulary, style, Ukrainian spelling.

Отримано: 18.09.2018 р.

ІВАН ОГІЄНКО ЯК ПИСЬМЕННИК, ЛІТЕРАТУРОЗНАВЕЦЬ, ПУБЛІЦИСТ

УДК 821.161.2-1

DOI: 10.32626/2309-7086.2018-15-2.164-169

І. В. Волковинська

Кам'янець-Подільський національний університет імені Івана Огієнка

ЕПІТЕТНИЙ КОМПЛЕКС ЯК НОСІЙ СИМВОЛІЧНИХ ЗНАЧЕНЬ У ПОЕМІ І. ОГІЄНКА «НА ГОЛГОТІ»

Стаття присвячена проблемі функціональних можливостей епітетарію в поемі І. Огієнка «На Голготі». Епітетна система розглядається як втілення своєрідного естетичного та ідейно-філософського коду. У дослідженні особлива увага зацентрована на явищі епітетного повтору. Епітетні повтори та епітетні структурно-тематичні групи аналізуються у статті на основі теорії С. Губанова про епітетний комплекс, який є підґрунтям для формування макрообразу. Епітетні комплекси в поемі І. Огієнка «На Голготі» продукують утворення макрообразів «троянди», «лілеї» та «дзвонів», які отримують у поемі роль сакральних символів. Поет на основі християнської символіки творить яскраві художні образи, які стають ключем до розуміння не лише його творів, а й до осмислення його громадянської позиції, його філософії життя.

Ключові слова: епітетна система, епітетна структура, епітетний комплекс, макрообраз, символ, І. Огієнко.

У системі мікрообразів будь-якого художнього твору епітет займає одне з чільних місць, оскільки вбирає в себе надважливий – оцінний – елемент моделювання художньої реальності. Епітет віддзеркалює авторське бачення світу через ознаку, яку автор обирає, переосмислює і доносить до реципієнта у вигляді своєрідного естетичного коду. Г. Сивокінь зауважує, що «ознака несе в собі ніби першоелемент, першоджерело ідеї твору. Вона в наймініатюрнішому вигляді концентрує письменницьку мету, яка, природно, переходить і на читача» [14, с.264-265]. Епітет відіграє ключову роль у формуванні образності, що дає можливість дослідникам стверджувати: «епітет є не тільки первісним тропом. Існують підстави розглядати його як системоутворюючий центр тропіки, тому, що до нього зводяться шляхом трансформації інші тропи» [11]. Ознака, закодована в епітетній структурі, концентрує в собі авторське уявлення про світ і нерідко стає ключем до розгадки імпліцитного смислу твору. В. Красавіна відзначає: «Епітет – традиційний засіб, який найвиразніше передає особливості жанру, індивідуального стилю письменника, характеризує стиль літературного напрямку

та художньої мови відповідного періоду» [6, с.5]. Саме тому вивчення епітетних систем художніх творів зберігає актуальність у сучасному літературознавстві.

На особливу увагу заслуговує явище епітетного повтору в художньому творі, яке неодноразово ставало предметом дослідження вчених, однак, так і не отримало остаточного висвітлення у філологічній науці. Епітетний повтор проявляє себе у двох основних різновидах: 1) повтор епітетної структури (тобто одного й того ж означення з одним і тим же означуваним словом); 2) повтор одного й того ж означення з різними означуваними словами.

Одним із перших, хто звернув увагу на явище епітетного повтору, був О. Веселовський. У праці «З історії епітета» дослідник розглядає епітетний повтор, при якому означення вступає у постійний зв'язок із певним означуваним словом. Такі означення О. Веселовський називає постійними епітетами і зараховує їх до явища зовнішнього розвитку цього тропу. На думку вченого, постійні епітети покликані «відзначити у предметі рису, яка видається для нього характерною, суттєвою, показовою» [3, с.63]. Подібне трактування епітетного повтору знаходимо і в Фр. Міклошича. Дослідник відзначає, що «багато постійних епітетів не додають жодної ознаки іменнику» [7, с.17], однак, на відміну від О. Веселовського, виокремлює ще одну їх функцію у творі: «зобразити предмет у його чуттєвій означності» [7, с.5]. Такої ж термінології дотримуються С. Балашова [1], О. Волковинський [4], Т. Онопрієнко [10], А. Павшук [12], Б. Томашевський [15], Л. Турсунова [16], Л. Шутова [17] та ін. Досить цінними є зауваження щодо епітетного повтору В. Москвіна, оскільки дослідник не лише виокремлює «постійні епітети», а й звертає увагу на інший різновид – повтор означення при різних означуваних словах. Таке явище В. Москвін (услід за Н. Познанським) називає «наскрізним епітетом» [8, с.31]. На такі ж два різновиди епітетного повтору вказує і С. Губанов [5]. Важливим є той факт, що С. Губанов робить спробу поєднати ці два різновиди епітетних повторів, увівши поняття епітетного комплексу «під яким розуміємо єдність декількох тематично і граматично об'єднаних епіфраз різної конфігурації» [5]. Поняття епітетного комплексу є не просто категорією архітектонічною, воно вказує на здатність епітетних структур утворювати об'єднання вищого порядку. Сукупність ознак, закладених у кожній епітетній структурі такого комплексу, стає підґрунтям для формування єдиної надознаки. І якщо окремі епітетні структури є мікрообразами, то епітетний комплекс є умовою формування макрообразу. Оскільки «епітетарна побудова відбиває національну і культурно-історичну самобутність поетичного твору, світогляд, соціальний і життєвий досвід митця, що трансформується у своєрідні і неповторні індивідуальні словесні образи» [13, с.25], дослідження епітетного комплексу відкриває широкі можливості для інтерпретації глибинних підтекстів твору.

Поетична спадщина І. Огієнка вирізняється багатою епітетною системою. Через художні ознаки митець репрезентує свої філософські, релігійні бачення світобудови, виявляє свої національно-патріотичні прагнення. Одним із творів, які стали «рупором ідей» І. Огієнка, є поема «На Голготі». Дослідження епітетної системи цього твору дозволить наблизитися до найбільш адекватної інтерпретації літературної творчості І. Огієнка.

Прикметною рисою епітетної системи в поемі є наявність епітетних повторів, тематична і граматична наближеність яких дає можливість ідентифікувати їх як епітетні комплекси. Епітетні структури об'єднуються навколо трьох стрижневих понять – «рожа» («рожі»), «лелія» («лелії») та «дзвін» («дзвони»).

Епітетний комплекс із означуваним словом «рожа» (у його граматичних модифікаціях) нараховує 16 епітетних структур. Окрім того, поняття «рожа» час-

то трапляється в тексті й поза межами епітетної системи. Така частотність звернення до поняття свідчить про його особливу смислову насаженість. Троянда набирає у поемі І. Огієнка символічних значень. Перш за все, акцентується роль троянди як Божої квітки. В епітетному комплексі поеми ця рослина двічі отримує таку назву через прийом перифразу: «*вонна квітка Божя*» [9, с.299], «*пахуча квітка Божя*» [9, с.316]. У християнській символіці троянда фігурує як священна квітка, «як емблема Христа і Діви Марії» [18, с.419]. Християнськими мотивами наскрізь пронизана і поема «На Голготі». Тому не випадково символ троянди стає одним із ключових у творі. Він не лише виконує роль маркера сакральності, а й стає поєднуючою ланкою між епізодами, організовує твір у композиційну цілісність. Прикметно, що означуване поняття «рожа» отримує в поемі постійний епітет «*вонна*», який фігурує у 10-х епітетних структурах. Ще у 2-х епітетних структурах означуване слово «рожа» супроводжується епітетом «*пахуча*». Акцентуація запаху троянди натякає на її райське походження, адже за біблійною легендою, на троянді після гріхопадіння Адама і Єви з'явилися шипи, які б мали нагадувати людям про їхній гріх, і тільки «запах і краса квітів продовжують нагадувати їй [людині. – І.В.] про рай» [18, с.419]. В поемі І. Огієнка рай прочитується як у буквальному сенсі (як священний сад-Едем), так і в символічному – як досягнення бажаної свободи рідним народом. Тому запах троянди символізує у творі внутрішнє піднесення, надію на духовне воскресіння. Увесь тернистий шлях центрального персонажа поеми – Івана Борини – всіяний «вонними рожами». Перевага саме архаїчної форми епітета «вонна рожа» над сучасною авторові «пахуча рожа» додає пафосу урочистості, виводить квітку із ряду звичних, вказує на її сакральність.

Ф. Бусласєв так пояснював причину існування постійних епітетів у народній творчості: «Висловлювання з постійними епітетами можна уподібнити типам грецьких божеств, які одного разу були створені і ніколи не змінювалися» [2, с.182]. Епітетний комплекс із постійною епітетною структурою «*вонні рожі*» стає втіленням отієї духовної константи, незрадливої віри і нездоланної внутрішньої сили «людських пророків», які ціною власного добробуту проходять хресним шляхом на Голгофу заради України. У долі Івана Борини є і падіння, і злети, і радощі, і знову страждання. Та незмінним залишається трояндний аромат, що нагадує про мету – повернути рай Батьківщині – і спонукає героя підніматися з колін та йти далі.

Прикметно, що на початку поеми постійна епітетна структура «*вонна рожа*» урізноманітнюється епітетним ланцюжком: «*осіння вонна рожа*» [9, с.288]. Невдовзі у тексті поеми епітетний ланцюг трансформується у «*травнева вонна рожа*» [9, с.316]. Епітет «*травнева*» супроводжує означуване слово «рожі» тричі. Таким чином відбувається і зміна настроїв твору – від осіннього смутку до весняної життєствердності. Оптимізм посилюється епітетними структурами «*пшинна рожа*» [9, с.318], «*плідну вонну рожу*» [9, с.322]. Епітети тут несуть профетичну інформацію.

Важливим у символіці троянди є також її колір. В поемі І. Огієнка «На Голготі» троянда постає у двох кольорових іпостасях: білій («*травнева біла рожа*» [9, с.299]) і червоній («*червоні вкрили рожі*» [9, с.326]). Білий колір троянди в християнській символіці «означає чистоту, чесноту, цноту, любов до Бога» [18, с.419]. Саме з білою трояндою порівнюється у творі рідне село Івана Борини, у якому герой зростав. Білий колір троянди символізує тут дитячу чистоту, довірливість. Червоний колір троянди «означає милість, духовність (пелюстки), очищення і звільнення від гріхів, мучеництво» [18, с.419]. На відміну від білої троянди, яка з'являється у поемі на фоні теплих і світлих спогадів ге-

роя про дитинство, образ червоної троянди постає в момент страждання героя. «Червона троянда адресована пролитій крові і ранам Христа, а також містичному народженню» [18, с.419]. Така зміна кольорів у поемі «На Голготі» символізує хресний шлях Христа, який страждав не через власні провини, а заради спасіння людства. Герой поєми І. Огієнка також проходить через поневіряння та муки заради священної мрії про свободу для України.

Епітетний комплекс, який утворився навколо поняття «лелія», налічує 8 епітетних структур. У 7-ми структурах «лелія» виступає означуваним словом, у одній епітетній структурі – означенням. Лілія, як і троянда, представлена в поемі І. Огієнка «На Голготі» Божою квіткою. На це вказує епітетна структура «*травнева райська лелія*» [9, с.318]. Ця квітка займає помітне місце у християнській символіці й трактується «як символ світла, чистоти, невинності, цноти, а також милосердя» [18, с.285]. Прикметно, що найбільш акцентованою ознакою квітки в поемі є знову ж таки запах (як і в троянди): «*вонні лелії*» [9, с.289], «*пахкі лелії*» [9, с.292], «*пахучії лелії*» [9, с.303]. Аромат лілій співвідноситься із раєм, із запахом священних олій, а також – що є виключно інтерпретацією І. Огієнка – із мрією. Майже у кожній строфі, в якій фігурує лілія, з'являється поняття мрії: «*Тому-то в минулім / Все вонні лелії, / І в серденьку чулім / Цвітуть тихі мрії*» [9, с.289]; «*В садах розкохані лелії. / Як цілувалися з росою. / Про волю снили тихі мрії / Й пишались райською красою*» [9, с. 316]; «*І закотилася надія, / Потьмились людям горді сні, / І вже не пахла нам лелія / У мрійних подихах весни*» [9, с.328] тощо. Образ лілії в поемі І. Огієнка позбавлений пластичності; він набирає рис аморфності, перетікає у чисто духовну площину, стає символом світлої надії, мрії про волю. Образ лілії також співвідноситься з Україною. В епітетній структурі «*Україна лелійно біла*» [9, с.315] квітка-символ експлікується через ознаку, що виносить на передній план оцінний момент. Так само з лілією порівнюється мова: «*Бо рідна мова – тишина рожа. / Травнева райська лелія*» [9, с.318]. Таким чином, Україна та українська мова у творчості І. Огієнка отримують риси сакральності, чистоти, райської довершеності.

У християнській символіці лілія також уособлює «триєдиність розуму, душі й тіла, які маніфестують себе в людині» [18, с.285]. Тому не дивно, що І. Огієнко обирає лілію внутрішнім атрибутом Івана Борини: «*В Борини в серці легіт ніжний / Цілує завжди горді мрії, / В душі ж глибокій, білосніжній / Цвітуть пахучії лелії*» [9, с.303]. Головний герой поєми постає не лише незламним борцем за справедливість (промовистим є і саме прізвище персонажа – Борина (від «боротися», «боротьба»)), а й разом з тим чуйною особистістю, здатною на тонкі душевні переживання. Прикметно, що саме на шляху до мети, в пориві палкої праці Іван Борина уподібнюється лілії: «*Стрункий Борина, як тополя, / З обличчя б'є йому натхнення, / Увесь як вонна квітка з поля, / В очах ясних бликить весіння*» [9, с.304]. Щоправда лілея тут названа через перифраз «*квітка в полі*», та читач впізнає її за епітетом «*вонна*», що супроводжує це поняття впродовж усього твору. На перший погляд образ натхненного борця-Борини дисонує з образом тендітної лілії. Проте, у цьому порівнянні заховані глибинні смисли, коріння яких бере початок у християнській символіці. Недаремно лілія названа тут польовою квіткою. «У Біблії «лілії полів» згадуються як символ відданого служіння Богу» [18, с.285]. Через порівняння героя твору з польовою лілеєю автор нагякає читачеві, що боротьба за свободу і щастя Батьківщини рівноцінна служінню Богові.

Епітетні комплекси зі стрижневими словами «рожа» та «лелія» наближені між собою через спільну наскрізну ознаку, яка виражена епітетом «*вонна*»

(та його граматичними і лексичними модифікаціями). Варто зазначити, що епітет сполучається і з іншими означуваними словами в поемі: «*вонних мрій*» [9, с.304], «*вонних фіміамах*» [9, с.314], «*вонній ланці*» [9, с.317], «*вонна юна мрія*» [9, с.320] тощо. Натрапляємо і на епітетну структуру, в якій ознака на позначення аромату стає означуваним поняттям – «*вонною пільну*» [9, с.317]. Такий епітетний повтор не вкладається у рамки терміну «постійний епітет», під яким прийнято розуміти повторення епітетної структури. Тут спостерігаємо явище «наскрізного епітета» (термін Москвіна), що свідчить про важливість ознаки, на яку цей епітет вказує. В поемі І. Огієнка «На Голготі» наскрізною ознакою стає аромат райських квітів, запах яких є символічним і сакральним.

Ще одним епітетним комплексом є група епітетних структур, об'єднаних навколо поняття «дзвін». Причому у 9 епітетних структурах означуване слово «дзвін» поєднується з епітетом «*Великодній*», у 3 структурах – із епітетом «*побідний*», і у 2 структурах – з епітетом «*срібний*». Голос дзвінів звучить у серці Івана Борини: «*І чує в серці срібні дзвони. / Немов ті дзвони Великодні, / І тихнуть в ньому скорбні стони*» [9, с.288]. Великодній дзвін асоціюється з образом матері: «*Бо рідна мати – вонна рожка. / Вона, як дзвін той Великодній, / Вона повік – опіка Божа, / Гарячий промісел Господній!*» [9, с.297]. Переможний дзвоном звучить рідна мова: «*Бришить усюди мова рідна, / Немов ті тихі срібні дзвони, / І скрізь вона, ясна й побідна, Летить, як вихор, в перегони*» [9, с.318]. Великодній дзвін у поемі І. Огієнка стає символом перемоги українського народу над поневолювачами, образом омріяної свободи, своєрідним закликком до спільної мети.

Епітетна система поєми І. Огієнка «На Голготі» досить розгалужена. Однак, у ній чітко виділяються три епітетні комплекси, які акумулюють у собі ознаки-домінанти й стрижневі поняття. Епітетні повтори різних варіацій дають можливість простежити розвиток ідейно-світоглядних положень І. Огієнка. Дослідження епітетних комплексів поєми засвідчило, що епітетарій у творчості І. Огієнка є носієм символічних значень. Епітетні комплекси продукують утворення макрообразів «троянди», «лілеї» та «дзвонів», які отримують у поемі роль сакральних символів. Поет на основі християнської символіки творить яскраві художні образи, які стають ключем до розуміння не лише його творів, а й до осмислення його громадянської позиції, його філософії життя.

Список використаних джерел:

1. Балашова С.Е. Виды и функции повторов в творчестве М.А. Шолохова : дис. ... канд. филол. наук. Москва, 2008. 195 с.
2. Буслаев Ф.И. Преподавание отечественного языка : учеб. пособие. Москва, 1992. 512 с.
3. Веселовский А.Н. Из истории эпитета. *Историческая поэтика*. Москва, 1989. С. 59-75.
4. Волковинський О. Поетика епітета : монографія. Кам'янець-Подільський, 2011. 350 с.
5. Губанов С.А. Эпитет в творчестве М.И. Цветаевой: семантический и структурный аспекты : дис.... канд. филол. наук. Самара, 2009. 234 с. URL: http://www.superinf.ru/view_helpstud.php?id=294.
6. Красавина В.В. Структурно-семантичні, стилістичні та текстові функції епітета в історичному романі (на матеріалі творів другої половини XIX – першої половини XX ст.) : автореф. дис. ... канд. філол. наук. Київ, 2005. 19 с.
7. Миклошич Фр. Изобразительные средства славянского эпоса. Москва, 1895. 34 с.
8. Москвин В. Русская метафора. Очерк семиотической теории. Москва, 2006. 184 с.

9. Огієнко І. На Голготі. *Рятування України*. Київ, 2005. С.282-348.
10. Онопрієнко Т.М. Епітет у системі тропів сучасної англійської мови (Семантика. Структура. Прагматика) : автореф. ... канд. філол. наук. Харків, 2002. 9 с.
11. Онопрієнко Т.М. Епітет як первісний троп і системоутворюючий центр тропіки. *Вісн. Житомир. держ. ун-ту*. 2001. №8. С. 127-130. URL: <http://studentam.net.ua/content/view/8291/97>.
12. Павшук А.В. Языковая природа и функции эпитета в художественном тексте: на материале романа Асорина «Воля» : автореф. дис.... кандидата филологических наук. Москва, 2007. 21 с.
13. Підмогильна Н.В. Ад'єктивний атрибут у поетичному мовленні (на матеріалі поетичних творів О.С. Пушкіна) : автореф. дис.... доктора філол. наук. Сімферополь, 2001. 35 с.
14. Сивокінь Г.М. У вимірах сприймання. Теоретичні проблеми художньої літератури, її історії та функцій. Київ, 2006. 304 с.
15. Томашевский Б.В. Теория литературы. Поэтика : учеб. пособие. Москва, 1996. 334 с.
16. Турсунова Л.А. Структурные типы и стилистические функции эпитета в языке английской художественной литературы XX века : автореф. дис. ... канд. филол. наук. Москва, 1974. 23 с.
17. Шутова Л.І. Епітет в українській поезії 20-30-х років ХХ століття (структурно-семантичний і функціональний аспекти) : автореф. дис. ... канд. філол. наук. Київ, 2003. 20 с.
18. Энциклопедия. Символы, знаки, эмблемы. Москва, 2004. 556 с.

The article is devoted to the problem of functional possibilities of the epithet system in the poem «On the Golgotha» by I. Ohienko. As the sign, encoded in the epithet structure, focuses on the author's perceptions of the world and often becomes the key to solving the implicit meaning of the work, the epithet system is considered as the embodiment of a peculiar aesthetic, ideological and philosophical code. Special attention is paid to the phenomenon of epithet repetition, which manifests itself in two main varieties in the study: 1) the repetition of the epithet structure (that is, the same definition with the same meaning of the word); 2) repeating one and the same definition with different meaningful words. Epithet repetitions and epithet structural and thematic groups are analyzed on the basis of the theory of S. Gubanov of the epithet complex in the article. The concept of the epithet complex indicates the ability of the epithet structures to form a union of higher order. The set of features, embedded in each epithet structure of such a complex, becomes the basis for the formation of a single sign. And if separate epithet structures are microimages, then the epithet complex is a condition for the formation of a macroimage. The study of the epithet complex offers great opportunities for interpreting the underlying subtext of a work.

The epithet system of the poem «On the Golgotha» by I. Ohienko is quite branched out. However, it clearly distinguishes between three epithet complexes, which accumulate the dominant signs and core concepts – «rose» (roses), «lily» («lilies») and «bell» («bells»). Epithet repetitions of different variations allow us to trace the development of ideological and worldview principles of I. Ohienko. The study of the epithet complexes of the poem has shown that the epithet system in the work by I. Ohienko is a bearer of symbolic meanings. Epithet complexes produce the formation of macroimages of «roses», «lilies» and «bells», which receive the role of sacred characters in the poem. Based on Christian symbolism, the poet creates vivid artistic images that become the key to understanding not only his works, but also to comprehending his civil position, his philosophy of life.

Key words: epithet system, epithet structure, epithet complex, macroimage, symbol, I. Ohienko.

Отримано: 06.09.2018 р.

Л. І. Громик

Кам'янець-Подільський національний університет імені Івана Огієнка

«БУТТЯ НА ЧУЖИНІ»: ІВАН ОГІЄНКО ПРО НАЦІОНАЛЬНУ СВІДОМІСТЬ УКРАЇНСЬКОЇ ЕМІГРАЦІЇ

У статті аналізується система концептуальних поглядів Івана Огієнка (митрополита Іларіона) на проблему формування національної свідомості українських емігрантів, сформульована в ідеологічно-історичних нарисах «Книга нашого буття на чужині», виданих у 1956 році у Вінніпезі. Головна увага зосереджується на ключових поняттях національно-релігійної ідентифікації української еміграції, визначальних для збереження від «винародовлення» (І. Огієнко) за межами України. Основою національної самосвідомості українства, його ідейно-світоглядного самоствердження, на думку вченого, мають стати церква, віра та національна культура. Наголошується, що праця І. Огієнка була покликана сприяти пробудженню національної свідомості та подоланню комплексу меншовартості в українському еміграційному середовищі.

Ключові слова: Іван Огієнко, українська еміграція, національна свідомість, віра, церква, національні звичаї, національна культура, комплекс меншовартості.

Проблема української еміграції та збереження її національної ідентичності повсякчас привертала увагу науковців різних галузей як поліаспектне й концептуальне питання для осмислення історичної долі українства та процесів українського націо- та державотворення. Особливо гостро її відчули у середовищі представників наукової та творчої інтелігенції, які у перші десятиліття ХХ ст. опинилися в статусі емігрантів і мали унікальну нагоду долучитися до розвитку громадського, культурного й духовного «буття на чужині». З-поміж когорти подвижників національно-культурного самовизначення української еміграції, діяльність і творча спадщина яких у реаліях сьогодення набувають особливого значення, вирізняється постать відомого вченого, державного, громадського, духовно-релігійного діяча й активного організатора культурно-просвітницького життя українців Канади – митрополита Іларіона (Івана Огієнка). Навіть сьогодні, з відстані часу, важко оцінити його внесок у справу піднесення національної свідомості української еміграційної спільноти та вплив на подальший розвиток української національної думки.

Збереження національної ідентичності й виховання національно свідомого українства за межами етнічної Батьківщини митрополит Іларіон вважав своїм головним обов'язком і першочерговим завданням, тому продовжував духовні традиції української інтелігенції у справі служіння народів своєю подвижницькою працею в різних її проявах. Мова йде передусім про церковні проповіді, публічні виступи та друковані праці виразної національної зорієнтованості, зокрема проповіді «Національність – істота Православної церкви», «Служити народові – то служити Богові», «Блаженна людина, що любить народ свій» (1948), Різдва проповідь «Бережімо свої рідні традиції!» (1952), ідеологічно-історичні нариси «Книга нашого буття на чужині» (1956).

Праця митрополита Іларіона «Книга нашого буття на чужині» є важливим джерелом його інтелектуальної біографії й уже розглядалася окремими науковцями під різними кутами зору – філософському, ідеологічному, педагогічному, ти-

пологічному тощо. М. Тимошик, який зробив вагомий внесок у розвиток огієнкознавства, вважає, що ця праця митрополита Іларіона засвідчує його «особливо сильно за емоційною наснагою й переконливістю роздуми про почуття меншовартості, яке переслідує ось уже кілька століть чи не кожного українця» [8, с.97]. До «Книги нашого буття на чужині» І. Огієнка в контексті дослідження його міркувань про роль і місце релігії в національному житті українців та їхній етнічній самоідентифікації звертався К. Недзельський [4]. Утілення ідеї філософії релігії (ідея Бога, ідея істинності й повноти релігійного життя) у творчій спадщині митрополита Іларіона (І. Огієнка), зокрема у згаданій праці, аналізував З. Тіменик [9]. У руслі висвітлення проблем національно-патріотичного виховання українців, формування їхньої національної свідомості та самосвідомості у духовному доробку вченого «Книгу нашого буття на чужині» згадує М. Слободян [7]. Дослідники В. Святненко і С. Святненко [6] наголошують на вагомості внеску І. Огієнка в розробку концептуальних засад української національної ідеї, пропонують вважати універсальним концепт української національної ідеї «Бережимо все своє рідне», сформульований у «Книзі нашого буття на чужині». До спроб типологічних характеристик поглядів І. Огієнка та Р. Іваничука на проблему меншовартості як одну з негативних рис менталітету українців вдається О. Гандзій [2]. Дослідниця вважає, що «ця книга стала своєрідним підсумком його до наймовірності тяжких і безрадісних роздумів про долю української еміграції і долю полишеної назавжди бездержавної батьківщини» [2, с.66].

Мета статті – на матеріалі праці митрополита Іларіона (І. Огієнка) «Книга нашого буття на чужині» розглянути запропоновану ним систему концептуальних чинників, які мають стати визначальними у процесі формування національної свідомості української еміграції та сприяти консолідації розпорошеного по світах українства.

Праця І. Огієнка «Книга нашого буття на чужині» була опублікована у 1956 році у Вінніпезі у видавництві «Наша Культура» та є передруком з додатками з канадського україномовного часопису «Віра й Культура», засновником і першим редактором якого був митрополит Іларіон. Досить показовим є той факт, що сам автор надавав цій праці виняткового значення, вважаючи її плачем своєї душі та сповіддю перед українським народом, книгою, яку він написав як чисто православний, як українець і як український історик: «Написав я цю сповідь по ціложиттєвим вивченні української історії та української Церкви, написав на схилі свого трудящого життя. Ця моя сповідь – це мій всежиттєвий висновок. І висновок цей опертий не тільки на всежиттєвій моїй науці, але й на всежиттєвому широкому й глибокому досвіді» [3, с.161].

Перебуваючи в українських еміграційних колах Польщі та Канади, І. Огієнко усвідомлював, що збереження українства як нації, як окремого народу має виняткове значення, тому сумлінно шукав саме ті духовні підвалини, які стануть запорукою протидії асимілятивним процесам і віднайдення шляху до національної єдності.

Осмислення векторів національно-ідеологічної концепції «буття на чужині» І. Огієнко вибудовує навколо поняття «винародовлення», інтерпретуючи його як логічний і об'єктивний наслідок асиміляційних процесів, вплив яких гальмував й обмежував формування національної свідомості в українському еміграційному середовищі: «Життя серед іншонаціональних і іншовірних завжди сильно впливає на нас, – впливає дуже оточення й його інше життя. І легко веде нас до винародовлення, яке занпащує нас, як члена певної нації, якщо ми не противимося тому» [3, с.7]. Основою національної самосвідо-

ності українства, його ідейно-світоглядного самоствердження, на думку вченого, мають стати церква, віра та національна культура.

Безпосередньому отождненню кожного, хто перебуває на чужині, зі своєю нацією покликана сприяти релігія як потужний консолідуючий фактор і основа українського духу. Митрополит Іларіон переконаливо доводить, що для українських емігрантів Православна Віра й Українська Православна Церква стануть потужною силою у збереженні національної ідентичності та генетичного коду української нації. У своїх міркуваннях він вибудовує логічну та взаємопов'язану структуру: православна церква – національна ідея – національна свідомість. Саме релігійний чинник, на думку вченого, володіє не лише інтегруючим потенціалом, здатним протистояти деструктивним процесам у середовищі українського суспільства, а й іманентною потребою впливати на світогляд нації. З цього приводу митрополит Іларіон писав: «Церква наша Українська Православна ще від початку свого сяяла серед нас національну ідею, завжди пильнуючи, щоб ми не винародовувались» [3, с.8]. Цю тезу він підтверджує, уводячи її у біблійний контекст національного порятунку з Вавилонського полону: «І тоді вже пророки видвинули програму спасіння, – національну ідею: берегти свою Віру, свої звичаї, свою мову, і тим збережеш національну істоту свою» [3, с.9]. Тут варто зауважити, що релігія завжди займала особливе місце в духовному житті українського народу, була джерелом його сили, насаги й морального оперття у найтрагічніші періоди його історичного буття. У своїй праці «Українська церква» І. Огієнко висловив думку про те, що «український народ – один з найбільш побожних народів у світі, і притому побожність його не зовнішня, як то бачимо в народів католицької віри, але побожність ця міцно зв'язана в нього з глибокою природною інтелігентністю» [5, с.68]. Відтак означена структура переходить у площину міцних і глибоких взаємозв'язків між поняттями національної ідеї та ментальності нації, оскільки «на психосоціальному рівні *національна ідея* залежить від *ментальності нації*», а «серцевиною *української ментальності* є вироблені віками почуття любові до рідної землі та *побожність*, тобто слідування християнським заповідям (курсив мій. – Л.Г.)» [6, с.285].

Приналежність до Української Православної Церкви митрополит Іларіон розглядав також як неодмінну умову здобуття державної незалежності й збереження національної свідомості за межами етнічної Батьківщини, оскільки якщо «ти не зростаєш у національній свідомості, і тим також сильно шкодиш Україні, бо ти зростаєш у чужому для України оточенні» [3, с.157]. Як бачимо, вся його діяльність, всі його думки, тривоги та вболівання були пов'язані з Україною та українським національним відродженням, незважаючи на те, що до останніх своїх днів І. Огієнко був змушений залишатися на чужині. На його переконання, саме «Українська Православна Церква провадить тепер глибоку й велику *національну працю*, і кожен вірний стає в ній *правдою свідомим українцем* (курсив мій. – Л.Г.)» [3, с. 157], тому сформована національна свідомість є не тільки іманентною ознакою нації, а й важливим елементом генетичного національного коду. У цьому контексті суголосними видаються міркування ученого-емігранта, націоналога О. Бочковського про те, що «чим ширше і глибше поширена ця *свідомість*, тим краще скристалізований національний колектив, тим більше той чи інший народ наближається до поняття *сучасної нації* (курсив мій. – Л.Г.)» [1, с.45]. Водночас формування національно свідомої української нації неможливе без актуалізації історичної пам'яті, глибокого аналізу й розуміння історичних подій, на чому також митрополит Іларіон акцентує увагу еміграційної спільноти. «Українська тяжка історія й ще тяжча

історія Української Православної Церкви поєдналися навіки в одне ціле, і разом викупані в крові всієї України» [3, с.90] – такі сумні паралелі проводить він, осмислюючи трагічний історичний досвід українського народу. Тому національна свідомість, на думку вченого, повинна проявлятися також у любові до рідного народу та вірному йому служінні («Служити народові, то служити Богові»), у любові до своєї Батьківщини як до найбільш сакрального поняття у духовному вимірі як національного, так й індивідуально-особистісного буття.

У системі національно-творчих поглядів І. Огієнка проблема формування національної свідомості українців за межами історичної Батьківщини розглядається також під кутом зору вияву особливої поваги до української культури, звичаїв і традицій, рідної мови, історії як фундаментальних засад національної самототожності, запоруки виховання національно свідомого покоління української еміграції, що було виразно заманіфестовано у його настійливих закликах «Бережімо все своє рідне!». Орієнтація на збереження національної ідентичності зможе стати ефективною «вакциною» від важкої хвороби еміграції – комплексу меншовартості. І. Огієнко застерігає від цього, як він вважає, украй шкідливого для підтримки національного духу почуття, яке, зрештою, неодмінно спрямовує українців до винародовлення, втрати своєї окремішності. Принципово важливим опертям у процесі подолання почуття меншовартості для кожного українця мають стати віра, українська історія, українська мова, Батьківщина, значна чисельність українського народу.

Подвижницька націотворча діяльність І. Огієнка, зокрема в аспекті консолідації українства в еміграційному просторі та створення системи його духовних, моральних і культурних орієнтирів, збереження його духовності та підтримки високої національної свідомості, покликана генерувати в усього українського суспільства почуття національної самоповаги, формувати українську ідентичність як необхідну умову державотворення, щоб ми могли з гідністю виконувати заповіді Великого Українця Івана Огієнка (митрополита Іларіона) – «цебто, як нам жити, щоб позостатися таки українцями і в нашому великому розсіянні, де б ми не пробували (курсив мій. – Л.Г.)» [3, с.159], написаний для всього українського народу, його теперішнього та майбутнього у «Книзі нашого буття на чужині».

Список використаних джерел:

1. Бочковський О. Вступ до націології. Київ : Генеза, 1998. 144 с.
2. Гандзій О. А. Проблеми меншовартості у працях Івана Огієнка та Романа Іваничука: спроба типологічних характеристик. *Іван Огієнко і сучасна наука та освіта* : наук. зб. Сер. історична та філологічна. Кам'янець-Подільський : Кам'янець-Подільський держ. ун-т, редакційно-видавничий відділ, 2007. Вип. IV. С. 66-76.
3. Митрополит Іларіон. Книга нашого буття на чужині. Бережімо все своє рідне! : ідеологічно-історичні нариси. Вінніпег : Українське Наукове Богословське Товариство, 1956. 167 с.
4. Недзельський К. Іван Огієнко про роль релігії в українському національному житті. URL: <http://dspace.nbuv.gov.ua/bitstream/handle/123456789/14806/6-Nedzelskiy.pdf?sequence=3>.
5. Огієнко І.І. Українська церква : нариси з історії української православної церкви : у 2 т. Київ : Україна, 1993. Т. 1-2. 284 с.
6. Святненко В.Г., Святненко С.В. Концепт національної ідеї Івана Огієнка. *Іван Огієнко і сучасна наука та освіта* : наук. зб. Сер. філологічна. Кам'янець-Подільський : Кам'янець-Подільський нац. ун-т ім. І. Огієнка, 2015. Вип. XII. С. 283-291.

7. Слободян М.І. Проблеми національно-патріотичного виховання у творчій спадщині І. Огієнка (митрополита Іларіона). *Іван Огієнко і сучасна наука та освіта : наук. зб. Сер. історична та філологічна. Кам'янець-Подільський : Кам'янець-Подільський нац. ун-т, 2008. Вип. V. С. 173-181.*
8. Тимошик М.С. Голгофа Івана Огієнка: Українознавчі проблеми в державотворчій, науковій, редакторській та видавничій діяльності : монографія. Київ : Заповіт, 1997. 231 с.
9. Тіменик З. Ідеї філософії релігії у Митрополита Іларіона (Огієнка) і процес вірування. URL: <http://ena.lp.edu.ua/bitstream/ntb/6417/1/18.pdf>.

In the article the system of conceptual views of Ivan Ohienko (Metropolitan Ilarion) on the problem of forming the national consciousness of Ukrainian emigrants which is represented in the ideological and historical essays «The Book of Our Being in a Foreign Country», published in 1956 in Winnipeg is analyzed. While being in Ukrainian emigration circles of Poland and Canada, I. Ohienko realized that the preservation of Ukrainians as a nation, as a separate ordinary folk, had an exceptional significance, so he was faithfully looking for the very spiritual foundations that would be the key to counteracting the assimilative processes and discovering the path to unity.

The main attention is focused on key concepts of national-religious identification of Ukrainian emigration, which are critical for preservation from «extinction of nationality» (I. Ohienko) outside Ukraine. According to the scientist, the basis of the national consciousness of Ukrainian nation, its ideological and worldview self-affirmation, should be the church, faith and national culture. The direct identification of everyone who is in a foreign country with his nation should be promoted by the religion as a powerful consolidating factor and basis of the Ukrainian spirit. Metropolitan Ilarion convincingly proved that for Ukrainian emigrants, the Orthodox Faith and the Ukrainian Orthodox Church would become a powerful force in preserving the national identity and the genetic code of the Ukrainian nation. In his arguments, he builds a logical and interconnected structure: the Orthodox Church – the national idea – the national consciousness.

Another important role in developing the national consciousness of Ukrainians outside the historical homeland belongs, according to I. Ohienko, to culture, customs, mother tongue, history as a fundamental basis of national self-identity, which was definitely manifested in his persistent calls «Let's preserve everything that is native for us!».

It is emphasized that the work of I. Ohienko was intended to promote the awakening of national consciousness and overcoming the complex of inferiority in the Ukrainian emigration environment.

Key words: Ivan Ohienko, Ukrainian emigration, national consciousness, faith, church, national customs, national culture, complex of inferiority.

Отримано: 05.09.2018 р.

Н. А. Загоруйко

Кам'янець-Подільський національний університет імені Івана Огієнка

ПУБЛІЦИСТИЧНИЙ ДИСКУРС ЕПІСТОЛЯРНОЇ СПАДЩИНИ ІВАНА ОГІЄНКА

У пропонованій статті здійснено аналіз листування Івана Огієнка періоду еміграції з визначними представниками суспільно-політичного життя України, які перебували у таборах для «Ді-Пі» й визначено їх публіцистичну складову.

Ключові слова: Іван Огієнко, церква, культура, публіцистика, листування, епістолярій, табори «Ді-Пі» (табори переміщених осіб).

Існує твердження, що місце кожної країни на культурній мапі світу передусім визначається інтелектуальною елітою, тому епістолярій М. Грушевського, П. Куліша, М. Коцюбинського, Лесі Українки, О. Кобилянської, В. Стефаника, І. Огієнка, Д. Яворницького, К. Білокур, Є. Чикаленка, В. Стуса, І. Світличного та багатьох інших не лише допоможе відтворити їх непересічні постаті, а й усвідомити внесок цих творців як у свою рідну культуру, так і в світову. Ліна Костенко закликає «відновити гуманітарну ауру нації». Як зауважує Іван Дзюба, це передусім має бути «пошук джерел, рух до джерел, прагнення повернути собі культурну спадщину в її справжньому обсязі й скоординувати з нею власне культурне самопочування й творчу енергію» [1, с.552].

У серії «Джерела з історії української еміграції» Видавничий дім «Києво-Могилянська академія» видав листування Митрополита Іларіона Огієнка, яке зібрав та упорядкував до друку о. Юрій Мицик. Видання вміщує частину епістолярної спадщини видатного українського церковного і громадського діяча, вченого й митрополита, що висвітлює життя і діяльність як самого Івана Огієнка, так і його численних кореспондентів – видатних представників українського православного духовенства, науковців, письменників, громадських діячів України та тих, хто опинився на еміграції – Д. Чижевського, П. Волиняка, Д. Гуменної, Ю. Косача, Ю. Шевельова, Д. Нитченка (Чуб), Н. Полонської-Василенко, Т. Осьмачки, Л. Мосендза, В. Дорошенка, К. Антоновича, Л. Биковського, Юрія Клена, Н. Королеви, Л. Білецького та ін. Упорядник якраз і зазначає, що це листування – передусім унікальний матеріал для вивчення української еміграції, особливо повоевненої, адже йдеться про епістолярій одного з найвидатніших культурних представників України, який був втіленням «трьох чеснот», що їх прагне бачити від своїх духовних провідників кожен народ – благовістя, добродійство й подвиги, й який зумів реалізувавши перше «твердим, мужнім високоідейним словом, друге – широко задуманою допомогою акцією, третє – невсипним подвигом праці на ниві рідної української науки» [3, с.162].

Увесь архів перших повоевнених років разом із частиною документів передвоєнного періоду митрополит Іларіон зумів перевести до своєї резиденції у Вінніпезі. Попри те, що І. Огієнко заповів передати свій архів після смерті на Батьківщину, лише зараз його епістолярна спадщина стає відомою на теренах України. Упорядник видання зазначає, що опрацювання всього комплексу листування митрополита Іларіона принесло й несподівані відкриття: були виявлені дві важливі частини цього листування, які дослідники вважали втраченими, а саме – листи відомого українського письменника і громадського діяча Андрія

Чайковського та листи українського письменника та поета Ігоря Качуровського, які через великий обсяг становлять окремі епістолярні масиви. Однією з перших до вивчення листування Івана Огієнка звернулася І. Турменко, яка дослідила цілу низку питань, які виникли внаслідок вивчення кореспонденції Івана Огієнка в різні роки, зокрема з Л. Білецьким, О. Отглобліним, Н. Королевою та іншими українськими діячами [2, с.16]. А вже Митрополит листувався з провідними представниками українського православного духовенства, видатними науковцями, письменниками, поетами, художниками, політичними та громадськими діячами, зазвичай емігрантами з Австрії та Німеччини, які перебували в сумнозвісних таборах для біженців та «Ді-Пі» [3, с.13]

У листуванні окреслюються декілька хронологічно-тематичних ліній. З листів від українських біженців дізнаємось про їх важку долю у повсенний час. У листах О. Діюка, І. Малетича, Т. Архипової маємо цінні свідчення очевидців про голодомор та більшовицькі репресії. Так, суспільно політична картина лихоліття початку 30-х років та час війни зафіксовані пунктирним очерком у листі Олександра Діюка від 29 серпня 1946 року, який пише, що «з 1923 року почали стрібу школи і вчить селянських дітей, але вже без релігії і учительство старе цьому не противилось, і легко подалося, і були слухняними слугами влади, особливо під час розкуркулювання, грабежу і арешту і викинення з хати заможніших селян, що ставили опір наказам влади» [3, с.118].

Василь Дубровський, звертаючись до Митрополита Іларіона як до патріота та духовного провідника, висловлював сподівання усього поневоленого народу про те, що він зможе зупинити терор в Україні та допомогти вимушеному там населенню, сприятиме захисту частини Української нації на еміграції в Європі від примусової репатріації і допоможе здобути місце проживання та роботу, сприятиме консолідації наших патріотичних національних сил, яка «єдина може дати нам спроможність використовувати на міжнародному форумі ті можливості обстоювання української справи, що їх дає нам поточний момент» [3, с.141].

Лист від 8 березня 1948 року сповнений відчаю В. Дубровського «Що робити, щоб припинити акцію більшовиків, спрямовану на те, щоб мати «Україну без Українців»? Які можна знайти морально-політичні методи впливу, щоб припинити це, – доки ще не діють інші методи? Роки такого тотального систематичного винародовлення України можуть довести до великого спустошення її» [3, с.160].

Важливе місце у цьому листуванні належить проблемам церковного та наукового життя. Ю. Мищик зауважує: «Сам митрополит прагнув налагодити видання відповідних журналів та книг, залучити до співпраці науковців та письменників, зробити свій внесок у життя створеної на еміграції УВАН, а також і відродженого Наукового товариства ім. Т. Шевченка та інших установ» [3, с.15]. Так, прагнути підтримувати розвиток української культури за межами рідного краю, Іван Огієнко надсилав своїм кореспондентам свої праці, зокрема це «Легенди світу» (1947), «Марія Єгиптянка» (1947), «Політична праця Богдана Хмельницького», «Недоспівана пісня Богдана Хмельницького» (1947), «Бережімо все своє рідне», «Приєднання Церкви Української до церкви Московської 1686», «Прометей», «Прометей» (1948), «Народження людини», «Слово про Ігорів похід» (1950), «Українська літературна мова» (1951), «Український літературний наголос» (1952), «Українська Церква – Церква первозванна» (1949), «Трираменний Хрест зо скісним підніжком – національний Хрест України» (1951), «Князь Володимир прийняв Православ'є, а не Католицизм» (1951), «Поділ єдиної Христової церкви і перші спроби поєднання її» (1953), «Культурні впливи України на Московію» (1951), «Візантія й Україна», «Каноноборство» (1954). З листування видно, яку роль ці пи-

сання мали для його адресатів. У цьому контексті доречно згадати відгук про ці писання відомого українського поета та письменника Ігоря Качуровського у листі від 9 травня 1947 року, який цінність праць професора Івана Огієнка вбачав у тому, що вони легко сприймаються простим людом і здатні працювати у трьох напрямках, «пробуджуючи здібність естетичного сприйняття, підвищуючи релігійні почуття і викристалізовуючи національну свідомість» [3, с.232]. Тематика цих творів засвідчувала їх роль у «морально-патріотичного піднесення духу нашої людності на чужині» [3, с.144]. Прикметно, що засади творення вільної держави Івана Огієнка визначались викликами того часу й, говорячи словами Митрополита Андрея Шептицького, відповідали на питання «Як будувати рідну хату?», адже враховували, що поза Церквою є ще інституції, які є добрими школами громадянських чеснот: родина, громада та добровільні товариства і спільноти людей, але «такою школою можуть вони бути тільки тоді, коли користуються повною свободою і мають якісь вироблені традиції, які їх членам накладають громадянські обов'язки, вимагаючи від членів чеснот і прикмет громадян» [5, с.18].

Окрім документальних свідчень, маємо важливий додаток до вивчення життя і творчості самого митрополита Іларіона. Промовистими, на нашу думку, є спогади та оцінки його колишніх учнів, особливо Петра Маслова. А зворушливі спогади І. Огієнка у листі до російського книгознавця і бібліографа М. Рубакіна від 22 квітня 1946 переносять нас у далекий 1904 рік, коли І. Огієнко був студентом II курсу історико-філологічного факультету Київського університету.

Важливий аспект цього листування – стан православної церкви за кордоном та можливі шляхи її розвитку. Характерно, що одноставної точки зору кореспонденти не мали, а їх міркування мають виразу публіцистичну складову, яка продовжує традиції української полемічної літератури. Так, Юрій Косач у листі від 19 червня 1961 року зазначає, що «ворог нашого народу і нашої прадідівської православної віри та церкви – католицизм, уживає і уживатиме всіх заходів до поборювання немилих йому сил. Зокрема на еміграції, де є наполегливе зусилля ототожнювати католицизм з українством» [3, с.286]. Професор Ганна Наконечна, притримувалась інших поглядів, зізнавалась, що «Душею я православна, бо православна церква це наша національна церква, і якби греко-католики не мали цього самого обряду, то не знаю, чи трималися б наші люди цієї церкви. Але розум мені диктує, що не Рим, а Москва наша загибель» [3, с.354]. Констатуючи вельми критичний стан української церкви між двома силами, Г. Наконечна висловила сподівання, що «Коли вибрати між цими двома силами, то чи не краще Рим ніж Москва. Рим – Європа, Москва – Азія» [3, с.352].

Водночас листування з митрополитом засвідчує колосальні зусилля український науковців продовжувати студії попри скрутні умови емігрантського життя, які, вживаючи вислів Г. Наконечної, через малу плату не можуть купувати, що цікавить, тому мусять «жебрати». Цю ситуацію також погіршувала відсутність каталогів, які б допомогли зорієнтуватись у нових виданнях.

Виразне публіцистичне звучання мають листи щодо стану розвитку української культури, в яких окреслено відстоювання української культури та відкидання її меншовартості у зіставленні з російською, зафіксовано процес фальсифікації нашої історії й відтворено парадигму її рейдерського захоплення. Так, наприклад, професор Г. Наконечна, підготувавши 21 гасло для «Кляйне Слявіше Біографі», була прикро вражена рівнем русофільства в Німеччині, адже без її відома гасла були замінені російськими, звісно, на користь останніх. Саме тому у листі від 7 грудня 1958 року звертається до Митрополита перевірити інформацію щодо українського походження художника-мариніста Івана Айвазовського

(Айвазян), який значний період свого життя перебував у Феодосії, про видатного біолога, лауреата Нобелівської премії Іллію Мечникова, видатного українського церковного діяча Степана Яворського, Дмитра Туптала-Ростовського та інших, аргументуючи тим, що «Чому Ге Микола, маляр, що жив і працював в Україні, був французького походження, чому він мусить бути російським малярем?» [3, с.364]. Відстоюючи право України на своїх видатних діячів культури, зазначає, що до росіян були зараховані Дмитро Паломник, Нестор Літописець, митрополит Іларіон, Степан Яворський, Володимир Вернадський. Проте, з огляду на сучасні претензії Москви щодо «київської спадщини» надзвичайно актуальним є зауваження Г. Наконечної, що якщо українцям не ««вільно» зачисляти Київський період для себе, то яким правом можуть привласнювати собі їх москалі». Адже, як сто років тому, так і зараз, антиукраїнська пропаганда масово заповнила наш інформаційний простір, підпадаючи під визначення «етнонімічної війни» й ставлячи гостру необхідність у чіткому розмежуванні назв «Русь» і «Росія».

Відтак, листування Івана Огієнка «в значній мірі спростовує усталені оцінки радянських історіографів та публіцистів, які згадували про Івана Огієнка виключно в негативному контексті» [2, с.19], а публіцистична складова цієї кореспонденції є незаперечною, адже перебуваючи у вимушеній еміграції, так як і значна більшість українських інтелектуалів, зазначені кореспонденти прагнули вирішити цілий ряд нагальних проблем суспільно-політичного характеру щодо розвитку української культури про що переконливо свідчить цей комплекс епістолярію.

Список використаних джерел:

1. Дзюба І. З криниці літ : у 3 т. Київ : Академія, 2006-2007.
2. Листи громадських діячів, представників української науки, культури і церкви до Івана Огієнка (митрополита Іларіона) 1910-1969 / упор.: І. Преловська та ін. Київ : Видавництво імені Олени Теліги, 2011. 744 с.
3. Листування митрополита Іларіона (І. Огієнка) / [упоряд. о. Ю. Мицик]. Київ : Академія, 2006. 566 с. (Серія «Джерела з історії української еміграції»).
4. Тюрменко І.І. Листування митрополита Іларіона (Огієнка). *Український історичний журнал*. 2006. №6. С. 217-220.
5. Шептицький А. Як будувати рідну хату? *Бібліотека газети «День» «Україна Incognita»* / за заг. ред. Л. Івщиної. Київ : ПрАТ «Українська прес-група», 2013. С. 18.

This article analyzes the Ivan Ohienko's correspondence of the emergence period with the prominent representatives of Ukrainian science, culture and the church who were in the DP Camps and their publicistic component is defined.

The letters to Ivan Ohienko (Metropolitan Ilarion), which came from friends, relatives, political, military, public figures, scientific, representatives of Ukrainian culture, church leaders and religious representatives are published in this collection of documents.

Epistolary heritage of Ivan Ohienko is a source of new information about life and career of many famous and little-known figures of the national liberation struggle, government of the Ukrainian People's Republic, church leaders in Ukraine. The motives of political, civic and church leaders, the circumstances of certain decisions adoption are revealed in letters, the problems of the Ukrainian Diasporas research are discussed, difficult circumstances of the church-wide organizational and publishing activities. Orthodox brotherhoods, churchmen etc. The correspondence with the Orthodox and Greek Catholic churches: bishop of Kremenets Dionisiy Valedensky, Exarch of the Orthodox Church in Poland Y. Yaroshevky, Metropolitan A. Sheptytsky, religious schools, cultural and educational institutions is presented in the book. The process of organizational design of the Ukrainian Greek Orthodox Church in Canada, individual parishes, building of temples, appointment of priests, publishing of the diocesan church magazines, relations with the civil authorities, various structures of

Ukrainian Diaspora in Canada and in the USA is traced. Numerous problems that accompanied these processes are shown in the letters. Equally important is correspondence with the Metropolitan Ukrainian Orthodox Church in the USA).

Key words: Ivan Ohienko, correspondence, epistolary, publicism, culture, church, DP Camps (Displaced persons camps).

Отримано: 20.09.2018 р.

УДК 821.161.2.09»195»

DOI: 10.32626/2309-7086.2018-15-2.179-185

О. М. Кирильчук

Рівненський державний гуманітарний університет

УКРАЇНЬСКА ЕМІГРАЦІЙНА МАЗЕПІАНА 1950-60-х років

У статті розглядаються версії художнього моделювання образу Івана Мазепи в українській еміграційній літературі 1950-60-х років. У творах Івана Деснянського, Леоніда Полтави, Павла Савчука, Микити Мандрики та Івана Огієнка постать гетьмана проєктується як борця за свободу від російського колоніального поневолення, тому діаспорна мазепіана набуває потужного антиколоніального семантичного навантаження. Водночас автори намагалися подолати імперські стереотипи, що маркували Мазепу як зрадника. Проте у творах Івана Огієнка та Леоніда Полтави вибудовується модель, яка передбачає зміну ролей в опозиції «зрадник-жертва» у контексті російсько-українських наративів минулого. Також особливе місце в контрдискурсивній репрезентації української історії посідає негація російського імперського простору.

Ключові слова: художня модель, мазепіана, репрезентація, антиколоніальний пафос, колоніалізм, метрополія, імперський стереотип.

Постановка проблеми. В українській еміграційній літературі кінця 1950-х – початку 1960-х років посилюється зацікавлення постаттю Івана Мазепи. Такий інтерес частково був викликаний тим, що на 1959 рік припадали 250-ті роковини від смерті українського гетьмана. Українське діаспорне середовище це спровокувало до ширшого пошанування пам'яті про знакового діяча української історії початку XVIII століття, навіть увійшов у вжиток такий вислів як «Мазепинський рік». Ярослав Рудницький із цього приводу дещо іронічно нарікав, що лише письменникам та науковцям вдалося досягти глибших наслідків щодо осмислення пам'яті про Мазепу, на відміну від поверхневого зацікавлення на рівні масових та офіційних заходів [11, с.5].

Мазепа для вітчизняного письменства набув особливого значення, оскільки його образ постає знаковим маркером у російсько-українських наративах історичної пам'яті. Починаючи з XIX віку, навколо його постаті в українському та російському інтелектуальному просторах вибудовуються контроверсійні трактування, інспіровані імперським ідеологічним маркуванням гетьмана як зрадника та певною мірою законспірованим альтернативним сприйняттям Мазепи. До певної міри, до вибудовування такої рецептивної стратегії навколо постаті Мазепи активно долучалась історіографія, зокрема Дмитро Бантиш-Камєнський та Микола Костомаров. Українські науковці, окрім негативного метропольного досвіду щодо трактування постаті «опального» гетьмана, свідомо привносять і власне національну негацію його персони як владодобного

та егоїстичного діяча. Втім для українських діячів «очорніння» особи гетьмана у XIX ст. дозволяло всьому українському суспільству претендувати на певну реабілітацію, оскільки в метропольному баченні все українство та його культурна діяльність сприймалася через призму «зради».

Натомість загальноімперський літературний варіант рецепції Мазепи найвиразніше був представлений Александром Пушкіним у поемі «Полтава», в якій гетьмана репрезентовано як відступника, а отже й ворога імперії, хоча автор повністю і не зміг відмовитися від європейської романтизації Мазепи. Текст Пушкіна в російській мазепіані стає нормативною версією в рамках метропольного дискурсу. Подальші інтерпретації цієї теми в інших видах мистецтв (опера «Мазепа» Петра Чайковського та фільм «Мазепа» (1909)) опираються саме на «Полтаву». Фактично, поема Александра Пушкіна формує своєрідний «середньостатистичний» колоніальний читацький горизонт очікувань щодо рецепції образу Мазепи. У текстах українських авторів XX століття (Богдан Лепкий, Людмила Старицька-Черняхівська) Мазепа все чіткіше вписується в антиколоніальну стратегію, постаючи символом спротиву імперії та самовідданого служіння рідній державі.

Активний інтерес до постаті Івана Мазепи в українській діаспорній гуманітаристиці 1950-60-х років проявився як на рівні художнього інтерпретування, так і наукового осмислення пам'яті про українського гетьмана. Українські історики (Олександр Оглоблин [7], Костянтин Біда [1]), у першу чергу ставили собі за мету подолати російські історіографічні стереотипи в трактуванні мазепинського періоду, що почасти були сформовані ще дослідженнями Миколи Костомарова, а відтак і подоланням імперського ідеологічного погляду на Мазепу та українське козацьке минуле. Костянтин Біда наголошує на тому, що в «добі пізнішої неволі й упадку Мазепинська ідея інспірувала пізніші покоління в їхніх змаганнях за свою державність і своє національне бачення» [1, с. 6]. Загалом у діаспорній історіографії другої половини XX ст. потверджується концепція, у якій період гетьманування Мазепи постає часом державного будівництва, політичного та культурного відродження після Руїни. Таким чином, у науковій літературі, хоч і з присутнім вкрапленням критичного сприйняття окремих віх діяльності керівника Гетьманщини, але загалом формується образ мудрого державного управителя.

У художній літературі української діаспори з'являється цілий корпус текстів, присвячених Івану Мазепі: Івана Деснянського «Мазепа, Батурин і Полтава» (1957), Леоніда Полтави «Нескінчений бій» (1959) та «Тисяча сімсот дев'ять» (1961), Павла Савчука «Гетьман Мазепа» (1959), Микити Мандрики «Мазепа» (1960), митрополита Ляріона (Івана Огієнка) «Розп'ятий Мазепа» (1961). Також варто наголосити і на публіцистичних працях Євгена Маланюка («Малоросійство», «Illustrius Dominus Mazepa»), котрі зосереджені на осмисленні ролі Івана Мазепи в національній історії та розширюють горизонти сприйняття постаті гетьмана.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. У сучасних студіях до проблеми літературознавчого аналізу моделей інтерпретування образу Івана Мазепи в українській діаспорній літературі 1950-60-х років зверталися різні дослідники. Зокрема, драма митрополита Ляріона (Івана Огієнка) «Розп'ятий Мазепа» стала предметом дослідження у статтях В. Біляцької [2], Н. Тимошук [14], М. Тимошика [13], а роман «1709» Леоніда Полтави розглядався у праці О. Чернобаєва [16].

Мета статті – простежити репрезентацію образу Івана Мазепи в українській еміграційній літературі 1950-60-х років у контексті постколоніальної стратегії прочитання тексту.

Виклад основного матеріалу. Кожен із авторів намагається вибудувати власну концепцію інтерпретування постаті українського гетьмана. Однак спільною рисою для усіх текстів постає модель глорифікування Івана Мазепи як борця за свободу від імперського поневолення, а відтак еміграційна мазепіана набуває потужного антиколоніального семантичного навантаження. Автори вдаються до яскравих пафосних форм щодо представлення гетьмана як символу опору метрополії: «Нескорений Мазепа» [10, с.5], «пішовши шляхом Прометейя» [12, с.18], «Так Волю я носив у серці» [6, с.15] etc. У цьому контексті важливе значення відводить фактору збройного протистояння Російській імперії, що також набуває позитивного інтерпретування. Незважаючи навіть на те, що союз Мазепи з Карлом XII завершився поразкою у битві під Полтавою, спроба воєнного опору сприймається як ознака активної дії проти поневолення рідної держави. Ева М. Томпсон наголошує, що важливу роль у формуванні національної історичної пам'яті «/.../ відігравали війни, незалежно від того, як вони закінчувалися: перемогою чи поразкою. Пам'ять про ці війни облагороджувалася, коли їх описували етнічні еліти» [15, с.31]. Із позиції українських діаспорних авторів Полтава – це лише початок боротьби, це «день народження Держави, – / День волі націй і племен!» [10, с.16], бо відбулося пробудження національної самосвідомості, було сформовано ідеал «вольної Держави», який буде надихати наступні покоління [6, с.64].

Проте для авторів еміграційної мазепіани 1950-60-х років образ Мазепи набуває важливого звучання не лише у контексті протистояння Росії в козацьку епоху, не менш актуальною виглядає перспектива символічного вписування його у ситуацію української революції 1917-1921 років саме як символу боротьби за відродження держави, а державотворчі процеси того часу сприймаються як слідування «заповітом Мазепи». Іван Огієнко, Павло Савчук, Микита Мандрика були активними учасниками тих подій, отже, для цього покоління боротьба за державу проти зовнішнього ворога постає не лише абстрактною ідеєю, а частиною їх життєвого досвіду. Постає Мазепи спонукала до встановлення і паралелей із долею багатьох еміграційних діячів: оборона рідного краю, вимушена еміграція, нескореність.

В історичній драмі митрополита Іларіона (Івана Огієнка) «Розп'ятий Мазепа» представлено останні дні життя гетьмана у вигнанні. Драматична форма дозволяє автору репрезентувати образ Мазепи крізь призму його найближчого оточення. На відміну від інших авторів, які намагалися дотримуватися хронологічної моделі життєпису гетьмана, Іван Огієнко витворює ретроспективну картину критичного сприйняття діяльності Мазепи в момент його найбільшого краху, що дозволяє увиразнити діаметрально протилежні версії оцінки його політики. Найпослідовнішим критиком гетьмана постає запорозький кошовий Кость Гордієнко. В основі розбіжностей поглядів гетьмана та кошового – ідея держави. Запорожець ставить у вину Мазепі його орієнтування на заможні верстви суспільства, а відтак це призвело до формування неподоланної прірви «між народом і панами» [6, с.64], натомість державним ідеалом мала постати «Республіка народна» [6, с.22]. Прикметно, що Іван Огієнко намагається у драмі, використовуючи ремарки, подати і власне авторську позицію щодо конкретних історичних фактів. У випадку звинувачень Костя Гордієнко у ремарці зазначається, що це характеристика «Мазепиного гетьманування з погляду січової сіроми» [6, с.52]. Іван Огієнко свідомий, що такий погляд притаманний лише одній соціальній групі тогочасного українського суспільства, але сам факт відсутності розуміння, на думку автора, виглядає фатальним, перетворюється на справжню національну драму: «Задавнена непрохідна в нас яма між старшиною та простим козацтвом...» [6, с.52]. Мазепа та його прихильники у драмі відстоюють іншу модель творення «Держави прав», у якій панувала би справедливість та законність. Проте цього ідеалу не вда-

лося досягти через роз'єднаність української громади, що не може подолати власних пристрастей заради суспільної справи: «І як же виростуть нам крила, / коли в душі ми – гайдамаки?!.» [6, с.34]. А відтак і сильна держава, яку прагнув вибудувати Мазепа, лишається нездійсненим ідеалом. Втім, у передсмертному слові гетьман, розуміючи власні помилки, наголошує, що в основі будь-якої держави має лежати релігійне життя: «Віру й Церкву забуваєм, Вони ж Державі вся основа» [6, с.75]. Саме українське православ'я, на думку Мазепа, мало б стати фундаментом для національного порозуміння та сильної нації.

Апелювання Івана Огієнка до релігійного чинника у контексті літературної візії минулого України виглядає природним, оскільки, будучи активним релігійним діячем, саме з відродженням церкви автор пов'язував майбутню державу, але саме цей фактор і вирізняє текст митрополита Іларіона на тлі еміграційної мазепіани. У драмі автор називає Київ «другим Єрусалимом», що є прихованою аллюзією на російську імперську ідеологему Москви як спадкоємця Риму. Олександр Оглоблин наголошує, що ідея «Третього Риму» є ідейним вектором «експансіоністських прагнень» російської колоніальної політики та частиною віри про «месіянське призначення Росії, духом, що творив цілу її історію» [8, с.5]. Іван Огієнко свідомо намагається відмежувати українську світоглядну модель від російської, порівнюючи Київ саме з Єрусалимом, а не Римом, апелюючи виключно до духовного начала, а не політичного: «Не Рим, а Київ наша Мати, / Це другий наш Єрусалим /.../» [6, с.77].

Загалом у діаспорній мазепіані утверджується за Мазепою іпостась будівничого держави, мудрого керманича, що «кував / Селянський край – в міцну Державу!» [10, с.13]. У свою чергу, Євген Маланюк, оцінюючи діяльність гетьмана, зазначає, що його державна політика не носила вузький воєнно-дипломатичний ухил, а ставила за мету «боротьбу за молоде покоління, яке мало бути вільне від скаліченості батьків-сучасників і продуктів Доби Руїни» [4, с.220]. А відтак сформоване усвідомлення прив'язаності до рідної держави, до потреби її оборони від чужих зазіхань у свідомості наступних поколінь і є тим головним, на думку публіциста, досягненням Мазепа як державного правителя. Апелювання в текстах діаспорних авторів 1950-60-х років до ідеї держави відбиває загальний інтерес цілого покоління, що активно було залучене у боротьбу за відновлення української державності, однак зазнало в цьому поразки. Зрештою, лише існування суверенної України змогло б зруйнувати колоніальну залежність від метрополії, натомість кілька поколінь української інтелігенції опинилися поза рідним краєм через загрозу з боку імперії, підтримуючи з Батьківщиною лише символічний зв'язок. Відтак сам концепт державності набуває потужного антиколоніального наповнення, однак у ситуації середини ХХ століття така стратегія могла бути реалізована лише у вимірі історичної ретроспективи, а досвід мазепинської епохи чи не найкраще надався для такого інтерпретування.

Проте діяльність гетьмана як очільника Гетьманщини представлена не лише у площині ідеалізації. Почасти в діаспорній мазепіані невдачі правління Мазепа намагалися пов'язати із постійними зрадами найближчого оточення, котрі гетьман був змушений долати, замість державної роботи: «На це ішов ваш час і сила, / Оце були «діла державні» – / Гетьману «поміч» ваша миля /.../» [6, с.63]. Однак мотив зради набуває ключового значення у моделях репрезентування образу Мазепа в двох вимірах: зовнішньому та внутрішньому.

У російській традиції Мазепа завжди маркували як зрадника, натомість українські версії намагалися подолати цей імперський стереотип. У текстах українських еміграційних авторів 1950-60-х років вибудовується модель, яка передбачає зміну ролей в опозиції «зрадник-жертва». Іван Огієнко у драмі «Розп'ятий Мазепа» ви-

разно наголошує, що політика Петра I щодо обмеження автономії України є порушенням договорів між Гетьманщиною та Московським царством, отож саме цар першим вчиняє зраду України: «Це нам належить проклинати / По всіх церквах Петра як Юду: / спалив підписані трактати / I обернув їх на облуду!...» [6, с.49]. «Перевертання» метропольної моделі та перетворення на зрадника Петра I виводить Мазепу із традиційної інтерпретаційної моделі, потверджуючи за ним роль жертви зради. Відтак імперська матриця представлення постаті гетьмана наповнюється антиколоніальним змістом, змінюючи ідеологічні полюси силового поля.

Проте важливішого значення мотив зради набуває щодо окреслення моральної кризи українського суспільства, у якому лицарство, відданість та патріотизм поступаються прагненню до наживи, а бажання здобути прихильність метропольних правителів стирає відчуття патріотичної відповідальності. Саме епоха Руїни з її станом постійної розчахнутості між зовнішніми ворогами стерилізує почуття національної гідності. Мазепу «рідні Юди» оточують на кожному кроці, але це не лише його особиста драма, це трагедія усєї нації, бо ці зради лише побільшують кількість власних жертв (Батурин, Січ) та допомагають ворогу знищити український світ. У текстах митрополита Іларіона, Микити Мандрики та Івана Деснянського саме колаборування «своїх» з імперським центром і постає тим найстрашнішим «внутрішнім ворогом»: «Доноси виродків старшини / В Москву і «Пітер», до царів. / Валилися царські «прикази» / Від «чолобитних» і обмов – / Свідчилася підлота й разом / «Малоросійська» любов [підкреслення наше. – О.К.]» [5, с.62]. Зрештою, патологічна схильність української старшини до зради сприймається еміграційними авторами як ілюстрація ментального комплексу неповноцінності – малоросійства. Євген Маланюк розуміє під цим феноменом «каліцтво внутрішньонаціональне», що проявляється через зради, колабораціонізм і завжди призводить до визнання влади імперії («капітуляція перед босм» [4, с.233-234]. І якраз «мазепинство», на думку критика, є цілковитою протилежністю «малоросійству», бо воно «чинна свідомість Нації» [4, с.239].

Частиною антиколоніальної стратегії в еміграційній мазепіані 1950-60-х років постає виразне негативне репрезентування російського імперського середовища. У текстах митрополита Іларіона, Леоніда Полтави, Івана Деснянського та Павла Савчука зображають узагальнений образ Москви, що маркується у формі занижених семантичних конотацій: «голодна», «перелякана», «підступна», «чадна», «мстива». Однак найбільше уваги зосереджено саме на брутальній природі метропольного центру, що несе Україні руїну та насилля, подекуди перетворюючись на метафізичний символ зла: «Москва жорстока, як той Молох» [12, с.17]. Особливе місце у цій літературній матриці імперської жорстокості посідає епізод зі зруйнуванням гетьманської столиці Батурина, де звірства російських військ зображено подекуди із натуралістичною відвертістю: «Москаль хапав малу дитину / I бив об камінь головою!...!» [6, с.27]; «Матері й діти утробні / В крові залилися, палачу» [3, с.57]. Однак такі характеристики лише поглиблювали іпостась колонізатора як руйнівника, натомість потверджуючи за українською стороною роль жертви. Зрештою, логічним продовженням негачії метропольного простору постає апелювання до досвіду ХХ століття. Для діаспорних письменників советська імперія сприймається лише як модерна форма московської («I знов розбої Московії, / Тепер червоної!...!» [12, с.9]), лише збільшився масштаб поневолення («Тому у рабстві вже півсвіту: / Мільйони гинуть у ярмі, / А слово правди у тюрмі!...!» [12, с.9]).

Микита Мандрика у поемі «Мазепа» вибудовує дещо відмінну модель представлення метрополії. Автор зосереджує увагу не на колективному обра-

зі Москви, а саме на постаті Петра I як виразника імперських амбіцій. Втім цей персонаж проходить свою еволюцію у тексті: молодий та амбітний цар на початках виступає добрим союзником українців («І був Петро у ширій згоді, / Війни учився в козаків...») [5, с.40]), але згодом перетворюється на кривавого деспота, «нового Нерона», якому «до рук всуває вила / Люципер – володар пекла» [5, с.72]. Микита Мандрика впродовж усього тексту нагромаджує негативні конотації щодо російського царя, витворюючи щодо його постаті ореол ката, а не державного будівничого, а відтак і вся його імперія – це імперія зла. Петро I постає узагальненим образом усієї експансивної колоніальної політики Москви, якому протиставляється Мазепа, що саможертвоністю та патріотизмом проявляє зразкові моральні якості, а відтак «перемога духу» гетьмана над «неславою» царя, і є спробою антиколоніального подолання імперської влади.

Автор у тексті застосовує не лише форми символічної «перемоги» над імперією, й намагається витворювати і власний варіант літературного опанування над простором суперника. Микита Мандрика згадує військовий похід польських та козацьких військ на чолі з гетьманом Петром Сагайдачним на Московське царство 1618 року. Автор інтерпретує цю подію як прояв мілітарної переваги України над Москвою: «І знов в Москву топтати слід, / Як Сагайдачний в часі смуги» [5, с.19]. Для контрдискурсивних стратегій характерним є апелюванням до доколоніального періоду минулого як «золотої епохи» національного буття, у якому «колонізована» країна існувала у позаімперському просторі, а подекуди наголошується, як в українському випадку, на перевазі над майбутньою метрополією. Однак Микита Мандрика не обмежується лише глорифікацією козацьких воєнних перемог, він вибудовує візію власної «літературної імперії»: здобуття незалежності української козацької держави постає як спроба відновлення імперської потуги Київської Русі («Воскресне вільна держава, / Як Русь – імперія стара» [5, с.19]). Антиколоніальний дискурс намагається сформулювати адекватну «відповідь» метропольному «виклику», але це «досягає коштом прямого успадкування структур колоніалізму» [9, с.706].

Висновки з дослідження. Для українських діаспорних авторів у 1950-1960-х роках образ Івана Мазепи, який одним із перших українців через власні свободолюбиві погляди опинився у вигнанні, набуває потужного смислового навантаження. Водночас патріотична модель інтерпретування постаті гетьмана завжди була позначена відчутним антиколоніальним пафосом. У текстах Івана Деснянського, Микити Мандрики, Леоніда Полтави, митрополита Іларіона (Івана Огієнка), Павла Савчука саме модель символічної перемоги над імперією постає осердям художньої концепції. Письменники намагалися увиразнити традиційні контрдискурсивні практики, створюючи обернені форми в опозиції «зрадник-жертва» та негативно маркуючи метропольний простір. Зрештою, й ідеалізація Мазепи як будівничого держави оприявлює тугу щодо бездержавного статусу України в другій половині ХХ ст., а відтак і несприйняття її колоніального поневолення. Постать гетьмана перетворюється для діаспорної україністики на узагальнений символ нескінченної боротьби за подолання влади імперії над Україною, хоча б у вимірі літературних візій минулого.

Список використаних джерел:

1. Біда К. Союз гетьмана Івана Мазепи з Карлом XII. Вінніпег, 1959. 87 с.
2. Біляцька В. Поема «Розп'ятій Мазепа» Івана Огієнка в типологічному зіставленні історичних романів у віршах. *Іван Огієнко: і сучасна наука та освіта* : науковий збірник. Кам'янець-Подільський, 2015. Вип. XI. С. 170-175.
3. Деснянський І. Поема. Мазепа. Батурина і Полтава. Лондон, 1957. 96 с.

4. Маланюк Е. Книга спостережень : проза. Торонто : Гомін України, 1966. Т. 2. 480 с.
5. Мандрика М. Мазепа. Вінніпег, 1960. 88 с.
6. Митрополит Іларіон. Розп'ятий Мазепа: Історична драма на п'ять дій. Вінніпег : Наша культура, 1961. 89 с.
7. Оглоблин О. Гетьман Іван Мазепа та його доба. Нью-Йорк; Париж; Торонто : Вид. ООЧСУ, Ліга Визволення України, 1960. 406 с.
8. Оглоблин О. Московська Теорія III Риму в XVI-XVII стол. Мюнхен : Церковно-археографічна комісія апостольського візитатора для українців у Західній Європі, 1951. 55 с.
9. Павлишин М. Канон та іконостас : літературно-критичні статті. Київ, 1997. 447 с.
10. Полтава Л. Нескінчений бій. Б.м.в. : Спілка української молоді на чужині, 1959. 16 с.
11. Рудницький Я. Поема М.І. Мандрики «Мазепа». *Мазепа*. Вінніпег, 1960. С. 5-12.
12. Савчук П. Гетьман Мазепа : історична поема. Нью-Йорк, 1959. 159 с.
13. Тимошик М. Еволюція творення образу Івана Мазепи у працях Івана Огієнка URL: <http://journlib.univ.kiev.ua/index.php?act=article&article=1212>.
14. Тимошук Н. Літературознавча інтерпретація історичної драми Івана Огієнка «Розп'ятий Мазепа». *Іван Огієнко і сучасна наука та освіта*. Серія : Філологічна. 2016. Вип. 13. С. 230-234.
15. Томпсон Ева М. Трубадури імперії: Російська література і колоніалізм. Київ : Вид-во Соломії Павличко «Основи», 2006. 368 с.
16. Чорнобаєв О. Жанрова модель роману Леоніда Полтави «1709». *Науковий вісник Ужгородського університету*. Серія: Філологія. 2016. Вип. 2. С. 305-308.

The figure of Ivan Mazepa has become especially important for Ukrainian writers since his image appears to be an iconic marker in Russian-Ukrainian narratives of historical memory. From the 19th century onwards, controversial interpretations are being built around his personality in the Ukrainian and Russian intellectual space, inspired by the imperial ideological markings of the Hetman as a traitor and, to a lesser extent, by conspiracy of Mazepa's alternative perception. In the texts of the Ukrainian authors of the twentieth century, the Hetman's representation has grown to the anti-colonial strategy, picturing him as a symbol of resistance against the empire and as a selfless servitude to the mother state.

An active interest to the figure of Ivan Mazepa in the Ukrainian diaspora humanities of the 1950s-60s was manifested both at the level of artistic interpretation and scientific reflection on the memory of the Ukrainian Hetman. At this time, a whole body of texts devoted to comprehension of the role of the Hetman in national history appears and it expands the horizons of perception of his personality. The authors of these works are Ivan Desnianskyi, Leonid Poltava, Pavel Savchuk, Mykyta Mandryka and Ivan Ohienko. A common feature of all texts is the model of glorifying Ivan Mazepa as a fighter for freedom from imperial enslavement, and therefore emigration mazeliana acquires a powerful anti-colonial semantic load.

The appeal in the texts of the diasporic authors of the 1950s-60s to the idea of the state reflects the general interest of the whole generation, which was actively involved in the struggle for the restoration of Ukrainian statehood, but suffered a defeat. The theme of statehood acquires a powerful anti-colonial content, but in the mid-twentieth century, such a strategy could only be realized in the measure of historical retrospective, and the experience of the Mazepian era was probably the best for such an interpretation.

In the Russian tradition, Mazepa has always been labeled as a traitor, while Ukrainian versions tried to overcome this imperial stereotype. In the texts of the Ukrainian emigration authors of the 1950s-60s, a model is being built, providing the change of the roles in the «traitor-victim» opposition. As a part of the anti-colonial strategy in the emigrational mazeliana of the 1950s-60s appears the expressive negative representation of the Russian imperial environment.

Key words: artistic model, mazeliana, representation, anti-colonial pathos, colonialism, metropolis, imperial stereotype.

Отримано: 04.09.2018 р.

Т. В. Мітроусова

Кам'янець-Подільський національний університет імені Івана Огієнка

I. ОГІЄНКО І ВИДАТНІ ПОСТАТІ ХХ СТОЛІТТЯ

У статті розглядаються постаті світового масштабу, чиї праці народжувалися у важкий, кризовий період людства й вплинули на розвиток науки й культури ХХ століття. Найвидатнішим сподвижником українського відродження вважається І. Огієнко – церковний і громадський діяч, митрополит (з 1943), мовознавець, історик церкви, педагог, автор багатьох праць із різних галузей знань. Величезний правдивий антирадянський спадок становить творчість яскравих авторів-емігрантів – І. Багряного, Є. Маланюка, У. Самчука, поліглотів, перекладачів і літераторів, лауреатів багатьох премій – А. Перепаді, Г. Кочура, М. Лукаша та інших. Інтелігенція постійно була під загрозою репресій, безпідставних звинувачень в низькопоклонстві перед Заходом, інакомисленні, українському націоналізмі тощо. Комунізм, який отримав державницький статус й у країнах Східної Європи, на Кубі, в Китаї, створював там великі перепони для розвитку культури, для пізнання справжньої історії свого народу.

У статті змальовано й непростий життєвий і творчий шлях Джеймса Джойса, однієї з найвпливовіших і водночас найсуперечливіших постатей в літературі.

Провідною ідеєю світогляду згаданих видатних представників епохи була національна ідея, яка визначила спрямованість, сенс і зміст усього їхнього життя.

Ключові слова: ХХ століття, національна свідомість, новаторство, еміграція, мистецтво, енциклопедичність знань, світове визнання.

Блукаючи лабіринтами історії, бачиш, що ХХ століття, і так назване сучасниками «століттям насильства», було для української землі занадто складним. Глибокі «зарубини» залишили війни, революційні події, тоталітарна ідеологія, безправ'я людей, геноцид та й незчислене інше – те, що вплинуло негативно й безпосередньо на усі сфери життя української нації. Водночас відбувалося становлення національної свідомості, самоідентифікація в одній політичній площині під назвою «СРСР».

Символом українства став Іван Огієнко (1882-1972 рр.) – людина широких талантів, чия внутрішня невичерпна енергія дозволила йому бути мово- і літературознавцем, поетом, видавцем і редактором, культурним, церковним (прибрав ім'я Іларіон) і державним діячем, мистецтвознавцем, педагогом, перекладачем і палеографом. Він серед постатей, які пройшли непростий життєвий шлях, повний злетів і важких випробувань. Він один з тих, хто наразі ще добре не пізнаний, але чію діяльність нам доведеться переосмислювати й вшановувати в добрій пам'яті нащадків.

Основна частина творів І. Огієнка (а їх є понад дві тисячі публікацій) закордоном. Українці обізнані здебільшого з його роботами, які вийшли після 1991 року. З-поміж них «Історія української мови», «Дохристиянські вірування українського народу», «Тарас Шевченко», «Розп'ятий Мазепа», «Богдан Хмельницький», «Свята Почаївська Лавра», «Наука про рідномовні обов'язки» та інші.

Посилюється інтерес до наукової спадщини І. Огієнка, проводяться огієнківські читання, конференції; з'явилися праці присвячені аналізу публіцистичних творів вченого, різноаспектному аналізу художньої інтерпретації праць, проблем віри, міркування, щодо проблем текстології; огієнкознавство поповнюється

виданнями, здійсненими науковцями Кам'янець-Подільського національного університету (з 20 серпня 2008 року – імені Івана Огієнка) [1-2], науковими розвідками Є. Грицака, С. Сохачької, А. Кононенко, Л. Мовчун, М. Тимошик, І. Тюрменко. Так, зазначається, що вчений основну увагу приділяв дослідженню лінгвістичних аспектів української мови, запровадженню методів навчання української мови. Саме в мові І. Огієнко вбачав «найцінніший скарб», акцентуючи на тому, що «українська нація мусить мати одну, для всіх її частин спільну літературну мову, одну літературну вимову, а також і один усім спільний правопис» [4, с.167].

Невпинна, старанна робота вченого і педагога І. Огієнко призвела до появи різних за характером праць, як-то: навчальної літератури, монографій, словників, досліджень з історії українського друкованого слова. З-поміж найважливіших його праць у царині українського народознавства і мовознавства, написаних здебільшого в еміграції – «Українська літературна мова 16 століття і український Крехівський апостол» (Варшава, 1930), «Складня української мови» (Жовква, 1935), «Повстання азбуки і літературної мови у слов'ян» (Жовква, 1937), «Історія української літературної мови» (Вінніпег, 1951), «Українська літературна мова: Граматичні основи літературної мови» (Вінніпег, 1951), «Український літературний наголос» (Вінніпег, 1952), йому належить і переклад Біблії українською мовою. Художня спадщина І. Огієнко теж, базована на тих засадах, які проголошувались у мовознавчих працях. Серед художнього доробку твори різних жанрів – драми, поеми, легенди, релігійна лірика.

Як нині важко уявити українську гуманітарну науку без творчого доробку одного з найвидатніших сподвижників українського відродження І. Огієнко, так і без інших українських всесвітньо відомих імен, теж у свій час замовчуваних, неоцінених. Творчість таких яскравих авторів-емігрантів – І. Багряного, Є. Маланюка, У. Самчука, В. Барки, Т. Осмачки, О. Олеся та ін. – величезний правдивий антирадянський спадок про нещадні часи, еміграція для яких була трагедією життя. «Розстріляним Відродженням» називають геніальну мистецьку течію, яка намагалася словом боротись проти системи. Тоталітарна машина жорстоко розправилася і з ними.

А чи багато людей чули про Анатолія Перепадю (1935-2008) – поліглот, літератора, неперевершеного перекладача, який презентував українською мовою твори Бальзака, Сент-Екзюпері, Камю, Маккіавеллі, Сервантеса, Петрарки та інших? Він був переконаний: «щоб стати серйозним перекладачем серйозної літератури, потрібно досконало володіти рідною мовою». А. Перепадя – людина величезного масштабу з багатьма державними закордонними нагородами за розповсюдження культур, з орденами Італії, Франції; премію «Сковорода» отримав двічі (надають за найкращий переклад), Кавалер французького Ордену мистецтва і літератури Золотих Пальм. І, на жаль, він майже невідомий в Україні, виключений зі Спілки письменників, звільнений з роботи через підписаний лист на захист Миколи Лукаша.

Геніальний Микола Лукаш (1919-1988) – один із небагатьох у Радянському Союзі, хто перекладав із мови оригіналів, а не російських текстів; переклав понад 1000 видатних творів світової літератури від 100 авторів, із 20 мов, проте не пам'ятав номери свого телефону. Окремої уваги заслуговує переклад «Декамерона», зроблений М. Лукашем архаїчною українською мовою XVII-XIX століть. До всіх приказок і афоризмів Боккаччо він знайшов точні українські відповідники. Крім того, Лукаш мав феноменальне лінгвістичне обдарування і дивовижну ерудицію в галузі зарубіжної літератури. Проте через підтримку засудженого І. Дзюби за книгу «Націоналізм чи русифікація?» Лукаш 20 років не міг друкуватися, не мав стабільного заробітку. А чи знайомі українці з неперевершеними перекладами Миколи Лукаша чи Григорія Кочура?

Григорій Кочур (1908-1994) – видатний український поет-перекладач, володів 31 мовою, історик і теоретик художнього перекладу, лауреат літературної премії імені М. Рильського, Державної премії імені Т. Шевченка. Найближчий соратник М. Рильського, Г. Кочур був неформальним лідером українського перекладацького цеху; в 1943 році разом із дружиною безпідставно заарештований, засуджений до каторжних робіт на вугільних шахтах системи ГУЛАГ м. Інта (Комі АРСР). Але й там Кочур перекладав, писав вірші, спілкуючись з людьми різних національностей, вивчав мови. Наприкінці 60-х років в Україні почалися політичні репресії і Г. Кочур знову потрапляє у «немилість» (до кінця 80-х). У його будинку роблять обшук, не друкують твори, виключають разом із М. Лукашем зі Спілки письменників, вимагають припинити листування із зарубіжними колегами.

Список великих синів і дочок України можна продовжувати з любов'ю і сумом дуже довго – багата наша земля.

Трагічними виявилися й долі О. Мандельштама, М. Гумільова, М. Заболоцького, Є. Зам'ятина, усіх, хто відкрито заявляв про свої переконання і погляди. Так, для більшості, перший з'їзд письменників у 1934 році став, по-суті, з'їздом приречених. Кілька років потому, і кожен третій делегат потрапить за ґрати. В 1934 році до Спілки письменників входило більш ніж 2500 людей, репресовано 2000.

Ідеологічна машина була нещадною і до Б. Пастернака, який у жовтні 1958 року отримав Нобелівську премію з літератури «за видатні досягнення в сучасній ліричній поезії, а також за продовження традицій великого російського епічного роману» (роман «Доктор Живаго»). Твір згодом переклали багатьма мовами, окрім російської; за рішенням Президіуму ЦК організовано кампанію засудження Б. Пастернака – його нагорода «є ворожим по відношенню до країни актом».

Так, після перемоги Радянського Союзу в Другій світовій війні, однією з основних світових ідеологій став комунізм, який отримав державницький статус у країнах Східної Європи, на Кубі, в Китаї та деяких інших країнах. Для післявоєнної Чехії, наприклад, з 1948 роком розпочався період, який спричинив глибинні й тривалі наслідки гноблення з боку комуністичного режиму. В мистецтві культивувався тільки соціалістичний реалізм, що обмежувало публікацію таких видатних письменників, як В. Голан (1905-1980), Я. Заграднічек, Я. Сейферт (1901-1986), Й. Кнап (1900-1973), Я. Дуріх (1886-1962). Багато літераторів залишили свою батьківщину, наприклад, прозаїк Я. Чеп (1902-1974), поети І. Блатни (1919-1990), Е. Гостовський (1907-1973). В. Голан і Я. Сейферт (став першим чехословацьким лауреатом Нобелівської премії в 1984 році), які в своїй творчості об'єднали різні течії європейського авангарду з вітчизняними філософсько-культурними коренями, стали символами чеської поетичної традиції.

По-своєму складним, сповненим суму і болю було творче й особисте життя ірландського письменника ХХ століття Джеймса Джойса, чий експериментально-новаторський характер творчості вплинув на багатьох майстрів пера (В. Фолкнер, Е. Гемінгвей, Ш. О'Кейсі, Л. Дарелл та ін.). Особливий психологізм Джойса засновано на майстерно розробленій їм техніці «потоку свідомості».

Дитинство і юність Джойса припали на доволі важкий період в історії його країни. В Ірландії відбувалася боротьба за незалежність, протистояння католиків і протестантів, і визвольний рух «Ірландське відродження» не був єдиним за своєю суттю. Радикальним лідером за свободу країни, за її самоврядування, був Чарльз Стюарт Парнелл, якого боялися, як англійська влада, так і демократично налаштовані ліберали. Обмовивши спільно з офіційною католицькою церквою Парнелла, англійська влада приборала його з політичної арени, а його смерть розвіяла мрії ірландців на визволення.

Мати Джойса мріяла побачити сина католиком і, на її прохання, він закінчив іезуїтський коледж, де отримав блискучі знання з історії, літератури, філософії. Це дозволило продовжити навчання в Дублінському університеті, вибрати спеціальністю сучасні мови і продовжити досліджувати царину філософії. Він відмовився прийняти духовний сан; у своїх творах Джойс завжди спирався на знання, отримані в католицьких закладах, не забуваючи праці святих отців, філософів, використовуючи як творчий матеріал біблійні сюжети, образи.

Джойса відштовхувала властива націоналістам ідеалізація народу, певне самопоклоніння і мрія побачити етнічну незалежність шляхом відокремленості країни від усього світу. Це й зумовило конфлікти і повний розрив Джойса з дублінської інтелігенцією. Так, будучи ірландцем до самого нутра, з 1904 року і до кінця життя письменник перебував у добровільній еміграції, а топографія Дубліна у дрібницях, образ Ірландії, в минулому і теперішньому, стали основними у художньому світі автора. Однак змальовуючи ірландське життя, Джойс писав англійською мовою, а ставши всесвітньовідомим письменником, він так і не був «прийнятим» на батьківщині.

Ще в юності Джойс зацікавився театром, який відіграв неабияку роль у культурному житті Ірландії. В Дубліні утворився «Літературний театр»; співзасновником і активним учасником, який мріяв розворушити почуття національної гідності, став драматург і поет В. Йейтс. Юний Джойс присвятив свої натхненні статті театру і драматургії: «Драма і життя» ('Drama and Life', 1960), «Нова драма Ібсена» ('Ibsen's New Drama', 1901), «День натовпу» ('The Day of the Rabblement', 1901), «Каталіна» ('Catalina', 1903), «Оскар Вайлд: поет Саломеї» ('Oscar Wilde: the Poet of 'Salome', 1909), «Боротьба Бернарда Шоу з цензором» ('Bernard Shaw's Battle with the Censor', 1909). Захопившись театром, Джойс і себе спробував у драматургії. Влітку 1900 він пише п'єсу «Блискуча кар'єра» ('A Brilliant Career'), рукопис якої не зберігся, але відомо, що написана вона була під враженням від драми Ібсена «Ворог народу».

Драма одразу ж визначається Джойсом як найвища форма мистецтва. Драма має справу з основними і вічними законами буття, а література з мінливими. Драма розумілася письменником як «взаємодія пристрастей», «розвиток», і не слід «обмежувати драму сценою; драма може бути зображена на картині так само, як вона може бути проспівана чи зіграна». Обов'язковою є передача «людських сподівань, бажань і ненависті». Драматизмом сповнене існування людей в оповіданнях «Дублінці», величезною драмою постане «Улісс» Джойса.

Мистецтво як основна форма вираження життя, в системі естетичних поглядів Джойса реалізується в понятті «епіфанія». В церковній лексиці слово позначає «богоявлення»; Джойс використовує його для позначення моментів духовного прозріння людини, найвищої концентрації його душевних сил, яка дозволяє зануритись у сутність явища, пізнати його.

У цьому процесі Джойс виділяє три етапи, що відповідають трьом основним властивостям краси. Він визначає їх, використовуючи термінологію Фоми Аквінського, як «*integritas, consonantia, claritas*» – суцільність, гармонія, прозріння. «Епіфанії» по-різному передані в оповіданнях, романах, однак кожного разу вони є правдивими моментами і надто яскравими картинами реальної драматичної дійсності.

Вихи мистецької еволюції Дж. Джойса відбиті у творах різних форм – віршах, оповіданнях, романах, п'єсі: «Епіфанії» ('Eriphanies' 1901-1903), «Камерна музика» ('Chamber Music', 1902-1906 – збірка віршів), «Портрет митця» ('A Portrait of the Artist', 1904, 7 январа), «Свята контора» ('The Holy Office', 1904),

«Дублінці» ('Dubliners', 1904-1914), «Газ з пальника» ('Gas From A Burner', 1912), «Джакомо Джойс» ('Giacomo Joyce', 1911-1914), «Герой Стівен» ('Stephen Hero' – прототип роману «Портрет митця замолоду»), «Портрет митця замолоду» ('A Portrait Of The Artist As A Young Man', 1907-1914), «Вигнанці» ('Exiles', 1914-1915), «Улісс» ('Ulysses', 1914-1921), «Вірші, пенні за штуку» ('Poems Pennyeach', 1927), «Се, дитя» ('Ecce Puer', 1932), «Фіннеганів Помин» ('Finnegans Wake', 1922-1939).

Створивши збірку оповідань «Дублінці», Джойс пояснював, що його метою було «написати розділ з духовної історії країни». Він обрав Дублін, оскільки місто є «центром паралічу». Видавцям не подобалася така характеристика і вони вимагали покращення тексту. Джойс заявляв, що тексти, створені на основі сюжетів, взятих із самого ірландського життя і переданих «у неприкрашеному стилі» (за що майже готовий наклад «Дублінців» було знищено видавцями).

У квітні 1918 року в американському журналі «Літл реві'ю» почалася публікація розділів «Улісса» і продовжувалася до кінця 1920 року. Журнал закрили, звинувачуючи його видавця в публікації непристойностей.

«Улісс» – роман про один день на семистах сторінках. Своїм романом Джойс створив новий жанр – оповідь, де головним героєм є автор. Роман пов'язано із «Одіссеєю» Гомера: всі 18 епізодів перегукуються з певними гомерівськими подіями за змістом і тематикою. Якщо Одіссей Гомера – цар, відважний воїн і мандрівник, то головний герой Джойса – єврей Блум, рекламний агент. Якщо Пенелопа – символ жіночої вірності, то Моллі Блум – пряма її протилежність, саме навколо її невірності розгортаються основні події роману. До речі, Блум з'явився з суміші образів Хантера (який колись запросив додому, пригостив часм і відігрів Джойса), старого друга Ф.Дж. Бірна та італійського протеже Джойса Італо Свево.

За словами автора кожен епізод пов'язано з певним органом людського тіла, тому роман – це тіло. З часу написання «Улісса», одні дослідники стверджували, що роман занадто є натуралістичним, інші, що в романі простежується зв'язок із давніми філософськими поглядами на людину як мікрокосм, центральну ланку життя на землі, навколо якої розгортаються події. Насправді письменнику цікавим був внутрішній світ людини, думки, почуття, зв'язок поведінки із роздумами. У цьому побачили паралелі із Фройдом, який наробив галасу своїми відкриттями в освіченому середовищі Європи. «Потік свідомості» – рушійна сила і особливість роману «Улісс» – дозволив автору використати безліч тем, філософських ідей, а також автобіографічних епізодів.

У Сполучених Штатах навколо видання цього роману (як і видання збірки оповідань «Дублінці») виникла серія скандалів. З Джойсом відмовлялись працювати друкарні, «Улісса» було заборонено цензурою, видавці, що наважились його оприлюднити, мали сплачувати чималі штрафи, твір публічно спалювали. Вихід роману став у літературному житті справжнім вибухом (все ж, справжній повний текст «Улісса» попаде до «читача» після зняття усіх заборон тільки у 2034 році (про що читаємо у дисертації К.Л. Тулли-Нідлер [7]). В Ірландії «Улісс» оприлюднили майже через сорок років після першодруку. Е. Паунд колись захоплено проголосив, що все людство, об'єднавшись, має прославити «Улісса», а хто цього не зробить, нехай займе місце серед розумово неповноцінних. А от письменник Р. Олдінгтон заявив, що вплив Джойса може виявитися згубним. Буревій емоцій, породжених «Уліссом», не вщухає ще й досі. Наприклад, дослідник творчості Джойса і перекладач названого роману російською мовою С. Хоружий стверджує, що неможливо уявити всю систему поезики «Улісса»: вона неосяжна. Крім того, що роман дуже великий, він ще й відзначається небувалою концентрацією і фантастичним розмаїттям усіляких художніх засобів, прийомів літературної техніки» [5].

Що ж стосується останнього роману «Фіннеганів Помин» – це найбожевільніший, найпотужніший, найризикованіший експеримент в історії світової літератури, написаний осліпим автором (а дослідники на цей роман, за словами Джайса, витратять все своє життя), який людство дуже довго буде перетравлювати.

Що чує уві сні сплячий герой (а може й герої?) «Фіннеганового Помину»? Незрозумілий «злочин», нібито скоєний Ірвікером у Фенікс-парку, – причина його страждань та безкінечного розслідування в романі, «там розсипана, на цей момент, тисяча та одна історія, всі розказані про одне й те саме» [6, с.5]. Спрямованість письменника на процес творчості, а не на результат, призводить до гри, що розгортається на лексико-граматичному, фонетичному, словотвірному рівнях, й розгортається як авторська концепція художньої світобудови. Щоб розібратися зі смисловою невизначеністю у межах того чи іншого персонажа, палімпсестичною оповіддю на тлі взаємонакладання фантастично-географічного, оніричного, міфологічного, інфернального, автор пропонує десятки мов у поміч.

Резонанс творчості Джайса відчувається і сьогодні, майже через століття після його смерті (!), і не тільки на території Британії. У липні 1998 року редакційна колегія, в Modern Library, відділення в Random House, з 10 письменників, критиків, редакторів, об'явила список 100 найкращих романів ХХ століття. Шанувальники Джайса радійте! – «Улісс» на першому місці, «Портрет митця замолоду» – на третьому і, яким би дивним і нечитабельним не здавався «Фіннеганів Помин», – він попав у сотню – він на 77-му місці.

На сьогодні одну з найуспішніших музичних обробок твору Джайса зробив Джон Кейдж – своєю Roaratorio: An Irish Circus on Finnegans Wake в 1976-му; британська співачка Кейт Буш, яка отримала визнання завдяки своєму експериментальному та еkleктичному музичному матеріалу (поєднання альтернативної поп-музики, арт-року, фольклорних мотивів), вставила частину монолога Моллі у пісню «The Flower of Mountains» (альбом 'Director's Cut', 2011); цікавим виявився літературно-музичний експеримент на джайсові теми (альбом Леоніда Федорова), в якому Анрі Волохонський (поет, прозаїк, перекладач, драматург, філософ, вчений-еколог) презентує частини свого перекладу «Фіннеганового Помину».

Відомі й три художніх фільми, знятих за романом «Улісс»: 'Ulysses' (Улісс) – 1967 р. (фільм було заборонено в Ірландії до 2001 р.), 'Nora' (Нора) – 2000 р., 'Bloom' (Блум) – 2003 р. (у процесі роботи над фільмом продюсер/режисер Шон Уолш перечитав «Улісс» 400 разів). Найвідомішим фільмом залишаються «Мертві» (1987) Джона Хьюстона за оповіданням зі збірки «Дублінці».

Отже, ХХ століття принесло не тільки найстрашніші події й режими в історії людства, страждання, біль, а й породило авторитетних світових новаторів у науці, літературі й мистецтві, які творили на тлі соціальної і національної боротьби, залишаючись справжніми патріотами, вірними своїй справі.

Список використаних джерел:

1. Іван Огієнко і сучасна наука та освіта : науковий збірник. Сер. Історична та Філологічна. Кам'янець-Подільський : Кам'янець-Подільський державний університет, редакційно-видавничий відділ, 2006. Вип. III. 284 с.
2. Іван Огієнко і сучасна наука та освіта : науковий збірник. Сер. Історична та Філологічна. Кам'янець-Подільський : Кам'янець-Подільський державний університет, редакційно-видавничий відділ, 2007. Вип. IV. 340 с.
3. І. Огієнко (Митрополит Іларіон). Історія української літературної мови / упоряд., авт. передмови і коментарів М.С. Тимошик. 2-е вид., випр. Київ : Наша культура і наука, 2004. 436 с.

4. Огієнко І. Для одного народу один правопис! Наші правописні непорозуміння. *Рідна мова*. 1933. Ч. 5. С. 161-170.
5. Хоружий С.С. Как сделан «Улисс»: Приемы поэтики Дж. Джойса. *Диалог. Карнавал. Хронотоп*. Витебск, 1993. №1/2. С. 52-66.
6. Joyce J. A Portrait of the Artist as a Young Man and Dubliners / introd. and notes by Kevin J.H. Dettmar. New York : Barnes & Noble Classics, 2004. 464 p.
7. Tully-Needler K. Last Word in Art Shades: The Textual State of James Joyce's Ulysses: a dissertation for the degree Master of Arts / University of Indiana, 2007. 231 p.

The article deals with the personalities of a world import, whose works appeared in a difficult, crisis period of humanity and influenced the development of science and culture of the XX century. Now it is difficult to imagine the Ukrainian humanities without the works of one of the prominent fellow-fighters for Ukrainian revival I. Ohiienko – a churchman and a public figure, a metropolitan (since 1943), a linguist, a church historian, a teacher, an author of many works in different fields of knowledge. Enormous and truthful anti-Soviet heritage form the works of brilliant authors-immigrants – I. Bahriany, E. Malaniuk, U. Samchuk, of the polyglots, the translators and the literary men, the laureates of many awards – A. Perepadia, H. Kochur, M. Lukash and many others. The cultural workers had to create within tough limits, depicting the advantages of «socialist way of life». The poets, prose writers, painters, musicians, literary critics were under the threat to be groundlessly accused of servility before the West, of heterodoxy, of Ukrainian nationalism, etc. The Soviet authority hoped with the help of repressions to stop the growth of opposite public mood. The Communism, which gained the state status in the countries of Eastern Europe, Cuba, China and some others, made for them great obstacles for cultural development, for true history of their nations, the atmosphere of endless pressure and persecution.

The article also considers complicated life and artistic development of James Joyce, one of the most influential and at the same time the most contradictory writer in literature, the alumnus of Jesuits, the renegade in his native land, the cosmopolite and immigrant. The resonance of his works is observed even today, as Joyce is at the root of modernist and postmodernist literature as an author of the novel №1 of the XXth century – an encyclopaedia of styles and techniques of writing, a language play.

The main idea of prominent representatives of the epoch was national idea, which formed their outlook, determined orientation, sense and content of their lives.

Key words: XX century, national awareness, innovation, emigration, art, encyclopaedic knowledge, world recognition.

Отримано: 24.09.2018 р.

І. Й. Набитович

Університет імені Марії Кюрі-Склодовської (м. Люблін, Польща)

ВЕДУТА ПАРИЖА ТА ФРАНЦУЗЬКИЙ ІМПРЕСІОНІЗМ У ЛІТЕРАТУРНОМУ ДОРОБКУ ДАРІЇ ВІКОНСЬКОЇ

Дарія Віконська була одним із найяскравіших представників українського мистецько-літературного простору міжвоєнного двадцятиліття ХХ віку, що послідовно займалися проблемами європеїзації української культури й виражали необхідність входження цієї літератури, мистецтва, культури загалом у європейський культурний простір.

У запропонованій статті розглянуто як малярський жанр *ведути* реалізується в описах Парижа у її прозі та листах. Таке перенесення жанрового утворення з малярства у прозовий простір прози – характерна риса творчості Дарії Віконської.

Одночасно французький імпресіонізм для Дарії Віконської стає одним із особливих напрямків її наукових студій.

Ключові слова: Дарія Віконська, ведута, стафаж, Париж, подорожні записки, імпресіонізм, імпресіоністичне малярство.

Міжвоєнне двадцятиліття ХХ стало, яке можна б назвати епохою й митрополита Іларіона (Огієнка), було періодом інтенсивного діалогу із європейським простором, часом ідентифікації української культури як невід'ємної складової європейської культури загалом. Однією із важливих постатей цієї епохи була й Дарія Віконська.

Дарія Віконська (Іванна (Йоанна) Кароліна (Ліна) Федорович-Малицька) – письменниця, мистецтвознавець, літературознавець, ненастанно займалася європеїзацією української культури й входженням української культури у культурний простір Європи. Її рід по батькові походив із Поділля, мати її була австрійкою із Відня.

У запропонованій статті буде розглянуто як реалізується жанр *ведути* у зображенні Парижа в її прозі та листах. Таке перенесення жанрового утворення з малярства у прозовий простір прози – характерна риса творчості Дарії Віконської. Поруч із Парижем вона створила своєрідну ведути трьох італійських міст – Риму, Венеції та Неаполя [7].

Одночасно в статті розглядатиметься, як ведута Парижа в її мистецтвознавчій і письменницькій спадщині тісно переплітається із студіями над французьким імпресіонізмом у малярстві.

Жанр ведути у малярстві відомий від часів Ренесансу. Це зображення міського пейзажу на картині, гравюрі, малюнку – часом із застосуванням стафажу. Стафаж (постать людини, як елемент пейзажу) особливо характерний для західноєвропейського малярства ХVI-ХVII століть.

Імпресіонізм для Дарії Віконської був не просто її захопленням і об'єктом для літературознавчих та мистецтвознавчих студій. Він був важливою складовою її світобачення та світовираження. Один із жовтневих листів 1932 року відкриває украй індивідуалістичне світосприймання мисткині й декларує імпресіоністичне світовідображення як спосіб мислення. Як і в багатьох її художніх мініатюрах у цьому листі відчувається рука майстра мікродеталей, спостережливості, метафоричного бачення світу. Такий опис стає одразу ж і реалізацією переконання англійського маляра та поета епохи Романтизму Вільяма

Блейка про те, що малярство та поезія мають взаємно проникатися – аж до того, щоб колись злитися у щось єдине й цілісне: «...Кілька слів про золоту осінь в нас, у полі і в парку. Парк опустів. Майже усі літні птахи вже відлетіли. Зістали лише сороки чорно-білі, вправді дуже декоративні. З виїмком кількох молодих ясенів, що втратили все листя – усі інші дерева ще мають листя на собі, хоча деякі дуже вже ріденькі. Але кілька високих каштанів цілком поживіло. Такі ясно-золоті вони, що дивлячись на них, видається, що вони освітлені сонцем. Але це не сонце, а їхнє власне ясно-жовте світло. В парку пахне немов у лісі. Під ногами вже є повно упалою листя – червоно-бронзового. Цвітуть пізні гвоздики, кілька айстрів – такі зворушливі, з дня на день приготовані на смертельний мороз, що їх спалить. Багато з них вже змерзло. Ходжу по стежках парку, походжаю і думаю багато цікавих думок, порівнюючи мої власні спостереження. Він (Він – це завжди Тома з *Aguino*) про це казав. І все воно незмірно дивне і цікаве, ті видалені форми, що повстають і гинуть і щораз відновлюються. Кленові листки якісь агресивно-остро-викраїні, мужеські. Каштанові вибагливі, які віяла гарно убраної жінки. А листя ясенів тонко викраїє, як химерні корунки. [...] Цеї осені я також почала трохи малювати олійними фарбами з доволі хорошим успіхом» [6, арк.92(зворот)]. Наприкінці цього ж – і на початку наступного 1933-го року вона починає пробувати малювати пастеллю. Натхненням у цьому для неї стає малярство Едгара Дега.

Малярський імпресіонізм як спосіб її мислення увиразнюється й у інших листах, у дрібних деталях гри кольорів: «Якраз, здається мені, сонце побідило і небо – кобальт з білими хмарами» [6, арк.140 (зворот)].

Дарія Віконська писатиме у листі на початку 1930-х: «Може я трохи розпечена передвоєнним життям, коли 2-х річно ми бували в Парижі, часто у Відні – та взагалі матеріяльні обставини були такі, що да[ва]ли можливість кращого контакту з заграничними артистами та інтелектуальним життям» [5, с.343].

Письменниці вдалося побувати на виставці імпресіоністів, яка відбувалася у столиці Австрії навесні 1926 року.

Французький імпресіонізм як напрямок у малярстві уже тоді перетворився із революції у мистецтві у високу клясику. Метр і батько імпресіонізму Кльод Моне вже догоряв останні місяці у Жіверні, ще продовжуючи малювати свої уславлені неньюфари. Імпресіонізм увійшов у світову культуру, поширюючись у інших країнах. У Львові на той час творить майстер українського імпресіонізму Іван Труш.

Можливо, що ще юнкою Іванна Кароліна Федорович у Лондоні в галереї Тейт бачила картини Вільяма Тернера. Можливо, що вона любивалася й однією із найвідоміших його картин «Схід сонця в тумані» у лондонській Національній галереї, у якій творчість цього маляра-романтика найповніше розкривається як передвісника імпресіонізму.

Коли молодий ще Володислав Федорович – батько Дарії Віконської – студіював у кінці 1860-х у Парижі, Едуар Мане вже зажив скандальної слави своїми «Сніданком на траві» та «Олімпією», а молоді та юні, сповнені надій на славу й віри у свої творчі пошуки Оскар-Кльод Моне, П'єр-Огюст Ренуар та Жан-Фредерик Базиль разом малюватимуть у пленері, шукаючи нових способів вираження гри світла й тіней, нових засобів колористики. Моне ще не написав тоді свого «Сходу сонця. Враження», яке дасть назву цілому напрямкові – імпресіонізму.

Цей напрямок у малярстві широко відчинив двері перед повсякденним життям. На картинах Кльода Моне, Огюста Ренуара, Едгара Дега, Берти Морізо, Камілля Піссаро, Поля Сезанна, графа Анрі де Тулюз Льотрека, Вінсента Ван Гога буяє бурхливе життя вулиць Парижа і малих містечок, кав'ярень і танцю-

вальних закладів, пляжів, інколи – спокій сільських красвидів, гесіодівських «робіт і днів». Це й життя буржуазії, й повій та алкоголіків, які коротають своє життя при абсенті, й простих селян.

Короткими й широкими мазками Ліна Малицька означає портретну галерею французьких малярів, найперш імпресіоністів і Едуара Мане, їх натхненника. Кількома штрихами показує шляхи переходу від мітологічних та історичних сюжетів до пошуку власного художнього світу кожного з цих майстрів: «З розкішно можна слідити за зміною самих понять, самої суті малярських стремлень, як-то з псевдоклясичних сюжетів і з малюнків, які силувалися представити щось, що належало більше до літератури, аніж до малярства, виривають поволі чисто мистецькі цінності, незалежні від часу, від моди або хвилевої орієнтації. А тими цінностями є: сонце, повітря, дрижання воздушних хвиль і т.д. Услід за тим: втілене сонце, одуховлене повітря, дрижання не лише воздушні, але й душевні» [8, с.149].

Цей віденський репортаж не є формальним описом картин і авторів французького модерного малярства. Він сам ніби твориться за принципом влаштування міні-картинної галереї.

Деякі з портретів малярів тут – на передньому пляні й розглядаються з украй близької відстані, деякі, як це прийнято було у паризькому Салоні, розміщені вище. Однак у цьому розташуванні імен і картин є своя внутрішня логіка.

П'єр Огюст Ренуар постає на виставці для Ліни Малицької як дволикий Янус. Його картини, такі як славетні «Купальниці», це «жіночі акти на казково-рожевих тілах [, які] зраджують трактуванням колишнього мистця у малюванні на порцеляні. Вони переповні змисловістю, а жінки його належать типом до якогось первісного раю, де люди зберегли щось з наївності звірят. До речі, жінки його не є жінками, а лише самцями». У цьому портретному описі Ренуара присутня цікава мікродеталь, яка свідчить, наскільки глибоко Дарія Віконська знала творчість імпресіоністів. Йдеться про епізод із Ренуарового життя, який і справді вплинув на його стильову палітру: підлітком він починав працювати на фабриці порцеляни братів Леві у Парижі, розмальовував порцелянові тарілки і вазы. Ці навички малювання на порцеляні стали важливим елементом формування його особистого стилю. Інші його картини «так дуже різняться колористикою і трактуванням від вищезгаданих, що трудно зрозуміти, яким чудом вони походять з тої самої руки». Одна із найзнаніших Ренуарових картин «*La Loge*» («Льожа»), продовжує Ліна Малицька, є, «може, найкращим, а бодай найбільше французьким висловом малярського генія з-поміж усіх експонатів. *Le plus gaulois*¹: «Дискретні [т] а розкішні краски так укладані, що забувається про те, що се малюнок. Нечувана грація ліній, переконуючий реалізм виразу і понадто щось більше, щось невливи мє лучиться в таку прекрасну гармонію, що годі очей відірвати. Краски є ніби спомини по Веляскесу – білі, чорні, сиваві, рожеві... Сукня гарної пані у «Льожі» є в біло-сяючі паски; відслонена біла грудь, магово-сяючі перли, легкі, немов порання імла коронки, а рожева [і]ржа у поясі й у шатеновім волоссі. Біля неї стоїть мужчина. Тип обох є так правдиво французький, що беручи разом вартість артистичну образу, як і факт, що се вистава французького малярства, годі хіба відмовити йому почесного першого місця» [8, с.151-152].

Едгар Дега представлений був своїми знаменитими балеринами: «Цілий світ знає їх і цілий світ стелиться їм до ніг. Бо і ніжки ті, гнучкі, схоплені в русі, або руки з дивно вимовним виразом приковують очі до себе і очаровують глядача. Великий образ «Чотири танцівниці» гармонізує ефектно сино-зеленяву з помаранчевою краскою» [8, с.152].

¹ Найбільш французький. – *франц.*

Лише одна картина Пюві де Шаванна, одного із батьків французького символізму, задивленого в італійське малярство Ренесансу, дає змогу Ліні Малицькій означити контури його творчих шукань: «Чистість і простота лінії достроєні до величавості предмета. Як переважно у сього артиста, так і тут панує яесь півсвітло. Однак се мляве освітлення не є сумерком, але світанням. Краски його є скупі, стримані, атмосфера його творів має все щось із натхнення Середньовіччя, [с]полученого з наївністю примітивного» [8, с.150]. Трохи нижче вона цілком природно співставляє Пюві де Шаванна із стилевою палітрою Поля Сезанна, у якого «природа, як і постаті в сій природі, є у нього синтезою християнського натхнення і клясичної погідности духа. Сею ясною погідністю духа він головню ризнітється від Пюві де Шаванна, з яким має спільну величавість настрою. Сезанн – се хіба Пюві де Шаванн у новій реінкарнації. Над усім є у нього незрушима гармонія цілості – гармонія, яка веде і до Бога. Зроблено йому закид, що ніколи не докінчує своїх образів. Невже можна йому з сього робити закид? Хіба забули, що Сезанн ніколи не бажав малювати «образів», а хотів лише шукати і показати нові шляхи...» [8, с.152].

Цей пошук Сезанна і справді став однією з революцій Модернізму – переходу до малярства «плоскої глибини», де руйнуються ідеї перспективи, відбувається її негация, перехід від тримірного простору, збудованого на законах перспективи, відкритих Філіппо Брунелескі, знаменитого творця куполу Фльорентійського собору. Сезанн, який не мав клясичної малярської освіти, повертається до двомірного простору полотна, формуючи глибину простору не за допомогою перспективи, а колористикою – повних тонів, напівтонів і безмірних їх градацій та одночасного застосування техніки однонаправлености мазків, їх довжини.

Прогиставними парами для Ліни Малицької постають постімпресіоністи – Вінсент Ван Гог та Поль Гоген. Опис картин Ван Гога – мікронувела, у якій зав'язкою є твердження, що цей маляр «не має латинської погідности духа», плавно переходить у опис його творів: «Він не любить розкішно розложених красок; не любить змислових принад. Твори його – ніби мальовані скарги. Портрет матері і кілька пейзажів є відбиттям самої природи, з покорюю перед природою. Ван Гог у нічмі не змінює, не окрашує природи. Він побожно представляє її такою, якою її бачить. В його образах нема нічого особистого, а все ж творчість його є лише відбиттям його власної індивідуальности. Кольорит його якийсь несмілий. Усе у нього скромне, здержане і зворушливо наївне нераз у своїй покорі». І на закінчення цієї новели-характеристики рецензентка додає ніби новелістичний пуант – легкий штрих-натяк на нефранцузьке походження Ван Гога, яке замикає раму картини портрета мистця без «латинської погідности духа»: «Крім сього, одідичив він флямандську *amour des détails*¹. А навіть квіти його (одна мертва натура) не мають свіжости ані веселости дійсних квітів, а радше нагадують якийсь старосвітський гафт» [8, с.153].

У репортажі з виставки малярства Ван Гога в Парижі у 1937 році, вона згадуватиме це сусідство його творів із Гогеновими на виставці у Відні: «Годі собі уявити більшого контрасту, аніж між працями тих двох визначних мистців. Побіч заокеанською екзотикою навіяних барвних оргій Гогена малюнки Ван Гога вражали, немов твори хворого ченця, що майже нічого не бачить поза блідим світлом монастирської келії. Правда, побіч Гогена малюнки не одного мистця видавались би блідими. А тут ще в додатку вибір праць Ван Гога (між ін[шим], «Шпиталь в Арлі», якісь «квіти», що не виглядали на живі, а на ста-

¹ Любов до деталей. – французьк.

ринний гафт, і т. п.) не був того роду, щоби під оглядом кольорів вдержатися в сусідстві романтика з Таїті. Проте сьогодні екзотичні мотиви, декоративність та соковиті, чаруючі барви Гогена експресивністю слабші від «скромних» малярів його голландського приятеля, що віднісся до нього з таким пієтизмом, подивом і пошаною та розпочав над власною творчістю» [9, с.882].

Ніби мимохить авторка згадує твори Жоржа Сьора «Замок Самсон» і Поля Сіньяка «Венеція»: «Обидва послуговувалися технікою, яка нагадує славу *«Flechttechnik»*¹ Сегантіні у тім, що розкладали тони у первісні спектральні краски. Сьора, а за ним Сіньяк досягнули визначні результати цим способом накладання красок, звисним під назвою *pointillism*²» [8, с.151]. Йдеться про створення картини нанесенням на полотно міріядів окремих крапок різних кольорів, амальгама яких творить ефект присутності образу в розмитих різнокольорових контурах цих крапок.

Опис виставки ніби обрамлюють імена тих малярів, які «неначе предсказали будучу зміну», – Жака Люї Давида та Ежена Делякруа. Звершує цей опис виставки замальовка картини Нарсіс Діяс де ля Пенья, який «не належить ні до безплідної традиції давньої, ані до нової школи»: ««Діяна» Діяс є архитвором для себе, якого не можна порівняти з нічим, і ні з ким із тодішніх артистів. Хіба має вона в собі щось із вічної, хоча клясичної краси постатей Корреджо. Краски світять якимсь внутрішнім вогнем, а накладені вони, немов на слоновій кості. Тайна осягнення таких глибоких, а притім прозорих тонів пішла хіба до гробу разом із останками артиста». Однак у такій позачасовості Діяс, є й деталь, про яку не згадувала рецензентка: він був одним із малярів *«École de Barbizon»* («Барбизонської школи»), яка своїми пейзажами, поруч із малярством Каміля Коро, мостила мости для імпресіонізму. Недаремно ж останній період творчості Діяс позначений впливом імпресіоністичного стилю й світовідображення.

Вже перші репортажі із виставок маляра Олексі Новаківського, Другої мистецької виставки у Львові в травні 1923 року, організованої Гуртком діячів українського мистецтва, виставки французького малярства у Відні 1926 року, а далі – серія репортажів про виставки українських мистців у Львові початку 1930-х років, дозволили пізніше написати Святославу Гординському, що Дарія Віконська поступово ставала очільним теоретиком малярства того часу. «Це було цікаве явище західноукраїнського мистецтва, що мистці самі бралися творити теорію того нового мистецтва – в нас було кілька визначних істориків мистецтва, але теорія творчості і її шляхів не були їх спеціальними темами. Винятком був один не історик – Дарія Віконська» [4, с.452].

Ще в 1933 році Дарія Віконська у листі ділилася мрією: «Дуже бажаю бути в Парижі – то на разі надія не на здійснення тої мрії – мала».

На здійснення цього задуму треба було чекати дуже довго. У листопаді 1937 року вона повідомляє: «Ми у жовтні поїхали з прогулкою «Орбіс'у» на 6 днів до Парижа. Збірна прогулка і лише 6 днів – це був поспіх і змучення і минуло як сон.

Але гарний сон. Я пригадала собі у Парижі свої шкільні роки, привіталась зі знайомими вулицями» [6, арк.146(зворот)-147].

Як і після поїздки до Італії, Париж стане героєм її вестути. Вона назве нарис «Імпресіоністичне» й цим відкрито співвідносимо своє мистецьке бачення Парижа кінця 1930-х років із картинами Кльода Моне, Камілі Пісарро, Гюстава Кайботта. Ці нариси мають точно розраховану, як на полотні, перспективу, яка починається із Єлісейських полів – «широчезна, як велика ріка, обабіч дерева-

¹Техніка плетіння – німецьк.

²Пуантилізм. – франц.

ми обсаджена, найбільш елегантна паризька вулиця з далекою перспективою на Лук тріумфальний (Тріумфальну арку. — *авт.*). Дивлячись, як по ній плывуть та женуть у безнастанному русі сотками-тисячів темні, лискучі лімузинки, гейби опанцеровані алігатори в африканській ріці – око радо спочиває на цьому Лукові, що замикає собою далекий вид, немов ціль, до якої хочемо прямувати» [1].

І далі Париж вечірній, який розтікається сотнями вогнів: «Надвечір. Та сама вулиця. Поволі розквітають червоні, блакитні, зеленаві вогні світляних реклям. Довкола шостого поверху одної наріжної камениці бігом засвічується, то знов згасає, кружляючи, назва відомої паризької фірми. Елегантні лімузинки немов більш зворушені. Ще густіш заливають вулицю. Ще швидше спішать кудись. Ще грізнішою навалою, неначе змагуни при старті до перегонів, ударною лавою кидаються вперед, коли по звичайній, збірній затримці в користь переправи пішоходів, сторож публічного ладу свище та дає знак білою трубкою-паличкою, що автам вільно рушити. Як і перше, ніде не видно екіпажу або кінної дорожки. Кінь став екзотикою. Багатьма лімузинками кермують елегантні жінки. Майже всі вози – приватні; [ви]глядом – останнє слово вибагливості. [...] Ззаду кожне авто носить мале, як рубін червоне, приписове світло. Спереду круглими очима світять білі рефлектори, необхідна розвідка. На рогах більших бічних вулиць світляні сигнали регулюють рух авт та прохожих. Отак на переміну засяє рубінове світло – й авта в русі; засяє жовтий топаз – і авта, як стій, зупиняються; засяє смарагдова зелень – і прохожі переходять вулицю перед застиглою в нерухомості лавою темних потвор».

А потім оповідачка мов би дивиться на Париж із подібного ракурсу, з якого у Кльода Моне представлена картина «Бульвар Капуцинів». Навколо кипить бурхливе паризьке життя, а письменниця згадує тих, хто жив тут і став світоцем світової культури: «Дивлюсь униз у сторону міста: вулиця наче цвіте різнобарвним світлом і далеко, там, де вже кінчиться вид, роється золоті світелка, наче гуща золотих рибок у пливучій воді: це сотки-тисячі очей темних, тьмянних лімузин, що спішать, кожна іншою дорогою. Знати куди! Знати хто!.. Бо тими вулицями, тими бульварами спішив не один із них, що сьогодні їх імена є прикрасою французької або й європейської культури. Спішили пішки, дорожкою, трамваями, які нині скасовані, автобусом або автами поети, письменники, державні мужі та мистці, що їх твори або діяльність золотими нитками зазначувались у величавій тканині, на яку складається історія народів землі» [1].

Відразу ж того року й «Вістник» опублікує її репортаж із паризької виставки Вінсента Ван Гога.

Дарія Віконська намагається передати й своє бачення внутрішнього світу цього маляра, бо тут «ніби заглядаємо заглибоко в душу загадкового мистця, туди, де для нікого не повинно бути доступу...», й колористику та техніку його малярства: «Вісім автопортретів. П'ять портретів. Кілька красивдів, квітів, жанрових образів. За винятком двох, всі автопортрети в однакових кольорах: у синьому, жовтому та русьвому. Тло широсине або складане з дрібних різнобарвних пятачок, що здалека зливається в туркусову блакить або просто в синяву. Одяг звичайно гранатовий або синьо-сивавий. Лице має церу русьвих блондинів, з принагідними червоними тіннями, немов кров пересвічує крізь прозору шкіру. Волосся та борода на одному з портретів яскраво, майже цитринново-жовті. В іншого з них, знаного під назвою «Ван Гог у м'якому капелюсі», ціле лице в зелених, жовтих, синіх, бронзових цятках, а борода – темний цинобер. Тут цятки тла групуються довкола голови, немов своєрідне обрामування. На ще іншому мазки тла зображають форму горіючого полум'я. На трьох інших мазки тла поземні, короткі, мов розливні краплини» [9, с.879].

Вона порівнює автопортрети маляра різних періодів. На одному з ранніх «з очей портрета дивиться жива душа, і то душа з несамовито інтенсивним життям. Тло, убрання на тині білої сорочки на тому портреті – сині, кольору очок павинного хвоста. Волосся й борода горючо-цитринові. З того простого синьо-жовтого акорду виквітає делікатна та гостро різьблена голова з білою церою та ясно-сталевими очима – очима моряка». Може один із найвідоміших – «Автопортрет із зав'язаним вухом», де виявляється «холодне завзяття, зимна послідовність людини, рішеної на все разом із вогнем творчого неспокою» [9, с.880].

У Парижі саме тоді відбувалася міжнародна виставка, а в її межах – «Вистава мистців незалежного мистецтва», куди «входиш і відразу, немов від різномодного вина, п'янієш від прізвищ мистців. [...] І з ними незабутні твори. Форми – мрії, що хотілося б врзати собі в пам'ять, щоб виступили перед нашою свідомістю кожний раз, коли відчуваємо загрозу внутрішнього падіння...» [1].

І як це дивно, саме світова виставка в Парижі стає чи не єдиним виявом у її творчості відкритої декларації її політичних поглядів – крізь призму «советського мистецтва», яке виявляє нівеляцію людини та її поневолення.

Вона помічає протиставність, навіть антагонізм двох скульптур, які височіють над цією світовою виставкою: «Над образом вистави панують два зразки модерної різьби та архітектури. Непропорційний до своєї вузької підстави «притискач» (так прозвали його парижани) над СРСР, у формі монументальної різьби, яка має представляти пару робітників – пролетарів із серпом і молотом у руках. (У дійсності цей мужчина й жінка, здається, наче збираються втікати з большевицького пекла з жестом розпуки. Цей несподіваний ефект інженери большевицького мистецтва, мабуть, не передбачили)» [2, с.6]. Йдеться, звичайно ж, про скульптуру випускниці мистецької Академії Гранд Шом'єр у Парижі Вери Мухіної «Робочій і колхозниця»¹, де робітник і селянка тримають у піднятих руках серп і молот. Народна приказка того часу в Україні точно передає це поєднання: «Де серп і молот, там смерть і голод». Ця скульптура була яскравим виявом достосування ідей європейського Модернізму до вимог «соціалістичного реалізму» – сталінської російської імперської доктрини лакування й фальшувого прикрашування жорстокої й сірої советської дійсності.

Доповненням бачення символіки цього образу є її рецензія на світову виставку в Парижі, опублікована й у «Напередодні»: «Парижани із вродженим собі галійським дотепом прозвали її заголовну різьбу «притискачем» – так-бо виглядає ця тяжка, розміром непропорційна до архітектонічної підстави різьблена група. У суті речі вражає брак органічного зв'язку між доволі шляхетною, стрункою, може, подуманою як п'єдестал, формою самого павільйону з пригнітаючою тяжкістю різьбленого монумента. *Тим-то форма советського павільйону стала символом советського режиму*: символом насильства Великого Хама над культурою людства. Насильства, а не – сили» [10].

Цей виставковковий задум був декларацією того, як «Великий Хам» – російський імперіалізм – намагається перетворити мистецтво на пропаганду, де за нібито символами праці й визволення людини-трудівника, стоїть його уярмлення і закріпачення. Советський павільйон, продовжує Дарія Віконська, «документ безсоромної брехні уряду, який фізично винищив і далі давить мільйони простолюття, мільйони робітників та неграмотних, що стали чорними робочими, стали державними невільниками ХХ віку, казньними наставниками, гнаними до тяжких каторжних робіт, де гинули з виснаження, як з пошес-

¹ Робітник і колгоспниця. – російськ.

ти. Серпом – цим освяченим радістю щорічних жнив, клясичним знаменем родючої ріллі, прикрашає цей уряд марево голоду, що чорною смертю скопив гекатомби жертв. Безсоромною брехнею світять посріблені постаті на кривлі совецького павільйону серед солідно, чесно збудованих довкільних конструкцій. Але око зразу бачить ту брехню. Зразу схоплює відірваність від землі, брак органічного зв'язку з підставами життя, *брак правди* у цих посріблених постанях». І одночасно «в іншому, глибшому значенні ця несамовита різьба зображає найбільшу, самотню правду!». Парадоксальна правдивість скульптури Мухіної у тому, що вона «чесніша від володарів, що її замовили, вона зображає несамовиту втечу тієї пари людей, божевільну втечу від того, що є самим запереченням серпа, символа хліба та землі; запереченням радісних ударів молота в руках людини, а не – раба-невільника; запереченням – гідного тієї святої назви – життя. Хто зуміє читати знаки, писані рукою самого життя, хай дивиться на ту розпачливу втечу, на той вогненний протест проти червоного насильства на кривлі павільйону діалектичного матеріалізму. Не гордістю праці, а розпукою переслідуваних дишуть ці дві трагічні постаті. Замість бути висловом, хвалою совецького режиму, ця група оскаржує його. Срібний притискач – це блідий усміх конаючого большевизму, срібна прикраса на туні мерця» [10].

У нарисі «Імпресіоністичне» раптово з'являється і профетичне прозріння, антиципація надходження великої війни між російським та німецьким імперіялізмами, які їй бачаться хижачками, застиглими у грізному вичікуванні перед стрибком до герцю. Символом цього антагонізму є будівлі павільйонів цих держав: «Ніби визиваючись до двобою, обидві ефектні будівлі стоять напроти себе, віч-на-віч, символізуючи грізну дійсність Європи» [2, с. 7].

Подібна пророка візія відлунує й у її листі, написаному у Великодню п'ятницю, 29 квітня 1932 року. «Радію до самого дна душі, що існує таке свято – найкраще із усіх – свято Воскресення. Треба молитись за наших нещасних земляків на Великій Україні, де вже не двонять дзвони...» [6, арк.74]. Очевидно, що йдеться про закриття українських церков російськими комуністами, про нищення ними Української автокефальної православної Церкви. Однак зміщення перспективи цього листа усього на рік уперед – у 1933-ій – бачиться апокаліптичною візією геноциду росіянами українців Голодомором.

Протиставним до соцреалістичного «молотосерпастого» символу російської імперської комуністичної ідеї є скульптура Божої Матері: «Трохи оподалік, загублений між іншими будинками, стоїть павільйон «католіцької акції» зі струнким, високим шпилем, закінченим золоченою різьбою Пресвятої Діви. Коли дивитись на цю різьбу, вона гарна. Але коли не дивитись особливо на неї, вона губиться між безчисленними довкільними формами будівель і немов недостає їй потрібної сили самозначення – також символ – сьоднішньої, на жаль, невиваженості – у значенні рішучого впливу на конкретну дійсність життя – Церкви» [2, с. 7].

Виїзд до Парижа у кінці 1937 року став її останнім виїздом у Європу до початку Другої світової війни.

Дарія Віконська чи не вперше в українському письменстві створила ведуги Парижа, а також Венеції та інших міст Італії. Її проза і листування демонструє можливості взаємного проникнення творчих ідей та поетики малярства та художньої літератури.

Список використаних джерел:

1. Віконська Дарія. Імпресіоністичне: I, II. *Жіноча Доля*. 1937. Число 23. 1 грудня. С. 7.

2. Віконська Дарія. Імпресіоністичне: IV (Докінчення). *Жіноча Доля*. 1938. Число 1/2. 1-15 січня. С. 8.
3. Дарія Віконська. Імпресіоністичне: III. *Жіноча Доля*. 1937. Число 24. 15 грудня. С. 6, 7.
4. Гординський С. Камені і люди. *На переломі епох. Літературознавчі статті, огляди, есеї, рецензії, спогади*. Львів : Світ, 2004. С. 443-453.
5. Кришталович У. «Довкола однієї книжки». Листи Дарії Віконської (Іванни Федорович-Малицької) до Йосафата Скрутеня (1931-1932). *Записки Львівської наукової бібліотеки ім. Василя Стефаника*. Львів, 2007. Вип. 15. С. 318-355.
6. Листи Малицьких Ліни і Миколи до Йосафата Скрутеня Центрального державного історичного архіву у Львові. Ф.376 (Фонд Івана Йосафата Скрутеня). Оп.1. Спр.101. 166 арк.
7. Набитович І. Ведута Венеції, Риму та Неаполя у прозі Дарії Віконської. *Сучасні проблеми мовознавства та літературознавства* : збірник наукових праць. Ужгород : Ужгородський національний університет, 2018. Вип. 23. С. 228-233.
8. Федорович-Малицька Л. Вистава французького малярства у Відні. *Літературно-Науковий Вістник*. 1925. Т. 87. Кн. 6. С. 149-153.
9. Федорович-Малицька І. Вистава Ван Гога в Парижі. *Вістник*. 1937. Т. 4. Кн. 12. С. 879-883.
10. Федорович-Малицька І. Париж, 8 жовтня 1937. *Напередодні*. 1938. Число 2 (6), 30 січня-15 лютого. С. 5.

Dariya Vikonska was one of the brightest representatives of Ukrainian art and literary space of interwar twentieth of 20th century that were consistently engaged into work on the problems of Europeanization of Ukrainian culture and presented the necessity of introduction of the literature, art and culture into European culture space.

Art studies heritage of Dariya Vikonska shows that she was one of the best experts in European and Ukrainian art in Galicia of interwar twentieth of 20th century.

It's the same case as in literary, art and culture studies, some of the main problems are content and form unity in painting, art and science unity and their role in the formation of a nation, features of national art.

In the article there is researched Vedute painting genre realized in descriptions of Paris in her prose and letters. Such transfer of genre forming-conversion from painting into the prose space is a characteristic feature of Dariya Vikonska works.

Vedute genre is famous in painting since the Renaissance. This is depiction of city landscape in a picture or gravure – sometimes using staffage. Staffage (a person's figure as an element of the landscape) is specially typical for Western European painting of 16th – 17th centuries. Along with Paris it created peculiar Vedute of three Italian cities – Rome, Venice and Naples.

The same time French Impressionism became to be one of the most special fields for **Dariya Vikonska** scholar studies. Impressionism was an important part of Dariya Vikonska outlook. Her prose and correspondence show opportunities of the mutual penetration of creative ideas, poetics of painting and fiction. These ideas became to be beliefs realization of the poet and painter William Blake. He believed that literature and painting have to penetrate one another – and then convert into something one and integral.

Key words: Dariya Vikonska, veduta, staffage, Paris, travel notes, Impressionism, Impressionism painting.

Отримано: 21.08.2018 р.

С. І. Никитюк

Кам'янець-Подільський національний університет імені Івана Огієнка

ЕТНОКУЛЬТУРНИЙ ПЛАСТ ІВАНА ОГІЄНКА

У статті йдеться про всевітньовідому постать Івана Огієнка, українсько-го генія, подвижника національної науки та культури; його дослідницьку діяльність на ниві культурологічних, теологічних, історико-публіцистичних, перекладацьких та лінгвістичних студій. Він цікавився історіософією народу, проблемами ментальності українців, фольклористичними дослідженнями. Заслуга Івана Огієнка полягає і в тому, що він розкрив основні засоби здійснення національного виховання підростаючого покоління. Учений великого значення надавав ознайомленню дітей з національними звичаями та обрядами. До цінних джерел національного виховання Огієнко відносив фольклор. Він наголошував на великому виховному змісті народного календаря і на виховному значенні рідного побуту. Виняткове місце займає перекладацька діяльність Івана Огієнка. Його переклад Біблії українською мовою справедливо вважають вершиною діяльності. Стаття сприятиме осмисленню його феномену на усіх рівнях.

Ключові слова: постать, публіцист, переклад, талант, індивідуальний стиль, манера письма, національне відродження, дослідження.

Іван Огієнко та митрополит Іларіон – ці величні імена являють нам одну, всевітньо відому постать: поет і прозаїк, есеїст і мовознавець, поліглот і теоретик канонічного права, вчений-професор і перекладач Біблії та релігійної літератури, ієрарх Української автокефальної православної церкви, енциклопедист, носій і творець невисипуючого національного духу, людина, на подив, широким уподобань і зацікавлень, що нелегко сприймаються як реальна можливість, зреалізована в одній іпостасі [1].

Праці Огієнка мали й нині мають неабияке прикладне значення, вартість, бо служили й служать тим, кому небайдуже національне відродження нації та України. Працями та величною постаттю Івана Огієнка цікавилися й досліджували такі вітчизняні вчені, як А.О. Євграфова, О.М. Завальнюк, Г.Й. Насмінчук, С.І. Сохацька, М.С. Тимошик.

Мета статті – дослідити ґрунтовність, літературний талант публіциста, вченого, перекладача та оратора Івана Огієнка.

Ще студентом Іван Огієнко почав активну публікаторську роботу. Помітними на той час були його лінгвістичні розвідки «Огляд українського язикознавства» (1907), «Українська граматична термінологія» (1908), «Двіїне число в українській мові» (1909). Уже перебуваючи на посаді професора Київського університету, у 1917 році за дорученням Центральної Ради вводить там предмет «Історія української мови». На посаді міністра освіти очолює Правописну комісію й разом із академіком А. Кримським і професором С. Тимченком готує «Проект правопису української мови», який невдовзі схвалила і затвердила Всеукраїнська академія Наук.

Певні зусилля І. Огієнко віддав розшукуванню видатних пам'яток української писемності, стародруків, на основі яких у перспективі з'являються монографічні дослідження. Так, у розвідці «Загублений крем'янецький стародрук: «Синод луцький 1638 р.» Огієнко розкриває змістовну й художню вартість стародруку, зазначає, що його написано українською мовою з багатьма

полонізмами та наголосами на словах. У загальному, мова західноукраїнська із південнослов'янськими рештками правопису [1].

Поетична, поетико-драматична творчість Івана Огієнка вказує на глибокі зацікавлення історіософією народу, проблемами ментальності українців. Так, у післямові до книги «Філософські містерії» автор стверджував, що у нас немає релігійної поезії, бо немає поетів, чії душі й серця були б із Богом. «Релігійна поезія оформлює нашу голодну й спрагнену душу найсвятішим питвом – релігійною ідеологією. Релігійна поезія творить правдивий релігійний світогляд. Він опертий на повній християнській науці, визнає основними двигунами світу головні християнські чесноти: Віру, Надію, Любов, але ... реальні, постійно здійснювані в житті, а не тільки уявні» [5].

Книга-есеї «Українська культура», що містить у чотирьох розділах цінні відомості із української історії, філософії, археології, мистецтва, культури, літератури, освіти з давніх віків, має чинну цінність. Особливо наразі актуальні ті сторінки народознавчої праці Огієнка, де відзначається, як заборонялася на Московщині українська книжка, як спалювали україномовну продукцію, як саме русифікувалося все українське за часів Петра I та Катерини II і впродовж наступних десятиліть. Наводимо роздуми Івана Огієнка щодо рідної мови та родинних обов'язків.

Найперші рідномовні обов'язки:

1. На кожному кроці й кожної хвилини охороняй честь своєї рідної мови, як свою власну, більше того – як честь своєї нації. Хто не береже чести своєї рідної мови, той підкопує основи своєї нації.
2. Розмовляй у родині своїй тільки рідною мовою. Це принесе тобі правдиву насолоду шляхетного почуття сповнення найбільшого обов'язку щодо свого народу.
3. Хто в родині своїй розмовляє не рідною мовою, той стоїть на дорозі до мовного винародовлення, – найбільшого непростеного гріха проти свого народу.
4. Бережи своє особове ім'я й родове прізвище в повній національній формі і ніколи не змінюй їх на чужі. Найменша тут зміна, – то вже крок до винародовлення.
5. Кожний, хто вважає себе свідомим членом свого народу, мусить пильно навчатися своєї соборної літературної мови.
6. Кожний свідомий член свого народу мусить завжди допомагати всіма приступними йому способами розвитку культури своєї літературної мови.
7. Кожний свідомий член народу мусить добре розуміти й ширити головне рідномовне гасло «Для одного народу – одна літературна мова й вимова, один правопис».
8. Кожний свідомий член нації мусить добре знати й виконувати рідномовні обов'язки свого народу.
9. Де б ти не жив – чи в своїм ріднім краю, чи на чужині, – скрізь завжди мусиш уживати тільки однієї соборної літературної мови й вимови, тільки одного спільного правопису, тим ти покажеш, що ти свідомий син своєї об'єднаної нації.
10. Кожний громадянин мусить добре пам'ятати й дітей своїх того навчати, що наймиліша мова в цілому світі – то мова рідна.
11. Кожний свідомий громадянин, живучи серед чужого народу, мусить конче вживати своєї рідної мови не тільки вдома, але й скрізь, де можливо.
12. Кожний свідомий громадянин мусить щедро підтримувати свої національні періодичні й неперіодичні видання, даючи їм цим самим змогу нормально розвиватися. Добрий стан національних видань – то могутня сила народу й забезпечення розвитку рідної мови, а висота їх накладу – то ступінь національної свідомості народу [5].

Заслуга Івана Огієнка полягає і в тому, що він розкрив основні засоби здійснення національного виховання підростаючого покоління. За твердженням педагога, *«мова нерозривно пов'язана з народом та його історією, і коли ми мусимо любити свій народ, то тим самим мусимо любити і берегти й свою рідну мову, бо без мови народ не може існувати»*. Спираючись на власний досвід, Іван Огієнко доводить, що «безмовний народ – не народ». Спілкування з дітьми своєю мовою веде до підвищення свідомості, формує гідність, високі моральні якості. *«Рідна мова – то найголовніший наріжний камінь існування народу, як окремої нації: без окремої мови нема самостійного народу, бо рідна мова – то основа нашої історії, як душа цього народу»*. На думку Івана Огієнка, мова – це найкращий вихователь, бо завдяки їй формуються основи духовного світу дитини, тільки вона (мова) може забезпечити повноцінне життя особистості [3].

Іван Огієнко наголошував на великому виховному змісті народного календаря – системи історично обумовлених дат, свят, подій, традицій, звичаїв та обрядів, які в певній послідовності відзначає весь народ протягом року. Педагоги повинні зосередити свої зусилля на вивченні дітьми народного календаря, розумінні його виховного значення, духовного потенціалу і змісту. Свята, фольклорно-календарні традиції, звичаї українців вказують на їхній високий культурний рівень, ступінь талановитості, глибокий гуманістичний потенціал. «Народний календар прилучає дітей до живої енциклопедії побуту й дозволяє народу. У могутньому гармонійному комплексі емоційно-естетичних засобів виховання дитина формується як представник певного етносу. У дитячому садку та початковій школі народний календар є природовідповідною програмою національного виховання. Традиції і обряди притаманні кожному святу, пов'язані з природою рідного краю, природою самої людини, трудовою діяльністю народу в різні пори року. Вони поглиблюють емоційні зв'язки дитини з життям, працею, красою рідного народу», – писав Іван Огієнко. У процесі підготовки до свят, календарних дійств та під час проведення їх у дітей пробуджуються, поглиблюються і закріплюються найкращі якості особистості: творче ставлення до дійсності, кмітливість, працьовитість, ініціативність, діловитість, підприємливість, а головне – любов до рідного народу, до батьківщини [3]. Іван Огієнко великого значення надавав ознайомленню дітей з національними звичаями та обрядами. Учений доводив необхідність формування в підростаючого покоління поваги до звичаїв свого народу. Звичаї він поділяв на родинні (домашні), релігійні, загальнонародні. Іван Огієнко орієнтував на прилучення молоді до дотримання обрядів свого народу, оскільки вони поєднують у собі багато естетичного, морального, етичного, історичного і філософського. Звичаї та обряди об'єднують минуле і сучасне, свідчать про наявність етнічної спільності людей. *«У який бік не поглянемо, скрізь бачимо, як оригінально, своєрідно складав свою культуру народ український»*, – зазначав великий мислитель. Підтвердження цих думок знаходить своє відображення і в сьогоденній практиці навчально-виховної роботи з дітьми. Жодна родина, жодний заклад освіти не має обходитися без використання народних традицій, звичаїв та обрядів. Це той фундамент виховання, що переходить і передається з покоління в покоління. На основі народних традицій у дітей формуються норми й правила моральної поведінки, світосприймання. Традиції – це живий пізнавальний, емоційний, зрозумілий зв'язок між минулим, сучасним і майбутнім народу. Прилучаючись до традицій, наслідуючи їх, діти вбирають їх пізнавальний, психологічний, моральний, естетичний зміст.

До цінних джерел національного виховання вчений відносив фольклор – *«найкращий здобуток старовини, що має вплив на стару й нову українську літе-*

ратуру». Виховання засобами фольклору впливає на розвиток емоційної сфери дитини, сприяє формуванню глибоких духовних почуттів підростаючої особистості, «допомагає відтворити картину світу в традиційних для народного світогляду формах: казках, прислів'ях, приказках, забавлянках, колісанках, мирилках, потішках тощо». Іван Огієнко наголошував також і на виховному значенні рідного побуту. На його думку, діти повинні знати глибокий смисл і значення оформлення житла в національному дусі, елементи національного одягу тощо. *«Ми бачимо орнамент на кожному кроці життя селянського: малюнки криють сволами й комини, містяться над дверима та вікнами, по стінах хат, оздоблюють дерев'яний посуд, широко розкинулись по скринях, мисниках, річах свічкихх...»*, – писав мислитель. З дитинства в малюнках формується «доречне й естетичне» використання елементів українського національного побуту, «розуміння їх краси й моралі», тобто відчуття своєї етнічної належності, ставлення до свого народу. Як свідчать приклади, переважна більшість ідей Івана Огієнка з питань виховання дітей переплітається із запитами і завданнями сучасної педагогіки [4].

Виняткове місце займає перекладацька діяльність Івана Огієнка. Його переклад Біблії справедливо вважають вершиною діяльності як богослова, науковця і поета, справою всього його життя [2].

Характеризуючи переклад Біблії Огієнко, маємо пам'ятати, що для нього як для людини високого духовного звання, незаперечною була думка про сакральну єдність духу і його втілення в слові, про те, що святість Божої книги нероздільна з її словесною та писемною матеріалізацією. Разом з тим, він постає перед нами у своєму перекладі як непересічний поет, демонструючи здатність бути на рівні високого поезитизму Біблії.

Важливо відзначити, що Огієнко, знаючи в юності давньогрецьку та латину а пізніше опанувавши давньоєврейську, зберігає в своєму перекладі стиль і структуру як давньогрецької, так і семітичної поезики. Для першої властива більша витонченість, лаконічність та усталеність ритмічних конструкцій, другій – певний натуралізм, демегафоризованість, оперування значними словесними масами, що розташовуються у вільній організації. Специфіка семітичної поезики відбилась в «Пісні над Піснями», де знаходимо особливий синтаксичний паралелізм, у якому не просто повторюється речення однакової структури, але створюється їх наскрізна, розгалужена система, що наближає стиль цієї книги до фольклорно-поетичної образності [2].

Таким чином, створюючи переклад Біблії, Іван Огієнко працював у полі невичерпних можливостей Святого Письма. Глибоке розуміння його змісту і форми, неабиякий поетичний хист, наполеглива, кропітка праця забезпечили не тільки адекватність перекладу оригіналу, але й його високий художньо-естетичний рівень [2].

Про працю над перекладом «Біблії», про глибокий філософський зміст сам Огієнко так писав у поемі «Свята Біблія відвічна»:

Перекладав я Слово Боже,
Святу Біблію відвічну
На слово наше, рідне й гоже,
Сильне, як меч той обосічний...

Глибока Біблія – як море,
І розум з неї п'є навчання, –
Як океан, воно просторе,
Криниця всього Сподівання!..

Варто зазначити, що проаналізований вище доробок Огієнка містить багатющий матеріал, який продукуватиме нові ідеї, відкриє нові горизонти у подоланні стереотипів, популяризації спадщини та увічнення пам'яті Знаменитого Українця.

Список використаних джерел:

1. Качкан В.А. Українське народознавство в іменах : у 2 ч. : навч.посіб. / за ред. А.З. Москаленка ; передм. А.Г. Погрібного. Київ : Либідь, 1994. Ч. 1. 336 с.
2. Кеба О.В. Ідеї Івана Огієнка у літературно-мистецькому вимірі. *Духовна і науково-педагогічна діяльність І.І. Огієнка (1882-1972) в контексті українського національного відродження* : наукові доповіді другої Всеукраїнської науково-теоретичної конференції (18-19 лютого 1997 р.). Кам'янець-Подільський; Київ : 1997. С. 228-229.
3. Митрополит Іларіон. Дохристиянські вірування українського народу : історична монографія. Київ : Обереги, 1991. 424 с.
4. Митрополит Іларіон. URL: <http://ukrlife.org/main/minerva/mova.html>.
5. Огієнко І. Твори: Філософські містерії. Вінніпег, 1957. 336 с.

The article deals with Ivan Ohienko, the world famous personality, Ukrainian genius, a promoter of the national science and culture. It's possible to find here about his research activity in the field of culture, theology, history and public studies, translation and linguistics. He was interested in the folk historiosophy, problems of the Ukrainian mentality, folklore researches. His merit is in the discovering of national education implementation of the new generation and its main aids. Ohienko believed that communication with children in their native language leads to being more aware, moulding of dignity, elevated moral qualities. A native language is the cornerstone of being a population as a whole nation because there is no separate nation without an independent population and there is a foundation of our history as a spirit of this population. *Any language is the best educator, otherwise due to this aid the child inner world foundations are formed. Only the native language can provide a full life of some personality.*

A researcher paid a special attention to familiarization children with the national customs and rites.

Ohienko related folklore to the most valuable sources of national education. He stressed a great educational role of the folk calendar, a system of historically determined dates, holidays, events, traditions, rites which all the population celebrate in the certain order during a year. Educators should concentrate their efforts on the studying of the popular calendar, understanding of its educated meaning, inner potential and content, by the children. Holidays, folk and calendar traditions, Ukrainian customs indicate their high level, talent degree, a profound humanistic potential.

An exceptional part takes a translation activity of Ivan Ohienko. His Bible translation in the Ukrainian language is righteously considered to be the peak of his legacy. This paper promotes comprehension of his phenomenon at all levels.

Key words: personality, publicist, translation, talent, individual style, writing manner, national revival, research.

Отримано: 18.09.2018 р.

Г. М. Нора

*Інститут літератури імені Т.Г. Шевченка НАН України
Придністровський державний університет (м. Тирасполь, Придністров'я)*

ЕТИКА ЯК ПОВСЯКДЕННА ПРАКТИКА: ВИХОВНІ ІДЕАЛИ ГРИГОРІЯ СКОВОРОДИ У ЙОГО ЕПІСТОЛЯРІЇ

Стаття присвячена дослідженню виховних ідеалів Григорія Сковороди, які виявили себе у листах до Михайла Ковалинського (1762-1764 рр.) у площині повсякденної практики і спрямовані на формування морально та духовно розвинутого індивіда. Листи Сковороди, написані згідно з тодішніми риторичними вимогами, є яскравим зразком епістолярного жанру свого часу. Основу їх змісту складають філософсько-богословські повчання та морально-етичні ідеї, представляючи листи як посутній коментар до пізніших у часі філософських творів мислителя. У типово бароковому образно-символічному стилі філософ формулює низку проблем, які, на його думку, є ключовими для виховання повноцінної особистості. Серед них: християнська любов до ближнього, щира дружба, дотримання міри у всьому, постійна самоосвіта та ін.

Ключові слова: Григорій Сковорода, епістолярій, листи, виховні ідеали, любов, дружба, етика, філософія.

Епістолярна спадщина Григорія Сковороди представлена листами до учнів, добрих друзів і знайомих філософа: поміщиків, чиновників, церковних діячів. На сьогодні відомо і опубліковано 126 листів Григорія Сковороди, з яких левова частка – 80 одиниць – адресовані його улюбленому харківському учневі та щирому другові Михайлові Ковалинському.

Загалом, листи Сковороди є яскравим і показовим зразком епістолярного жанру свого часу. Написані вони згідно з тодішніми риторичними вимогами. Щодо змісту, то його основу складають філософсько-богословські повчання та морально-етичні ідеї, таким робом представляючи листи як посутній коментар до філософських творів мислителя. Філософія, філософування були визначеними і абсолютними домінантами його життя і творчості. Листи і теоретично, і практично розвивають основні філософські ідеї Сковороди, дають ще одну можливість переконатися у цілісності і завершеності цієї унікальної постаті як учителя і як учня, як теоретика і як практика. Листи мислителя – це не так історія його контактів із сучасниками, як, у першу чергу, розвиток в епістолярній формі основних ідей та концептів його вчення. У них дружні повчання чергуються із притчами, філософські розмисли із метафізичними віршами. Але практично кожен лист Сковороди, незалежно від адресата, часу та місця написання, пройнятий центральною ідеєю його життя – наукою про людське щастя і найкоротший шлях до нього. Свого часу один з перших академічних учених-сковородинознавців Дмитро Багалій висловив переконання, що різниця між художніми та філософськими творами Сковороди має суто формальний (жанровий) характер, «що ж до змісту свого, то всі оригінальні твори Сковороди, і богословсько-філософські, і літературні, дуже схожі між собою» [1, с.244].

З хронологічної точки зору основна частина епістолярних творів (80 листів 1762-1764 рр., адресованих М. Ковалинському) виконує роль претексту майбутніх творів Сковороди, у яких шліфується не лише ідейно-тематична складова його

художньо-філософської творчості, а й неповторний сквородинський стиль з його багатством мовних засобів і тропів, яскравою бароковою метафорикою, дотепністю й афористичністю, щедрим цитуванням улюблених мислителів різних епох, майстерністю викладати глибокий філософський зміст в оздобленні травестійної форми. Ці листи, безперечно, можна означити як «першоелементи творчого процесу» [6, с.135]. Їх структура є поліфункціональною. Домінує в них, безперечно, дидактичне начало. Через нотування щоденних спостережень та випадкових ситуацій, їх філософське осмислення із залученням до уявного діалогу античних і християнських класиків філософської думки, а головне – безмежного символічного світу Біблії Скворода формулює свої освітні та виховні ідеали. Він не нав'язує власних життєвих пріоритетів учневі, а відкриває перед ним книгу життя з метою допомогти зробити правильний вибір: як стратегічний, так і повсякденний.

Загалом, ці вісімдесят переважно латиномовних листів демонструють розвиток сквородинської філософії у площині повсякденної життєвої практики, пропонують рецепти долаання щоденних перешкод, вказують на можливість уникнення помилок та мистецтво ігнорування мирських спокус. Леонід Ушкалов дуже високо цінує ці твори, позаяк Скворода «зумів наповнити їх не лише численними барвистими образами, цитатами з грецьких та римських класиків, мудрими повчаннями, філософськими роздумами, блискітками іронії, вишуканими віршами, а й справжнім, живим і трепетним, дружнім почуттям» [3, с.755]. За самовідданість у навчанні і любов до істини наставник щиро полюбив учня Харківського колегіуму і з батьківською турботливістю та наполегливістю на все життя оточив його своєю увагою.

Мета статті – оприявити виховні ідеали Григорія Сквороди, які значною мірою виявляють себе у листах до Михайла Ковалинського у практично-побутовій площині і спрямовані на формування морально та духовно розвинутого індивіда, який відчуватиме потребу у постійному самовдосконаленні. Варто відзначити, що через 200 років універсальні ідеї Сквороди та його ціннісні орієнтири залишалися актуальними і знайшли своє продовження у працях Івана Огієнка. Етична система барокового філософа постала на тих же буттєвих цінностях, що їх згодом виділив як базові у своїй педагогічній концепції митрополит Іларіон: «Любові, Добра, Краси, Справедливості, Віри, Надії, Совісті, Людської гідності» [4, с.413]. Близькими були погляди двох українських мислителів різних епох на виховну функцію Біблії. Для Сквороди «життєва школа Христової філософії» постає «верховнейшей наукой», поставленою на службу людині» [10, с.83]. Для Івана Огієнка Біблія «по-перше, це великий етичний потенціал... По-друге, це можливість художнього пізнання мистецтва через призму християнської ідеї та його вплив на духовне становлення особистості» [4, с.415].

Більшість листів Григорія Сквороди до Михайла Ковалинського, із тих, що збереглися до нашого часу, належать до 1762-1764 рр., коли Скворода був викладачем, а Ковалинський учнем Харківського колегіуму. Навіть форма звертання і привітання у цих текстах свідчить про те, що філософ ставився до юнака не просто як до улюбленого учня, а як до близького друга і спорідненої душі: «Здрастуй, найприємніший з усіх юначе, мій дорогоцінний Михайле!» (лист від 26 (27) травня 1762 р.), «Здрастуй, сило занять моїх, Михайле найсолодший» (середина – друга половина вересня 1762 р.), «Здрастуй, Михайле, друже еллінів і любителю муз!» (друга половина вересня – початок жовтня 1762 р.), «Найдорожчий з найдорожчих, Турбото і втіхо моя, Юначе, відданий музам! Здрастуй, товаришу, дорожчий мені з усіх найдорожчих, Михайле, друже з Аттіки!» (жовтень 1762 р.) та ін. Не відчуваючи повноти розуміння серед ото-

чення, Сковорода усім серцем прихилився до відкритої душі юнака, який імпував йому прагненням до знань і пізнання світу. Він не приховував утіхи, яку приносило йому спілкування з улюбленим учнем. Лист, написаний у другій половині лютого 1763 р. частково у поетичній, частково у прозовій формі, прославляє любов і дружбу як вищі християнські й загальнолюдські цінності. Поетичні рядки випромінюють високі почуття, звучать надзвичайно піднесено, у дусі античного славослів'я. Далі Сковорода як дбайливий і люблячий наставник окреслює своє розуміння понять «любов» і «дружба», які викристалізувалося у нього на основі вивчення й осягнення Біблії та осмислення власного життєвого досвіду: «Що є огиднішим за любов вульгарну, удавану, і, навпаки, що є більш божественним, ніж любов християнська, тобто істинна? Що таке християнська релігія, як не істинна і досконала дружба? Хіба Христос не встановив, що відзнакою його учнів є взаємна любов? Хіба не любов усе поєднує, буде, творить, подібно до того, як ворожість руйнує?... Що дає основу? – Любов. Що творить? – Любов. Що зберігає? – Любов, любов. Що дає насолоду? – Любов...» [8, с.277].

Очевидно, сам Сковорода оцінював свої почуття до Ковалинського як такі, що були в Ісуса до його учнів. Він бачив у ньому людину, гідну бути його учнем і здатну прожити праведне і сповнене високих поривань життя. Сам же Сковорода тоді ще не був визнаним філософом та мудрецем – на той час не було написано жодного трактату чи діалогу, жодної байки, відомими були лише з півтора десятка віршів, що згодом увійшли до збірки «Сад божественних пісень». Листи до Ковалинського стали свого роду чернеткою, начерком до майбутніх філософських праць. Епістолярний діалог із учнем надихав його на формулювання нових етичних і виховних ідей, які визрівали під впливом засвоєних та улюблених ним учинь античних та християнських мислителів. Імена десятків із них згадуються Сковородою у листах, їх праці активно цитує філософ, трансформуючи у власні практичні умотвердження. Дослідниця впливу античної літератури на творчість Григорія Сковороди Тетяна Шевчук подає детальну картину контактів філософа з античністю: «Як і багатьох інших культурних діячів XVII-XVIII ст., він добре знав давньогрецьку та давньоримську літературу, філософію й міфологію, читав в оригіналі Піфагора, Платона, Епікура, Аристотеля, Плутарха, Федра, Сенеку, Марка Аврелія, Цицерона, Вергілія, Горація, Овідія й ін., зокрема й новолатинських поетів..., цитував, перекладав і переробляв Плутарха, Цицерона, Горація, Вергілія, Овідія...» [10, с.14].

У листах також фігурує низка віршів, які народилися у цей час. Окремі з них пізніше були включені до «Саду божественних пісень». Зазначимо, що найповніший рукописний список цієї поетичної збірки із відомих чотирьох зберігів завдяки Михайлові Ковалинському, увійшовши до другого тому його рукописного зібрання.

Цілком очевидно, що роки активного спілкування та листування із Ковалинським стали часом творчого піднесення Сковороди, поштовхом до розвитку його генія. Самонаповненість Сковороди у цей час змінилася: наставляючи і формулюючи свого учня, він розвивався і змінювався сам. Його по-філософськи усамітнена повсякденність стала різноманітнішою й активнішою. Ось як описує цей момент Михайло Ковалинський у своїй мемуарній праці «Жизнь Григорія Сковороды»: «Григорій часто начал посещать его [Ковалинського] и, по склонности молодого человека, занимать его музыкой и чтением книг, служивших поводом к разговорам и нравовучению. Открыв в молодом человеке сердце, каковаго желал он, и способности природныя, каковыя любил он, обратил внимание свое на удобрение разума его и духа» [8, с.449]. Зазначимо, що Сковорода не помилився у здібностях тоді ще сімнадцятирічного сина священика. Після завершення

Харківського колегіуму Михайло Ковалинський сам став його викладачем: у 1766-1769 рр. він викладає там поетику. Далі його службова кар'єра розвивалася досить стрімко: спочатку він був вихователем дітей останнього гетьмана України (1750-1764 рр.) й президента Імператорської академії наук у Петербурзі (1746-1765) Кирила Розумовського у 1770-1775 рр. Під час мандрівки Європою із сином гетьмана Олексієм Розумовським він завершив свою освіту у Стразбурзькому університеті. Потім служив у канцелярії князя Григорія Потьомкіна, де дослужився до чину генерал-майора. З 1775 р. був членом Вільного Російського зібрання при Московському університеті, у 1778-1779 рр. перебував на посаді Головного наглядача Московського виховного будинку. Обіймав він також посаду губернатора Рязанського намісництва (1796-1800). Михайло Ковалинський був також членом масонської ложі. Зважаючи на те, що, за свідченнями сучасників, рукописи творів Сковороди завжди були в активному користуванні у Ковалинського, можна констатувати, що педагогічні зусилля філософа, сила його переконання і натхнення не пішли на марне, і він відіграв важливу роль у становленні особистості свого учня, досягнення ним значних життєвих вершин.

Говорячи про загальний дискурс епістолярних контактів учителя й учня, маємо визнати неможливість адекватно його визначити, позаяк представлений він виключно листами Сковороди. Ковалинський відповідає йому окремими записками, які не збереглися, але основна маса тем і дискусійних питань із листів філософа обговорювалася ними просто під час зустрічей. Опис і коментар подій і писань тих часів Михайло Ковалинський уже в зрілому віці подав у згаданому вище мемуарному творі. Самі ж листи, як уже зазначалося, мають живий і барвистий характер. Це не скупі на живе слово повчання та моральні настанови, а високохудожні послання, у яких рівень письменника відповідає рівневі ученого-філософа.

У листах до Ковалинського Сковорода постає як людина зі сформованим світоглядом, але водночас і як відкритий до нових знань та нового досвіду учень. Тому спілкування було для нього життєво необхідним, цю свою прикметну особливість він декларує сам: «... а я така людина, яка ніколи не може насититися розмовою з друзями» [8, с.449]. Він з готовністю коментує ту чи іншу життєву ситуацію, у яку потрапляє його учень, дружніми порадами допомагає вирішити його проблеми. Загалом, тема дружби, вибору друзів, уміння вирізняти справжніх друзів розробляється Сковородою у листах до Ковалинського дуже ретельно. У повсякденному житті юнак часто потрапляв у конфліктні ситуації, надаючи таким чином філософу побутовий матеріал для формулювання та застосування своїх етичних ідей через призму педагогічної практики.

Так, у листі, датованому орієнтовно жовтнем-листопадом 1762 р, Сковорода пише: «Вчора ти скаржився на одного з неприхильних до тебе. Що ж робити? Така людська чернь: честолюбна, дратівлива, самолюбна, і, що найгірше, брехлива і заздрісна. Ти не можеш знайти жодного друга, не знайшовши разом з ним двох-трьох ворогів. Як дуже вірно сказано, що той, хто не має ворогів, не має також і друга» [9, с.249]. Конкретну життєву ситуацію далі він розвиває як спробу осмислення причин і передумов асоціальної девіантної поведінки та типових станів й ознак людської маси («черні»): «Таким чином, люди не гідні любові не стільки з несправедливості природи, скільки тому, що одержані ними від Бога скромні здібності вони псують і, незадоволені своєю долею, заздять, ремствують. Такі ті, які на тебе гніваються і тебе ненавидять, вони вічно скаржаться, заздять, хваляться, щоб не показати свого убозства, яке вони в глибині душі усвідомлюють і яким мучаться» [9, с.249]. Далі Сковорода дає цілком практичну мудру пораду своєму учневі: «Іх ти уникай, не товаришуй з ними. Вітай

їх, говори ввічливо і, якщо потрібно, допомагай їм, але як звичайним знайомим, а не як вірним друзям» [9, с.249]. Для остаточного розв'язання проблемної ситуації Сковорода радить Михайлові звернути увагу на двох юнаків (також із кола своїх улюблених учнів), з якими можна завести справжнє дружбу, поязак наділені вони чи не ідеальним набором людських якостей: «Яків Правицький – юнак хороший, не заздрисний, простий, дуже жадібний до істинної науки, задоволений своїми здібностями, від природи по-справжньому порядний, м'який, людяний. Це ті якості, що спонукали мене полюбити його. Такого ж складу, як здається мені, і Василь Білозер» [9, с.250]. До слова, з Яковом Правицьким, який згодом став священником у с. Бабаях, Сковорода зберіг найкращі стосунки до кінця своїх днів, часто гостював у нього, отримував від нього усіляку підтримку. Зберіглося також 14 листів філософа до Правицького.

Повторюючи за Сенекою: «Маючи друзів, вважай, що ти володієш скарбом» [8, с.221], – Сковорода наводить і аналізує для Ковалинського десятки ситуацій і критеріїв, які допоможуть упізнати та вибрати істинних друзів. Виходячи з власного досвіду, він пише у листі за вересень 1762 р.: «І дійсно, для повної та істинної дружби, яка єдина найкраще зм'якшує прикрощі життя і навіть оживляє людей, потрібна не лише прекрасна добродесність і подібність не самих тільки душ, але й занять» [8, с.221]. У цій ситуації філософ має на увазі захоплення Михайла грецькою мовою, а особливо літературою, що дуже тішило його як великого прихильника давньогрецької культури і мудрості.

Уже за кілька днів у іншому листі Сковорода продовжує розвивати тему дружби у притаманній йому високохудожній манері: з підбором дотепних порівнянь, доречних цитувань своїх улюблених античних авторів та з особливою сердечною емоційністю: «Подібно до того, як купці вживають застережних заходів, щоб під виглядом хороших не купити поганих і зіпсованих товарів, так і нам треба найретельніше дбати про те, щоб, обираючи друзів, цю найліпшу окрасу життя, більше того – неоціненний скарб, через недбалство не натрапити на щось підроблене і мнине, що називається підлесником, і не одержати, за прислів'ям, замість чистого золота... підробку з міді, або замість скарбів – вугілля» [8, с.229]. Далі Сковорода включає до дискурсу сентенції Плутарха як найвищого авторитету у цій темі: «З самого початку слід мати на увазі постійність і послідовність справжнього друга: чи постійно він тому ж радіє, те ж схвалює, і чи скеровує він життя своє за одним зразком, як це властиво тому, хто любить дружбу і навикі життя, які утворилися на основі подібності характерів, бо такий друг. Підлесник же ... не є простою людиною або людиною одного способу життя, але мінливого і різноманітного; з одного виду він раптом переходить в інший» [8, с.229]. Так казав колись Плутарх, так вважав і Сковорода, викристалізовуючи таке важливе для нього самого і для його філософських пошуків щастя поняття людської дружби.

Зрештою, тяжіння до Плутархового любомудрства вилилося у нашого філософа у переклад п'яти його трактатів (на жаль, зберігся лише один – «О спокоїствії души»). Звідси і таке рясне цитування творів античного автора. Варто підкреслити ту органічність, з якою звучить у загалом питоми бароковому сквородинському тексті слово Плутарха. Сковорода, для якого переклад як правило означав радше творчий переказ, осучаснює звучання не лише стилу викладу стародавнього філософа, а і його ідей. Духовна спорідненість із Плутархом дозволяє Сковороді трактувати його як друга-однодумця (часто він називає античного мудреця «наш Плутарх»), до цього ж дружнього кола творців вічних ідей він намагається залучити і юного Ковалинського. Сковорода тут не виглядає просто посередником між Плутархом як генератором філософських ідей та своїм учнем. Він

у цій комунікативній ситуації не допоміжна ланка (на яку міг би претендувати пересічний учитель колегіуму), а потужний філософ-наратор зі своїм неповторним стилем: «Безсмертний Боже! Як він описує дружбу! Так яскраво змальовує ворону, прикрашену чужим пір'ям, як найлукавішого підлесника в личині друга... Але наведу тобі слова нашого Плутарха: «Як монету, так і друга слід випробувати раніше, ніж він буде потрібний, щоб пізнати його не після того, як ми постраждали... В протилежному разі ми опинимося у становищі тих, хто, покуштувавши, нарешті, отруту, відчув, що вона смертельна... І Бог, додавши до життя дружбу, зробив так, щоб все було радісним, приємним і милим, коли друг поруч і разом з вами втішається. І як би підлесник не кував лихо, використовуючи насолоди і приємності, треба знати, що він нічого радісного не вносить в дружбу» [8, с.247].

Для Сковороди Плутарх цінний і цікавий не лише як джерело суто філософської мудрості, а і як мислитель із виразним практичним наповненням ідей, у творах якого переважає, як і в листах нашого філософа, етична тематика (окрім дружби, це й такі близькі для Сковороди теми, як гнів, заздрість, цікавість, балакучість!, любов до дітей). Зрештою, цих філософів об'єднує людиноцентричність і гуманістичність їхнього вчення, у якому дружба – це не просто неосіненний скарб, але і цілком досяжна вершина на шляху до істинного щастя. Коли Сковорода викладає своєму учневі розмисли про дружбу, силу його філософської афористичності й символіки подвоює особистий життєвий досвід: «Через те, що дружба така божественна, така приємна річ, що здається, ніби вона сонце життя, то слід найбільше дбати, щоб не вважати нам вовка вівцею, скорпіона – раком, змію – ящіркою. Нема нічого небезпечнішого, ніж підступний ворог, але немає нічого отруйнішого від удаваного друга... Жоден диявол ніколи не приносить лиха більше, ніж такі удавані друзі. Безперечно, я говорив тобі про них, щоб навчити тебе своїм досвідом. Я, найдорожчий, від багатьох таких постраждав! У зеленій траві я знаходив змію. О, якби у мене тоді був порадник!» [8, с.247].

Довіра і симпатія учня до свого учителя зростали, і вже за кілька днів Ковалинський звернувся до Сковороди із низкою запитань, на які той поспішив дати відповідь у найближчому листі, у якому метафоричність та афористичність думки посилюють її практичну спрямованість: «Прокаєш дати тобі поради щодо майбутнього життя твого і становища, особливо про те, з якими друзями підтримувати тобі зв'язок. Ти чиниш розсудливо, що заздалегідь піклуєшся про своє майбутнє... З ким тобі підтримувати відносини? – питаєш ти. Пхе! З хорошими, – відповідаю я коротко. А з хороших лише з тими, до кого в тайниках серця ти по натурі схильний. Бо це краща норма дружби. Їжа добра, але що з того, якщо вона не подобається твоєму шлункові... Істинно добра людина, тобто християнин, трапляється рідше від білої ворони. Щоб знайти таку людину, тобі потрібно буде багато ліхтарів Діогена. Що ж робити? Слід підтримувати зв'язок з тими, які крапці, ніж інші, які звичайно вважаються просто добрими» [8, с.251-252]. Остання фраза може здатися занадто спрощеною і неконкретною, втім, відкинувши іронічність, Сковорода блискуче розвиває і деталізує її: «Обирати слід щирих, постійних і простих. Про щирю душу кажуть, що вона не заздрисна, не злобна, не підла. Прості – не дурні, але відкриті, не брехливі, не облудні і пусті, бо таких людей ненавиджу більше Тартара. О, якби у нас було таких поменше! Але що робити, якщо цей світ, тобто більшість людей, складається з таких?» [8, с.252].

Остання думка мислителя видається відверто гіперболізованою (як згодом у романтичному пориві цю ж гіперболу щодо свого оточення висловить Тарас Шевченко: кругом мене не люди, а змії). Хоча не секрет, зрештою, що у житті Сковороди ніколи не бракувало як відвертих, так і прихованих недобро-

зичливців, про що пише, зокрема, і Михайло Ковалинський у своїх спогадах про роки найактивнішого їхнього спілкування: «Прочіе учителя его внушали ему отвращеніе к Сковородѣ, запрещали имѣть знакомство с ним, слушать разговоров его и даже видѣться с ним» [8, с. 450]. Не дивно, що у душі юнака любов до Сковороди поєднувалася із сумнівами в істинності його вчення. Ці сумніви були розвіяні у напівмістичний спосіб: вислухавши розповідь Михайла про дивовижний сон, пов'язаний з постаттю філософа, священник Борис промовив доленосні для нього слова: «Ах, молодой человек! Слушайтесь вы сего мужа: он послан вам от Бога быть ангелом, руководителем и наставником» [8, с.451-452]. До слова, за спостереженням авторитетної дослідниці науково-педагогічної спадщини Івана Огієнка Алли Марушкевич, митрополит Іларіон «стверджував, що люди, які мають чисту совість, не завжди сприйняті оточенням і їм не раз доводиться за неї терпіти, бо совісна людина завжди чинить відкрито, справедливо, правдиво, а цього багато хто боїться» [5, с.425].

Сковорода надавав своєму юному другові не лише моральну та навчальну підтримку, він готовий був завжди прийти йому на допомогу. У кількох листах він пропонує Ковалинському грошову допомогу, як-от у приписці до листа з початку осені 1762 р., де проста пропозиція переростає у невеличкий повчальний монолог: «Якщо тобі треба буде позичити деяку суму грошей, як це трапляється, не шукай собі інших кредиторів, окрім мене, якщо ти не думаєш, що в цій справі хто-небудь інший буде щодо тебе делікатнішим, ніж я. Я знаю, що ти надзвичайно соромливий, і вважаю за краще, щоб ти грішив у цей бік, а не в протилежний, однак іноді слід відкинути соромливість... Невже ти боїшся, що я вважатиму тебе злидарем або таким, що походить з бідної родини, якщо ти прийдеш за позичкою? О, я не такий, я вже раніше восхваляв бідність» [8, с.223-224].

Сковорода, як мудрий наставник і по-батьківськи дбайливий вихователь, безперечно, відчував, що, якщо його листи будуть занадто теоретичними (філософськими), учень може швидко втратити інтерес до таких писань. Тому свої тексти він викладає живим, дотепним стилем (з широким використанням гумору та іронії, з розлогами пасажами про роль комічного у житті), конструє свій повчальний дискурс, збалансовуючи чистоту філософської думки із прямою повсякденною реальністю. Саме на такому рівні він піднімає і розвиває проблеми значення науки й самоосвіти, здорового способу життя, мистецтва достойно триматися у соціумі, – тих чинників, які формують людську особистість. Актуалізація і розробка Сковородою такої тематики дала підстави сучасним філософам визнати його «соціальним мислителем», позаяк його праці «дійсно містять ряд соціально-філософських і протосоціологічних мотивів, які інтегрально вписані в його цілісні світоглядну (соціософську) картину світу» [2, с.134].

Серед дотичних до виховної тематики повсякдених проблем, які детально аналізує Сковорода у листах до М. Ковалинського, либонь, найповніше представлено тему здорового способу життя: раціональне харчування, вживання алкогольних напоїв, фізична активність, психічна рівновага. Загальний висновок у цій царині філософ визначає як «найпрекрасніше і божественне правило: нічого над міру» [8, с.281]. Лист за листом, наполегливо й цілеспрямовано викладає філософ свої переконання щодо окресленої теми, намагаючись посилити їх дієвість широю емоційністю та живою образністю: «Тому дивись, щоб твоє завзяття, яке не знає міри, не довело тебе до біди. Ах! не хочеться провіщати лихого. Ти, мій Михайле, заслуговуєш найсприятливішої долі. Ти уникаєш юрби? Дотримуйся міри і в цьому. Хіба не дурень той, хто уникає людей так, що зовсім ні з ким ніколи не говорить? Божевільна така людина, а не

свята... Ти постиш? Хіба не здається тобі не сповна розуму той, хто зовсім нічого не дає тілу або подає йому лише щось отруйне? Зменшуй зайву їжу, щоб осел, тобто плоть, не розпалювалася, з іншого боку, не мори його голодом, щоб він міг нести вершника. Це ті прекрасні речі, які, вживані надміру, стають дуже поганими» [8, с.281]. Стиль викладу у цьому монолозі-зверненні виказує у Сковороді вправного психолога – тонкого знавця людської душі.

Молода людина повинна завжди пам'ятати про почуття міри і підпорядкованість обраному життєвому шляхові. Сковорода не втомлюється нагадувати про це своєму учневі: «Знаю, який спокусливий шлях юності, знаю і те, як надмірно веселився вчора простий християнський люд. Дуже боюся, чи не приєднався ти вчора до якої-небудь компанії і не потрапив в непристойне товариство. Якщо не сталося нічого, що викликало б докори совісті, то я дуже радий, і ти найщасливіша людина. Якщо ж це сталося, то не мучся даремно; досить вже, якщо ти ненавидиш свій порок» [8, с.250]. У даному разі Сковорода, посилаючись на ідею Божого всепрощення, апелює, однак, до цілком земної проблеми повсякденного вибору та мотивації людських дій. Він дає зрозуміти своєму учневі, що проблема «моральної вибору, мобілізації волі щодо здійснення власного проєкту життя... втрачає своє драматичне і фаталістичне забарвлення. Знання самого себе, знання суті моральних цінностей, усвідомлення сенсу «справжнього» і «несправжнього» життя робить проблему морального вибору хоч і не простою, але цілком реальною «земною» справою» [7, с.76].

Вважаючи надмірно вживання алкоголю одним з джерел руйнування особистості, Григорій Сковорода у листах до свого учня постійно актуалізує цю проблему, розвиваючи її від конкретних життєвих прикладів до широких узагальнень. У парі з пияцтвом фігурує ненажерливість, яка трактується як ще один підступний руйнівник душі і тіла людини. «... я знаю дуже багато людей, навіть авторитетних, – пише Сковорода у листі від 23-26 січня 1763 р., – які намагаються спокуюсо прикладів та принадою слів і красномовства псувати юнаків і спонукають їх до ненажерливості, використовуючи при цьому навіть місця із Святого Письма. Якщо ти бажаш трохи послухати нас, то доки ти будеш додержуватися тверезості, доти будеш впевнений в тому, що у тебе зберігаються і здоров'я, і соромливість, і репутація – найцінніші скарби. Тебе спонукають до непомірності? Але ти побори в собі той порочний сором, що не насмілюється відповісти відмовою, тепер уже привчи себе до цієї святої стійкості і скажи: мені це некорисно...» [8, с.266]. Сковорода вибудовує свій повчальний наратив таким чином, аби уникнути надмірного тиску на свого реципієнта. Він свідомо обходить такі форми, як «ти повинен», «ти мусиш» або ж «ти зобов'язаний». Натомість він змальовує яскраві і переконливі картини перспективи тих, кого цілковито затягнуло у вир «мирського» життя: «Уникай мирського людиновбивчого духу, уникай цих скорпіонів, не шкодь і не руйнуй свого тіла... але зроби його тоншим, скорочуючи надмірну їжу й уникаючи вогню, породженого вином, звідки всі пороки душі, а з останніх, у свою чергу, – всі хвороби тіла. Не той вбиває коня, хто годує його простим кормом, а той, хто дає багато вівса і не додержує міри в їзді. Обтяжені їжею і вином, довго зупиняємося на якому-небудь тривожному роздумі. Звідси передчасне старіння...» [8, с.265-266]. Вочевидь, Сковорода виплекав свій спартанський дух обмеження малим ще у часи навчання у Києво-Могилянській академії, де сам мав дбати про свій щоденний побут і, звичайно ж, чимало потерпав, як і більшість студентів, від періодичного недоїдання. Мав він у молодому віці й досвід надмірності, який, безперечно, видався йому більшим і важчим випробуванням, ніж нестача чогось. В одному з лис-

тів філософ відверто у цьому зізнається: «О, який я був дурний, що завдавав таку шкоду своєму здоров'ю, піддавшись в молодому віці впливові дуже розбещених товаришів...» [8, с.290]. Ідею утримання від надмірностей як гарантію гармонійного розвитку людської особистості розвиває Сковорода у листі, датованому жовтнем 1762 р. і написаному у поетичній формі під назвою «Похвала бідності». Він укотре наголошує, що надмірність і захланність є першою причиною багатьох людських бід, у тому числі й найрізноманітніших хвороб:

Всяка слабкість тіка геть від твоїх осель...
Бо немилі тобі п'янство й зажерливість,
З котрих сила хвороб плине й кипить у ключ;
Бо немилі тобі розкіш неправедна,
Люта мати тривоги лихих [8, с.236].

Таким чином, у листах до Михайла Ковалінського 1762-1764 рр. Григорій Сковорода формулює низку проблем, які, на його думку, є ключовими для виховання повноцінної особистості. Серед них: християнська любов до ближнього, щира дружба, дотримання міри у всьому, постійна самоосвіта, боротьба з пристрастями, здоровий спосіб життя, ідеал Христової бідності. Згодом філософ повернувся до педагогічної проблематики і на новому рівні підняв її у збірці «Байки харківські», трактаті «Початкові двері до християнського добро-го життя», діалозі «Алфавіт миру», притчі «Вдячний Єродій». Загалом, виховні ідеали Сковороди, акцентовані на піднесення цінності людської особистості, підтверджують думку, що філософ «стійко дотримується просвітницьких позицій, котрі базуються на ідеї необхідності створення умов для праці на благо суспільства, вільного розвитку людини» [10, с.74].

Список використаних джерел:

1. Багалій Д.І. Український мандрований філософ Гр. Сав. Сковорода. Харків, 1926. 397 с.
2. Білецький В.В. Соціально-філософські аспекти у творах Григорія Сковороди. *Схід*. №3 (110). 2011. С. 132-134.
3. Історія української літератури : у 20 т. Київ : Наукова думка, 2014. Том 2. Давня література (друга половина XVI-XVIII ст.) 840 с.
4. Кучинська І.О. Духовно-моральне формування особистості у педагогічній спадщині Івана Огієнка. *Іван Огієнко і сучасна наука та освіта* : науковий збірник: серія філологічна. Кам'янець-Подільський, 2017. Вип. XIV. С. 411-417.
5. Марушкевич А.А. Категорія совісті в аналізі Івана Огієнка-Митрополита Іларіона. *Іван Огієнко і сучасна наука та освіта* : науковий збірник: серія філологічна. Кам'янець-Подільський, 2017. Вип. XIV. С. 422-427.
6. Маслянчук Т.В. Проза Володимира Винниченка: проблеми текстології. Київ : ВД «Стіло», 2008. 183 с.
7. Пазенок В.С. Г. Сковорода – етик, «перевідкриття» продовжується. *Сковорода Григорій: образ мислителя* : збірник наукових праць. Київ, 1997. С. 66-83.
8. Сковорода Г.С. Повне зібрання творів : у 2 т. Київ : Наукова думка, 1973. Т. 2. 574 с.
9. Сковорода Г.С. Твори : у 2 т. Київ : Обереги, 1994. Т. 2. 480 с.
10. Шевчук Т.С. На перехресті епох: антична література у творчості Григорія Сковороди. Ізмаїл : СМІЛ, 2010. 360 с.

The article is devoted to the study of the educational ideals of Hryhoriy Skovoroda. They largely found themselves in letters to Mykhaylo Kovalynsky (1762-1764) in the area of everyday practice. They are aimed at the formation of a morally and spiritually developed individual, geared to constant self-improvement. The letters of Skovoroda

were written according to the rhetorical requirements of that time. They are a vivid example of the epistolary genre of their time. The basis of their content are philosophical and theological doctrines and moral and ethical ideas. Thus, the letters are comment to the later philosophical works of the thinker. Letters of the thinker was not the history of his contacts with contemporaries, as, first of all, the development in the epistolary form of the basic ideas and concepts of his doctrine. They have friendly teachings alternating with parables, philosophical thoughts with metaphysical poems. But practically every letter of Skovoroda, regardless of the addressee, time and place of writing, is permeated with the central idea of all his life – the science of human happiness and the shortest path to it. Their structure is multifunctional. Certainly, the didactic principle prevails in them. Skovoroda describes its daily observations and everyday situations, and attracts philosophical understanding of the antique and Christian classics of philosophical thought. The most authoritative source for him was the symbolic world of the Bible. In the typical Baroque figurative-symbolic style the Ukrainian philosopher formulates a number of problems. They, in his opinion, are key to educating a full-fledged person. Among them: Christian love, sincere friendship, observance of the measure in everything, constant self-education, etc. In general, the educational ideals of Skovoroda are focused on the elevation of the value of the human person.

Key words: Hryhoriy Skovoroda, epistolary, letters, educational ideals, love, friendship, ethics, philosophy.

Отримано: 24.08.2018 р.

УДК 070:007.192.136«1921-1985»

DOI: 10.32626/2309-7086.2018-15-2.216-221

О. І. Почапська

Кам'янець-Подільський національний університет імені Івана Огієнка

ОСВІТНІ ІДЕАЛИ ІВАНА ОГІЄНКА ТА РАДЯНСЬКА СТУДЕНТСЬКА ПЕРІОДИКА: ІНФОРМАЦІЙНИЙ ВАКУУМ ЯК СТРАТЕГІЧНА ДОМІНАНТА РАДЯНСЬКОЇ ПРОПАГАНДИ (на матеріалі аналізу газети Кам'янець-Подільського державного університету «Радянський студент»)

Стаття присвячена дослідженню особливостей маніпулятивного впливу на студентську молодь через періодичне видання «Радянський студент». Досліджуючи стратегію тематичного структурування публікацій, автор звертає увагу на формування інформаційного вакууму, в якому виховувалася «правильна» студентська молодь. Акцентується увага також на тому, що традиційні прийоми більшовицької пропаганди активно використовувалися і в радянській студентській періодиці: зокрема, навішування ярликів як форма засудження протестних настроїв чи звіти про проведення різноманітних з'їздів, зустрічей і пленумів як форма позитивізації дійсності.

Ключові слова: періодика, пропаганда, Кам'янець-Подільський педагогічний інститут, свідомість, космополітизм.

Розвиток і формування будь-якого суспільства передбачає певну поступальність: перехід його через певні етапи у формуванні системності комунікативної взаємодії, коли всі соціальні верстви підпорядковані одній ідеї.

Найбільш соціально активною і найбільш морально лабільною є молодь, переважна більшість якої концентрується навколо вищих освітніх установ. Саме

тому «правильна» інформаційна атмосфера дає необмежені можливості впливу на свідомість з метою формування активного соціального прошарку, який буде задавати загальний суспільний напрям ідеологічного розвитку усього суспільства.

В період, коли єдиним масовим джерелом інформації є періодичне видання, саме цей комунікативний канал стає тією точкою відліку, яка дає можливість сформувати той інформаційний вакуум, в якому буде формуватися «правильний» суспільний прошарок.

Мета дослідження – вивчення стратегії формування тематичної структури газети «Радянський студент» та вивчення потенційних можливостей її інформаційного впливу на формування свідомості студентської молоді Кам'янець-Подільського педагогічного інституту.

Дослідженням особливостей використання пропаганди засобами масової інформації, впливу пропаганди на формування свідомості займалися і продовжують займатися такі дослідники, як І. Крупський [7], Н. Сидоренко [11-12], І. Фролов [15] та ін. Разом з тим, досліджуючи всеукраїнські та регіональні періодичні видання, дослідники упускають саме студентську періодику, яка, зважаючи на концентрацію соціально активної молоді у вищих навчальних закладах, мала чи не найпотужніший вплив на формування її свідомості.

Актуальність обраної теми дослідження полягає у тому, що на сьогодні явище пропаганди у сучасних ЗМК набуло дещо іншого характеру (більш завуальованого), що, разом з тим, не зменшило її ролі у впливі на свідомість та самосвідомість людини. А зважаючи на те, що сьогодні Україна перебуває в стані інформаційних атак з боку інших держав, вивчення стратегій маніпулятивного впливу є актуальним і своєчасним.

Кам'янець-Подільський державний університет, який був відкритий в жовтні 1918 року, став не лише освітнім, але й культурним осередком Поділля. Плануючи відкриття КПДУУ, Іван Огієнко звертався до різноманітних інституцій і державних установ із проханням пожертвувати книги для формування університетської бібліотеки. Роблячи акцент на академічності установи, Іван Огієнко не зважав на необхідність формування внутрішніх каналів комунікації. Бібліотека університету регулярно поповнювалася друкованими періодичними виданнями з України та з-за кордону, про що сьогодні свідчить багатий архівний фонд університету. А безпосереднє патріотичне виховання студентської молоді лягало на плечі викладачів (читання лекцій, проведення семінарських занять, власний приклад, обговорення військово-політичних подій та новин із періодичних видань, формування різноманітних гуртків за інтересами і т.д.).

Більшовики, розуміючи авторитетність періодичних видань як джерела інформації, приділяли проблемі газетного інформування студентської молоді значну увагу. Так, «вже до кінця 20-х років ХХ століття переважна більшість вищих навчальних закладів мала свої періодичні друковані видання, основне ідеологічне спрямування яких полягало у всебічному вихованні особистостей із пригніченим почуттям національної приналежності, проте із загостреними космополітичними поглядами. Якщо, скажімо, до 1921 року друковані періодичні видання, що засновувалися при університетах, склалися переважно із наукових, інформаційних та розважальних матеріалів (згадати хоча б журнал «Харьковский Демокрит»), то наприкінці 20-х років університетська періодика рясніла оглядами, звітами, замітками, статтями, фейлетонами і памфлетами, вже заголовки яких містили ті поведінкові стереотипи, які повинні були притаманними справжньому члену комуністичного суспільства: «Виклик прийнято!», «До перемоги комунізму», «Дейна зброя колективу», «Рапорт наших комсомольців»...» [9, с.231].

Разом з тим, у Кам'янець-Подільському університеті студентське видання «Радянський студент» з'являється аж у 1956 році. До того часу серед студентської молоді поширювалися або агітки-одноденки, або видання, що були заявлені, як періодичні, а насправді після 2-3 номера припиняли своє існування.

Перебуваючи у вирі подій національно-визвольних змагань, університет, не зважаючи на те, що в місті видавалася велика кількість періодичних видань (намагаючись зберегти свої редакції у непевні військово-політичні часи, видавці перенесли свої видання саме в Кам'янець-Подільський, оскільки він був прикордонним містом, і у випадку розгортання повномасштабних воєнних дій, можна було би швидко врятувати майно, перебравшись через кордон; окрім того, місто на певний період часу стало фактичною столицею України, що спричинило цікавість газетярів до міста, оскільки саме тут вони могли перебувати у центрі подій), все ж залишався осторонь від основних інформаційних потоків. Студенти шукали інформацію самостійно у періодичних виданнях, у розмовах на вулицях, у агітках і підпільних виданнях, які активно поширювалися серед студентської молоді.

Утвердившись у Кам'янці-Подільському, більшовики, в першу чергу, почали формувати свою інформаційно-пропагандистську систему, використовуючи риторичку, традиційну для воєнного і повоєнного часу формулу: «ті, хто з нами, – наші друзі, ті, хто проти нас, – наші вороги». Поділ населення на своїх і чужих давав можливість формувати так звані «об'єднання обраних», аби потрапити до яких, необхідно було подолати систему перешкод, яка робила результат важко досяжним, але дуже бажаним.

З метою інформування і пропаганди у студентському середовищі була заснована газета «Радянський студент», відповідальним за випуск якої від ректорату було призначено Валентина Сапуна, пізніше редагуванням газети займався Полікарп Свідер й Анатолій Гавришук.

До появи видання в університеті, загальний ідеологічний курс держави (на той час вже Радянського Союзу) був чітко сформований. Основним завданням, яке ставилося перед студентським виданням, було підтримувати чіткі переконання, що керівництво держави провадить правильний політичний курс, а також публічно клеймити тих, хто так чи інакше не вписувався у систему радянських переконань про ідеологічну скерованість молоді. Відповідно до такого завдання, було чітко розроблено стратегію формування поведінкових стереотипів, які будувалися не стільки на засадах космополітизму, скільки на толеруванні відмови від національної самоідентичності, як категорії, що притаманна обмеженому непрогресивному населенню.

Будь-який стереотип – це набір певних маркерів, які стають визначальними у формуванні стратегії розвитку конкретного соціального прошарку, або суспільства в цілому.

Космополітичні стереотипи (які активно нав'язувалися більшовицьким, а далі (з 1937 р.) комуністично спрямованим урядом) – це емоційні, картинно-яскраві, але внутрішньо абстрактні, узагальнені, змістовно спрощені, плоскі (хоча і претендують на всеоб'ємність та абсолютизацію) оцінні образи «типових» представників інших національно-етнічних груп. «Вони формуються на основі одностороннього суб'єктивного та надміру емоційного сприйняття членів іншої етнічної групи через абсолютизацію однієї чи кількох поведінкових якостей, що напрями механічно пов'язуються з якимось зовнішніми ознаками, контрастними, порівняно з рисами власної нації» [9, с.232].

Разом з тим, більшовицький космополітизм зводився до стирання національно ідентифікуючих ознак. Модель поведінки, яка формувалася на антитезі

«свій» – «чужий»), стала базисом для накопичування інформаційних посилів, які мали стати істиною у вищій інстанції для читацької аудиторії. Основу антитези, яку активно використовували комуністичні (і особливо) студентські ЗМІ, зазвичай складали одна чи декілька виражених ознак, характерних для «них» на відміну від «нас». Це моли бути: інший вигляд (зовнішність, риси обличчя, манера одягатися і т.д.), соціокультурні ознаки (інша мова, звичаї, традиції і т.д.), релігійні переконання чи соціально-економічний устрій, політичний устрій чи ідеологічна доктрина.

Відповідно до таких категорій формувалося і поняття національної ідентифікації, яке формувало розуміння полосу «мала батьківщина» (місце, де людина народилася, і яке для формування її і розвитку не мало ніякого значення) і «велика Батьківщина» (територіально-політичне утворення – СРСР, яке давало людині можливість жити, розвиватися, працювати, але до тієї межі, поки вона не починає так чи інакше становити загрозу цьому територіально-політичному утворенню).

Опираючись на лозунг «Пролетарі всі країн, єднайтеся!», комуністична (а до 1937 року – більшовицька) партія намагалася об'єднати суспільство на основі так званої «союзнаї» ідеї – ідеї космополітизму. Цим самим гаслом було створено своєрідну «психологічну моду – стало модним бути таким, як усі в новоствореній державі» [9, с.232-233]

Відповідно до такої позиції, стало вкрай необхідним навішувати ярлики на тих, хто так чи інакше вирізнявся з-поміж загальної маси. Відповідно ЗМІ привселюдно висміювали і клеймили таких людей, змушуючи решту боятися публічного осуду. Так, до прикладу, у газеті «Радянський студент» від початку її заснування і аж до реорганізації і трансформації в газету «Студентський меридіан» існувала рубрика «Колочі рядки», де в гострій сатиричній формі висміювали нездатність людини вписатися в загальну радянську систему і чітко прописані стандартні канони понять «добре» і «погано». Зокрема, у публікації «Гляньте на стилягу» читаємо: «*Студент III курсу фізмату О. Мершон дивує своїх однокурсників не тільки погоною за «стильним» одягом, але й легкодумними витівками, паразитичними замашками*» [6]. Під публікацією була розміщена карикатура на студента О. Мершона, на якій він зображений в нетиповому для радянського суспільства одязі, за столом з келихом вина і сигаретою.

Щоденникові записи однокурсника О. Мершона, який підписувався псевдонімом «Г. Кореспондентик» свідчать про те, що О. Мершон насправді ніколи не вживав алкоголю і не курив сигарет, оскільки мав алергію на тютюн і на спиртне, проте завжди любив нестандартно одягатися (тобто любив виглядати «інакше»). А «інакше» могли собі дозволити виглядати ті, хто мав доступ до інформації про те, що можна було виглядати інакше (тобто, порушував межі інформаційного вакууму), або не погоджувалися із існуючою ідеологічною системою, а тому за будь-яку ціну прагнули побороти інформаційний вакуум.

Подібні публікації в газеті «Радянський студент» чергувалися із повідомленнями про те, наскільки позитивно і добре живеться в радянському суспільстві, а також інформацією про досягнення і нагородження тих представників радянського соціуму, які не намагаються змінювати власний поведінковий стереотип, а працюють на благо державного механізму. Саме тому традиційними були звіти про відкриття виставок, музеїв, святкування ювілей, перемоги на різноманітних конкурсах, швидке виконання і перевиконання поставлених задач. Герої подібних публікацій повинні були стати своєрідними орієнтирами, на які мало ривнятися усе суспільство загалом і студентська молодь зокрема (як рушійний механізм суспільства).

Так, до прикладу, у публікації «Червона стрічка золотого ювілею» [16] йдеться про відкриття музею історії університету. Публікація подається із

обов'язковим атрибутом – фотографією, на якій зображено усміхнених людей, котрі задоволені не тільки своєю роботою, але й життям в СРСР.

Інтернаціоналізуючи і космополітизуючи суспільство, керівництво СРСР активно використовувало міжетнічні обміни з університетами інших братніх республік. Відтак, інформація про такі обміни була неодмінним атрибутом і студентського видання «Радянський студент». До прикладу, у публікації «У вас нам все подобається: на вечорі інтернаціональної дружби» подається звіт із вкрапленнями інтерв'ю про перебування у Кам'янець-Подільському університеті студентів із Республіки Башкортостан, де, звичайно ж, подаються позитивні відгуки студентів і їх захоплення розвитком освіти в Кам'янець-Подільському.

Подібні публікації розраховані на формування системи порівнянь у свідомості аудиторії газети. Тобто активно просувається теза: «Якщо нами захоплюються, значить ми – кращі». Більше того, у подібних публікаціях, також, використовується кінцівка (як своєрідний висновок), де студенти-іноземці або зазначаються, що навчатися в такому вузі – це мрія всього їхнього життя, або говорять про те, як вони заздрають студентам, які мають змогу навчатися у такому вузі і у таких викладачів. До прикладу, у публікації «У вас нам все подобається: на вечорі інтернаціональної дружби» читаємо (як висновок) слова іноземного студента Башіра Шека Мухамеда: *«Дуже все сподобалось. Не тільки мені – всім нам. Ми завжди були друзями радянської молоді і назавжди друзями й залишимося. Це я кажу не просто від себе особисто, а від всієї нашої організації. У вас нам все подобається. А щодо інституту, то я би з радістю навчався тут. І не тільки я – мої колеги висловлюють ті ж самі думки...»* [14].

Подібна заангажованість у висвітленні подій студентською періодикою формувала своєрідний інформаційний вакуум, де не стільки відсутнє інформування, скільки відсутня подача альтернативної інформації. Причому, баланс думок досягається за рахунок публікацій критичного спрямування, які систематизуються в образ внутрішнього ворога держави (обов'язковою умовою є те, що внутрішній ворог має так чи інакше переймати риси ворога зовнішнього).

Тематична структура публікацій охоплювала практично всі галузі життя студентства. Разом з тим, усі публікації характеризуються позитивним сприйняттям радянської дійсності, роботою над виправленням помилок, а також формуванням систематичної роботи над виправленням помилок тих членів суспільства, які з тих чи інших причин пішли проти організованої системи взаємовідносин у радянському суспільстві. До тих представників суспільства, які не піддавалися системному перевихованню, держава виховувала не толерантне ставлення. До прикладу, розглянемо систему публікацій з одного номера газети «Радянський студент»: «Більше уваги громадській роботі» [1]; «Видатний педагог-марксист» [2]; «Виклик прийнято» [3]; «До перемоги комунізму» [4]; «Ідейна зброя колективу» [5]; «Колючі рядки» [6]; «Рапорт наших комсомольців» [10]; «Стартували успішно» [13].

Тобто, можемо говорити про те, що тематична система публікацій у газеті «Радянський студент» спрямована на формування стереотипного сприйняття дійсності за алгоритмічним «хто не з нами, той проти нас». Будь-який відхід від системи, будь-яке намагання виділитися (навіть через вироблення власного стилю в одязі) одразу каралися навішуванням ярликів через засоби масової інформації, публічним осудом, на який, по суті, «дала добро» газета, та бойкотуванням.

Не залишаючи місця для проникнення інформації іншого гатунку, періодичні видання спершу більшовицької, а далі комуністичної партії сформували чіткий алгоритм, який диктував умови розвитку поведінкового стереотипу читачів. Відповідно до нього читач повинен був формувати основні стратегії свого поступального розвитку в межах СРСР.

Список використаних джерел:

1. Більше уваги громадській роботі. *Радянський студент*. 19 січня. 1958. С. 1.
2. Видатний педагог-марксист. *Радянський студент*. 19 січня. 1958. С. 2.
3. Виклик прийнято. *Радянський студент*. 19 січня. 1958. С. 3.
4. До перемоги комунізму. *Радянський студент*. 13 січня. 1958. С. 3.
5. Ідейна зброя колективу. *Радянський студент*. 13 січня. 1958. С. 3.
6. Колочі рядки. *Радянський студент*. 1 січня. 1958. С. 3.
7. Крупський І. Національно-патріотична журналістика України (друга половина ХІХ – перша чверть ХХ століття). Львів : ЛНУ, 1995. 184 с.
8. Почапська О.І. Періодичні видання Подільської губернії 1917-1921 рр. під тиском цензурних заборон. *Іван Огієнко і сучасна наука та освіта : науковий збірник. Кам'янець-Подільський : Кам'янець-Подільський національний університет імені Івана Огієнка*, 2009. Вип. VI. С. 148-153.
9. Почапська-Красуцька О.І. «Вигідна» особистість та особливості її формування студентською друкованою періодикою. *Іван Огієнко і сучасна наука та освіта : науковий збірник. Кам'янець-Подільський : Кам'янець-Подільський національний університет імені Івана Огієнка*, 2011. Вип. VIII. С. 230-235.
10. Рапорт наших комсомольців. *Радянський студент*. 13 січня. 1958. С. 3.
11. Сидоренко Н.М. Національно-духовне самоствердження : у 3 ч. / Дослідницький центр історії української преси. Київ, 2000. Ч. 2: Преса інтернованих українців та цивільної еміграції (Чехія, Польща, Румунія, Єгипет, 1919-1924). 262 с.
12. Сидоренко Н.М. Національно-духовне самоствердження : у 3 ч. Київ, 2000. Ч. 3: Національні часописи у «таборовому просторі» Європи після завершення Другої Світової війни (Італія, Великобританія, Німеччина, Австрія, 1945-1950). 160 с.
13. Стартували успішно. *Радянський студент*. 19 січня. 1958. С. 1.
14. У вас нам все подобається: на вечорі інтернаціональної дружби. *Радянський студент*. 12 червня. 1982. С. 4.
15. Фроянов І.Я. О классовом и национальном сознании в современном мире. URL: <https://spbu.pure.elsevier.com/ru/publications/o-классовом-и-национальном-сознании-в-современном-мире>.
16. Червона стрічка золотого ювілею. *Радянський студент*. 25 лютого. 1971. С. 2.

The article devoted to the analysis of the peculiarities of propaganda influence on the students youth through the newspaper «The Soviet Student» («Radyanskyi Student»). Analyzing of the thematic structure of articles, the author pays attention on the forming of information vacuum, which was the main space that gave possibilities to form «right» student. The attention is also drawn to the fact that traditional methods of Bolshevik propaganda were actively used in Soviet student periodicals: in particular, hanging labels as a form of condemnation of protest moods or reports on holding various congresses, meetings and plenums as a form of positivisation of reality. Forming a kind of parallel informational reality, editors created the images of external and internal enemies. Moreover, if the external enemy was far, then the internal enemy was in a some way connected with the external enemy. For example, the desire to wear another clothes (not the one which was traditionally used during the reign of Soviet power) was perceived as a desire to be like an external enemy. Accordingly, a rather abstract and distant external enemy acquired very specific features that were attributed to the enemy of the internal, and therefore formed a public coalition as a kind of protection against the potential external aggression.

Thus, the so-called «liberation movement» (and in fact – harassment) was formed from those who were somewhat different from others. The lack of alternative information and a clear indication of what and how to do, formed an informational vacuum in the student environment, in which it became possible to educate a potentially correct Soviet student.

Key words: periodical edition, propaganda, Kamianets-Podilskij Pedagogical Institute, consciousness, cosmopolitanism.

Отримано: 15.09.2018 р.

Л. І. Починок

Кам'янець-Подільський національний університет імені Івана Огієнка

МОТИВ ДУХОВНОГО ЗАПОВІТУ У ТВОРЧОМУ ПРОСТОРИ ОЛЬГИ КОБИЛЯНСЬКОЇ

У статті зосереджено увагу на мотиві духовного заповіту у творчому просторі Ольги Кобилянської. Зокрема досліджуються різноформатні типи духовних заповітів у філософсько-алегоричній новелі «Думи старика» та ідеологічному романі «Апостол черні» – послання-заповіт, роздум-заповіт, спогади-заповіт, що конденсують в собі цілий комплекс моральних та національних цінностей. Широко окреслюється питання пошуків і осмислення письменницею морально-етичного та національно-патріотичного ідеалів. Акцентовано на процесі створення образів-моделей національно свідомої української інтелігенції як зразків для наслідування на шляху державотворення. Простежуються мотиви апостольства та жертвованості представників національної інтелігенції у творчості белетристики.

Ключові слова: духовний заповіт, моральні цінності, культурні традиції, національна свідомість, духовний простір, виховання, формування особистості, морально-етичний ідеал, образ-модель, апостольство, державотворення.

«Плекаймо духа свого найперше!» [3, с.3]

(Архип. Ларіон)

Проблема людини, її свідомості і моралі, мети і смислу її життя, свободи і обов'язку, відповідальності за все, що відбувається у суспільстві – саме такі питання стають дедалі вагомішими в сучасних літературознавчих студіях, приваблюючи увагу дослідників творчого спадку визначних митців українського письменства своєю глибиною і вічною актуальністю.

Великою мірою ці дослідницькі тенденції, спрямовані на пошук морально-етичного ідеалу письменника, позначилися і на процесі студіюванні творів Ольги Кобилянської, пройнятих світлом вічних філософських питань, величних постатей та високих моральних принципів. Письменниця завжди прагнула до ідеалу вищої, досконалої людини, що переважає оточення тонкістю своєї душевної, психологічної організації, висотою духовних запитів і моральних та інтелектуальних якостей.

Серед сучасних досліджень, автори яких намагаються охопити багатогранні площини духовного простору письменниці, відзначимо праці Я. Мельничук, В. Вознюка, Ю. Микосянчик, І. Демченко, М. Павлишин, М. Крупи, Г. Левченко, А. Данілевич та інших дослідників. Згадаємо тут принагідно і нашу студію «Ольга Кобилянська: знайома постать у новому ракурсі» [10]. Однак проблема духовних пошуків письменниці й надалі залишається не вичерпаною, а усі подальші дослідження тільки поглиблюють її, освітлюючи все нові грані й аспекти духовного світу авторки та її героїв.

Особливої уваги серед цих аспектів потребує не лише проблема осмислення змісту духовних постулатів Ольги Кобилянської, а й дослідження форми, в яку авторка укладає свої міркування й погляди. Зокрема, з-поміж доволі типових для тогочасного письменства літературних форм, що ними послуговується белетристика у своїй творчості, своєю глибиною і незношеністю вирізняється форма духовного «заповіту», зреалізована О. Кобилянською у філософсько-алегоричній новелі «Думи старика» та ідеологічному романі «Апостол чер-

ні), бо тут виключно тільки Шевченкове послання «І мертвим, і живим...» та Франків «Мойсей» можуть передувати означеним творам письменниці.

Філософсько-патріотична новела «Думи старика», в якій письменниця вперше у своїй творчості так гостро порушує проблеми збереження національного і морального обличчя народу, спадковості культурних традицій, взаємозв'язку поколінь, відповідальності старшого покоління за молодше, посідає визначне місце у творчій спадщині Ольги Кобилянської. Це не просто викладені авторкою в художній формі настанови батька своїм дітям на подальше життя. «Думи старика» – заповіт письменниці, адресований рідному народові, українцям, і посланий у віки. Поле внутрішнього зору авторки надзвичайно широкі, воно охоплює три гігантські хронологічні площини: минуле – теперішнє – майбутнє. Ольга Кобилянська звертається до своїх сучасників і нащадків, пам'ятаючи предків, подібно, як Т. Шевченко звертався до своїх земляків у знаменитому посланні «І мертвим, і живим, і ненарожденним...».

Твір не має чітко вираженої композиції. Три його частини – це три внутрішні монологи, роздуми-послання нащадкам. Єдиною сполучною ланкою у новелі є образ батька-старика. Цей образ у творі здається дещо абстрактним, навіть розмова його з дітьми лише уявна, і в той же час відчувається його постійна присутність і причетність до всього, що відбувається в житті його дітей та й усього народу. Це відчуття підсилюється часто повторюваною батьком сентенцією, що лейтмотивом проходить через увесь твір: «Ви на мене не зважаєте, а я вас заєдно бачу». Таке відчуття незримої присутності батька створює ефект його вічності, біблійності. Цьому сприяє і самий тон оповіді-повчання – відвертий, щирий, доброзичливий, – що надає новелі відтінку давніх апостольських послань-заповітів. Та й сам батько так говорить про себе і свою дружину: «Ми ще «біблійні» були і первісні» [6, с.379]. А в його словах-повчаннях, звернених до дітей, закладені біблійна мудрість і душевна чистота.

В новелі чіткою лінією проступає проблема відповідальності старшого покоління за молодші, відповідальності за нерозривність у віках нитки народних традицій і моральних законів. Старий батько глибокодумно, мудро і виважено підходить до свого життєвого призначення. Авторка подає таку самохарактеристику героя: «Між вами всіма я був собі – як «цар». Строгий, але, здається, й добрий. Мав ухо й очі для всіх, і для кожного зокрема. Мав руку, що нагороджувала, і мав руку, що карала. А головою працював день і ніч. І все лиш будучину бачив» [6, с.380]. Пліч-о-пліч з ним долала життєвий шлях його дружина, з якою разом рослив дітей, стежив за їх розвитком, радів і ридав над ними. Найтеплішими словами говорить про неї старий батько в уявній бесіді з дітьми: «Мати ваша була немов постать із Св. Письма [...] Як білий цвіт без плями [...] Ніжна й енергійна. Добра й невмолима, лагідна й строга й мудра, як той вузь» [6, с.378-379].

За дитячими посталями О. Кобилянська завжди бачила перспективу подальшого життя, людину майбутнього. В листі до О. Маковія від 7/IX.1901 р. вона писала: «Ми не маємо нічого кращого в житті, як літа дитини [...] Те проміння, що б'є з них... се сказівка на будучність» [5, с.275]. Саме тому в її творчості, починаючи ще з нарису «Аристократка», і визрівала проблема виховання підростаючого покоління (згадаймо заповіді «бабусі»-аристократки) онукові: «ніколи не пити» і «остати своєму народові вірним». Однак у «Думах старика» ця проблема вже не є периферійною, як в «Аристократці», та й морально-етичний та національно-патріотичний аспекти її розглядаються в тісному поєднанні.

Перший роздум-монолог батька звернений до найстаршого сина, який ще в юному віці став добрим музикантом. З надією дивляючись у майбутнє, батько

був гордий з палкого бажання сина прислужитися рідному народові, його культурі. Однак син не виправдав батькових сподівань. Боляче вражений, старик прагне зрозуміти, чому його син, маючи багату і чутливу на людське горе душу, успадкувавши від родичів потяг до добра й жертвовності в ім'я шляхетних ідей, зійшов з твердого життєвого шляху на манівці національного відступництва, обивательства. Незмірне почуття гіркого жалю розриває серце батька, як він споглядає на обставини життя свого сина, бачить його душевне нидіння, моральне падіння: «Сину мій! Ти ніколи голодом і холодом не млієш. Ти безжурно вступаєш у свою гарну хатину [...] але [...] чому твоя скрипка мовчить? [...] Чому стіни дому твого не чують доброго слова про сусіда твого, не пролетить ніколи питання про долю народу твого, не дзвенить слово твоєї рідної мови в хаті, а дух несамолюбною доброти, дух внутрішнього життя й ніжної краси та ідей благородних стоїть із спущеними вділ очима, а крила його опали безнадійно додолу?» [6, с.381-382].

У цих зверненнях до сина батькових словах вперше у творчості О. Кобилянської разом з осудом морального спустошення лунає гострий осуд національного відступництва, яке в розумінні письменниці є несумісним із порядністю, чесністю і благородством. Разуючі почуття болю і жалю, сорому і скорботи сягають у душу старого батька найвищих реєстрів. Трагічний стан душі героя передається в новелі експресивно забарвленими висловами та окликами: «Сину мій!.. Я, твій білоголовий отець, лежу хрестом перед тобою й кличу: «Сину... пробудись!» [6, с.382]. Батько усвідомлює, наскільки згубною для сина є перевага в його свідомості матеріальних цінностей над духовними, вічними, адже в розумінні старика моральне падіння сина отожнюється з його фізичною загибеллю. Не випадково з уст батька злітають сповнені невимовного горя слова: «Мій біль за тобою червоний, як кров. Ти потонув. Я молось за померлу душу твою...» [6, с.382].

Але тут старика чекає ще тяжчий удар, тому що і внуки його, зведені батьком-матір'ю на манівці бездуховності, не спроможні вже зрозуміти діда свого. Зародок могутнього, віковичного духу нації у їх молодих душах зачах, не розкрившись. Тому й байдужі внукам пісні й казки діда-прадіда, в яких закладений і передається з віків у віки прадавній духовний код української нації, найвищі духовні цінності українського народу. І старик, прозираючи віщими очима в майбутнє, вже тепер оплакує їх молоді, але позбавлені будь-яких високих поривань душі.

У той же час батько впевнений у моральній, душевній силі своєї наймолодшої дочки, що в житті без товариша зосталась, свого «білого голуба», як він її називає. Більше того, старик навіть пишається дочкою; багатством її натури, душевною красою, тонкістю, гармонійністю, силою її вдачі і впевненістю у собі. Він дає їй мудрі батьківські настанови на майбутнє: «Спинайся, над чим сила твоя дозволяє тобі. Не криви душу свою і не замикай її» [6, с.386]. Знаючи, в якому недоброчиливому оточенні з його «вузькими» традиціями і пересудами щодо життєвого призначення жінки зостанеться самотня дочка по його смерті, батько намагається усвідомити людей, просить їх про батьківську любов і опіку для неї, цитуючи текст тринадцятої глави Першого послання св. апостола Павла до коринтян: «Любов довготерпить, любов милосердствує, не задрить, любов не величається, не надимається, не поводитьсь нечемно, не шукає тільки свого, не рветься до гніву, не думає лихого, не радіє з неправди, але тішиться правдою, усе зносить, вірить у все, сподівається всього, усе терпить! Ніколи любов не перестане!» (1Кор.13:4-8) [1].

У іншому монолозі старий батько розповідає про гармонійне, повне любові і поваги, розуміння і взаємопідтримки, але трагічно коротке сімейне життя іншої своєї дочки, яка з власної волі й любові виходить заміж за близького їй по духу, однак смертельно хворого чоловіка. Лише п'ять років прожило спільно подружжя,

але духовна єдність між ними залишилась і по смерті одного з них, а їхня колишня гармонія знайшла продовження в дітях, яких вони прагнули виростити досконалішими, ніж були самі. Але старик відчуває вже деяке віддалення духовне, що чимраз глибшою прірвою пролягає між ним, дітьми його та внуками.

Думки батька переходять локальні рамки сім'ї і набувають узагальненого характеру. Старик бачить і ту прірву, що розділяє цілі покоління, не лише руйнуючи одвічні національні традиції, а й спотворюючи моральне обличчя народу. Намагаючись стримати своїх дітей і внуків від національного забуття, батько остерігає їх також і перед небезпекою занедбання найвищих моральних традицій народу, що теж веде, як і національне відступництво, до загибелі душі. Батько нагадує їм Божу заповідь: «любити ближнього, як себе самого», і картає їх за те, що їхня праця заради самовдосконалення, задоволення духовних потреб власної особистості повністю заступає собою їх обов'язок перед своїм народом. Саме таке поєднання в душі людини найвищих моральних чеснот і національних традицій і визначає моральний ідеал героя, що викристалізувався в уяві письменниці на час створення новели «Думи старика».

До групи творів «заповітів» відносимо і роман «Апостол черні», написаний О. Кобилянською в час піднесення національно-визвольних змагань українства. Саме в цю добу починається нова активна хвиля радикального переосмислення українцями себе у світі. Українська нація увійшла в нове століття, маючи потенційну можливість зреалізувати свою самостійну державу. Увібравши в себе енергію всіх своїх зневажених колоніальною системою моральних абсолютів – як сила роду, гідність, воля – українська ментальність початку століття була готова, як вважає Н. Корнієнко, продиктувати найбільш потужні й гармонійні щодо свого національного космосу алгоритми поведінки [7, с.6]. Бо ж, як переконливо твердить український мислитель першої половини ХХ ст. Юліан Вассиян, «не хліб, не інтереси будня, але споконвічний дух рідної землі, не програми, партії і групова дисципліна сект, але Бог, символ віри, і нація, і мораль відданості ідеї мають в'язати українських людей в лицарські когорти тих, що повинні ще раз стати на Київських горах і проголосити заповіді людського життя» [11, с.57].

На переломних критичних етапах історії національна ідея згуртовує народ, пробуджує в ньому героїзм, готовність до подвигу, жертвоність в ім'я великої мети. Коли ж народ вкрай знесилений, коли він втратив цементуючу самочинність нації – то породжує з себе вольові, жертвоні одиниці – соціально активні особистості, в системі моральних цінностей яких нація складає абсолют, і які здатні стати її провідниками – апостолами на шляху до відродження і повного розквіту всіх життєвих – фізичних і духовних – сил нації. Саме ця ідея добровільної жертвоності, апостольства заради духовного воскресіння нації покладена в основу роману О. Кобилянської «Апостол черні». За влучною думкою М. Крупи, «якщо апостоли із Святого Письма зрікаються земних утіх і турбот, щоб проповідувати Слово Боже і Божу Любов» для духовного піднесення людини, то апостоли з роману О. Кобилянської жертвують свою працю для духовного відродження, просвітлення і культурного піднесення рідного народу, «в ім'я національної ідеї» [8, с.8].

Образ-мотив апостола простежується і в інших творах письменниці («Людина», «Царівна», «Ідеї», «Через кладку», «Зійшов з розуму»), тому досить природно видається поява героїв надзвичайно високої національної свідомості і громадянської активності у романі «Апостол черні», що є квінтесенцією розумів Кобилянської про історичну долю України та роль і місце в ній національної інтелігенції. Свого героя-інтелігента О. Кобилянська хотіла бачити гордим, сильним, стоїчним, мудрим, здатним повести за собою націю до

висот духу, свободи, економічного розвою. А щоб стати провідником нації, потрібна беззастережна готовність до апостольської праці для народу, наполегливе прагнення безнастанного самовдосконалення не тільки фізичного, а й духовного, морального. Адже змагання за національну ідею потребує чистих рук, високого сумління і великої енергії духу.

Таким чином, у романі «Апостол черні» письменниця піднімається до високого розуміння значення одиниці – сильної особистості – в історії народу, і вважає за необхідне ставити до неї суворі вимоги найвищої моралі, сили волі, почуття відповідальності перед нацією. Про це свідчать і висловлені О. Кобилянською думки в листі до С. Смаль-Стоцького, які він принагідно цитує в присвяченій письменниці студії: «Нам треба характерів, робітників завзятих, що беруться і за найдрібнішу цеглу, не погорджуючи нею для збудовання своєї держави. Бо держава – це великий механізм, що потребує крім мотора ще і тисячі дрібних і найдрібніших помічників. І всі вони мусять відповідати вимогам такого механізму, щоб він став сильний проти зовнішнього і внутрішнього ворога, як деморалізація, брехня, вузькоглядність, зрада, матеріалізм [...] нелада, напад ворога» [12, с.279].

Простежуючи в романі життєвий шлях представників трьох поколінь українського роду Цезаревичів, зображуючи їх у найрізноманітніших відносинах як родинного, так і громадського характеру, О. Кобилянська порушує цілий спектр морально-етичних, соціальних, національно-культурних і політичних проблем. Письменниця творчо переосмислює у своєму художньому полотні традиції Ф.М. Вольтера, Ж.Ж. Руссо, І. Нечуя-Левицького, І. Франка, І. Тургенева в опрацюванні романного жанру, поєднуючи в «Апостолі черні» риси ідеологічного, філософського та виховного романів, що надає їй творчій особливій своєрідності.

О. Кобилянська глибоко усвідомлювала силу виховного впливу літератури на моральне обличчя людини, отож і писала роман з метою дати читачеві, українському народові, нові типи і моделі, гідні наслідування, прагнула збудити в читача роздуми про суть і характер діяльності на благо батьківщини, у час важких переломних випробувань, що випали на долю її народу. Як слушно зауважував Юліан Вассиан, «моральна якість української людини значно понизилась, може не тільки з власної вини, і тому питання морального піднесення нині однозначне із «бути або не бути» нашому народові на землі [...] Твори духа промовляють до людей живою мовою і відразу порушують їх душу в найглибших основах. Досить не раз самого пригаду і відклику до святих сховищ національної скарбниці, щоб збудилась совість нащадків-руйників і вони схаменились серед шляху чварів і ненависного самознищення» [11, с.57, 60]. О. Кобилянська намагалась застерегти українців перед небезпекою такого «самознищення», вкладаючи в уста центрального героя роману, Юліяна Цезаревича, слова: «Вона (Україна. – Л.П.) є. І як ми самі її не запропастимо, то сповняться слова старого Гердера, що пророчив нам роллю нової Греції» [4, с.243]. Гадаємо, тут письменниця замислюється над проблемою згубності для політичних змагань і суспільного життя української нації інтровертованості, внутрішньої конфліктності, що постають на ґрунті ментально притаманного українцям надмірного емоціоналізму при пропорційно ослабкій волі, на чому наголошують, звертаючись у своїх працях до питань української ментальності, В. Липинський, І. Огієнко, Є. Онацький, М. Шлемкевич, В. Цимбалістий та ін.

У романі авторка окреслює і своєрідний тип «злого генія» – образ представника польського роду Альфонса Альбінського, через стосунки з яким, «захопливим, талановитим, освіченим і здатним до різних жорстоких вчинків» [4, с.93], та його сестрою, Евою Орелецькою, розкриваються чи не всі образи рома-

ну. Протистояння образів посилює їх контрастність, що дало змогу Кобилянській чіткіше окреслити позитивний ідеал героя, українського інтелігента, що його письменниця прагнула утвердити у своїй творчості. Авторка виписує у романі «моделі-зразки» української інтелігенції – образи представників різних поколінь роду Цезаревичів, поступово від образу до образу вдосконалюючи їх (дід Юліян Цезаревич – батько Максиміліан – внук Юліян Цезаревич), так, що герої роману проходять у своєму розвитку певний цикл і знову повертаються до схожої життєвої ситуації, однак уже знаходячись на якісно вищому духовному рівні. Так би мовити, проходять кола виховного «дантового пекла», беззастанно самовдосконалюючись, шліфуючи і гартуючи свої душі аж до вірцевої чистоти і міцності, впливаючи на вдачу своїх сучасників і формуючи характери нащадків.

Отож у романі «Апостолі черні», як і в інших творах письменниці, проблема виховання і самовиховання інтелігенції також посідає центральне місце, проте в її осмисленні на даному етапі чітко позначаються нові риси. Зокрема, як і в новелі «Думи старика», поряд з морально-етичним аспектом цієї проблеми виразно постає національно-патріотичний аспект, однак проблема національного в «Апостолі черні» – це не тільки виховання в дітях вірності національним традиціям, а пробудження прагнення до значно вищого чину – державотворчого. Саме тому чимало сторінок роману О. Кобилянської присвячено показу процесу виховання нових поколінь інтелігенції, що була покликана здійснити одвічну мрію українського народу – Українську незалежну державу. Окреслений письменницею у романі виховний ідеал синтезує педагогічні погляди Г. Сковороди, Ж.Ж. Руссо, Л. Толстого, К. Ушинського, Г. Ващенко і включає морально-релігійне, національно-патріотичне, інтелектуальне і фізичне виховання молоді, маючи на меті всебічний розвиток особистості на засадах християнської моралі й загальноєвропейської культури.

Виховуючи молоде покоління, слід, як зазначає авторка роману, не лише спиратися на віковічні національні традиції, а й зважати на потреби народу в умовах сучасної доби. Так, герої роману, Максим Цезаревич, свідомий свого батьківського обов'язку, підкреслює: «Виховуючи свої діти, ми мусимо не забувати, що ми їх і для України виховуємо. А вона потребує іншого, як досі, чоловіка, іншу жінку» [4, с.10]. Глибоко збагнувши всю важливість ролі сім'ї для розбудови держави, Максим Цезаревич мудро переносить масштаби держави у вузькі рамки своєї родини і дбаючи про духовний розвій своєї «маленької України, між чотирма стінами», прозирливо предбачає, як наслідки це матиме для його поштованого батьківщини, що насущно потребувала сильної волі і дієвої вдачі своїх громадян. Тож, звертаючись до дружини, Максим так говорить про своїх доньок: «Коли вони стануть матерями і будуть виховувати свої діти, нехай з них виховують силу, характер і залізо, а не малпів, що лиш безплідними словами орудують» [4, с.10].

Таким чином, піднята О. Кобилянською в «Апостолі черні» ідея національно-патріотичного виховання молоді характеризується як традиційністю, так і поступовістю. Бути українцем, в розумінні героїв роману – означало бути Людиною у найвищому сенсі цього слова. Це було настійною потребою – переважати духовно і морально представників інших націй, щоб не згинуть як народ. Дуже мудро говорить про це своєму синові Максим Цезаревич: «Від міри культури противника, сину, чи сусіда залежить і його духова перемога» [4, с.91]. З цього приводу слушно, як гадаємо, є думка Р. Гром'яка: «Духовність людини чи суспільства в цілому – це гармонійна злотованість знань і почуттів зі сфер політики, права, моралі, філософії, естетики, мистецтва, релігії. Це – здатність відчувати себе в довкіллі і довкілля [...] в собі. Духова проблема

для українців – поєднати у своєму самопочутті такі імперативи, як Дух (Бог) – Україна – мова і власний слід на землі для нащадків» [2, с.10].

О. Кобилянська, творчо сприйнявши філософські ідеї А. Шопенгауера і Ф. Ніцше, основною рушійною силою в процесі морально-психологічної еволюції особистості вважає волю, підкріплену розумом. Теза Ф. Ніцше «Людина – це те, що треба подолати» [9, с.11], що виступає як мотто до гуморески «Він і Вона», свідомо розвивається письменницею і в «Апостолі черні». О. Кобилянська прагне показати, що ж саме кожен українець і народ в цілому має побороти у собі цілеспрямованим вольовим зусиллям, щоб нація могла досягти свого найвищого розвитку. І найперше, що, на думку письменниці, мусить бути подолане, – це слабкодухість, природна, притаманна українцям м'якість вдачі, і надмірна чутливість. Юліан Вассиян твердив: «Лік слабкої нації – в ній самій, тобто в напрузі її життєвої волі, що є єдиною оздоровною силою» [11, с.59].

Саме такою думкою пройнятий і роман «Апостол черні» О. Кобилянської. Виховання сили волі, твердості вдачі, стійкості перед ударами долі й відпорності проти всякої спокуси було стрижневим і в родині Цезаревичів. Сам жорсткої вдачі, Максим прагнув і з душі своїх дітей вирвати усе слабосильне, зробити їх «твердими, як камінь». Прагнучи пожвавити сюжет роману і посилити вагомість життєвих принципів своїх героїв, авторка висвітлює мотиви їх вчинків і переконань, що крилися в давній жакливій і таємничій катастрофі, яка сталась у родині Цезаревичів через слабкодухість. Використовуючи прийоми детективного жанру (таємничий злочин, жертва, «суд честі», дізнання, кара), письменниця через записки-спогади Максима Цезаревича розкриває трагічну історію його батька, чесного і благородного офіцера, проте людину м'якої вдачі, капітана Юліана Цезаревича, що, піддавшись картярській пристрасі, програв родинний маєток і наклав на себе руки. Зламаний фізично і духовно офіцер залишає синові і дочці передсмертний лист-заповіт із батьківськими настановами і наказом не повторити його долі, його трагічних помилок.

Як бачимо, в «Апостолі черні» для більш чіткого підкреслення дидактичної ідеї роману О. Кобилянська знову, як і в новелі «Думи старика», використовує форму «послання-заповіту». Однак, порівняно з новелою, письменниця у романі зменшує обсяг «послання» і поглиблює його зміст, одночасно модифікуючи сам спосіб живлення сюжету («послання» в контекст твору («лист-заповіт» батька-самогубця, переданий його сином у «спогадах-заповіті» онукові), і розширюючи спектр його текстуральних функцій, що сприяє досягненню більшої інтенсивності впливу заповіту-застереження на героїв твору, а отже, й на читача. В романі вже не відчувається відносна відстороненість батька-мудреця від нащадків, як у новелі «Думи старика», в основі твору – активна співдія, цілковитий контакт або ж конфлікт героїв.

Декларативний тон проповідування авторської ідеї, втіленої, як правило, в певній образі-моделі, пронизує всю творчість О. Кобилянської. Такий тон створюється різними формами декларації авторської моделі: життєве кредо героя на сторінках його щоденника («Царівна», «Ніоба», «Апостол черні»), роздуми-заповіт («Думи старика»), діалог-диспут («Балаканка про руську жінку», «Ідеї»), послання-заповіт, спогади-заповіт («Апостол черні»). Проте, коли в інших творах ідея-модель лише декларується, то в романі «Апостол черні» вона реально діє, самовдосконалюється, перетворює себе і своє оточення. Таким чином, порушивши у творі проблему спадковості і виховання, письменниця проводить думку, в різних варіаціях висловлену філософами (Г. Сковорода, А. Шопенгауер, Ф. Ніцше та ін.), про можливість подолання властивої людині підсвідомої, спадкової слабкодухості потужним вольовим зусиллям, керованим розумом і здоровим глуздом. Максим Цезаревич, попри свою слабку спадковість, став живим втіленням енергії та залізної волі, ніхто ніколи не чув з уст цього працюючого,

незламного, чесного чоловіка ні скарг, ні зітхань. «Саме на таких, як він, можна будувати» [4, с.25], – відгукується про батька Юліан Цезаревич.

Такими ж загартованими на тілі й душі виховує Максим сина-одинака і доньок, муруючи підвалини під життя своїх дітей працею, сильною волею й чесними засадами, і свято вірить, що наслідки його праці не будуть марними і що його син, ставши на новітній ґрунт, також зуміє «щось на руїнах життя свого діда і батька збудувати» [4, с.115]. Отже, в образі Юліана Цезаревича-внука О. Кобилянська втілює новочасний ідеал українця-інтелігента, що викристалізувався в її уяві протягом перших бурхливих десятиліть ХХ ст. У цьому образі письменниці зводять усі характерні риси вдачі, що, на її переконання, дадуть можливість українцеві здобути повагу у світі: порядність і чесність, благородство, мудрість і душевну тонкість, фізичну і духовну міць, незламну силу волі, сумлінність і жертвність у виконанні обов'язку, високий патріотизм і дієву громадянськість. Саме в характері Юліана вповні здійснюється і заповіт його діда – капітана Юліана Цезаревича: бути «джентльменом, спартанцем і українцем».

Таким чином, роман «Апостол черні», в якому авторка простежує тернисті шляхи і долі, настрої і змагання української національної інтелігенції та окреслює ідеал героя – борця за державність України – в єдності його моральних і національних поривань, став ще одним духовним заповітом О. Кобилянської українському народові, вистражданим і глибоко осмисленим письменницею. Однак здійснена нами студія лише частково розкриває багатогранний спектр смислових пластів новели «Думи старика» та роману «Апостол черні» О. Кобилянської, що є програмовими творами письменниці й потребують більш глибокого і ґрунтовного дослідження.

Список використаних джерел:

1. Біблія або Книги Святого Письма Старого й Нового Заповіту / перекл. проф. Івана Огієнка. Київ : Українське Біблійне Товариство, 2002. 1168 с.
2. Гром'як Р. За бідами й негараздами треба бачити зроблене... *Слово і час*. 1994. №1. С. 5-11.
3. Іларіон, Архiep. Плекаймо духа свого найперше!. *Холмська Земля*. 1943. Ч. 23. С. 3.
4. Кобилянська О. Апостол черні. Львів : Каменяр, 1994. 243 с.
5. Кобилянська О. Лист до О. Маковея від 7/IX 1901 р. *Слова зворушеного серця: Щоденники; Автобіографії; Листи; Статті та спогади* / упоряд., передм. Ф.П. Погребенника. Київ : Дніпро, 1982. 359 с.
6. Кобилянська О. Твори : у 5 т. / вступ. ст. М.П. Комишанченка. Київ : Держлітвидав України, 1963. Т. 3. 439 с.
7. Корнієнко Н. Українська та російська ментальність: проекція в сучасне // *Слово і час*. 1991. №7. С. 3-9.
8. Крупа М. Апостол любові. *Апостол черні*. Тернопіль, 1994. С. 5-11.
9. Ніцше Ф. Так казав Заратустра: Книжка для всіх і ні для кого / пер. з нім. А. Онишка. *Так казав Заратустра; Жадання влади*. Київ : Основи ; Дніпро, 1993. С. 7-326.
10. Починок Л. Ольга Кобилянська: Знайома постать у новому ракурсі. Кам'янець-Подільський : ПП Мошак М.І., 2005. 192 с.
11. С. Г. Юліан Вассиян: бо вже чекає четверта домовина. *Слово і час*. 1994. №2. С. 56-60.
12. Смаль-Стоцький С. Дорогії земляки: Реферат. *Ольга Кобилянська: Альманах у пам'ятку її сороклітньої письменницької діяльності (1887-1927)* / зладив Л. Когут. Чернівці : Накл. ювілейн. комітету в Чернівцях, 1928. С. 277-288.

The article focuses on the motive of spiritual testament in the creative space of Olga Kobilyanska. In particular, the various types of spiritual testaments in the philosophical-allegorical novella «The old man's thoughts» and the ideological novel «The Apostle of

the mob» – the letter-testament, reflection-testament, memoir-testament, which condense a whole complex of moral and national values, are explored. Widely covered issues finding and understanding the writer moral and ethical and national-patriotic ideals. It focuses on the process of creating image-models of nationally conscious Ukrainian intellectuals as models for imitation on the path of state-building. The motifs of the apostolate and the sacrifice of representatives of the national intelligentsia in the work of the writer are traced.

To a large extent, these research tendencies aimed at finding a writer's moral and ethical ideal were also reflected in the process of studying the works of Olga Kobilyanska, inspired by the light of eternal philosophical questions, majestic figures and high moral principles. The writer has always sought the ideal of a supreme, perfect person, prevailing in the environment with the subtlety of his mental, psychological organization, the height of spiritual queries, and moral and intellectual qualities.

However, the problem of the spiritual searches of the writer remains inadequately exhausted, and all further research only deepens it, illuminating all the new facets and aspects of the spiritual world of the author and heroes. Of particular importance among these aspects is not only the problem of comprehension of the content of the spiritual postulates of Olga Kobilyanska, but also the study of the form in which the author makes his thoughts and views. In particular, among the rather typical literary forms of the time that the writer uses in her work, her depth and novelty is characterized by the form of the spiritual «testament», realized by Olga Kobilyanska in the philosophical-allegorical novella «The old man's thoughts» and the ideological novel «The Apostle of the mob».

Key words: spiritual testament, moral values, cultural traditions, national consciousness, apostleship, spiritual space, education, formation of personality, moral and ethical ideal, image-model, state creation.

Отримано: 12.09.2018 р.

УДК 172.15:001(477)Огієнко:821.161.2.0Калинець

DOI: 10.32626/2309-7086.2018-15-2.230-237

Г. Б. Райбедюк

Ізмаїльський державний гуманітарний університет

НАЦІОСОФСЬКІ ІДЕЇ ІВАНА ОГІЄНКА В НАУКОВО-ХУДОЖНЬОМУ ДИСКУРСІ ІРИНИ КАЛИНЕЦЬ

У статті досліджуються шляхи комунікації авторських свідомостей Івана Огієнка та Ірини Калинець, з'ясовується взаємодія їх культурних кодів, перетини філософсько-естетичних концепцій на основі інтерпретації художніх текстів та аналізу науково-публіцистичної спадщини в аспекті рефлексії національної ідеї. Виявляється спорідненість поглядів на питання національної культури та етики, національної свідомості й національного буття, обґрунтовується інтегральний сенс декларованих концептів націософії, характеризується типологія транспонування проблем національного з рівня соціально-історичного на рівень філософських рефлексій, художніх узагальнень та їх утілення в практичній діяльності.

Ключові слова: авторська свідомість, світогляд, нація, діалог, концепція, націософія, релігіософія, християнство, духовність, культура, мова, текст.

Розгляд доробку Івана Огієнка (митрополита Іларіона) та Ірини Калинець у типологічних зіставленнях і діалогічних взаєминах, поза сумнівом, зумовлений сучасними тенденціями літературознавства, яке «стає сьогодні, у час зближення культур, однією з найперспективніших галузей науки про літературу» [1, с.13]. Однак та-

кий підхід до осмислення та оцінки місця й ролі цих титанічних постатей в історії національного духовного поступу обумовлюється не стільки локальними проблемами чи ситуативними науково-творчими контекстами, скільки спорідненістю поглядів на цілий спектр націософських проблем та їх безпосереднього участю у культуротворчих і – ширше – націєтворчих змаганнях українства в ХХ столітті.

Поетичні візії та аналітичні судження Ірини Калинець у своїх ключових ідейно-естетичних аспектах перегукуються з концептуальними аспектами націософії І. Огієнка, ідейну вісь якої визначив органічний синтез національного та духовного (християнського). Аксиологія обох діячів засадничо структурована націоохоронним етосом, базованим на «народному досвіді, вироблених ним упродовж віків моральних цінностей, переконанні, що поза національним ґрунтом не можна говорити не тільки про творчість, а й про культуру, духовність узагалі...» [4, с.177].

Багатогранну діяльність митрополита Іларіона (світську й духовну) та Ірини Калинець (науково-творчу й правозахисну) можемо вважати складовою національної культури в тому сенсі, в якому її свого часу потрактував В. Державин, котрий називав національною ту літературу (культуру), що «формує націю духовно, тривало позначаючись на її ментальності» [3, с.599]. Саме такими критеріями варто оцінювати національну енергетику широкомасштабної діяльності і митрополита Іларіона, й Ірини Калинець, котрі однаковою мірою відповіли на вимогу І. Франка вrostати «якогомога глибше і міцніше в свій рідний національний ґрунт»; отже, їх доробок слід розглядати в органічному зв'язку з «тим ґрунтом, із якого він виріс» [2]. Ідеться про національну самототожність особистості, що становить собою поліструктурний комплекс етнокультурних, історико-літературних, психолінгвістичних (І. Фізер) та багатьох інших координат, котрі утворюють складну систему взаємопереплетень і взаємодоповнень у вимірі духовності.

Проблема збереження духовної культури й духовної незалежності українців нині є не менш актуальною, ніж будь-коли раніше. Її широкий спектр плідно представлений поетичною творчістю, науково-публіцистичними виступами, активною правозахисною діяльністю відомої дисидентки Ірини Калинець, спадщина якої в усій своїй повноті й об'єктивності на сьогодні не досліджена. Відтак не прописаними є в сучасному літературознавстві її націософські інтенції (окремі винятки – принагідні згадки у вступних статтях, рецензіях, загальних оглядах М. Ільницького, М. Осадчого, Т. Салиги).

Попри різничитання націософського дискурсу в доробку митрополита Іларіона та Ірини Калинець, неспростовним є факт їх національної історіософії як усепроникного та всеосяжного феномену творчості й наукового студювання. В когорті націєцентричних «лицарів Гулагу» (В. Лисенко) постать Ірини Калинець у її рефлексуванні національної ідеї в багатьох сферах життєдіяльності найближче стоїть до титанічної у своїй продуктивності особистості І. Огієнка – науковця, есеїста, поета, прозаїка, перекладача, громадського діяча, публіциста, визначного провідника релігійно-духовного та культурного життя українства. Дослідження шляхів комунікації авторських свідомостей І. Огієнка та Ірини Калинець, з'ясування взаємодії їх культурних кодів на перетині націософської концепції ще не ставали об'єктом наукової обсервації, що й зумовлює актуальність задекларованої наукової проблеми. Розвиваючи заявлену локальними й більш ширшими студіями тему національної самототожності митрополита Іларіона (публікації В.Г. Святенка, Є. Сохацької, М. Тимошика й ін.), намагаємось розглянути її в масштабнішій площині, провівши типологічні зіставлення з ключовими аспектами націософії близької до нього світоглядом Ірини Калинець – берегині української духовності, полум'яної патріотки, національно свідомої мисткині й науковця.

Метою наших спостережень є спроба задекларувати основні акценти діалогу авторських свідомостей двох чільних постатей українського духовного поступу. Зосереджуємо увагу на кількох вузлових аспектах націософської концепції І. Огієнка, що знайшли своє обґрунтування й реалізацію у науковотворчій діяльності Ірини Калинець. Вважаємо за доцільне залучити до інтерпретаційного дискурсу поняття «націософії» як «операціональну» (Б. Тихолоз) категорію, що використовується дослідниками для вивчення «реального існування нації в часі й просторі, її історичного поступу» [22].

У методологічному плані порушена у статті проблема базується на основних положеннях філософії національної ідеї, що її, вслід за І. Франком, О. Забужко трактує як «всі форми філософської рефлексії над національною ідеєю – від академічного пуризму логіко-понятійного дискурсу через маргіальні, популяризаторські жанри есеїстики та публіцистики до художньої літератури включно, тобто всі види словесної культури, в яких національна самосвідомість ставить собі питання смисложиттєві [...] такі, що зачіпають не лише інтелект, а цілу людську істоту, отже є насущними для буття національної спільноти в усій його ціннісно сприйнятій людиню конкретності» [5, с.9]. Йдеться про «усвідомлення фундаментальної для екзистенції будь-якої людини ролі національно-духовної ідентифікації як естетико-націологічного феномену – підсвідомо-свідомого процесу ототожнення із текстуальними суб'єктами та об'єктами, внаслідок якого конститується національна ідентичність особистості» [7, с.120].

Домінантна в націософії І. Огієнка ідея єдності народу як підставова для утвердження соборності України структурована трьома основними тематичними вузлами: єдність національного духу (християнських переконань), єдність національної культури, єдність національної мови. Лаконічно її сформульовано епіграфом до його монографії «Слово про Ігорів похід»: «Присвячується ця праця Українському Народові на Єдність та Згоду!» [15, с.1]. Ключові координати своєї національної ідентичності, ідейних підвалин світогляду як основи націософії І. Огієнко чітко окреслив у статті «Творімо українську культуру всіма силами нації»: «Для недержавного народу духовна культура грає величезну роллю, бо власне нею він може й перевищувати народ, що політично підбив його. З історії маємо немало прикладів, коли фізично сильніший народ підбивав собі народ із більшою духовною культурою, але довго володіти ним не міг: духовна культура завжди перемагає» [17, с.338]. Ірина Калинець, будучи високодуховною й націєцентричною особистістю, «явила рідкісне подвижництво і стоїцизм у відстоюванні права свого народу мати власну державу, мову й культуру, дихати своїм повітрям, будувати свою оселю, робити свій вибір – без озирання на «старшого брата» [14]. Її аксіологію визначили такі «духовні імперативи розуму і серця: стояти, боротися за правду [...] за благовісну мудрість і красу християнської моралі» [8].

Відомо, що однією з органічних складових духовності української нації є її глибока релігійність. Уся художня свідомість українських письменників, ментальність загалом наскрізно просякнута релігійністю, яка для нації мислиться рівнозначно як висока духовність. Навіть у радянські часи, коли релігійний інстинкт притлумлювався й карався, він не переставав визначати духовну плоть народу. Тож, закономірно, що у філософсько-естетичній концепції митрополита Іларіона як провідника релігійно-духовного буття нації «культура українського народу і християнство – це синоніми і розділити їх не можна» [20, с.31]. (Це засвідчують його численні праці: «Українська церква: Нариси з історії Української православної церкви», «Українська церква за часів Руїни» й ін.). І саме аспект «онаціоналення релігійного культу» (К. Недзельський) та глибокі переконання щодо засад

християнської віри як визначальні для світоглядів митрополита Іларіона та Ірини Калинець обумовила подібності їх націософських концепцій. Означена типологія «конкретизується в національну ідею: зверненням до Бога український народ має здобути право на розбудову незалежної національної держави» [16]. Релігії в найширшому сенсі у творчій спадщині вченого-богослова відведено ключову роль у становленні української нації та формуванні її національної самосвідомості, в збереженні етнокультурної самобутності, в досягненні духовної свободи народу, в кінцевому підсумку – в утвердженні державності. Цей постулат в націософії митрополита афористично сформульовано як імператив: «Служити народові – то служити Богові» [6, с.104].

У націєпросторі творчого доробку Ірини Калинець, її науково-публіцистичних праць відповідного ідейно-тематичного поля релігійність також сприймається «зверненням безсумнівно значущим – від особистісних відчужень до громадянських, од суб'єктивного до велелюдського, нарешті, від Бога як духовної субстанції до явища конкретно матеріалізованого – людини, народу, землі чи інших виявів буття» [24, с.98]. З опублікованого сьогодні мемуарного матеріалу, зокрема, зі свідчень очевидців, близького оточення Ірини Калинець видно, що для неї, як і для І. Огієнка, основними пріоритетами в житті також були Божий Закон та національне буття. Зі спогадів Мирослави Стасів: «...спілюючись з Іриною, я відчувала силу енергії добра і світла, глибоку віру в Бога і в Україну» [9, с.309].

Ірина Калинець, услід за митрополитом Іларіоном, репрезентувала ту іманентну ознаку націософії, параметри якої І. Руснак окреслила в такий спосіб: «Так уже склалося історично, що головною рисою української історіософської традиції впродовж тривалого часу було тяжіння до художньої, ірраціонально-інтуїтивної виразності» [18, с.7]. Симптоматичними в цьому сенсі є її численні міркування та узагальнення самого поняття «нація». В одному з інтерв'ю радіо «Незалежність» в уже після'язничний період життя (02.08.2012 р.) бранка більшовицьких таборів міркувала: «У нас ще немає дефініції поняття нація. В нас дуже часто під цим поняттям називають народ, етнос. А нація – це поняття, яке стосується власне духовності, це душа. У Шевченка немає слова нація, є душа. «Не вмирає душа наша, не вмирає воля». І саме нація – це душа кожного народу...» [10, с.278]. Ірина Калинець, подібно до митрополита Іларіона, буття нації співвідносить виключно зі світлим началом, що його постулювало християнство (не вдаємось тут до полеміки щодо обстоювання нею його греко-католицької гілки відмінно від митрополита Іларіона як ревного виразника православ'я; йдеться про християнські універсалиї). Наведемо одну з багатьох можливих ілюстрацій – фрагмент есе з промовистою назвою «Проблема морального відродження нації»: «У регнумі діяболі – царстві сатани – в яке може перетворитися наша Батьківщина, існуватиме назва «Україна», навіть, що може бути, її мало змінена символіка. Та чи буде це справді наша «земля обітована», вимріяна літописцями [...] оспівана справжніми поетами, від Шевченка до Стуса, викарбувана ідеологами національного чину?» [11, с.268]. Відтак утверджувати національні ідеали для неї, як і для І. Огієнка, означало служити світлим духовним (Божим) ідеалам.

Ірина Калинець виховувалась у християнській атмосфері, тому біблійні вартості для неї визначали іманентний стан душі й етичні пріоритети буття. В задушливій суспільно-політичній ситуації «українського безчасся» (І. Дзюба) вона переосмислює один із найчільніших у христології концепт жертви (усвідомленою офіри) в ім'я національної ідеї та відновлення християнських чеснот, активно пропагованих нею у багатьох студіях («Вільні студії над текстами Святого Письма», «До питання про жертвоприношення», «Не маєш права бути знудже-

ним»), інтерв'ю («Боротися з пеклом можна, звернувши очі до світла, до зір, до Бога...»). Своїм життям Ірина Калинець potwierдила дієвий етичний імператив І. Огієнка («Що більша за народ свій жертва / Скоріше прийде час побідний...»). Вона несла свій хрест, не нарікаючи на його тягар, апелюючи до вищих сил (у її поезії це переважно звернення до Стражденної Діви Марії): «Свята, велична, всемогутня, / коли й тебе підняв цей жах, / то як нам бути, як нам бути / на цих наблизнених ножах?» [12, с.158]. Спорідненість феноменів І. Огієнка та Ірини Калинець засвідчує їх буття «між етикою і пристрастю» (С. Квіт). Це визначило глибокий сенс життя як обов'язок перед своїм народом, що мислився й утверджувався ними на рівні філософії чину та глибоких духовних переконань, віри в Бога і Націю – аж до власної офіри («Хай лютий ворог на Голготу / Жене стократ за Україну, / Для неї я свою роботу / Аж до могили не покину...»).

І митрополит Іларіон, і Ірина Калинець однаковою мірою були прихильниками так званої етнічної моделі нації, структурованої фольклором та романтичною історіософією, Тому особливого значення в її концептуалізації вони надавали звичаям народу, його традиціям і моралі, релігійним віруванням тощо. Немає сенсу повторювати відомі сьогодні істини про наукове обґрунтування дохристиянських вірувань українського народу для духовного стану нації в знакових релігієзнавчій праці І. Огієнка. Як відомо, посутнє місце в його націософії відведено проблемам рідної мови, що дістали в його діяльності багатожанрову текстову кристалізацію (поезії, драматичні твори, есе, публіцистичні виступи, наукові студії). За спостереженнями М. Тимошика, «до рівня філософського узагальнення підніс Огієнко проблему рідної мови, як душі того чи іншого народу, живої основи його буття, головного підмурівку нації» [21]. Поняття «рідна мова» і «нація» для нього були абсолютно тотожними величинами. У книзі «Наука про рідномовні обов'язки» І. Огієнко писав: «Рідна мова – то найголовніший наріжний камінь існування народу, як окремої нації: без окремої мови нема самостійного народу» [6, с.37]. При цьому він категорично застерігав, що «смерть мови – то смерть і нації» [6, с.132]. Проблема рідної мови знайшла своє відтворення й у поетичній націософії митрополита: «Душа народу – Рідна Мова, / Всьому живому – рідна мати, / Найперша нації основа, / Ясні людського серця шати!» [6, с.109].

Інтегральну для нації силу українського слова утверджувала й Ірина Калинець. Рідне слово усвідомлювалось нею як іманентна грань нації й запорака її існування, оригінально транспонуючись у поетичні одкровення: «Оце єднання в слові і у крові, / оце єднання дай нам днесь! / Не просим, Боже, вічної любові, / але єднання, що сильніш над смерть» [11, с.94].

Проблема рідної мови турбувала Ірину Калинець у всі періоди її життя, як і митрополита Іларіона. Вона повсякчас ставала на її захист, пристрастно декларуючи свою позицію у багатьох наукових студіях і публічних виступах, усвідомлюючи, що як «не стане мови – не стане й національності» (І. Огієнко). Так, в одному з відкритих листів до Олеса Гончара вона писала про відповідальність письменника перед своїм народом за збереження його національної ідентичності: «Якщо ми сьогодні говоримо, що Маркіян Шашкевич і вся Руська Трійця були будителями національного самоусвідомлення, то маємо на увазі насамперед те, що в умовах дискримінації й асиміляції ці діячі сміливо і безкомпромісно взяли за питання мови та культури рідного народу, не чекаючи ні дозволу владних світу цього, ні нових демократичних часів, не питаючи також, що їх чекатиме за цю безкомпромісність...» [11, с.39]. Тут слід вести мову не лише про узгодженість власного життя Ірини Калинець зі сповідуваними ідеалами, але й про ту ціну, якою їй довелося цю узгодженість оплатити (арешти, в'язниці, табори). Її виступи про-

ти великодержавного руйнування української нації інкримінувались статтею 62. 1 КК України як державний злочин. Наведемо один із фрагментів обвинувального висновку (10.07.1972): «Калинець І.О. з метою пропаганди антирадянських націоналістичних ідей написала значну кількість віршів, які проникнуті антирадянською націоналістичною ідеологією [...] закликами до боротьби за «відродження» України» [12, с.198]. Тут, вочевидь, постають аналогії з Огієнковими імперативами («Як ти українець – готов будь на жертву, / Готуйся щодня на розп'яття...»); «Як ти українець – не жди собі плати / Та вперто трудися від рана...»).

Митрополит Іларіон, а за ним і його послідовниця Ірина Калинець проблеми мови у низці націєтворчих питань надавали особливого статусу як «сутності національної свідомості» (І. Огієнко), надійного опертя «захищеності нації від культурної та етнічної асиміляції» [16]. Означений аспект націософії митрополита Іларіона можна окреслити як важливий концепт національної ідеї: «Бережімо все своє рідне». За слушними зауваженнями В. Святненка, цей універсальний концепт він зумів сформулювати «на основі двох функцій, а саме інтеграційної (об'єднуючої) та християнської (духовної, божественної)» [19]. Вельми переконливо його розкрито в розвідці «Слово про Ігорів поход» (Вінніпег, 1967). І. Огієнко однозначно вважає «Слово» «незабутнього дорожочинного літературною пам'яткою українського [підкреслення наше. – Г.Р.] походження», «величною й безсмертною пам'яткою немирущого українського духа» [15, с.5].

Ірина Калинець у студіях над «Словом о полку Ігоревім» солідаризується із І. Огієнком. Базуючи на розвідках компетентних дослідників (передовсім, М. Грушевського), вона також стверджує, що «Слово» є «виразно давньоукраїнським твором, засвідчуючи, що філософська та поетична думка Русі зростала на власному корінні» [13, с. 227]. Національна ідея І. Огієнка «Бережімо все своє рідне» домінує в багатьох історичних студіях Ірини Калинець. Сказане яскраво демонструє праця «Епоха гунів та її передісторія (У світлі біблійних джерел)». Авторку цікавили не тільки і не стільки етногенетичні процеси, пов'язані з виникненням степової імперії європейських гунів, як те, що єднало гунів з українським етносом.

Отже, основу життєвої стратегії митрополита Іларіона та спадкоємниці його націософії Ірини Калинець можна засвідчити задекларованими І. Франком архіважливими для державницької ідеології постулатами: «Щире, гаряче почуття свого людського і національного обов'язку, щире, гаряче готовність до праці і жертви, щоб бути тим, що цивілізована людськість називає живим національним почуттям і без чого нема нації, нема цивілізації, нема справжніх ідеалів» [23, с.696]. Націософія як сутнісний складник їх світогляду виявилась у багатожанровій текстовій кристалізації, що утворює інтегральну, об'єднувачу силу національної ідеї в її широкому тематичному спектрі: національна самопожертва, національний обов'язок, національне відродження (духовне воскресіння). Споріднює обох діячів типологія транспонування проблем національного з рівня соціально-історичного на рівень філософських рефлексій, художніх узагальнень та їх утілення в практичній діяльності. В цьому сенсі поглиблено-аналітичне вивчення доробку чільних речників національної ідеї є вельми актуальним для сьогодення, оскільки становить не тільки значний науковий інтерес, але й слугує відповіддю на численні виклики, перед якими опинилась українська нація.

Список використаних джерел:

1. Будний В.В., Ільницький М.М. Порівняльне літературознавство : підручник. Київ : Вид. дім «Києво-Могилянська академія», 2008. 430 с.

2. Гром'як Р.Т. Проблеми естетичного сприйняття в літературній критиці І. Франка. *Українське літературознавство*. 1966. Вип. 1. С. 33-38.
3. Державин В.М. Національна література як мистецтво: Мистецька мета і методика національної літератури. *Українське слово: хрестоматія української літератури та літературної критики ХХ ст.* Київ: Рось, 1994. Кн. 3. С. 597-608.
4. Дончик В.Г. Доля української літератури – доля України: Монологи й полілоги. Київ : Грамота, 2011. 639 с.
5. Забужко О.С. Філософія української ідеї та європейський контекст. Київ : Основи, 1993. 126 с.
6. Іван Огієнко (митрополит Іларіон) Рідна мова / упоряд., авт. передмови та коментарів М.С. Тимошик. Київ : Наша культура і наука, 2010. 436 с.
7. Іванишин П.В. Іван Франко і національне буття: герменевтичні акценти : монографія. Дрогобич : Посвіт, 2016. 172 с.
8. Ірина Калинець. *Літературна Україна*. 2012. 9 серпня.
9. Калинець І.О. Повне зібрання творів : у 8-ми т. Львів : СПОЛОМ, 2015. Том додатковий. 514 с.
10. Калинець І.О. Повне зібрання творів : у 8-ми т. Львів : СПОЛОМ, 2014. Т. 8. Кн. 2. 296 с.
11. Калинець І.О. Повне зібрання творів : у 8-ми т. Львів : СПОЛОМ, 2013. Т. 7. Кн. 1. 528 с.
12. Калинець І.О. Повне зібрання творів : у 8-ми т. Львів : СПОЛОМ, 2012. Т. 1. 232 с.
13. Калинець І.О. Повне зібрання творів : у 8-ми т. Львів : СПОЛОМ, 2012. Т. 4. 376 с.
14. Конончук Т.І. Вручено премію імені Ірини Калинець. *Літературна Україна*. 2015. 2 квітня.
15. Митрополит Іларіон. Слово про Ігорів похід : літературна монографія. Вінніпег, 1967. 251 с.
16. Недзельський К.К. Історіософія релігії Івана Огієнка (Митрополита Іларіона). URL: <http://www.disslib.org/istoriosofia-relihiyi-ivana-ohiyenka.html>.
17. Огієнко І.І. Творимо українську культуру всіма силами нації!: Ще раз про наші завдання. *Наша культура*. Варшава, 1935. С. 337-344.
18. Руснак І.С. «Я був повний Україною...»: художня історіософія Уласа Самчука : монографія. Вінниця : ДП ДКФ, 2005. 406 с.
19. Святненко В.Г., Святненко С.В. Концепт національної ідеї Івана Огієнка. URL: http://shron1.chtyvo.org.ua/Sviatnenko_Volodymyr/Kontsept_natsionalnoi_idei_Ivana_Ohiiienka.pdf.
20. Стебельський Б.І. Християнство і українська культура: хроніка. *Україна: Філософський спадок століть*. Київ, 2000. Вип. 39-40. С. 11-32.
21. Тимошик М.С. Митрополит Іларіон (Іван Огієнко) і українське відродження. URL: <http://national.org.ua/library/ohijenko.html>.
22. Тихолоз Б.С. Націософія Івана Франка як «школа політичного думання». URL: <https://frankolive.wordpress.com/2017/08/26/націософія-івана-франка-як-школа-пол/>.
23. Франко І.Я. Додаткові томи до зібрання творів у 50-и томах. Київ : Наукова думка, 2010. Т. 54. С. 693-711.
24. Хороб С.І. Слово-Образ-Форма. Івано-Франківськ : Плай, 2000. 200 с.

The article explores the ways of author's consciousnesses communicating by Ivan Ohienko and Iryna Kalinets, as well as finds out the interaction of their cultural codes, the common features of their philosophical and aesthetic concepts on the basis of the interpretation of artistic texts and the analysis of scientific and journalistic heritage in the aspect of the reflection of the national idea and the creative realization of the spectrum of national issues. The typology of the transposition of national problems from the level social-historical to the philosophical reflections one and the artistic generalizations. So as their embodiment in practical activity is traced. The relation-

ship between their views on the questions of national culture and ethics, national consciousness and national existence is substantiated, and the integral meaning of the affirmed and declared concepts of the national idea is substantiated: national self-sacrifice, national duty, national revival (spiritual resurrection), argued the meaning of national life a conscious person as a philosophy of rank and deep spiritual convictions, faith in God and the nation. Attention is focused on the synthesis of the national and the spiritual (Christian) in the axiology of Metropolitan Ilarion and Irina Kalynets as an ideological axis of their world view, an essential factor of the state ideology and the incentive for direct participation in the nation competitions of Ukrainians for the establishment of spirituality, their own culture, their native language, and specifies actions directed against the great-power destruction of the Ukrainian nation. The national philosophy of the two prominent representatives of Ukrainian cultural and historical progress is seen as a comprehensive phenomenon of artistic and journalistic creativity and scientific study, and its relevance for our present is substantiated.

Key words: worldview, dialogue, concept, nation, nationosophy, national consciousness, christianity, spirituality, culture, language, text.

Отримано: 12.09.2018 р.

УДК 821.161.2-31.09

DOI: 10.32626/2309-7086.2018-15-2.237-243

Л. М. Ромас

Дніпровський національний університет імені Олеся Гончара

ХУДОЖНЕ ОСМИСЛЕННЯ ВНЕСКУ БРАТІВ РОЗУМОВСЬКИХ У РОЗБУДОВУ ДЕРЖАВНОСТІ ТА ПИТАННЯ ВПЛИВУ УКРАЇНСЬКОЇ КУЛЬТУРИ НА МОСКОВСЬКУ (на матеріалі роману Ю. Мушкетика «Останній гетьман»)

У статті на матеріалі роману «Останній гетьман» осмислюється проблема національної свідомості та міжнаціональних культурних впливів. Досліджується художнє відтворення Ю. Мушкетиком дій і вчинків двох простих сільських українських хлопців, братів Розумів, вихідців з України, яким судилося стати досить впливовими людьми в Російській імперії і зробити все можливе й неможливе для розвитку своєї батьківщини. Особлива увага зосереджується на фактах перенесення з України в Росію освітніх традицій та запровадження українцями своїх звичаїв у Московській державі.

Ключові слова: національна свідомість, художнє осмислення, роман, Ю. Мушкетик, вплив української освіти й культури на російську, національна туга, національна пасивність.

Проблеми національної свідомості, міжнаціональних культурних впливів, національної туги та національної пасивності постійно перебувають у фокусі уваги літературознавців і не тільки. Сотні років українців «годували» байками про меншовартість. Сьогодні, у час інформаційної війни і збройного конфлікту між Росією та Україною, ця тема набуває особливої актуальності. Нові часи вимагають нового прочитання художніх творів, переоцінок їх художньої вартості, переосмислення під новим кутом зору історичних подій. У письменників з'являються нові можливості для опрацювання документальних матеріалів та написання нових текстів. Творчість Ю. Мушкетика достатньо вивчена сучасними науковцями, але недавно видані письменником історичні романи ще чекають своїх дослідників. Тому

й вважаємо за необхідне простежити вплив української культури на російську та художнє осмислення автором історичного роману внеску братів Розумовських у розвиток України на матеріалі роману «Останній гетьман».

З давніх часів Росія переманює до себе на службу талановитих українців. Одні з них, продавшись, навк забувають про свою національну приналежність, а інші – усіляко намагаються допомогти своїй батьківщині. Багато років нам говорили тільки вплив російської культури, «культури старшого брата» на українську. Може, справедливо було б говорити про взамовпливи, але дуже хочеться зосередитись саме на впливі української культури на російську та на ролі тих історичних постатей, які відіграли важливу роль у розвитку нашої держави. У романі Ю. Мушкетика «Останній гетьман» (2010) це герої, діяльність яких позначилася на долі Російської імперії в цілому і долі України як її частини зокрема.

Перед тим, як звернутися безпосередньо до тексту роману, хотілося б зацентувати увагу на абсолютно протилежних судженнях істориків про неординарну постать останнього гетьмана старої України Кирила Розумовського, який став головним героєм аналізованого твору. Наприклад, М. Грушевський досить негативно оцінює гетьманство Кирила Розумовського: «Сам новий гетьман був чоловік зовсім чужий Україні й її життю. Він виріс у Петербурзі, був усім зв'язаний з петербурзьким панством. < > На Україні Розумовський нудився, проживав частіше в Петербурзі, держав себе не як товариш української старшини, а немов якийсь володар з божої ласки, і завів у своїй глухівській резиденції двір на взірць двору петербурзького. В справі українськї не дуже мішався. Україною правила старшина по своїй волі» [1, с.382]. Хоча М. Грушевський усе ж зауважує: «Поза тим українське життя під охороною царської ласки до останнього гетьмана текло досить спокійно, старшина мала змогу упорядковувати устрій і відносини українськї по мислі своїй: те, що зроблене було нею за сей час, пережило потім і скасування гетьманства, а в дечім дожило і до наших часів. В сім вага сих часів останнього українського гетьмана, хоч який не цікавий він був сам своєю особою» [1, с.382]. Зовсім інше ставлення до доби гетьманування Кирила Розумовського в О. Оглоблина: «Це була доба останнього піднесення козацько-гетьманської держави, доба економічного зросту Лівобережної України і буяння української національно-політичної думки, доба блискучого розквіту української культури та мистецтва» [2, с.14]. І таких абсолютно протилежних оцінок у сучасній історичній науці багато. Досить високої думки про епоху останнього гетьмана старої України О. Субтельний: «За Розумовського Гетьманщина переживала «золоту осінь» своєї автономії» [3, с.218]. Історик фіксує позитивні моменти діяльності Кирила Розумовського, якому вдалося підпорядкувати Київ і запорожців, розпочати реформу війська й освіти. Водночас О. Субтельний, акцентуючи на загалом прихильному ставленні цариці Єлизавети до України й гетьмана, констатує, що вона не сприймала багатьох його ініціатив, як наприклад, прохання про дозвіл встановлення стосунків із європейськими дворами.

Спіраючись на наукові дослідження, хай і суперечливі, та залучаючи фольклорні джерела, Ю. Мушкетик створює досить колоритні образи братів Розумовських. Їх портретно-психологічні характеристики осмислюються з великою долею документалізму. Полемізуючи з історичними фактами, письменник уміло залучає домисел і вимисел. У заключному розділі, який можна назвати епілогом роману, автор зазначає: «Моїм принципом було якомога наблизитися до зафіксованої історичної правди; навіть там, де сама по собі напрошувалася замашна зваблива фантазія, я віддавав перевагу бодай малозначному історичному факту» [4, с.130-131].

Найповніше характер Кирила Розумовського розкривається через його міркування про долю України й Батурина: «Невідь-звідки зринула в гетьмановій голові думка про відбудову Батурина, про перенесення резиденції сюди. Виникла в спротив чомусь, а чому, і сам не знав. З того дня та думка не полишала його. Й він добився в Єлизавети указу на перенесення гетьманської столиці з Глухова в Батурин» [4, с.61]; «Кирило Розумовський далі відновлював Батурин. Ходив по руйновищах Мазепиного замку, і в серці щось щеміло. То щеміла Україна. Він і не думав, що вона відізветься в ньому. Водночас усе тут нагадувало про покару за любов до неї...» [4, с.91]. Автор переконує читача в тому, що в Кирила-державця щеміло серце за батьківщиною, а щеміти за свою країну може тільки серце сильної особистості, для якої пріоритетом є не власні амбіції, а інтереси держави.

У романі Ю. Мушкетика відкрито говориться про вплив української культури на московську. Українські історики стверджують, що в XVII-XVIII століттях багато людей, які прагнули вчитися, тікали з Росії до України, а Москва довго не хотіла зізнаватися у недостачі «освітніх засобів». Росія була на той час дуже далека від науки, у ній панували «церковний фанатизм, ворожість до науки, здичавіння та озлобленість», а українська культура вже досягла високого рівня. «Тому нема нічого дивного, що свою культуру ми почали передавати на Москву. Так скрізь буває в житті: народ з більшою культурою, з більшою освітою завше впливає на свого сусіда, а сусіда переймає все краще» [5, с.59]. Починаючи з епохи Петра I, постійно велася політика «перемановання мізків» з Києва до Москви. Підтвердженням цьому є рядки з роману: «Московська слов'яно-греко-латинська академія готувала тільки священиків, там навчалися ченці, вихідці з монастирів давньої Московії, які самі нічого не знали. Запросили кількох чоловік з Києво-Могилянської академії, але того було мало. Все впиралось у відсутність грошей» [4, с.102]. І. Огієнко пише: «На Московії було багато перешкод, що завше ставали на дорозі до культурного розвою. Шкіл було мало, та й на науку там завше поглядали скоса, вважали її за діаволів плід» [5, с.59]. А західної культури і науки боялися ще більше. Але з приходом до влади цариці Єлизавети сталися деякі зміни, і ми спостерігаємо, з яким великим бажанням вона відправляє на навчання за кордон одного з братів Розумовських. Після перебування в Європі, Кирило намагався реформувати освіту й у Російській імперії. Страх бути незрозумілим і непочутим не стає перешкодою молодому гетьману у прагненні піднести науку в імперії в цілому і, зокрема, в Малоросії. Після призначення президентом він: «... одразу зрозумів, що Академія повинна мати не тільки науковий напрям, а й навчальний, бо ж у Росії не було жодного університету. Й усе впиралося в основне: де взяти людей? Треба було проглядати вперед, мостити дороги на майбутнє. Й він почав допинатися того, аби багаті вельможі посилали вчитися дітей за кордон» [4, с.48]; за час його правління «Академія зміцніла, з'явилися свої академіки: Ломоносов, Тредіаковський, Котельников, Козицький, Розумовський, Сазонов...» [4, с.102]. Також Кирило Розумовський планує підвищувати рівень освіти й у Малоросії: «Батурин має стати центром науки і культури» [4, с.104]; «Найперше в Батурині має бути найкращий у Європі університет, і він мусить мати авантаж перед Московським і Петербурзьким. А вже його вихованці понесуть світло по всій Україні» [4, с.104]. Автор, оперуючи фактами, переконує читача в тому, що, незважаючи на юний вік, гетьман надзвичайно освічений і винахідливий, хоча відсутність відповідного досвіду проковує якусь невпевненість і страх: «Кирило відчував настороженість, водночас від такої зустрічі трохи міло в голові, всі ці знаки уваги, гарматні постріли на його честь, литаври – відчував велич вознесіння й водночас якусь непевність» [4, с.57]. Не

всім у Петербурзі подобалася така діяльність Кирила: «Самостійність гетьмана давно викликала в Петербурзі невдоволення. Йому заборонили затверджувати виборних полковників, оточили всілякими радниками, підпорядкували Сенату Київ, скасували внутрішнє мито, аби гроші не йшли в гетьманську скарбницю. В його діяльності бачили прагнення до утворення монархічної держави» [4, с.103].

Паралельно з образом героя, ім'я якого винесено в назву роману, вимальовується й образ його брата, Олексія Розумовського, та виокреслюється його роль у житті Кирила та долі України. Вал. Шевчук зауважує: «І цей добродушний царинин улюбленець мав одну непереступну рису: він не забув не лише про свою родину, а й про Батьківщину свою – Україну, якій намагався посилено пособити і ніколи не соромився просити за неї – єдине, в чому виявляв настирливість. Ясна річ, що молодшого брата він узяв під опіку і, можемо припустити, сприяв розвиткові його національної свідомості. Ця українськість Олексія Розумовського була така сильна, що завдяки йому в царському дворі прицепилася мода на все українське, з'явилися там українські співаки й бандуристи, і саме Олексій зумів певною мірою прихилити царицю до України, адже її попередники ставилися до цієї землі здебільшого негаційно» [6, с.281]. Ю. Мушкетик, звернувшись до історичних документів, подає коротку історію того, як Олексій Розум потрапив до столиці імперії, як йому вдалося досягти відповідного статусу і не втратити авторитету при дворі навіть після закінчення терміну царювання його дружини Єлизавети. Автор традиційно охоплює всі прояви цієї складної натури, подавши образ Олексія – простого чоловіка з українських козаків, Олексія – коханця Єлизавети й Олексія – державного діяча, до слова якого прислухалася навіть Катерина II. Скромний, делікатний, справедливий, спокійний, розумний, розважливий, вольовий, витончений, з потягом до прекрасного, з яскраво вираженим почуттям обов'язку й загостреним відчуття лицарської честі – так коротко можна характеризувати цього героя.

Ю. Мушкетик у творенні його образу не відходить від свідчень вітчизняних і зарубіжних істориків і характеризує його як такого, що міг прижитися будь-де, ні на що не претендував, не рвався до влади, добре ставився до людей, але й не намагався приховати негативні риси його характеру та погані звички (любив випити). Найголовніше – він ніколи не забував про Україну й змалечку виховував національну свідомість у свого брата Кирила. Згадуючи слова батька (той був п'яницею, але про козацтво дбав, козацтвом пишався), Олексій говорить: «Закинула нас, Кириле, доля майже в райській кущі. Але маємо знати: в нас є своя вітчизна, свій край, свій рід. Про них маємо мислити і дбати. Без того ми ніщо. Маємо робити по силі можливості. Часи тепер інші, сприятливі. Але треба бути обережними. Ми тут чужі, московіти не люблять нас. Тільки вдають приязнь» [4, с.48].

Особливо акцентує Ю. Мушкетик на розмовах головних героїв роману про освіту й науку, часто протиставляючи становище освіти в Україні й Росії. Олексій з великою шанобою ставить її до своєї батьківщини й до її устрою. Ось один із діалогів про стан шкільної науки: «... школи в селі немає. Й ніде по Московії немає шкіл. Звідки ж взятися вченню?

– А у вас, Хохляндії? – спалахнув Іван Шувалов.

– У нас завжди були школи. Оддавна. Братські. І тепер є. І церковні, й світські. І академія в нас» [4, с.103]. Олексій пишається своїм походженням і історією України та намагається бути гідним справи свого батька. І. Огієнко в «Українській культурі» пише, що українці не тільки «заводили» школи в Москві, а й насичували Росію книжками: «Своїм змістом вони були на Москві великою новиною і тягли до себе всіх цікавих та освічених людей. І книжки наші хутко

розійшлися по всім московським царстві, вкрили всю велику державу. Книжки до читання, книжки церковні, шкільні підручники, наукові твори – все це сунуло на Москву із України» [5, с.72]. Багато українських книжок було в бібліотеках не тільки простих людей, а й у бібліотеках царів, патріархів, єпископів, бояр. Неодноразово Кирило говорить про схильність українців до навчання: «... народ український має потребу до навчання і наук, як ніякий інший» [4, с.104] або під час суперечки зі своїм наставником Тепловим: « – Народ наш схильний до науки. Як ви цього не розумієте, – казав суворо» [4, с.106].

Письменник часто звертається до протилежних оцінок життєвих явищ росіянами й українцями, зокрема, усвідомлення представниками різних націй, що ж таке народ:

«– Народ, це що ж таке? – примружив очі Теплов.

– Отож і є, що для вас народ – бидло, скотина. А він і є основа держави. На ньому все тримається. І ми з вами насамперед» [4, с.106] або ставлення до свого: «Московія – єдина країна, де з презирством ставляться до всього свого, і до мови насамперед, хоч своє погане намагаються нав'язати іногородцям. Отож оце ваше виховання веде до незнання свого рідного» [4, с.103].

Дивує той факт, що два простих українських хлопці-козаки змогли потрапити в столицю і привернути увагу імперської влади до проблем України. Ю. Мушкетик доповнює характеристику головних героїв за допомогою другорядних образів – Северина, Любистка, діда Махтея – патріотів України. Вони часто збираються в Петербурзі, щоб поговорити про батьківщину. Від історичних романів радянської епохи, твір Ю. Мушкетика відрізняє особливе ставлення до Московії, яка в ХХ столітті обожнювалася письменниками. Автор «Останнього гетьмана» виявляє своє ставлення до Росії через сприйняття її Олексієм, перше враження якого про Москву було досить суперечливим: «...високі муровані церкви, а поруч задріпані, закіптюжені хатки, на папертах повно старців у лахмітті, а на вулицях зграї голодних собак – без палиці не потикайся» [4, с.12].

Олексій Розумовський зумів «закохати» і свою дружину, імператрицю Єлизавету, у свою батьківщину й з користю використати цю «закоханість». Під час однієї з поїздок Олексія вражає ставлення цариці до України: «Вона любить людей і боїться їх. А оце в дорозі на Україну широ заприязнила нашому люду. Це треба пам'ятати... щоб такі щось зробити для нашого народу. Коли вже доля поставила нас на цю стежку» [4, с.48]. Про прихильне ставлення Єлизавети до батьківщини Олексія свідчить, наприклад, те, що після однієї з її розмов з двома братами про безправ'я люду в Україні, про беззаконня було видано іменні накази: «... про виведення всіх російських полків з України, про те, що забороняється великоросам брати українців у кабалу, дозволити українцям переходити з місця на місце (власне, скасовувалася панщина), заборонялося московітам купувати землю на Україні, а також при проїзді через Україну брати москалям коней, провіант, дрова. В Сенаті здійнявся рейвах, але Єлизавета грюкнула по столу кулаком, підвелася й пішла, перед цим звеліла провести судову реформу в імперії: укласти звід законів, а для цього створити судову комісію – так їй порадив Кирило» [4, с.78].

Майже в кожному з розділів Ю. Мушкетик констатує, якою поставала на той момент Росія в очах західного світу і яким було ставлення до цієї держави: «Упродовж тридцяти семи років Росією правили німці. Сини та доньки російських царів одружувалися на німецьких принцесах і виходили заміж за німецьких принців з карликових герцогств Голштинського і Брауншвейзького, оскільки інші європейські двори єднатися з дикими московітами не бажали» [4, с.14];

«європейські государи не люблять Росію і бояться її...» [4, с.82]; «Московія була, є і буде вовіки вічні країною жорстокості, дикості й безкультур'я. Он при дворі всі ходять у діамантах, шовках, а навіть обабіч дороги від Петербурга до Москви валяються дохлі коні й треба затуляти носи напахченою французькими парфумами хусточкою. Шаркають по паркетах по-французьки, пришивають діамантові гудзики, слухають італійські опери й забивають багатими до смерті кріпаків, і в самій царській династії – синовбивці, братовбивці, жоновбивці» [4, с.104].

На останніх сторінках роману Ю. Мушкетик вдається до переліку фактів жорстокого правління попередника Єлизавети, Петра I, та її наступниці Катерини II. Відчувається презирство письменника до того, хто «прорубав вікно в Європу», до царя, який тримав у страхові всю імперію, «завдяки» своїм неконтрольованим вчинкам: «страшний і лютий, як гадюка, людське життя для нього нічого не було варте, він не жалів навіть найближчих людей – власну жінку Євдокію Лопухіну згноїв у темниці, коханці, красуні Анні Монс, яку любив по-своєму, наказав відрубати голову, а тоді взяв ту голову у ката й показував народу свою «вченість», розповідав, як людська голова тримається на в'язах...» [4, с.107]. Потрібно було людей тримати у страхові, бо людина, яка боїться, покійна, нею легко маніпулювати. Так прийнято було в дикій Московії з часів Івана Грозного. «У самому центрі Москви – Лобне місце. Московіти тягнуть на нього людей, де їм рубають голови, моляться на нього. То їхня найбільша святиня. Святиня смерті» [4, с.12].

Герої роману, вихідці з України, що знаходилися на службі в Росії, відверто зізнаються в любові до батьківщини, а також оприявнюють свої помисли і прагнення всіляко допомогати їй. Туга – одне з головних почуттів Олексія Розумовського, пов'язаних з Україною: «...сидів сам у кімнаті. Й думав тяжко, й не знаходив своїй думі виходу. І бачив він придеснянські луки, й душа розкошувала на них і враз нітилася серед позолочених дзеркал. І розумів він, що там він – у своєму житті, серед своїх трав, калин, серед своїх людей, а тут усе йому чуже; що потрапив у чужий світ; що не на те послав його Бог у світ і дав йому голос і таку душу, яка мовби розщепилася на дві. Й немає йому рятунку, немає опори під ногами; що не така його душа, щоб тішитись земними дорогами розкошами. Але й подітись йому нікуди. Змиритись?! І плавати на хвилях чужої розкоші, як усі тут? І чи закінчиться те для нього добром?» [4, с.48].

Згадуючи минуле України, задумується про її майбутнє й головний герой роману: «Кирило Розумовський далі відновлював Батурин. Ходив по руйновищах Мазепиного замку, і в серці щось щеміло. То щеміла Україна. Він і не думав, що вона відізветься в ньому. Водночас усе тут нагадувало про покару за любов до неї – купи цегли замку під ногами, зарослі лободою вали, комини згорілих хат, що стриміли в небо, обгорілі дерева. А внизу тихо й лагідно біг Сейм, і сонячні зайчики грали на його хвилях, на тих самих хвилях, у які солдати Меншикова скидали своїми багнетами дітей. Чомусь подумав про власних дітей, і в серці знову защеміло. Треба відроджувати все спочатку. Підрастають діти. Але якими вони будуть? Це непокоїло його» [4, с.91], водночас сумніваючись у правильності свого вибору: «І думав: чи те робить, чи на цю дорогу наставив його Бог. І де його справжня дорога? Незатишно йому в іноземному каптані, увішаному діамантовими орденами, незатишно» [4, с.83]. Паралельно автор звертає увагу читача на різко негативне ставлення до України імперських службовців в особі Григорія Теплова: «Україна йому чужа, потрібна, як піддєла земля. Він ніяк не може примиритися, що гетьман вивговорив у імператриці вільний відхід селян-українців, він каже, що їх треба повернути в холопи. Нервує його й уведення свого строю в козацькому війську» [4, с.96].

Українці, у тому числі й брати Розумовські, несли з собою в Московію свою мову і мови інших народів, бо здавна славились, як гарні знавці іноземних мов, навіть «... над московською літературною мовою багато попрацювали наші ж українці – вони дали кращі зразки її, вони оставили на Московії свою вимову, вони принесли в російську мову силу чужоземних слів, які там лишилися й до нашого часу» [5, с.104], – пише І. Огієнко. Українці везли до Московії театр, бандуристів та кобзарів: «... занесли українці на Москву свої співи і наше церковне співання скрізь було перейнято на Москві... [5, с.107]; «І українці невпинно їхали в Москву і потроху переносили туди свою культуру. Вони доклали сил своїх на всім збудуванні нового московського життя: вони заклали там науку, вони повели літературу, вони утворили школу... Самий навіть Петроград будували українці, як будували вони й північні канали» [5, с.108-109]. Отже, описані історичні факти впливу українців на розвиток Московської держави, до якої тоді входила й Малоросія-Україна, важко переоцінити, але незаперечним залишається той факт, що вони, перебуваючи на царській службі, не тільки не цуралися своєї батьківщини, а й робили все можливе і неможливе заради її розвитку.

Список використаних джерел:

1. Грушевський М. Люстрована історія України. Київ : Наукова думка, 1992. 543 с.
2. Мушкетик Ю. Останній гетьман. *Останній гетьман. Погоня : романи*. Харків : Фоліо, 2011. 374 с.
3. Огієнко І. Українська культура. Київ : Абрис, 1992. 264 с.
4. Оглоблин О. Люди старої України. URL: <http://diasporiana.org.ua/istoriya/148-ogloblin-o-lyudi-staroi-ukrayini/> (дата звернення: 14.06.2018)
5. Субтельний О. Історія України. Київ : Либідь, 1993. 718 с.
6. Шевчук В. Козацька держава. Київ : Абрис, 1995. 390 с.

The article based on the novel «Last Hetman» touches upon the problem of national consciousness and ethnic cultural influences. Investigation focuses on artistic reproduction of actions and deeds of two regular Ukrainian lads – Rozum brothers, who were destined to become quite influential people in the Russian empire and bent every effort for the growth and development of their homeland. Special attention is given to the process of transfer of educational traditions from Ukraine to Russia and introduction of Ukrainian customs to Muscovy.

Today, in times of military and informational conflict between Russia and Ukraine, this topic is particularly urgent. New times demand re-reading works of art, reassessment of their artistic value, rethinking of historical events from a different point of view. Writers reveal new ways of working with documentary materials and writing new texts. The article revises the historical investigations in which scientists suggest completely different points of view on unordinary person of Ukraine's last Hetman Kyrylo Rozumovsky. Works of M. Hrushevsky, O. Ogloblyn, O. Subtelny and I. Ohienko were of certain interest for the article author. The comparative analysis of historians' points of view on this person and Yuriy Mushketyk's analysis of his artistic vision of this character were made.

Key words: national identity, artistic interpretation, novel, Yuriy Mushketyk, the impact of Ukrainian education and culture on the Russian ones, national anguish, national passivity.

Отримано: 21.08.2018 р.

І. А. Свідер

Кам'янець-Подільський національний університет імені Івана Огієнка

ДО ПРОБЛЕМИ ВИВЧЕННЯ РЕЧОВОГО ОБРАЗУ НА РАНЬОМУ ЕТАПІ СТАНОВЛЕННЯ ЛІТЕРАТУРИ

У статті авторка звертається до теорії художнього образу та розглядає особливості розвитку речового образу в генезі. Зроблена спроба охарактеризувати речовий образ на усній стадії розвитку художнього слова та у фольклорі зокрема. Здійснений аналіз функціонування речового образу під впливом міфологічної свідомості та виявлено ряд його особливостей.

Ключові слова: художній образ, речовий образ, фольклор, розвиток, міф.

Зображення речового світу (артефактів), створеного людськими руками, або, ширше кажучи, повсякденного життя людей, їх побуту, речового оточення присутнє й у фольклорі та художній літературі – починаючи від античності і закінчуючи літературою новітньою. Створена нашими руками річ постійно відтворюється у мистецтві, складаючи, поруч з людиною та пейзажем, образну систему твору. Не лише літературознавці, а й видатні філософи та культурологи здавна приділяють проблемі речі як такої (у філософському сенсі слова) чималу увагу. Хоча з річчю й пов'язується уявлення про щось неживе, вона виступає як об'єкт чуттєвого сприйняття людини і має свої чіткі кордони, які виділяють її, надають їй статус буття [8, с.7]. Вірно зазначено, що «Ступінь прив'язаності до речового різна – в прозі й у поезії, в літературі різних епох, у письменників різних напрямків, але сама речовість з літератури не може бути видалена» [9, с.253].

Доцільно наразі звернутися до теорії художнього образу взагалі й статусу речового образу зокрема. Сам термін *образ*, запозичений з візантійської естетики (*εἰκωνος*) наштотує нас на уявлення про певний зорово-визначений предмет. Цей термін знайшов своє місце в естетиці Гегеля, який, зокрема, гостро виступав проти суб'єктивізації речей, особливо ж – в сатирично-гумористичному аспекті, коли «зображення є лише грою з предметами, змішанням і збоченням матеріалу, блуканням в різні боки, плаванням без парусів та вітрил; воно виступає у вигляді суб'єктивних висловлювань, поглядів і прийомів, через які автор жертвує собою, як і самими предметами» [4, с.161]. Утім з часів Гегеля західна наука від терміну *образ* зазвичай відмовляється – більш пізні терміни на зразок *image* мають дещо інший зміст). Тим не менш, в XIX-XX століттях зацікавленість природою словесного образу не згасає (німецькі вчені А. Гумбольдт, Х. Штейнталь, П. Гейзе; українські дослідники О. Потебня та Г. Шпет, почасти й О. Білецький – як автор спостереження про функцію образу-речі в архаїчних текстах). Дається взнаки зазначена ще Леонардо да Вінчі очевидна перевага зорового сприйняття над слуховим. Це простежується і в процесі витіснення в західному літературознавстві терміну *образ* уже згаданим терміном *image*, уживаним нині в англomовній філології, що означає «малювнича картина». Однак матеріалом літературного образу є усе ж таки не стільки зорова асоціація, скільки слово, що має не лише зображальні, а й креативно-експресивні та інтелектуальні потенції. Проте завдання конкретно-історичного дослідження тих чи інших художніх вирішень у сфері образу предметно-речового світу, рух образних вирішень не часто приваблює дослідників. Дійсно «жодна категорія літератур-

ної теорії не залишалася такою нерухомою протягом століть, як категорія літературного образу» [3, с.6]. Зокрема цей підхід практично не популярний у вітчизняній науці. Проблеми філософсько-естетичні, мотиваційні, жанрові, світ людини й світ природи – ось що, як правило, становить центр зору літературознавців. Можна впевнено стверджувати, що проблема речового світу письменника, як правило, досліджується недостатньо – як в конкретно-історичному, так і в теоретичному планах.

Як ми уже відзначали, насиченість речового простору та сугестивність речового образу в рамках тієї чи іншої літературно-художньої програми різна. Погляд на ситуацію в діахронічному розрізі дозволяє уявити це особливо переконливо. Тому *мету* нашої статті ми вбачаємо у розгляді особливостей речового образу у генезі, на ранньому етапі становлення літератури.

Так, у стародавній епічній поезії речі існували начебто поза людиною, і в її свідомість увійшли лише в епоху формуванні лірики. В архаїчній літературі (*додамо – і в фольклорі, І. С.*) деталізація матеріального світу і деталізація психічного життя несумісні [5, с.107]. Водночас, читаючи твори, скажімо, античних авторів, ми не можемо не звернути увагу на те, що зовнішній, речовий світ для більшості письменників є, власне, набагато більш «переконливий», ніж, скажімо, інтелегібельні обрії або ж світ суб'єктивних переживань героїв. Антична література від початку впевнено й захоплено зображала якраз матеріальний, тілесний світ, не завжди вдаючись у деталізацію почуттів, мотивів та вчинків персонажів (останнє спостерігається лише на стадії виникнення лірики, але й тут, як ми зараз переконаємось, це не являє абсолютної установки). У цьому – величезна відмінність античного художнього слова від мови сакральних книг Стародавнього Сходу з їхньою спіритуалістичною установкою. Насамперед, звичайно ж, Біблії: «Світ Біблії заперечує зображення-кумири, її творці відчують Божество як віяння Духа, і в цьому величезна відмінність біблійної мови від мови художньої літератури античності, де панувала саме зображувальність. Алкей писав про те, як прекрасно, коли сонце блищить на мідних шоломах воїнів; у Анакреона любов – «куля пурпурава», кинута Еротом; діва в нього «строкато взута», кучері в неї «чорні» тощо. А що сказати про Гомера, який, будучи, сліпим, моделював у своїй творчості зоровий образ блискучого світу, поклавши початок «живопису словом»: тут сам лише, наприклад, опис меча героя, піхви, вкритої олов'яними та мідними кружками чорного, мов ворон, заліза є самоцінним художнім описом» [1, с.53].

Зокрема можна впевнено сказати, що цікавість до створених людськими руками речей стає індикатором цікавості до людини як такої. Античний поет переходить від світу божеств та демонів, де людина – лише іграшка в руках потужних і незрозумілих сил, до світу, в якому, за висловом філософа Протагора, «людина є мірою всіх речей». Лише після такого перевороту в свідомості Аристотель може закликати літератора спиратися на принцип мімезису – наслідування природних форм, до детального вивчення, як і в науці, навколишнього буття в безлічі його форм. Саме в такому духовному просторі могла виникнути й антична скульптура з її пафосом ствердження краси тілесного. Але звідси – один крок до захоплення світом артефактів, що, наприклад, становить характерну ознаку знаменитої александрійської поезії – цього вінця елліністичної культури.

Подібні митецькі орієнтації спостерігаються не лише у греків, а й в язичницькому словесному мистецтві інших народів. На ранній, усній стадії розвитку художнього слова речі часто слугують фоном дії, який є постійним та незмінним, він не змінюється у деталях в залежності від зміни дійових осіб (наприклад – білокам'яні палати, широке подвір'я, білодубові столи в росій-

ській билині). Втім, інколи деякі речі зосереджують навколо себе дію або принаймні її частину, беручи на себе функцію сюжетотворення – соха Микули Селяниновича, млин, що сам меле, фантастичні «літаки» на зразок летючого килима в російських та іноземних казках.

У фольклорній спадщині давніх слов'ян також простежується пильна увага до предметів, які їх оточували, недарма речові образи у системі вірувань слов'ян займали вагоме місце поряд із образами природи, рослинного та тваринного світу. Світоглядні елементи, такі як анімалізм (надання тваринам людських рис характеру), анімізм (віра в одухотвореність природи) та антропоморфізм (наділення людськими якостями тварин, предметів та явищ природи), створили підґрунтя для давніх вірувань та пов'язаних з ними культових ритуалів. Митрополит Іларіон у своїй праці «Дохристиянські вірування українського народу» зазначав, що «Оці три елементи: анімізм – оживлення, анімізм – одухотворення й антропоморфізм – очоловічення, – становлять основу давнішого дохристиянського вірування, це бачимо в усьому житті і в усіх віруваннях давньої людини, бо все: сонце, зорі, місяць, вогонь, вода, рослини, звірини, каміння, дерева, вітер, зілля й т. ін., – усе це живе, має свою душу, чоловіко-видне» [7, с.14]. Акцентував свою увагу дослідник саме на антропоморфізмі: «Перше віра була в конкретні предмети, – це конкретний антропоморфізм, а пізніш розвинулася й віра в саму ідею цих предметів, в їх духа» [7, с.18], та продовжував «Людина бачила, що камінь мав велику силу, вагу й твердість, і тому він здавна став фетишем, предметом поклоніння. Звідси поставали камінні баби, в чудодійну силу яких вірили» [7, с.37].

Варто зазначити, що міф виступає основною базою язичницького фольклору. У процесі становлення та розвитку народу, формування його філософії і культури міфологічний період був основоположним: людина поступово починала виокремлювати себе у світі природи, намагалася зрозуміти та пізнати світ та свою роль у ньому. Рациональне пояснення явищ природного світу було для неї недоступне, тому вона тлумачила їх керуючись віруваннями, застосовуючи ритуали та магичні дії як засіб впливу на природу.

У такій художній системі деякі речі, за інерцією міфологічного мислення, мають божественне або напівбожественне походження (знаменитий щит Ахілла в «Іліаді», меч Сигурда в скандинавському епосі), що також виділяє їх із ряду речей декоративного фону та надає їм можливість діяти нарівні із персонажами твору [2, с.211]. Водночас у такій «спиритуалізації речей» простежується й інше, протилежне джерело: язичницька віра в чарівні предмети. У малописьменному Середньовіччі, під впливом фольклорної творчості, артефакти щедро й охоче наділяються таємничими властивостями. Середньовічні автори описують кольчуги, які неможливо пошкодити, але, всупереч логіці, ще й зброю, що пробиває оті чарівні лати; чаші, із яких можуть напитися, не облившись, лише вірні своїм дамам лицарі, і т. п.

Проводячи паралелі із давньослов'янським фольклором, можемо стверджувати, що тенденція до зображення чарівних речей простежується і тут: «Вовкулаки ведуть вовче життя, аж поки знову не стануть людьми. У них на шії завжди висить мотузок, і як його розірвати, то вовулак відразу стає людиною» [7, с.186].

Сьогодні такі речі зазвичай поспішно і неточно іменують «міфологізацією», але точніше, мабуть, сказати, що це радше резонанс поезики чарівної казки, ніж міфологізація в повному розумінні цього слова (нагадаймо, що, за В. Проппом, така казка є продуктом десаκραлізації міфу). Язичницький міф в цю пору помирає, розкладається, поступається християнській ідеології, а ось казкове мислення, що знаходить певну опору в «чудесних» моментах, стає «стилем епохи».

Не варто забувати і про символічне наповнення речового образу, адже *realia* тут виступає як носій символіко-алегоричного змісту. На думку, О. Гуревича,

«людина тієї епохи схилилася до змішування духовного і фізичного планів і проявляла тенденцію трактувати ідеальне як матеріальне. <...> І духовні сутності, і їхні земні символи, і відображення однаково об'єктивувалися і розглядалися у якості речей, які можна було співставляти, малювати із однаковою мірою чіткості та натуралістичності» [6, с.96]. Водночас це відкривало шлях активному моделюванню в літературному тексті багатого й різнобарвного предметного світу: він-бо розумівся як відлуння духовного простору: «Прикраси ідолів були різні; звичайно це були грубо зроблені статуї, часом прибрані в одягу, часом узброєні списками, мечами чи просто з палицями в руках, а деякі були з рогом або з чашею в руці (ріг – символ сили, чаша – Доля). Круг ідолів бували священні військові предмети: прапори, шити, списи, роги й т. ін.» [7, с.154].

Крім того, в українському фольклорі досить помітне і ритуальне забарвлення побутового речового образу. В духовній культурі українців обряди та ритуали виступали регуляторами поведінки людей у суспільстві та у родині. Найважливіші обряди пов'язані із сватанням, весіллям, народженням дитини та похороном. Предмети, які використовувалися у цих обрядах наділялися надприродними властивостями та виконували важливі магичні функції, які були відлунням древнього культу предків: «У хаті деякі частини її набирали великого значення. Піч стала річчю ритуальною, – це родинний вітвар, де знаходяться боги родинного вогнища. Ось тому піч грає важливу роллю в домовому ритуалі, напр. при сватанні: дівчина її «колупає», ніби просячи ради й заступництва в домовика. Коли молода вперше входить до хати молодого, то приносить і чорну курку з собою, яку впускає під піч, де знаходиться домовий бог, – це йому жертва від нового члена родини ... Поріг – границя хати, за ним уже чужий бог, тому й поріг грає роллю при ритуальних обрядах, напр. на весіллі, на Похоронах. Виносячи покійника з хати, конче стукають тричі труною об поріг, щоб покійник уже не вертався до хати.

Стіл у хаті – шанована річ, це хатній престіл; на нього не можна класати нічого нечистого, крім їжі. Поважається й сволок; об нього б'ють короваєм, б'ють і дитиною, щоб добре росла. Сама хата, як така, завжди в повазі, – до неї можна зайти тільки з непокритою головою, свистати в хаті не можна

Навіть та річ, що буває на людських очах, може бути наврочена злими очима, напр. добра скрипка може від цього легко тріснути, а щоб того не сталося, треба зачарувати її від пристріту» [7, с.125-126].

Отже, підсумовуючи результати нашого дослідження, зазначимо, що генеза речового образу на ранньому етапі становлення літератури характеризується простотою натуралістичного опису, де образи предметів стоять поряд із образами рослинного і тваринного світу, речі часто слугують фоном дії, який є постійним та незмінним, але інколи вже можуть приймати участь у сюжетотворенні. Пануючий у той час міфологічний період сприяв «спиритуалізації речей», в основі якої лежить язичницька віра в чарівні предмети. Власне починає формуватися система символічна, багатопланова, в якій реальний світ і реальний предмет є носіями інших, духовних значень і речові образи втрачають самодостатність, властиву античному «живопису словом». Ми зіштовхуємося із досить розгалуженими описами сакральних або ритуальних речей, яким приписується таємничая сила й значущість, при всій простоті «натуралістичного» опису.

Список використаних джерел:

1. Абрамович С.Д. Біблія як форманта філологічної культури. Чернівці : Рута, 2002. 230 с.

2. Белецкий А.И. Избранные труды по теории литературы. Москва : Просвещение, 1964. 453 с.
3. Вартанов А.С. О соотношении литературы и изобразительного искусства. *Литература и живопись*. Ленинград : Наука, 1982. С. 5-31.
4. Гегель. Сочинения. Москва : Соцэкгиз, 1958. Т.14: Лекции по эстетике. 440 с.
5. Гинзбург Л.Я. О литературном герое. Ленинград : Советский писатель, 1979. 222 с.
6. Гуревич А.Я. Категории средневековой культуры. Москва : Искусство, 1984. 350 с.
7. Митрополит Іларіон (І. Огієнко) Дохристиянські вірування українського народу: Іст.-реліг. моногр. 2-е вид. Київ : Обереги, 1994. 424 с.
8. Уемов А.И. Вещи, свойства и отношения. Москва : Издательство АН СССР, 1963. 184 с.
9. Чудаков А. П. Предметный мир литературы (К проблеме категорий исторической поэтики). *Историческая поэтика. Итоги и перспективы изучения*. Москва : Наука, 1986. С. 251-291.

In the article the author refers to the theory of literary image and examines the peculiarities of the development of an object image in the genesis. An attempt to characterize the object image at the oral stage of the development of the literary word and in folklore in particular is made. An analysis of the functioning of an object image under the influence of mythological consciousness is carried out and a number of its features are revealed.

The task of a specific historical study of various literary solutions of an object image doesn't often lie in the field of attention of the researchers. In particular, this approach is practically unpopular in Ukrainian science. Philosophical and aesthetic aspects, problems of motivational, genre, world of man and the world of nature – all these factors, as a rule, are in the center of examination of literary critics. One can confidently state that the problem of the writer's object world, as a rule, is insufficiently investigated – both in historical and in theoretical facets.

As we have already noted, the saturation of the object space and the subjectivity of the object image within a particular literary and artistic program is different. Observing the situation in the diachronic section allows you to imagine this fact particularly convincingly. Therefore, the objective of our article we recognize in the consideration of the features of the object image in the genesis at an early stage of the literature development.

Summing up the results of our study, we note that the origin of the object image at an early stage of the literature is characterized by the simplicity of a naturalistic description, where the images of objects stand next to the images of the plant and animal world, things often serve as a background of action, that is considered to be constant and unchanged, but can sometimes take participation in the plot creation. At that time, the mythological period contributed in a great measure to the «spiritualization of things», which is based on pagan belief in magic objects.

Key words: literary image, object image, folklore, development, myth.

Отримано: 17.09.2018 р.

Д. Ю. Хохель

Кам'янець-Подільський національний університет імені Івана Огієнка

«УРІЖ ТА ЙОГО ДУХИ» ГАЛИНИ ПАГУТЯК У СВІТЛІ ІДЕЙ ІВАНА ОГІЄНКА

У статті залучення національного міфологічного матеріалу у творенні художнього світу у збірці «Уріж та його духи» розглядається як форма долучення сучасного фентезі до безперервності культурної традиції, важливість якої неодноразово підкреслював Іван Огієнко. Книга Галини Пагутяк певною мірою іде далі процесу запозичення матеріалу із фольклору до авторського міфу і являє собою за формою та змістом авторську обробку міфологічного матеріалу, збагачену новими оповідями, яка пов'язана із авторським міфом.

Ключова слова: авторський міф, національна міфологія, фольклор, культура, неперервність, Іван Огієнко, Галина Пагутяк.

У сучасній українській літературі набуває розвитку жанр фентезі. Чимало творів цього жанру з'явилося останніми роками авторства Галини Пагутяк, Марини Соколян, Марини і Сергія Дяченків, Дари Корній, Тали Владмирової, Володимира Арсєва, Валерія Шевчука тощо. Важливим компонентом цих літературних творів виступає авторський міф, який є основоположним для існування художньої реальності на думку низки вітчизняних науковців [2; 3]. У низці текстів авторський міф заснований на українському дохристиянському фольклорі. Дослідники творчості Галини Пагутяк наголошують на химерності, іншості, містичності й ірраціональності художніх світів її творів (Н. Кирюшко [3], Н. Мельник [6], О. Галаєва [1], Ю. Голобородько [2]). О. Леоненко називає її романи «національним варіантом жанру фентезі» [4, с.97], зауважуючи, що «ірраціоналістична, фантастично-міфологічна проза Галини Пагутяк виступає яскравим прикладом літературного експериментування і становлення жанру фентезі на сучасному етапі розвитку української літератури» [4, с.102].

Розвиток цього жанру ставить на часі необхідність звернення до ідей Івана Огієнка про безперервність української культурної традиції у контексті її самотності. У статті збірка Галини Пагутяк «Уріж та його духи» розглядається як вираження цієї неперервності, як формат звернення до національної міфології як джерела компонентів авторського міфу.

Надрукована сто років тому праця Івана Огієнка «Українська культура: коротка історія культурного життя українського народу» [9] представляє оригінальний твір культурної апологетики української автентичності. У цій праці основна ідея, яку висловлює лектор Іван Огієнко, звучить так: «Тепер, коли ми творимо самі своє вільне життя, коли питання про нашу автономію поставлено руба, коли це питання набуло собі такої гострої форми, як раз дочасно буде спинитись, озирнутися назад, кинути оком на той довгий шлях, що його ми перейшли» [9, с.3]. Тобто на думку науковця і громадського діяча культурна унікальність як невід'ємна частина незалежної української культури спирається на здобутки століть. Він наголошує на важливості ідеї нерозривності культурної традиції.

Далі у роботі йдеться про різні аспекти цієї спадщини, як то літературу, право, орнамент, костюм тощо. Визначаючи словесну традицію він дуже стисло висловлюється про здобутки українського фольклору: «Наші пісні – це ти-

хий рай, це привабливі чари, ті чари, що всім світом признано за нами» [9, с.5]. Далі він пропонує кілька прикладів українських пісень, які набули поширення, і розглядає їхній вплив на церковний спів [9, с.6-7]. Окрім цього він прослідковує літературну значущість козацьких дум, про які пише із посиланням на праці П. Жигецького: «Найкращий здобуток старовини, думи мали великий вплив на стару й нову українську літературу, годували Котляревського, Гоголя, Квітку, Шевченка, Щоголіна, і матимуть ще не малий вплив з ростом української національної свідомості» [9, с.9]. Іван Огієнко також наголошує на унікальності українських звичаїв, вірувань і переконань [9, с.21]. Українська міфологія, яку Іван Огієнко включає у ширший культурний контекст, є значущою складовою національної спадщини: «Наші рідні звичаї, в яких ми виростили і виховувалися довгими віками, мають велике значення, бо це ж вони – основа нашої культури, це та підвалина, на якій стоїть наш народ як окрема нація» [8, с.69]. Її компоненти сьогодні використовуються у творенні нових художніх світів фентезі. Тобто можна говорити про ці авторські міфи у контексті культурної безперервності.

Іван Огієнко наголошував на багатогранності вивчення національної міфології – «Зводити дохристиянські вірування до самого тільки фольклору, календаря, медицини, до самої етнографії, як це в нас часто робили й роблять, ніяк не можна, бо реальні факти говорять про зовсім інше: дохристиянські вірування були й позосталися, як істотні вірування» [7]. Тобто вона не стала фактом історії культури, а натомість розвивається і змінюється. Є. Мелетинський зазначає «У міфі ми знаходимо те, що можна назвати історичним, і те, що можна назвати вічним, оскільки міф відбиває деякі риси первісного мислення і в той же час певний рівень думки» [5, с.11]. Такий підхід до національної міфології як джерела притаманний текстам жанру фентезі.

У фентезі Галини Пагутяк авторський міф перебуває у неперервній єдності з українською фольклорною традицією. Наприклад, у романі «Слуга з Добромиля» персонаж-опир пов'язує усі часові пласти роману і залучає їх до хронотопу твору як події біографічного часу: «Я ще не міг знати у свої 8 чи 9 літ, що переживу і цей замок, спершу дерев'яний, потім – мурований, а монастир і церкву, що будувалась на моїх очах, зрівняють із землею. І це не стане моїм тріумфом, а тихою печаллю» [10, с.112]. Таке видозмінене залучення історичних подій як особистісно значущих сприяє формуванню образу безперервності традиції.

Складні й багатогранні зв'язки національної міфології із авторським міфом Галини Пагутяк втілено у збірці «Уріж та його духи», де опубліковано оповіді, на які він спирається.

Олександра Чаус у передмові до роману Галини Пагутяк «Урізка готика» визначає джерела, якими послуговувалася авторка, зокрема тексти Івана Франка, Миколи Костомарова, Олекси Воропая, Георгія Булашева [12]. Твір «Уріж та його духи» Галина Пагутяк сама ідентифікує так: «Була в мене ідея написати історію Урожа, зізнаюсь, але мене відштовхує лінійність часу. Правда, це теж історія Урожа, тільки духовна. І дуже суб'єктивна» [11, с.5]. Це літературна обробка міфів Урожа, яка певною мірою доповнює авторський міф «Урізької готики». Галина Пагутяк позиціонує її так: «Я сама є носієм усної традиції народу» [13]. Такий підхід до творення авторського міфу загострює увагу на звертанні до фольклору як джерела авторського міфу, а через нього – на тісний зв'язок сучасної літератури фентезі з національною культурною традицією. Окремі тексти, включені у цю збірку, розповідають про міфічних створінь Урожа, інші – про сні і видіння його жителів, які вони розповідали іншим. У тексті неодноразово підкреслюється автентичність матеріалу оповіді. Її висловлювання про те,

що «Ніщо не зникло. Воно продовжує існувати в міфологічному часі й просторі» [11, с.6] підтверджує спрямованість текстів на закріплення культурної традиції як безперервної шляхом звернення з одного боку до конкретної території з її історією, а з іншого – циклічного хронотопу, притаманного міфу.

Залучення міфологічного матеріалу до особистого біографічного часу використовується у текстах збірки, наприклад, у двох послідовних оповідях «Троє чоловіків у чорному» та «Сон про чорного чоловіка». У першому оповіданні виражено присутнє сполучення загальної фольклорної інформації («Дуже часто дорога мертвих є одночасно дорогою для живих, коли цвинтарі знаходяться в селі, а не поза ним» [11, с.48]) із особистими переживаннями знайомої людини («На тому місці наш родич колись зазнав страшного потрясіння» [11, с.48]). Опис самої фантастичної зустрічі деталізований мало: «Коли порівнявся з другою брамою, то побачив, як звідти виходить *троє чоловіків, міцно збитих, кремезних й одного зросту, вбрані в щось темне*. Може, він щось відчув підозріле, але не мовив до них «Слава Ісусу Христу». Або просто не встиг. Взагалі, люди в темряві не вітаються, якщо не пізнають один одного. Мало з ким можна зустрітись» [11, с.48-49]. Після лаконічного опису фантастичної зустрічі знову слідує формулювання народної мудрості у формі поради, яка спирається на традицію. Така рамкова побудова опису фантастичної зустрічі спрямована на залучення її як нового матеріалу до неперервної традиції.

Контрастом до цієї оповіді є наступна, «Сон про чорного чоловіка», яка містить оповідь про таку зустріч автора-оповідача. Її можна розділити на дві частини – власне опис зустрічі, який містить значну деталізацію завдяки широкому використанню епітетів: «У моєму житті теж був *чорний чоловік*. Він увійшов до кімнати, де я спала, став наді мною: *дуже високий, худий, обличчя не було видно*. Підняв догори руку, й у ній зблиснуло *лезо вузького ножа*. Тоді, *майже не нахилиючись, змахнув рукою* і увігнав мені ножа в серце. Я закричала і прокинулась від *гострого болю в самому серці*» [11, с.51]. Використання оніричного простору тут цілком пояснюваний як чергова форма звернення до міфологічного континууму: «Вірили, що на час сну душа кидає людину й ходить по тому світі, а там знають, що з тобою станеться, і тому сни завжди віщі» [7]. Противагою цій частині оповідання є друга: «Навіщо він це зробив? У ньому не відчувалося ненависті до мене. І я не встигла навіть налякатись. И не намагалась чинити опір» [11, с.51]. Вона ставить питання про пояснюваність віщих снів і відкриває цей сон для вільного трактування читачем, залучаючи його до процесу пояснення значення сну.

Оповідь «Сон про синього чоловіка» подібна до «Сну про чорного чоловіка» за організацією, але докорінно відрізняється за змістом. Якщо «Сон про чорного чоловіка» містить опис спокійного стану і страшних подій, то «Сон про синього чоловіка» – навпаки: «Він був *синюватого кольору, напівпрозорий. І дуже високий*. Я приходила бавитися до дівчаток по сусідству, і мені наснилося, ніби він там з'явився. *Рухи в нього дуже швидкі, ступає нечутно*, на обличчі *гримаса посмішки, а очі пронизливо-колючі*. Він хоче когось з нас забрати, але ніяк не вирішить кого саме. Я відчуваю *страшну небезпеку*, а він тим часом заповнює собою увесь простір, руки в нього видовжуються...» [11, с.16]. Така різниця між двома подібними за зовнішніми ознаками персонажами пояснюється тим, що «Про поділ позагробового життя окремо для добрих і окремо для злих дохристиянських звісток не маємо» [7]. Тобто подібність форми оповіді у цьому випадку спирається на особливості національної міфології.

Вартим уваги у цій збірці є те, що вона структурована подібно до етнографічних збірок. Присутнє розмежування оповідей за такими типами: спілкуван-

ня живих і неживих, «особливі будинки», «містичні тварини», «магічні рослини» [11]. Таким чином книга структурно позиціонується як така, що має відношення до фольклору, хоча є твором художньої літератури. Цей підхід також спрямований на включення сучасного твору до традиції фольклорних збірань і слугує певним міфологічним довідником для «Урізької готики»: «Після «Урізької Готики» знайшлися люди, які питали мене, де книга отця Антонія» [11, с.5], і водночас містить необхідний матеріал для розуміння художнього світу «Слуги з Добромиля».

На думку Івана Огієнка, «Зрозуміти українську народну культуру повно, як єдине ціле, нема можності без знання дохристиянських вірувань, які були в ній дуже сильні і такими подостаються й надалі» [7]. Залучення національного міфологічного матеріалу у творенні художніх світів українського фентезі являє собою сучасну літературну форму звернення до міфології.

Книга «Уріж та його духи» певною мірою іде далі цього процесу запозичення матеріалу із фольклору до авторського міфу і являє собою за формою та змістом авторську обробку міфологічного матеріалу, збагачену новими оповідями, яка пов'язана із авторським міфом. Такий крок у розвитку безперервності літературної традиції свідчить про активне звертання і модифікацію національного фольклорного матеріалу в творах Галини Пагутяк як представниці українського фентезі. Створення окремої друкованої історії та фольклору художнього світу вже використовувалося у літературі фентезі (наприклад, Дж.Р.Р. Толкієном), але в українській літературі є новим і актуальним, зважаючи на стрімкий розвиток жанру фентезі. Сучасна українська література фентезі існує у глобалізованому світі, має контакти з іншими літературними традиціями, і одночасно розвивається у контексті національної міфології.

Список використаних джерел:

1. Галаєва О. Художнє вираження містичної реальності в романі Галини Пагутяк «Урізька готика». *Вісник Черкаського університету*. Філологічні науки. Черкаси, 2012. №5 (218). С. 84-89.
2. Голобородько Я.Ю. Елізіум. Інкorporація стратогем. Харків : Фоліо, 2009. 187 с.
3. Кирюшко Н. Моделювання химерного світу. *СіЧ*. 2001. №5. С. 45-51.
4. Леоненко О.С. Національний варіант жанру фентезі в прозі Галини Пагутяк (На матеріалі роману «Смітник Господа Нашого»). *Вісник ЛНУ ім. Тараса Шевченка*. 2010. №5 (192). С. 97-102.
5. Мелетинский Е.М. От мифа к литературе : учеб. пособ. по курсу «Теория мифа и историческая поэтика повествовательных жанров». Москва : Рос. гос. гуманитар. ун-т., 2000. 162 с.
6. Мельник Н. Проникнення в іншу реальність (українська магічна новела наприкінці ХХ століття). *СіЧ*. 1998. №11. С. 46-51.
7. Митрополит Іларіон. Дохристиянські вірування українського народу: Іст.-реліг. моногр. Київ : АТ «Обереги», 1994. 424 с. URL: https://risu.org.ua/php_uploads/files/articles/ArticleFiles_50869_mytrllarion_Doxrystyjanski-viruvannia.pdf.
8. Митрополит Іларіон. Книга нашого буття на чужині. Бережімо все своє рідне : ідеолог.-іст. нариси. Вінніпег : Укр. наук. богослов. тов-во, 1956. 206 с.
9. Огієнко Іван. Українська культура [Електронна копія] : коротка історія культур. життя укр. народа : курс, читаний в укр. нар. ун-ті / Іван Огієнко. Електрон. текст. дані (1 файл : 86,9 Мб). Київ : Вид-во Книгарні С. Череповського, 1918 (Київ: НБУ ім. Ярослава Мудрого, 2011).
10. Пагутяк Г. Слуга з Добромиля. Київ : Дуліби, 2010. 336 с.
11. Пагутяк Г. Уріж та його духи. Львів: Піраміда, 2012. 120 с.

12. Пагутяк Г. Урізька готика. Київ : Дуліби, 2009. 352 с.
13. Панченко В. «Галина Пагутяк: «Я з тих людей, яким більше подобається виходити через вікно...» URL: <http://litakcent.com/2008/05/19/ya-z-tyh-lyudey-yakym-bilshe-podobayetsya-vyhodyty-cherez-vikno>.

Fantasy is gaining momentum in contemporary Ukrainian literature. The works of this genre are distinguished through a crucial component, the authorial myth. It is commonly based on national mythology, and Halyna Pahutiak is one of the representatives of this approach. Her texts are highlighted as Ukrainian fantasy by researchers.

The development of fantasy in Ukrainian literature emphasises the need to appeal to Ivan Ohiienko's idea concerning the continuity of Ukrainian cultural tradition in the context of its identity. The collection «Urizh and its Spirits» by Halyna Pahutiak is considered as an expression of this continuity, as a specific form for addressing national mythology as a source of components of the authorial myth.

The work «Ukrainian Culture: A Brief History of the Cultural Life of the Ukrainian People» by Ivan Ohiienko is an original work of cultural apologetics of Ukrainian authenticity. The main idea expressed there is as follows: cultural uniqueness as an integral part of independent Ukrainian culture is based on the achievements of centuries, the importance of cultural continuity.

The collection «Urizh and its Spirits» is noteworthy as it is structured similar to ethnographic collections, although it is a work of fiction. This approach is also aimed at incorporating a contemporary work of fiction into the tradition of folk collections and serves as a kind of mythological guide for «Urizka Gothic», and at the same time contains the necessary material for understanding of the universe of «Servant from Dobromyl».

Based on the ideas of Ivan Ohiienko involvement of the national mythological material in the creation of universes of Ukrainian fantasy is viewed as a modern literary form of appeal to mythology. The collection «Urizh and its Spirits» goes beyond the process of borrowing material from folklore to the authorial myth and represents the form and content of the author's processing of mythological material, enriched with new stories, which are connected with the authorial myth. Such a step in the development of the continuity of literary tradition testifies to the active involvement and modification of the national folklore material in the works of Halyna Pahutiak as a representative of Ukrainian fantasy.

Key words: authorial myth, national mythology, folklore, culture, continuity, Ivan Ohiienko, Halyna Pahutiak.

Отримано: 18.09.2018 р.

УДК 821.161.2-94-97.09Огієнко
DOI: 10.32626/2309-7086.2018-15-2.254-260

Ж. О. Янковська

Національний університет «Острозька академія»

ІСТОРИКО-РЕЛІГІЙНА МОНОГРАФІЯ ІВАНА ОГІЄНКА «ДОХРИСТИЯНСЬКІ ВІРУВАННЯ УКРАЇНСЬКОГО НАРОДУ» В КОНТЕКСТІ ПОСТУПУВАННЯ НАРОДОЗНАВЧОЇ НАУКИ

У статті, присвяченій 100-річчю Кам'янець-Подільського національного університету, засновником та першим ректором якого був відомий український вчений-енциклопедист Іван Огієнко, зроблено спробу окреслити значення його історико-релігійної монографії «Дохристиянські вірування українського народу» в контексті розвитку народознавчої науки.

Зазначена праця є непересічним науковим явищем, тому навіть сучасні дослідники черпають у ній дуже цікаву інформацію для своїх фольклористичних, релігієзнавчих та етнографічних досліджень. Можемо із впевненістю стверджувати, що саме названа монографія І. Огієнка у цей час (60-ті роки ХХ століття) є найбільш комплексною стосовно вміщеного у ній тематичного матеріалу, навіть порівняно із працями О. Воропая, К. Сосенка, С. Килимника та іншими.

Ключові слова: І. Огієнко, історико-релігійна монографія «Дохристиянські вірування українського народу», народознавча наука, значення праці.

Хоч і не прийнято до наукових праць додавати епіграфи, проте цю ювілейну статтю я хотіла би розпочати словами самого Івана Огієнка, оскільки вони не тільки як не можна краще розкривають його відношення до аналізованої праці, а й відображають його життєві погляди щодо ставлення до своєї Батьківщини.

Немає в людини нічого милишого над свою рідну землю. Де хто народився, де провів свої дитячі роки, до тієї землі прив'язується він усією душею на ціле життя. А хто, буває, відірветься від своєї рідної землі, той мріє завжди про неї, як про святість найбільшу. І багато людей, помираючи на чужбині, просять накласти їм у домовину бодай грудочку рідної землі...

Іван Огієнко

Постать Івана Огієнка для української культури є, безумовно, величиною непересічною. Вчений-енциклопедист в галузі гуманітаристики, він усе своє довге, складне й духовно багате життя поклав на вівтар розбудови української держави, науки, церкви. У своїй статті не маю наміру описувати біографію вченого, як і характеризувати його вельми чисельний науковий доробок загалом – як відомо, загальний реєстр його праць складають близько 2000 назв, точніше – 1848. Різнопланові студії вченого на сьогодні добре тематично класифіковані, над ними не одне десятиліття працюють дослідники й досягли на цій ниві помітних успіхів. Достатньо ґрунтовними здобутками на цій ниві позначені монографії та публікації в періодичних наукових виданнях і збірниках М. Тимошика, В. Качкана, А. Копилова, В. Пашенко, Л. Безобразової, В. Ляхощького, І. Кучинської, А. Недзельського, І. Преловської, З. Росінської, Е. Сохацької, З. Тіменик та багатьох інших. Проте несправедливо й зовсім нічого не сказати про досягнення вченого, хоч вони й відомі. Тому коротко: знаємо Івана Огієнка як відомого історика, мовознавця, громадського діяча, до певного часу – політика, церковного діяча, активного члена НТШ, видавця-редактора, реформатора української освіти та церкви. Власне, усе, чим він зай-

мався, годі й перерахувати. І в Україні, й поза її межами, в еміграції, він працював тільки задля своєї держави та свого народу. Його досягнення настільки значні, що, віриться, ще не одне покоління науковців знаходитиме у творчій та науковій спадщині вченого нові й нові смисли.

Власне, *предметом* обговорення у цій статті є історико-релігійна (як він її сам означив) монографія Івана Огієнка «Дохристиянські вірування українського народу» [2]. Мабуть, сучасні етнологи та фольклористи знайдуть інколи з чим не погодитися у цій його праці, що можна пояснити багатьма чинниками. Але, поза тим, й досі черпають із неї дуже цікаву наукову інформацію для своїх сьогоднішніх народознавчих досліджень. Зазначимо, що монографія була написана 1946 року в Швейцарії, в місті Лозанна, де він користувався, як сам писав, «великою й цінною бібліотекою Н.А. Рубакіна» [2, с.10]. Фактично це були вступні лекції до курсу «Історія української церкви», який він читав у Вінніпегу (Канада) як професор Богословського факультету Колегії св. Андрея. Тільки 1964 року матеріал був допрацьований, доповнений та оформлений як завершена монографія, що наступного 1965 року тут же побачила світ. Автором у Передмові також було зазначено, що це могла б бути й багатотомна праця, проте він дбав не про чисельність матеріалу, який її наповнював, а намагався «подати закінчену систему вірувань, бо така система була, мала свою ідеологію, і вона й тепер сильно впливає на нашу Віру Христову, правильніше – живе поруч із Нею як в українця, так і в усього слов'янського народу» [2, с.10].

Для того, аби належно оцінити монографію Івана Огієнка в історико-народознавчій площині, маємо окреслити отой «контекст», про який йдеться у темі й котрий якнайповніше відтворює здобутки вченого у цій царині українознавства.

Зародившись у надрах складного для України XIX століття, наша народознавча наука поступово й нерівномірно, без чіткої диференціації фольклористики та етнографії проходила шлях становлення та розвитку: спочатку як збирацько-видавнича діяльність окремих свідомих представників української інтелігенції, з часом – як аналітична порівняльно-історична наука, наближаючись до більш глибоких теоретичних досліджень у галузі фольклористики та етнографії, виходячи на етнологічний рівень. Серед основоположників українського народознавства не можна не згадати імена М. Цертелєва, Г. Квітки-Основ'яненка, М. Максимовича, А. Метлинського, П. Лукашевича, П. Куліша, М. Костомарова, С. Носа та багатьох інших.

Окремим етапом в освоєнні народних знань можна вважати другу половину XIX – початок XX століття. У цей час фольклорні записи проводять головню українські письменники, як Марко Вовчок, Опанас Маркович, Іван Франко, Леся Українка та інші. Тільки окремі з них були опубліковані в часи запису. Більшість же були опрацьовані й вийшли друком у 60-70-х роках XX століття за редакцією О. Дея. Одночасно фольклор, елементи опису побуту активно «вписуються» у твори письменників разом із своїми носіями-героями із народного середовища. Разом з тим, не можна не згадати імена П. Чубинського, Хведора Вовка та інших науковців, які здійснювали експедиційні записи, які й досі є першоджерелом для сучасних дослідників, хоч і не всі ще опубліковані та перебувають у вільному доступі. Прояви українськими вченими збирацької та видавничої активності у цій галузі спостерігаємо в кінці 20-х – на початку 30-х років XX століття, проте репресії тодішньої влади жорстко й надовго призупинили ці прагнення. Деяке поживлення у дослідженнях спостерігаємо у 60-і роки, а поступально стрімкого розвитку вони набирають, не дивлячись ні на що, уже в кінці 80-х, 90-і роки XX століття, особливо за часів незалежності. Не зважаючи на репресії та утис-

ки з боку влади серед науковців, які займалися народознавчими дослідженнями у минулому столітті, гідними працями у цей час тривко вписані імена Ф. Колесси, В. Бойка, Л. Дунавської, О. Таланчук, В. Скуратівського та багатьох інших. До цієї ж когорти відносно також народознавчі праці, написані українцями в еміграції, як С. Килимника («Український рік в історичному освітленні» [3]), О. Воропая («Звичаї нашого народу» [1]), К. Сосенка («Культурно-історична постать староукраїнських свят Різдва і Щедрого Вечера» [6]) та І. Огієнка «Дохристиянські вірування українського народу»). Можемо із впевненістю стверджувати, що саме названа праця І. Огієнка у цей час (60-ті роки ХХ століття) є найбільш комплексною стосовно зміщеного у ній тематичного матеріалу.

Стосовно видання С. Килимника «Український рік у народних звичаях в історичному освітленні» можемо коротко сказати, що вона по-своєму унікальна, вийшла у Вінніпезі 1955 року, перевидана була 1994-го. Дуже влучно та лаконічно анотацію до першого тому першої книги репринту написав автор передмови проф. В. Яременко: «Унікальна енциклопедична праця видатного дослідника української етнографії та етнології із зарубіжжя дає можливість кожному заглянути в далекі віки назад і тим самим реалізувати знаменне скоротивське «Пізнай самого себе», відчутти себе нацією, що з правіків належить до могутньої і прекрасної у своїх барвах європейської цивілізації» [9, с.2].

Що стосується досить фундаментального дослідження О. Воропая «Звичаї нашого народу», то його непроминущість, принаймні у галузі фольклорно-етнографічної науки, полягає у тому, що автор, описуючи народний календар, подає окремі аналітичні екскурси, при цьому все ж основним завданням вбачає збереження первинного матеріалу (хоч і без паспортизації польових записів), зібраного ним самим.

За роки незалежності виросла ціла когорта вчених, які працюють у цій галузі. Серед них можна назвати імена В. Івашківа, В. Сокола та Г. Сокіл, М. Дмитренка, Г. Лозко, В. Давидюка, О. Вертія, Я. Гарасима, С. Пилипчака, О. Івановської, О. Наумовської, В. Щегельського, О. Гінди, В. Галайчука, О. Галайчук та багатьох інших, які проводять фольклорно-етнологічні дослідження з точки зору сучасної методології та підходів.

І. Огієнко, вийшовши із середовища простих селян (навіть псевдоніми обирав собі із цього середовища: Дід Огій, Іван Рутька, Пошкодований та інші) вражає своєю інтелігентністю, в тому числі й у стилі свого письма. Він одночасно був і церковним діячем, й неупередженим науковцем, толерантно відносився до всіх конфесій та з повагою ставився до віри українців у дохристиянські часи. Тому слово «Віра» навіть тоді, коли говорить про язичництво як віру предків, він пише з великої літери. У Передмові до своєї монографії вчений зазначає: «Кожен християнський народ сприйняв Христову Віру по-своєму, – хоч у головному в Науці Христовій всі народи мають цю Віру більш-менш однаково, але кожен народ не конче сходиться з іншими в розумінні й виконанні буденних звичаїв християнського життя. А це тому, що кожен народ мав свою власну Віру ще й до Християнства, і звичайно міцно тримався її і далі, під час Християнства. Бож ніхто Віри своєї відразу не кидає» [2, с.5]. Далі цю думку вчений доповнює словами: «Віра народу лежить в основі його культури, і цієї культури годі нам зрозуміти без вивчення народної віри» [2, с.6]. І. Огієнко підходив до матеріалу дуже науково. Будучи церковним діячем та ревним християнином, він у кожному розділі своєї праці доводить, наскільки важливо знати витоки віри предків для розуміння сучасної культури і стану речей у галузі духовній: «Знати дохристиянські вірування українського народу дуже важливо, бо тільки знаючи їх, ми можемо

належно зрозуміти теперішню духовну культуру цього народу й правдиво оцінити силу пізнішої Християнізації серед нього» [2, с.8]. А отже, як зрозумовано далі, «знати свої дохристиянські вірування неодмінно треба, бо без них нема можливості глибше й повніше зрозуміти чисте Християнство, а також історію культури й історію літератури, заснованих на духові народу» [2, с.9].

Праця Івана Огієнка складається з тринадцяти розділів. Не претендуючи на всеохопність, про що згадується у Передмові на сторінці десятій, автор все ж намагається охарактеризувати фактично всі сторони духовного життя давнього селянина, що відображене в уявленнях про світ, віруваннях та календарних і родинних святах. Наприклад, проблеми української міфології, які у XIX столітті порушив у своїй праці «Слов'янська міфологія» ше М. Костомаров, до середини XX століття більш повно та аналітично, ніж І. Огієнко ніхто не аналізував. Цікаво, що, крім розділів, що вже розроблялися науковцями, учений додає й специфічні, такі, як «Вдача й суспільне життя наших предків», а також «Вивчення дохристиянських вірувань», де глибоко висвітлює основні джерела, літературу та подає вироблену ним методологію дослідження дохристиянських вірувань.

Особливо специфічними розділами монографії є десятій, що має назву «Двосвір'я» і тринадцятий – «Закінчення: глибока християнізація України». Власне, у них науковець показує ті перехідні етапи, трансформаційні процеси, які «проживала» українська віра й духовність із давніх часів до сучасності, поступально рухаючись від слов'янського язичництва до українського християнства. Пишучи про синкретизм вірувань як неминучий етап у прийнятті Християнства як своєї віри, він «поєднання дохристиянської віри з Вірою Новою, Християнством» він називає «двосвір'ям» і зазначає, що воно «панує й сьогодні в світі, де сильніше, а де менше, але воно таки панує у всіх народів світу» [2, с.6]. Як справжній вчений, що досконало знає народні вірування та історію Церкви, І. Огієнко справедливо й образно стверджує факт «проростання» давніх вірувань у цю «Нову Віру», визнаючи їх глибоку закоріненість у нашій культурі, а також пише про те, що мав місце й процес зворотній: «Але в істоті речі Церква таки не змогла остаточно прибити стародавніх вірувань на Свята, – вони позostалися, хоч і змінені й затемнені, і кольорово пов'язалися з християнством у різноперий букет. Чимало християнських Святих увійшли до народного стародавнього календаря, але набули собі нового зафарбування й нових сил, згідно з народними потребами. І навпаки, стародавні Свята й Святі міцно поєдналися з новими, передавши їм усі свої ознаки та сили. Усе це створило т. зв. Двосвір'я...» [2, с.268].

Окремою частиною праці науковця є звернення до теми календарної обрядовості, що він висвітлює у дев'ятому розділі своєї монографії, розуміючи значення такої праці для збереження духовності народу, бо це тисячолітня інформація, яка живе у родині й передається від батьків дітям. Учений глибоко студіює календарні свята, намагається пояснити їх походження та символіку, використовуючи для цього й широку джерельну й теоретичну базу, часто праці, які в ті часи для науковців в Україні були недоступні, а також демонструючи добре знання державних актів різних часів, які негативно вплинули на їх збереженість. Наприклад, у першому підрозділі цього розділу, що має назву «Річний ритуальний календар», вчений написав: «Згадаю ще, що року 1719-го вийшов був наказ проти вечорниць, – з наказу гетьмана Івана Скоропадського видала його Київська Консисторія». А далі журиться, що «тому від стародавнього дохристиянського культового календаря позосталося не так уже багато, і сам він обернений тільки на етнографію. Магічне значення культів та обрядів поволі все гинуло, і переходило в забаву головно молоді та дітей, як то сталося з Купайлом» [2, с.268] Можемо тільки констатувати, що до сьогодні цей процес прогресує з великою швидкістю.

Укладанням, описом та аналізом народного календаря цікавилися й інші науковці. До початку ХХ століття найбільш повним дослідженням в цьому плані була праця Якова Головацького «Поділ часу в русинів», що, вважаючись вузькорегіональною, не могла претендувати на всеохопність, але все ж стала добрим початком. Відомий вчений М. Максимович, розробляючи цю тематику, не встиг завершити свого цікавого дослідження з цієї тематики «Дні і місяці українського селянина», розробивши лише чверть року (березень, квітень, травень та окремі помітки ще по двох місяцях [4]). Відомо, що працював над цією проблематикою і Павло Чубинський, зібравши досить велику кількість матеріалів у північно-західних районах України. Проте опрацювати й систематизувати ці записи йому не вдалося через заслання.

Фрагментарні відомості регіонального характеру по календарній обрядовості знаходимо також у працях М. Сумцова, В. Шухевича, М. Маркевича, І. Франка, В. Гнатюка. Проте про систематизовані дослідження тут також говорити не доводиться.

Історія цієї галузі народознавства цікавила й інших учених. За згадками вчених, зокрема і дослідника В. Скуратівського у 20-х роках ХХ століття Всеукраїнською академією наук, зокрема членами її етнографічної комісії було розроблено проект для укладання наукового комплексного дослідження по укладанню народного календаря. Як зазначено, «вони розробили і розіслали майже в усі села детальні анкети-запитальники з найрізноманітніших сфер матеріальної і духовної культури. На їхнє прохання відгукнулося понад 15 тисяч респондентів» [5, с.11]. Відомо, що в той час майже у всі регіони було споряджено спеціальні експедиції, під час яких зібрано велику кількість польових матеріалів. Але працю по завершенню їх систематизації закінчити не вдалося через репресії, які розпочалися з приїздом на Україну Кагановича, та через антинаціональну політику радянського уряду. Втрати були дуже великі як серед науковців, так і серед дописувачів. Відповідно, планам і по написанню зазначеної праці, та й взагалі стосовно розвитку української народознавчої науки, знову не судилося стати реальністю.

Лише за часів так званої «хрущовської відлиги» у кінці 50-х-на початку 60-х років, як пише далі В. Скуратівський, «колектив Інституту мистецтвознавства, фольклору та етнографії АН України зробив першу спробу в цьому напрямку. Було підготовлено історико-етнографічну монографію «Українці», в якій побіжно використовувалися й фрагменти народної календарності» [5, с.11]. До відомостей дослідника додамо, що повна назва згаданої праці «Українці: народні вірування, повір'я, демонологія» [7]. За радянської влади в наукових дослідженнях про неї мало згадувалося, а перевидано її було у 1992 році, коли і стала доступна широкому колу читачів.

Після цього видання та зміни державного керівництва знову наукові дослідження в цьому напрямку майже не проводилися, принаймні, зовсім мало що публікувалося. Пам'ятаю, як буквально за кілька днів у 1988 році із полиць книжкових магазинів була буквально зметена «Берегиня» В. Скуратівського. Владі, мабуть, уже було не до того. І вже на початку 90-х одна за другою з'являються праці цього ж автора «Місяцелік», «Дідух», «Покуть» та інші.

Але, виявляється, працю по укладанню українського народного календаря не було перервано. Її, так само, як і національну традицію іконописання, підхопили і продовжили українці, що волею долі опинилися за кордоном. Варто, мабуть, навести слова самого В. Скуратівського про враження від першого знайомства із цими виданнями, приведені у «Місяцеліку»: «Я погрів би істиною, якби оминув мовчанкою такий факт. Рукопис «Місяцеліку» уже було підготовлено і пере-

дано до видавництва у 1990 році, як мені випала нагода побувати в Канаді. І яке було здивування, коли я побачив на власні очі книжки з цієї тематики. Маю на увазі п'ятитомну збірку Степана Килимника «Український рік у народних звичаях в історичному освітленні» та двотомник Олекси Воропая «Звичайі нашого народу». Обидва автори, перебуваючи в еміграції, підготували цікаві наукові дослідження, що так чи інак стосуються українського агрокалендаря.

Звичайно, вони також не повністю висвітлюють цю проблему, але введений в обіг численний фактичний матеріал суттєво розширює діапазон календарної обрядовості. Це ж певною мірою стосується і [...] розвідки Митрополита Іларіона «Дохристиянські вірування українського народу», що також з'явилася за кордоном» [5, с.11]. Чомусь про працю Ксенофонта Сосенка «Культурно-історична постаць староукраїнських свят Різдва і Щедрого Вечера» В. Скуратівський не згадує. Очевидно, чи не був знайомий із нею ще на той час, чи вважав неповною, оскільки автором аналізувалися лише різдвяно-новорічні свята, до того ж, більше з погляду символіки, ніж просто календаризації чи опису обряду. А між тим, посеред інших досліджень праця К. Сосенка вийшла хронологічно найраніше – 1928 року, накладом автора у Львові. Власне, тому не можемо її вважати діаспорною (хоч науковець два роки, 1878-1879-й, провів у Польщі, в Кракові). Але потрібно зважати на факт, що у час видання книги Західна Україна ще не була приєднана до Центральної, що відбулося у 1939 році, й ні до цієї події, ні після неї український читач її не побачив на полицях книгарень та бібліотек, аж поки вона не була перевидана у Києві уже в 1994 році. Детальніше значення цієї праці та досліджень С. Килимника й О. Воропая щодо опису українського народного календаря з біографічними екскурсами проаналізовано у моїй окремій статті [8]. Зазначимо тільки, що у згаданому дослідженні автор не лише аналізує, порівнює, намагається розкрити глибинний зміст зимових свят, акцентує на унікальності українських колядок та щедрівок, але й крізь призму цих свят, обрядових фольклорних текстів намагається показати культурно-історичні основи життя і світогляду українців, а проблему автохтонності нашого народу він вирішує за допомогою трактування його космогонічних уявлень.

Враховуючи час виходу «Місяцеліку» (початок 90-х), В. Скуратівський зазначає: «Аналізуючи сучасний стан науки, мусимо визнати, – вона в зародковому стані. Нинішні етнографічні потенції на Україні не викликають оптимізму, оскільки на сьогодні практично нема національної школи, майже повністю втрачено спадкоємність і подвизництво, відсутня методологія досліджень, теоретичні критерії культури» [5, с.12].

Проте можна стверджувати, що за останні два десятиліття у незалежній Україні ситуація дещо змінилася. Зазначена тематика не оминається увагою науковців, вироблена й певна методологія, і напрямки дослідження, що стосуються саме календарної обрядовості і фольклору. Зокрема, такі роботи виконувалися під керівництвом проф. Л. Дунаєвської (скажімо, як захищена кандидатська дисертація Л. Сорочук «Система поетичного моделювання світу в календарно-обрядовій поезії»), проф. В. Давидюка, який і керує такими роботами, й сам має дослідження, дотичні до цієї тематики, О. Галайчук та багатьох інших. Сьогодні можемо стверджувати, що в контексті праць згаданих вище науковців, від початку XIX століття й до сучасності, дослідження І. Огієнка «Дохристиянські вірування українського народу», що, до того ж, вийшло в еміграції, не загубилося і не змаліло, попри всю свою багатоаспектність, а подоколи й дискусійність. Воно до сьогодні не лише не втратило свого значення, але залишається в переліку базових джерел для теоретичних розвідок у цій галузі.

Список використаних джерел:

1. Воропай О. Звичаї нашого народу. Етнографічний нарис. Київ : Оберіг, 1991. Т. I. 456 с.; Т. II. 448 с. (Перевидання 1958 року).
2. Лларіон Митрополит. Дохристиянські вірування українського народу : історично релігійна монографія. Київ : АТ «Обереги», 1991. 424 с. (Репринт за виданням 1965 року, м. Вінніпег).
3. Килимник С. Український рік у народних звичаях в історичному освітленні. Київ : Обереги, 1994. Кн. I. 400 с.; Кн. II. 528 с.
4. Максимович М. Дни и мѣсяцы украинского селянина. *Вибрані твори з історії Київської Русі, Києва і України*. Київ : Вища школа, 2004. Ч. IV. С. 402-453.
5. Скуратівський В. Слово про календи. *Місяцелік. Український народний календар*. Київ : Мистецтво, 1993. С. 7-12.
6. Сосенко К. Культурно-історична постать староукраїнських свят Різдва і Щедрого Вечера. Київ : Сінто, 1994. 344 с.
7. Українці: народні вірування, повір'я, демонологія / упоряд., примітки та біографічні нариси А.П. Пономарьова, Т.В. Косміної, О.О. Боряк. К.: Либідь, 1992. 640 с.
8. Янковська Ж. О. Специфіка українських народознавчих досліджень по розробці народного календаря представниками діаспори у ХХ столітті К. Сосенко, С. Килимник, О. Воропай. *Українознавчий альманах*. Київ : КДУ, 2011. Вип. 5. С. 247-251.
9. Яременко В. Анотація до перевидання 1994 р. Кн. I. *Проф. Степан Килимник. Український рік у народних звичаях в історичному освітленні*. Київ : Обереги, 1994. 400 с.

The article, devoted to 100th anniversary of Kamianets-Podilskyi Ivan Ohiienko National University, whose founder and the first rector was a famous Ukrainian scholar and encyclopedist Ivan Ohiienko, is an attempt to outline the significance of his historical-religious monograph «Pre-Christian Beliefs of the Ukrainian People» in the context of development of ethnology.

We can consider that Ivan Ohiienko really is a scientist-encyclopedist in the field of humanitarian. He devoted all his long, difficult and spiritually rich life to the development of the Ukrainian state, science, and the church. Despite on the relative learning and good classification of the scholar's works, it is worth noting that they have violated so many and such pressing problems that are up to date and will remain so always. Their problem is transformed in time, systems and space, with emphasis on everyday issues of our time. Actually, everything that he was engaged impossible to recount. Both in Ukraine and abroad, in emigration, he worked only for the sake of his state and his people. His achievements are so significant that we believe that more than one generation of scholars will find new and new meanings in the scientific of the scientific.

Actually, the subject of discussion in this article is the historical-religious (as he himself stated) monograph of Ivan Ohiienko «The pre-Christian beliefs of the Ukrainian People». In order to properly evaluate this research of Ivan Ohiienko in the historical-ethnographic plane, we must highlight the «context» mentioned in the topic and which the best describes the achievements of the scientist in Ukrainian studies.

The above-mentioned work is a distinguished phenomenon in research therefore even modern scholars tap into its informative knowledge for their folklore, religious and ethnographic studies. Without doubt the mentioned monograph by I. Ohiienko is the most complete work of the period (1960s) regarding the contained material, even in comparison to O. Voropai, K. Sosenko, S. Kylymnyk etc.

Key words: I. Ohiienko, historical-religious monograph «Pre-Christian Beliefs of the Ukrainian People», ethnography, significance of the work.

Отримано: 08.09.2018 р.

ЛІТЕРАТУРА ПОДІЛЛЯ У КОНТЕКСТІ СВІТОВОЇ КЛАСИКИ

УДК 821.161.2-342(477.43)

DOI: 10.32626/2309-7086.2018-15-2.261-266

Т. О. Джурбій

Кам'янець-Подільський національний університет імені Івана Огієнка

БАЙКАРСЬКІ ТРАДИЦІЇ ПОДІЛЛЯ: ТИПОЛОГІЧНІ ОСОБЛИВОСТІ

У статті простежено еволюцію байки на Поділлі: починаючи від «нової» української літератури до сучасного літературного процесу. Досліджено основні етапи розвитку вище окресленого жанру, охарактеризовано творчість провідних подільських письменників-байкарів.

Ключові слова: Поділля, байка, еволюція, українська література, традиція.

Байка належить до найдавніших видів ліро-епічної творчості. Досить часо серед розмаїття компаративістичних студій цей жанр інтерпретується як традиційний. Роль дрібних оповідних жанрів у культурному житті України з давнього часу і в перспективі розвитку української літератури була дуже істотною.

Жанр байки став об'єктом уваги багатьох учених (Л. Виготський, Л. Віндт, М. Гаспаров, В. Жуковський, Г.-Є. Лессінг, О. Потєбня, В. Федоров Б. Деркач, В. Косяченко, В. Крекотень, П. Хропко, Л. Безобразова та ін.), праці яких заклали основи літературознавчого студіювання байкарства. Однак у сучасному літературознавстві немає системного та комплексного дослідження байки локального характеру; зокрема, до прикладу, на часі відсутні цілісні дослідження байкарської спадщини Поділля. Зустрічаємо епізодичні згадки та номінальні факти про подільське байкарство у працях М. Логвиненка, П. Сліпчука, І. Зуба, В. Мацька, В. Горбатюка, В. Прокопчука у контексті досліджень історії розвитку літературного процесу на території Поділля. Найоб'ємнішими та найчисельнішими на сучасному етапі є студії творчого доробку «патріарха» подільської байки – М. Годованця.

Зародження та формування вище окресленого літературного жанру на Поділлі припадає на ХІХ ст. і пов'язане з ім'ям Л. Глібова. У Чорному Острові, що на Хмельниччині, протягом декількох років жив фундатор української класичної байки. Тут він написав байки «Билина», «Вівчар», «Лящі», «Шпак», «Щука». З його ім'ям пов'язане остаточне утвердження в українському письменстві жанру реалістичної байки. І. Франко назвав Л. Глібова «найкращим українським байкописом», а його байки вважав «головним титулом заслуги цього талановитого поета» [2, с.56].

Сучасник Глібова – Степан Руданський (уродженець Поділля – с. Хомутинці, що на Вінниччині) написав 1856 року цикл творів під назвою – «Байки світові в людських оповідках», де епічні цикли фігурують переважно під назвою «байки». Хоча за жанрово-стильовими особливостями ці твори не відповідають цілком внутрішній сутності байки; та це була спроба автора стилізувати подільські народні перекази, паремії під дидактично-алегоричний жанр. Також автор формує збірку «Байки світові в співах», де опираючись на новаторський жанр співомовок, інтерпретує сюжети світової літератури, біблійні сюжети через призму алегоричного відображення дійсності. Віршовані твори всіх жанрів Руданський називав співомовками, вкладаючи в цей новотвір родове означення поезії.

Це розуміли Олена Пчілка, М. Комаров і А. Кримський, який писав, до речі: «Під терміном «співомовки» поет розумів не що, як просто «вірші» – чи «пісня», чи «байка», чи «приказка», чи «поема» – все то було в нього «співомовка» [3]. Франко тонко розбирався в питаннях поетики. Через недостатню обізнаність з матеріалом він звужив значення терміна «співомовка», надавши йому видового, а не родового значення. Правда, у 1961 році один із дослідників творчості Руданського П. Довгалюк зі всією рішучістю поставив питання про повернення термінові «співомовка» первісного значення. Він вважає «зовсім не науковим» «прив'язувати цей неологізм лише до сатиричних і гумористичних віршів».

«Адже ж і в семантиці цього слова нема нічого, що нагадувало б про сміх. Сам Руданський назвав свої гуморески приказками. А що пізніше назва «співомовки» прищепилася лише до гумористично-сатиричних творів Руданського, то це сталося не з його авторської волі, бо й лірику, і балади, і байки, і всі свої поезії він називав співомовками» [3].

З П. Довгалюком не можна не погодитись. Це підтверджується, врешті, рукописними збірками поета. У першій книзі «Співомовок козака Вінка Руданського», де «Вінок» означає «Степан», якраз і немає жодної з гуморесок, а назва «співомовки» залишається.

Байки-приказки Руданського – це здебільшого мініатюри. Коли ж розглядати в цілому, то вони складають цікаву панораму народного життя України XVIII і першої половини XIX ст.

Всі свої байки-приказки Руданський розподіляв на три групи: А. Приказки «На чужих», Б. Приказки «На своїх» і В. Приказки «На себе самих». Особливо багата гумором, народною мудрістю група В. Об'єктом гумористичного зображення тут стає український селянин, його побут, звичаї, риси національного характеру.

Цьому жанру Руданського властива ретельна художня спостережливість, відтворення динаміки ситуації, увага до різних характеротипів; має місце і авторське суб'єктивне ставлення до реальної дійсності.

У спадщині митця є декілька віршованих обробок народних казок про тварин, який він називає байками («Лев і Пролев», «Ворона і Лис», «Старий Вовк», «Вовк, Собака і Кіт»).

Інтенсивний етап розвитку байки на Поділлі (та, власне, й становлення оригінальної подільської байки) починається у XX ст. Дуже слушно з цього приводу висловився Сергій Воскресенко у своїй поетичній мініатюрі: «... Є молодці в нас й молодіці, / Але не кожен з них в цім ділі молодець: / Хоча живуть вони у Києві, в столиці, / Столиця ж байки на Україні – Кам'янець» [5, с. 14], окресливши цим самим стан розвитку байки в Україні, й на Поділлі зокрема. Виходячи з пошуків нових форм і розвитку традицій, що відбувалися на той час в усіх видах мистецтва, байка як жанр, нових оригінальних рис набуває у творчості М. Годованця, який став патріархом української байки, відтак, Поділля стало столицею української байки.

М. Годованець підносить байку на дещо вищий мистецький рівень. Вона стає «предметнішою», гострішою, «поетичнішою». На мовно-фразеологічному, зображальному рівнях його байка близька до докладно-оповідної байки Л. Глібова. У ній так само звучать дотепний народний жарт, прислів'я, приказка, окреслюється типовий, прикметний характер.

Байкар на першому етапі своєї творчості прагне органічно поєднати випробувані байкарські традиції (Крилова, Глібова) з новаторськими пошуками доби. Поряд із публіцистичними різновидами байки (фейлетонами, памфлетами), що нерідко виконували функції злободенної агітації, він дає також байки «класичного стилю» [1, с.5]. Серед них такі, як «Свиня», «Кручений Панич і Лозина», «Героним», «Віл», «Образливий Максим». Тематичні обрії, проблематика – загалом типові для тодішньої гумористики. У творах написаних у 20-30 рр., помітний інтерес байкаря до людської особистості, її душевної краси, до високої моралі. Здійснивши вдалий експеримент із засвоєнням Езопової байки, Годованець продовжив працю над його спадщиною і з часом видав книжку «Ріка мудрості. Байки за Езопом». У ранніх байках відчувається вплив народнопоетичних традицій та реалізму. Свою першу збірку автор назвав «Незможний Клим», яка була супроводжувана підзаголовком «Байкопоема», що було абсолютно новаторським для цього жанру. Це оригінальні твори, об'єднані спільними дійовими особами, без традиційних, характерних для цього жанру ознак – алегоричності, символічних персонажів та моралізаторських алегорій. Та така синкретична форма «не прижилася» в українській літературі. Часто письменник переходить від лірики до гострої сатири.

Другий період літературної діяльності (1954-1974 рр.) Микити Годованця був досить плідним і результативним. Байкар дуже багато і наполегливо працював, майже цілодобово виношував майбутні художні образи, ідеї. Протягом цього двадцятиліття М. Годованець створив 1400 творів, понад 300 з яких мають оригінальний характер. Популярними жанровими різновидами байки цього періоду були байка-памфлет, байка-приповідка, байка-жарт філософського, громадянського, морально-етичного та соціально-побутового змісту. Відточена рима, різностопність вірша, вдалі метафори, реалістичність фабули й образів – все це робить байку художньо виразною. Жива народна мова, різнобарвна образна палітра, влучні афоризми та прислів'я, динамічність сюжету, глибоке відчуття і показ українського колориту, гострий сарказм та дотепний гумор – найхарактерніші риси творчості байкаря. На даному етапі життя Годованець видав друком наступні збірки «Талановита Тріска», «Ріка мудрості», «Байки» (в трьох томах).

Автор значно збагатив українську подільську байку перекладами і переспівами сюжетів зарубіжних байкарів, представників даного жанру від античності до сучасності, починаючи від Езопа до Ігнація Крasicького. До унікального однотомника «Байки зарубіжних авторів у перекладах і переспівах Микити Годованця» ввійшли добірки з античної поезії (Езоп, Плутарх, Арістофан, Федр), з італійської (Леонардо да Вінчі), французької (Лафонтен, Флоріан, Лашамбоді), іспанської (Гріартте), німецької (Лессінг), польської мов (Крasicький).

Це нова грань поетичного пошуку М. Годованця – творче переосмислення багатой спадщини майже усіх видатних європейських байкарів. Творчо використовувши класичні сюжети, автор наповнив свої байки новим змістом, новими ідеями й мораллю. Він не просто заримовує класичні твори, а творить власну традицію, перегукуючись з першоджерелом. У цій творчій манері, у такому ставленні до класичної спадщини – глибока повага байкаря до безцінних здобутків світової літератури, показник його високої байкарської культури.

Свою життєву позицію поет окреслив у вірші, що має символічну назву – «Байкар»:

Друг зрадив? Горє б'є?
Не плач, У тебе є читач.
Покривдив критик дуже?
Забудеться, мій друже,
Погасне з часом кривди жар...
До негіді утратив осоружність?
Втекла відвага, віра, мужність?
Уже ти не байкар! [5, с.59].

Письменник плідно працює і як літературознавець, активно виступає зі статтями з питань сатири і жанрових особливостей байки. Микита Годованець у своїй праці «Слово про байку» один із перших, хто розкрив процес байкотворення «зсередини» [4, с.8]. У цій праці він коротко подає історію походження і розвитку байки (від Античності до часу, сучасного автору), її роль у сучасній літературі, зокрема українській. Основну увагу приділяє конкретним проблемам байкотворення: що і як повинен прагнути писати байкар, як набувати необхідних знань і майстерності. Мова у книзі йде про сміх і лірику байки, її тематику; про художню майстерність; про дієслово в байці; про її кінцівку та мораль. Засуджує письменник сліпе бездумне наслідування у творах на запозичені сюжети. Він закликає до пошуку активного, творчого, успіх якого нерідко полягає й у запереченні знахідок попередників.

Об'єкти своєї сатири Микита Годованець викривав добірим дотепним словом, у якому поєднувалися традиції народної сміхової культури та яскраві художні мовленнєві засоби.

Найпопулярніші збірки автора: «Незможний Клим» (1927), «Байки» (1957), «Осел на хаті» (1958), «Байки» (1960), «Ріка Мудрості. Байки за Езопом» (1964), «Веселий педант» (1965), «Байки зарубіжних байкарів у переспівах та перекладах М. Годованця» (1973).

У Кам'янці-Подільському народився ще один поет-байкар – Штефан Хмельницький. Він був близько знайомий із М. Годованцем, Іваном Сварником, літературознавцем Юхимом Альперіним, листувався з ними. Та, на жаль, для української літератури його творчість була втраченою. Через суспільно-історичні обставини у юному віці Ш. Хмельницький виїхав до Польщі й почав писати польською мовою, а його байки український читач може читати лише у перекладах. Українською мовою твори Хмельницького переклав Микита Годованець і включив їх до збірки «Байки і фразки» (Львів, 1973).

У ХХ-ХХІ ст. на Поділлі байкарські традиції продовжують І. Сварник, М. Тишук, В. Кравчук, Р. Боллох, А. Гарматюк, В. Нечитайло та ін. Кожне із цих поколінь, спираючись на традицію давно усталеної форми, привносить до неї елементи своїх індивідуально-естетичних уподобань. Школа М.П. Годованця – це уміння працювати над сюжетом, розвивати фабулу, відточувати афористичну кінцівку твору.

Василь Кравчук – лауреат премії імені М.П. Годованця, Степана Руданського. Особливістю стилю В. Кравчука була увага та повага до традицій, культури народу. Найвідоміші збірки – «Синьощвіт Горині», «Пам'ять коренів роду», «Гайок байок».

1962 року дебютував першою збіркою байок «На чисту воду» Іван Сварник. Його байки вирізнялися дотепністю, гостротою, сміливим викриттям людських та суспільних вад. Багато уваги у своїх творах письменник приділяв актуальним проблемам свого часу: екології, соціальної несправедливості, людських взаємин тощо. Байки Сварника увиразнені колоритними авторськими афоризмами. Відомі його збірки – «Персональний барліг», «Байки», «Заяча наука», «Співчутливий осел». Твори Сварника перекладалися російською, білоруською, польською, вірменською, болгарською, угорською мовами.

Байкарські традиції С. Руданського, Л. Глібова, М. Годованця на Поділлі продовжував А. Гарматюк. Свого часу письменник був удостоєний премій імені М. Годованця (за збірку «Веселі паралелі») та імені С. Руданського (за збірки «Дотепні думки житимуть віки» та «Гумор різних народів»). Твори Гарматюка ввійшли до антологій «Українська байка», «Українська співомовка» та перекладалися багатьма іноземними мовами. Особливістю його байки є утвердження націстворчих принципів, домінуюча роль рідної мови.

Оригінальною є байка ще одного подільського письменника-байкаря Р. Болюха. Лауреат премії імені Микити Годованця синкретизує традиційні форми байки з об'єктивним відтворенням реальної дійсності. У своїх творах порушує актуальні злободенні питання. Окремою темою його байки, яку часто порушував у творах, була проблема освіти та ролі вчителя в освітньому процесі («Карась»). Найпопулярніші збірки – «Персональні ляпасаи», «Одсвіти», «Жертовний вогонь».

Подільський письменник Микола Тищук, переїхавши до Кам'янець-Подільського, мав честь особисто спілкуватися з майстром вищекресленого жанру. Схвально відгукнувся Годованець про першу збірку байок М. Тищука «Цап із каблучкою». Друга збірка «Страви і приправи» продовжує розвивати ідеї автора. У передмові до цієї збірки Іван Сварник писав: «Якби не постійна увага, заохочення і систематична допомога видатного майстра сатири Микити Павловича Годованця, то хто зна, чи Микола Федорович (прим. авт. Тищук) займався б складним байкарським ремеслом. Школа М.П. Годованця – це, насамперед, вміння працювати над сюжетом, розвивати фабулу, відчувати афористичну кінцівку твору. І учень добре засвоїв науку свого вчителя». Дійсно, мораль творів Тищука диктована життям, що робить їх завжди актуальними та позачасовими. Часто використовувані традиційні теми та сюжети мають нове, онаціональнене та осучаснене трактування. Мова байки барвиста, дотепна; автор вміло використовує різноманітні художньо-стилістичні прийоми.

Сучасний поет-гуморист, байкар Віталій Нечитайло творчо розвиває традиції М. Годованця. У 1993 році письменник був удостоєний премії імені М. Годованця. Байки В. Нечитайла різноманітні за своєю тематикою («Залітний чиж», «Шовкові віжки», «Зимовий покіс»), автор різнобічно висвітлює у цих творах онтологічні проблеми людства. Засобами гумору і сатири автор викриває ніці моральні якості людей; моралізаторські сентенції, властиві цьому жанру, письменник часто синкретизує у сюжет байки.

Байкарська творчість продовжувачів традицій, учнів Годованця, менш відомих письменників-байкарів відіграє досить важливу роль у літературному процесі. У кращих зразках вона розвивалася під впливом народної творчості, досягнень світового байкарства, передової сатиричної літератури. Подільські байкарі, творчо використовуючи великий досвід своїх попередників, художньо узагальнювали життєву мудрість народу, наснажували свої твори виразним злободенним змістом, спрямовували їх на викриття потворних явищ тогочасної дійсності.

Список використаних джерел:

1. Альперін Ю.Й. Микита Годованець. Літературний портрет. Київ : Дніпро, 1973.
2. Бондар М. Леонід Глібов: негативи, позитиви, маски. *Слово і час*. 1997. №1.
3. Гаєвська Н.М. Поетика співомовок С. Руданського. *Вісн. Київ. нац. ун-ту ім. Т. Шевченка*. 1997. Вип. 5. С. 21-24.
4. Годованець М.П. Слово про байку. Роздуми у творчій лабораторії. Вінниця : Континент – Прим, 2003.
5. Літературна Хмельниччина ХХ століття : хрестоматія. Хмельницький, 2005. 608 с.

The article deals with the development of the fable in Podillya: from ancient Ukrainian literature to the modern literary process. The main stages of development of the above-mentioned genre are investigated, creativity of leading Podillya writers-fablers is described.

Fable belongs to the most ancient types of lyric and epic creativity. Quite often among the variety of comparative studies this genre is interpreted as traditional. The role of small narrative genres in the cultural life of Ukraine from a long time ago and in the prospect of the development of Ukrainian literature was very significant.

The genre of fables has become the object of attention of many scholars, whose works laid the foundations for literary study of falsehood. However, in modern literary studies, there is no systematic and comprehensive study of local character fables; for example, does not have a holistic study of the bay heritage of Podillya. We encounter episodic mentions and nominal facts about Podillya falsehood in the writings of M. Logvinenko, P. Slipchuk, I. Zub, V. Matsko, V. Gorbatyuk, V. Prokopchuk in the context of research on the history of the development of the literary process in Podillya. The most voluminous and most numerous at the present stage are studios of the creative work of the founder of the Podillya fable – M. Godovnets.

The bay creativity of the famous Podillya writers-fablers plays a very important role in the literary process. In the best samples, it developed under the influence of folk art, the achievements of world bias, advanced satirical literature. Fablers of Podillya, creatively using the great experience of their predecessors, artistically generalized the wisdom of the people, inspired their works with a distinctly topical content, directed them to expose the ugly phenomena of the time.

Key words: Podillya, fable, evolution, Ukrainian literature, tradition.

Отримано: 05.09.2018 р.

УДК 811.161.2:373.5.017.4:172.15

DOI: 10.32626/2309-7086.2018-15-2.266-272

О. О. Добринчук

Кам'янець-Подільський національний університет імені Івана Огієнка

МОВА ЯК ЗАСІБ ПАТРІОТИЧНОГО ВИХОВАННЯ (на матеріалі казки подільського письменника Миколи Магери «Казка про хоробрих з найхоробріших»)

У статті розглядається питання патріотичного виховання школярів за допомогою казки подільського дитячого письменника Миколи Магери «Казка про Хоробрих з Найхоробріших». Проводиться аналіз жанру казки як найоптимальнішого для формування патріотичної особистості. Доведено, що авторська казка Миколи Магери структурно нагадує народну казку, що робить її ближчою та зрозумілішою для дітей. Основна увага приділяється лінгвістичному аналізу твору. У даному дослідженні засобами авторської мови розкривається зміст казки. Результати даного лінгвістичного аналізу у подальшому втілюється у методичних рекомендаціях щодо роботи над твором на уроках у загальноосвітніх школах. Доведено, що мова письменника може бути гарним засобом не лише патріотичного виховання, але й слугуватиме для розвитку та збагачення усного мовлення школярів.

Ключові слова: казка, патріотичне виховання, патріотична особистість, мова, епітет, порівняння, Микола Магера.

Початок XXI століття знаменується великою кількістю трагічних подій як у всьому світі, так і в Україні зокрема. Останні роки своєї незалежності даються нашій державі надзвичайно важко. Ми знаходимося на такому етапі розвитку, коли

важливо зберегти віру у свій народ, надію на краще мирне майбутнє. Щоб виконати успішно ці завдання потрібен вагомий духовний поштовх, потрібна любов до своєї Батьківщини. Ця любов не з'являється сама, її потрібно розвивати і плекати.

Наразі слово «патріотизм» та його похідні зустрічаються все частіше не лише у ЗМІ, але й серед молоді та дітей. Все більше уваги приділяється педагогами патріотичному вихованню молодого покоління. Відомий педагог В.О. Сухомлинський був переконаний, що казка є благодатним джерелом виховання любові до Батьківщини, яке нічим не можна замінити. А патріотична ідея уже закладена у глибині її змісту [7]. Як справедливо зауважує С.В. Світельська-Дірко: «Зміст казки, почутий і пережитий школярем у дитинстві, часто стає життєвим орієнтиром упродовж усього його життя» [6, с.60].

Мова як елемент патріотичного виховання наразі заслуговує особливої уваги. Сучасні діти та молодь все більше вживають у своїй мові запозичених слів, неологізмів іншомовного походження, русифікованих елементів, англіцизмів, тощо, подекуди забуваючи про красу рідної мови. Казка подільського письменника Миколи Магери здатна не лише збагатити кругозір школярів, розповісти про основні засади патріотизму засобами мови, але й на яскравих прикладах збагатити їх словниковий запас, розвинути їх усне мовлення. У руслі останніх історичних подій, які відбуваються у нашій країні казка Миколи Магери «Казка про Хоробрих з Найхоробріших» стає все більш актуальною та заслуговує на подальше вивчення.

Питанням патріотичного та морального виховання засобами казки присвячені праці вітчизняних та закордонних науковців, зокрема В.О. Сухомлинського, М. Машовець, Л.Б. Фесюкової, С.В. Світельської-Дірко, С.О. Литвененко та інших. Творчість подільського письменника Миколи Магери досліджується у працях В.С. Прокопчука, Г.О. Ткачук. Методичні рекомендації щодо роботи із твором Миколи Магери «Казка про Хоробрих з Найхоробріших» подаються у працях В. Волошиної та Г.О. Ткачук.

Метою роботи є літературний та лінгвістичний аналіз казки подільського письменника Миколи Магери «Казка про Хоробрих з Найхоробріших» як засобу патріотичного виховання школярів. Мета передбачає виконання наступних **завдань**:

- розглянути жанр казки як одного з найефективніших засобів формування патріотичної особистості;
- проаналізувати мовні засоби у казці Миколи Магери «Казка про Хоробрих з Найхоробріших» та їх роль у патріотичному вихованні школярів;
- запропонувати власні методичні рекомендації щодо роботи із казкою на тлі лінгвістичного аналізу твору.

Говорячи про патріотичне виховання, вихователі, вчителі та викладачі приділяють увагу багатьом питанням в залежності від віку вихованців. Так, наприклад, дошкільнят знайомлять із природою рідного краю, побутом народу, традиціями та обрядами, тощо. Молодшим школярам розповідають про символи держави та нації. В учнів середньої школи формують доброзичливе, толерантне ставлення до культури інших народів, повагу до людей різних національностей, що живуть в Україні, тощо. Проте, на нашу думку, незалежно від віку вихованців, однією із найперших засад формування патріотичної особистості має бути любов та повага до рідної мови. Неможливо виховати патріотичну особистість, розповідаючи їй про її рідний край не її рідною мовою. Тому, на нашу думку, у роботі педагогів над патріотичним вихованням варто більше уваги приділяти саме рідній мові, її багатству, красі, мелодійності. У такому нелегкому завданні стане у пригоді такий літературний жанр як казка.

Саме казка «дає перші уявлення про світ та патріотизм, про естетичні й моральні засади побудови суспільства» [2]. Як справедливо зауважує Г.О. Ткачук: «Казка як жанр дає більшу можливість достукатись до юних сердець, є доступнішою для читачів, адже посіяне ще змалку зерно пізніше розростеться буйним колоссям» [8, с.311]. Казка – це не лише знаряддя для виховання особистості, це, насамперед, цікаві захоплюючі пригоди героїв, це боротьба добра зі злом, це завжди щасливий кінець та утопія. Зрозуміло, що усі діти люблять казки. Завдання педагога – розкрити глибинний зміст казки так, щоб вона була не лише розважальним компонентом у житті дитини, але й виховним.

У роботі ми пропонуємо розглянути казку подільського письменника Миколи Магери «Казка про Хоробрих з Найхоробріших» як засіб формування патріотичної особистості через любов до рідної мови як найважливішого компонента розвитку патріотизму. Твір написаний ще у 1942 році і своїм вістрям спрямований проти німецько-фашистських окупантів. Проте наразі він стає все більш актуальним і вартим уваги. Це літературна зброя проти всіх тих, хто намагається зрусіфікувати український народ.

Миколу Никаноровича Магеру часто називають майстром дитячої казки. Усі його дитячі твори несуть велике виховне навантаження. Казки Миколи Магери є неоцінним засобом морального виховання школярів. Їхній зміст – це джерело людяності, добра, справедливості, любові та поваги до людей, чуйності, милосердя, бережливого ставлення до рідної мови [4].

Казка М. Магери «Казка про Хоробрих з Найхоробріших» повністю відповідає вимогам маленьких читачів: тут і сильний та мужній головний герой, який бореться зі злом; тут і пригоди, і чари, і зрада та любов до рідної землі. Авторська казка подільського письменника структурно відповідає народній казці: сюжет суворо послідовний, лінійний, розвивається навколо головного героя, перемога якого обов'язкова; персонажі казки контрастно розподіляються по полюсах добра і зла; герої казки, внутрішньо статичні образи – типи, повністю залежать від своєї сюжетної ролі, розкриваються в дії [2]. Письменник використовує якомога більше фольклорних мотивів, щоб більше наблизити свій твір до народної казки. Наприклад, типовими є: казковий початок («Діялося те у сиву давнину»), трикратні повтори подій (тричі запитує Сивобородий Світозара, чи зважить останній на голос народу, тричі клянесться герой, тощо), словосполучення, які характерні для жанру казки («за прадавніми лісами, за високими горами», «не так те робилося, як гадалося», «чорна зрада», тощо), а також означення, що стоять після означуваного слова («народ волелюбний», «жінки їхні вірні», «ліс дрімучий», «гори високі», тощо).

Твір М. Магери відображає історичні та природні умови життя українського народу. Хоча автор і не називає країни, у якій відбуваються події, читачам стає зрозумілим, що це їх рідний край. Автор детально описує землю, у якій вгадується степова частина України: «На величезному степовому просторі, де спокійно котили свої води аж до синього моря широкі і глибокі річки, за прадавніми лісами, за високими горами жив народ волелюбний» [3, с.3]. У своїй казці Магера не забуває згадати і про козацькі символи, такі як «отаманська булава» та «червоний пояс козака», що має підштовхнути школярів до висновку, що герої казки – то хоробрі козаки. А такий добре відомий усім українцям «шматок житнього хліба із салом» повністю переконує у тому, що мова у казці іде саме про Україну. Школярам доцільно буде дати наступне завдання: Знайдіть у казці підказки про те, що події у ній розгортаються в Україні. Поясніть свій вибір.

Проте можна сказати, що такий сюжетний тип є інтернаціональним. Центральним мотивом казки є бій за волю народу, за рідну землю та рідну

мову. У цій казці автор майстерно зобразив основу духовного життя народу – тему національної мови. Твір «Казка про Хоробрих з Найхоробріших» особливий, адже не так вже й багато написано казок, у центрі яких є боротьба за мову, як за «найміцнішу основу духовного розвитку народу» [5].

На нашу думку, якщо однією з тем твору є тема шанобливого ставлення до рідної мови, повага до неї, то на уроках у школі (5 клас), коли вивчається казка Миколи Магери «Казка про Хоробрих з Найхоробріших» потрібно також приділяти увагу мові письменника, його мовностилістичним засобам. Таким чином педагоги на прикладі мови самого автора зможуть продемонструвати красу та багатство української мови та розкрити ідею твору.

Звісно, що такі плани роботи, які пропонують Г.О. Ткачук [9] та Н. Волошина [1] при роботі над казкою не є зайвими, а навпаки, дієвим та методично вдалим. Проте ми пропонуємо інший ракурс роботи над казкою, який ґрунтується на аналізі лінгвістичних засобів мови письменника з метою виховання патріотичної особистості.

Так, цікавим та виправданим є авторський підхід до вибору імен головних персонажів казки. Магера обирає імена, які прямо характеризують героїв та яскраво розкривають характери дійових осіб: Сивобородий – той, що має сиву бороду, отже мудрий; Нелюд – не гідний імені людини, жорстока людина (синоніми – недолудок, недолуд, кат), Світозар – озорений світлом, Зореносець – той, що зорі несе, Попихач – людина, яка беззастережно виконує будь-які розпорядження. Ці імена радше нагадують прізвиська, що було характерним для періоду козацтва. Дітей можна запитати, як вони розуміють значення цих імен, від яких слів вони походять.

Дуже колоритною та багатогою на епітети є казка Миколи Магери. Численні повтори епітетів підсилюють емоційне навантаження і закарбовують у пам'яті школярів важливі основоположні патріотичні поняття. Так, наприклад, епітет «волелюбний», який автор використовує поряд зі словом «народ», повторюється у казці більше 30 разів. Цієї кількості достатньо, щоб вихованці добре усвідомили, що їх народ любить волю та прагне бути вільним.

Яскравими є епітети, які Магера використовує для опису зовнішності та вчинків героїв та антигероїв своєї казки. Ці епітети є виразно протилежні. Адже для казки характерне чітке розмежування добра та зла, те саме стосується і мовленнєвих засобів. Про героїв автор пише: «хоробрі», «відважні», «найхоробріші», «найвідважніші». Так описує він зрадника Попихача: «схилив сухеньку голову..., зиркнув маленькими чорними очимами з-під кошлатих рудих брів...» [3, с.12]. А ось так описує Зореносця: «...чорні брови у хлопця зійшлися..., карі очі вогнем запалали...» [3, с.17]. Пропонуємо поставити школярам наступні запитання: Чому у Попихача «очиці», а у Зореносця «очі»? А які брови приємніші «кошлаті руді» чи «чорні»?

Ворогів Магера описує не так детально, ключовим словом для них є «нелюд», як і власне ім'я царя-загарбника, так і все, що його стосується: «нелюдова музика», «нелюдові пісні», «нелюдова мова». Дітей варто запитати про значення цього прикметника, як вони розуміють його у контексті казки. Сам же Нелюд отримує такі характеристики «зрадливий», «підступний», «грізно всміхався». Учні самі повинні виокремити подібні характеристики.

Зрадником письменник приділяє найбільше літературно-мовної уваги. Він красномовно описує їх рухи, мову, поведінку: «Оглянувся Попихач злодійкувато, крадькома стрельнув очима... Підповз рачки... почав белькотіти... лизати підлогу» [3, с.12]. У дітей можна поцікавитися, що вони думають про таку людину, яка так себе поводить. Також можна запропонувати школярам пі-

дібрати слова нейтральної лексики для цих словосполучень: стрельнув очима – *подивися*; підповз рачки – *підійшов* і т.д., або навпаки, слова та словосполучення, які підходили б для опису позитивного героя. Наприклад: стрельнув очима – *грізно глянув*, підповз рачки – *гордо наблизився*, тощо.

Порівняння зрадників із тваринами заслуговують особливої уваги. Магера порівнює їх із «холодними зміями, бридкими жабами-ропухами, зеленими ящірками, різним гаддям» [3, с.12]. Звісно, що такі порівняння автор робить не дарма, адже вони викликають відразу. Школярам можна запропонувати порівняти хоробрих героїв із іншими тваринами та пояснити свій вибір.

Письменник засуджує зрадників більше ніж ворогів. Це підтверджує яскрава гіперболізація їх вчинків. Адже не за велике багатство зраджує Попихач свій народ, а за крихти з царського столу, з власної волі він лише підлогу, називає себе рабом та вірним слугою. Знову ж таки пропонуємо учням виокремити дієслова, які характеризують діяння ворогів та зрадників, зокрема Попихача, та проаналізувати їх. Семантичне поле цих слів несе негативний відбиток: зміями *звивалися*, *скиглили* по-псячи, *нявкали* по-котячи, *вили*, як голодні вовки, тощо [3, с.15].

Микола Магера часто використовує уособлення у своєму творі, на що також варто звернути увагу маленьких читачів: «застогнала земля», «військо налетіло», «чорним птахом вість сумна всю землю...облетіла», тощо. На нашу думку, школярам слід пояснити таке літературне явище, що збагатить їх кругозір та запропонувати навести власні приклади персоніфікації.

Цікавим з точки зору патріотичного виховання є той момент у казці, коли автор говорить і про народ самого ворога: «...на землі царя Нелюда не краще живеться народу, як на його завойованій ворогами батьківщині» [3, с.20]. Цю думку можна розвинути у школярів.

Найважливіший, на нашу думку, персонаж казки – це алегоричний образ чудо-дерева Мова. На цей образ потрібно звернути особливу увагу учнів. Хоч дерево не говорить, саме воно є центральним у сюжеті. Автор називає чудо-дерево простим іменником, який характеризує сам персонаж. Це дуже вдаль прийом, щоб не заплутувати маленьких читачів. У казці дерево велике, могутнє, високе, сильне. Воно володіє величезною силою, не лише магічною, але й духовною. Дерево згуртовує народ, дає йому сил, наснаги жити в мирі з іншими. Невмируще чудо-дерево – це життя самого народу.

Педагог повинен підвести маленьких читачів до думки, що навіть після загартування нашої землі ворогами, незнищеною залишається Мова. Усі події казки відбуваються на її тлі. Мова – це те, що не може знищити жоден завойовник. Сила народу у його мові, сила мови – у народіві, який не забуває її, не цурається, шанує та розвиває: «поки воно [чудо-дерево] живе, доти й житиме народ волелюбний» [3, с.11]. У цих словах закарбовані одні з основоположних заповідей Івана Огієнка про рідну мову: «Мова – то серце народу: гине мова – гине народ. Хто цурається рідної мови, той у саме серце ранив свій народ. Літературна мова – то головний двигун розвитку духовної культури народу, то найміцніша основа її» [5].

У казці подільського письменника чудо-дерево Мова почало гинути, коли зрадники почали говорити та співати нерідною мовою, цуратися своїх предків, соромитися батьків та навчати своїх дітей нерідної мови. Саме у цьому автор бачить найбільшу зраду для народу.

Історія цього дерева – це історія нашого народу, нашої мови, яка могла «зів'язнути», втратити силу та красу, але ми можемо зупинити це. У дітей потрібно поцікавитися, як саме ми – народ України можемо врятувати нашу мову. Цікавим є образ охоронця чудо-дерева Сивобородого. Магера називає його «преславним уче-

ним» та «великим Охоронцем». Варто запитати у школярів про те, кого саме має на увазі автор під ім'ям Охоронець чудо-дерева Мови, чи є в Україні такі охоронці мови, хто це. Наразі для нашої рідної мови ми усі мали б стати її охоронцями. Саме ми – народ збагачуємо мову, робимо її сильною, вагомою, справді рідною нам.

А чи легко то – врятувати мову? На це запитання Микола Магера також дає відповідь. Тернистий шлях та багато перешкод подолав один з головних героїв – Зореносець. Характерним для жанру казки є використання символу триєдності: три дні йшов до дрімучого лісу, крізь троє дверей пройшов, три замки відкрив і, зрештою, звільнив він Хоробрих з Найхоробріших. Разом із героями врятована і мова, адже мова живе поки живе народ та його герої.

Отже, проаналізувавши казку подільського письменника Миколи Магери, ми дійшли висновку, що патріотичне виховання школярів можна здійснювати і в руслі аналізу рідної мови. Незважаючи на казкові елементи, твір М. Магери торкається окремих реалій сьогодення українського народу, адже в ньому легко вгадується сучасна ситуація з українською мовою. «Казка про Хоробрих з Найхоробріших» виявилася не лише чудовим літературним, але й мовним засобом патріотичного виховання.

Список використаних джерел:

1. Волошина Н. Вивчення казки «Хоробрі з Найхоробріших» Миколи Магери у 5 класі. *Українська література в загальноосвітній школі*. 1999. №5. С. 10-14.
2. Значення казки в процесі формування почуття патріотизму. URL: <https://studopedia.info/3-82860.html> (дата звернення 31.08.2018).
3. Магера Микола. Казка про Хоробрих з Найхоробріших. Хмельницький : Хмельницька міська друкарня, 1997. 24 с.
4. Наш Микола Магера: Нариси, статті, рецензії, відгуки, поезії, листи, методичні розробки, основні дати життя і творчості. Хмельницький : Поділля, 1977. 79 с.
5. Огієнко І. Десять заповідей про мову. URL: <http://ohienko.kpnu.km.ua> (дата звернення 31.08.2018).
6. Світельська-Дірко С.В. Патріотичне виховання засобами казки учнів молодших класів у творчості В.О. Сухомлинського. *Постметодика*. 2013. №4 (113). С. 60-63.
7. Сухомлинський В.О. Кімната казки. Вибрані твори в п'яти томах. Київ : Радянська школа, 1977. Т. 3. С. 176-185.
8. Ткачук Г.О. Джерело духовності: Роль експресивної лексики в моральному вихованні школярів під час опрацювання творів Миколи Магери в 5 класі. *Українська мова і література в школі*. 2002. №1. С. 23-24.
9. Ткачук Г.О. Казки Миколи Магери – засіб морального виховання молодших школярів. *Педагогічний дискурс*. 2012. Вип. 11. С. 309-312.

The article deals with the question of patriotic upbringing of schoolchildren with the help of a fairy tale by Podilsky children's writer Mykola Mahera «A Fairy tale about the Brave among the Bravest». An analysis of the genre of a fairy tale is conducted as the most optimal and most effective for the formation of a patriotic personality. It is proved that the author's fairy tale by Mykola Mahera structurally reminds a folk fairy tale: it has a typical beginning, the characters of the fairy tale are contrastingly distributed at the poles of good and evil, the heroes of the fairy tale reveal in action, there is an element of trinity, it has the happy end and so on. The writer uses as many folk motives as possible to bring his work closer to a folk tale. It makes Mykola Mahera's fairy tale not only amusing and interesting but also more understandable for children. The author's work reflects the historical and natural conditions of life of the Ukrainian people.

The main attention is paid to the linguistic analysis of the writer's work. It is established that the language of the writer is rich, colorful. The fairy tale is full of vivid epithets

and comparisons that help in revealing the characters of the fairy tale. In this study the contents of the fairy tale reveal with the help of the tools of the author's language. Particular attention is paid to the functioning of the native language as of the basis for the formation of a patriotic person. The results of this linguistic analysis in future are embodied in the methodological recommendations for the work at the fairy tale at the lessons in secondary schools. The author of the article proves that the writer's language can be a good tool not only for patriotic education, but also serves to develop and enrich the students' oral speech.

Key words: fairy tale, patriotic education, patriotic personality, language, epithets, comparisons, Mykola Mahera.

Отримано: 20.09.2018 р.

УДК 821.161.2.09

DOI: 10.32626/2309-7086.2018-15-2.272-279

Н. О. Лаврусевич

Кам'янець-Подільський національний університет імені Івана Огієнка

«НЕПИШНА КВІТКА РІДНОГО ПОДІЛЛЯ...». ПОДІЛЬСЬКІ ТОПОСИ В ПОЕЗІЇ НАТАЛІЇ КАЩУК

У статті йдеться про поетичну творчість Наталії Кащук, присвячену рідному подільському краю. Звертається увага на глибоку філософічність, своєрідність творення ліричних образів, особливість відчуття єдності людини з природою. Вражають образи метафоричні, особливо виділяються ті, через які приходять усвідомлення того, що душа людини – частинка світової душі. Передається світ символів подільських топосів, у якому переплелися особисті та історичні мотиви, душевні переживання, гостре сприйняття всього, що оточує її земляків. Оповідючи про історичні події, що відбувались на теренах нашого краю, поетеса розраховує на ерудитів читача, покликаних розгадати закодований зміст деяких віршів. Поезія Наталії Кащук викликає глибокі асоціації завдяки багатоплановості сприймання її творінь. Через незглибимість образів кожен може відкрити в ній щось своє, неповторне.

Ключові слова: поетичні твори, подільські топоси, Поділля, поетичний арсенал, асоціації, ритм поезії.

Поетеса Наталя Кащук – уродженка міста Слов'янськ, але дитинство її пройшло в окрасі південної Хмельниччини – Кам'янці-Подільському, чи не через ці географічні паралелі так гостро відчувала вона рідну землю, мову історії, природи і сенс людського життя. Рано залишилась без батька, а це для дівчинки часто віщує складні взаємини з чоловіками. Такі жінки ніколи зразу не кидаються в очі, але і не губляться. Вони постійно трудяться, як і Наталя самовіддано працювала, незважаючи на те, де саме: чи у видавництві, чи на будові; ведуть діалог із оточуючим світом, з рідною землею, родиною і Батьківщиною...

Доля і літературний доробок Наталії Кащук свідчать, що людина, якою б вона не була, де б не жила, завжди є родом з дитинства. Тому кам'янецька чи то пак подільська тема в її творчості, а то й у житті займає особливе місце. Саме подільські топоси допомагають розшифрувати внутрішній монолог поетеси, її причино-наслідкові зв'язки, які об'єднують її творіння.

У нашому літературознавстві її поетична творчість (що є предметом нашого зацікавлення) недостатньо поцінована, можливо вже і призабута, адже

кому окрім дослідника-філолога чи вчителя-словесника захочеться пірнути в «архівні» збірки шістдесятих – вісімдесятих минулого сторіччя.

Літературний доробок Наталі Кашук багатограний і динамічний, зокрема вражає поезія. Вона увійшла у поезію цілком природно, і її слово не може залишити байдужими тих, котрі відкрили збірку Наталіних віршів, а особливо нас, її земляків-подолян, хоча через місце народження позиціонують мисткиню більше як письменницю Донеччини.

Випробування на вірність мистецтву слова, на спроможність творити його непроминальним було колись і залишається тепер. Шістнадцять книг, більше двадцять творів у періодичних виданнях – ось основні надбання письменниці. Проте у наукових колах поезія Наталії Омелянівни досконала не вивчалася. Її прихід в літературу вітали П. Тичина, А. Малишко. Захоплювалися її творчістю Олесь Гончар та Дмитро Павличко, епізодично займалися її дослідженням Гордасевич Г., Мороз Л., Логвиненко О., Гнатюк М. та низка літераторів і науковців Поділля. Тому наукова новизна нашого дослідження у трактуванні подільської теми у творчості поетеси, прозаїка, живописця, перекладача, журналістки, не потребує доведення.

Своєрідність художнього світу твору багато в чому залежить від вроджених особливостей світобачення митця. Письменник саме так бачить, розуміє і відчуває навколишній світ, а інакше бачити, розуміти і відчувати його не може. Тому одним із головних питань кожного із поетів є приналежність до рідної землі. То хто ж вона: слобожанка чи подолянка?

Переконливою відповіддю на те, де саме माля Батьківщина поетеси, звучить назва і рядки поезії Наталі Омелянівни «На моїй землі».

На Поділлі, матінко,
На Поділлі..
Дай руку, серце звір мені
І в путь!
Цей голос у віддаленнях я чула,
Коли минала древні сиви Товтри,
Коли стояла в росяному лузі,
Де таємничий танець повели –
До дзьоба дзьоб урочисто лелеки.
Мов на порозі рідної землі
Вони мене з поверненням вітали... [5, с.87].

Уже у цій поезії розумієш, що маєш справу із незвичайно оригінальною поетесою, бо важко зрозуміти, до якого розряду лірики можна віднести поетичний витвір: спочатку здається, що це пейзажна лірика:

І клен старечі золотисті руки
При зустрічі послав мені на плечі.

Але її пейзажна лірика, фокусуєчись на філософському сприйманні світу, раптом дає відчутне інтимне звучання, що змістом і формою наближається до довершеності «Лісової пісні»:

І первозданності джерельна чистота
Мене охоплює, породжуючи спрагу
Краси. Я вперше тут її пізнала
І в серце узяла собі назавжди... [5, с.16].

На нашу думку, деколи важко відрізнити її інтимну лірику від пейзажної. Поетеса завжди залишалася цікавим і витонченим митцем, краса природи джерелом пульсує у її серці, душі. Інтимна та ще й сугестивна лірика належать до

найбільш проблематичних різновидів усієї української поезії на будь-якому етапі її розвитку. Часто сучасним поезіям, написаним про найпотаємніше, притаманний примітивізм. Цього не скажеш про поезію Наталі Кашук. Це особливий світ, у якому переплелися особисті та історичні мотиви, душевні переживання, страдницьке сприйняття того, що оточує її земляків. Уже самі назви поезій («Зелена вулиця Кармелюка», «Подільська квітка», «Зінька Кармелючка», «Землякова калина», «Криниця біля Кам'янець-Подільської ратуші»), присвячених рідному краю, свідчать про те, що вона заявляє про себе, як про патріота рідної землі, якому дорогими серцю є родина, тихоплинна річка Смотрич, ліс, гори. Повне злиття постеси відчувається з самим містом Кам'янцем-Подільським, його драматичною історією, яка магiчно пов'язує сiм'ю Наталі з минулим краєм:

Шелестить мені в Кам'янці мамина біла берізка,
Про вдовині жалі Гуменецький розказує ліс,
Сходить сонце з Сибіру і слово Шевченка, як лезо
Набухає, мужніє з мужичих кривавиць і сліз... [4, с.27].

(«Зелена вулиця Кармелюка»)

Непосвяченим в історію Кам'яниччини, напевне, важко буде правильно зрозуміти і поєднати воедино Наталіні поетичні рядки. Бо читаючи їх, десь там, між рядками бачиш «кам'янецькі стежки» Тараса Шевченка, а у вухах лунає Кармелюкове «За Сибіром сонце сходить». Часто згадуючи в поезії подільські топоси, а також історичні події, що відбувались на теренах нашого краю, поетеса розраховує на ерудитцю читача, покликаною розгадати закодований зміст деяких віршів.

Трагічні сторінки історії своєї родини поетеса пов'язує із трагедією рідної землі. Вдовині жалі, вдовині діти – це так близько, гостро і щемливо. Одна із назв поезії наштовхує на думку, що деякі з поетичних образів Наталі Кашук потрібно сприймати як глибоко метафоричні, особливо виділяються ті, в яких відчувається єдність людини з природою, усвідомлення того, що твоя душа – частинка світової душі. «Подільська квітка» – твір, який не має присвяти, але не викликає сумніву – це поетичний уклін долі бабусі, матері, що рано овдовіли, тій українській жінці, що одна винесла на своїх плечах важку життєву ношу ХХ століття:

Непоказна і непримітна в літі
блакитна квітко – диво між снігами,
Яку усі вдовичкою зовуть.
І що б, здавалося краси тієї –
Дрібненький цвіт (дрібні ж вдовині діти) ... [5, с.59].

Замислюєшся над художньо-виражальними засобами, якими послуговується авторка, її поетичним арсеналом, а також над формою віршів, і на перший погляд видається, що все у неї надто просто і невибагливо, як ота «непишна квітка рідного Поділля». Однак, це невірно, бо за неймовірною ясністю і свідомою простотою строф відчувається безмежна душа і щире серце, бо велике, пам'ятаємо, бачиться лише на відстані, а найпростіше – завжди найсокровенніше:

А ти стоїш, не гнешся на морозі,
Хоч добре знаєш: не дано цвісти
Погідним літом. ... [5, с.59].

В останніх рядках поетеса й сама уподібнюється отій подільській квітці. Свідомо чи несвідомо поетеса й лірична героїня зливаються воедино:

Як же хочу я,
Щоб ти, блакитне диво між снігами,
Для мене не зів'яла у житті. ... [5, с.60].

Після прочитання справді художньо вартісного твору дія його на читача, як ми знаємо, продовжується. подільські топоси, а також історичні події, що відбувалися на теренах нашого краю, поетеса розраховує на ерудицію читача, покликаного розгадати закодований зміст деяких віршів.

Яку квітку я назвала б квіткою Поділля, яку б узяла на спомин про рідний край?.. Це може бути чорнобривець, незабудка, ромашка... У поетеси це «вдовичка», лише вона породжує асоціативний ланцюжок: бабуся – мама – рідна земля – те, що тримає на цьому світі мене, – Наталю. І ми розуміємо, що це підсвідома проекція і на власне майбутнє...

Дмитро Павличко сказав про неповторний образ її ліричної героїні такі слова: «... образ жінки, принадливої не лише ніжністю, а й розумом, жінки, що не скаржиться на життя, яке не раз оберталось до неї драматичною стороною, а намагається саме в ньому знайти красу й силу людяності. Ясна печаль пронизує її найкращі твори, печаль, з якої добувається воля до життя...».[8, с.3]. Така оцінка свідчить про талант великої сили і незвичайної ніжності.

Загалом уся її поезія сприймається як передчуття тривоги і любові, передчуття ідеального щастя, яке неможливе в реальному житті, але без ілюзії якого неможливим стане і саме життя. І поетеса послідовно й самобутньо втворює свій поетичний світ, а вирізняє його глибина і невідомість почуття, мелодійність і трепетність рядка, невтомність пошуку точного слова і образу.

З-поміж рядків її поезії струменить вдячність. Вдячність людям, природі, подільському краю, де пройшло дитинство, і, власне, самому життю. Це те почуття чи стан душі, який не кожному відомий. І особливо приємно, що один з перших дитячих ше творів, де ще у назві віддається дань подільським топосам, («Сиділи ми над річкою, на кручі») вона присвячує своїй вчительці, захоплюючись її вродою і розумом:

Між нас сиділа літня жінка
З ясними променистими очима,
Волосся темне м'яко відтіняло
Красу її обличчя благородну.
Нам здавалось:
Вона жила у нашій місті вічно... [4, с.13].

Через багато років, уже сповнена життєвого досвіду, в поезії «Королевій цвіт», присвяченій тій же вчительці-кам'ячанці Тамарі Андріївні Сис, згадуючи нелегкі воєнні та повоєнні часи, що «мову й пам'ять прагли нам зв'ялити», звертаючись до неї «навчителько, мій королевій цвіте», Наталія Омелянівна підсумовує:

Чортополохи косимо безрідні,
Плекаєм пам'ять цвітом королевім. ... [5, с.93].

Поетеса сторониться крикливих фраз, притаманних тому часові, клятьв у вічній пам'яті чи любові до вчителя. Незвичайно просто, виважено і мудро звучить фраза:

О, мить блаженна мудрості віків!
На яблуні старій – хороша зав'язь... [5, с.92].

І усе стає зрозумілим. Вона стала хорошою зав'яззю від науки вчителя, а після неї зав'яззю будуть молоді подільські поети, що почерпнуть науку уже від Наталі Кашук.

Наука цих віршів – це виклик тому бурхливому потокові соціалізовано-політизованої лірики. А, можливо, то просто природне й мудре прагнення мит-

ця в жорстокій веремії різних зламів переоцінки цінностей говорити з читачем передусім про просте і таємне, неминуче і найсокровенніше. Дух шістдесятництва наскрізь пронизує поетичні рядки з ледь чутною даниною «порі майовій і порі жовтневій». Викликає гідне подиву вміння поетеси використовувати флористичні мотиви для вираження власних громадянських поглядів.

Свіжість поетичних образів, плавність і легкість віршів неначе заколихують, приносять у душу умиротворення. Поетка знаходить розмаїті відтінки для природного висловлення своїх думок у поезії «Вірменський двір у Кам'янці цвіте». Вона живе у власному світі, в якому речі мають свої символи і знаки, що не завжди належать українцям: «надбрамне вікове візороччя» – це різьба по каменю, прадавнє ремесло наших земляків, а, може, і тих, хто знайшов другу батьківщину у Кам'янці-Подільському – місті семи культур. А вже починається поезія словами «вірменський двір у Кам'янці цвіте», а уже третій рядок першої строфи повідає про золоте обличчя соняхів, що є візитівкою слов'ян. Це не просто фіксація окремих архітектурних чи антуражних прийомів, це визнання міста безпечним форпостом для проживання людей різних національностей і є глибокою подякою рідному краю. Тонка грань між словом і порою доби, року, незбагненні відчуття слуху, зору і дотику породжують досі нечувану гармонію розуміння сивої давнини й сучасності. Поезія пройнята духом свободи, легкості, розуму і чуття. Саме ці риси притаманні творчості поетеси. Вежі, мури, «крихітка-двір», дзвіниця – і як катарсис два заключні акорди:

Тут повниться красою жінки голос,
Щоб зникнув забуття зажерний полоз... [5, с.93].

Особливістю талановитого митця є те, що він гостріше, а тому й своєрідніше сприймає навколишнє. І ця його своєрідність світосприймання обов'язково визначає самобутню атмосферу, в якій обертається створений ним художній світ. Він «заселяє» твір своїми людьми, надає йому свого улюбленого кольору, насичує його своєю емоційною атмосферою. Поетеса пишається, що завжди знаходилися серед нашого народу люди, які будили зі сну, примушували задуматися над своєю сутністю і заявити на весь світ, що український народ щедрий, роботящий, творчий, незнищений. А ще – український народ – не лише українці. Адже у Кам'янці-Подільському споконвіків з українцями мирно співіснували і євреї, і поляки, і росіяни, і вірмени, і турки.

Поезія «Криниця біля Кам'янець-Подільської ратуші» справляє враження кадрів із фільму. Цей твір нагадує кіносценарій Довженка: вміння синтезувати минуле, сьогочасне й майбутнє свідчить, що поетеса володіє даром винятково органічного відчуття слова, уміє розрізняти найтонші його порухи.

Звукова енергія завожує читача навіть тоді, коли звук не завжди врівноважується змістом. Поетеса філігранно інтерпретує подільську тему через вічні закони вселенського життя:

Через пустелі віків
Приходили каравани
...
Через ворота Підзамча
Вони вступали у місто... [5, с.112].

Алітеровані рядки передають шум вітру з піском і хруст його на зубах подорожнього. Звідкіля зродилися асоціації поетеси з пустелею, смерчами, барханами та виттям гієн (бо ж до Кам'янця-Подільського вони, на перший погляд, абсолютно не дотичні) не знаємо, але перед очима уже пропливає кара-

ван верблюдів, що повільно погойдуючись несуть на своїх спинах заморський крам. Цьому сприяє ритм поезії, він фантастично відповідає змісту: розмірено-повільний, відчуються інтонаційно-синтаксичні повтори та характерна синтагматична паузація. І не хочеться дошукуватися, що це: білий вірш чи верлібр... Дозволимо собі заперечити твердження І. Качуровського, який зазначає, що ритмом вільних віршів «має правити те, що здається ритмом самому авторові» [3]. У поезії Наталі Кашук читач сам знаходить цей ритм, ритм близький його пульсу, його розумінню поезії. Це надзвичайно вражаюче відчувається в «Криниці біля Кам'янець-Подільської ратуші».

Через кілька рядків алітеровані асоціації читача переходять в абсолютну антитезу до картини пустелі – картини шуму води біля криниці:

Воду з криниці пили
Пригорщами. Холодну.
Добру, солодку воду... [5, с.112].

Шум води зміщується із захопленій звуком, що виривається з грудей після втамування спраги: «О-О-О...» Це гідний приклад того, як алітераційним прийомом, мов мазком пензля, витонченим митцем передається краса природи життя, цілюще джерело живої води, пульсує не лише в криниці, відомому кам'янецькому топосі, а у серці і душі поетеси.

І справді, у її поезії відчувається дивовижна щільність кадрів, плавність переходів від одного плану до іншого, невимушеність, з якою поєднуються речі, здавалося б, несполучні: «погоничі мудрі, спокійні, недремні» і ратуша подільського міста, «вітри у чорних пісках» і «скарби, які доручає перенести в грядущє трудар і творець – народ».

Часто у поезії Кашук можна зустріти так звану «силу» як у байках Григорія Сковороди. Цей висновок наче запланований, бо природно впливає із тексту:

Тоді достойно і гідно
Вступиш у світлу браму,
Тоді і для тебе в криниці
Заблисне жива вода. ... [5, с.112].

І вже зовсім по-іншому розумієш перші рядки поезії «через пустелі віків». Ні, не про пустелю й погоничів мова. Читаючи між поетичними рядками шістдесятих послання з минулого від наших предків, набираємося снаги гідно прожити життя, бути достойними синами свого народу і, дасть Бог, побачимо майбутнє – своїх нащадків, тих, хто далі пронесе скарби «живої води» з криниці біля кам'янецької ратуші. Подільська тема, що об'єднує дані твори, породжує в уяві читача цілий вибух чуття: згадку про трагедію тих поетів, які оспівували до Наталії наше місто – В. Свідзинського, М. Драй-Хмару... Чи не про них і їхню долю думає поціновувач подільської поезії, чуючи ці слова:

Недремно. Як той погонич,
Простуй зі своїм караваном,
Які б не були палючі
Вітри у чорних пісках. ... [5, с.112].

Авторка передає по-особливому настрої і характеру героїв, по-філософськи переосмислює свої почуття, ототожнюючи їх зі складовими природи, як єдиним цілим всього сущого. Поетеса відчуває незримий зв'язок між природою і людськими почуттями, бачить у них нескінченний, вічний, повторювальний цикл. Поезія позбавлена нав'язливої морально-філософської програмнос-

ті. Лірика поетеси не скута ніякими рамками. Вона справді вільна. Завдяки багатоплановості сприймання її творінь, незглибимості образів кожен може відкрити в ній щось своє, неповторне.

По різному сприймаючи й оцінюючи людей, природу, масмо свої улюблені кольори, запахи, звуки. Чи є колір у подільських топосів поезії Наталі Кашук? Напевне так. У ній завжди переважає ніжнорожевий та блакитний. Таких тонів і півтонів кольору художнього слова вистачає для того, щоб ніколи не зводити його до стандарту, вони дарують її творам внутрішню і зовнішню свободу. Чи не вони превалюють, коли чуємо «заводів гук потужний на зорі», бачимо «чисте-чисте небо угорі», наслухаємо «пісні дівчат у надвечірню пору», пестимо «Дністрову хвилю грайливо-прозору».

Але завжди треба пам'ятати, що поетичний світ Наталі Омелянівни як і кожного справжнього митця непростий, у ньому багато болю, тривоги і страждань, та він не похмурий, не песимістичний. Всупереч перешкодам лірична героїня вибирає своє щастя на землі, уміє радіти кожному новому дневі, дивуватися цьому прекрасному світу, і мріяти, як мріє у поезії «Моє Поділля», що стала піснею:

Чи виростуть в моєї пісні крила,
Чи полетить вона над рідним краєм,
Чи знайде відгук в людях – я не знаю. ... [6, с.108].

Здається, в кожному вірші одна і та ж тема, подібні образи. Проте назвати поезію одноманітною не можна. Багатство художньо-виражальних засобів, нюанси у музиці вірша, його кольори створюють для кожної поезії свій неповторний колорит, окремий настрій.

Поетеса настільки проникається атмосферою навколишнього світу, що розумієш, у цьому виявляється і високе покликання поезії, і особливе сприйняття світу авторкою.

У розвитку сучасної поезії окреслилися два напрями – неокласичний та неомодерний. Для першого характерна прозорість і ясність вислову, междова простота і сповідальність, а для другого алогічність, ускладнена асоціативність, густа метафоричність. У традиційному мистецтві не заховаєшся, як, приміром, у модерному. Тут усе на видноті: кожне слово висвітлює твоє вміння та майстерність, рівень освіченості і зрештою – душу.

До котрого віднести поезію Наталі Кашук? Її вірші – це переживання, що народжуються з якихось незвичайних душевних станів, вони виливаються з глибини серця. Поетеса неначе випробує слово на колір, звук, дотик і на смак, народжуючи, як щасливі знахідки, свої «подільські» поезії. Вона вчить, що навіть на останньому рубежі життя думати треба не про себе:

Остання ніч – уже моя остання,
Нехай зі мною разом спопеліє
Хоча б дрібничка горя вселюдського... [6, с.111].

У своїй «Журавлиній баладі» поетеса прощається з життям, але не з читачем, бо найголовніше – це не лише відчувати, а й зуміти виразити на папері, поділитись наболілим.

Її подруга Світлана Йовенко дала найкраще визначення поетичного таланту Наталі Кашук: «Ти була пораненою горlichкою нашого поетичного саду. Але співала... смерть не по зросту поетам – ти жива» [9, с.10].

Поезія Наталі Кашук пройнята духом високої філософії за усіма його законами. Подільські топоси – артерії її творів, які будують струнку конструкцію криниці життя нашого народу. Пейзажну та громадянську лірику поетеси учні

Поділля вивчають на уроках літературного краєзнавства, вона виховує у дитячих душах любов до України, до отчого дому, наповнює серця красою рідної природи і щирістю людських стосунків.

Список використаних джерел:

1. Антологія української поезії 11 половини ХХ сторіччя / автор передмови та упорядник текстів професор Ю. Ковалів. Київ : Гранослов, 2001. 432 с.
2. Гордасевич Г. Гармонія радості і печалі. *Силуети поетес*. Київ, 1989.
3. Качуровський І. Поезія. *Сучасність: Література, наука, мистецтво, суспільне життя. Часопис незалежної української думки*. Київ, 2003. №2. С. 5-13.
4. Кашук Н.О. Переднівок : поезії. Київ : Рад. письм., 1968.67 с.
5. Кашук Н.О. Обереги : вибрані поезії. Київ : Дніпро, 1979. 182 с.
6. Кашук Н.О. Оболонь : вірші, переклади. Кам'янець-Подільський : Мошак М.І., 2007. 112 с.
7. Кашук Н. Самоцвіти: поезії. Київ : Молодь, 1989.112 с.
8. Павличко Д. Про книжку Наталі Кашук «Обереги». *Обереги*. Київ : Дніпро, 1979. С. 3-4.
9. Сохацька Є. Сонячний талант (До 65-річчя Наталії Кашук). *Кам'янець-Подільський вісник*. 2002. 25 жовтня. № 44. С. 4-10.

The article deals with the poetic work of Natalia Kashchuk devoted to her native Podilsky region. Attention is drawn to the deep philosophy, peculiarity of the creation of lyrical images, the peculiarity of the sense of unity of man with nature. The metaphorical images are striking, especially those which are aware of the fact that the human soul is part of the world's soul. The world of symbols of the Podilsky topos is transmitted, in which personal and historical motives, emotional feelings, sharp perceptions of everything that surrounds its fellow countrymen are intertwined. Telling about the historical events that took place at the territory of our region, the poet relies on the reader's erudition, designed to unravel the coded content of some poems. Natalia Kashchuk's poetry causes profound associations due to the multiplicity of perception of her creations. Anyone can discover something different, unique because of the inseparability of her images.

The Poetry is perceived as a premonition of anxiety and love, a premonition of an ideal happiness, which is impossible in real life, but without illusions life itself can be impossible as well. And the poet consistently and distinctly creates her poetic world, with her own depth and gentleness of feeling, melodiousness and quirk of the line, the tireless search for the exact word and image.

A streaming gratitude can be seen among the lines of her poetry. You can see some gratitude to people, nature, Podilskyi land, where she spent her childhood, and, actually, to life itself. In the of Natalia Kashchuk, The main colors of Natalia Kashchuk 's poetry are light pink and blue. Such tones and semitones of the color of the artistic word make her works unusual, they give her works internal and external freedom.

Key words: poetry, Podilskyi topos, Podillya, poetic arsenal, associations, rhythm of poetry.

Отримано: 19.09.2018 р.

І. В. Немченко

Херсонський державний університет

ХУДОЖНЯ МОДЕЛЬ СТЕПУ В ТВОРЧОСТІ ПОЕТА-ПОДОЛЯНИНА ВАСИЛЯ ЗАГОРОДНЮКА

У статті досліджується специфіка творення художньої моделі степу в поетичному доробку українського письменника Василя Загороднюка. У долі митця та в його літературному ужитку під впливом тривалого перебування на Поділлі та Херсонщині сформувалися певні пріоритети. Це насамперед менталітет степовика, що наклав відбиток на всю його поетичну творчість. У статті простежуються вияви психомплексу співця степу в ліричних та ліро-епічних текстах В. Загороднюка, висвітлюються зв'язки між його віршами та українською фольклорною стихією. На матеріалі поетичних книжок письменника та видруків поза збірками репрезентуються різні варіації запропонованої ним художньої моделі степу – як символу рідного краю, як утілення волі й нескореності співвітчизників, як батька чи друга, як простору для творчих дерзаних, як величного космосу і як експериментального майданчика за доби НТР, який потребує захисту.

Ключові слова: поезія, образ, інтерпретація, менталітет, традиція, символ, Василь Загороднюк.

Поетична палітра Поділля в XIX–XXI ст. відзначається неабияким розмаїттям талантів. Чимало співців цього краю з різних причин залишали свою малу батьківщину (С. Руданський, А. Свидницький, І. Огієнко та ін.). Але на все життя вони пронесли з собою відчуття подолянина, сина цієї часточки української землі. Таким є й сучасний український поет Василь Степанович Загороднюк (народився 31 грудня 1955 року на Вінниччині). Його дитинство та юність минали на Поділлі, а наступні етапи в житті були пов'язані з Києвом та Херсоном. Чудово, коли поета вважають своїм, рідним, і подоляни, і тавричани. Лірика та ліро-епіка В. Загороднюка є досить значним і розмаїтим літературним матеріком, дослідження якого триває вже не одне десятиліття. Вийшли окремі книжки, присвячені доробкові поета: «Прози життя Василя Загороднюка: біобібліографічний покажчик» (Херсон, 2006) [17]; «Душею до людей – крилами до неба» О. Шевченко (Херсон, 2012) [24]. Статтями, нарисами, замітками про нього помережані численні періодичні видання, збірники наукових праць, літературно-художні альманахи, довідники. Це зокрема публікації В. Гайдамаки, О. Григоркіна, М. Каляки, В. Лубчака, О. Найдьонова, В. Піддубняка, Н. Попової, О. Шевченко, Т. Щерби та ін. Присвятив ряд своїх статей В. Загороднюку й автор даної розвідки [14–16].

Мета нашої статті – простежити особливості творення художньої моделі степу в поезії В. Загороднюка. Даний напрямок досліджень успішно здійснюється на матеріалі творчості інших авторів. Наприклад, науковець Н. Чухонцева запропонувала своє бачення функцій міфологеми степу в художній прозі Д. Марковича [22], простежила риси степового менталітету в поезії М. Чернявського [23].

Переїхавши до Херсона в 1980-их роках, В. Загороднюк швидко адаптувався до нашого регіону. Він не тільки при звичаїв до степової місцевості, а й щиро полюбив цю південноукраїнську безмежність, визнавши: «*Сіллю й степом я пропах...*» [5, с.63]. Нині В. Загороднюка можна з упевненістю назвати

справжнім степовиком. Знаменно, що з поняттям «степ» у нього пов'язується не лише наскрізна тематика та образна палітра численних поетичних видань – «Пам'яттю прийду» (1990), «Ватерлінія степу» (1992), «Хто гуляє серед ночі» (1996), «Біль мовчання» (1998), «Пісня цегли» (2003), «І пахне медом їхня хата» (2007), «Поклик євшан-зілля» (2009), «Сиваш» (2011), «Формула Сократа» (2012), «Сміхеня» (2014), «Перемогла любов» (2015), «Молитва плуга» (2015), а й сторінки письменницької долі: у 1994 році В. Загороднюк став активним членом літературно-мистецького об'єднання «Малючок Степовичок» і плідно друкувався в однойменній газеті; протягом багатьох літ він увірився до редакційної колеги альманаху «Степ», а також антології «Гойдалки над степом» (Херсон, 2009), «Малючок Степовичок» (Херсон, 2004). Зі степом не розлучається письменник і в своїх наукових розвідках і публіцистиці, про що свідчать уже самі заголовки: «Він волелюбність гір в херсонському степу гартував» (рецензія на книжку К. Савченко «Золото нетлінної душі» (2010); «Терниста дорога «Степу» (рецензія на книжку В. Лубчака «Херсонський альманах» «Степ»: дискусійні питання, гіпотези, перспективи» (2006), «Щоб колосився збіжжям «Степ»: з історії альманаху» (2010, у співавторстві з Н. Звягниневою) тощо.

До степової атрибутики часто звертався В. Загороднюк і в своїй викладацькій діяльності на заняттях із «Літературного краєзнавства», «Фольклору», «Історії української літератури». З різними художніми моделями степу він знайомив студентів при розгляді зразків народної творчості: від пісень, легенд, переказів, казок, балад, дум – до прислів'їв та приказок. Наприклад, саме з фольклорних джерел прийшли до нас приповідки типу: «*Степ та воля – козацька доля*» [20, с.365]; «*Степ без кінця, а коня попадає ніде*» [20, с.365]; «*Чхали, чхали та на степу й ночували*» [20, с.365] та ін. Не раз у своїх поезіях В. Загороднюк трансформує подібні народні «ходячі істини», спираючись на досвід і традиції безіменних попередників.

Йому, як і багатьом іншим митцям, що пов'язали свою долю зі степовим регіоном, притаманний психокомплекс поета степу. У згаданій уже розвідці Н. Чухонцевої аргументовано доводиться ця особливість на прикладі творчої діяльності Д. Марковича. Нагадаємо, що даний психокомплекс є оригінальним варіантом порубіжної свідомості, що розглядається в науці на основі концепції фронтиру Ф. Тернера. Детальніше про це див. у Ю. Липи, І. Лисяка-Рудницького, В. Будного, М. Ільницького, Н. Чухонцевої тощо.

Степ – це «*великий безлісний, вкритий трав'янистою рослинністю, рівнинний простір у зоні сухого клімату*» [19, с.686]. У подібному сенсі у фольклорі та літературі використовується і слово поле – «*безліса рівнина, рівний великий простір*» [18, с.61]. У поезії В. Загороднюка знаходимо навіть перехрещення подібних понять: «*Розлує пісня крилата, / Безмежжям полів степових*» [7, с.23]. Але, певно ж, це далеко не найкраща творча знахідка співця, бо тавтологія не завжди стає окрасою художнього тексту.

Ідучи ще до своєї найпершої ліричної збірки «Пам'яттю прийду», що вийшла в Києві 1990 року, В. Загороднюк подав у колективному виданні «Поезія-87» вірш із образом забутої копанки (мініатюра «Схилився. Замулена криниця...»), в якій «*б'ється боєм джерело / – Воно ще зможе тут пробитися, / От тільки б серце помогло*» [4, с.126]. Мотив, звісно, не новий і його численні інтерпретації можемо зустріти в багатьох співців XIX-XX ст., але насамперед напрошується паралель із Франковим сонетом «Народна пісня», побудованим за схемою: степ – криниця – пісня – «*творчий дух народу, / а хоч в сум повитий, / співа до серця серцем, мовою живою*» [21, с.144]. Цікаво, що в збірці «Пам'яттю прийду» В. Загороднюк вдається до образної трансформації. Як згадану добірку

в «Поезії-87», так і дебютну книжку він завершує тим же самим віршем, але дає йому вже іншу назву – «Серцем до землі» і замість «*б'ється боєм джерело*» вживає «*б'ється чисте джерело*», а головне, початковий рядок твору отримує інший ракурс, інше смислове наповнення: «*в степу замулена криниця*» [7, с.45]. Відтак автор додає масштабності зображуваній картині. Степ як просторове безмежжя набуває відтінку своєї вічності й безконечності, позачасовості й невечірності.

Уже вірші першої збірки В. Загороднюка засвідчують варіативність художньої моделі степу в його доробку. Відчутне прагнення співця до образних трансформацій, переакцентувань. Так, наприклад, в українській літературі традиційно «Дике поле» репрезентовано як вороже людині «поле незнайоме». У вірші В. Загороднюка «Пісня» з дебютної збірки необмежений світ Дикого поля протиставляється каторзі-неволі, в якій перебувають козак: «*Злітали веслами чайки-слова, / Як в Дикім полі літній вихор. / Невільницька, нестримна хорова / Вже рвалась під пекуче небо, / Аж зеленіла жовта ковила / Заобрійним вкраїнським степом*» [7, с.10]. В уяві поета Дике поле асоціюється з рідним оком, куди мріють повернутись бранці-християни-як у фольклорі «*на ясні зорі, на тихі води*».

У вірші «В степу» («Ох молодість! Хлопці, дівчата...») з цієї ж книжки пропонується художня модель степу-батька. Причому автор прослуховується технічними прийомами, властивими українському думному епосу: «*А степ награвас невтинно / Мелодію дітям своїм*» [7, с.23]. Замість природнішого «награє», поет використовує штучний новотвір у стилі козацьких дум: награвас. Хоча пізніше ці рядки будуть відредаговані згідно з сучасними літературними нормами. У збірці «Формула Сократа» цей же текст видозмінено: «*А степ награвас незупинно, І я солідарний із ним*» [12, с.12]. Тут уже притлумлено мотив степу-батька. Голосніше й чіткіше означена позиція ліричного героя, що солідаризується зі степом, але вже на рівних. Це вже не схема дитина – батько, а наголошення на взаєминах однодумців. Звісно, автор має право на переінакшення своїх текстів, відповідне нюансування. Але як на нашу думку, отаке олітературення стилізації під думний епос, доповнене втручанням автора в гармонійну схему батько та діти через привнесення свого «я» та ще й із використанням іншомовного слова «солідарний», стало певним дисонансом, послабило відчуття тісного порозуміння між степом та степовиками, притлумлює відчуття щирості й невимуженості. Назагал В. Загороднюк репрезентує степ як звичну і водночас величну частину рідного околу. Звідси серпанок сакральності довкола степових красивидів, якась побожність од відчуття причетності до цього звичайного дива. У вірші «Плекаю море золоте» ліричного героя аж перехоплює від хвилювання, від напливу священних почуттів: «*Живе у полі мій неспокій, / Де заповітна даль степів, / Коли під небом синьооким / Плекаю море колосків*» [7, с.26]. Побачені співцем простори асоціюються з розмахом людської праці.

Ліричний герой твору – митець-степовик, тож усіма фібрами душі він відгукується на сезон хліборобського поліття: «*Як рідна Таврія живувє – / Як жниця перевесло в'є... / Тоді в собі я силу чую...*» [7, с.26]. Гарячі жнива в окультуреному таврійськими трудівниками степу додають геросві творчих сил та устремлень, мистецької наснаги: «*Тоді вливається неспокій / У молоді мої жнива*» [7, с.26].

Праця степовика – це достемненна творчість. У цьому переконує автор у вірші «Косовиця», що мимоволі асоціюється з відповідними блискучими замальовками в Довженковій «Зачарованій Десні». Ліричний герой просто залюблений у це грандіозне дійство. Воно вражає своєю мальовничістю та багатозвучністю: «*... Снів породили безмежні поля. / Встелялася зелом таврійська земля. / Струни покосів, хоч ноти пиши – / Мелодія буде труда і краси*» [7, с.41]. А

в поезії «Я до вас повертаюсь, Карпати ...» В. Загороднюк вдається до ще відчутнішої масштабності у змалюванні таврійського безмежжя з його одвічними загадками: «Я на ваших вершинах, Карпати, / Таємницю для себе відкрив – / Тут же можна ще більш розпізнати / Таємниці херсонських степів» [7, с.30].

Степова атрибутика широко представлена і в другій збірці поета «Ватерлінія степу», де часто переплітається, як і в першій, із мариністичною образністю. Красномовний приклад – вірш «Куди пливеш, херсонський степе...». Таврійські простори нагадують авторові величну стихію моря, але це море специфічне: «Минулим дивиться в сучасне, / І «лоцман» – баба кам'яна, / Маяк якої ще не гасне, / І ватерлінія – своя» [2, с.233]. Поетичним екскурсом у минуле рідного степу є вірш «Ховався вершник з головою...», де живописується колишня велич цих просторів – і природа була розкішніша «в таврійських джунглях дивотрав», та й люди неабиякі. А що ж нині? Відповідь знаходиться в площині протиставлення нестримного лицарського коня як утілення давньої степової героїки та мізерного сучасного огиря, що «чана при дорозі Осцротіло – в НТР». Прикінцева гірка іронія та стилізація під голосіння («Ой де ж ви, трави буйнолозі?») наводить на невеликі розміркування. Автор не акцентує, що то за вершник «зливався зелено з травою» – чи ворожий розвідник чи то свій. Хто б він не був – турецько-татарський вивідник чи запорозький козак, він органічно розчиняється в світі степової героїки. У вірші «Гуляє вітер – молодий, чубатий...» В. Загороднюк персоніфікує степ через деталь одягу (сорочка), повертаючи читача до аналогії: степ – козак, парубічко. А водночас з'являється й мариністична атрибутика: «Гуляє вітер – загубив вітрила. / Ну, де їх у степу тепер знайти?» [2, с.233].

Збірку «Біль мовчання» В. Загороднюк відкриває маніфестом із використанням усе тієї ж степової атрибутики: «Себе усвідомлю в білому світі / Чорноземом рідним і злотом тиєниці» [1, с.3]. Тож українці у поета – це нація степовиків, що увібрала досвід тисячоліть. Не випадково у цій та ряді наступних книжок В. Загороднюк буде традиційно включати вірш «Побачення з камінною бабою», що з часом розширюється до триптиха. Риторичне питання «Ну як зуміла ти вціліти / Між переораних степів!» – це не так звернення до скіфського боввана, що височить на могилі, як до України, що вибудовувала своє буття на цій землі протягом багатьох тисячоріч. А скіфський елемент у розбудові українського світу такий же безперечний як орійський чи трипільський, кельтський чи сарматський. Кам'яний ідол є не тільки свідком, а й учасником української історії, тож заслуговує на шану. Тому українець новітньої доби несе їй «молитву і любов».

Степ часто бачиться поетові у музичній проекції. Його поліфонія нагадує авторові то звучання оркестру, то творчу задуму чи вправи самотнього композитора-виконавця. У поезії «Мовчить клавіші степу» В. Загороднюк знову повертається до історіософських бачень, проглядаючи скіфсько-український вектор: «Мовчать клавіші степу – / Скіфський маестро / Пише симфонію / Вічності» [1, с.19]. Досить вражаюча асоціація: кам'яна баба на могилі і натхненний композитор. Але чому лише кам'яна жінка має виконувати функцію степового атрибута? Поет пропонує й інший варіант. Це дівчина – жива і жава. Це справжня степовичка нашої доби. Про неї пише автор у вірші «Закохалась дівчина в поета...». Що ж незвичайного у цьому почутті? Це нестримний вихор, це буря пристрасті, тож результати його чудотворні: «І впилися зірки медами, / Змолодів поет на двадцять літ. / І таврійськими неслась степами / Ця любов, яку не знав ще світ» [1, с.29].

Та ось з'являється нова збірка В. Загороднюка «Пісня цегли» і в ній ліричний герой знову прямує на побачення з кам'яною бабою – мабуть, таки вона на-

дійніша – ніколи не зрадить. «*Ти наче всесвіту маяк*», – звертається до неї поет, вражений її стійкістю й постійністю, незважаючи на те, що «*порозходилися внуки, / Згубились правнуки в світах*», що «*степ таврійський від розлуки / Вже полинами весь пропах*», що «*п'є з каналу із водою / Кислотні випари дощів*» [9, с.17]. Так від напівіронічного діалогу зі свідком давноминутих епох автор переходить до болочих проблем сучасності – проблем екології. Бо є потреба збереження і природи, і чистоти людської душі. А степ по-різному реагує на втручання ззовні, а відтак може відплатити і добром, і злом. Тож і доля степовика може бути щасливою, або ж привередливою та примхливою. У когось вона вже «*пролетіла / Кіньми ворони ми по степах*» [9, с.27]. А комусь ще навіває «*мрії кучеряві*»: «*У моєї долі степові простори, / Де могили скіфські стогнуть і кричать. / За тисячоліття час їх перепере / І поставить твердою на вуста печать*» [9, с.24].

Герой жадає, щоби «*пам'ять стала на недремні чати*», щоб злетіти над степом «*спокійно й вільно, Там де тайною шепче ковила*» [9, с.24]. Ліричні асоціації, пов'язані з координатами степу переходять од вірша до вірша, означені в епічних епітетах типу «*степові озерця*» («*Твої очі – степові озерця...*»), «*мавка степова*» («*Ось відзолотилися дерева...*»).

У збірці «Поклик свшан-зілля» степова агрибутика наскрізна, починаючи з обкладинки, де змальовано первозданий ковиловий простір із кам'яним ідолом під білим сонцем, і продовжуючи до останнього тексту книжки з уже традиційним для поета «Побаченням».

Натяк на художню модель степу-ворога вбачаємо вже у вірші «Тихо вітер завиває у степах...». Настрій стривоженості навівається мотивом брану (у полоні «*українські дні*»), порівнянням вершника зі змією: «*Народився вершник, наче білий страх, / В душу заповзаючи мені*» [10, с.8]. Автор проєктує свої переживання в емоційне річище, орнаментоване образами зі «Слова про Ігорів похід» – «*тополі в білих прапорах / Прямо Ярославнами стоять*», «*верстає Ігор половецький шлях, / Де згубилась вірна його рать*» [10, с.8]. І ось уже степовими вітрами-вояками стоїть на варті рубежів України ця позачасова Ігорева рать – «*князя жде*».

А вже наступний вірш збірки пов'язується з героїною козаччини. Це поезія з ніжною назвою «Ковилинка». Лагідність переплітається в ліричних рядках з убивчою жорсткістю, суворістю: «*Заливали у горло смолу, / Немовби з відра оковиту. / І палили кругом ковицу, / Так щедро сонцями налізу. / Відречися, невірний хреста, / Продай булаву кошового...*» [10, с.8]. Та нездоланним і в житті, і в мученицькій смерті залишається козак-степовик («*захолола у горлі смола, / Сльозами тече оковита*»). І як пам'ять про героя зеленіє трава рідного краю, за для якого він загинув: «*і ковилинка тут проросла Самим Богом, мабуть, сповита*» [10, с.9]. Цей прикінцевий пуант ніби натякає: скільки ковилинок у безмежному степу, стільки життів віддано героями за рідну землю. Аналогія по лінії степ – козаччина простежується й у поезії «Ви чули музику степів...». У мелодіях вітру вчувається пісня «про смилівість орлину», про козака Голоту. Сучасна людина не вправі забувати про героїчне минуле: на ньому засновується сучасність і майбуття України. Степ стає символом рідного краю, його неперехтності. «*І душу мовби рвуть мою / Козацькі вільні коні. / І чую в музиці степів / Ще тугу тополяну. / І думу наших козаків, / І Україну*» [10, с.11]. Своєрідним продовженням цього мотиву є вірш «Йду до джерел свого краю...» з відчутною історіософською заявою: «*Ловлю я мрію степову. Вже сто віків її кохаю. І тільки цим чуттям живу*» [10, с.14]. Це «космічноеосяжене» й «до болю аж земне», «чорноземно надійне» почуття підноситься із глибин душі, спонукаючи до патріотичних одкровень у дусі співця херсонських обширів Є. Маланюка: «*Степів*

Елладо-Україно, / Померти право дай мені / За простір твій за дивну вроду / За жайвора і солов'я / Віддай це право нагороду, / Нічого більш не хочу я» [10, с.15].

Історіософським етюдом є й поезія «На шії у мене є тінь від ярма...», в якій автор обігрує класичні образи, знайомі читачеві з творів українського і світового письменства. Це насамперед лейтмотивна атрибутика славетного роману «Хіба ревуть воли, як ясла повні?» Панаса Мирного та Івана Білика (воли і ярмо) з його наскрізним конфліктом між лицарською козацькою психологією та грецькосївським, притосовницьким світоглядом. Інша образна пара – світло і тінь – що своєю контрастністю чи й несумісністю проглядає з десятків і сотень літературних полотен різних часів, де закарбовані сторінки життя нашого народу в ті чи інші епохи. Завершує свій твір В. Загороднюк символічною картиною на означення доби оновлення волі й незалежності, де вже немає огидного ярма – степова коввила з подивліниня й захоплення спинилась, споглядаючи, як «сонце на роги віл піднімає» [10, с.18].

Символом степової вольниці став знаменитий Нестор Махно. Йому поет присвячує однойменний вірш-портрет: «Від скачки розвиває грива, / Мов Україна у віках. / Дорога вершнику цаслива / Стелилась швидко у степах» [10, с.47]. Та парадоксальна доля випала народному улюбленцеві, який «летів на зустріч волі, та віддалялася вона». «Звихрені та голі» мрії героя «неслись до зір, як очманілі», а ще «шукали в змученому тілі / Собор душі» [10, с.47]. Подібні трагічні й водночас патетичні, життєствердні нотки чуто й у вірші «Летіла степом перемога», де оспівується вже не якась широкознана постать, а звичайний селянин із Федорівки на Херсонщині Павло Білошкуренко. 9 травня 1945 року він званився привселюдно заспівати гімн «Ще не вмерла Україна, за що був ув'язнений на 10 років. Цей патріотичний чин степовика засвідчив, що й десятки літ ленінсько-сталінських репресій не здатні знищити національну свідомість українців, як і «убити хвилі в Інгульці, / Убити колір жовто-синій, / Веселку знищити в сільці» [10, с.61]. Минула доба радянської уніфікації та винародовлення, відлинули в небуття заграбовані десятиліття неволі, а рідна пісня звучить і досі «з приінгулецького села».

У збірці «Сиваш» В. Загороднюк знову повертається до символу вольниці – Нестора Махна («Храм»). Поет, услід за легендою, виписує історію собору, де «хрестив чоло – / Аж виступала з нього сіль, / Аж наче репалось воно» народний отаман. Герой перебуває у нерозривному зв'язку з храмом, рідним Причорномор'ям, із своїми земляками: «Тут думу думав, мов кобзар, / Хоч шабелька була в руці. / І пив сиваських трав узвар... / Аж посміхалися мерці. / Тут мрії слав аж до небес / І чули це степовики. / Сто раз помер, сто раз воскрес, / Летять просолені роки. / Тут гарно говорити вмів / Із Сивашем на Ви й на Ти» [11, с.5]. Заслуга отамана в тому, що він «зібрав тут правду всіх степів, / До храму нині щоб ввійти» [11, с.5]. Образний ланцюжок степ – правда – Махно покликаний стати на заваді всіляким фальсифікаторам історії України.

Поетизуючи образ дивовижного природного об'єкта, названого в народі гнилим морем, автор фіксує його звичайні прикмети («Вода і сіль. І більш нічого...»), а водночас наголошує на його неповторності, привабливій таїні: «І народилося озерце – / Вкраїнський степовий корал, / А може, то сиваське серце, / І в нім живе дев'ятий вал» [11, с.10]. Уявлення про Сиваш розширюється у вірші «Сиваські хвилі». Тут пропонуються варіації моделі степу-батька: «Оце так хвилі, що за диво, / Такі попробуй пересиль. / І хоч на скронях в мене сиво, / Таких не бачив зроду хвилі. / В них душу вклали степ і море, / І неба злоголубинь...» [11, с.20]. Формула «Сиваш для мене – диво з див» варіюється й у наступних віршах збірки. У поезії «Мовчать сиваські небосхили...» з захватом герой

милується околom, де «*степ розпечений притих*» гостинно відчиняючи ворота рідної природи, наче запрошуючи на своє грандіозне подвір'я: «*Які простори, космос наче, / Якесь безмежжя всіх світів*» [11, с.23].

Екологічне забарвлення має вірш «Горить Сиваш. Чиясь рука...», де тавруються палі-нищителі рідної природи. Адже досить спалаху «*невинного сірника*», щоб сталося непоправне, щоб «*диму тятива гірка / У степ летіла на пролом*» [11, с.28]. Пожежа нищить фауну і флору краю, людський недогляд призводить до тяжких наслідків («*побожеволілі пташки / З вогню летіли у вогонь*», «*десь лебідь з Сиваша / Ячав обпеченим крилом*»). Музично-пісенну традицію сприйняття рідного степу В. Загороднюк продовжує у вірші «Шумлять, шумлять очерети...». Сама природа наспівує козацьку пісню про Сиваш, і цей «*величний і простий*» мотив асоціюється з найнеобхіднішими, наймилішими речами для степовиків. А тому він священний, «*як чорний хліб насущний наш*», «*як піч, і жорна, і вітряк*», рідний і незабутній, «*як вітер свіжий зі степів*», «*як польовий червоний мак, / Що над загиблими зацвіє*» [11, с.32]. Мелодії степу озиваються й у поезії «*Ви чули музику вітрів?..*» Це симфонія життя і любові: «*...Сміло музика степів / На флейті грала без вагань. / Лебідку лебідь тут зустріє, / Для лебединою кохання*» [11, с.33].

У збірці «Формула Сократа» (2012) з якоюсь первозданною щирістю і невимушеністю автор говорить про появу нових вражень і відчуттів («Відкриття»). Так людина доторкається до таїни першого кохання, так природа вражає розчиненою в ній любов'ю: «*Як же просто і легко ставало / Діставать у дарунок зірки! / Раннє сонце над степом вставало, / А проміння збирало квіт-ки*» [12, с.8].

Чистота людських емоцій ніби освячується відчуттям вічності, що супроводжує історію кохання, сонця і степу. Збірка «Молитва плуга» своєю метафоричною назвою віддзеркалює світобачення степовика. У розширеному до формату триптиха циклі «Побачення з кам'яною бабою» продовжується діалог, спрямований у глибину тисячоліть: «*Я живив красою твого неба / І степом я твоїм зорів*» [6, с.16]. Одвічна «*мова скам'яніла*» пробуджує в геросві жагу до життя, гордість і гідність: «*Я тою мовою пропах. / Вона в мене росте, мов жито. / Я нею аж помолодів. / Її фонетику прошисто Праскіфським золотом степів*» [6, с.16].

У вірші-присвяті «Ярославу, який подарував мені коня» наскрізним є образ прудкого огиря, що символізує велич степу, а водночас висоти творчості: «*У ньому грація і сила / Змістом і формою зійшлись / І швидкість степова стокрила / І неба сонячного вись. / У ньому вітер в дикім полі, / Що віє тисячі віків. / У ньому скарб моєї долі, / Що крапкою над «і» розцвіє*» [6, с.31]. Поезія «Я знаю молитву плуга» є своєрідним ліричним підсумком співцевих роздумів над долею краю і степу. Метафора, винесена в заголовок твору, фіксує ступінь проникнення митця в тайники української ментальності. І для цього добирається найпростіша формула: «*Я знаю молитву плуга, / Вона зі звичайних слів, Як слово надійне друга...*» [6, с.42]. Молитва плуга – це свого роду психологічна константа українця. Вона вічна, як і нація, названа українською.

У 2015 році окремим виданням вийшла поема «Перемогла любов», присвячена незвичайній долі українця Кіндрата Загороднюка, який пережив Голодомор 1932-1933 рр та примусові роботи в Німеччині часів Другої світової війни, після якої залишився в зарубіжжі. Живописуючи сторінки життя героя та членів його родини, створеної на чужині, автор наголошує на єднанні емігрантів із рідним краєм. Де б не був Кіндрат, він є частиною українського світу, образ якого супроводжує його, та, певно, й багатьох інших переміщенців

у чужих краях: «Наче воли ідуть степами / І на рогах несуть зорю. / І довжелезними шляхами / Розлоге чується: л-ю-б-л-ю» [8, с.33].

Степ як космос репрезентований у поетичних публікаціях В. Загороднюка, розсипаних у періодиці, збірниках, антологіях. У вірші «Пливуть літа чумацьким возом...» масно самовизначення В. Загороднюка як співця, заглибленого в пошуках істини «в космічну висоту степів» [5, с.63]. Художня модель степу-космосу, а водночас і степу-батька оприявнена у вірші «А степ – це космос, у ньому я один...». Українцям долею призначено летіти «у космос цей – незмірну глибину, / бо ми його зрідні козацькі діти / І долю творимо із ним одну» [3, с.116]. Герой відчуває свій генетичний зв'язок зі степом, жадає подвижницького чину задля нього як символу батьківщини і самопожертви: «Злетіть до сонця в мене є ще шанси, / А потім степові віддати прах» [3, с.116].

Отже, художня модель степу в поетичному світі В. Загороднюка варіюється в образних константах, які автор полюбляє певною мірою трансформувати. Неоднозначне, часом суперечливе ставлення до степу в його ліриці викликане різними чинниками. Здебільшого у митця степ постає як символ рідного краю, утілення волі й нескореності; як турботливий батько і як простір для творчих дерзав; як величний космос і як експериментальний майданчик за доби НТР, який потребує захисту, збереження від деформацій чи й загибелі як свідок і учасник вселюдської та української історії. У перспективі доречно було б співставити художні моделі степу в творчості В. Загороднюка та інших подільських і херсонських поетів.

Список використаних джерел:

1. Загороднюк В. Біль мовчання: поезії. Херсон : Айлант, 1998. 32 с.
2. Загороднюк В. Ватерлінія степу. *Хвиля: книги в книзі* : поезії. Київ : Укр. письменник, 1992. Вип. 1. С. 203-254.
3. Загороднюк В. Вірші. *Вежі та вітрила: поезія Херсонщини кінця ХХ – початку ХХІ століття*. Херсон : Наддніпряночка, 2007. Т. 1. С. 114-124.
4. Загороднюк В. Вірші. *Поезія – 87* : збірник. Київ : Рад. письменник, 1987. Вип. 2. С. 123-126.
5. Загороднюк В. Вірші. *Степ* : літературно-художній альманах. Херсон : Айлант, 2009. Вип. 18. С. 60-63.
6. Загороднюк В. Молитва плуга: вірші. Херсон : Айлант, 2015. 52 с.
7. Загороднюк В. Пам'яттю прийду : вірші. Київ : Молодь, 1990. 48 с.
8. Загороднюк В. Перемогла любов : поема. Херсон : Айлант, 2015. 48 с.
9. Загороднюк В. Пісня цегли : збірка поезій. Херсон : Айлант, 2003. 56 с.
10. Загороднюк В. Поклик євшан-зілля : поезія. Херсон : Наддніпряночка, 2009. 70 с.
11. Загороднюк В. Сиваш : збірка поезій. Херсон : Айлант, 2011. 43 с.
12. Загороднюк В. Формула Сократа : збірка віршів. Херсон : Айлант, 2012. 56 с.
13. Найдьонов О.Г. Філософські аспекти творчості поета Василя Загороднюка. *Етнокультурні процеси на Півдні України в ХІХ-ХХ ст.* : збірник наукових праць ІІІ Регіон. наук. конф. Запоріжжя, 2000. С. 139-142.
14. Немченко І.В. Матеріали до лекції «Поезія Василя Загороднюка». *Печатное слово*. 2007. №1. С. 6-16.
15. Немченко І.В. Поетичний світ Василя Загороднюка. *Прози життя Василя Загороднюка* : біобібліографічний покажчик. Херсон, 2006. С. 4-14.
16. Немченко І.В. Сильові прикмети поезії Василя Загороднюка. *Науковий вісник Миколаївського національного університету імені В. О. Сухомлинського*. Серія: Філологічні науки: літературознавство. Миколаїв, 2016. С. 171-178.

17. Прози життя Василя Загороднюка : біобібліографічний покажчик. Херсон, 2006. 26 с.
18. Словник української мови : у 11 т. Київ : Наук. думка, 1976. Т. 7. 723 с.
19. Словник української мови : у 11 т. Київ : Наук. думка, 1978. Т. 9. 916 с.
20. Українські прислів'я та приказки / упоряд. С. Мишанич, М. Пазяк. Київ : Дніпро, 1983. 390 с.
21. Франко І. Зібр. тв. : у 50 т. Київ : Наукова думка, 1976. Т. 1. 502 с.
22. Чухонцева Н. Міфологема степу в художній прозі Дмитра Марковича. *Південний архів: філологічні науки* : збірник наукових праць. Вип. LX. С. 97-103.
23. Чухонцева Н. «Степовий менталітет» у ліриці Миколи Чернявського. *Наукові праці* : науково-методичний журнал. Миколаїв : Вид-во ЧДУ ім. Петра Могили, 2011. Т. 166. Вип. 154. Філологія. Літературознавство. С. 120-124.
24. Шевченко О. Душею до людей – крилами до неба: нарис про життя і творчість Василя Загороднюка. Херсон : Графіка, 2012. 83 с.

The article covers the specific expression of the artistic model of the steppe in the lyrics and the lyric-epic by original Ukrainian writer Vasyl Zagorodnjuk. He has priorities in his life and creative works, which formed by Podilla's and Kherson influence. The author of the article investigates the steppe mentality of the writer, the steppe motives and images of Vasyl Zagorodnjuk's poetry and the specific features of literary realization. The great attention is paid to the contacts of poet's texts and Ukrainian folk-lore. The article considers the peculiarities of psycho-complex of poet of steppe on the material of lyric books of Vasyl Zagorodnjuk «I may come by memory», «The waterline of the steppe», «The pain of the silence», «The song of the brick», «Svovash», «The formula of Socrat», «The prayer of the plough», «The love is the victor» and other. The article is focused on the inward dramaticism in hero's image and the dissonances in the lyric consciousness. The article shows the style dominants in poet's lyric of the steppe thematic and variants of the artistic model of the steppe by Vasyl Zagorodnjuk. The poet's tendency to images transformations is perceptible. In the article the artistic model of the steppe in creative works by Vasyl Zagorodnjuk considers as symbol of the native country and the embodiment of the freedom and the refractoriness, as a father and the spaciousness for creation, as the majestic universe and the experimental ground in the period of the scientific-technical revolution, as the witness and the participant of the world-wide and Ukrainian history. The poet's formula of the steppe as enemy is exceptional in Vasyl Zagorodnjuk's lyrics and the lyric-epic. The artistic model of the steppe in the lyrics and the lyric-epic by Vasyl Zagorodnjuk and other Ukrainian writers needs of comparison in perspective.

Key words: poetry, image, interpretation, mentality, tradition, symbol, Vasyl Zagorodnjuk.

Отримано: 21.09.2018 р.

А. К. Павлова

Національний університет державної фіскальної служби України

ІМАНЕНТНЕ І ТРАНСЦЕНДЕНТНЕ ЯК АСПЕКТИ ОДНІЄЇ ІДЕЇ У ПОЕТИЧНІЙ ТВОРЧОСТІ ОКСАНИ ШАЛАК

Стаття присвячена проблемі взаємодії іманентного і трансцендентного у творчості української поетеси О. Шалак. Акцентовано, що в художньому втіленні таємниці – це і є трансцендентне, яке може у певні моменти життя відкриватися у випадку входження трансцендентного в іманентне. Торкаючись філософської проблеми сенсу життя, авторка прагне осягнути сутність самої людини як мікрокосмосу, усю складність її земного шляху, де часто першопричиною усіх негараздів є сама особистість. Важливим аспектом лірики є відтворення специфіки помежової ситуації: байдужість, зрада, самотність – це небуття, а любов – перехід у вічність.

Ключові слова: іманентне, трансцендентне, поезія, щастя, любов, сенс буття, абсолют, філософські концепції, макрокосмос, мікрокосмос.

У сучасному світі, сповненому боротьби, тривоги, пошуків і розчарувань, проблема сенсу життя постає як одна із домінантних. Представник класичного бароко в Україні Г.С. Сковорода писав: «У самому собі шукай справжніх благ», прагнучи донести до сучасників і наступників свою концепцію особистості, сутність взаємодії макро- та мікрокосмосів. Як відомо, мікросвіт має справжній сенс лише через співвідношення зі Всесвітом, загадковим, неосяжним і невловимим, а макрокосмос набуває сенсу лише у взаємозв'язку з людським буттям, таким суперечливим і складним. Згідно з концепцією Г. Сковороди, макрокосмос – це необхідна ознака Бога, це увесь навколишній матеріальний світ, першоосновою якого є Творець, який є творчою силою світобудови, еталоном цінностей і найвищим законом. Пізнаючи світ, людина підходить до пізнання Бога, якого ніхто й ніколи не створював, який існує поза простором і часом. Людина розглядається в оригінальній філософії Г.С. Сковороди як взаємодія двох світів, пов'язаних із видимим та невидимим, матеріальним та духовним, що знаходяться в постійній протидії. Отже, проблема сенсу життя у філософських концепціях Г. Сковороди пов'язана з домінантністю самопізнання, пошуку справжніх благ у самому собі, поверненні до першопричин існування [7].

Проблему сутності трансцендентного, взаємодії іманентного й трансцендентного досліджували Д. Савченко, Н. Жиртуєва, Е. Бистрицький, І. Бичко, П. Гайдено, Г. Заїченко, В. Лях, М. Мамардашвілі, В. Огороков, В. Пронякін, В. Табачковський, Л. Федорів. Відомий дослідник Д. Савченко вивчав проблему взаємодії іманентного і трансцендентного на прикладі творчості С. Булгакова. Основною метою студій Н. Жиртуєвої постає дослідження питання про «трансцендентне» та «іманентне» у релігіях, що допомагає виділити основні типи містичних вчень. Метою наукової праці Л. Федоріва є визначення та розкриття основних аспектів розуміння трансцендентного в історії класичної європейської філософії. Як бачимо, зазначена тема вивчалася з різних позицій, представниками різних філософських шкіл, однак аналіз взаємодії іманентного і трансцендентного у філософській ліриці українських митців потребує синтетичного осмислення.

Метою статті є дослідження взаємодії іманентного і трансцендентного як аспектів однієї ідеї у творчості української поетеси О. Шалак.

Проблема сенсу життя людини, перетину іманентного і трансцендентного яскраво постає у поезіях сучасної української письменниці О. Шалак. Через авторську інтенцію оприявнюється сутність добра і зла, важливість осягнення першопричин існування людини і всього людства, співвідношення знання і віри, любові як виміру Всесвіту. Комплексний аналіз поетичних здобутків дає змогу погодитися з міркуваннями М. Хайдеггера, котрий стверджував, що «філософія та поезія стоять на протилежних вершинах, але розповідають вони про одне й те саме» [13, с.154].

У творчості поетеси з Поділля розкривається також одна із магістральних філософських проблем – співвідношення буття і небуття. Зокрема, Ф.М. Достоєвський писав: «Буття тільки тоді і є, коли йому загрожує небуття». В аналізованих творах варто оцінити специфіку помежової ситуації, завдяки якій виявляється, що байдужість, зрада – це небуття, а любов – перехід у вічність: Тобі відведено цей час, / Щоб ти побачив, / Яким він є, як ловить нас, – / Кого позначив. / Тобі відведено цей день, / Щоб ти затамив, / Де тьма, де світло. / І впадеш, / Щось шепотітимеш вночі / Крізь плач і відчай. / Хоч шепочи – не шепочи, / Плач, чоловіче! [14].

Іманентне – це щоденне життя людини, такої слабкої, чуттєвої, яка через життєві випробування, трагедії, безсилля щось виправити, здолати неминучість приходить до усвідомлення біблійної істини – усе дано Богом. Це усвідомлення переходить у площину етичного: потрібно навчитися розрізняти, де правда, а де обман, де тьма, а де світло, треба навчитися гідно жити. Торкаючись філософської проблеми життя – смерть, О. Шалак замислюється над сутністю самої людини як мікрокосмосу, усієї складності її земного шляху, де часто першопричиною усіх негараздів є сама особистість. З вуст поетеси лунає застереження до людей: отямитися, очиститися від зла, інакше чекає сумний фінал. Згідно з константами християнства, для того, щоб досягти вічного життя, треба «народитися згори», тобто змінити серце, навек віддалитися від усього гріховного. Звернувшись до книг Нового Заповіту, де йдеться про страждання і смерть Ісуса Христа, прочитаємо: «Він обернувся до них і сказав: «Дочки Єрусалимські, не плачте за Мною. Плачте за собою самими й за дітьми своїми» [3].

Поряд із тим діалектично обумовленою проблемою в поезії О. Шалак постає й проблема щастя. Як відомо, ця тема хвилювала й хвилює мислителів і поетів від давнини й до сьогодні. Зокрема, евдемонізм – це одна з центральних концепцій сенсу життя в філософії, відповідно до якої сенс людського життя полягає в прагненні людини досягти щастя. У етиці Аристотеля поняття щастя нерозривно пов'язано з поняттям благо. Прагнення до щастя представники цієї течії (Епікур, Аристотель, Дідро, Вольтер, Фейєрбах, Гассенді) вважали справжнім та першочерговим призначенням людини. Сковорода, у свою чергу, як представник епохи бароко вважав, що щастя – не ілюзія, його можна досягти [9]. Часто воно не пов'язане з далекими перспективами, його не треба шукати за морями, за горами, а воно тут, поруч. Буває, що щастя приходить, але людина не змогла ним скористатися. Ці висновки Г. Сковороди знайшли відгук у ліриці О. Шалак: Наносило тебе по світах / І прибило до цього розпуття / І куди тобі дали? / Куди? / При дорозі розчахав усохла... / Жінка ця подавала тобі води, / А ти не вгледів її крізь сонце [14].

У вірші подано образ чоловіка, який не зміг або не захотів скористатися своїм щастям. Тут проступає справжнє здивування автора, адже, кохаючи, можна принести щастя іншій людині, «окутати її турботою», захистити від негараздів та усякого зла, а на заваді цьому стає байдужість, власний егоцентризм, просте небажання «духовно трудитися», плекати почуття.

Проте в деяких творах образ чоловіка поданий у іншій площині, він описаний навіть із замилюванням, часто наближаючись до морального та естетичного ідеалів. Він сильний, з міцними вустами, може дивувати своїм сприйняттям світу, своїми діями; закутавши «як молоду черешню» від морозу, «сховавши в останній квітці»: Цей чоловік, тільки він, оцей, / Вражає такою затятістю вуст. / Дерево висохле пагін пустить, / А його не знайдеш ніде [14].

Поряд із евдемонізмом, у філософських концепціях І. Канта виокремлюється думка про те, що людина повинна стати гідною свого щастя, а не просто стати щасливою. Сучасні філософи наголошують на антиномічності метафізики І. Канта, тому свобода особистості, яка є ноуменальним корінням, є онтологічною основою, субстанцією «метафізичних предметів»: «Свобода – це «місце» можливого абстрагування від безпосередньої даності та заданості існування, іншими словами, основа можливості мислення взагалі, так само як і основа можливості моральної відповідальності за власне буття» [Цит. за 4].

Окрім того, одне з основних призначень моралі – це гармонізація людських взаємовідносин. Як відомо, особистість, здійснюючи той чи інший вчинок, здатна впливати на долі інших членів соціуму, насамперед тих, хто поруч, бо людина здатна на все: інколи втягти в безодню, інколи врятувати: Звітрена пам'ять днів – Сіль випікає очі. / Вицвілим голосом вдів / Кличуть руїни зодчих. / Вітром голосить ліс / Вбитих колись ілюзій. / Падає зливою сліз / Ніч забуття – на друзів... / На ворогів. / Чи тих... / Їхні дороги у небі. / Наше життя – це гріх ? / Гріхів покаяння нетрі. / Зводяться і стремлять / Палі гіркої облуди. / Крадеться лісом тать, / Хто забуття розбудить? [14].

У поезіях О. Шалак іманентне і трансцендентне постають як справжнє і несправжнє, суще і належне. Трансцендентний (лат. Transcendens – той, що виходить за межі) – потойбічний, надчутливий, метафізичний; протилежний іманентному [10]. В історичному аспекті, термін «трансцендентний» використовується на означення того, що перебуває поза межами чуттєвого пізнання, що недосяжне будь-якому досвіду. П.О. Флоренський виокремлює відносність та взаємозумовленість трансцендентного й іманентного, що постають, на думку філософа, двома аспектами однієї ідеї. Зокрема, ідея у її трансцендентному аспекті – це небесне буття, що створює буття земне. Вона не є абстрактним правилом, а «конкретною повнотою досконалості і вищої реальності» [12].

Представники сучасної філософської антропології акцентують, що людина завдяки своїй унікальності протягом земного життя торкається абсолюту, оскільки він має діалогічний характер [11]. Вчені виокремлюють домінуючі прояви прилучення людини до трансцендентного: 1) релігійне відчуття; 2) відчуття глибинної укоріненості у найперші засади буття; 3) здатність мати у інтелекті таке, чого немає і принципово не може бути у вигляді емпіричного досвіду. Отже, усе життя особистості, її духовний універсум, усі її вчинки, є своєрідною апеляцією до трансцендентного, основною онтологічною характеристикою людини та вихідним екзистенціалом усього її буття [2].

Досконалість і вища реальність у творчості О. Шалак нерозривно пов'язані з концепцією любові. Іntenційні значення любові багатогранні, ризяться художнім відтворенням, представлені інноваційними образними системами, однак інтегруються завдяки константам: любов – це вимір Всесвіту; любов – це найбільша цінність; Бог є любов. Через ставлення до любові пізнається людина як мікрокосмос, – це шлях від потворного до прекрасного, від низького до піднесеного [5, 6].

Сонце, місяць, зорі, дерева, квіти, птахи, берег ріки постають у поезії О. Шалак символами величі, могутності, високих духовних прагнень.

Переживання ліричної героїні обертаються навколо величезної і величної сфери – любові, яка притаманна звичайній людині, і це почуття допомагає здолати тугу швидкоплинності земного життя, неминучості. Через авторську інтенцію простежується важлива аксіома: завдяки справжній любові людина здатна підійнятися над буденністю, дійти до усвідомлення істини, вічного і нетлінного. В любові людина прекрасна, а той, хто зраджує, руйнує її цінність, приречений на забуття, його ідеали розсипаються.

Кожна поезія О. Шалак сповнена філософії буття: в ньому переплітаються і взаємодіють реальне і трансцендентне. Кожен образ багатогранний: людина дочасна й слабка, а Бог вічний і всемогутній, і земні творіння шукають у Ньому прихисток, загубившись у холодних вітрах долі, як-от самотній лелека: Ти світ тримаєш на плечі – / Важкі осінні хащі міста. / Ти засинаєш уночі, Вколисаний далеким свистом / Птахів, / Принесеним сюди вітрами. / Тобі до моці і снаги / Підняти золочені брами / Списом – І віднести їх у поля далекі... / Там сяде на твоє плече / Самотній, боязкий лелека [14].

У філософській поезії О. Шалак постає важлива проблема – відношення до абсолютного, тобто трансцендентного. Поетеса неодноразово ставить питання: чому людина не бачить Бога? Адже, коли вона страждає, то Він торкається її руки, підтримує і захищає її. Він дав їй свободу, і хоч раз у житті оприявнюється кожному в різних обставинах, дає можливість стати на шлях добра, зцілитися душею, здобути вічне життя. Однак більшість людей на планеті не хочуть замислюватись над істинною сутністю буття, своїм справжнім призначенням. Ці думки суголосні з констатаціями книг Старого Заповіту: «Я бачив роботу, що Бог був дав людським синам, щоб трудилися над нею, усе Він прегарним зробив свого часу, і вічність поклав їм у серце, хоч не розуміє людина тих діл, що Бог учинив, від початку та аж до кінця...» [1].

У ліриці О. Шалак втілено невідворотне бажання осягти таємницю світобудови, вона замислюється над множинністю світів, над реальністю чи ірреальністю земного життя, над опозиціонуванням серед часу і простору: Мені наснився світ цей?; Йому наснилась я?; І саду, й мені по тисячі літ [14].

Отже, таємниця у поезіях подільської письменниці – це і є трансцендентне, яке може у певні моменти життя особистості дещо відкриватися лише у випадку входження трансцендентного в іманентне. Сучасні філософи називають це явище актом самовиявлення, одкровення трансцендентного, що постає необхідним гносеологічним елементом віри [8]. У творі О. Шалак «Виміри небуття» трансцендентне, сконцентроване у образі суворой незбагненої вічності, починає наближуватися до іманентного, яке постає в колоритних пейзажах як земна краса: «зими останньої стяг»; «сива тиша снігів»; «гуде стривожений бір»; «брязкає трензля». Це осягнення таїни вічності, очевидно, пов'язано з втратами. На тлі глибоких переживань ліричний герой починає осмислювати і своє життя, його швидкоплинність, його сенс, ймовірно, відмінний від того, яким він був раніше: Заносить твої сліди – вже і не знати; Ти у цій тиші гість, слухаш тишу [14].

Досліджуючи дилему знання – віра, філософи зауважують, що знання, яким би всеохоплюючим та глибоким не було, врешті-решт варто оцінювати як самопізнання. Пізнаючи світ, людина пізнає саму себе, адже вона, власне, і наповнює весь цей світ. Особистість така різна і багатогранна, що її можна назвати мікрокосмосом. Отже, знання врешті-решт є іманентним, а трансцендентне можна осягти лише вірою, оскільки воно перебуває поза межами пізнання [8].

Виходячи з бажання донести до читача почуття і переживання ліричної героїні, поетеса спрямовує свою увагу на красу подільської природи, вималью-

вуючи їх особистісні взаємовідносини і занурюючись у ще одну площину пізнання трансцендентного – людина і природа: Ми тут п'ємо нектар дощів осінніх, / Старі тераси гріємо в теплі / Нічних розмов... / Лякливі жабки в сні / Й павук, що день до ночі сплів, Нам раді. / Яблуко достигле / Вичочується місяцем з трави... / Ми молоді. / А те, чого не встигнем, / Увидь в цю осінню світлу вись [14]. Колористика цього пейзажу наповнена справжньою радістю і усвідомленням того, що молодість і краса навколо – це щастя.

У поезіях О. Шалак часто наявні питальні речення. Вони використані як поетичний прийом, і це, на нашу думку, пов'язане з авторським задумом – показати дивовижність кохання і самого життя. Кохаючи, особистість возвеличує свого обранця, він видається їй незвичайним, таємничим, ніби з «незнаних світів». Питальні речення постають основою діалогу ліричного героя з самим собою, а також із коханою людиною: Хто тобі свічу засвітив. / І зіперся на стіл закохано? / Ти прийшов із незнаних світів, / Хто утер тобі ноги косами? [4].

Нагромаджуючись від одного вірша до іншого, цілий комплекс питань виводить на центральне коло філософської концепції: життя невичерпне, любов вічна, справжні цінності нетлінні посеред часу і простору.

Отже, в центр свого поетичного світорозуміння О. Шалак ставить константи про гармонію між світом та людиною, які взаємодіють на рівні мікро- і макрокосмосів, між «Мною» та «Іншим», людиною і Богом як центром і творчою силою світобудови. Осягнення сутності буття в моменти одкровення трансцендентного іманентному пов'язано також із переоцінкою цінностей, сутнісною оцінкою людини як мікрокосмосу. Поетеса не просто концентрується на власному «Я-бутті», – через втрати, страждання, нерозділене кохання, вона перебуває в постійній взаємодії із навколишнім світом, людьми, часом і простором, що свідчить про синтез лірики, філософії та психології.

Список використаних джерел:

1. Біблія Або Книги Святого Письма Старого й Нового Заповіту. Із мови давньоєврейської й грецької на українську дослівно наново перекладена / [переклад професора І. Огієнка]. Київ : УБТ, 2015. 1365 с.
2. Петрушенко В.Л. Епістемологія як філософська теорія знання. Львів : Вид-во Держ. ун-ту «Львівська політехніка», 2000. 296 с.
3. Євангеліє від Луки: 23. URL: <https://www.bible.com/uk/bible/204/LUK.23.umt>.
4. Кравченко А.А. Етика відповідальності в імперативах метафізики Канта URL: <http://enpuir.npu.edu.ua/bitstream/123456789/9323/1/Kravchenko%20A.%20A.pdf>.
5. Павлова А.К. Лексеми-символи як естетичні доміанти поетичного тексту: комунікативний аспект. *Українське мовознавство : міжвідомчий збірник наукових праць*. Київ, 2010. Вип. 40/1. С. 233-236.
6. Павлова А.К. Філософське осмислення життя і смерті в українській усній традиційній культурі. *Збірник наукових праць Національного науково-дослідного інституту українознавства та всесвітньої історії*. Київ : Українське агентство інформації та друку «Рада», 2011. Т. XXVIII. С. 409-415.
7. Роменець В.А. Ідея самопізнання і смислу людського життя у творчості Г.С. Сковороди. *Сковорода Григорій : дослідження, розвідки, матеріали*. Київ, 1992. С. 8-189.
8. Савченко Д.Н. Иманентное и трансцендентное. Взаимодействие имманентного и трансцендентного во время действия божественных излучений в процессе творчества URL: <http://blog-kreat.blogspot.com/2013/12/blog-post.html>.
9. Семчук Ю.Й. Філософія свободи Григорія Сковороди. *Грані*. 2004. №2 (34). Березень-квітень. С. 72-77.

10. Словник основних філософських термінів. URL: http://library.nlu.edu.ua/POLN_TEXT/KOMPLEKS/KURS_1/kurs/5/109.htm.
11. Федорів Л. Особливості розуміння і виявлення трансцендентного в класичній та неklasичній філософії. URL: http://vlp.com.ua/files/10_50.pdf.
12. Флоренский П.А. Пределы гносеологии (Основная антиномия теории знания). *Сочинения* : в 4 т. Москва, 1996. Т. 2. С. 34-60.
13. Хайдеггер М. Разговор на просёлочной дороге : Избранные статьи позднего периода творчества. Москва : Высш. школа, 1991. 192 с.
14. Шалак Оксана. Поезія. URL: <http://poetyka.uazone.net/shalak>.

The article is devoted to the problem of interaction of immanent and transcendental in the works of Ukrainian poet O. Shalak. It is emphasized that the mystery of the artist's embodiment of the Podolsk writer is a transcendental one, which at certain moments of life can only be opened in the event of the transcendental entry into the immanent. Touching on the philosophical problem of the meaning of life, O. Shalak reveals the essence of the man himself as a microcosm, the whole complexity of his earthly path, where the personality is often the root cause of all the problems. An important aspect of the lyrics is the reproduction of the specifics of the local situation: indifference, betrayal, loneliness is nothingness, and love is the transition to eternity.

Immanent – it is the daily life of a person, such a weak, sensual one, which through the life trials, tragedies, powerlessness to correct something, overcome the inevitability comes to the realization of biblical truth – everything is given by God. This awareness goes into the plane of the ethic: it is necessary to learn how to distinguish where the truth is, and where the deception, where the darkness, and where the light is, must learn to live dignity. Touching upon the philosophical problem of life – death, O. Shalak ponders over the essence of the man himself as a microcosm, the whole complexity of its earthly path, where the very reason is often the root cause of all the problems of the person itself.

The perfection and supreme reality in the work of O. Shalak are inextricably linked with the concept of love. In her reception of the author, love is the dimension of the universe; it is the greatest value: God is love. So, Love is a higher reality, because of the attitude towards which a person is recognized as a microcosm, this is the path to perfection, from the beautiful to the sublime.

The experiences of the lyrical heroine revolve around a huge and magnificent sphere – love, which is inherent in the ordinary earthly man, and this feeling helps to overcome the desperation of the transience of earthly life, the inevitability. Through the author's intention, an important axiom can be traced: through true love, man is able to climb over routine, reach awareness of the Truth, eternal and imperishable. In love, man is beautiful, and he who betrays destroys her value, is doomed to oblivion, his ideals are scattered.

Key words: immanent, transcendent, poetry, happiness, love, meaning of being, absolute, philosophical concepts, macrocosm, microcosm.

Отримано: 04.09.2018 р.

А. О. Тимченко

Харківський національний фармацевтичний університет

ФОНІКА ПОЕЗІЇ ВОЛОДИМИРА СВДІЗІНСЬКОГО

Дослідження звукопису є невід'ємним складником вивчення поезії, адже через фоніку автор не лише передає звукову атмосферу описаного у творі, але й по-іншому підсвічує зміст вірша, витворює нові позатекстові смисли.

Творчість Володимира Свідзінського є унікальною для української літератури. Філігранно майстерний у доборі та комбінації слів, митець, як виявляється, професійно організує поезію з позицій звукопису. У статті проаналізовано перший твір із авторського циклу «Балади». Вірш зображує боротьбу сталого та звичного світу героя з новим, незвіданим, тривожним. Градація голосних звуків – від низького й широкого «а», що символізує стабільність, до високого та вузького «і», що знакує хвилююче, проте не вороже, – відповідає настроєвому нагнітання, увіразнює смисл твору. Зроблено висновок про показовість фонічного аспекту в поезії В. Свідзінського.

Ключові слова: поезія, Володимир Свідзінський, фоніка, вокалізм, консонантизм, виражальні засоби, звуковий символізм.

Звукопис є одним із важливих виражальних засобів у поезії, адже мелодика твору допомагає увіразнити ліричну складову, по-особливному підсвічує смисл вірша, відкриває його нові грані.

Питання звукопису в поезії в різний час вивчали Б. Томашевський О. Брік; О. Артюшков, В. Брюсов, Б. Гончаров, Ю. Лотман, О. Журавльов, С. Воронін та ін. Авторами праць, присвячених вивченню фоніки, в українському літературознавстві є І. Качуровський, Б. Якубський, В. Ковальов, М. Кабиш, Н. Білоус, Ю. Юсип-Якимович та інші.

Під фонікою, услід за М. Гаспаровим, розуміємо звукову організацію художнього мовлення [5]. Основними «стилістичними функціями звукопису вважаємо виражально-зображальну, емоційно-експресивну, звуконаслідувальну, смислову, композиційну» [6, с.170].

Окрім розгляду звукових повторів (алітерація, асонанс, анафора, епіфора), вочевидь, плідним є аналіз, у разі їхньої наявності, таких елементів зв'язку звуку й смислу, як ономатопея, звуконаслідування, «звуковий символізм», «ключові слова» [5].

Творчість Володимира Свідзінського, одного з найвизначніших поетів Розстріляного Відродження, інтровертна й самодостатня, попри наявність багатьох переконливих досліджень, продовжує лишатися загадковою. Мовчазна задумливість поета, його відлюдність, дивовижна сталість в епоху буремних подій, мотиви самотності, руху до невідомого, таїни, згоряння (як передбачення), факт самої смерті (відсутність справжньої могили В. Свідзінського дає ґрунт для здогадів і припущень, щоправда, надто мало ймовірних, про можливість того, що письменник вижив [4]) – усе це створює довкруг митця ореол таємничості, закликає читача й дослідника знову й знову звертатися до цієї достоти геніальної лірики: «І, покіль віку, тихо, без упину, / Все буду занурятися туди, / Де хмари стали в безмірі води» [8, с.278].

Плідним для вивчення є інструментарій творення В. Свідзінським вірша – ритміка, строфіка, метрика, фоніка, адже науковці неодноразова зауважували філігранну майстерність митця в доборі й комбінації слів, приміром,

за словами Е. Соловей, «поет починає зазіхати на «неймоввне», «несказанне», шукати «незаймані слова», апробуючи граничні можливості мови» [9, с.158].

Цікавим і малодослідженим аспектом вивчення поезики митця є аналіз звукопису його лірики. Обсяг статті не дає можливості подати повний розгляд фоніки поезії автора, тому зупинимося на розгляді лише одного твору – «Встану рано, зійду...» (перший вірш із циклу «Балади» [8, с.223]).

Вірш «Встану рано, зійду...» становить дивовижний приклад міфотворчості В. Свідзінського, виписування ним кодів та символів. Цементований мотивом звіра, увесь цикл порушує більше питань, ніж дає відповідей. Вочевидь, фонетичний аналіз здатний бодай частково привідкрити завісу таємничості.

Твір «Встану рано, зійду...» починається повідомленням про неприємність, що сталася в саду героя, порушила його стабільність і звичний перебіг речей. Як виявляється, динаміка вокалізму поезії виразно суголосо на змістовим перипетіям. У першому рядку «Встану рано...» наголошені **а** знакують сталість, спокій, зону комфорту героя (звук низький, відкритий, широкий). Далі звучить різка зміна: *зійду* – *сїду*. **У** (звук високого підняття) символізує передчекання, шлях, непередбачуваність, здійснення зі звичного місця. Вузький **і** (також високого підняття) знаменує тривогу, напруженість, щось нехарактерне й вороже для світу героя – як стане видно з подальших рядків вірша. Тривога підтверджується наступним рядком: по саду героя (сад – захищеність, ніби власне «я») пройшов *дивен звір* з властивим цьому образу асонансам **и-і**. Показово, що процес описано дієсловом «походив» – круглі **о** ніби вказують на обчеркненість саду як комфортного локусу для героя – і цю стабільність порушує непрошений гість. Окрім того, спостерігаємо фонетичну тавтологію *дивен-походив*. До прямої подібності долучається ще й загадка про Дива, загадкові створіння зі «Слова про похід Ігорів» (пам'ятки, перекладеної В. Свідзінським).

Характерно: слово «сад» у формі «(в) саду» часто римується в поезіях В. Свідзінського з різними трансформаціями слова «іду»: «Тихо вгору йду / І помічаю: в кожному саду...» [8, с.294], «Мое житло в наскельному саду, / Я в вересні до школи рано йду» [8, с.295] тощо. Окрім суголосності, сад і рух, очевидно, пов'язуються в автора й семантично: сад як місце, котрим простує герой, вихідний локус чи мета прагнення.

Натепер сталість порушено остаточно. Наприклад, у словах «...походив / У моєму саду...» відбувається явний зсув від звичних і зручних **а, о** до ризикованих і нетипових **и** (високий, високо-середній звук), **у**.

п о х о д и в у м о є м у с а д у

«Позривав темну персть» – рух від **а, о** через перехідний **е** (голосний середнього підняття). І надалі бачимо цілковите панування наголошених **и, у, і**: «Обтрусив ясени, / На сухі полини / Кинув вицвілу шерсть».

Герой, спантелечений і виведений із рівноваги, тим не менш прагне боротися з кривдником. Причому боротьба відбуватиметься явно за правилами останнього (може, тому вона й виявляється апіорі програтшною?): «Я в вечірній імлі...». Геро, якому дає відчутну підтримку зона комфорту (знову «свої» параметри – **а**: «Затаюся в саду», де «у» постає підготовкою до боротьби), вирішує захопити, взяти в символічне кільце незнайомця:

О д г і л л і д о г і л л і
 С і т ь ш о в к о в у з в е д у

Надалі наступальні дії героя посилюються, панування **о** стає все відчутнішим:

Тільки блисне зело
←
В народженному дню,
Я високе чоло
Ізловлю, полоню.

Але старання героя не дають результату, спостерігаємо прикру поразку: «Марне слово прорік/ ... / Дивен звір мою сіть» – рух **а**→**о**→**і** (**і**, а отже, **і** звір перемагає). «Потоптав, пометав»: тепер уже незнайомиць діє методами героя, захоплюючи його простір – **а** та **о**; «по куцах поволік» – протяжне «і» передає тривалість, звір стверджує власну перевагу. Знову натрапляємо на звукову тавтологію, що супроводжує дії кривдника протягом усього тексту: *походив – по-зривав – полини – потоптав – пометав – по куцах поволік*. Надалі приналежне нападникові «і» постійно зустрічається в кожному з решти 8 рядків. У фінальному реченні прочитуємо чіткі зсуви **о**→**а**→**у**→**е**→**і**, **о**→**у** та **о**→**і**: «По саду перебіг / У вогнисту повіть, / За блискучий поріг».

Виходить, що протягом усього твору на фонічному рівні підкреслюється боротьба стабільного й екстраординарного, незвичного й ворожого героєві. Але одні з останніх рядків вносять несподіване уточнення, по-іншому підсвічуючи семантику протистояння та оприявнюючи справжні почуття автора. «Засвітився на мить / Під каштаном старим» – чи не логічним буде вбачати певну аналогію образу старого каштана й образу героя? Тож із цього погляду сталій і звичний світ **а** й **о** постає світом ретро, таким собі анахронізмом за часів постійних змін, новацій, тривожного невідомого.

Отже, малюнок голосних чітко відповідає настроєвим та смисловим домінантам та акцентує додаткові конотації, викристалізуючи основну ідею. Має місце струнка градація:

а стає, старе, стабільне, звичне
↓
о бажання героя окреслити, «обчеркнути», захистити свій світ
↓
е підготовка, передчекання чогось незвичного
↓
у шлях, підготовка, здійснення
↓
и дивне, тривожне
↓
і нове, лякаюче, невідоме, дещо вороже

Невзмозі відмінити нове й невідоме (**і** частково – свідомо чи несвідомо – прагнучи його), герой, намагаючись захиститися (проте сіть шовкова!), усе ж виходить із зони комфорту, простує до незвіданого.

Для порівняння зауважимо, що зовсім відмінну картину прочитуємо в ключовому вірші циклу «Падає місто в імлісте море...» [8, с.227]. Хоча спільні риси між I та IV віршами усе ж є: в обох творах, на відміну від II й III поезій, присутній образ людини (I – ліричний герой, IV – князівна), безсилою протистояти позалюдському.

Тут образи із превалюванням вузького «і» постають чимось малим і беззахисним ув облаві наголошеного «о», **море** (співзвучне з «**морок**») бере в полон

тонке та крихке – місто, корабель, життя. Місто, князівна, нагірні палати, безгнівний, вірний буркун, срібло – і море, поповзень-морок, з-поза скель, тонуть, підводна тьма, води. Звук «і» є вузьким і, по суті, в цій поезії допомагає творити метафору самотності, обмеженості, локальності. Оманливо-спокійна, заколисувальна авторова інтонація нейтралізує трагізм ситуації, ліквідує бажання активних дій. У цій поезії та й в усьому циклі взагалі уявлення про людину як діяча розмиваються, рушіями подій виступають представники тваринного світу, інфернальні особи.

Постає питання, чи таким уже ворожим є для героя «звір» із I вірша. Висновуємо, що, напевно, невідомість вабить героя, обіцяє «диво» й вихід за звичні межі. Протистояння дивному звірові є радше казковим, а мотив руху до незвіданого може бути конотованим позитивно. Звуковий символізм, який спостерігаємо в аналізованій поезії, доводить виключну уважність В. Свідзінського не лише до добору слів, але й до добору звуків – свідому чи несвідому, проте не менше показову та вражаюче точну.

Безумовно, В. Свідзінський – не просто віднайдене забуте ім'я, він – визначне, унікальне явище в історії літератури, яке поки що є до кінця не осягненим. Вивчення фоніки творів митця – надзвичайно плідний вектор дослідження, здатний відкрити багато нового в розумінні прихованих смислів цих текстів, зокрема з погляду звукового символізму та пошуку «ключових слів».

Список використаних джерел:

1. Барабаш М. Синергетична концепція творчості у поетів перших десятиріч ХХ ст. (Б.-І. Антонич, В. Свідзінський, І. Анненський). *Парадигма* : зб. наук. пр. Львів : Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України, 2011. Вип. 6. С. 111-120. Бібліогр.: 12 назв. укр.
2. Барчишина І. Евфонічний принцип організації епітетної структури (на матеріалі поезій М. Волошина і В. Свідзінського). *Studia Methodologica* : [науковий збірник] / гол. ред. Р. Гром'як ; відп. ред. І. Папуша ; редкол.: О. Куца, Н. Поплавська, М. Ткачук [та ін.]. Тернопіль : ТНПУ, 2012. Вип. 34. С. 164-169. Бібліогр. в кінці ст.
3. Брик О.М. Звуковые повторы. *Поэтика* : сборники по теории поэтического языка. Пг., 1919. Вып. 1-2. С. 58-98.
4. Варвара Жукова. Свідок: Роман. *Кур'єр Кривбасу*. 2007. № 206-207. С. 122-186.
5. Гаспаров М.Л. Фоника. *Большая российская энциклопедия*. URL: <https://bigenc.ru/literature/text/4717175>.
6. Кабиш М.Ю. Стилістичні функції звукопису в поетичному мовленні українських поетів початку ХХ ст. *Філологічні студії* : науковий вісник Криворізького державного педагогічного університету. 2011. Вип. 6 (2). С. 169-175.
7. Качуровський І. Фоніка. Київ : Либідь, 1994. 161 с.
8. Свідзінський В.С. Твори : у 2 т. Київ : Критика, 2004. Т. 1. Поетичні твори. 581, [3] с. : іл. (Відкритий архів).
9. Соловей Е. Невпізнаний гість : Доля і спадщина Володимира Свідзінського. Київ : Наук. думка, 2006. 221, [3] с. : іл.
10. Тимченко А.О. Мотив звіра у поетичному циклі В. Свідзінського «Балади». *Наук. пр. Кам'янець-Поділ. держ. ун-ту*. Філол. науки. 2006. Вип. 13. С. 189-195.
11. Томашевский Б.В. Теория литературы. Поэтика : [учеб. пособие] / [вступ. ст. Н.Д. Тамарченко ; коммент. С.Н. Бройтмана при участии Н.Д. Тамарченко]. Москва : Аспект Пресс, 2002. 333, [3] с.
12. Якубинский Л.П. О звуках стихотворного языка. *Поэтика* : сборники по теории поэтического языка. Пг., 1919. Вып. 1-2. С. 37-49.

The study of the sound is an integral part of the study of poetry, because author can not only transmit the sound atmosphere described in the work, but can see the meaning of the poem in a different way, creates new non-textual meanings.

The article is devoted to the analyses of the poems of V. Svidzinskyj. Volodymyr Svidzinskyj's creativity is unique in Ukrainian literature. Filigree masterful in the selection and combination of words, the artist, as it turns out, professionally organizes poetry from the position of the phonics. The article deals with the author's cycle «Ballads» by V. Svidzinskyj and analyzes only one work from the cycle. This verse depicts the struggle of a stable and habitual hero's world with a new, unknown, disturbing one. The gradation of vowel sounds – from the low and wide «a», which symbolizes stability, to the high and narrow sound «i» – corresponds to the tune-fitting force, expresses the meaning of the work. The vocalism of the final poetry of the cycle is opposite to that outlined in the first verse. The conclusion that this motive of the beast and the motif of the trend to an unknown world demonstrates the mythopoetical direction of Svidzinskyj's poems is drawn. The secret of fairy-tale's world is more interesting and full-fledged for hero. The conclusion that secret attends in poems as the attribute of real world and fairy-tale's world is drawn. The character of V. Svidzinskyj's individual style is connected with perception of the world of poet, introversion of his disposition, with the special attitude to the place of the man in the world. The fate and the creation of V. Svidzinskyj reflect a deep existence of personality, constantly opened to the cognition of life's secrets. The conclusion is made on the manifestation of the phonical aspect in V. Svidzinskyj's poetry.

Key words: poetry, Volodymyr Svidzinsky, phonics, vocalism, consonanty, expressive means, sound symbolism.

Отримано: 23.09.2018 р.

ДУХОВНА І НАУКОВО-ПЕДАГОГІЧНА ДІЯЛЬНІСТЬ ІВАНА ОГІЄНКА

УДК 811.161.2'373.45

DOI: 10.32626/2309-7086.2018-15-2.300-304

Н. В. Гудима

Кам'янець-Подільський національний університет імені Івана Огієнка

КОМУНІКАТИВНА КОМПЕТЕНТНІСТЬ УЧИТЕЛЯ ПОЧАТКОВОЇ ШКОЛИ ЯК ОДИН ІЗ ЧИННИКІВ ЙОГО УСПІШНОЇ ПРОФЕСІЙНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ

У статті йдеться про основні напрями дослідження проблеми структурних компонентів комунікативної компетентності. Проаналізовано різні підходи до розробки структури комунікативної компетентності. З'ясовано, що в сучасних дослідженнях переважає виокремлення базових структурних компонентів, таких як: комунікативні знання, комунікативні здібності та комунікативні вміння. Комунікативні знання трактують як знання про спілкування, його різновиди, фази, закономірності розвитку, знання про існування комунікативних методів та прийомів; знання про ефективні методи спілкування щодо різних людей та різних ситуацій; знання про ступінь розвинутості в конкретній особистості тих чи тих комунікативних умінь; знання комунікативних методів, які найбільш ефективні для забезпечення особистісного спілкування, а також неефективних методів. Комунікативні здібності розглядають у двох аспектах: як природна обдарованість людини у спілкуванні та як комунікативна продуктивність. Обґрунтовано структуру педагогічної комунікативної компетентності вчителя початкових класів, що передбачає такі компоненти: когнітивний, мотиваційний, мовний, сенситивний, стратегічний та соціокультурний. Подано стислі характеристики цих компонентів.

Ключові слова: комунікація, компетентність, компетенція, структура, структура педагогічної комунікативної компетентності вчителя початкових класів, напрями, компоненти, культура, конотація.

*Мова – це наша національна ознака,
в мові – наша культура, сутність нашої свідомості.*

Іван Огієнко

Динаміка розвитку сучасного суспільства висуває нові вимоги до освітніх технологій формування професійної компетентності майбутнього вчителя початкової школи. Відповідно до цих вимог сучасний учитель початкових класів має володіти комунікативною компетентністю, яка є важливим чинником формування його професійного рівня, зокрема успішної професійної діяльності.

Проблема формування комунікативної компетентності майбутніх фахівців достатньо широко висвітлена в працях Н. Волкової, Ю. Смелянова, В. Захарова, І. Зимньої, Н. Кузьміної, К. Лесик, С. Петрушина, Л. Петровської, Є. Прозорова, О. Сидоренка, В. Семиченко, Л. Ткаченко, Л. Філатової та інших. Грунтовні дослідження в цій галузі здійснили й представники зарубіжних наукових шкіл, зокрема Л. Бахман, М. Кенел, В. Кулах, А. Палмер, М. Свейнта, Б. Шпітсберг та інші. І. Огієнко в процесі формування комунікативної компетентності педагога великого значення надавав слову вчителя, культурі його мовлення. Однак, постійно з'являються нові напрями досліджень комунікації, які потребують уточнень або нових підходів до вирішення вже дослідженого.

Метою статті є аналіз мовлення педагога як інструмента його професійної діяльності у світлі ідей Івана Огієнка; визначення структури комунікативної компетентності вчителя початкової школи.

Мовлення вчителя – це інструмент його професійної діяльності, складова педагогічної майстерності. За низки умов мовлення вчителя може бути інструментом його успішної професійної діяльності. Зокрема, професійне мовлення вчителя має відповідати вимогам культури мови. Це показник його освіченості, інтелігентності, загальної культури [4].

Професійне мовлення вчителя початкової школи, як стверджував І. Огієнко, повинно здійснювати інтелектуальний, емоційно-вольовий і моральний вплив на учнів. Слова вчителя мають нести в собі енергію його почуттів, переживань. У деяких ситуаціях мовлення вчителя повинно бути засобом збудження активності учнів (пізнавальної), в інших – засобом гальмування їхніх психічних реакцій (зняття негативних емоцій). Слово справжнього вчителя викликає в учнів відповідні почуття, навіть, переконує. Тому вчитель у спілкуванні з учнями має орієнтувати себе на цілеспрямований добір мовних і мовленнєвих засобів [3].

Професійне мовлення вчителя повинно бути спрямованим на молодших школярів (наявність власного ставлення до того, про що йдеться, щирість слів учителя, вміння будувати свій монолог як діалог з учнями, як пряме звертання до їх почуттів, розуму). Педагог-майстер завжди буде своє мовлення, передбачаючи можливу реакцію учнів на свої слова, навіть на тон, голос, яким вони будуть сказані.

Обов'язковою передумовою ефективності професійного мовлення вчителя є володіння ним технікою мовлення. Компоненти техніки мовлення створюють імідж людини, дають змогу виявити психічну індивідуальність людини, визначити її емоційний стан. Володіння технікою мовлення є не лише елементом культури педагогічної діяльності вчителя, а й передумовою позитивно-го сприйняття його учнями, батьками, колегами [1].

Варто застосовувати, на думку І. Огієнка, такі вправи на розвиток умінь виразного мовлення: аналізувати зразки виразної розповіді майбутнього вчителя, визначати засоби виразності, прогнозувати педагогічний ефект виразного мовлення; моделювати техніку створення словесних образів під час педагогічної розповіді; розробляти партитуру тексту, визначати ритміко-інтонаційний малюнок своєї розповіді; конструювати і виконувати словесну дію під час педагогічного спілкування; оволодіти інтонаційними фігурами різних розділових знаків [3].

Для успішного формування мовленнєвої культури майбутнім учителям початкової школи, на наш погляд, необхідно:

- виробляти у собі потребу і звичку в постійному навчанні і підвищенні рівня мовленнєвої культури. Особливу увагу при цьому слід приділяти питанням правильності і чистоти мови. Велике значення тут має робота з тлумач-

ними лексичними словниками, словниками із літературного словотворення, слововживання, наголошення, сполучуваності, правопису;

- розвивати самоконтроль та уміння виразного мовлення. Тому треба орієнтуватися на молодших школярів;
- розвивати самоконтроль, комунікативні уміння, соціальні установки і спілкуванні. У процесі професійного самовиховання важливо не лише розібратися в питаннях техніки комунікації, а й з'ясувати свою соціальну позицію у спілкуванні.

Продуктивна мовленнєва комунікація вчителя, на думку І. Огієнка, передбачає також розвиток спеціальних здібностей: соціально-перцептивних, вольового впливу, здатності до ідентифікації, саморегуляції, навіювання, керування своїм психічним станом у спілкуванні [4].

Передумовою вдосконалення професійно-педагогічного мовлення майбутнього вчителя є також розвиток його психофізичних особливостей, насамперед уваги, асоціативної та образної пам'яті.

Отже, вчитель має досконало володіти мовою, її виразними можливостями, систематично вдосконалювати техніку і культуру мовлення.

Комунікативна компетентність трактується нами як обізнаність у галузі встановлення і підтримки контактів зі співрозмовником, полягає в реалізації умінь викликати інтерес до інформації, що передається, правильно використовувати вербальні і невербальні засоби мови з метою забезпечення ефективності спілкування, обирати тактику і стратегію спілкування [2].

Досліджуючи компоненти комунікативної компетенції як складової професійної діяльності сучасного вчителя початкової школи, Н. Волкова та С. Петрушин виокремлюють такі: когнітивні (орієнтованість, психологічні знання і перцептивні здібності); виконавські (уміння, навички) та емоційні (соціальні установки, досвід, система уявлень, ставлення особистості) [2]. До компонентів комунікативної компетентності за Н. Кузьміною входять: – теоретичний блок – знання в галузі міжособистісної взаємодії; – практичний блок – комунікативні уміння; – особистісний блок – комунікативні властивості і якості особистості, необхідні для встановлення міжособистісної взаємодії [2].

Як бачимо, низка науковців до структури комунікативної компетентності відносять такі елементи: комунікативні знання (про спілкування, його різновиди, фази, закономірності розвитку; про наявність комунікативних методів та прийомів; про ефективні методи спілкування щодо різних людей та різних ситуацій; про ступінь розвинутості у конкретної особистості тих чи тих комунікативних умінь), комунікативні здібності (природна обдарованість людини у спілкуванні та комунікативна продуктивність) та комунікативні вміння.

У структурі комунікативної компетентності сучасного вчителя початкової школи виокремлюємо чотири компоненти: мотиваційний, аксіологічний, інформаційно-змістовий та операційно-діяльнісний.

Мотиваційний компонент відображає орієнтувальні характеристики комунікативної компетентності та знаходить своє відображення в потребах та цілях гуманістичної комунікативної взаємодії з учнями. Аксіологічний компонент представляє ціннісні орієнтації педагога, які виявляються в ставленні вчителя до педагогічної теорії, освітньої практики, особистості учня, власної особистості. Інформаційно-змістовий компонент комунікативної компетентності вчителя передбачає володіння вчителем певною системою знань. Операційно-діяльнісний компонент комунікативної компетентності вчителя складають система перцептивних, мовленнєвих, гностичних умінь та уміння управління комунікативним процесом [2].

Учитель початкової школи має знайти підхід до кожної дитини, з якою працює, налагодити стосунки та взаєморозуміння, викликати у неї повагу та готовність слухати і приймати інформацію, цінності, життєві принципи, ідеали. І в кожного вихованця своя, неповторна індивідуальність, що вимагає від учителя гнучкості, мобільності, вміння своєчасно зреагувати на зміни, правильно дібрати способи взаємодії з дитиною. Тому педагог постійно змінюється, разом з учнями, з кожним шкільним днем. І чим краще він обізнаний з психологічними закономірностями розвитку дитини, тим на вищому рівні зможе продемонструвати комунікативну компетентність.

Працюючи з класом, учитель вибудовує такі лінії комунікативної взаємодії: з кожним окремим учнем, з класним колективом, з колективом через актив, з учнем через колектив. І у повсякденному житті ці лінії переплітаються, взаємодіють, функціонують як одне ціле.

Виокремимо такі компоненти педагогічної комунікативної компетентності вчителя початкової школи:

- когнітивний (знання у галузі психології спілкування та перцептивні здібності);
- мотиваційний (прагнення до удосконалення комунікативних умінь та надбання комунікативних знань, інтерес до професії вчителя, гуманістична настанова на спілкування);
- мовний (знання про мову та мовні засоби, а також уміння застосовувати ці знання з метою ефективного спілкування);
- сенситивний (підвищена чутливість учителя до педагогічних подій, наявність емпатії та особливої уваги до партнера зі спілкування);
- стратегічний (здатність ефективно брати участь у спілкуванні і, залежно від умов, обирати для цього правильну стратегію спілкування, а також адекватну стратегію для підвищення ефективності комунікації);
- соціокультурний (організація спілкування відповідно до соціокультурних норм). Тільки поєднання окреслених компонентів педагогічної комунікативної компетентності, на нашу думку, дозволить вчителю початкової школи здійснити ефективний освітній процес, організувати ефективне спілкування, вирішувати педагогічні конфлікти та уникати загроз комунікації.

Отже, вчитель початкової школи повинен не тільки досконало знати свій предмет, володіти методичним знаннями, знати психологічні особливості розвитку дитини, характеризуватися загальною ерудицією, високою моральною культурою, а й бути комунікабельною особистістю, до якої б тягнулися діти, з якою б хотіли спілкуватися, разом проводити час, взаємодіяти, до якої на зустріч радо б поспішали до школи. Комунікативна компетентність педагога, майстерність ділового та міжособистісного спілкування є необхідним інструментом гуманізації освіти. Високих результатів у навчально-педагогічній діяльності може досягти лише той учитель, який вміє налагодити гарні стосунки з вихованцями, батьками, якому притаманні вміння зрозуміти іншого, спрямувати процес комунікації на досягнення педагогічних завдань.

Список використаних джерел:

1. Жулинський М. Людина праці і обов'язку. *Наука і суспільство*. 1990. №11. С. 23.
2. Максименко С.Д., Заброцький М.М. Технологія спілкування. Комунікативна компетентність учителя. Київ : Главник, 2005. 112 с.
3. Огієнко І. Наука про рідномовні обов'язки. Жовква, 1836. 72 с.
4. Огієнко І. Українська культура. Коротка історія культурного життя українського народу. Київ : Довіра, 1992. С. 142.

5. Сухомлинський В.О. Слово про слово. Слово вчителя у моральному вихованні. *Вибр. тв. в 5 т.* Київ, 1977. Т. 5.

The article analyses the main directions of research of the structural components of communicative authority.

Different approaches to the development of the structure of communicative competence have been singled out.

It has been found out that in modern studies the assignment of basic structural components such as: communicative knowledge, communicative abilities and communicative skills prevails. Communicative knowledge is interpreted as knowledge of communication, its varieties, phases, regularity of development, knowledge of the existence of communicative methods and techniques; knowledge about effective methods of communication with different people and different situations; knowledge of the degree of development of a particular personality of those or other communicative skills; knowledge of communicative methods that are most effective for providing personal communication, as well as ineffective methods. Communicative abilities are considered in two aspects: as the natural talent of a person in communication and as a communicative productivity.

The structure of pedagogical communicative authority of the elementary school teacher has been substantiated. It provides the following components: cognitive, motivational, linguistic, sensible, strategic and sociocultural. The condensed characteristics of these components are presented.

Key words: communication, authority, competence, structure, structure of pedagogical communicative authority of the elementary school teacher, directions, components, speech culture.

Отримано: 12.09.2018 р.

УДК 37(477)(092)«18»

DOI: 10.32626/2309-7086.2018-15-2.304-309

В. А. Гурський

Кам'янець-Подільський національний університет імені Івана Огієнка

ПЕДАГОГІЧНІ ПОГЛЯДИ ТА ПРОСВІТНИЦЬКА ДІЯЛЬНІСТЬ М. ПИРОВОГА НА ПОДІЛЛІ

У статті обґрунтовується актуальність необхідності глибокого вивчення та наукового аналізу історії освіти України. Зокрема, вітчизняних педагогічних персоналій. Аналізується творча спадщина та педагогічні погляди Миколи Івановича Пирогова в 50-70-х роках XIX століття. Погляди педагога-гуманіста на роль, значення та стан виховання, його характер і завдання у житті суспільства в цілому і кожної особистості зокрема.

Розглядається просвітницька діяльність М. Пирогова в селі Вишня на Поділлі. Зокрема, його вклад у розвиток громадської медицини, поширення валеологічних знань та зв'язок вченого з університетом св. Володимира та Товариством лікарів Подільської губернії.

Ключові слова: М. Пирогов, педагогічні погляди, освіта, виховання, «питання життя», просвітницька діяльність, Київський навчальний округ Поділля.

В умовах демократизації державотворення і гуманізації суспільства важливого значення набуває розвиток теоретичних досліджень процесів структуризації окремих галузей соціокультурних знань. Історія освіти, як науковий напрямок, потребує глибоких досліджень персоніфікованості педагогічної думки на різних етапах її розвитку.

Дослідження теоретичних основ історії освіти, як наукового напрямку, є актуальним у контексті формування перспективної програми розвитку національної школи та визначення завдання підготовки педагогічних кадрів. Як важливий засіб оптимізації навчальних курсів гуманітарного профілю це надає можливості по-новому оцінити та усвідомити значення вітчизняної історико-педагогічної спадщини. Ці знання сприятимуть прогнозуванню наукового пошуку та забезпечення розбудови освіти у відповідності до Законів України «Про вищу освіту» (2014 р.), «Про освіту» (2017 р.), законодавчих документів про школу та професійну підготовку тощо.

Питання навчання та виховання завжди привертало увагу видатних людей усіх народів – філософів, вчених, державних діячів, педагогів, політичних і релігійних мислителів. До таких особистостей належить і геніальний учений М. Пирогов, якого справедливо можна назвати не тільки педагогом-гуманістом, а й педагогом-реформатором, оскільки принципи, покладені ним в основу навчально-виховного процесу, докорінно змінили вітчизняну педагогіку, яка в середині 50-х років XIX століття сформувалася в таку систему, в якій не було загальнолюдських, гуманістичних основ, і яка загрожувала суспільству цілковитим розривом між школою і реаліями життя.

Глибоко знаючи реальне життя, переживши жорстокі дні Кримської війни, ознайомившись з панівними тоді суспільними настроями та смаками і помітивши в діях більшості людей відсутність моральних принципів, вчений виступив як педагог-реформатор, проповідуючи моральне оновлення за допомогою загальнонародної освіти і виховання. «Прагни бути і будь людиною» – як головну мету виховання переконливо пропагував вчений.

Творчу спадщину М. Пирогова почали досліджувати вже його сучасники у зв'язку із масштабним відзначенням 100-річчя від дня його народження (1910 р.). З'явилася низка ґрунтовних праць, присвячених його життю і діяльності, а пізніше сучасних дослідників. Серед них М. Ярмаченко, О. Савченко, О. Сухомлинська, В. Кузь, Л. Шевченко, О. Міхно та ін. Проте педагогічна спадщина вченого вивчена ще недостатньо. Зокрема, наукового осмислення потребують педагогічні погляди та просвітницька діяльність М. Пирогова на Поділлі.

М. Пирогов зробив вагомий внесок у розвиток освіти в Україні. У період 1856-1858 рр. він був попечителем Одеського, а в 1858-1861 рр. Київського учбових округів. Останні роки життя 1861-1881 рр. провів у садибі в с. Вишня на Поділлі, у 1862-1866 рр. керував науковими студіями молодих вчених).

Ім'я М. Пирогова стало широко відомим в педагогіці після публікації в журналі «Морської збірник» статті «Питання життя». Нею вчений започаткував широкий суспільно-педагогічний рух і став представником його ліберального напрямку.

У статті «Питання життя» вчений-педагог сформулював свої погляди на роль, значення та сучасний стан виховання, його характер і завдання, обґрунтував думку про те, що вихованню належить дуже відповідальна роль у житті суспільства в цілому і кожної особистості зокрема, що від виховання здебільшого залежить майбутнє людини.

Вчений з боєм відзначав, що питання виховання не стали поки що питаннями життя. Тодішнє суспільство не приділяло їм належної уваги, не піклувалося про забезпечення виховання правильним спрямуванням. Найбільш суттєвим недоліком, а вірніше, вадою сучасного виховання, вчений-педагог називав становасть освіти і виховання, вважаючи цю перешкоду несправедливою і такою, яка не відповідає інтересам педагогіки і моралі. Не належність до якогось стану та матеріальна забезпеченість, а нахили і здібності до навчання – ось, що, на його думку, повинно визначати фактичну можливість для кожного отримати необхідну освіту.

Не менш серйозною вадою, ніж становість, М. Пирогов вважав вузько-професійну та чиновницьку кар'єристичну спрямованість виховання. Свої педагогічні погляди він вважав «духовно-моральними», очевидно, через те, що в них обґрунтовувався загальнонародський характер виховання, де пріоритетним є цінності світової цивілізації. Добивався, щоб школа змінилась і готувала істинно широкоосвічену людину. Будучи широко відомим вченим-педагогом, він доводив, що гуманітарні предмети в гімназії й університеті дуже важливі, тому що вони стосуються найважливішої духовно-моральної сторони життя. На думку вченого, тільки людина з високим моральним переконаннями здатна протистояти спокусам сучасного суспільства (кар'єризм, лицемірство, особиста користь). Інакше збережеться роздвоєння особистості на «бути» і «здаватись», що є шкідливим для самої людини. Виховання щирості і відвертості, виховання душі, щоб вона, розвиваючись не роздвоювалася і не втрачала своєї щирості – ось той ідеал виховання, який обстоє автор.

М. Пирогов розвивав важливий напрямок соціально-педагогічної діяльності в системі освіти. Мова йде про вплив соціальної педагогіки на зміст навчання, мету й характер виховання, про боротьбу за формування особистості.

Він відзначав, що суспільство звикло протиставляти життя школі, а школу життю, що життя йде своїм шляхом само по собі, а виховання і навчання своїм. Значна частина людей переконанні, що навчання є тільки підготовкою до справжнього життя. Як правило, починають вчитися і виховуватися у дитячому віці, а поняття про виховання, навчання і школу зливаються з поняттям про дитячий вік людини.

М. Пирогов стверджував, що батьки, суспільство і держава повинні прагнути відновити завдання школи та її права, що витікають з самого життя. Треба повернутися до прямого призначення школи – бути керівником життя на шляху до майбутнього. Цього можна досягнути, коли, здібності людини, її благородні і високі прагнення знайдуть в школі засоби до безконечного і всебічного розвитку. Школа не зможе іншим шляхом цілковито і нероздільно злитися з життям, як взявши на себе справу загальнонародської і спеціальної освіти.

Для М. Пирогова було аксіомою, що кожен вчитель будь-якого ступеня школи тільки тоді відповідає своєму призначенню, коли одночасно з викладанням, виховує своїх учнів. Велике значення надавав самостійній роботі вчителів над підвищенням рівня знань та над удосконаленням своєї майстерності. З цією метою запровадив взаємні відвідування уроків та обмін досвідом.

Педагог-гуманіст виступав проти бюрократичного характеру керівництва навчально-виховною роботою. Перебуваючи на посаді попечителя Одеського та Київського учбових округів, він підняв роль педагогічних рад, розширивши коло питань, якими вони займалися. На педрадах заслуховувалися доповіді і обмін думками з дидактичних питань, у їх компетенцію входили питання виховання і поведінки учнів.

Звертаючи увагу на жіночу освіту в царській імперії, вчений наголошував, що завдяки належній освіті жінка може досягти того ж, що й чоловік. Але виступаючи за рівноправність чоловіків і жінок в освіті, він не був прихильником їх рівноправності в цілому. В цих поглядах відчувається типовий представник ліберальної буржуазії.

М. Пирогов вважав, що необхідного покращення життя можна досягти шляхом широких соціальних перетворень, в основі яких повинні бути радикальні зміни в системі освіти і виховання, розвиток науки і освіти. Його вимоги щодо ліквідації станового характеру системи народної освіти, відкритого доступу в серед-

ню і вищу школу широким масам трудящих, ідеї гармонійного розвитку всіх вроджених «сил народу» висунули М. Пирогова в ряди видатних громадських діячів, тих педагогів, у творчості яких простежуються елементи соціальної педагогіки.

Результатом економічних, політичних, соціальних змін в Російській імперії в 50-60-х роках XIX століття освіта стала трансформацією свідомості суспільства. Основою її були корінні питання життя, питання сутності людського буття, можливостей розвитку особистості і можливостей впливу на розвиток, актуалізацію тих чи інших основ буття людини.

Соціально-політичні та економічні реформи активізували просвітницький рух в царській імперії. Як пізніше зазначала Софія Русова, «з моменту визволення, в березні 1861 р., усі кинулися до просвіти, найкращі люди брались навчати, а люди бігли у школу за тим хлібом духовним, якого їм так бракувало» [6, с.40].

Звідси і загострення інтересу до проблем педагогіки, виховання, що стало головним «питанням життя». Інтерес до проблем виховання, зі свого боку породжував низку питань, які вимагали відповіді. Це питання смислових аспектів людського буття, ідеалу цілей виховання та навчання. Якою повинна бути «нова людина», «істинна людина», «внутрішня людина» (М. Пирогов), «людина в людині» (К. Ушинський)?

Микола Іванович був першим із вітчизняних педагогів, хто в другій половині XIX століття загострив увагу на проблемі необхідності вирішення «питання життя» – питання смислових аспектів людського буття і поставив питання духовності як методологічну основу навчання та виховання.

На думку К. Ушинського, вчений-педагог показав увесь той тісний зв'язок, що існує між вихованням і філософією, і якого у нас уперто багато хто не хоче зрозуміти. Він перший з нас розглянув справу виховання з філософської точки зору і побачив у ній не завдання шкільної дисципліни, дидактики або правил фізичного виховання, а найглибше питання людського духу – «питання життя», і справді, це не тільки питання життя, а найбільше питання людського духу «питання життя і діяльності» [5, с.26-27].

Очолюючи Одеський та Київський учбові округи, керуючи за кордоном підготовкою молодих вітчизняних вчених до професорської діяльності, вчений проявив себе як уважний і чуйний вихователь. У цей період він написав ряд педагогічних праць, серед них: «Бути і здаватися», «Університетське питання», три промови: «При прощанні з Києвом» «Листи з Гайдельберга» та інші. Ці роботи формують своєрідні тематичні педагогічні погляди вченого. Записки останніх років, написані в маєтку «Вишня», якими вчений розпочав свої мемуари «Щоденник старого лікаря», який писався виключно для самого себе, він також називав «Питання життя».

М. Пирогов і до особистості викладача пред'являв високі моральні вимоги. Педагог зобов'язаний нести відповідальність за результати навчання. У «Листах з Гайдельберга» він пише; що нехай вчиться лише той, хто хоче вчитися, – це його справа. Але хто хоче в мене вчитися, той повинен чому-небудь навчитися – це моя справа – так повинен думати кожен сумлінний викладач.

Проживаючи в с. Вишня на Поділлі, М. Пирогов продовжував активно працювати. Він звернув свою увагу на нові органи місцевого самоврядування – земства, що виникли в 1864 р. Після скасування кріпацтва, і особливо, на діяльність земства в галузі охорони здоров'я народу. Вчений вважав, що земства повинні турбуватись не лише про надання медичної допомоги, але й здійснювати різні санітарні заходи, дбати про підвищення санітарної культури населення.

В цей час до нього за консультацією звернулася Медична комісія Полтавського губерньського земства. Підтримавши ідею створення санітарних комісій, вчений накреслив розгорнуту програму розвитку громадської медицини.

У своєму «Відгуку про працю Медичної комісії Полтавського губернського земства» в 1869 р. він писав: «Я не вірю в дію медицини, самої по собі, на зменшення смертності мас і особливо пошесних хворобах. Майбутнє громадської медицини в руках державної та наукової адміністрації, а не лікарської техніки» [6, с.9]. Вчений – медик неодноразово ставив питання про активізацію діяльності державних органів у профілактиці захворювань, поліпшення умов життя народу як неодмінної запоруки боротьби з хворобами.

Аналогічний підхід характерний і для іншої праці вченого – «Начала загальної військово-польової хірургії», в якій він так висловив свої міркування щодо подальшого валеологічних знань серед населення : «Я вірю в гігієну... Майбутнє належить медицині запобіжній» [6, с.60].

Поради М. Пирогова відіграли не останню роль у ліквідації епідемії дифтерії в Полтавській губернії в 1872 р. Його рекомендації щодо організації поєднаної боротьби з епідеміями не втратили своєї актуальності і сьогодні.

У 1880 р., коли М. Пирогов за станом здоров'я вже не міг лікувати та оперувати хворих, він наказав хату, в якій розміщувалась лікарня, переобладнати під сільську школу. Вчений – педагог залишив заповіт, щоб після його смерті цей будинок розібрали і з того матеріалу збудували нову школу для селянських дітей.

Дружина Олександра Антонівна виконала його заповіт. Нову початкову школу було збудовано в Шереметці, біля церкви-склепу. Щорічно на її утримання та зарплату вчителю виділялося 250 карбованців.

З ім'ям М. Пирогова пов'язане заснування у Вінниці лікувального закладу. Вчений брав активну участь у виборі місця для лікарні. На його думку, правий берег ріки Буг за садками був найкращим місцем для цього в кліматичному та гігієнічному відношеннях. Лікарня була відкрита в 1897 р. і обслуговувала Подільську, Київську та Волинську губернії.

В оселі М. Пирогова гостювало чимало відомих людей. Є свідчення, що до Пирогових часто приїздив композитор П. Чайковський, а також відомий вчений-медик М. Скліфосовський. До останніх днів тісні зв'язки підтримував вчений з викладачами медичного факультету університету св. Володимира. Адміністрація університету зверталась до нього з проханням порадити гідних кандидатів на різні кафедри факультету.

Зокрема, за рекомендаціями вченого керівниками кафедр обирались Ю. Шимановський, М. Скліфосовський, О. Яценко та інші.

З наближенням 50-річного ювілею наукової та громадської діяльності вченого рада Київського університету 14 березня 1880р. винесла рішення про встановлення стипендії його імені. Дізнавшись про це, М. Пирогов надіслав з с. Вишня телеграму: «Висловлюю свою глибоку вдячність Раді університету за добру пам'ять про мою посильну діяльність в Київському навчальному окрузі, виражену у такій приємній для мене спосіб» [8, арк.22.] Згодом рада університету зарахувала студента IV курсу математичного відділу на стипендію імені Миколи Пирогова – Бориса Букреєва.

15 березня 1881 р. Товариство лікарів Подільської губернії, почесним членом якого з 1878 р. був М. Пирогов, на честь його 50-річчя наукової діяльності запропонувало встановити у Кам'янець-Подільській чоловічій гімназії стипендію імені М. Пирогова «для найнезможнішого та найгіднішого з вихованців гімназії, незважаючи на віросповідання» [4, с.67].

Вчений-педагог схвалив цю пропозицію з умовою, щоб це був обов'язково подольанин.

Проведений аналіз свідчить, що все життя М. Пирогова було прикладом виняткової громадянської мужності, вірного та самовідданого служіння науці.

Не можна не погодитись з словами видатного педагога К. Ушинського, що «народ, з середовища якого виходять такі особи... може впевнено дивитись на своє майбутнє... Нарешті ми маємо серед нас людину, на яку з гордістю можемо вказати нашим дітям і онукам, і бездоганним шляхом якої можемо вести сміливо наші молоді покоління» [3, с.181].

Список використаних джерел:

1. Русова С. Просвітницький рух на Україні в 60-х роках. *Світло*. 1911. Кн. 6. С. 34-42.
2. Шевченко Л.В. Н.М. Пирогов в Україні. Київ : Рідний край, 1996. 128 с.
3. Ушинський К.Д. Вибрані педагогічні твори : у 2-х т. Київ : Рад. шк., 1983. Т. 1. 675 с.
4. Мазурик Є.В. О педагогической деятельности Пирогова в Каменец- Подольске и о его связях с Обществом подольских врачей. *Советское здравоохранение*. 1981. №8. С. 65-68.
5. Пирогов Н.И. Избранные педагогические сочинения. Москва : АПН РСФСР, 1953. 752 с.
6. Пирогов Н.И. Собрание сочинений : в 8-м т. Москва : АПН РСФСР, 1962. Т. 8. 692 с.
7. Ушинський К.Д. Сочинение : в 3-х т. Москва : АПН РСФСР, 1948. Т. 3. 596 с.
8. Державний архів Києва. Ф.16. Оп.319. Спр.251. Арк.22.

The article substantiates the relevance of the need for a profound study and scientific analysis of the history of education in Ukraine, in particular, domestic pedagogical personalities. Analyzes the creative heritage and pedagogical views of Mukola Ivanovich Pirogov in 50-70's of the 19th century and his role analysis, meaning and state of education. «The main questions of life are considered of each person, his education, moral principles and their updating through full education and upbringing.

Formulated the views of the scientist teacher on the significance and the exiting state of education, it's nature and objectives, substantiated the view that education has a very responsible role in the life of society that the future of each person depends largely on the upbringing.

An analysis of the shortcoming of education regarding the state of education is given, which is not in the interests of pedagogy and morality. In accuracy to a certain state and material security, and inclination and ability to study – that's what according to pedagogue- humanist should determine the actual opportunity for every one to receive education. Serious defects in education were also his harrow professional and bureaucratic orientation, the contract between the life of the school and the schools of life. Inpersuaded the direct purpose of the school to be the leader of life on the path to the future, which can be achieved when the ability and an noble and high aspirations will find the basic means for an endlees and comprehensive development. Teacher- reformer believed that the necessary improvement in life could be achieved through the broad social transformation, which must be radical changes in the system of educational and upbringing.

The educational activities of Mukola Pirogov in the village of Vyshnya on the division are considered. In particular, his contribution to the development of public medicine, the relationship of a scientist with St. Volodymyr's University and the Society of the Podillya province.

Key words: M. Pirogov, pedagogical views, education, upbringing, «question of life» educational activities, Kiev educational District Podillya.

Отримано: 18.09.2018 р.

І. О. Кучинська

Кам'янець-Подільський національний університет імені Івана Огієнка

ВИХОВАННЯ ГРОМАДЯНСЬКОСТІ У ПЕДАГОГІЧНИХ ПОГЛЯДАХ ІВАНА ОГІЄНКА

У статті акцентується увага на особливостях формування національно-патріотичних й громадянських ціннісних орієнтирів дітей та молоді у педагогічних поглядах видатного українського діяча, педагога, мовознавця, богослова Івана Івановича Огієнка. Розглядаються пріоритетні напрями, щодо ефективності виховної діяльності зростаючої особистості, актуалізуються громадянські і національні аспекти формування свідомості учнівської молоді. Підкреслюється значимість в освітньому процесі рідної мови, історії, культури, духовності, формуванню у дітей національної свідомості, тобто системи ідеальних уявлень людей про історію своєї національної, етнічної спільноти, її місце серед інших спільнот, стан і перспективи розвитку відносин з ними, а також про національні інтереси, ідеали і цінності.

Ключові слова: Іван Огієнко, національна свідомість, громадянськість, духовність, культура, цінності, патріотизм, виховання особистості.

Зразком патріотизму, національної терпимості, громадянської свідомості, поваги, поведінки, ставлення українців до інших народів став великий патріот України І. Огієнко. Безперечно цінними, і на сучасному етапі, є його погляди на завдання громадянського виховання в національній школі.

Одним із важливих завдань, які необхідно вирішити на шляху українсько-го національного відродження, І. Огієнко вважав виховання в українських дітей високої, священної любові до своєї Батьківщини – України, патріотичних цінностей. Вчений дає своє розуміння Батьківщини. Для нього Батьківщина – «це, де хто народився, де провів безтурботні дитячі роки. До тієї землі прив'язується він усією душею своєю на ціле життя». Цілком очевидно, що патріотизм Іван Огієнко розглядав, як любов до Батьківщини, відповідальність за її долю і готовність служити її інтересам, а в разі потреби самовіддано боронити здобутки свого народу, безперечно, це є соціально-політичний і моральний принцип, що в загальній формі виражає вищезазвані почуття та емоційні стани.

Для І. Огієнка рідна земля і Батьківщина є тотожними поняттями. Рідна земля, на його думку, – це те найкраще і наймиліше, що має тільки окрема людина чи окремий народ. Любов до рідної землі вважав святим обов'язком кожного українця. Він зазначав: «Рідний народ займає свою землю і цю землю ми зобов'язані любити всією душею, і берегти її всіма силами. Бо ж рідна земля – це те найкраще і наймиліше, що має тільки окрема людина чи окремий народ...». Дивовижно, на скільки своєчасно звучать ці слова в умовах сьогодення.

Одними з важливих завдань громадянського виховання вчений вважав актуалізацію історичної і культурної спадщини народу. Національну культуру розглядав, як сукупність притаманних представникам даної нації ціннісно насичених форм і виявів життя. Формування спільного культурного простору вважав обов'язковим складником процесу націотворення.

Важливим джерелом громадянського формування особистості й національно-патріотичного виховання І. Огієнко вважав героїчне і трагічне минуле українського народу, закликав вивчати свою історію. Незнання історії України, а тим

більше зневажання її, прирівнював до зневаги батьків. Втрату української історії вважав рівноцінною краху всієї нації, оскільки історія – це основа нації. У праці «Рятування України» він зазначає, що «українська історія оживляє нас українців і дає нам цілощупу силу прямувати до тієї правди, якої ми прагнемо всі. Це вона одна воскрешає український народ, це вона одна кличе скидати з себе кайдани неволі, в які закували Україну вороги».

Сьогодні, ми все частіше згадуємо спадщину видатного українця Івана Огієнка, який прагнув бачити Україну вільною, незалежною, сильною державою. Його педагогічні погляди вивчаються і аналізуються багатьма відомими вітчизняними вченими А. Марушкевич, Н. Дічик, Л. Березівська, М. Тимошик та ін. Цілком очевидно, що ідеї І. Огієнка з формування патріотично-громадянських цінностей дітей та молоді і в умовах сучасної України доцільні, своєчасні та безумовно актуальні.

Мета статті: висвітлити ключові ціннісні орієнтири виховання громадянськості у педагогічних поглядах Івана Огієнка.

І. Огієнко відстоював право української нації на самовизначення, боровся за її збереження як самостійної, окремишньої, доводив самотність, давність українського народу. У праці «Українська культура» він запитує: «Чи ж ми справді маємо право на вільне життя, чи ми маємо право на ту автономію, якої так настирливо домагалися ось уже більше двох віків? Чи народ наш окремий, чи він же має свою культуру, культуру оригінальну, своєрідну? Чи у минулому єсть у нього своя історія, своє життя?». Учений категорично виступав проти того, щоб цілковито змішувати «в одну купу « три народи: українців, білорусів, росіян, доводив, що ці народи відрізняються одні від одного мовою, історією, темпераментом, характером, фізичним типом, внутрішньою індивідуальністю, побутом та суспільним устроєм. Він наголошував на тому, що «який би бік життя ми не взяли, скрізь побачимо, що народ наш виявляє себе окремим, своєрідним народом, народом з самостійною культурою». Приділяв увагу важливості вивчення та аналізу національного характеру, тобто сукупності психологічно-ментальних та поведінкових ознак, особливостей, притаманних певній етнонаціональній спільноті.

Учений наголошував на тісному зв'язку історичного минулого України і її сучасного. «Минуле зв'язане з сучасним органічно і нема нічого в сучасному, що не мало б свого коріння в минулому».

Невід'ємною складовою національно-патріотичного виховання українців І. Огієнко вважав подолання у їх свідомості та поведінці почуття національної меншовартості. Цій проблемі присвячена ціла низка праць вченого, зокрема «Книга нашого буття на чужині», «Рятування України», «Розп'ятий Мазепа», «Лишусь навіть з чужиною» та ін. Національну меншовартість він розглядав як забуття національної ідентичності, відсутність гордості за свою націю, національну пасивність, втрату національних звичаїв, традицій, мови, почуття господаря на своїй власній землі. І. Огієнко усвідомлював, що для того, щоб допомогти українцям позбутися почуття меншовартості, потрібно подолати її у собі, звільнитися від неї самому. Особливу увагу приділяв формуванню у дітей національної свідомості, тобто системі ідеальних уявлень людей про історію своєї національної, етнічної спільноти, її місце серед інших спільнот, стан і перспективи розвитку відносин з ними, а також про національні інтереси, ідеали і цінності. Звертав увагу на те, що національна свідомість має великий емоційний потенціал, що визначає можливість швидкої консолідації всіх соціальних груп за етнічною ознакою, їх духовної мобілізації на боротьбу за загальнонаціональні цінності. Завдяки цьому, без сумніву, національна свідомість стає найважливішим елементом підтримки морального духу суспільства.

У контексті національної меншовартості І. Огієнко виділяє таке явище як зрада. Він називає зраду найважчим гріхом на світі. Вважає, що вона є наслідком духовної меншовартості людини. Яскраво й палко засуджує зрадників українського народу, називає їх пропащими, одщепенцями, перекидьками, нещасливими, бездуховними людьми. До найважливіших чинників національно-патріотичного виховання І. Огієнко відносив українську мову, вважав її невід'ємною національною ознакою українців, формою культурного і національного життя української нації, її душею. «Мова – це наша національна ознака, у мові – наша культура, ступінь нашої свідомості. Мова – це форма нашого життя, життя культурного і національного. Це форма національної організації. Мова – душа кожної національності, її святощі, її національний скарб... І поки живе мова – житиме й народ як національність. Не стане мови – не стане національності: вона геть розпорошиться поміж дужчим народом...». На його погляд, навчально-виховний процес і рідна мова – це два взаємопов'язаних явища. Не може повноцінно відбуватися розвиток особистості, якщо він не відбувається у рідномовному середовищі, тим більш коли, на погляд І. Огієнка, йде мова про виховання громадянина. Розуміючи велике значення мови, її роль у національно-патріотичному вихованні вчений-мовознавець пише ряд праць мовознавчого характеру. Це такі як «Історія української літературної мови», «Складання української мови», «Наука про рідномовні обов'язки» та інші. У праці «Наука про рідномовні обов'язки» він виділяє десять найголовніших мовних заповідей свідомого українського громадянина. Вони пройняті духом українського патріотизму і мають велике значення у вихованні поваги, любові не тільки до української мови, а й до всього українського:

1. Мова – то серце народу: гине мова – гине народ.
2. Хто дурається рідної мови, той у саме серце ранив свій народ.
3. Літературна мова – то головний двигун розвитку духовної культури народу, найвища основа її.
4. Уживання в літературі тільки говіркових форм сильно шкодить культурному об'єднанню нації.
5. Народ, що не створив собі соборної літературної мови, не може зватися свідомою нацією.
6. Для одного народу мусить бути тільки одна літературна мова й вимова, тільки один правопис.
7. Головний рідномовний обов'язок кожного свідомого громадянина – працювати для збільшення культури своєї літературної мови.
8. Стан літературної мови – то ступінь, культурного розвитку народу.
9. Як про духовну зрілість окремої особи, так і про зрілість цілого народу судять найперше з культури його літературної мови.
10. Кожний свідомий громадянин мусить практично знати свою літературну мову й вимову та свій соборний правопис, а також знати й виконувати рідномовні обов'язки свого народу.

Учений вважав, що справжнього патріота України можна виховати лише використовуючи скрізь і в усьому українську мову, честь якої закликав охороняти як власну, як честь своєї нації. Він писав: «На кожному кроці і кожної хвилини охороняй честь своєї рідної мови, як свою власну, більше того як честь своєї нації. Хто не береже честі своєї рідної мови, той підкопує основи своєї нації». І. Огієнко закликав українців знати і виконувати рідномовні обов'язки, заповіді. «Де б ти не жив – чи у своїм ріднім краю, чи на чужині, – скрізь і завжди мусиш уживати тільки однієї соборної літературної мови й вимови, тіль-

ки одного спільного правопису. Тим ти покажеш, що ти свідомий син своєї об'єднаної нації». Вчений наголошував на тому, що людина, яка не зросла на рідній мові, є загубленою для нації, бо ціле життя буде безбатченком і справи рідної нації будуть їй чужі. Він підкреслював винятково важливу роль української мови у формуванні сильної волі особистості, яка так потрібна українській нації на шляху її державотворення. «Найцінніший ґрунт для духовного виховання, сильного характеру – то рідна мова. Пильнуйте ж виховувати такі потрібні для нації сильні характери, виховуючи дітей тільки рідною мовою».

Наголошуючи на тому, що рідна мова є найголовнішим наріжним каменем існування українського народу, найважливішою основою, на якій він зростає духовно і культурно та на її ролі і значенні у національно-патріотичному вихованні українського народу, вчений-мовознавець зазначає, що обов'язком української держави є давати можливість своїм меншинам нормально розвивати свої літературні мови, щоб не допустити їх мовного винародовлення, яке, на його думку, веде до морального каліцтва, що породжує різні злочини.

Важливе місце у національно-патріотичному вихованні дітей педагог відводив сім'ї, де закладаються основи виховання доньки чи сина. «Чого батько і мати навчають у родині, з тим і в світ піде дитина». Він наголошував на тому, що разом з рідною мовою батька й матері дитина сприймає українські звичаї, пісні, приказки, прислів'я, віру, які вважав цінним джерелом національно-патріотичного виховання.

Особливо важливу роль у громадянсько-патріотичному вихованні молоді І. Огієнко відводив школі. На його думку, тут шліфуються і вдосконалюються якості, які набуті в сім'ї. Педагог наголошував на тому, що українці повинні дбати про рідномовні школи, вважав, що своє завдання у справі громадянсько-патріотичного виховання школа зможе виконати тільки тоді, коли в ній працюватимуть учителі з високим рівнем національної свідомості, коли всі підручники будуть написані соборною літературною українською мовою, коли у школі будуть створені гуртки плекання рідної мови, бібліотеки будуть укомплектовані книжками, журналами, словниками, газетами, написаними соборною літературною українською мовою, а учні добре знатимуть свої рідномовні обов'язки, соборну літературну українську мову й вимову. Він радив у школах, інших навчальних закладах щорічно проводити «Свято рідної мови». У праці «Наука про рідномовні обов'язки» педагог дає поради молоді, вчителям початкових, середніх шкіл, учням, студентам, викладачам вищих навчальних закладів, які спрямовані на вивчення соборної української літературної мови, її вживання.

Що стосується вищої школи, її ролі у громадянсько-патріотичному вихованні, то педагог справедливо відзначав, що вищі рідномовні навчальні заклади «дають завершення соборній літературній мові..., а студентство вищих шкіл – то найкращий цвіт нації, то найміцніший її ґрунт, на якому вона зростає». Великого значення надавав І. Огієнко національному, громадянському і патріотичному вихованню молоді у позаурочний та позашкільний час, вважав, що таку роботу повинна проводити перш за все інтелігенція. Цій проблемі він присвятив XXIII розділ своєї праці «Наука про рідномовні обов'язки», який називається «Позашкільна освіта і рідна мова». Тут названі шляхи і форми національно-патріотичного виховання молоді поза школою, а саме: курси для дітей (народу) різного віку; цілеспрямована діяльність таких товариств як «Просвіта»; підтримка «Гуртків плекання рідної мови»; поширення товариствами позашкільної освіти рідномовного гасла: «Для одного народу – одна літературна мова й вимова, один правопис». Ці практичні поради вченого-педагога заслуговують на увагу і сьогодні можуть бути використані працівниками освіти всіх рівнів.

Вагоме місце у національно-патріотичному вихованні українців митрополит Іларіон (Іван Огієнко) відводив Церкві, вважав, що вона повинна вчити любові до Батьківщини, бережно ставитись до всього українського, що з нею нерозривно пов'язані українські звичаї, традиції. Він наголошував на тому, що в українській Церкві повинна звучати українська мова, що «Церква – це душа народу, а мова Церкви – це ключ до цієї душі. Церква без рідної мови – Церква мертва, недіяльна, а народ у цій Церкві – чужий їй, пасивний, бо не оживлений найвищим даром – даром рідної мови». Митрополит вважав, що «богослужіння незрозумілою мовою не приносить вірним усієї тієї духовної користі, що є його цінню», а «народ, що слухає Служби Божі в нерідній йому мові, подібний до в'язня, що любить світлом Божим через в'язничні ґрати». Підкреслимо, що християнське формування особистості вчений розглядав у контексті становлення громадянськості українських дітей.

Зазначимо, що крім національних, духовні (а саме релігійні) цінності розглядалися у аспекті загальноприйнятих основоположних постулатів, які є незмінним і вічними. Релігія розглядалась як особлива складова система духовної діяльності людей, що відігравала важливу культурно-історичну роль, була певним засобом відродження національно-духовних цінностей народу, культурно-освітнього розвитку, захисту національної мови, відчуттям духовної єдності етносу та людського роду взагалі, певного способу життя людей. Церква ж розглядалась як педагогічна установа, колективна інстанція, що ставить за мету виховання, вдосконалення людського життя. Специфічною і разом з тим дуже важливою формою виховання було, на його погляд, християнській вплив на формування підростаючого громадянина держави. Адже релігія використовуючи духовні засоби виховного впливу, тим самим повинна була позитивно впливати на моралізацію виховання громадянськості дітей і молоді в Україні.

Вважалось, що релігійне виховання спрямовує розвиток суб'єктивного світу майбутнього громадянина, сприяє усвідомленому прийняттю духовних, суспільних, життєвих і моральних цінностей, становленню самостійності у розв'язанні складних духовних і моральних проблем відповідно до позитивних (християнських) цінностей, зразків та ідеалів.

Зауважимо, що говорячи про різні форми, методи, джерела та шляхи національно-патріотичного виховання, І. Огієнко наголошує, що провідне місце у цьому процесі належить українській педагогічній громаді, яка повинна усвідомити свою роль і місце у формуванні високої національної й громадянської свідомості та самосвідомості українців. Педагог звертав увагу на те, що всі предмети, а особливо суспільні, що викладаються у середніх і вищих школах України повинні актуалізувати національну й громадянську проблематику. Безперечно, ключовими цінностями вважав рідну мову, національну культуру, громадянську свідомість й високу духовність особистості. Важливість цих ціннісних орієнтирів ми відчуваємо сьогодні, коли прагнемо створити професійно-грамотну, патріотичну та компетентнісну сферу освітнянської діяльності.

Список використаних джерел:

1. Кучинська І.О. Виховання духовних цінностей дітей і молоді у творчій спадщині Івана Огієнка : навч. посіб. Кам'янець-Подільський : Абетка-НОВА, 2002. 104 с.
2. Кучинська І.О. Духовні джерела Івана Огієнка : навчальний посібник. Кам'янець-Подільський : Абетка-НОВА, 2004. 88 с.
3. Огієнко І. Українська культура. Львів : Фенікс, 1992. С. 12.
4. Огієнко І. До українського народу (Звернення). *Вісник Міністерства Ісповідань УНР*. 1920. 22 червня. №2. С. 1, 3.
5. Огієнко І.І. Наука про рідномовні обов'язки. Жовква, 1936. С. 8-36.

6. Маловідомі першоджерела української педагогіки (друга половина XIX-XX ст.): хрестоматія / упоряд.: Л.Д. Березівська та ін. Київ : Наук. світ, 2003. 418 с.

The article focuses on the peculiarities of the formation of national-patriotic and civic value orientations of children and youth in the pedagogical views of the outstanding Ukrainian activist, teacher, linguist, theologian Ivan Ivanovich Ohiienko. The priority directions concerning the effectiveness of the educational activity of the growing personality are considered, the civil and national aspects of the formation of the consciousness of the student youth are actualized. It emphasizes the importance in the educational process of the native language, history, culture, spirituality, the formation of children's national consciousness, that is, the system of ideal ideas of people about the history of their national, ethnic community, its place among other communities, the state and prospects of the development of relations with them, as well as about national interests, ideals and values. It is noted that religious education, according to I. Ohiienko, directs the development of the subjective world of a future citizen, promotes the conscious adoption of spiritual, social, life and moral values, the establishment of independence in solving complex spiritual and moral problems in accordance with the positive (Christian) values, patterns and ideals. It is noted that, speaking of various forms, methods, sources and ways of national-patriotic education, I. Ohiienko emphasizes that the leading place in this process belongs to the Ukrainian educational community, which must understand its role and place in the formation of high national and civic consciousness and self-awareness of Ukrainians. The teacher drew attention to the fact that all subjects, and especially social ones, taught in secondary and higher schools of Ukraine should update the national and civic issues. Undoubtedly, the key values were the native language, national culture, civic consciousness and high spirituality of the individual.

Key words: Ivan Ohiienko, national consciousness, citizenship, spirituality, culture, values, patriotism, personality upbringing.

Отримано: 21.08.2018 р.

УДК 37.0641:373(477)«20»]:37(477)Огієнко
DOI: 10.32626/2309-7086.2018-15-2.315-320

Т. В. Олинець

Кам'янець-Подільський національний університет імені Івана Огієнка

ПЕДАГОГІКА ПАРТНЕРСТВА У КОНЦЕПЦІЇ НУШ ТА У СВІТЛІ ІДЕЙ ІВАНА ОГІЄНКА

У статті висвітлено проблему впливу родинного та шкільного виховання на формування і розвиток особистості дитини. Визначено зміст, основні методи, концептуальні ідеї сімейного виховання. Розкрито сутність поняття педагогіки партнерства як одного із ключових компонентів концепції Нової української школи. Обґрунтовано форми спілкування та переваги співпраці вчителя та батьків. Окреслено погляди й ідеї видатного українського освітнього діяча, педагога І. Огієнка щодо ролі партнерства сім'ї та школи у вихованні підростаючого покоління. Вказано основні причини і наслідки духовних депресій молоді в зв'язку з недостатньою увагою сім'ї та школи.

Ключові слова: Іван Огієнко, педагогіка, виховання, партнерство, особистість, родина, діти, суспільство.

Один із ключових компонентів концепції Нової української школи є педагогіка партнерства – педагогіка, що ґрунтується на партнерстві між учнем, учителем і батьками.

Адже вплив сім'ї на формування особистості дитини є беззаперечним. Саме сім'я завжди була і залишається природним середовищем первинної соціалізації дитини. Теорія сімейного виховання ґрунтується на особистому прикладі батьків, індивідуальному підході до дитини, на взаємодії батьків і педагогів.

Згідно з одним із принципів Нової української школи «учителі налагоджують партнерські стосунки з батьками, щоб забезпечити максимальну підтримку дітям, задовольнити їхні потреби, які виникають у процесі розвитку та навчання» [5, с.146].

У дослідженні проблеми впливу сімейного виховання та педагогіки партнерства на формування і розвиток особистості особливо важливими є наукові праці Амонашвілі Ш., Беха І. Бібік Н., Вишневського О., Волкова Н., Зайченко І., Макаренка А., Максимюк С., Сухомлинського В., Холоднової Л. та ін.

Метою статті є розкрити сутність понять, концептуальні ідеї сімейного виховання та педагогіки партнерства. Окреслити погляди й ідеї видатного українського освітнього діяча, педагога І. Огієнка щодо ролі партнерства сім'ї та школи у вихованні підростаючого покоління.

В сім'ї закладаються основи формування особистості. Сім'я пов'язана кровними і родинними відносинами, поєднуючи подружжя, дітей і батьків, об'єднує одночасно два, три, а інколи й чотири покоління.

Сім'я впливає на дитину з першого дня народження. Спосіб життя родини і характер спілкування з малям є визначальним щодо формування в дитини перших звичок, від яких значною мірою залежатиме її майбутня поведінка.

Саме батьки – найперші вихователі – мають найбільший вплив на своїх дітей.

Перші вимоги до особистості людини і її поведінки, як результат сімейного виховання, ми знаходимо вже в біблійних заповідях: не убий, не кради, будь шанобливим до старших і т.д.

Завданням сімейного виховання є формування таких рис і якостей особистості, які допоможуть гідно подолати життєві труднощі, перешкоди й негаразди.

Зміст сімейного виховання включає в себе моральне, розумове, трудове, естетичне і фізичне виховання. Особливу увагу слід приділяти вихованню в дітей любові до батьків, рідних, рідної мови, культури свого народу, поваги до людей, піклування про молодших і старших, співчуття і милосердя, шанобливого ставлення до традицій, звичаїв, обрядів, знання свого роду, історії народу.

Основними методами виховання дітей у сім'ї є особистий приклад батьків, стимулювання до навчання на повну силу, розвиток здібностей дитини, створення найкращих умов для навчання, самообслуговування та трудового допомога батькам, запобігання негативним впливам мікросередовища [4, с.270-271].

Взагалі ж, концепція сімейної педагогіки, тобто наукові основи і основні напрями, як правило, в різні історичні періоди при різних суспільних устроях зовні залишалися незмінними. Вони передбачали загальнолюдські цінності: боротьбу добра зі злом і його перемогу над останнім, чесність і честь, гідність і любов до людей, працелюбство і вміння бути вдячним. Сутністю концепції є створення системи виховання, яка забезпечувала б всебічний і гармонійний розвиток особистості. Тільки таке сімейне виховання може принести щастя дитині.

Сімейне виховання розпочинається з любові до дитини. Педагогічно доцільна батьківська любов – це любов до дитини в ім'я її майбутнього, на відміну від любові в ім'я задоволення власних батьківських почуттів, бажання батьків «купити» дитячу любов і прихильність. Сліпа, нерозумна любов деформує у свідомості дітей систему цінностей, породжує утриманство. У дітей формується зневага до праці, не розвивається почуття вдячності, безкорисної любові до батьків та інших родичів.

Виховний процес у сім'ї не має меж, початку чи кінця. Батьки для дітей – це життєвий ідеал, нічим не захищений від пильного дитячого ока. Сім'я створює для дитини ту модель життя, в яку вона залучається. Саме діти відображають соціальне середовище, в якому живе сім'я.

Сім'я позитивно впливатиме на дітей, якщо в ній пануватиме здоровий дух єдності. Родинні чвари, постійні сварки між батьками, а ще гірше – негідна поведінка когось з них, негативно позначаються на вихованні дітей [5, с.38].

Сімейне виховання – це педагогіка буднів, педагогіка кожного дня, яка в повсякденному житті здійснює велике таїнство – формування особистості людини [2, с.366-367].

В основі педагогіки партнерства – спілкування, взаємодія та співпраця між учителем, учнем і батьками. Учні, батьки та вчителі, об'єднані спільними цілями та прагненнями, є добровільними й зацікавленими співниками, рівноправними учасниками освітнього процесу, відповідальними за результат.

Педагогіка партнерства – чітко визначена система взаємовідносин всіх учасників освітнього процесу (учнів, батьків, вчителів), яка:

- організовується на принципах добровільності й спільних інтересів;
- ґрунтується на повазі й рівноправності всіх учасників, дотримуючись визначених норм (права та обов'язки) та враховуючи ціннісні орієнтири кожної із сторін;
- передбачає активне включення всіх учасників у реалізацію спільних завдань та готовність брати на себе відповідальність за їх результати.

Місія вчителя – допомогти розкрити та розвинути здібностей, талантів і можливостей на основі партнерства між учителем, учнем і батьками.

Форми спілкування можуть бути різними:

- 1) тижневі або місячні інформаційні бюлетені, які містять інформацію про всі заходи, в яких беруть участь діти;
- 2) зустрічі групи батьків, які можуть зустрічатися для планування волонтерських заходів для класу чи школи;
- 3) обмін книжками: батьки й вчителі можуть обмінюватися книгами про цікаві підходи до навчання та виховання дітей;
- 4) святкові заходи, до яких долучаються діти, вчителі і батьки, можна організовувати з різних приводів – історичні події, події важливі для громади, сезонні святкування, події у шкільному житті та ін. [5, с.141].

Переваги співпраці вчителя і батьків (переваги для вчителя):

- 1) отримання від батьків додаткової інформації про дітей;
- 2) надання батькам допомоги в організації освітнього середовища, виготовленні навчальних матеріалів;
- 3) надання допомоги батьками у проведенні окремих навчальних занять – проведення екскурсії, під час проектної діяльності;
- 4) участь батьків у навчальному процесі збільшує їхню повагу до роботи вчителя [5, с.142].

Отже, переваги від постійного спілкування отримують всі: вчителі, діти й батьки. Особливо важливе воно для дітей, які бачать дорослих, важливих в їхньому житті, які співпрацюють. Це зміцнює їхнє відчуття впевненості й безпеки.

Видатний український вчений, державний, громадський, релігійний діяч Іван Огієнко присвятив велику частину свого життя педагогічній діяльності. Він розглядав питання виховного впливу на підростаюче покоління як єдиний комплекс цілеспрямованих дій родини, школи, позашкільних установ, у тому числі і церкви.

У справі виховання дітей, на думку професора І. Огієнка, учителі та батьки повинні виступати як партнери, постійно доповнювати і підтримувати один одного, оскільки у школі удосконалюються ті риси і якості, які формуються батьками [1, с.309].

Робота з формування ціннісних орієнтацій неможлива без докорінного поліпшення родинного виховання. Тому що сім'я, зазначав І. Огієнко у праці «Навчаймо дітей своїх української мови!» (Вінніпег, 1961), – це «домашня церква», в якій закладається духовний стрижень особистості, основи її моралі, самобутність національного світовідчуття і світорозуміння [3, с.57].

На погляд вченого, батьківська сім'я – важливий інститут соціалізації у ранньому дитинстві. Вона має вирішальне значення у формуванні емоційного світу, самосвідомості і моральних засад особистості в перші роки життя. Якщо цього не зроблено, або зроблено погано, відтворити втрачене надзвичайно важко.

Велика значущість родини, констатував Іван Огієнко, у вихованні духовності дітей і молоді зумовлена особливостями її впливу – безперервністю, постійністю, тим, що вона виховує не тільки за допомогою прямих виховних впливів, а й на морально-чуттєвому і навіть на інтуїтивному рівні, що забезпечує високу ефективність досягнутих результатів та їх довготривалість.

Доброчинна домашня атмосфера, пронизана духовністю, щирою прихильністю один до одного членів сім'ї, взаєморозумінням, бажанням поділитися своїми думками і бути корисним для близьких, гуртова праця, родинні свята, народні звичаї та обряди надзвичайно глибоко впливають на дітей. Саме у родині дитина залучається до рідної мови, культури, праці, народних звичаїв і обрядів, а також до певної системи духовних цінностей або ідеалів.

Родинні цінності, зазначав І. Огієнко, є результатом життєвого відбору духовних і моральних законів існування сім'ї, її світогляду і ставлення до навколишнього. Сюди також входять і досвід попередніх поколінь, шанування предків, взаємодопоміжка, взаємодопомога, що у своїй єдності забезпечує життєспроможність інституту сім'ї в житті нації, громади, зберігає її загальнолюдську цінність.

І. Огієнко зазначав, що основними завданнями родинного виховання є:

- формування духовних цінностей з позицій добра, справедливості, гідності, правди, честі, людяності;
- створення сприятливої трудової атмосфери в сім'ї;
- залучення дітей до світу знань через народні казки, пісні, прислів'я, приказки, думи, лічилки тощо;
- турбота про те, щоб дитина всебічно розвивалася, володіла рідною мовою, елементарними знаннями про навколишнє середовище (рідний край, природу тощо);
- залучення дітей до активної участі в народних традиціях, звичаях, обрядах, виховання в них національної свідомості і самосвідомості, характеру та ін. [3, с.60-61].

Таким чином, створення педагогічних умов виховання духовності в підростаючої особистості в основному залежить від ставлення батьків до духовних цінностей [3, с.60].

Не можна обійти увагою той факт, що під впливом ціннісних орієнтацій сім'ї на особистісному рівні дитини відбувається відбір духовних цінностей, які залишаються, зітруться або трансформуються під впливом вимог суспільства. І. Огієнко застерігав, що коли суспільні духовні цінності та ідеали суперечать особистим, відбувається відторгнення частини або руйнація всієї ціннісної системи дитини, що у свою чергу, призводить до духовної кризи, яка проявляється передусім у дезорієнтації та спустошеності.

Сьогодні основними причинами духовних депресій, які спостерігаються в сучасній школі, є:

- Різке розмежування, а то й протиставлення громадських, суспільних і родинних цінностей формує індивідуалістичну особистість, відокремлену від соціуму, національних духовних цінностей та інтересів, особистість з усвідомленням власної винятковості або, навпаки, зайвості, що не розуміє сенсу життя, опозиційно налаштовану до суспільства, громади.
- Підміна духовної уваги, близькості матеріальним піклуванням, коли батьки нібито все роблять для дитини (купають дорогі речі, намагаються дати престижну освіту та ін.), натомість постійно нав'язують свою волю, придушують дитячу ініціативу, не враховують індивідуальних здібностей і нахилів дитини.
- Заперечення батьками духовності в дітей є наслідком нерозуміння самоцінності та унікальності внутрішнього світу дитини й несталості її духовних процесів, високої вразливості психіки і основною причиною появи закомплексованих і замкнутих людей, які бояться проявити в чомусь свої духовні прагнення, погляди, щоб зберегти внутрішній спокій, життєву рівновагу, що згодом переростатиме в цинічне ставлення до життя, до національних і загальнолюдських цінностей [3, с.58].

В умовах сім'ї та школи, наголошував Огієнко, укорінюються основні якості, здібності, нахили, таланти, звички дітей. Підтримка сім'ї та комфортне шкільне середовище систематично сприятимуть їхньому розвитку.

Шкільне, родинне і релігійне виховання, зазначав вчений, виконують одну важливу спільну функцію – виховують підрастаючу особистість як свідомого громадянина своєї держави, котрий вболіває за майбутнє народу, відроджує і розвиває культуру, поважає історичне минуле, мову та відстоює інтереси своєї Батьківщини [3, с.64].

Отже, зважаючи на великий вплив родинного та шкільного виховання на формування та розвиток особистості дитини, можна впевнено стверджувати, що педагогіка партнерства є доцільною для досягнення найвищих результатів у вихованні молодого покоління.

Список використаних джерел:

1. Духовна і науково-педагогічна діяльність І.І. Огієнка (1882-1972) в контексті українського національного відродження : наук. допов. / під заг. ред. Є.І. Сохацької. Коломия : Коломийська друкарня ім. Шухевича, 1997. 352 с.
2. Зайченко І.В. Педагогіка : навч. посіб. Київ : Освіта України, 2006. 528 с.
3. Кучинська І.О. Духовні джерела Івана Огієнка : навч. посіб. Кам'янець-Подільський : Абетка-НОВА, 2004. 88 с.
4. Максимюк С.П. Педагогіка : навч. посіб. Київ : Кондор, 2005. 667 с.
5. Нова українська школа : поради. для вчит. / під заг. ред. Н.М. Бібік. Київ : Плетяда, 2017. 206 с.

The article is concerned with the problem of the influence of family and school education on the formation and development of a child's personality.

The essence of concepts, conceptual ideas of family education and pedagogy of partnership have been revealed. The content of family education, which includes moral, mental, labour, aesthetic and physical education, is determined. It is found out that the main methods of upbringing children in the family are a personal example of parents, stimulation of full-time education, development of a child's abilities, creation of the best conditions for study, self-service and work assistance to parents. One of the key components of the concept of the

New Ukrainian School, which is the pedagogy of partnership, is examined. Pupils, parents and teachers, united by common goals and aspirations, are considered to be as volunteers and interested accomplices, equal participants in the educational process, responsible for the result. The principles of the partnership pedagogy, forms of communication and advantages of cooperation among teachers and parents are substantiated.

The views and ideas of the outstanding Ukrainian educator, teacher I. Ohienko on the role of partnership of family and school education for the young generation have been outlined. The main reasons and results of spiritual depression of youth because of lack of family and school's attention have been pointed out.

Key words: Ivan Ohienko, pedagogy, education, partnership, person, family, children, society.

Отримано: 21.09.2018 р.

УДК 37.015.31:2:001(477)Огієнко
DOI: 10.32626/2309-7086.2018-15-2.320-325

С. В. Поліщук

Кам'янець-Подільський національний університет імені Івана Огієнка

ДУХОВНЕ ВИХОВАННЯ СТУДЕНТСЬКОЇ І УЧНІВСЬКОЇ МОЛОДІ У ТВОРЧІЙ СПАДЩИНІ ІВАНА ОГІЄНКА

На основі аналізу наукових праць Івана Огієнка автор статті постарався висвітлити їх вплив на виховний процес учнівської і студентської молоді. При цьому він звертає увагу на духовний зміст цих праць, показує їх значення у формуванні дитини як особистості, яка володіє високими моральними цінностями.

Інформаційною базою емпіричного дослідження слугували наукові праці Івана Огієнка, дослідження життя і творчості вченого сучасними педагогами, а також постанови Наркомосу і уряду молоді Української держави.

Методика дослідження базується на теоретичному обґрунтуванні і науковому аналізі наукових праць вченого. Крім цього автор використав ряд наукових джерел і праць з досліджуваної проблеми провідних вітчизняних педагогів.

У дослідженні проаналізовано значення, яке надавав Іван Огієнко, духовному становленню учня, як особистості. Звертається увага на необхідність морального і духовного виховання учнівської і студентської молоді.

Автор статті звертає увагу на дидактичні погляди і виховні ідеї пов'язані з проблематикою духовного збагачення підростаючого покоління у творчій спадщині Івана Огієнка.

Суттєве місце в статті відводиться духовності педагогічних поглядів вченого, його ставленню до віри, яка базується на християнській моралі.

Цінним є те, що автор не залишив поза увагою виховний процес, якому Іван Огієнко надавав особливого значення, підкреслюючи при цьому необхідність взаємозв'язку школи, сім'ї та духовенства; на роль вчителя у формуванні в учнів християнського світогляду; на роль виховного ідеалу. Автор статті також приділяє багато уваги формам та методам виховної роботи, на які вказував Іван Огієнко.

У статті звертається увага громадськості на необхідність посилення духовного і морального виховання учнівської і студентської молоді на сучасному етапі.

Ключові слова: виховання, процес, ідеї, увага, мораль, формування, існування, розвиток.

У своїй науковій праці «Духовні джерела Івана Огієнка» вчена-педагог І. Кучинська підкреслює, що одним із фундаторів національної освіти у роки відродження Української держави був Іван Огієнко – неперевершений самотут-

ний дослідник духовних скарбів рідної мови, історії, літератури і культури. Вчена звертає нашу увагу на те, що він один з перших довів, що виховання буде результативним лише тоді, коли зміст освіти концентруватиме в собі ідейні і моральні здобутки рідного народу, відбиватиме його національні традиції, звичаї, обряди. І. Кучинська відмічає, що важливою особливістю педагогічної теорії і практики Івана Огієнка є те, що його дидактичні погляди і виховні ідеї становлять цілісну систему, в якій усі компоненти взаємопов'язані й спрямовані на формування духовної особистості патріота, громадянина незалежної України [3].

З часу проголошення Україною економічної і політичної незалежності (24 серпня 1991 року) духовна спадщина Івана Огієнка набуває нового значення. Здійснюється переосінка його воістину історичних надбань. По-новому, актуально необхідними і важливими для відродження національної свідомості в українського народу, в тому числі і для духовного його збагачення, звучать духовні доробки цієї великої людини, яка жила і творила на зламі двох епох. Його ідеї, погляди, міркування є важливими для сьогодення, оскільки вони впливають на піднесення освіченості і культури.

Тому ми вважаємо, що піднята нами тема написання статті на сьогоднішній день є актуальною, хоч і не новою. Даній тематиці приділяли і продовжують приділяти увагу ряд провідних вчених-педагогів, науковців і істориків: І. Кучинська, Г. Ващенко, О. Вишневський, В. Заїкін, І. Зязюн, Т. Ільїна, Г. Костюк, В. Ліпчинський, В. Ляхоцький, А. Марушкевич, О. Мишанич, З. Тіменик, Г. Опанасюк, Н. Павловська, Є. Сохацька, Б. Ступарик, М. Тимошик, О. Сухомлинська, А. Жакина, В. Еленський і ряд інших.

Зокрема вчена І. Кучинська відмічає: «У визначенні мети виховання І.І. Огієнком виразно проявилась духовність його педагогічних поглядів. Педагог відстоював вимогу виховання людини – громадянина, сина своєї Батьківщини, відданого патріота і християнина. Крім того, вчений не уявляв собі виховання особистості поза загальнолюдськими, християнськими та національними цінностями, ставлячи на перший план доброзичливі взаємини між людьми та шанобливе ставлення до віри. Тому головну мету у вихованні Іван Огієнко визначав, як виховання духовної, національно свідомої та соціально грамотної особистості» [2, с.34].

Метою написання статті є привернення громадськості до важливості привиття дітям і школярам духовних цінностей, як незамінного елемента формування морально-стійкої людини у наукових доробка Івана Огієнка.

Без такого виховання відродити державу, на наш погляд, практично не можливо. Адже тільки християнська мораль в найбільшій мірі сприяє формуванню у дитини всебічної й духовно-розвиненої особистості, що в свою чергу є об'єктивною потребою, як вважав Іван Огієнко, незалежної, демократичної держави.

Дуже важливим, на наш погляд, є те, що Іван Огієнко звертає нашу увагу саме на виховний процес, в якому духовність займає провідне місце. Він закликає до виховання духовної особистості, яка б в своєму житті керувалася б християнськими цінностями. Тобто, щоб вона мала почуття власної гідності, була б порядною, здатною до милосердя, проявляла взаємоповагу та була б готовою до взаємодопомоги, а при необхідності – самопожертви.

Саме до духовного, як до первинного джерела буття, а не до релігійності спрямовував у своїх навчально-пізнавальних наукових доробках Іван Огієнко. Такий підхід для Івана Огієнка до духовного виховання ми знаходимо в його трактуваннях. Так він вважав, що «Наука Христова – найбільша і найглибша, найвірніша й найясніша наука на світі. Це наука, що перероджує цілий світ на Божих синів» [1, с.4].

Виходячи із цього, тобто в повній мірі розуміючи значення духовного виховання дітей, Іван Огієнко чітко усвідомлював, що виховати духовну особистість не просто, тому він звертав увагу на необхідність взаємозв'язку у такому вихованні школи, сім'ї та духовенства. Особливо велику увагу І. Огієнко звертав на важливість духовного впливу учителя та учня, який, на його думку, пробуджує, змінює та розвиває життєві відношення особистості. Тобто навчаючи і виховуючи дитину, вчитель сам мусить бути високодуховною особистістю і його світогляд повинний бути збудований на високих християнських принципах, інакше він буде поступати як лицемір і діти швидко відчують нещирість його слів, що може стати каменем спотикання у виховному процесі.

На цю особливість Огієнкового вчення звертають велику увагу сучасні педагоги. Так великий педагог ХХ ст. В. Сухомлинський відмічав: «Переконання – це не лише усвідомлення людиною істинності світоглядних та моральних понять, а й особиста її готовність діяти відповідно до цих правил і понять. Переконаність ми спостерігаємо тоді, коли діяльність людини мотивується світоглядом, коли істинність того чи іншого поняття не тільки не викликає в людини сумнівів, а й формує її суб'єктивний стан, її особисте ставлення до істини» [6, с.208].

Вчений М. Фіцула зауважує, що Біблія повинна бути настільною книгою кожного вчителя, оскільки саме в цій книзі висвітлені найвищі моральні цінності. Він підкреслює, що за всю історію свого існування людство не придумало вищих моральних принципів, ніж які висвітлені в 10-ти заповідях.

А сучасний педагог П. Щербань зауважує: «Є Бог чи його нема – це не проблема педагогіки. Бог існує для тих, хто вірить у Нього. Головне призначення наукового світогляду – відповісти на запитання: «Який є світ?», а релігійного – «Як жити у світі?» Тож краще було б, якби вони не ворогували між собою. Релігія звертається до почуттів людей і в цьому подібна до мистецтва. А тому слід позбутися зневажливого ставлення до релігії і разом з тим не поспішати відмовлятися від матеріалістичних переконань... Що ж до дискусій на світоглядні теми, то вони були і будуть, але корисними стануть лише при повазі до опонента. Цілком може статись, що погляди опонентів не стільки суперечать, скільки доповнюють один одного» [7, с.4].

Нам глибоко імponує також звернена увага педагога І. Кучинської, яка, досліджуючи життя і громадську діяльність І. Огієнка, на те, якого великого значення І. Огієнко надавав при формуванні духовних цінностей у школярів і молоді вчителю. Зокрема вона відмічає, що І. Огієнко звертав у своїй педагогічній практиці на важливість духовного впливу учителя на учня, який, на його думку, пробуджує, змінює та розвиває життєві відношення особистості. Розкриваючи зміст вчення І. Огієнка щодо виховання з дитини духовної особистості, І. Кучинська відмічає: «Огієнко був переконаний, що любов до дітей – це норма емоцій, яка виражає рівень моральних почуттів вчителя. Любов до дітей – це, на погляд педагога, фундамент виховання, на якому будуються надійні взаємини з дітьми, бо ж вихованість передбачає не формальне знання дитиною правил поведінки, а певний рівень розвитку моральних почуттів. Любов, зазначав вчений, вчить почуттям і почуття, ставленню через стан власної душі. І в даному випадку вихователь повинен турбуватися перш за все не про те, які якості він хоче розвинути в людині, а про те, як проявити саме в собі дані якості стосовно вихованця. Не зробити його терплячим, доброзичливим, турботливим, а розкрити такі почуття в собі і спрямувати їх на дитину. Таким чином, вихователь стає не просто прикладом для наслідування, а джерелом пробудження серця свого вихованця [3, с.50].

Ці та інші трактування сучасних дослідників, педагогічної спадщини І. Огієнка підкреслюють, яку велику увагу цей громадський, державний і цер-

ковний діяч приділяв духовному вихованню підростаючого покоління, яким є учнівська та студентська молодь.

І. Огієнко зазначав, що у свідомості людей, зокрема молоді, потрібно відродити правильне розуміння фундаментального поняття «духовність», відновити його первинний зміст [1, с.39].

Саме на це повинні бути направлені зусилля школи, родини і церкви. І. Огієнко зазначав, що шкільне, родинне і релігійне виховання виконують одну важливу спільну функцію – виховують підростаючу особистість як свідомого громадянина своєї держави, котрий вболіває за майбутнє народу, відроджує, зберігає і розвиває культуру, поважає історичне минуле, мову та відстоює інтереси своєї Батьківщини [1, с.39].

Великого значення у вихованні і привитті духовних цінностей у школярів і студентської молоді І. Огієнко надавав ідеалу, як яскравому прикладу, рівня якого прагне досягати молода особа.

І. Огієнко розглядав ідеал як найбільш бажаний взірць. Ідеал особистості чи суспільності ґрунтується, на його думку, на розумінні сутності людини і смислу її життя. Незаперечним для нього був той факт, що ідеал національної школи – це завжди ідеал нації, взятий в ракурсі навчально-виховних завдань формування відповідної ідеалу особистості. Найважливішою умовою життєдайності національного характеру, як і характеру особистості, є ідеал, який сповнений духовністю, духовно-моральними цінностями. Такий ідеал – стержнева психологічна основа виховання духовності в українській національній школі [3, с.36].

Розглядаючи значення виховного ідеалу вчений-педагог Г. Ващенко відмічав: «Виховний ідеал – це образ ідеальної людини, на який має орієнтуватися педагог, виховуючи молоде покоління» [1, с.41].

Ми повністю розділяємо думку вченої І. Кучинської, яка відмічає, що виховний ідеал повинен ґрунтуватися на морально-християнських цінностях, національній свідомості та соціальній грамотності. Звертаючись до наукового доробку І. Огієнка, вона відмічає: «Цікавою є думка І. Огієнка, що чільне місце у формуванні ідеалів займають такі категорії, як «християнські потреби» і «християнські інтереси». Релігійна віра і практика релігійного життя, що зумовлюється духовним ідеалом, як зазначав педагог, створюють психологічні стимули, які задають певний напрямок усій життєвій поведінці і змушують індивіда чітко дотримуватись його. Ці стимули зумовлені релігійними уявленнями і пов'язані з практичними релігійними інтересами (релігійні відносини виявляються у формі релігійних інтересів і стосовно один одного, вони – джерело, передумова і форма взаємного існування). Таким чином, на погляд вченого, християнські ідеали належать до духовних потреб особистості» [4, с.37].

Звідси висновок про те, що виховання духовності в українській національній школі повинно будуватися на сповненому духовністю ідеалі, який, на думку Івана Огієнка, виконує інтегруючу ціннісно-орієнтаційну функцію. Виховний ідеал школи – це завжди національний ідеал, адаптований до навчально-виховних завдань [4, с.37].

Слід відмітити, що внесок І. Огієнка в духовну скарбницю українського народу важко переоцінити, кожна праця носить виховний характер і служить могутнім засобом духовного збагачення підростаючого покоління. Він неодноразово підкреслював важливість засвоєння дітьми духовних надбань українського народу. Особливу цінність становлять такі його праці як «Чистота і правильність української мови: Підручник для вивчення української літературної мови: Популярний курс з історичним освітленням» (Львів, 1925), «Історія українського

друкарства (Львів, 1925), «Наука про рідномовні обов'язки» (Жовква, 1936), «Мое життя» (Варшава, 1935), «Хвалімо Бога Українською мовою!» (Вінніпег, 1962), «Бог і світ. Читанка для молоді недільних і українських шкіл та родин» (Вінніпег, 1964), «Мої проповіді» (Вінніпег, 1973) та ін. І.І. Огієнко зазначав, що виховання починається із засвоєння дітьми духовних надбань рідного народу Без оволодіння в сім'ї, школі культурою свого народу, пізнання його самобутнього національного обличчя, практичного продовження культурно-історичних традицій, звичаїв, обрядів не можна і говорити про успіх перебудови навчально-виховного процесу [4, с.60]. Саме в них він зазначав важливість оволодіння в сім'ї, школі культурою свого народу, пізнання його самобутнього національного обличчя, практичного продовження культурно-історичних традицій, звичаїв, обрядів не можна і говорити про успіх перебудови навчально-виховного процесу.

Розглядаючи суть і зміст виховної роботи здійснюваної у школах, І. Огієнко підкреслював, що ефективність виховної роботи залежить від її організації, тобто не тільки від того, що роблять учні і вчителі, але і від того, як вони це роблять, які форми та методи використовують та яка позиція учнів у цій діяльності. Щоб досягти успіху у формуванні духовної особистості необхідно, відмічав І. Огієнко, спрямовувати зміст, форми та методи виховної роботи на формування духовно-національної самосвідомості. А тому учитель повинен володіти достатньою інформацією про проблеми духовно-національного виховання, вміти визначити його мету, завдання, добирати ілюстративні матеріали, які б сприяли формуванню гуманних, патріотичних якостей вихованців.

- таким чином, виховання духовних цінностей дітей і молоді здійснюватиметься ефективніше, якщо: здійснюється гуманізація та демократизація всієї життєдіяльності вихованців школи;
- враховуються особливості процесу морального розвитку особистості;
- здійснюється індивідуальний підхід у вихованні учнів (при цьому враховуються інтереси, ціннісні орієнтації кожного школяра);
- виявляються та враховуються рівні моральної вихованості дітей;
- одержані учнями знання систематично поглиблюються та використовуються в практичній діяльності школярів;
- діяльність школярів здійснюється з урахуванням вікових психологічних особливостей, з поступовим збільшенням обсягу матеріалу, його ускладненням (від простого до складнішого), при постійному вдосконаленні форм та методів морального виховання;
- здійснюється самовиховання, підвищується активність школярів у процесі практичної діяльності;
- існує широке поле для діяльності за вибором у школі та поза нею;
- створюються максимальні умови для морального вдосконалення особистості школяра;
- виявляються та систематично ліквідуються невідповідності знань та поведінки учнів.

Враховуючи все, про що йдеться вище, педагоги формують у кожного школяра моральні орієнтації та переконання [5, с.54-55].

Але, безперечно, виховувати, розвивати й формувати культурну, інтелектуальну особистість з високим рівнем громадянської свідомості.

Список використаних джерел:

1. Ващенко Г.Г. Виховний ідеал. 3-е вид. Полтава : Ред. Газети «Полтавський вісник», 1994. Т. 1. 191 с.

2. Лларіон. Бог і світ. Читанка для молоді недільних і українських шкіл та родин. Вінніпег, 1964. 72 с.
3. Лларіон. Хвалімо Бога українською мовою. Вінніпег : Т-во «Волинь», 1962. 64 с.
4. Кучинська І.О. Виховання духовних цінностей дітей і молоді у творчій спадщині Івана Огієнка. Кам'янець-Подільський : Абетка-НОВА, 2002. 104 с.
5. Кучинська І.О. Духовні джерела Івана Огієнка : навчальний посібник. Кам'янець-Подільський : Абетка-НОВА, 2004. 88 с.
6. Сухомлинський В.О. Проблеми виховання всебічно розвинутої особистості. *Вибр. твори* : у 5-ти т. Київ, 1976. Т. 1. 654 с.
7. Фіцула М. Педагогіка : навч. посіб. 2-е Вид., випр., доп. Київ : Академвидав, 2007. 560 с.
8. Щербань П. Формування духовної культури особистості. *Рідна школа*. 1999. №7-8.

Based on the analysis of scientific works of Ivan Ohiienko, the author tried to highlight their impact on the educational process of students and pupils. At the same time, she pays attention to the spiritual content of these works, shows their importance in the formation of the child as a person with high moral values.

The information bases on the empirical research of the scientific works of Ivan Ohiienko, the study of life and works of the scientist by modern teachers, as well as the resolutions of the people's Commissariat and the government of the young Ukrainian state.

The research methodology is based on the theoretical justification and scientific analysis of scientific works of the scientist. In addition, the author used a number of scientific sources and works on the problem of the leading home teachers.

The study analyzes the importance that Ivan Ohiienko attached to the Spiritual formation of the student as a person. Attention is paid to the need for moral and spiritual education of students.

The author of the article pays attention to didactics looks and educator ideas related to the range of problems of the spiritual enriching of rising generation in the creative inheritance of Ivan Ohiienko.

A substantial place in the article is taken to spirituality of pedagogical looks of scientist, to his attitude toward a faith that is based on a christian moral.

Valuable is that an author did not leave an educator process that Ivan Ohiienko gave the special value out of eyesight, underlining the necessity of intercommunication of school, family and clergy here; on the role of teacher in forming for the students of christian world view; on the role of educator ideal. The author of the article also spares much attention to the forms and methods of educator work, Ivan Ohiienko specified on that.

In the article attention of public applies on the necessity of strengthening of spiritual and moral education of student's and student young people on the modern stage.

Key words: education, process, ideas, attention, morality, formation, existence, development.

Отримано: 21.09.2018 р.

ІВАН ІВАНОВИЧ ОГІЄНКО, ЙОГО РОЛЬ В УКРАЇНСЬКІЙ КУЛЬТУРІ

У статті Реви Л. простежено життєвий і творчий шлях видатного українця, патріота, вченого світового виміру І. Огієнка. Показано зростання майстра завдяки «київській» школі В.М. Перетца, його успіхи до часів еміграції. Завдяки архівним матеріалам, зокрема, спогадам О. Назаревського, простежено творчу атмосферу середовища. Проаналізовано науковий доробок ученого, зокрема його мовознавчі досягнення. Мова, за І. Огієнком, є дар Божий, який потрібно оберігати й плекати. Також зосереджено увагу на книгознавчих дослідженнях І. Огієнка.

Ключові слова: Іван Огієнко, наука, мовознавство, книга.

Іван Огієнко – одна із найпомітніших постатей в українській культурі, яка переймалася глибокими та глибинними дослідженнями української мови. Його доля в Україні склалася трагічно. Прихисток собі видатний вчений знайшов у Канаді. Та всі його твори присвячені рідній Вітчизні.

Київ для І. Огієнка був другою вітчизною. 15-річним хлопчиком він пішки прийшов з матір'ю від містечка Брусилова, що на Житомирщині, з метою вчитися в військово-фельдшерській школі, оскільки, походячи з багатодітної родини, тут сім'ї не треба було платити за навчання. Після закінчення училища він за направленням комісії приступає до фельдшерської служби у Київському військовому шпиталі. Однак розчаровується у вибраному фахові, оскільки працював у відділенні психічних та нервових хвороб, а це гнітило вразливу душу. На цей період припадає його неспадкова зустріч з фельдшером Колегії Павла Галагана в Києві Андрієм Коровасем, із яким він відвідує вистави українського театру. За свідченням самого І. Огієнка, відбувається його «перше пробудження української свідомості» [20].

В травні 1903 р. І. Огієнко успішно складає іспит зрілості (т.зв. матуру) при Острозькій класичній гімназії, і отримує свідоцтво, яке дає йому можливість вступати до університету св. Володимира, проте з умовою, що він вчитиметься не на історико-філологічному факультеті, а на медичному.

Студентські роки (1903-1909) у Київському університеті припадають на сплеск національно-визвольного руху в Україні. Юнак співробітничав з київськими виданнями «Громадська думка», «Рада», бере участь у «Просвіті» та заснованому М. Грушевським (травень, 1907) Українському науковому товаристві у Києві. Його співтоваришами були М. Грушевський, Б. Грінченко, П. Житецький. Однак за активне співробітництво з національно-свідомими осередками, не дивлячись на те, що він з відзнакою закінчив у 1909 р. університет і завершив кандидатську дисертацію, присвячену дослідженню твору І. Гаяльовського «Ключ розуміння», на запрошення факультету про призначення його на кафедру з професорською стипендією, ректорат відповів відмовою. Причиною тому став лист з міністерства освіти як відповідь на донос професора Т. Флорінського, згодом головного цензора Київського окремого цензурного комітету. На захист І. Огієнка став С. Єфремов із виступом у московській газеті «Русское слово», що долучилося краплею до того, що згодом і сам С. Єфремов потрапив у немилість. Два роки І. Огієнко очікував на дозвіл викладати в університеті, перебуваючись учительством у Київському комерційному училищі та репетиторством, водночас відвідуючи лекції Вищих педагогічних курсів.

Із 1912 р. він – член історичного товариства Нестора-літописця. Співпрацюючи з «Семинарієм» В. Перетца, бере участь в історико-архівних, видавничих, мовознавчих і громадських об'єднаннях. Із науковими експедиціями відвідує архіви, книгозбірні провідних бібліотек і музеїв не лише в Україні, а й поза її межами. На засіданнях оприлюднює результати своїх досліджень. 1912 р. в Петрограді обирається членом-кореспондентом Товариства любителів давньої писемності, а в Києві завершує навчання на Вищих педагогічних курсах [2, с.7].

Протягом 1914 – початку 1915 років І. Огієнко успішно склав магістерські іспити з церковнослов'янської, російської, польської, сербської мов, російської історії та зарубіжних літератур, одержав звання приват-доцента кафедри російської мови та літератури св. Володимира. Талановитий учень професора В. Перетца, учасник «Семинару російської словесності» [15, вип.21, ч.2, с.309-326], невтомний дослідник давніх витоків слова, знову потрапив завдяки доносам під недремне око жандармерії за т.зв. «українозаторську діяльність».

У споминах О. Назаревського [8-10], читаємо:

«В конце января – начале февраля 1915 г. состоялась наша очередная экскурсия в столицу. Уже шла первая мировая война. Петербург был переименован в Петроград. Жизнь стала намного сложнее. Но хотя В.Н. Перетц еще летом 1914 г. был избран в академики и превратился в профессора Петербургского университета, наш киевский семинарий продолжал свою обычную работу под его руководством» (Тут і далі – посилання за фондом ІР НБУВ : Ф.78. – № 1627. – Арк. 15).

«В июне того же 1915 г. состоялась единственная «летняя» экскурсия Семинария, который не мог уже называться «киевским», и не стал еще вполне «петроградским» (арк.17).

«В 1916 г. основное ядро киевского семинария продолжало свои традиционные занятия, собираясь не слишком часто – то у одного, то у другого участника, причем возглавлял наши собрания С.И. Маслов, старейший и авторитетнейший среди нас» (арк.17).

«Возник своеобразный историко-литературный кружок – «Историко-литературное общество при университете св. Владимира», наряду с существовавшим уже при университете «Историческим обществом Нестора-летописца». Учредителями его были прежние участники русской филологии» (арк. 18). Приєднався лише П.І. Рулін. Серед учасників О. Назаревський називає І. Огієнка.

О. Назаревський в інших споминах пише: «Владимир Николаевич [Перетц] был требовательный, строгий и в то же время благожелательный руководитель и критик наших первых опытов. К участию в Семинарии он допускал только тех, кто прослушал и сдал коллоквиум по его «Введению», а в дальнейшем проявил способности к самостоятельной работе» (Ф.78. №1623. Арк.2). У зв'язку з тим, що семінаристи виїжджали на екскурсії, «... у нас зав'язувались знакомства, устанавлювались научные контакты не только с нашими сверстниками, но и с такими корифеями тогдашней филологической науки, как академики Шахматов, Соболевский, Никольский и другие» (арк.2). «Участие в работе Семинария, основанного В.Н. Перетцом, определило, можно сказать, всю дальнейшую судьбу многих из нас, его учеников... Не будучи сам украинцем, В.Н. Перетц живо интересовался культурной жизнью Украины и изучал ее литературное прошлое по первоисточникам. К этому он привлекал и нас, своих учеников» (арк.2) (допис олівцем: с значительными сокращениями и тремя грубыми искажениями напечатано в газете, малотиражке КДУ «За радянські кадри», 1963. – №13 (пятница, 29 марта).

Перші спроби організації систематичного семінарію з питань словесності відносяться до осені 1904 р. Утворився невеликий гурток зі студентів, серед

яких був і І. Огієнко. Він читав на Семінарі лекцію «Хронологічна побудова історії давньоруської літератури» [19, с.8].

«При попытках возобновить занятия весной 1907 г. обнаружили свою энергию молодые участники занятий: С.Ф. Шевченко (реф. о пр. Ниле Сорском), И.И. Огиенко (о языкознании в старинной Малороссии), А.А. Назаревский (о повестях эпохи Петра В[еликого]), С.Л. Неверов («Логика» иудействующих)» (арк.9-10).

«За все время с осени 1907 по май 1912 г. членами семинария состояло 68 лиц, к которым следует добавить еще трех, только что принятых и не успевших обнаружить своей деятельности. Из этих 68-ми с первого года семинария осталось 11 лиц, продолжающих свои занятия. Им, как и следовало ожидать, принадлежит большая часть рефератов (С.А. Щеглова, С.А. Бугославский, А.А. Назаревский, Н.К. Гудзий, В.П. Адрианова, А.С. Грузинский, И.И. Огиенко, Ф.П. Сушицкий, С.И. Маслов, М.П. Чистяков, Е.Л. Неверова). Состоят ныне членами семинария: а) профессорские стипендиаты: С.И. Маслов, А.С. Грузинский, С.Ф. Шевченко, В.И. Маслов, И.И. Огиенко, А.А. Назаревский, Н.К. Гудзий, Ф.П. Сушицкий» (с. 11). «б). студенты историко-филологического факультета: С.А. Бугославский, М.П. Чистяков, А.А. Красовский, С.Н. Чебан, М.Я. Калинович, С.В. Савченко, А.В. Багрий, Е.А. Рыхлик, Л.Т. Белецкий, С.Е. Гаевский, М.А. Драй, Б.А. Ларин, В.М. Отроковский, Л.С. Мирский, П.П. Филиппович и вольнослушательница Л.Л. Шиферсон; в). окончившие Киевские Высшие Женские курсы: преподавательницы В.П. Адрианова, С.А. Щеглова, оставленная при ... [курсах] – Е.Л. Неверова; г). слушательницы... [курсов] – Е.В. Руткевич, Е.М. Шуляк» (арк. 12-13).

«... во время поездок в Петербург и Москву члены семинария выступали в ученых обществах с докладами. Так, во время первой поездки в Петербург в 1910 г. в Императорском обществе Любителей Древней Письменности 5 марта сделали сообщения... И.И. Огиенко – об изданиях «Неба нового» И. Гаятовского...» (арк.14).

І. Огієнко удостоївся серед інших восьми учасників семінарія бути обраним в члени-кореспонденти Імператорського товариства любителів давньої письменності.

В переліку «Літопису занять семінарія», І. Огієнко представлений такими працями: «Малоруська граматична термінологія» (II семестр, весна, 1908), «Отголоски текущей жизни и местный элемент в «Ключе разумения» И. Гаятовского» (IV семестр, весна 1909 г.), « К вопросу об источниках Успенской драмы св. Димитрия Ростовского» (VI семестр, весна 1910 р.), «Источники «Неба Нового» И. Гаятовского» та «Отражения «Неба Нового» в легендарной письменной и народной устной словесности» (VII семестр, осень 1910 р.), «Стихотворения И. Гаятовского» (VIII семестр, весна 1911 р.), «Апокрифический элемент в «Небе Новом» И. Гаятовского» (IX семестр, осень 1911), « Издания «Руна Орошенного» св. Димитрия Ростовского» та «Руно Орошенное, его состав, источники и судьба» (X семестр, весна 1912).

Після Лютневої 1917 року революції, коли по всій країні пройшла хвиля піднесення культурно-просвітницького руху [17, т.5, с.129-132], І. Огієнко одним із перших починає викладання в університеті українською мовою.

«Історія української літературної мови» І. Огієнка вийшла у видавничому проєкті «Запізніле вороття» – твір, за радянських часів був одним із особливо крамольних, оскільки повертав пам'ять, глибоке усвідомлення мови своїх пращурів як душі нації, стрижня ствердження своєї держави. І. Огієнко – відомий автор і укладач багатьох словників. Перші шість словників, що побачили світ

у Києві в період 1910-1914 років, коли він був аспірантом та приват-доцентом Київського університету Св. Володимира, на сьогодні є не лише унікальними історичними пам'ятками, а й цінним матеріалом в слов'янознавчій науці. Це – «Словарь неправильных, трудных и сомнительных слов», «Словарь ударений в русском языке и правила русского ударения», «Словарь неправильных, трудных и сомнительных слов, синонимов и выражений в русской речи», «Словарь общепотребительных иностранных слов в русском языке», «Орфографический словарь», «Словарь военно-исторических терминов». У Львові І. Огієнко підготував і видав ще три словники, присвячені правописним і стилістичним питанням української мови: «Український правописний словник» (1923, перевиданий і доповнений 1925) та «Український стилістичний словник».

Значну кількість напрацьованих матеріалів за браком коштів вчений видрукував у редактованих ним власних часописах – «Рідна мова», «Наша культура», «Віра й культура», а також як додатки в окремих монографічних виданнях – «Пам'ятки старослов'янської мови X-XI ст.» (Варшава, 1929), де розміщено словничок старослов'янської мови, а в книзі «Український літературний наголос» (Вінніпег, 1952) – словник літературних наголосів. Його «Історичний словник української граматичної термінології» (1908) є вагомим внеском до мовознавчої галузі як дослідження, що розглядає граматичну термінологію з IX століття, акумулює всі мовознавчі терміни й простежив їх видозміни протягом історичних періодів (від граматик Л. Зизанія, М. Смотрицького, Павловського, а також граматик Вагилевича, Левицького, Лозинського, Лучкая – до сучасності).

І. Огієнко – автор «Українського стилістичного словника» (1924, НТШ у Львові), який має підзаголовок «Підручна книга для вивчення української літературної мови». Його кредо було таким: «Наша власна українська мова в її різних численних говірках така багата, така колоритна, що просто гріх перед своїм народом поповнювати літературну мову нашу непотрібними позичками з мов чужих, скажемо, з польської чи московської» (Огієнко І. Український стилістичний словник. – С. 9).

Видавництво отців Василян у Жовкві 1934 видало «Словник слів, у літературній мові не вживаних» І. Огієнка, який містив слова й форми, не вживані в літературній мові, переважно з польської та російської, архаїзми та галицизми. Українці Америки під керівництвом Костя Церкевича у Нью-Йорку вважали книгу дуже корисною і перевидали її в 1970-х роках у серії «Бібліотека термінологічних словників і монографій».

І. Огієнко – автор видання «Історія українського друкарства» (Львів, 1925), де подав та бібліографічно оформив друкарську картину в Україні – від краківського міщанина Ш. Фіюля XV ст., (який опікувався друкуванням богослужбових книг для українського населення) [13, с.18-22], львівської друкарні І. Федорова – до українських друкарень XVIII ст.

Перу І. Огієнка належить і «Церковний словничок» (Холм, 1942). Він – автор «Граматично-стилістичного словника Шевченкової мови» (Вінніпег, 1961), до якого автор додав монографічний розділ «Шевченко як творець української літературної мови», де розглядає мову Кобзаря з різних мовознавчих огранок. А його часопис «Рідна мова» містив постійну рубрику для найменших читачів, ретельно плекану автором. Він називав колонку, ніби звертаючись до своєї доньки Лесі – «Граматика малої Лесі», і підписувався: дід Огій. Замітки мали здебільшого інформативний пізнавальний характер, дуже дохідливі, почасти з казковою оповіддю. Прагнути виховувати художні смаки дітей, І. Огієнко вмщував тексти з творів Т. Шевченка, Лесі Українки, О. Олеся, Остапа Вишні, уникаючи чужоземних кальок та запозичених слів.

Вінцем діяльності І. Огієнка є чотиритомне видання «Етимологічно-семантичного словника української мови», що друкувався в 1964-65 роках в часописі «Віра й культура», а ще раніше – в 1933-34-х роках – у часописі «Рідна мова» (Митрополит Іларіон. Етимологічно-семантичний словник української мови: У 4 т. – Вінніпег, 1970-1994) завдяки старанням упорядника цього видання професора Ю. Мулика-Луцка. М. Куцюк назвала видання цього унікального словника «пам'ятником Іванові Огієнкові на словникотворчій українознавчій ниві» [21, с.33].

Виникали й труднощі в роботі. Як зазначав упорядник видання Ю. Мулик-Луцк у передмові: «Картки з авторовими поясненнями скорочень назв усіх тих джерел, якими користувався автор у процесі писання словника, зникли. Картки з поясненнями скорочень номенклатури також пропали. Багато сторінок опинилося в хаосі перемішання. Пропала чимала кількість карток цього рукопису. Про це свідчить той факт, що в багатьох випадках бракує або початкових, або кінцевих карток з поясненням походження й значення деяких слів» [7, с.8].

Життя висувало нагальну потребу мовного об'єднання нації, ідею соборності мови. За І. Огієнком – народ без мови – не є повноцінним народом. Саме з цих міркувань вчений започаткував видавництво часопису «Рідна мова», про який ішлося. Він виходив протягом семи (з 1933) років у Жовкві в друкарні отців василіан, а редагувався у Варшаві. В 1935 р. для дитсадків безкоштовно видрукувався журнал «Рідне слово», а також настінна таблиця в двофарбу «Шануймо рідну мову!» та «Десять мовних заповідей свідомого громадянина» – для шкіл, читалень, установа.

З творчої спадщини І. Огієнка необхідно назвати 12-томну «Історію церковнослов'янської мови» (з 1926), у якій автор ґрунтовно дослідив історичний, лінгвістичний, палеографічний огляд старослов'янських писемних пам'яток української, болгарської, сербської, чеської, північно-руської редакцій із повною їх бібліографією, альбомом досліджуваних творів, зразками шрифтів. Тут подано аналіз «Остромирового Євангелія», «Ізборника Святослава», «Чуднівського Псалтиря», «Казання Григорія Богослова», написи на чернігівських гривнях, монетах XI століття.

1938 р. цим же Жовківським видавництвом видрукувано «Повстання азбуки й літературної мови в слов'ян» (обсяг – 300 сторінок + 75 ілюстрацій, представлених із старослов'янських видань). І. Огієнко планував здійснити 30-томне видання «Бібліотеки українознавства» в створеному ним варшавському видавництві «Наша культура». Книга – «Повстання азбуки...» відкривала цю серію. Автор науково з'ясував першовитоки слов'янських азбук і літературних мов. Посилаючись на праці слов'янознавця В. Ягича [18, вип.14, с.835-846], вчений доводить, що наука знайшла відповідний метод для фундаментальних досліджень походження слов'янських азбук з повагою до дослідження інших давніх азбук. Праця І. Огієнка складається із розділів: історія алфавіту давніх народів, історія глаголиці, історія кирилиці, оповідання ченця Хороброго про слов'янську писемність, виникнення слов'янської літературної мови.

Постаті ченця Хороброго І. Огієнко присвятив окрему студію «Оповідання ченця Хороброго про письменна слов'янські» (Київ, 1927), який мешкав, на його переконання, в Македонії у IX-X ст., і мав ім'я єпископ Климент. Свідчення ченця подекуди полемізують, з цікавими подробицями про те, як чернець боронив письмо свого вчителя Костянтина – глаголицю – проти експансії латинізмів на слов'янську писемність. Саме на підставі цих аргументів І. Огієнко стверджує, що слов'янська писемність існувала задовго до Костянтина [14, вип.39, т.2, с.189-199].

З 1934 р. «Рідна мова» розпочала друкувати «Бібліографії української мовознавчої бібліографії». Тут було вміщено найголовніші покажчики книжкових видань, наукових праць, статей, оглядів як українських, так і зарубіжних вчених. На кшталт подібного видання є праця І. Борщака «Європа про українську мову XVII-XVIII століть» [16, вип.15, с.221-227]. Часопис мав широкий прихильний резонанс іноземних науковців. Сам видавець та автор статей був вдоволений своєю працею. Вже на канадській землі він писав: «Сьогодні, оглядаючись на цей тяжкий тернистий шлях «Рідної мови», спокійно можна сказати: зроблено все, що було в силі людській, щоб чесно й достойно стояти на сторожі слова. Працю докінчить наступне покоління» [11, с.370].

Постаті І. Огієнка присвячували свої дослідження *М. Тимошик*, який студіював канадські архіви (див., наприклад, [20-21]). Спадщину І. Огієнка студіював історик *В. Ляхощький* [2-6].

Список використаних джерел:

1. Андріяшик О. Наша мова – це наша доля. *Літературна Україна*. 2009. 19 листопаду. С. 2.
2. Ляхощький В. Іван Огієнка (митрополит Іларіон) : покажчик архівних джерел. Київ, 1998. С.7.
3. Епістолярна спадщина Івана Огієнка (митрополита Іларіона): 1907-1968 / В.П. Ляхощький та ін. Київ, 2001. 477 с.
4. Ляхощький В.П. Іван Огієнка (митрополит Іларіон): Покажч. архівних джерел / Укр. держ. НДІ архівної справи та документознавства, Істор. товариство «Несторалітописця». Київ, 1998. 79 с. (Архівні та бібліограф. джерела укр. істор. думки; вип.1).
5. Ляхощький В.П. Просвітитель: Видавничо-редакційна діяльність Івана Огієнка (митрополита Іларіона) / Держ. Комітет архівів України, Укр. держ. НДІ архівної справи та документознавства. Київ : Вид-во імені Олени Теліги, 2000. 528 с.
6. Ляхощький В.П. Тільки книжка принесе волю українському народові... : Книга, бібліотека, архів у житті та діяльності Івана Огієнка (митрополита Іларіона) / Укр. держ. НДІ арх. справи та документознавства. К.: Вид-во імені Олени Теліги, 2000. 662 с.
7. Мулик-Луцк Ю. Передмова // Митрополит Іларіон. Етимологічно-семантичний словник української мови : у 4 т. Вінніпег, 1970. Т. 1. С. 8.
8. Назаревский А. Страницы воспоминаний (о семинарии русской филологии В.Н. Перетца), 1963. ИР.НБУВ. Ф.78. №1623;
9. Назаревский А.А. Из истории семинарии русской филологии проф. В.Н. Перетца (В.М. Отроковских). К 80-летию со дня рождения. [Статья, 1971. Рукопис, машинопис]. ИР. НБУВ. Ф.78. №1627;
10. Назаревский А. Семинарий русской филологии акад. В.Н. Перетца. Сборники: I, 1912; II, 1929. К., Л.-д. ИР.НБУВ. Ф.78. №2134.
11. Огієнка І. Історія української літературної мови. Вінніпег, 1949. С. 370.
12. Огієнка І. (митрополит Іларіон). Історія української літературної мови / упоряд., авт. передмови і коментарів М.С. Тимошик. 2-е вид., випр. Київ : Наша культура і наука, 2004. 436 с., іл.
13. Рева Л. Видання Швайпольта Фіюля у фондах відділу стародруків та рідкісних видань ЦНБ НАН України. *Бібліотечний вісник*. 1994. № 3. С. 18-22.
14. Рева Л. Герасим Смотрицький і «Острозька Біблія» в дослідженнях філологічного семінару В.М. Перетца. *Антонінський край у просторі і часі* : матеріали Міжнар. наук.-краєзнав. конф. (11-14 черв. 2008 року, смт. Антоніни Красилів. р-у Хмельниць. обл.) : у 2 т / Житомир. наук.-краєзнав. т-во дослідників Волині, Житомир. обл. ін-т післядиплом. освіти, Житомир. обл. краєзнав. музей [та ін. ; голов. ред. М.Ю. Костриця]. Житомир, 2008. Т. 2. С. 189-199.

15. Рева Л. Давня українська література в дослідженнях членів комісії історико-філологічного відділу ВУАН (20-30-і рр. XX століття). *Література. Фольклор. Проблеми поетики* : зб. наук. праць / редкол.: А.В. Козлов (відп. ред.) [та ін.] ; Київ. нац. ун-т імені Тараса Шевченка, Ін-т філології. К., 2005. Вип. 21. Ч. 2. С. 309-326.
16. Рева Л. Ілько Борщак – популяризатор творів української проблематики у франкомовному науковому середовищі. *Нові дослідження пам'яток козацької доби в Україні* : зб. наук. ст. / Центр пам'ятокзнав. НАН України та Укр. т-во охорони пам'яток історії та культури, Наук.-дослід. центр «Часи козацькі». 2006. Вип. 15. С. 221-227.
17. Рева Л. Культурно-освітні процеси в Українській державі. *Студії з архівної справи та документознавства*. Київ, 1999. Т. 5. Матеріали II Міжнародної наукової конференції «Гетьман Павло Скоропадський та Українська Держава 1918 року». С. 129-132.
18. Рева Л.В. Ягич – голова-патріарх усіх сучасних слов'янознавців. *Наукові праці Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського* : зб. ст. / НАН України, Нац. б-ка України імені В.І. Вернадського, Асоц. б-к України. 2005. Вип. 14. С. 835-846.
19. Семинарий русской филологии при Императ. университете св. Владимира под руководством проф. В.Н. Перетца: Первое пятилетие. К.: Типография Школы Печатного Дела, Александровская, 35, 1912. [С.8]. 64 с.
20. Тимошик М. Іван Огієнко і Київ // *Вечірній Київ*. 1997. 10 січ.
21. Тимошик М. Іван Огієнко (митрополит Лларіон) в обороні української мови. *Історія української літературної мови / упоряд., автор передмови і коментарів М.С. Тимошик*. 2-е вид., випр. Київ : Наша культура і наука, 2004. 436 с. [С.33].
22. Шевельов Ю. Українська мова в першій половині XX століття (1900-1941): Стан і Статус. Мюнхен : Сучасність, 1987. 294 с.

In the article by Reva L., the life and creative path of the prominent Ukrainian, patriot, scientist of the world dimension I. Ohiienko was traced. The growth of the master due to «Kiev» school V. Peretz, his successes before of emigration. Thanks to archival materials, in particular, the memoirs of O. Nazarevsky, traced the creative atmosphere of the environment. The scientific achievements of the scientist, in particular his linguistic achievements, are analyzed. According to I. Ohiienko, the language is a gift of God that needs to be protected and cherished. Also focused on book research by I. Ohiienko. I. Ohiienko is a well-known author and compiler of many dictionaries. The first six dictionaries that saw the world in Kyiv between 1910 and 1914, when he was a post-graduate student and private associate professor at St. Volodymyr's University of Kyiv, today is not only a unique historical monument but also valuable materials in Slavic studies science.

The crown of I. Ohiienko's work is the four-volume edition of the «Etymologically-Semantic Dictionary of the Ukrainian Language», published in 1964-65 in the magazine «Faith and Culture», and even earlier – in 1933-34-th years – in the magazine «Native language». From the creative heritage of I. Ohiienko it is necessary to name the 12-volume «History of the Church Slavonic Language» (from 1926), in which the author thoroughly investigated the historical, linguistic, and palaeographic review of Old-Slavic written memorials of Ukrainian, Bulgarian, Serbian, Czech, northern Russian editions with their full bibliography, album the explored works, samples of fonts. Here is an analysis of the «Izbornik by Svyatoslav», «The Chudnivsky Psalter», «Speaking of Gregory the Theologian», inscriptions on Chernihiv hryvnyas, coins of the XI century.

Key words: Ivan Ohiienko, science, linguist, book.

Отримано: 03.09.2018 р.

С. М. Романчук, Н. Г. Мичак

ПВНЗ «Український гуманітарний інститут» (м. Буча)

ДУХОВНА ПІРВА МОЛОДОГО ПОКОЛІННЯ: РЕТРОСПЕКТИВНИЙ ПОГЛЯД ІВАНА ОГІЄНКА

У статті автори розглядають причини духовного занепаду сучасного суспільства з ретроспективного погляду Івана Огієнка. Йдеться про підходи, запропоновані митрополитом Іларіоном, що сприяють розвитку духовного світу підрастаючого покоління. Автори демонструють, як вони втілюють ідеї духовного світобачення ученого під час викладання різних предметів в Українському гуманітарному інституті. Проаналізовано роль рідної мови, любові до Бога, держави як чинників духовного зростання молодого покоління.

Ключові слова: духовність, сучасне суспільство, рідна мова, віра, антропоцентризм.

Ріка часу відносить усе, крім вашої цілі і вашої місії.

Сільвія Браун

Останнім часом постійно акцентується увага на наслідках фінансової кризи. Зазначається, що сама вона є причиною й морального зубожіння українців. Хоча варто наголосити і на «прозрілій» свідомості багатьох жителів нашої держави, які позиціонують себе українцями всупереч їхньому фінансовому стану. Звичайно, Україна переживає нелегкі часи свого становлення. І не зважаючи на те, що цьогоріч ми відзначали вже 27 річницю незалежності, все одно багато проблем лишається за горизонтом свого розв'язання. Кожна свідомо людина шукає відповіді на важливі запитання життя, починаючи іще з античності: хто я? звідки я? і куди я їду? Саме пошуки відповідей на них породжують низку логічних умовиводів, а інколи й зовсім не логічних. Очевидно, усе залежить від тої площини світогляду, яка переважає: матеріальна чи духовна. У культурологічній концепції розвитку держави зазначено, що від домінантного стержня залежить розвиток окресленої перспективи. В умовах девальвації моралі легко порушити закон, обійти встановлені принципи. Тому сьогодні постараємося прослідкувати думку людини, яка на своєму шляху зустрічала не тільки сонце, але лишилася Людиною, Людиною, яку сьогодні увесь світ згадує, коли читає Біблію українською мовою, чи обдумує шляхи розвитку національної церкви, чи прагне «вибудувати» свій духовний світ – Івана Огієнка.

Нам відомі публікації про богословську, державну, наукову, письменницьку, публіцистичну, редакторсько-видавничу, громадську та іншу діяльність Івана Огієнка. Так, зокрема, викликали інтерес педагогічні та просвітницькі ідеї вченого (А. Алексюк, С. Болтвінець, О. Гривнак, Б. Кобзар, О. Ковтун (Бугайчук), І. Кучинська, М. Левківський, Л. Ляхощка, В. Ляхощкий, В. Майборода, Г. Сагач, М. Скалецький, І. Тюрменко, І. Федоров, Л. Федорова, І. Шоробура), культурологічні студії (В. Качкан), мовознавча спадщина (С. Болтвінець, М. Тимошик), мовно-освітні питання (О. Біла, А. Білан, С. Болтвінець, Я. Ганіткевич, І. Кучинська, В. Ляхощкий, М. Тимошик), епістолярій (С. Гальченко, В. Ляхощкий), церковно-релігійна діяльність (С. Білокін, І. Гирич, А. Колодний, Л. Філіпович), мовознавчий (Л. Бондарчук, А., В. Задорожний, В. Коваль, Л. Полюга, Л. Рева,

Г. Стрельчук), літературознавчий (С. Вардеванян, В. Мацько, О. Мишанич, Є. Сохацька, М. Тимошик) та ін.

Метою нашої праці є розкрити підходи Івана Огієнка, які впливають на становлення духовності людини ХХІ століття в ретроспективній площині.

Почати варто з пошуку пріоритетних цінностей, які будують основу щасливого життя. Якщо домінантою в цьому випадку виступатимуть матеріальні блага, то рано чи пізно це може призвести до розпаду, стресу і навіть депресії. Очевидно, існують інші фундаментальні принципи життя, які допомагають «встояти» у будь-яких ситуаціях і бути щасливим. Вважаємо, такими принципами є духовні. Про це не тільки у своїх працях, а й життя зазначав відомий митрополит. Ми погоджуємося з тим, що людина в своєму житті повинна виконувати не тільки закони суспільства, але й закони духу, які за своєю суттю є первинними і тому визначальними.

Важливу роль духовного зростання молодого покоління Іван Огієнко приділяв рідній мові. Учений підкреслює, що справжнє виховання і навчання підрастаючого покоління ґрунтується на глибокому й усвідомленому вивченні рідної мови, власної історії, культури та духовних надбань попередніх поколінь, наших дідів і прадідів. У цьому взаємозв'язку минулого й сучасності, давнього і нового. «Рівень культури народу, – зазначав видатний вчений, – його націєтворчі здобутки та перспективи перебувають у пропорційній залежності від рівня літературної мови» [2, с.47]. Становлення дитини як особистості починається у родині. Саме від батька й матері дитина засвоює перші відомості чи набуває знань про світ і довкілля, про закони розвитку природи й людських, суспільних відносин, про красиве і потворне, про вічне і минуле, про справжнє і удаване... Першими вчителями і наставниками у дітей є саме батьки, їх авторитет завжди незаперечний. Але ж якою мусить бути і міра відповідальності перед ними?

Науково-педагогічна діяльність Івана Огієнка справила значний вплив на розвиток української педагогічної думки і національної школи. У багатьох його працях наголошується на ролі учителя у навчально-виховному процесі як людини духовної, моральної, здатної передати учням свої переконання і віру [3].

Є підстави стверджувати, що показником повноцінного виховання для Івана Огієнка було прагнення особистості пізнавати культурно-історичну спадщину свого народу, цінувати його духовні надбання на противагу матеріальному. Він вважав, що на цьому можна базувати повноцінне навчання і виховання дітей у школі.

Багато уваги приділяв Іван Огієнко відкриттю перед кожною дитиною усіх багатств нашої української літературної мови, невичерпності її джерел. Він підкреслював, що колядки і щедрівки, заклички і примовки, лічилки і дражнилки, а ще багатюща народнопісенна, народнопоетична творчість повинні широко і ґрунтовніше застосовуватися як у навчальній, так і у виховній роботі з дітьми. І до сьогодні ці положення не втратили свого практичного значення. Іван Огієнко застерігав від неправильного, довільного вживання учителем під час спілкування з учнями (не тільки під час навчальних занять, а й поза їх межами) архаїзмів, неологізмів, вульгаризмів, калькової мови. Він зазначав зокрема: «У звичайній мові архаїзми псують чистоту літературної мови» [5, с.113]. Із сумом та неспокоєм писав про таке явище, яке і дотепер має своє місце у нашому сьогоденні: «Літературна мова наша, хоч має невичерпне джерело перлин у своїй живій мові, невироблена, стан навчання її по школах ненормально низький, сама наука її не може похвалитися поважними працями, бо громадянство не заохочує своїх учених-україністів до глибокої праці» [7, с.257]. Звичайно, Інститут української мови НАН України разом із Національною академією педагогічних наук України та Міністерством

освіти та науки України прагнуть відкоригувати втрачений статус української мови в роки Радянського Союзу. Зокрема, розроблено нові освітні програми викладання української мови на різних рівнях підготовки. Основною метою цих документів є формування в учнів різних компетентностей: мовних, комунікативних, соціокультурних та ін. Однак суспільство розуміє нищівний стан Академії наук. На розробку і втілення різних проєктів держава практично не виділяє коштів. Наука не достатньо оцінюється державою.

Попри це, у навчальних закладах різних ланок постійно проводяться заходи, які утверджують престиж рідної мови: конкурс знавців з української мови імені П. Яцика, олімпіада з української мови, мовно-літературні конкурси, фестивалі, вікторини. В Українському гуманітарному інституті навчаються студенти-іноземці. У навчальному закладі створено усі потрібні умови для викладання «Української мови (за професійним спрямуванням)». Наприклад, протягом року вони вивчають українську мову як іноземну. Інтерактивний підхід, застосований викладачем під час викладання предмета, сприяє швидкому засвоєнню лексичного та граматичного матеріалу. Як результат, на практичних заняттях з «Української мови (за професійним спрямуванням)» студенти активно відповідають, доповнюючи свої аргументи презентаціями.

Є підстави стверджувати, що для Івана Огієнка основою виховання і становлення особистості була віра і мова: «Зробіть усе, щоб з дітей вийшли свідомі люди», – звертався він до учительства. За основу світовчення для будь-якої людини Іван Огієнко як громадянин і церковний діяч брав Святе Писання. Стосовно мови, то Біблія говорить: «Споконвіку було Слово, а Слово в Бога було, і Бог було Слово. Воно в Бога було споконвіку. Усе через Нього повстало, і ніщо, що повстало, не повстало без Нього» (Св. Єван. від Івана, 1-1:3). Немає мови більшої, немає мови меншої. Немає мови кращої чи гіршої, бо всі мови від Бога. Людина, яка зневажає мову народу, серед якого живе, чинить не за Господньою заповіддю: «А тепер, як прийду я до вас, браття, і до вас говорити буду чужою мовою, то який вам пожиток зроблю, коли не поясню вам чи то відкриттям, чи знанням, чи пророчтвом, чи наукою? Так і ви, коли мовою не подасте зрозумілого слова – як пізнати, що кажете? Ви говоритимете на вітер! Як багато, наприклад, різних мов є на світі, і жодна з них не без значення» (Перше посл. св. Павла до коринтян, 14-6:10).

Саме базуючись на цих постулатах Івана Огієнка та розуміючи роль Біблії в духовному становленні молодого покоління, в Українському гуманітарному інституті та школі «Академія мудрості», створеній при ньому, викладання усіх предметів ґрунтується на християнській інтеграції.

Іван Огієнко радив батькам і вчителям: через мову, через живе спілкування ми торкаємося найвіддаленіших, найпогаємніших куточків людської душі, яка завжди, за будь-яких умов, прагне світла. Звідси знову Господні настанови, що несуть справжню мудрість на віки вічні: «Ось тому, хто говорить чужою мовою, нехай молиться, щоб умів вияснити. Бо коли я молюся чужою мовою, то молиться дух мій, а мій розум без плоду!» (Перше посл. св. Павла до коринтян, 14-13:14). Вболіваючи за долю українського народу, його місце в європейській та світовій спільноті, Іван Огієнко розумів, що рідна школа – «...найсильніше джерело вивчення і консервації своєї рідної мови взагалі, а літературної зокрема» [6, с.88]. Він наголошував на тому, що вчити українських дітей рідною їм мовою є справою чистого сумління та патріотичного обов'язку кожного педагога просвітянина, учителя національної школи. Десять найголовніших мовних заповідей свідомого українця громадянина свого народу, своєї держави [4; 6].

Мова – то серце народу: гине мова – гине і народ. Хто цурається рідної мови, той у саме серце ранив свій народ. Літературна мова – то головний

двигун розвитку духовної культури народу, то найміцніша освіта її. Уживання в літературі тільки говіркових мов сильно шкодить культурному об'єднанню нації. Народ, що не створив собі соборної літературної мови, не може зватися свідомою нацією. Для одного народу мусить бути тільки одна літературна мова і вимова, тільки один правопис. Головний рідномовний обов'язок кожного свідомого громадянина – працювати для збільшення культури своєї літературної мови. Стан літературної мови – то ступінь культурного розвитку народу. Як про духовну зрілість окремої особи, так і про зрілість цілого народу судять найперше з культури його літературної мови. Кожний свідомий громадянин мусить практично знати свою соборну літературну мову й вимову та свій соборний правопис, а також знати й виконувати рідномовні обов'язки.

Він ворушив і виніс на обговорення питання про церкву й рідну мову. Митрополит Іларіон утверджував думку, що «кожна віра найміцніше зв'язана з рідною мовою народу, бо рідна мова – то основний родючий ґрунт кожної віри. Рідна мова – шлях до Бога» [7, с.55]. Він переконував, що твердинею церкви є рідна мова; вважав, що богослужіння повинні відправлятися живою мовою народу; церква повинна дбати, щоб дати своїм вірним переклад Біблії зразковою соборною літературною мовою [7, с.55-56]. Отже, питання віри і рідної мови, за І. Огієнком, нерозривні, взаємопов'язані.

Духовно оригінальною та «слухняною» є та людина, яка не мислить свого життя без віри, адже сила віри безмежна. Відомий видатний лінгвіст, педагог, учений, один із фундаторів національної освіти і виховання в Україні, церковний, громадський і політичний діяч Іван Огієнко з цього приводу зазначав: «Хто до чогось прямує з глибокою Вірою, і глибоко вірує в досягнення свого задуму, і має волю міцну до того, той досягне таки свого задуму. Отож, віруймо в Божу силу й Божу допомогу всією своєю істотою: серцем, душею і розумом» [2, с.136].

Повнота духовної оригінальності притаманна тільки тим, чия віра базується на любові. Адже у Біблії сказано: «Бог є любов» (1 Івана 4:8). Тому де любов – там і Бог. І тільки любов'ю, як вічним життям, будується світ. Усе, побудоване не на любові, впаде.

Жодне питання, порушене Іваном Огієнком, не втратило своєї актуальності сьогодні. У статті ми намагалися переконатися в тому, наскільки важливими для духовного збагачення особистості митрополит вбачав рідну мову, культуру, народ.

На сучасному етапі розбудови держави ми повертаємося до тих фундаментальних принципів, які ще були закладені ученим. Вони ніколи не втрачають свої цінності, тому що вони поза часом і людською оцінкою – вони вічні. Переносячи його погляди на сучасність, можна спроектувати наступну тенденцію: якщо ви знаєте Бога, любите рідну мову, сповнені глибоких роздумів про сенс людського буття, призначення людини на землі, вибір справжніх духовних цінностей, обов'язково проживете оригіналом.

Під час викладання менеджменту, предметів, що стосуються екології, безпеки життєдіяльності студентам Українського гуманітарного інституту наголошується на важливості антропоцентричного підходу, розуміння людини як суб'єкта духовного світобачення. Варто наголосити, що на сьогодні актуальним є розуміння екології не тільки як науки про землю-будинок, а й розгляд важливої її домінанти – екології духовності. Зауважимо, що остання є базовою для розгляду будь-якого іншого академічного питання.

На нашу думку, Іван Огієнко розкрив сутність духовної оригінальності і педагога, і учня, і кожного громадянина. За Іваном Огієнком «кожен учитель, якого б фаху не був, він мусить досконало знати свою соборну літературну мову, вимову та соборний правопис» [6, с.26]. Це твердження вченого актуальне й сьо-

годні, оскільки, навчаючи дітей за українським підручником, важливо «стояти на сторожі чистоти й правильності української літературної мови» [5, с.92].

Як справедливо зауважував учений, головними ж інституціями, які формують релігійний світогляд особистості, залишаються сім'я і церква. Церква навчає нас чесного життя, котре провадить до правдивого щастя, до обожнення, як нашої цілі на цьому світі. Присмно спостерігати, коли родина разом іде до церкви. Там діти вчаться любити Бога, батьків, своїх ближніх і навіть ворогів. Пам'ятаймо, чого навчимо змалку, того діти не забудуть ціле життя.

У сучасному світі нелегко знайти свою оригінальність. Це пояснюється тим, що нормою, на жаль, стала аморальність. Для духовного відродження суспільства спочатку варто пробудити свідомість творців нашої історії, а також захисників закону, адже вони є обличчям духовної або бездуховної оригінальності нації. Однак якщо кожен із нас щодня керуватиметься нормами духовного закону, життя спочатку радуватиме «цвітінням», а потім і зрілими плодами — оптимізмом, красою людських стосунків, щастям. Саме до цього у своїх працях закликав Іван Огієнко. Подальший розгляд окресленої проблематики вбачаємо у розкритті значення морального обличчя особисті для її професійного зростання в умовах викликів ХХІ століття.

Список використаних джерел:

1. Задорожний В. Іван Іванович Огієнко-мовознавець. *Мовознавство*. 1990. №1. С. 62-70.
2. Кудрик Л. Іван Огієнко про формування духовної культури людини. *Укр. мова та л-ра*. 2004. травень №19. С. 19-119.
3. Мартиненко С. Педагогічна спадщина Івана Огієнка (митрополита Іларіона) і розвиток сучасної національної школи (Використання педагогічних ідей Івана Огієнка в сучасній школі). *Директор школи*. 1999. №4. С. 2.
4. Марушкевич А. Іван Огієнко про рідномовні обов'язки. *Початкова школа*. 1999. №2. С. 56.
5. Огієнко І.І. (Митрополит Іларіон). Історія української літературної мови / упоряд., автор істор. біограф. нарису та прим. М.С. Тимошик. Київ : Либідь, 1995. 296 с.
6. Огієнко І.І. Наука про рідномовні обов'язки: Рідномовний катехизис для вчителів, робітників пера, духовенства, адвокатів, учнів і широкого громадянства. Київ : Обереги, 1994. 72 с.
7. Огієнко І. (Митрополит Іларіон). Рідна мова / упоряд., авт. передмови та коментарів М.С. Тимошик. Київ : Наша культура і наука, 20. 436 с.

In the article, the authors consider the causes of the spiritual decline of modern society from the retrospective view of Ivan Ohiienko. These are the approaches proposed by Metropolitan Hilarion, which contribute to the development of the spiritual world of the younger generation. The authors demonstrate how they embody the ideas of the scientist's spiritual outlook when teaching various subjects at the Ukrainian Humanitarian Institute. The role of the native language, love of God, the state as factors of spiritual growth is analyzed. For Ivan Ohiienko, the foundation of education and the formation of personality was faith and language. In his writings, the scholar stressed that a person who despises the language of the people among whom he lives, violates the commandment of the Lord. It is based on these postulates at the Ukrainian Humanitarian Institute and at the Academy of Wisdom created by him teaching all subjects based on Christian integration. The teachers understand that the spiritual formation of the younger generation is impossible without the knowledge of the mother tongue without studying the Bible in their native language, the spirituality of the person affects not only the fact that she knows, but also how she obeys the commandments. Of the metropolitan Hilarion

repeatedly emphasized that the church and family are the most important institutions that shape affect the spiritual world of a young man. Continuing the traditions of Ivan Ohienko, the authors of the scientific research in their classes emphasize that by fulfilling any professional duty, one must adhere to the principle of anthropocentrism, since it is only a dominant one. We also want to draw attention to the fact that the modern young generation, unfortunately, has lost environmental education not only in theoretical cut, but also in practice. In the scientific work it is stressed that in the personal and professional life, first of all, it is necessary to adhere to the principles of the ecology of spirituality. According to Ivan Ohienko, they are the primary ones in establishing the spiritual life of a young person.

Key words: spirituality, modern society, native language, faith, anthropocentrism.

Отримано: 04.09.2018 р.

УДК 372.461 (07)

DOI: 10.32626/2309-7086.2018-15-2.338-345

Н. В. Третяк

Кам'янець-Подільський національний університет імені Івана Огієнка

ПІДГОТОВКА МАЙБУТНІХ УЧИТЕЛІВ ПОЧАТКОВОЇ ШКОЛИ ДО РОЗВ'ЯЗАННЯ ДИДАКТИЧНИХ ПРОБЛЕМ (на основі педагогічних ідей І. Огієнка)

У статті розглянуто педагогічну діяльність І. Огієнка 1914-1919 рр.; його внесок у розв'язання дидактичних проблем; розкрито значення поняття комунікативної компетентності, його роль у формуванні мовленнєвої культури майбутніх фахівців педагогічної освіти, проаналізовано рівень вивчення в науково-методичній літературі формування дидактичних проблем; запропоновано систему дидактичних завдань, спрямованих на формування в майбутніх учителів початкових класів правильності мовлення.

Ключові слова: літературна мова, мовлення, дидактичні завдання, дидактична гра, ігрова діяльність, комунікація, комунікативна компетентність, урок.

І. Огієнко відомий як видатний діяч освіти, професор кафедри української мови, перекладач, ректор Кам'янець-Подільського державного українського університету, а також автор понад тисячу праць. Він висвітлював проблеми, які стосувалися формування, розвитку та функціонування української мови; підкреслював значення української мови в духовному відродженні особистості; розвивав ідею соборності мови, українознавчі проблеми в науковій діяльності. Окремі аспекти мовно-освітніх питань висвітлювали у своїх працях такі мовознавці, як М. Тимошик, О. Біла, В. Ляхоцький, А. Білан та ін. Як мовознавець, І. Огієнко зосереджував свою увагу на питаннях відродження української мови, його непокоїла проблема соборності мови. Він виступав проти тих видань, які стояли на перешкоді створення однієї літературної мови. І. Огієнко наголошував, що «народ, який не має спільної літературної мови, – то недозріла нація. Об'єднаємось у мові – і усе мовне об'єднання, реалізація соборності української мови золотими буквами залишиться не тільки в історії української культури, але й у політичній історії нашого народу» [9, с.38-39].

Іван Огієнко – педагог, один з фундаторів національної системи освіти і виховання. Доробок ученого є одним з найважливіших джерел пізнання, роз-

виту і становлення теорії та практики національного виховання української педагогіки. Багато зроблено І. Огієнком щодо підготовки майбутніх педагогів. Про цю царину діяльності вченого знаємо достатньо, хоча в існуючих працях про це говориться загалом. Фактологічні аспекти даної проблеми показують великий внесок вченого саме щодо становлення майбутніх педагогів. Йдеться про безпосередню причетність вченого до оновлення та розвитку української школи, підготовки майбутніх вчителів.

Іван Огієнко передбачав, якою повинна бути система навчання та виховання національної школи, якими шляхами і засобами втілювати її в життя, готувати майбутніх педагогів. Ерудиція, теоретична та методологічна підготовка, різнобічні знання допомогли йому зробити значний внесок у вирішення освітньо-виховних завдань по підготовці кадрів для національної школи. І. Огієнко прагне створити таку систему навчання та виховання, де б розкривалась національна свідомість та самосвідомість, самобутність особистості. Саме вчитель, підкреслює І. Огієнко, покликаний формувати в учнів честь і гідність, гордість за приналежність до української нації, готовність стояти за її незалежність, утверджувати власну державність.

Творча спадщина І. Огієнка – неоціненний скарб для вчителів. Виховання моральних якостей, патріотичних, естетичних, любові до рідної мови, поваги до історії, культури свого народу – частина багатогранної творчої спадщини І. Огієнка, яка є дуже актуальною на сьогодні. Становлюється соціальна зрілість молодого вчителя на доробку І. Огієнка. Творчу спадщину професора доцільно використовувати при підготовці уроків, виховних заходів.

Педагогіка І. Огієнка ґрунтується на розумінні природи дитини, сутності пізнавальних інтересів, історичного розвитку науки, а також особистій зацікавленості в позитивному розв'язанні питань національно-виховного процесу в українській школі. Своїми поглядами щодо засобів виховного впливу І. Огієнко засвідчує талант вченого-педагога високого рівня.

І. Огієнко зробив помітний внесок у розв'язання дидактичних проблем. Він розуміє, що освіта передбачає глибоке пізнання підростаючим поколінням насамперед культурно-історичного досвіду рідного народу, включає в себе навчання і виховання, приступаючи до навчання дитини, потрібно мати на увазі її постійний природний розвиток.

І. Огієнко відстоював дотримання в педагогічній діяльності дидактичних принципів наочності, науковості, систематичності, доступності, міцності знань, індивідуального підходу. Він продовжував справу, розпочату Я. Коменським, Г. Песталотці, А. Дістевергом, К. Ушинським, С. Русовою в плані пошуку шляхів найефективнішого застосування згаданих принципів.

Навчання він розглядав як цілеспрямовану і організовану пізнавальну діяльність, пов'язану із засвоєнням необхідних знань.

Виходячи з оцінок І. Огієнком навчального процесу, можна виявити окремі педагогічні правила, які він обґрунтував під час роботи в системі освіти: йти від простого до складного, від відомого до невідомого; висновки учителя та учнів мають бути ґрунтом для дальшого повторення; вчити, опираючись на попередній досвід дітей, складні завдання розв'язувати в школі; впливати в процесі навчання на різні органи відчуття учнів.

І. Огієнко віддавав перевагу таким методам навчання, як бесіда, розповідь, пояснення, вправа, робота з книгою, використання посібників, дискусія, проблемний виклад матеріалу.

Дидактичні проблеми, розглянуті І. Огієнком, мають сучасне звучання. Сьогодні вчителі мають можливість ознайомитись з ними і використати у своїй подальшій роботі здобутки великого педагога, науковця.

Для себе майбутні педагоги можуть з'ясувати кілька найголовніших уроків, що залишив для нас Іван Огієнко (за Миколою Тимошиком):

- по-перше, це урок неймовірної працьовитості та працелюбності;
- урок істинного, а не кон'юктурного служіння науці;
- урок синівського вболівання за долю української мови, самовідданих зусиль задля її утвердження в усіх сферах державного, суспільного життя;
- глибока порядність та людяність;
- політична мудрість;
- урок безмежної любові і вірності Україні [8].

Ці уроки повинні стати настановами молодому педагогу. Вірність справі, палка любов до Батьківщини, бажання віддати все заради щастя України – риси характеру, які потрібно виховувати в молодого вчителя, впроваджуючи в практику роботу з творами вченого.

Зміни, що відбуваються в суспільстві на сучасному етапі, потребують кардинальних реформ у системі освіти. Сучасне суспільство потребує не просто спеціалістів-фахівців своєї справи, але й, перш за все, комунікабельних творчих особистостей, які прагнуть до гармонійного входження в сучасну міжкультурну сферу спілкування. Для вирішення даної проблеми необхідна цілісна система комунікативної освіти, яка будуватиметься на основі мовленнєвої підготовки студентів.

У сучасних умовах зростає роль вищої освіти, покликаної надавати студентам глибокі практичні вміння та навички, виховувати з кожного студента творчу особистість. З метою формування в майбутніх фахівців умінь досконалого володіння українською літературною мовою в професійній сфері, навичок оволодіння особливостей фахової мови, розвитку культури мовлення на заняттях використовуємо: комунікативні завдання, які активізують діяльність студента; індивідуальний підхід до навчання, що враховує можливості студента. Слід зазначити, що успіх навчання залежить від обраної методики, прийомів, які сприяють вихованню самостійної творчої особистості. У цьому напрямі доцільно проводити нетрадиційні заняття (заняття-конференцію, заняття-конкурс тощо), створювати різноманітні мовленнєві ситуації, дискусії, використовувати сучасні технології – все це робить процес навчання цікавим, ефективним та пізнавальним.

Враховуючи комунікативну спрямованість навчання, на заняттях слід надавати перевагу роботі з формування вмінь та навичок практичного володіння мовленням. Наприклад, робота над змістом тексту – попередня бесіда, відповіді на питання, складання плану, висновки, а також побудова різноманітних вправ на текстовій основі, підготовка виступів, доповідей, створення дискусій, переказ текстів, формулювання власної думки на основі прочитаного – все це в кінцевому результаті сприяє виробленню комунікативних умінь та навичок.

Вимоги до комунікативних якостей мовлення вчителя зумовлені насамперед функціями, які воно виконує в педагогічній діяльності. Головними серед них є:

- а) комунікативна – встановлення і регуляція стосунків між учителем і учнями, забезпечення гуманістичної спрямованості розвитку учнів;
- б) психологічна – створення умов для забезпечення психологічної свободи учня, вияву індивідуальної своєрідності його особистості; зняття соціальних затисків, які заважають цьому;
- в) пізнавальна – забезпечення повноцінного сприймання навчальної інформації учнями, формування в них особистісного, емоційно-ціннісного ставлення до знань;
- г) організаційна – забезпечення раціональної організації навчально-практичної діяльності учнів. Прокоментуємо висновки щодо функцій мовлення вчителя [5, с.97].

Встановлення і регуляція стосунків між учителем і учнями, забезпечення гуманістичної спрямованості розвитку учнів – це одна з провідних функцій мовлення педагога, її мета – допомогти вчителю встановити взаємодію зі своїми вихованцями, побудувати виховання і навчання на засадах співробітництва і співтворчості. Саме характер суто людських стосунків, які формуються в системі відносин «учитель-учень», «учитель-учні», значною мірою зумовлює педагогічний успіх або невдачу. Мовлення вчителя і виконує роль регулятора цих стосунків, виступає як засіб досягнення найвищого результату їхнього розвитку – взаєморозуміння між педагогом і його вихованцями.

Дидактика охоплює всю навчальну діяльність вчителя й учнів, їхню співпрацю, співтворчість. Найбільш важливими поняттями дидактики є: процес навчання, освіта, закономірності і принципи навчання, зміст освіти, методи і форми навчання, засоби навчання, знання, вміння, навички, мотиви.

Дидактична гра – гра, спрямована на формування у дитини потреби в знаннях, активного інтересу до того, що може стати їх новим джерелом, удосконалення пізнавальних умінь і навичок.

Сучасна дидактика, звертаючись до ігрових форм навчання на уроках, справедливо вбачає в них можливість ефективної взаємодії педагога та учнів, продуктивної форми їх спілкування з наявними елементами змагання, безпосередності, природного інтересу. Визначальними при цьому є думки класиків педагогіки. А. Макаренко називав гру усвідомленою діяльністю, а радість гри – «радістю творчою», «радістю перемоги» [4, с.27].

В. Сухомлинський писав: «у грі розкривається перед дітьми світ, творчі можливості особистості. Без гри немає і не може бути повноцінного дитячого розвитку» [7, с.208-209].

Використовують дидактичні ігри у навчанні та вихованні учнів усіх вікових груп за необхідності актуалізувати їхній досвід, повторити, уточнити, закріпити набуті знання і уявлення про природні явища, працю і побут людини. Вдаються до них і після спостережень, екскурсій, бесід та інших занять. Нерідко ігри з дидактичними матеріалами є основним засобом навчання і виховання, за допомогою яких вчитель готує дитину правильно сприймати об'єкти і явища навколишнього світу.

Як ігровий метод навчання дидактична гра постає у двох видах:

- 1) власне дидактична гра. Ґрунтується на автодидактизмі (самонавчанні) та самоорганізації учнів;
- 2) гра-заняття (гра-вправа) [10, с.18]. Провідна роль у ній належить вчителю, який є її організатором. Під час гри-заняття учні засвоюють доступні знання, у них виробляються необхідні вміння, удосконалюються психічні процеси (сприймання, уява, мислення, мовлення). Ефективне опанування знань і вмінь відбувається в практичній діяльності за активізації мимовільної уваги і запам'ятовування.

Найефективнішими є ті уроки української мови, на яких використовують різноманітні форми роботи, збагачують їх знахідками своїх творчих шукачів.

У процесі гри в учнів виробляється звичка зосереджуватися, самостійно думати, розвивати увагу. Захопившись грою, діти не помічають, що навчаються, до активної діяльності залучаються навіть найпасивніші учні.

Коли вчитель використовує на уроці елементи гри, то в класі створюється доброзичлива обстановка, бадьорий настрій, бажання вчитися. Плануючи урок, учитель має зважати на всіх учнів, добирати ігри, які були б цікаві й зрозумілі.

Дидактична гра – це практична групова вправа з вироблення оптимальних рішень, застосування методів і прийомів у штучно створених умовах, що відтво-

рюють реальну обстановку [1, с.15]. Під час гри в учня виникає мотив, суть якого полягає в тому, щоб успішно виконати взятую на себе роль. Отже, система дій у гри виступає як мета пізнання і стає безпосереднім змістом свідомості школяра.

Якщо спочатку учень зацікавиться лише грою, то дуже швидко його вже цікавитиме пов'язаний з нею матеріал, в нього виникне потреба вивчити, зрозуміти, запам'ятати цей матеріал, тобто він почне готуватися до участі в грі. Гра дає змогу легко привернути увагу й тривалий час підтримувати в учнів інтерес до тих важливих і складних предметів, властивостей і явищ, на яких у звичайних умовах зосередити увагу не завжди вдається.

Дидактичні ігри на уроках української мови можна використовувати для ознайомлення дітей з новим матеріалом та для його закріплення, для повторення раніше набутих уявлень і понять, для повнішого і глибшого їх осмисленого засвоєння, формування графічних умінь та навичок, розвитку основних прийомів мислення, розширення кругозору. Систематичне використання ігор підвищує ефективність навчання [3, с.102].

У дидактичних іграх діти спостерігають, порівнюють, класифікують предмети за певними ознаками, виконують аналіз й синтез, абстрагуються від несуттєвих ознак, роблять узагальнення. Багато ігор вимагають умінь висловлювати своє думку в зв'язній і зрозумілій формі, використовуючи термінологію.

Щоб ігрова діяльність на уроці проходила ефективно і давала бажані результати, необхідно нею керувати, забезпечивши виконання таких вимог:

1. Готовність учнів до участі в грі. (Кожен учень повинен засвоїти правила гри, чітко усвідомити мету її, кінцевий результат, послідовність дій, мати потрібний запас знань для участі у грі).
2. Забезпечення кожного учня необхідним дидактичним матеріалом.
3. Чітка постановка завдання гри. Пояснення гри – зрозуміле, чітке.
4. Складну гру слід проводити поетапно, поки учні не засвоять окремих дій, а далі можна пропонувати всю гру і різні її варіанти.
5. Дії учнів слід контролювати, своєчасно виправляти, спрямовувати, оцінювати.
6. Не можна допускати приниження гідності дитини (образливі порівняння, оцінка за поразку в грі, глузування тощо).

Ігри важливо проводити систематично й цілеспрямовано на кожному уроці, починаючи з елементарних ігрових ситуацій, поступово ускладнюючи й урізноманітнюючи їх у міру нагромадження в учнів знань, вироблення вмінь і навичок, засвоєння правил гри, розвитку пам'яті, виховання кмітливості, самостійності, наполегливості тощо.

Дидактичні принципи організації ігор: доступність, посиленість, систематичність [2, с. 26-28].

З метою підвищення ефективності навчального процесу в початковій школі пропонуємо такі вправи та завдання.

Вправи на формування загального поняття про іменник

Гра «Хто? Що?»

Учитель показує предметні малюнки із зображенням людей, тварин, речей, рослин і т.ін. У відповідь учні, сигналізують картками «Хто?» «Що?»

Гра «Хто більше?»

Клас поділяється на дві команди. Перша команда придумує іменники, які містять один склад із трьох звуків, один з них – м'який приголосний, відповідають на питання що?. Друга команда добирає такі ж за звуко-складною будовою іменники, але відповідати вони мають на питання хто? (Що ? – ліс, йод, лід, ніс, рік, дім. Хто? – дід, віл, кіт, рись).

Гра «Істота чи неістота»

На магнітофонній стрічці записані іменники. (Україна, кобра, українка, хліб, базика, кобзар, байкар, спів, хлібороб, будівельник, співачка, будова, аптека, шахта, аптекар).

Учні слухають запис, на кожний іменник сигналізують картками «Хто?» «Що?» або «Істота» «Неістота».

Гра «Хто швидше?»

Учні одночасно починають і пишуть протягом умовного часу (5-10 хв) слова, що відповідають на питання що? (назви предметів у класній кімнаті або назви меблів чи одягу). Скільки слів запише учень – стільки дістає очок. Віднімається по два очка за допущені помилки.

Гра «Іменники на одну букву»

Учитель пропонує на певну букву зібрати і записати іменники, що відповідають на питання що? (або на питання хто?), наприклад, на букву р (рука, реліска, річка, реп'ях, рівень, рослина).

Переможцем вважається той, хто протягом визначеного часу (3-5 хв.) правильно запише найбільшу кількість таких слів.

Гра «Хто це? Що це?»

На дошці записані слова: вовк, лисиця, ясень, лев, горобина, дуб.

Назвати хто це? що це?

Які з цих слів є назвами рослин, а які – назвами тварин?

Як називаються слова, що означають назви предметів і відповідають на питання хто? що? Записати подані іменники у дві колонки: у першу – назви рослин, у другу – тварин.

Гра «Лото назв»

На картках написано по декілька слів, що означають назви предметів. Учитель розкриває зміст певного слова, а учні повинні знайти його на картках і закрити.

Для гри можна використовувати такі слова (іменник): акваріум, метро, верблюд, гербарій, театр, вогнище, компас, ліщина.

Для вчителя: 1. Скляний ящик з водою для риб. (Акваріум). 2. Жуйна тварина з одним чи двома горбами. (Верблюд). 3. Колекція засушених рослин. (Гербарій). 4. Приміщення, де відбуваються вистави. (Театр). 5. Купа дров або хмизу, які горять. (Вогнище). 6. Прилад для визначання сторін світу. (Компас). 7. Лісовий чагарник, на кущах якого ростуть горішки. (Ліщина). 8. Підземна міська залізниця. (Метро).

Виграє той, хто першим закряє усі назви на своїй картці.

«Чарівник»

Педагог каже: «Зараз ви всі – чарівники. Вам треба «оживити» предмети – утворити від іменника, який відповідає на питання «що?» спільнокореневе слово – іменник, який відповідає на питання «хто?».

Наприклад:

Банк – банкір,
бібліотека – бібліотекар,
Київ – киянин,
комбайн – комбайнер,
космос – космонавт,
навчання – учитель.

«Хто (що) заховалося?»

Ця гра розвиває в молодших школярів логічне мислення. Вчитель вивішує на магнітну дошку малюнки предметів зворотною стороною до дітей. На зворотній стороні записано кілька ознак предмета, який «заховався». Педагог читає ці ознаки. Учні намагаються назвати предмет. Якщо вчитель відкриває малюнок, то діти із завданням впоралися. Школярі складають речення зі словом, яке позначає названий предмет, у зошитах. Один з учнів коментує правопис словникового слова.

Матеріал для ігор «Хто (що) заховалося?»

1. Стрімкий, залізний, точний... (годинник).
2. Працьовитий, рідний, старенький... (дідусь).
3. Новий, цікавий, словниковий... (диктант).
4. Хижий, маленький, сірий, безхвостий, колючий... (їжак).
5. Легкий, дерев'яний, кольоровий... (олівець).
6. Перший, вихований, мудрий... (учитель).
7. Коричнева, солодка, шоколадна... (цукерка).

Отже, на основі аналізу психолого-педагогічної літератури можемо виділити такі способи ігрової діяльності молодших школярів, як дидактична гра, творчі ігри, творчі завдання, творча робота, розгадування ребусів.

Врахування наведених способів сприятиме підвищенню ефективності навчального процесу, підтримуватиме активний стан школярів на всіх етапах навчального пізнання.

Список використаних джерел:

1. Біляев О.М. Концепція інтенсивного навчання мови. *УМЛШ*. 2001. №6. С. 26-30.
2. Бондаренко А.К. Дидактические игры в школе. Москва : Наука, 2001. 201 с.
3. Вашуленко М.С. Удосконалення змісту і методики навчання української мови в 1-4 класах. Київ : Знання, 2001. 112 с.
4. Жуковская Р.И. Игра и ее педагогическое значение. Москва : Наука, 2005. 266 с.
5. Кан-Калик В. Учителю о педагогическом общении. Москва : Роспедантство, 1995. 108с.
6. Огієнко І. Українська культура. Коротка історія культурного життя українського народу. Київ, 1918. 273 с.
7. Сухомлинский В.А. Сто советов учителю. *Избранные произведения* : в 5-и т. Київ : Радянська школа, 1984. Т. 2. 512 с.
8. Тимошик М. Голгофа Івана Огієнка. Київ : Заповіт, 1997. 229 с.
9. Тимошик М. Ідея соборності української мови на сторінках Огієнкового часопису «Рідна мова». *Дивослово*. 2007. №5. С. 38-44.
10. Щербань П. Дидактичні ігри у навчально-виховному процесі. *Початкова школа*. 2005. №9. С. 18.

The article deals with the pedagogical activity of I. Ohienko from 1914-1919. His contribution to the solution of didactic problems; the significance of the notion of communicative competence, its role in the formation of the language culture of future specialists in pedagogical education, the level of study in the scientific methodical literature of the formation of didactic problems is analyzed; a system of didactic tasks aimed at forming future language teachers in elementary classes is proposed. The article describes the role of higher education in modern conditions, designed to provide students with deep practical skills, to educate a student from a creative personality. With the purpose of forming the skills of the perfect proficiency in the Ukrainian literary language in the professional sphere, the skills of mastering the peculiarities of the professional language, the development of the culture of speech at the classes are

used by the future specialists: communication tasks that activate the student's activity; an individual approach to learning that takes into account the student's capabilities.

The article reveals the meaning of the term communicative competence, its part in formation of upcoming pedagogical education experts' speech culture. Also the article analyses the level of study a formation of communicative features of language in methodical-scientific literature. The author also propose the system of communicative exercises, which are directed on formation the accuracy of future primary-school teachers' speech.

The article describes the method of forming communicative competence of the pupils during learning of noun in the first classes. It analyzes scientifically methodical literature and gives the definition if competence. The article founds a role of didactic game in the development if communicative competence of primary school pupils. The main value for the acquirement of didactic game of the Ukrainian language are learning of rules of construction game, forming of communicative skills during using of noun and creating an appropriate intonation figuration for them. According to that, the article exudes the task that is forming of communicative competence of the pupils during the learning of didactic game in the first classes. It also shows phases of learning didactic game units at school.

Key words: literary language, speech, lesson, didactic tasks, communication, competence, didactic game.

Отримано: 16.09.2018 р.

УДК 37.02(477)(092)

DOI: 10.32626/2309-7086.2018-15-2.345-351

Т. Й. Франчук

Кам'янець-Подільський національний університет імені Івана Огієнка

ІДЕЇ ФУНДАТОРІВ КАМ'ЯНЕЦЬ-ПОДІЛЬСЬКОГО УНІВЕРСИТЕТУ ЧЕРЕЗ ПРИЗМУ СУЧАСНОЇ ОСВІТНЬОЇ СТРАТЕГІЇ РОЗВИТКУ

У статті аналізуються проблеми розвитку компетентнісної освіти в університеті як інтеграції та узгодження позицій щодо сучасних інноваційних стандартів якості, історичних передумов становлення університету, що базуються на ідеях Івана Огієнка та Софії Русової як його засновників, а також мобілізації реального наукового, освітнього потенціалу з проблем мовної культури університетського середовища. Зокрема, йдеться про можливості інтеграційних процесів у рамках факультету у формуванні компетентного вчителя-філолога, відповідно орієнтованого освітнього простору університету в цілому.

Ключові слова: компетентний, компетентнісна освіта, цілісний освітній простір, інтеграційні процеси, освітня стратегія.

...держава, що через ті чи інші обставини дійшла до руїни, може з неї врятуватись, коли добре організує свою єдину національну школу від нижчої до вищої
С. Русова

Як свідчать результати моніторингу ефективності освітніх реформ останніх десятиліть, отримані не очікувані показники зростаючої динаміки якості освітньої діяльності, приведення її у відповідність до сучасних викликів часу, реалій соціально-економічного розвитку, а радше навпаки. Система реформування у комплексі концептуальної та технологічної складових була об'єктом численних наукових розвідок, у результаті яких дослідниками виявлені фундаментальні протиріччя, які стосуються як проектування, концептуального супроводу сис-

темних, теоретично обґрунтованих змін, так і їх змістово-технологічного забезпечення, практичної реалізації в освітньому процесі. В. Андрущенко, І. Зязюн, В. Луговий, В. Кремень, О. Савченко, В. Семіченко та ін.

З-поміж них виокремимо позицію щодо розбудови національної системи освіти, значущість якої важко переоцінити. Йдеться про дисбаланс стратегічних орієнтаційних процесів, які визначаються як домінуючі вектори розвитку. Немає необхідності доводити, що на шляху до тотальної євроінтеграції були порушені фундаментальні закони розвитку освітніх систем. Так, проголошуючи напрям на розвиток національної системи освіти, впродовж десятиліть «запроваджувалися» європейські стандарти та технології освіти, мало переймаючись проблемами їх адекватної імплементації, виходячи з актуального рівня розвитку системи, прийняття їх реальними суб'єктами освітньої діяльності, готовності до їх практичної імплементації, нарощуючи базові показники якості.

Закономірним результатом таких «реформ» стала динаміка підвищення рівня формалізму у всіх його формах прояву і що складає найбільшу проблему – посилення імітаційних процесів (використання інноваційних методів навчання за зовнішніми проявами при тому зберігаючи інформаційно-репродуктивну сутність; посилення наукової діяльності викладачів через кількісне збільшення наукової продукції, практично не переймаючись її якісними показниками; культивування наукових статусних позицій викладачів безвідносно до головного показника – якості організації освітнього процесу та ін.).

Актуальна ситуація у сфері освіти характеризується активним пропагуванням показників якості як стратегічного орієнтира розвитку реформ, хоча реальні механізми їх масового виявлення та врахування в освітньому процесі допоки не реалізуються, незважаючи на те, що у теоретичному аспекті маємо фундаментальні напрацювання і досвід роботи шкіл (різних рівнів) інноваційного типу.

Всяке надію перша спроба системного поетапного переходу на технології компетентнісної освіти, обґрунтована у «Концепції Нової української школи» та «Законі про освіту» (2017). Незважаючи на те, що документи далекі від досконалості, на що вказується і теоретиками, і практиками освітньої сфери, стратегічний курс, як і європейські стандарти якості, залишаються незмінними. Проблеми більшою мірою стосуються пошуку адекватної формули імплементації, у тому числі переорієнтації взаємозалежних освітніх систем, особливо це стосується професійної педагогічної освіти, враховуючи актуальні потреби школи як головного роботодавця. Очевидно, ситуація очікування «ідеальних» концепцій та моделей реформ, які би влаштували всіх, не викликали спротиву та критичних зауважень не є конструктивною, тим більше, що сучасний ринок освітніх послуг характеризується наростаючими тенденціями до автономності та самозабезпечення, тобто збільшення «коридору свобод» для прийняття управлінських рішень. Також ситуація очікування – поки зміни дійдуть до кожного суб'єкта освітньої діяльності – деструктивна, оскільки основою компетентнісної освіти є суб'єкт-суб'єктні взаємовідносини учасників освітнього процесу всіх рівнів, а тому студент, викладач, університет можуть реально зайняти позицію суб'єктів освітніх реформ, «посилаючи запити» інституціям вищого ієрархічного порядку.

Важливим є розуміння того, що реформування освітньої діяльності кожного суб'єкта (університету, факультету, викладача) буде індивідуальним і головною умовою ефективності процесу є усвідомленість змін, здатність до їх системного програмування та власна активність щодо їх реалізації, що зрештою визначатиме конкурентоспроможність системи, підсистеми.

Іншими словами, концепція реформування освітнього закладу повинна передбачати створення такого освітнього простору, в умовах якого кожен вик-

ладач, студент відчував би себе суб'єктом інноваційних процесів, забезпечував свій професійний, науковий саморозвиток, активно включаючись у розвиток освітньої системи закладу, посилюючи його конкурентоздатність.

Тому розвиток кожного університету має проектуватися, максимально враховуючи три головні чинники: сучасні європейські стандарти розвитку освіти; реальний рівень розвитку освітньої системи за базовими показниками якості (стартові можливості розвитку); історично закладений потенціал розвитку, який стосується реальних надбань (як і проблем), пов'язаних з конкретним навчальним закладом, особливостями його регіональних, національних, соціокультурних, географічних, економічних та ін. особливостей.

Саме історичний дискурс розвитку навчального закладу дає можливість відслідкувати тенденції глобальних, аспектних, ситуативних змін, чинники, що їх обумовлюють. При тому важливо, щоб виявлення фактичного матеріалу, опис історичних реалій не став самоцінністю (найвищим досягненням історичної науки), а їх осмисленням у різних контекстах та ракурсах з проєкцією на конкретні проблеми, що є актуальними для сучасного розвитку системи.

У цьому контексті важко переоцінити історичний досвід розвитку Кам'янець-Подільського університету, який позначений надзвичайно потужними та знаковими не лише для освіти, а і для процесу українського державотворення віхами, а також персоналіями, які ввійшли до світової скарбниці національних надбань.

Ще на етапі створення університету під час офіційної церемонії відкриття ректор Іван Огієнко задає головну цільову спрямованість його розвитку: «Наш університет український по духові й устроєві, а наша мета: науковий досвід і виховання молоді. Університет виховуватиме українську інтелігенцію... буде вселяти любов до наших народів» [5]. О. Пащенко, наголошуючи на об'єднавчому потенціалі розбудови університету, зазначає: «Коли б так само, як будувався цей Університет, будували були й цілу Українську Державу всіма силами Нації – від найбільших починаючи, а найменшими кінчаючи, – вона б повстала була, міцна й світла, й не було б того, що маємо тепер ...» [3].

Отож, одну з найвищих цінностей розвитку освіти становлять інтеграційні процеси, які стосуються об'єднання та взаємодії всіх суб'єктів освітньої діяльності, а також взаємозалежних освітніх систем, які лише за умови єдиних концептуальних основ здатні формувати цілісний освітній простір університету, регіону, держави, інтегруючись у відповідний соціокультурний простір.

Суголосними з сучасною концепцією розвитку освіти є позиції стосовно того, що освіта – системотвірна складова процесу державотворення, вона закладає підвалини розвитку громадянського суспільства, його культури, формування національної самосвідомості українця, поступу нації у напрямку до політичної, економічної, національної незалежності. Від того, які ціннісні орієнтири розвитку особистості дитини, молоді людини будуть закладені освітою у найбільш сенситивний період її становлення, залежатиме потенціал розвитку українського суспільства на перспективу. «Велике слово – школа! Се скарб найкращий кожного народу, се ключ золотий, який розмикає пута несвідомості, се шлях до волі, до науки, до добробуту. У вселюдськім житті тільки той народ і бере перемогу, який має найкращу школу...» [4, с.207]. «Нова школа кладе собі за головну мету – збудити, дати змогу виявити самостійним творчим силам людини» [4, с.208]. І тут важлива узгодженість дій освітніх інститутів різних рівнів з тим, щоб базові освітні цінності та цілі були об'єднавчим чинником закладів усіх рівнів, поетапно нарощуючи визначені базові показники якості, тим більше що всі вони мають спільну основу – навчально-виховний процес. Правда оцінка Софією Русовою ефективності шкільної освіти тісно корелює з характеристика-

ми університетської, у яких порушені принципи природовідповідності та культуровідповідності: «Але сучасна українська школа не дає дітям освіти, бо суперечить усім вимогам педагогічної науки, всім потребам народного життя; вона калічить розум і душу дитини, одриває дитину від родини і несвідомо кидає на розпутьті без усякого виховання, без повної освіти; вона не відповідає національному духовному складові українського народу, й народ зневірився в сій школі й не надає їй такої вартості, яку мусить мати справді народна школа» [4, с.207].

Значна увага приділена забезпеченню інтеграційних процесів в навчальній діяльності школяра. «Потрібно, щоб навчання дітей збудовано було на тому ґрунті, на якому зростає дитина. Тільки таке, цілком реальне, живе й послідовне навчання має в душі дитини певний ґрунт, будить її творчу діяльність, і розворушує її думки, цікавить». «Ставити собі мету – не вчити дитину, не давати їй готове знання, хоч й початкове, а більш усього збудити її духовні сили, розвинути її цікавість, виховати її почуття» [4, с.64].

Культивується думка, за якою основою навчання буде неодмінно слугувати досвід школяра (студента), що є підґрунтям сучасної особистісно зорієнтованої освіти («дізнатися, який свідомий капітал знання щодо їхнього обмеженого поля спостережень» і саме на цьому фундаменті, йдучи шляхом нарощування, розширення, фундаменталізації формувати концепцію освіти кожного – «помалу додавати нове, єднати розірване, освітлювати близькі відносини різних речей».

Означимо окремі позиції, які є спільними для Івана Огієнка та Софії Русової стосовно основ розбудови національної школи (середньої, вищої), зокрема трактування української мови у зазначеному контексті, дослідження її об'єднаного націєтворчого, державотворчого потенціалу.

Візьмо, до прикладу, проблему розвитку мовлення школяра, студента, педагога в системі освітньої діяльності у спектрі найбільш значущих залежностей. Як зазначає Іван Огієнко, «без добре виробленої мови нема всенародної свідомості, без такої свідомості нема нації, а без свідомої нації нема державності» [1], «В самій мові нашій одбився дух нашого народу, по корнях слів можна довідуватись і про культуру нашу», «... і коли ми мусимо любити свій народ, то тим самим мусимо любити і берегти й свою рідну мову, бо без мови народ не може існувати», «безмовний народ – не народ» [1; 2].

Отож, для Івана Огієнка та Софії Русової характерна позиція трактування мови не як традиційно навчального предмету, над удосконаленням методики викладання якого важливо постійно працювати (концепція традиційної освіти), а як домінуючого чинника становлення особистості національно свідомої, самодостатньої, активної до самореалізації у всіх особистісно та соціально значущих формах. Йдеться про мову як основу освітнього простору навчального закладу, його глибокі культурологічні пласти, які закладають базові світоглядні позиції і слугують потужним об'єднувальним чинником усіх складових освітньої системи, основою взаємодії всіх її суб'єктів.

Важко переоцінити вказаний підхід у контексті модернізації сучасної системи освіти всіх рівнів, запрограмованого тотального переходу на технології компетентнісної освіти.

Виходимо з позиції, що освітній простір університету – це складна система просторів з відповідною архітектурою взаємовідносин та алгоритмів підпорядкованості. І якщо ми оголошуємо курс на розвиток мовної культури особистості майбутнього вчителя, важливо мобілізувати всі складові системи та відповідно їх цілеспрямувати. Водночас, слід виділити системотвірну одиницю, яка має найвищий об'єднуючий потенціал у відміченому аспекті, визначаючи конструктивні взаємовідносини з іншими підсистемами.

Важливо зазначити, що головними характеристиками мовної компетентності особистості, окрім традиційної грамотності, є світоглядний, культурологічний, філософсько-психологічний контекст, зокрема: а) сприйняття мовлення як значущої складової особистості, засобу самопрезентації, формування конструктивних взаємовідносин (зі світом, іншими, самим собою); національної, особистісної самоідентифікації; б) сталий дослідницький інтерес до мовного контексту соціокультурного, життєвого простору, мовної державної політики; в) позиціонування себе як агента інноваційних соціокультурних змін через привнесення та поширення культури національного мовлення, спілкування; інших форм вербальної взаємодії; г) орієнтація на розвиток власного стилю мовлення у комплексі емоційно-ціннісних, особистісно детермінованих характеристик; д) позиція особистості як суб'єкта системного дослідження та цілеспрямованого перманентного розвитку власного, особистісно орієнтованого мовлення.

В умовах університету таким об'єднанням потенційних можливостей буде факультет української філології та журналістики, для якого мовлення студента є основою навчального процесу, майбутньої професійної діяльності випускника.

У цьому процесі важливими є концепція розвитку мовлення як засадничої складової цілісного освітнього простору університету, що об'єктивується на реалізації моделі його випускника, а також поетапність програмування динаміки мовленнєвого розвитку студента у контексті заданих реформ оновлення освіти, приведення її у відповідність до вимог часу. Зрозуміло, що тут важливими є адміністративно-інституційні посилення найвищого державного рівня, які закладають основи реформ та регулюють процес їх реалізації. Водночас, сучасна система розвитку освіти, її орієнтація на компетентнісні стандарти якості програмує принципово інший підхід до управління системами, який диктує парадигму індивідуалізації процесу, відповідно орієнтації на ринок освітніх послуг з властивими йому механізмами конкуренції за критеріями якості кінцевого «продукту». При тому йдеться про тенденцію до автономізації у сфері освітніх процесів, а відтак і реформування всіх взаємозалежних систем та підсистем. Це означає, що склалися умови, за яких кожна система, отримавши статус відносної самодостатності, може проектувати свій розвиток, зважаючи умови діяльності, чинники, що впливають на її результативність.

Візьмемо, до прикладу, факультет, який може бути цілісною самоорганізованою освітньою системою з відповідним рівнем автономності, оскільки це є підсистема, яка визначає фінальний продукт своєї діяльності – компетентного вчителя-філолога, здатного бути конкурентоспроможним на ринку освітніх послуг. Система може програмуватися як відносно автономна, якщо вона самостійно (в рамках заданих освітніх стандартів) може ставити цілі, забезпечувати їх реалізацію.

Зважаючи на те, що компетентнісна освіта базується на інтеграційних процесах, означимо комплекс найбільш значущих:

1. Розробка моделі «Випускник» як інтегрованого фінального «продукту» функціонування системи у комплексі компетентностей, з-поміж яких культура мовлення/мовна особистість студента є інтегральною. Формування концепції реформування системи освітньої діяльності факультету.
2. Прийняття колективного рішення факультету про об'єднання всіх його суб'єктів (адміністрації, викладачів випускових кафедр, викладачів, що обслуговують навчальний процес за визначеними спеціалізаціями, студентів) навколо переходу на інноваційну модель навчання.
3. Визначення головних критеріїв якості освітньої діяльності та формування діагностичного інструментарію, який здатен реально діагностувати ефективність процесу не за загальноприйнятими показниками, а в тому числі

і на відповідність заданим концептуальним позиціям. Діагностика є найважливішим етапом розвитку системи, оскільки вона відповідає за відслідковування ефективності процесу. Це має бути пакет діагностичних заходів та методик: для моніторингу розвитку освітньої системи; ефективності за визначеними критеріями освітньої діяльності викладачів, студентів. При тому особливу цінність представляють методики для самодіагностики, які допомагають усім її суб'єктам самостійно регулювати процес.

У контексті вищезазначеного можна виділити комплекс первинних об'єднань, свого роду інтегративних кластерів, які мають свою відносну самодостатність і тяжіють до конструктивної взаємодії з іншими взаємозалежними об'єднаннями утвореннями, формуючи цілісний освітній простір, команди одинокців стосовно прийняття визначеної для всіх стратегії розвитку системи:

1. Система викладання лінгвістичних дисциплін, принципи та конкретні шляхи їх об'єднання, долаючи традиційну розрізненість за предметами досліджень відповідних наук, які їх представляють.
2. Система викладання споріднених дисциплін лінгвістично-літературознавчого циклу, пошук та об'єктивація системотвірних позицій навколо визначеної моделі випускника-філолога (вчителя) та концепції її практичної реалізації.
3. Об'єднання дисциплін психолого-педагогічного та методичного циклів, які будуть базуватися на механізмах інтеоріоризації ідей в освітній процес факультету, у перспективі – освітній процес школи кожним випускником.
4. Об'єднання всіх дисциплін, що обслуговують спеціалізації, надаючи їм не декларативну, а реальну професійну спрямованість, долучаючи до колективного процесу формування спільної для всіх суб'єктів педагогічного процесу моделі «Випускник», переорієнтовуючи викладання всіх дисциплін з засвоєння відповідного об'єму професійно цінних знань на цілеспрямоване формування компетентного конкурентоспроможного випускника відповідно до розробленої моделі.
5. Об'єднання студентів навколо спільних проблем професійного розвитку та саморозвитку майбутнього спеціаліста, забезпечення на етапі реформування системи пріоритетність тематики роботи проблемних груп студентів, наукових досліджень різних рівнів з тим, щоб студенти стали повноцінними суб'єктами модернізації освітнього процесу, пропонуючи свої ідеї, результати наукових досліджень, ініціюючи інноваційні проекти та реально долучаючись до їх імплементації в освітньому процесі. І що найголовніше – за таких умов студент буде співвідносити свою технологію навчальної діяльності, професійного становлення як майбутнього спеціаліста з інноваційними, що запроваджуються в університеті.

Закономірно, що будь-яке об'єднання, що прагне до постійного саморозвитку, буде відкритим до взаємодії з іншими залежними об'єднаннями, постійно удосконалюючи конструктивність взаємовідносин. У такий спосіб формується не лише науковий співтовариство викладачів відповідно до фаху (класичний варіант), а і більш широкого плану, об'єднуючись навколо спільних проблем професійної підготовки, у тому числі включаючи і студентську спільноту. В таких умовах культивується природня потреба до інтерактивної діяльності, продуктивної співпраці, науково-професійної комунікації навколо реально актуальних проблем розвитку освіти в університеті. Це буде свого роду протидією формалізованим науково-методичним заходам, які практично не викликають інтересу, «живої» комунікації і є більшою мірою вимушеними заходами, що традиційно плануються як необхідні, апіорі мало впливаючи на якість освітніх проце-

сів. Найвищу цінність такого підходу вбачаємо в тому, що за таких умов на факультеті формується мобільний осередок, який не лише опікуватиметься концепцією підготовки майбутнього компетентного вчителя-філолога, а і на професійному рівні – стратегією її інтеріоризації в університетський освітній простір.

Отож, реалії розвитку університетської освіти в умовах сучасного ринку праці диктують необхідність пошуку у контексті запропонованих державних стандартів своєї траєкторії модернізації, яка була би оптимальною для конкретного університету, враховуючи закладений потенціал розвитку та актуальні можливості реальної освітньої ситуації. Мобілізаційною основою слугуватиме власна науково обґрунтована концепція розвитку та об'єднання навколо неї спочатку ініціативної групи однодумців, а далі – поетапно всіх суб'єктів освітньої діяльності: педагогічного колективу як команди, активно залучаючи до процесу реформування і студентську спільноту.

Список використаних джерел:

1. Огієнко І. Наука про рідномовні обов'язки. Львів : Фенікс, 1995. 46 с.
2. Огієнко І. Українська культура. Коротка історія культурного життя українського народу. *Курс, читаний в українському народному університеті*. Київ, 1918. 273 с.
3. Пашенко О. Заснування Кам'янець-Подільського державного українського університету. *Наша культура*, 1936. Кн. 6. С. 671-676.
4. Русова С. Вибрані педагогічні твори / упор. О.В. Проскура. Київ : Освіта, 1996. 304 с.
5. Тюрменко І. Життя, віддане народів: Іван Огієнко (митрополит Ляріон). *Історія України*. 1999. №6. С. 5-9.

The article analyzes the problems of the development of competent education at the university as integration and harmonization of positions on contemporary innovation quality standards, history of the university formation, based on the ideas of Ivan Ohienko and Sofia Rusova as its founders, as well as the mobilization of the real scientific and educational potential of language culture problems of university environment. In particular, it is about the possibilities of integration processes within the framework of the faculty in the formation of a competent teacher-philologist, accordingly oriented educational space of the university as a whole.

The system of integration processes is analyzed, the main of which are: the development of the model «graduate» as an integrated final «product» of the system; consolidation of all subjects of the educational process around the transition to an innovative model of education; definition of integrated criteria for the quality of educational activities and the development of adequate diagnostic tools. Approaches to associations on problems of content-technological provision of the educational process are offered: teaching linguistic disciplines, overcoming the traditional disparity in subjects of research of the corresponding sciences that they represent; teaching of related disciplines of linguistic-literary, psychological-pedagogical and methodical cycles; combining all the disciplines, that serve the specialization, giving them not declarative, but a real professional orientation.

It is also argued, that the realities of the of university education development in the current labor market dictate the need to search in the context of the proposed state standards of its modernization trajectory, which would be optimal for a particular university, taking into account the established development potential and actual opportunities for a real educational situation. The mobilization basis will be its own scientifically grounded concept of development and the uniting around it an initiative group and then – all subjects of educational activity.

Key words: competence education, integral educational space, integration processes, educational trajectory.

Отримано: 20.09.2018 р.

ІВАН ОГІЄНКО І КАМ'ЯНЕЦЬ-ПОДІЛЬСЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ УКРАЇНСЬКИЙ УНІВЕРСИТЕТ

УДК 378.091.113:378.4(477.43)''1918/1920
DOI: 10.32626/2309-7086.2018-15-2.352-357

Ю. А. Крецька

Кам'янець-Подільський національний університет імені Івана Огієнка

I. OHIJENKO — FUNDATOR UND REKTOR DER KAMJANEZ'-PODILSKER UNIVERSITÄT

Im vorliegenden Artikel werden einige Aspekte der Tätigkeit von I. Ohijenko, dem bedeutenden Wissenschaftler, Kirchen- und Staatsfunktionär, Kämpfer für die nationale Auferstehung der Ukraine, Propagandisten der ukrainischen Sprache dargestellt. Der Name von I. Ohijenko ist mit Kamjanez'-Podilskyj verbunden, wo er als Regierungsangestellter der Volksrepublik Ukraine und Rektor der zweiten ukrainischen staatlichen Universität tätig war. I. Ohijenko spielte eine große Rolle sowohl bei der Gründung und Entwicklung der Kamjanez'-Podilsker Universität, der Zusammensetzung deren Kaderbestandes etc., als auch bei dem Schaffen des Hochschulbildungssystems der unabhängigen Ukraine der Welterfahrung gemäß.

Schlüsselwörter: I. Ohijenko, Kamjanez'-Podilskyj, Ukrainische Staatliche Universität.

Die Ukraine steht heutzutage im Mittelpunkt der Forschungen von vielen heimischen und ausländischen Wissenschaftlern, der journalistischen Texte. Dabei liegt der Schwerpunkt nicht nur auf den aktuellen politischen, wirtschaftlichen Aspekten etc. im Zusammenhang mit politischen Ereignissen 2004-2014, sondern auch auf der Geschichte des Landes, seiner Kultur und Sprache, auf der Tätigkeit von Persönlichkeiten, die in der Geschichte des Staates ihre Spuren hinterlassen haben, was auch mit der Veränderung der Lage der Ukraine auf der Weltbühne und mit dem steigenden Interesse für sie verbunden ist.

Eine der bedeutendsten Persönlichkeiten, die einen großen Einfluss auf die Geschichte, und zwar auf die Entwicklung der unabhängigen souveränen Ukraine, Entfaltung ihrer Kultur, Bildung und Sprache und Formung des nationalen Selbstbewusstseins der Ukrainer ausübte, ist I. Ohijenko, der hervorragende Wissenschaftler, Kirchenfunktionär und Staatsmann. Heutzutage bleiben einige Seiten seines Werks und seiner vielfältigen Tätigkeit ungenügend erforscht worden, andererseits müssen seine Ideen, Ansichten, Aspekte der Arbeit bei dem Aufbau des Staates und seiner Institutionen unter modernen Umständen wieder behandelt werden, worin die Aktualität der vorliegenden Arbeit besteht.

Wie bekannte ukrainische Forscherin des Lebens und des schöpferischen Nachlasses von I. Ohijenko J. Ssochazka bemerkt [5, c. 8], wurde er in Vergessenheit wegen des Dramatismus des persönlichen Schicksals geraten: er war Funktionär der Volksrepublik Ukraine, lebte im Exyl, war tätig in der Ukrainischen Autokephalen Orthodoxen Kirche, die von Stalin 1933 vernichtet wurde, äußerte die Ideen des eigenen Wegs der ukrainischen Kultur und betonte die zielbewusste Vernichtung der ukrainischen Literatur, Verfolgung der Kultur- und Wissenschaftsfunktionäre durch die Moskauer Behörden – das erklärt die Tatsache, dass sein Name in der Zeit des Personenkultus um Stalin und der Stagnation verboten war. Und am Anfang der 90-er Jahre des XX Jhs., als die Ukraine wieder unabhängig wurde, richteten viele Forscher intensive Aufmerksamkeit auf I. Ohijenko. So wurden in der wissenschaftlich-theoretischen Konferenz, die seinem 110. Geburtstag gewidmet war, folgende Probleme behandelt: seine staatliche und wissenschaftlich-pädagogische Tätigkeit, sprachwissenschaftliche und landeskundliche Arbeiten, die Bibelübersetzung von I. Ohijenko und seine anderen liturgischen Bücher etc. (A. Kopylow, O. Sawalnjuk, J. Ssochazka, I. Tjurmenko, M. Tymoschyk, N. Wawryk u.a.) [4-6 u.a.]. Die Forschungen von vielen Wissenschaftlern werden auch der Gründung und der Entwicklung am Anfang des XX Jhs. der Ukrainischen Staatlichen Universität zu Kamjanez'-Podilskyj gewidmet. Damals stand die Ukraine vor vielen Herausforderungen und Aufgaben von besonderer Wichtigkeit, wie die Erlangung und Festigung der Unabhängigkeit, Überwindung der Folgen des ersten Weltkriegs, Zerrütung der Wirtschaft etc. Und dennoch setzte unter solchen Bedingungen I. Ohijenko selbstlos ein und wies große Erfolge bei der Schaffung der Universität und der Formung des Bildungssystems in der unabhängigen Ukraine auf. Das Ziel dieses Artikels also ist es, einige Aspekte der Tätigkeit von I. Ohienko auf dem Rektorenposten der Kamjanez'-Podilsker Universität zu behandeln.

I. Ohienko ist eine der bedeutendsten Persönlichkeiten der Ukraine der ersten Hälfte des XX Jhs. Seine Tätigkeit als Staats- und Kirchenfunktionär, Rektor wurde immer mit dem Kampf für den Aufbau und Entwicklung des unabhängigen souveränen ukrainischen Staates und der ständigen und leidenschaftlichen Propaganda der ukrainischen Sprache verbunden. Sein wissenschaftlich-literarisches Erbe umfasst etwa 2000 Werke in Bereichen Linguistik, Philosophie, Geschichte, Literatur u.a. [3, c.8]. Wichtige Werke in der Geschichte der Kirche und Kultur sind seine Arbeiten «Ukrainische Kultur», «Ukrainische Kirche in der Zeit der Ruine», «Byzanz und die Ukraine», «Wörterbuch der Sprache von Schewtschenko», «Unsere Literatursprache», «Ukrainische Literaturbetonung», «Vorchristliche Glaubensvorstellungen des ukrainischen Volkes», «Geschichte des ukrainischen Buchdrucks» u.a. [5, c.8]. Viele in diesen und seinen anderen Arbeiten geäußerte Ansichten, Gedanken bleiben in der heutigen Ukraine mit bestehenden Bedürfnissen und Problemen aktuell.

Als die reichste an die für die nationale Wiederaufstehung nützlichen Tätigkeiten wird von den Historikern die Periode eingeschätzt, in der I. Ohijenko in Kamjanez'-Podilskyj 1918-1920 auf den hohen Posten tätig war (Konfessionsminister, Volksbildungsminister der Volksrepublik Ukraine, Professor u.ä.), besonders erfolgreich war seine Tätigkeit auf dem Posten des Rektors [4, c.3].

Im Frühling 1918 kam I. Ohijenko nach Kamjanez'-Podilskyj, er musste mit anderen Professoren die Möglichkeiten der Gründung einer Universität in dieser Stadt erlernen. Da gab er seine Zusage auf Bitte der ansässigen Funktionäre, die Leitung der zukünftigen Lehranstalt zu übernehmen.

Nach dem Verabschieden im Juni 1918 des Gesetzes über die Gründung der Staatlichen ukrainischen Universität zu Kamjanez'-Podilskyj (es wurde von dem Hetman Skoropadskyj am 17. August im Jahre 1918 unterzeichnet) kam

I. Ohijenko nach Kamjanez'-Podilskyj für zwei Jahre. Im Juli begann er seine Organisationstätigkeit für die Materialversorgung, Zusammensetzung des Kaderbestandes, Lösung der finanziellen Probleme etc. In der Sitzung der ansässigen Duma, an der er teilnahm, wurden Entscheidungen bezüglich der Einrichtung der Gebäude, zeitliche Ansidlung der Universität u.ä. getroffen.

Schon im August wurde die Erstimmatrikulation in die historisch-philologische und physik-mathematische Fakultäten verkündet. Die ersten Lehrkräfte kamen nach Kamjanez'-Podilskyj aus Kyiw, Lviv, Nishyn, Charkiv, Odessa, Katerynoslaw. Und nach einigen Zeugnissen wurden an der Lehranstalt von Anfang an freundliche Beziehungen zwischen den Hochschullehrern herausgebildet, an der Universität herrste sehr gute Athmosphäre [4, c.4]. Im Oktober wurden die ersten Studenten immatrikuliert worden, am Ende des Jahres waren das fast 500 Studenten und außerordentliche Studierende [4, c.4].

Die Ukrainische Staatliche Universität wurde feierlich am 22. Oktober 1918 eröffnet, zu diesem Ereigniss gratulierte man dem Rektor in über 1000 Telegrammen aus aller Welt [4, c.4]. Und schon in seiner feierlichen Rede sprach I. Ohijenko die Hoffnung aus, dass die Kamjanez'-Podilsker Universität die Hochschule neuen Typs werden kann, so wie die Amerikanischen und Londoner Universitäten, in denen die allgemeinen und speziellen Wissenschaften unterrichtet werden. Mit Stolz teilte er mit, dass in der Zeit, wenn die ideelle Seite des Lebens vergessen wird, wird an der Universität die theologische Fakultät gegründet werden. Die Interessen von anderen Nationalitäten werden an der Universität auch nicht vergessen, darum sind da die Lehrstühle für polnische und jüdische Literatur eröffnet [1, c.8].

Also, obwohl laut des Gesetzes über die Gründung der Universität im ersten Jahr zwei Fakultäten vorausgesehen wurden, wurden dank der Energie des Rektors Ende 1918 die theologische, im April 1919 Rechts- und im Juni die landwirtschaftliche Fakultäten eröffnet. Im Rahmen der Rechtsfakultät wurden die Lehrstühle für Genossenschaftswesen und kommunale Selbstverwaltung organisiert. Man hatte vor, 1920 andere Fakultäten und Lehrstühle, darunter die polytechnische, zu schaffen [6, c.9-10]. Leider gingen diese Pläne wegen der Veränderung der politischen Situation in der Ukraine nicht in Erfüllung [4, c.7]. So hohes Tempo der Bildung der Universität kann man dadurch erklären, dass der Rektor die Lehranstalt auf das europäische Niveau führen und ständige professionelle Vorbereitung von verschiedenen Fachkräften für die unabhängige Ukraine gewährleisten möchte, weil eine andere ukrainische staatliche Universität – die Kyiwer – wegen der Kriegsereignisse oft ihre Tätigkeit unterbrechen und die Hauptstadt verlassen musste [4, c.4].

Die Bildung von neuen Fakultäten führte zu dem Mangel an Lehrkräften, aber schon 1919 verbesserte sich die Situation, so arbeiteten im Herbst 1919 erst an der historisch-philologischen Fakultät 17 Professoren und Dozenten, an der physik-mathematischen – 12 [4, c.5]. Wie I. Tjurmenko und N. Wawryk bemerken [6, c.10], wollte I. Ohijenko als der richtige Praktiker-Neuerer, die junge ukrainische Wissenschaft auf dem höchsten Niveau entwickeln, wovon auch oben die Rede war. So einigte er an der Universität erfahrene Professoren (L. Bilezkyj, W. Bidnow, M. Sstoljarow, P. Butschinskyj), schuf außerdem Voraussetzungen für die Entwicklung der neuen Kader, und zwar für das Erlangen von Privat-Dozenten der Mastertitel.

Andere Bereiche, denen der Rektor große Aufmerksamkeit schenkte, waren der materielle Wohlstand und Lebensumstände der Hochschullehrer und Studenten, die Lehrwerkversorgung. Die Lebensbedingungen der Hochschullehrer waren ziemlich schwer; um sie zu erleichtern, standen einem Teil der Lehrkräfte kostenlose Wohnungen zur Verfügung, außerdem konnten die Lehrer Gemüse von dem Gemeinschaftsfeld zu festen Preisen kaufen [4, c.5].

Die Studentenschaft, die zahlenmäßig immer größer wurde (im Herbst 1919 studierten an der Universität schon 1,4 Tausend Studenten und außerordentliche Studierende), hatte es auch nicht leicht. Noch am Anfang 1919 setzte I. Ohijenko Beschlussfassung bezüglich der Befreiung von 30 % der Studenten von der Bezahlung für das Studium durch. Minderbemittelte Studenten erhielten Stipendien; Anfang 1920 wurde von ihm der Hilfeplan für solche Studenten erarbeitet, nach dem die Finanzierung der Mensa, die Einrichtung des Wohnhauses für die Studenten etc. vorausgesehen wurden. Als Regierungsfunktionär der Ukrainischen Volksrepublik Ukraine stellte er Geldmittel (2,6 Mio. Rubel) für die Hilfe den Studenten seit 6 Monaten bereit [4, c.6].

Einen sehr großen Wert legte I. Ohijenko auf die Lehrwerke und Schaffung der Bibliothek [4]. Noch vor der Eröffnung der Universität wandte er sich an die Bevölkerung mit der Bitte, dieses Problem lösen zu helfen. Er selbst hat 58 Bücher der Universität geschenkt. Im Oktober 1919 zählte die Bibliothek schon über 20000 Bände, darunter waren über 11 Tausend gekauft worden, die anderen waren als Gabe von Privatpersonen, verschiedenen Anstalten, Dorfgemeinden u.ä. erhalten worden.

Nach der Initiative des Rektors wurde eine Universitätsdruckerei gegründet, die Vorlesungen der Professoren, Dozenten veröffentlichte, unter anderem wurden auch das Buch von I. Ohijenko «Geschichte der ukrainischen Sprache», wissenschaftliche Arbeiten der Lehrkräfte herausgegeben worden.

Als Professor der Universität zu Kamjanez'-Podilskij begann I. Ohijenko erste ukrainischsprachige Vorlesungen in der Geschichte der ukrainischen Sprache zu halten, sie wurden von Studenten mit Begeisterung empfangen. Das war einer von praktischen Schritten der Einführung der ukrainischen Sprache in den Lehrgang von verschiedenen Schultypen. Früher, im Jahre 1917, erarbeitete er das Programm des Ukrainischunterrichts mit dem Quellenverzeichnis und die Regeln der ukrainischen Rechtschreibung, veröffentlichte das orthographische Wörterbuch der ukrainischen Sprache. In seiner Arbeit «Muttersprache in der ukrainischen Schule» begründete I. Ohijenko die Notwendigkeit des Erlernens der Muttersprache in ukrainischen Lehranstalten und proklamierte, dass die Sprache unser nationales Merkmal ist [2, c.73-74].

Nach der Meinung des Rektors war die wissenschaftliche Arbeit eine wichtige Richtung der Tätigkeit der Universität und schon in den ersten Jahren wurden hier aktiv wissenschaftliche Forschungen durchgeführt; im Februar 1920 wurde auf dem Dach des Hauptgebäudes der Lehranstalt ein Observatorium errichtet worden, später, im März, funktionierte in der landwirtschaftlichen Fakultät eine Wetterwarte [4, c.6].

Also, der Name von I. Ohijenko bleibt in der Geschichte von Kamjanez'-Podilskij und der ganzen Ukraine als der Name des Gründers der zweiten Staatlichen Ukrainischen Universität. Bei der Gründung und Entwicklung der Universität zu Kamjanez'-Podilskij wurde seine Konzeption der Hochschulbildung realisiert: die Universität war nicht nur die Quelle der Kenntnisse und das Laboratorium des fortschrittlichen Gedankens, sondern spielte große Rolle bei der nationalen Auferstehung [6, c.9].

Bei dem Aufbau der Universität strebte der Rektor auch «das wissenschaftliche System der Organisation der Hochschulausbildung zu schaffen», die sich an die besten weltlichen Erfahrungen anlehnen und den Traditionen der besten Universitäten Europas und Amerikas entsprechen würde [6, c.9].

Zusammenfassend sei es eine zutreffende Bemerkung von J. Ssochazka hervorgehoben, dass wir Prominente kennen und das Wertvolle, was ihr Werk enthält, für die Gegenwart nehmen müssen. Wie diese Forscherin betont, können wir heutzutage, in der Zeit, wenn wir ein selbstständiger Staat werden, und wenn dieser Vorgang einen realen Inhalt erhalten soll, ohne I. Ohijenko, den Schöpfer der Geistigkeit und der ukrainischen Renaissance nicht auskommen.

Список використаних джерел:

1. Адамський В.Р. Свято відкриття Кам'янець-Подільського державного українсько-го університету : невідомі сторінки. *Іван Огієнко і сучасна наука та освіта* : науковий збірник. Серія філологічна / [редкол.: Л.М. Марчук (гол. ред.), В.П. Атаманчук (відп. ред.) та ін.]. Кам'янець-Подільський : Кам'янець-Подільський національний університет імені Івана Огієнка, 2017. Вип. XIV. С. 6-15.
2. Завальнюк О.М. Науково-педагогічна діяльність І.І. Огієнка в університетах України : виклади, навчально-методична робота і наукові студії (1915-1920 р.). *Іван Огієнко і сучасна наука та освіта* : науковий збірник. Серія філологічна / [редкол.: Л.М. Марчук (гол. ред.), В.П. Атаманчук (відп. ред.) та ін.]. Кам'янець-Подільський : Кам'янець-Подільський національний університет імені Івана Огієнка, 2016. Вип. XIII. С. 72-81.
3. Каленюк С.О., Леськова А.О. Іван Огієнко як духовний лідер українського народу. *Іван Огієнко і сучасна наука та освіта* : науковий збірник. Серія філологічна / [редкол.: Л.М. Марчук (гол. ред.), В.П. Атаманчук (відп. ред.) та ін.]. Кам'янець-Подільський : Кам'янець-Подільський національний університет імені Івана Огієнка, 2016. Вип. XIII. С. 81-85.
4. Копилов Антолій. Професор І.І. Огієнко – ректор Кам'янець-Подільського державного українського університету. *Духовна і науково-педагогічна діяльність І.І. Огієнка в контексті українського національного відродження (до 110-річчя від дня народження)* : зб. матеріалів доп. учасн. наук.-теорет. конф. Кам'янець-Подільський : Поділля, 1992. С. 3-7.
5. Сохацька Євгенія. Невтомний працівник українського ренесансу. *Духовна і науково-педагогічна діяльність І.І. Огієнка в контексті українського національного відродження (до 110-річчя від дня народження)* : зб. матеріалів доп. учасн. наук.-теорет. конф. Кам'янець-Подільський : Поділля, 1992. С. 7-9.
6. Тюрменко І., Ваврик Н. І. Огієнко – фундатор Кам'янець-Подільського державного українського університету. *Духовна і науково-педагогічна діяльність І.І. Огієнка в контексті українського національного відродження (до 110-річчя від дня народження)* : зб. матеріалів доп. учасн. наук.-теорет. конф. Кам'янець-Подільський : Поділля, 1992. С. 9–10.

The article deals with some aspects of the activity of I. Ohienko – a prominent scientist, church and state figure, fighter for the national revival of Ukraine, researcher and propagandist of Ukrainian language.

The relevance of the research is based on the fact that some aspects of cultural heritage and activity are not fully studied yet, as well as the fact that his vision, ideas and his work in the field of the state development.

The name of this prominent figure was banned during the cult of Stalin and the period of stagnation because of his activity and public position; in particular he expressed the ideas of independent way of the Ukrainian culture, marked elimination of Ukrainian literature and the pursuit of artists and scientists by Moscow. Only in the 90's when Ukraine became independent, the interest in a figure of I. Ohienko grew considerably. Numerous studies deal with his political and pedagogical activity, linguistic and culture studies, translation of Bible etc.

The name of I. Ohienko is associated with Kamianets-Podilskyi where he worked as a public authority of the Ukrainian National Republic and the Rector of the second Ukrainian state university. The foundation and development of the Ukrainian State University in the Kamianets-Podilskyi at the beginning of the 20th century became a significant spot in that time, when Ukraine faced considerable trials: gaining and strengthening its independence, overcoming the consequences of the World War, economical difficulties, etc. developed the main part of his works. Under these circumstances, I. Ohienko made tremendous efforts and achieved considerable success

in foundation and development of Kamianets-Podilskyi University, the formation of its personnel, development of scientific potential and in creating a system of higher education of independent Ukraine according on the world experience.

Key words: I. Ohienko, Kamianets-Podilskyi, Ukrainian State University.

Отримано: 15.09.2018 р.

УДК 378.093.5:821:378.4(477.43-21)КПНУ(091)

DOI: 10.32626/2309-7086.2018-15-2.357-362

Г. Й. Насмінчук, О. А. Рарицький

Кам'янець-Подільський національний університет імені Івана Огієнка

У РУСЛІ ТРАДИЦІЙ ІВАНА ОГІЄНКА: ЗДОБУТКИ І ПЕРСПЕКТИВИ КАФЕДРИ ІСТОРІЇ УКРАЇНСЬКОЇ ЛІТЕРАТУРИ ТА КОМПАРАТИВІСТИКИ

У статті, приуроченій століттю заснування Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка, викладена історія становлення і розвитку кафедри історії української літератури та компаративістики. Увага акцентується на знакових етапах функціонування підрозділу, обґрунтовано три періоди його розвитку: 1) 20-40 рр. – формування кафедри, вирішення проблеми педагогічних кадрів, діяльність в умовах національно-культурного відродження і початків утвердження тоталітарної моделі суспільства; 2) 50-80 рр. – характеризується посиленням політики державної реформи освіти, русифікаторською стратегією уряду, в результаті чого кафедра української літератури як окрема одиниця існує обмежений час. Переважно викладачі української літератури перебувають у складі кафедр української мови та літератури (1955-1965 рр.), української, російської і зарубіжної літератури та української та російської мови (1965-1974 рр.); 3) 90-і рр. ХХ ст. – поч. ХХІ ст. – укріплення в умовах національно-культурного піднесення початку 1990-х років, що було логічним продовженням українського відродження 1918-1920 рр. на кам'янецьких теренах. Характеризується розширенням тематичного, ідейного спектру досліджень, поглибленням компаративістських аспектів, широким застосуванням в практиці літературознавчих і фольклористичних здобутків членів кафедри.

Ключові слова: Кам'янець-Подільський національний університет імені Івана Огієнка, кафедра історії української літератури та компаративістики, осередок філології, діяльність кафедри, викладацький склад.

Серед персоналії українського відродження перших десятиліть ХХ століття особливе місце належить Івану Огієнку, якому в непростих умовах становлення національної освіти вдалося успішно реалізувати ідею заснування вищого навчального закладу на теренах Кам'яничини. Виступаючи апологетом міжнародного толерування і вітаючи у своїй промові на відкритті державного університету в Кам'янці-Подільському факт постанови кафедр польської та єврейської літератур, Іван Огієнко ратував передусім за розвиток україністики, що й стало наріжним каменем його подвижницької праці на всі наступні десятиліття. Отже, є всі підстави стверджувати, що перший ректор стояв біля витоків кафедри української літератури, історія якої починається від часу створення університету у жовтні 1918 року. Викладачі-філологи забезпечували читання літературознавчих дисциплін на всіх тодішніх відділах університету. Так, на класичному відділі викладались курси західно-європейської літератури, історії грець-

кої і римської літератури. На слов'яно-українському відділі студенти вивчали історичну поетику, історію української літератури з народною поезією і методологією, історію грецької і римської літератури, а також історію московської літератури. Ті, що студіювали на історичному відділі, знайомились з історією західно-європейської та української літератури. Для романо-германістів провідними дисциплінами були історія античної літератури, методологія літератури, історія української і західно-європейської літератури.

Становлення і розвиток філологічної, зокрема літературознавчої науки пов'язаний, окрім Івана Огієнка, з іменами першого декана історико-філологічного факультету, згодом професора Українського Празького університету Леоніда Білецького, очільника кафедри славистики Михайла Драй-Хмара, а також студента Валер'яна Поліщука, пізніше викладача Інституту народної освіти. Традиції наукових підходів до літературних явищ заклали в університеті Леонід Тимофійович Білецький і Михайло Опанасович Драй-Хмара. Викладаючи історію української літератури, Л. Білецький вважав за необхідне визначити наукові засади існування самого поняття «історія літератури», відтак проілюструвати історико-літературну картину конкретними художніми зразками. З цією метою він звертав особливу увагу на апокрифи, легенди, повісті та духовні романи, що мали не тільки історичне, а й художнє значення. При цьому Л.Т. Білецький притримувався поряд з хронологічним принципом ще й жанрово-стильового, тобто проводив класифікацію творів і на основі формально-змістових ознак.

Хоча спектр зацікавлень Леоніда Білецького був надзвичайно широким і різнобічним, в основному проблематика його праць стосувалася сфери методології, важливі положення якої він розробляв послідовно протягом багатьох років і з якими підходив до аналізу конкретних літературних фактів. Уже в першій книжці вченого «Поезія та її критика» знаходимо початки формування його концепції. Вона засвідчує, що головні принципи підходу до літератури склалися в Л. Білецького на основі психологічної теорії українського вченого О. Потебні. Л. Білецький читав курс методології історії літератури, кінцевою метою якого була підготовка студентів до наукової праці у царині української літератури. Результатом опанування цією дисципліною став переклад методології В. Перетца, здійснений членами наукового студентського гуртка.

Порівняльні студії української словесності в широкому слов'янському контексті були започатковані Михайлом Драй-Хмарою. За рішенням ради історико-філологічного факультету упродовж 1918-1919 року він викладав курси слов'язнавства, історії польської мови, староцерковно-слов'янської мови, а також вів практичні вправи з історії польської і староцерковно-слов'янської мови. Наступного навчального року йому було доручено викладати ще й старосербську мову, історію сербського письменства, порівняльну граматику слов'янських мов, вести практичні заняття з сербської мови.

Восени 1920 року, коли політична влада в країні і регіоні змінилась, перейшовши до більшовиків, університет змушені були покинути І.І. Огієнко, В.О. Біднов, Л.Т. Білецький. До академічного навантаження М. Драй-Хмара долучилися такі навчальні предмети, як історія української літератури, польська мова, історія чеської літератури. Навчальна праця забирала у Михайла Опанасовича дуже багато часу. І все ж, знаходилась можливість займатися і науковими дослідженнями. Коли у грудні 1919 року в університеті організувалося Наукове товариство, він став дійсним членом його історико-філологічної секції. 25 квітня 1920 р. М. Драй-Хмара виступив на черговому зібранні науковців з доповіддю «А. Качич-Міюшич і його роль у сербському відродженні». Ця доповідь

викликала такий же широкий резонанс, як і доповіді Л.Т. Білецького «Про початок історії українського письменства» та М.А. Плевака «Куліш як критик та історик української літератури», «Еволюція поглядів на Т. Шевченка», що були підготовлені і виголошені в межах програми Наукового товариства.

Про інтенсивність творчої діяльності Драй-Хмари у кам'янецький період його життя свідчить і той факт, що саме тоді він розпочинає і свою поетичну біографію, видрукувавши в місцевому часописі «Нова думка» (1920 р.) ранні свої поезії. Для покращення методичного забезпечення навчальних дисциплін Михайло Драй-Хмара підготував до друку посібники «Слов'янознавство», «Історія сербської літератури» та «Історія сербської мови». За життя вченого світ побачив лише перший.

1921 року, у зв'язку з реорганізацією університету в Інститут народної освіти і перейменуванням історико-філологічного факультету у факультет соціальних наук, були внесені суттєві зміни до програм, за якими працювали студенти. Передусім це позначилось на скороченні годин, виділених для вивчення української літератури. З великої кількості літературознавчих дисциплін в навчальних планах залишилося лише три: всесвітня література, теорія літератури та історія української літератури. У середині 20-х років до викладання української літератури на певний час були залучені Іван Кулик, один із засновників ВУСПП, і Сава Божко, голова Кам'янецької філії «Плуг». Невдовзі вони оба, як і Драй-Хмара, стали жертвами сталінських репресій.

У 1939 році на базі Інституту народної освіти в Кам'янці-Подільському було відкрито учительський інститут у складі двох факультетів – історико-філологічного і мовно-літературного з кафедрою літератури, яка об'єднала фахівців української і російської літератур. Через брак висококваліфікованих кадрів до викладацької праці доводилось залучати вчорашніх випускників та вчителів середніх шкіл. У зв'язку з наближенням фронту 2 липня 1941 року інститут припинив своє існування.

Можливість відновлення кафедри літератури як освітньо-наукового центру Кам'янець-Подільського постала у вересні 1944 року. Кафедра об'єднавала фахівців української і російської літератур. До її складу входили завідувач Бєлінський Д.М. і члени Лабзіна Т.Я. та Хоролець В.С. Якісне і кількісне зростання кафедри пов'язується з іменами Левицької О.С., Петровського В.І., Гінзбург С.М., Каплан К.Л., Біліцького В.М., Шестопала П.Л., які роком пізніше влилися до її складу.

З початку 50-х і до середини 60-х років викладачам української літератури довелося працювати в умовах інтеграції і переформатування структурних підрозділів, коли кафедра якийсь час існувала як самостійне утворення, а потім як складова суміжних кафедр. 1951 року була створена власне кафедра української літератури. Її очолив кандидат філологічних наук Хмелінський М.М. Саме він, а також Бойко О.С., Сапун В.М., Скорський М.А., Свідер П.І. – перші фундатори кафедри періоду її повоєнної історії. Це були фахівці високого рівня, яскраві і непересічні особистості, переважна більшість їх мала фронтовий досвід.

Десятиліття (1955-1965) історії кафедри пов'язані зі злиттям її з кафедрою української мови. Цим структурним підрозділом керував кандидат філологічних наук Бойко Олександр Олександрович. За архівними документами (наказ № 268 від 14 вересня 1955 року) у складі кафедри були: старші викладачі Степанов А.С., Бабіна Т.А., Заблоцька К.С., Хмелінський М.М., Сапун В.М., Свідер П.І., асистенти Титаренко Н.А., Бріцина О.І., Димнич В.Г. Через 10 років наказом Міністерства освіти УРСР від 24 травня 1965 року кафедра була ліквідована шляхом утворення кафедри української, російської і зарубіжної літератури та кафедри української і російської мови. Очолив кафедру кандидат філологічних наук, доцент Білецький Семен Ілліч, фахівець з української класичної літе-

ратури, автор низки праць про творчість І. Нечуя-Левицького, А. Свидницького, С. Руданського, М. Коцюбинського та ін. Деякий час він продовжував очолювати кафедру після остаточного роз'єднання і утворення у серпні 1974 року власної кафедри української літератури, поки на посаді його не змінив кандидат філологічних наук, доцент (згодом доктор філологічних наук, професор, академік) Свідер Полікарп Іванович. Його наукові пошуки були зосереджені на новітньому періоді розвитку української літератури, що засвідчують праці «Олександр Копиленко. Життя і творчість», «Традиції і покоління», «Олесь Донченко. Твори про школу», «Олесь Гончар. «Модри Камень», «Бригантина», «Рід, родовід, покоління в українському художньому слові». В основних своїх позиціях вони й тепер не втратили наукової актуальності.

Соратником П.І. Свідера у кафедральних справах був Микола Андрійович Скорський – відомий літературознавець, кандидат філологічних наук, доцент, голова Хмельницького обласного літературного об'єднання, член Спілки письменників України, автор більше сотні наукових праць, серед яких особливе місце займає монографія «Тодось Осьмачка. Життя і творчість».

Значних успіхів кафедра досягла упродовж 80-х років, коли її очолювала кандидат філологічних наук, доцент Євгенія Іванівна Сохацька, знаний в Україні науковець, авторитетний дослідник спадщини Івана Огієнка, ініціаторка присвоєння його імені Кам'янець-Подільському університету, з 1988 по 2004 рік – декан філологічного факультету. Великий резонанс у 1989 році викликала зініційована нею Всеукраїнська науково-практична конференція «Т.Г. Шевченко і Поділля», у рекомендаціях якої була зафіксована вимога встановлення в місті пам'ятника Кобзарю. Ще 22 жовтня 1990 року, майже за рік до проголошення Незалежності, на факультеті було проведено вечір, присвячений річниці відкриття Кам'янецького українського університету, тоді вперше і прозвучало слово про Івана Огієнка.

З 1990 року Є. Сохацьку на посаді завідувачки кафедри змінила кандидат філологічних наук, доцент (пізніше професор) Галина Йосипівна Насмінчук, авторка низки наукових і науково-методичних праць з української і зарубіжної літератури, серед яких «Еволюція українського історичного роману», «Література народів Сходу», «Зарубіжна література ранніх епох: Античність, Середньовіччя, Відродження». Стратегічним напрямом діяльності Г. Насмінчук на посаді завідувачки стала розбудова кафедри в умовах незалежності України. Відтак нечисленний попередній склад кафедри (доценти Є.І. Сохацька, П.І. Свідер, Г.Й. Насмінчук, Т.І. Колотило, асистенти М.Г. Кудрявцев і Л.В. Третяк) поповнився новим викладацьким «призовом» (Л.І. Починок, І.П. Прокоф'єв, Т.П. Бобровська, О.А. Раричук, В.Т. Товкайло, В.Г. Зритуляк, Н.О. Лаврусевич, Л.А. Безвух), переважна більшість якого ствердила свою наукову спроможність успішним захистом дисертаційних досліджень.

У 2001 році очільником кафедри обрано доктора філологічних наук, професора Михайла Григоровича Кудрявцева, дослідника української драми, автора монографій «Драма ідей в українській новітній літературі ХХ ст.», «Ідеї, конфлікти, характери...: Фрагменти з історії української новітньої драматургії», «Щоб не згинули зерна». М. Кудрявцев – фундатор наукової школи «Проблема традицій та новаторства в літературі: компаративні аспекти», прикметною домінантою якої стала потужна дослідницька практика молодих пошуковців. У межах школи під керівництвом провідних фахівців кафедри були написані, а відтак успішно захищені кандидатські дисертації І.П. Прокоф'єва, Н.С. Богущької, В.П. Атаманчук, І.В. Приймак, І.А. Насмінчук, О.А. Гандзій, Л.І. Громик, Т.О. Джурбій, Т.О. Чепурняк, Н.А. Глушковецької, Л.В. Павлішеної, Л.М. Сивак, А.В. Третяченко, А.А. Крук, Т.А. Корнійчук, І.А. Пантелєй.

З березня 2015 року кафедру очолює доктор філологічних наук, доцент Олег Анатолійович Рарицький. До кола його наукових інтересів входять проблеми історії та теорії літературного шістдесятництва, процеси зародження та еволюції цього явища на тлі ідеологічних процесів доби. У творчому доробку Олега Рарицького монографії «Поєзія героїчного чину (Василь Стус: еволюція художнього мислення)» та «Партигури тексту і духу (Художньо-документальна проза українських шістдесятників)». Він є одним із упорядників та автором передмови у збірці спогадів про В. Підпалого «Пішов у дорогу – за ластівками», низки публікацій із проблем літературно-мистецького шістдесятництва. У працях Олега Рарицького шістдесятництво розглядається як процес, творча парадигма, художньо-мистецьке явище. Дослідник підтримує творчі контакти з родинами шістдесятників, організовує й бере участь у заходах, присвячених визначним діячам цього руху. Учасник багатьох міжнародних та всеукраїнських конференцій, приурочених до визначних дат в історії літературно-мистецького шістдесятництва, а також заходів із увічнення пам'яті Володимира Свідзінського в Кам'янці-Подільському і загалом на Поділлі.

Наразі кафедра історії української літератури та компаративістики є одним із флагманів розвитку філологічної думки в Україні. За останній період викладачі підготували й опублікували 11 монографій, 22 навчальні, навчально-методичні посібники, понад 450 статей у вітчизняних та зарубіжних виданнях. Навчальний процес на кафедрі забезпечують доктор філологічних наук, доцент О.А. Рарицький, кандидат філологічних наук, професор Г.Й. Насмінчук, кандидати філологічних наук, доценти Л.І. Починок, В.П. Атаманчук, Л.І. Громик, кандидат педагогічних наук, доцент Н.О. Лаврусевич, кандидати філологічних наук, ст. викладачі І.В. Волковинська, Т.О. Джурбій, В.В. Щегельський. Здебільшого вони є випускниками Кам'янець-Подільського університету, продовжувачами славних традицій своїх попередників у царині філології. Основні напрями діяльності кафедри простежуються у навчально-методичній, організаційній, науковій, та виховній роботі.

Різноманітну діяльність кафедри забезпечують такі її науково-методичні підрозділи, як центр Огієнкознавства та лабораторії етнології і літературного краєзнавства. Засновані у роки незалежності, ці підрозділи стали авторитетними у регіоні осередками фольклористичних, культурологічних, етнологічних, краєзнавчих студій.

Сьогодні кафедра історії української літератури і компаративістики репрезентує неперервність, тяглість традицій, започаткованих Іваном Огієнком: пропагувати українське слово як засіб формування національного менталітету, осмислювати українську літературу, співміряючи її з досягненнями зарубіжної, нагромадити наукові здобутки задля престижності і перспективи україністики в системі фундаментальних філологічних універсалій.

Список використаних джерел:

1. Біднов В. Перші два академічні роки Українського Державного Університету у Кам'янці-Подільському: Уривок із спогадів. *Кур'єр Кривбасу*. 1997. Січень. №69-70. С. 74.
2. Гудзій Ю. Життя Кам'янець-Подільського Державного Українського Університету: Спомини лікарського помічника й скарбника Університету. 1918-1920. *Наша культура* : науково-літературний місячник, присвячений вивченню української культури / гол. ред. і видавець проф. д-р Іван Огієнко. Львів. 1936. Березень. Кн. 3 (12). 229 с.
3. Державний архів Хмельницької області. Ф.Р.582. Оп.1. Спр.22. Арк.1.
4. Завальнюк О. Історія Кам'янець-Подільського державного українського університету в іменах (1918-1921 рр.). Кам'янець-Подільський : Абетка-НОВА, 2006. 632 с.

5. Огієнко І. Моє життя: Автобіографічна хронологічна канва. *Наша культура* : науково-літературний місячник, присвячений вивченню української культури / гол. ред. і видавець проф. д-р І. Огієнко. Варшава, 1935. Кн. 7. С. 447.
6. Огієнко І. Моє життя: Автобіографічна хронологічна канва. *Наша культура* : науково-літературний місячник, присвячений вивченню української культури / гол. ред. і видавець проф. д-р І. Огієнко. Варшава, 1935. Кн. 8. Листопад. С. 512.
7. Свято Поділля: Видання Подільського Українського товариства «Просвіта». Кам'янець-Подільський, 1918. 22 жовтня. С. 2-3.

One hundred years of success of the Department of History of Ukrainian Literature and Comparative Studies of Kamianets-Podilskyi Ivan Ohiienko National University.

The article, dedicated to the foundation of Kamianets-Podilskyi Ivan Ohiienko National University, deals with the history of formation and development of the Department of History of Ukrainian Literature and Comparative Studies. Attention is focused on the significant stages of the functioning of the unit. Three periods of its development were substantiated: 1) 20-40's – formation of the department, solving the problem of pedagogical staff, activities in the conditions of national-cultural revival and the beginnings of the establishment of a totalitarian model of society; 2) 50-80's – this period is characterized by the strengthening of the policy of the state reform of education, the Russification strategy of the government, as a result of which the department of Ukrainian literature as a separate unit had a limited time. Mostly, lecturers of Ukrainian literature are a part of the department of Ukrainian language and literature (1955-1965), the department of Ukrainian, Russian and foreign literature and Ukrainian and Russian (1965-1974). 3) 90's of the XX-XXI st century – fortification in the conditions of the national-cultural uplift of the early 1990s, which was a logical continuation of the Ukrainian revival of 1918-1920 on the Kamyanets territories. It is characterized by the expansion of thematic, ideological spectra of research, deepening comparative aspects, wide application in the practice of literary and folklore achievements of the members of the department.

Key words: Kamianets-Podilskyi Ivan Ohiienko National University the Department of History of Ukrainian Literature and Comparative Studies, branch of philology, department activity, teaching staff.

Отримано: 05.09.2018 р.

DOI: 10.32626/2309-7086.2018-15-2.362-363

Н. О. Урсу

Кам'янець-Подільський національний університет імені Івана Огієнка

ДЕСЯТЬ МОВНИХ ЗАПОВІДЕЙ ІВАНА ОГІЄНКА

Свій фаховий внесок зробила у справу святкування 100-річчя Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка кафедра образотворчого і декоративно-прикладного мистецтва та реставрації творів мистецтва педагогічного факультету, яка відмічає 14-ту річницю свого існування.

Професійно виконана дипломна робота студентки Єлизвети Басвої «Графічне зображення актуальних подій в українських поштових картках» (наук. кер. канд. мистецтвознавства Д.В. Костюк) прикрасить кабінет Огієнкознавства головного корпусу університету. У межах теми дослідження розроблена серія листівок, присвячена ювілею КПУ імені Івана Огієнка. Особливістю серії є використання десяти висловів Івана Огієнка про мову як основи для ілюстрування карток.

На сторінках намальованих планшетів і доданих листівок розгортається мовний заповіт першого ректора університету, який він залишив нам, своїм нащадкам.

Мистецтво завжди ставило перед собою не лише чисто естетичну мету, але й пізнавальну. Поштова графіка також не стала винятком. Звичайна листівка може бути не просто сувеніром на пам'ять для конкретної людини. Вона здатна зберігати і передавати наступним поколінням моменти історії, розглянуті через призму творчого бачення художника, що її створив. І це є цінним не тільки як джерело історичної інформації в цілому, але й для ефективного ознайомлення широкого кола людей з культурою та історією власного народу. Адже відомо, що візуальне сприйняття розвинуте в нас найсильніше. А поштова картка – досить розповсюджений вид графічного мистецтва, доступний кожному.

Л. Басва дослідила історію розвитку графічного дизайну, розглянула зародження та розвиток поштової картки в контексті історії, ознайомилася із відомими зразками поштових карток, вивчила розвиток поштової картки в Україні, розглянула особливості графічного зображення актуальних подій у поштових картках, розкрила поняття поштової картки та проаналізувала методику розробки її дизайну. На основі отриманих теоретичних знань вперше була здійснена розробка серії поштових карток, присвячених мовним настановам нашого першого ректора, до ювілею Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка.

Головний корпус до славного ювілею було оздоблено ще однією професійною дипломною працею студентки Тетяни Савенко «Вітраж у дизайні музейного інтер'єру: історіографія, стилістика, сучасні технології» (наук. кер. канд. архітектури О.А. Кліш), яка дозволила оформити вітражами у національному стилі навчально-наукову лабораторію етнології (зав. лабораторією Валерій Васильович Щегельський).

Не менш цікавою є дипломна робота студентки Аліни Скубенюк «Апостоли університету», де у сучасній манері у стилі «Стимпанк» виконані портрети видатних діячів університету. Студентками Діаною Корній і Анастасією Гайсюк у процесі виконання бакалаврських робіт розроблені профорієнтаційні матеріали, куди входять буклети, довідник абітурієнта, флаери, ергономічні сумки, чашки та інші компоненти із символікою університету.

Справжнім і досить важким завданням для групи магістрантів була розробка дизайну і виконання інавгураційного одягу для керівництва університету (студенти – Олена Загребельна, Ольга Цимбалюк, Ольга Царенко та Павло Небесний), а також виконання у національному стилі суєнок для студентів (Тетяна Подлесна), які зустрічатимуть гостей нашого навчального закладу під час ювілейного святкування.

На честь 100-річчя університету викладачі кафедри у святковий період організовують тематичні виставки творчих робіт у виставкових залах Галереї мистецтв та Кам'янець-Подільського державного історичного музею-заповідника (професор Б. Негода, доцент І. Гуцул). Також проводиться конференція, що підсумує попередні дослідження видатного представника еліти міста, фотографа-художника Михайла Грейма.

Науковці досліджують та відкривають невідомі сторінки мистецтва Кам'янецьчини, видають монографії, друкують статті, беруть участь у міжнародних та вітчизняних наукових конференціях. Хочеться вірити, що Кам'янець-Подільський спільними зусиллями відродить колишню славу міста – мистецького центру не лише регіону, а й українського, навіть європейського культурно-художнього осередку.

Отримано: 26.09.2018 р.

DOI: 10.32626/2309-7086.2018-15-2.364-366

О. В. Кеба

Кам'янець-Подільський національний університет імені Івана Огієнка

САКРАЛЬНИЙ ТЕКСТ НАВІКИ-ВІКІВ¹

Вихід у світ нової монографії професора Семена Абрамовича – «Аксіологія Біблії» – здавалося б, не повинен був здивувати. Автор не вперше тішить своїх учнів, а з ними й велику армію шанувальників його таланту й простих читачів, книжками й статтями, в центрі яких стоїть Біблія у своєму одвічному й непереоціненому значенні для найрізноманітніших сфер людського буття². Але помилиться той, хто апіорі, до прочитання цієї книжки, уважатиме, що високодостойний професор просто повторює те, що вже колись говорив чи публікував. Звісно, у будь-якого серйозного автора є наскрізні теми і ключові тенденції, є, власне, чітко сформульовані принципи, світоглядні й академічні позиції, на яких він стоїть і які всякчас відстоює. Але так само аксіоматичним є й те, що будь-який серйозний і глибокий автор розвиває свої ідеї, поглиблює їх аргументацію, ніби заново щоразу їх актуалізує. Саме таку ситуацію маємо з «Аксіологією Біблії».

Уже в «Передньому слові» Семен Абрамович недвозначно й, сказати б, стурбовано наголошує на тому, що за сьогоднішньої ситуації в світі, який часто називають «постхристиянським» чи «постсекуляризованим» (що, звісно, зовсім не одне й те саме), Книга книг у новий спосіб понижується, редукується або ж навіть зовсім десакаралізується, перетворюючись під пером окремих авторів або у набір догм, що втратили свою значущість, або ж у джерело міфологічних сюжетів та образів. Натомість є колосальна небезпека в тому, щоб жити так званою «постправдою», породженою релятивізмом інформаційної епохи, бо така «постправда» неминуче перетворюється, за словами автора, на «тотальну неправду, Кривду, яку нам пропонують апіорірно визнати й жити відповідно до калейдоскопу апроксимацій...» (с. 6). Відтак уся книжка просякнута інтенцією повернути Вічній книзі, окрім її загалом визнаного статусу інтер-

¹ Рецензія на монографію: Абрамович С. Аксіологія Біблії. Нариси : монографія. Київ : Видавничий дім Дмитра Бураго, 2018. 121 с.

² Див.: Абрамович С.Д. Біблія як форманта філологічної культури. Київ, Чернівці, 2002; Біблія та сьогоднішня культура: актуальні проблеми української духовної розбудови. – Кам'янець-Подільський, 2009; Біблія та формування сакрального простору європейської митецької культури. Київ, 2011; Біблія як інтертексті світової літератури : колективна монографія / під заг. ред. С.Д. Абрамовича. Кам'янець-Подільський, 2011.

тексту світової літератури і культури, незаперечну, позасумнівну аксіологічну ідею – нести людині вищу Правду, що є синонімом Добра.

Попри таку, заявлену з самого початку публіцистичну стратегію, монографія анітрохи не втрачає в академізмі. Автор посутньо окреслює основні тенденції новітнього студіювання Біблії – від вивчення біблійних канонів та біблійної концепції історії до значення її жанрових та нарративних традицій, вказує на актуальність інтегрованого підходу до Книги книг. Згідно зі спостереженнями С.Д. Абрамовича, помітною прогалиною у даному векторі культурологічних і філологічних досліджень є питання про біблійну мову. І тут якраз маємо одну з тих новацій, якими доповнює свої попередні праці відомий біблієзнавець. Для увиразнення своїх ідей і максимальної точності роботи з біблійним текстом він вдається до івриту, з використанням оригінальної гебрійської абетки, апелює до традиції перекладу давньоєврейських слів.

Зроблений у монографії акцент на біблійній мові значною мірою зумовлює структуру дослідження. Воно починається з розділу, в якому визначаються «ключові слова» Біблії, формується свого роду «тлумачний словник» вихідної лексики, що виражає біблійну концепцію світу і людини. Такими ключовими словами є (подаємо їх із зрозумілих причин лише в авторському перекладі-інтерпретації українською мовою) *первісна безодня, дух, божественна духовна сила, душа, серце, совість*. Виділення цих слів допомагає зорієнтуватися в спрямованості та ідейних цінностях сакрального тексту. Особливо багато важить у низці таких слів слово *совість*. Його семантика вказує і на «потенціальне» фізіологічне гніздилище в мозку, але розвивається лише за сприятливих соціально-культурних умов. Подібно до цього тлумачиться і винятково важлива для Біблії і наступної біблійної традиції в літературі пара слів *слово і світло*, що виступають як взаємопов'язані смні символи Знання.

Значний науковий інтерес представляє розділ, що має назву «Сотеріологічна концепція Біблії». Автор розпочинає аналіз цієї концепції із зставлення з античним розумінням ідеї спокути, що передбачало обов'язкове власне зусилля з боку особистості. Натомість біблійна версія сотеріології підносить цю ідею на найвищий щабель; у ній спасіння людини, її духовний порятунок полягає у пориванні до нематеріального Бога-Абсолюту, котрий існує вічно і перебуває повсюдно, поза звичними для людей межами часу і простору.

Досліджуючи у наступному розділі політичну концепцію Біблії, автор монографії демонструє неабиякі знання з політології і поєднує трактування цієї важливої сфери людського буття з моральними абсолютами. Біблія, попри позитивну поширеність у ній «жорстоких» політичних сюжетів, незмінно інтерпретує їх із моральних позицій і послідовно заперечує брутальне насильство і деспотію. Монархічна (царська) влада, будучи історично закономірною і навіть неминучою на тогочасних теренах Близького Сходу і Передньої Азії, у Біблії підлягає критичній оцінці й почасти, як стверджує дослідник, у теоретичному й прогностичному вимірах зазнає серйозної редукції. У зв'язку з цим автор монографії детально аналізує Євангеліє від Матея, переконливо доводячи, що процеси аномії в суспільстві, тобто розклад, дезінтеграція, занепад певної системи усталених цінностей і норм, що раніше підтримувала традиційний суспільний устрій а тепер не відповідає новим ідеалам, можуть бути подолані виключно за допомогою Бога, вірність якому здатна перетворити поразку на перемогу.

Особливо важливо у рецензованому дослідженні є проблематика біблійної естетики, якій присвячено окремий розділ. Як і в інших структурних частинах монографії, Семен Абрамович розглядає її в широкому культурно-

історичному контексті, зіставляє біблійну інтерпретацію естетичних проблем із їх трактуванням в античній, перській, ведійській, навіть скандинавській традиції. На відміну від поетизованої античним та подібним до них язичницьким миттям «радості життя», естетична концепція Біблії ґрунтується на почутті тимчасовості, нетривкості всього матеріального, пориві до Бога-Абсолюту й відчутті постійної присутності його у світі, що оточує людину. За словами автора, «це був неповторний естетичний космос, теоцентричний космос, що обертається навколо Яхве. <...> Це була спірітуалізована естетика, в якій тілесна краса і чуттєвий блиск речей сприймалися як швидкоплинний і мінливий відблиск Божественного» (с. 92; розрядка автора. — О.К.).

Останній розділ монографії — «Юда Іскаріот як трагедія богозалишеності» — присвячений нібито частковій проблемі інтерпретації окремого біблійного сюжету. Вдаючись до критичного аналізу численних досліджень про особливості художнього втілення образу відомого євангельського персонажа, автор бачить у них надто ризиковані умопобудови, що виникають на ґрунті поверхневого і вульгаризованого прочитання складного культурного матеріалу. Більшість із художніх версій образу Юди спрямовані головним чином на реабілітацію цього персонажа, а відтак виправдання зради. Натомість очевидно є потреба у відновленні споконвічного біблійного погляду на людську богозалишеність загалом і на зраду Юди зокрема.

Завершують книжку дуже чіткі, компактні й умотивовані висновки, які є логічним наслідком глибокого й оригінального дослідження ключових аспектів невичерпної проблематики Вічної книги. Немає жодних сумнівів, що нова праця професора Семена Абрамовича буде цікавою і корисною для культурологів, релігієзнавців, літературознавців, викладачів і студентів вищих навчальних закладів гуманітарного профілю та для всіх, хто цікавиться аксіологічними цінностями людського буття в їх біблійному вимірі.

Наостанок відзначимо, що публікація монографії стала можливою завдяки київському «Видавничому дому Дмитра Бураго», який вкотре потішив високоякісним науковим і культурно-мистецьким продуктом у прекрасному поліграфічному виконанні.

Отримано: 25.09.2018 р.

DOI: 10.32626/2309-7086.2018-15-2.366-368

О. В. Кульбабська

Чернівецький національний університет імені Юрія Федьковича

ЛЕКСИКОГРАФІЧНИЙ ПОРАДНИК З ПРОБЛЕМ ВАЛЕНТНО ЗУМОВЛЕНОГО КЕРУВАННЯ ДІЄСЛІВ СУЧАСНОЇ УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ

[Колібаба Л.М., Фурса В. Словника дієслівного керування. Київ : Либідь, 2016. 656 с.]

«Проблеми лексикографії завжди належали до центральних у лінгвістиці — як з огляду на широкі суспільні й культурні потреби у словниках, так і на запити лінгвістів, для яких словник був і залишається не лише вмістищем різнопланової упорядкованої мовної інформації, а й імпульсом формулювання нових проблем, стимулом до наступних наукових пошуків. Словник часто глибше розкриває сутнісні сторони мови, особливості її структури та буття як

феномену культури, аніж лінгвістичні праці інших типів. Тому за словниками нерідко оцінюють стан розвитку й мови, і мовознавства, а за окремими з них /.../ визначають рівень унормованості, кодифікованості літературного стандарту та його стильової диференціації» (Гриценко П.Ю. «Слово поза словником»: реєстр словника як проблема сучасної тлумачної лексикографії // Українська лексикографія в загальнослов'янському контексті: Теорія, практика, типологія. Ларисі Григорівні Скрипник. – К. : Вид-чий дім Дмитра Бураго, 2011. – С. 238).

У київському видавництві «Либідь» вийшла друком фундаментальна лексикографічна праця «Словник дієслівного керування» (2016 р., 656 с.), авторами якої є кандидати філологічних наук, наукові співробітники відділу граматики та наукової термінології Інституту української мови НАН України Лариси Миколаївни Колібаби (літери А–Є, П, У–Ф, Ц–Ш) й Валентини Миколаївни Фурси (літери Ж–О, П, Р–Т, Х, Щ–Я).

Книга, пропонована широкому читачьому загалу – науковцям, викладачам, журналістам, редакторам, юристам, перекладачам, учителям, аспірантам, учням і всім зацікавленим проблематикою культури мовлення, – **перше в українському мовознавстві лексикографічно-граматичне нормативне видання**, у якому на теоретичних засадах семантико-синтаксичної валентності проаналізовано граматичне керування дієслів та системно описано типове для сучасної української літературної мови морфологічне вираження значеннєво залежних від них форм іменникових компонентів.

У «**Передмові**» до Словника автори констатують: «Як засвідчує мовна практика, для багатьох мовців становить труднощі вибір нормативної форми іменника, субстантивованого прикметника, дієприкметника, займенника у висловах на зразок: *дякую вам* чи *дякую вас*, *говорити українською мовою* чи *говорити на українській мові*, *вибачте мене* чи *вибачте мені*, *повідомити нам* чи *повідомити нас*, *опанувати професію* чи *опанувати професією*, *зректися переконань* чи *зректися від переконань*, *хворіти на грип* чи *хворіти грипом*» (с. 3). Зрозуміло: помилки, що трапляються в граматичному вжитку, спричинені здебільшого неправильним використанням прийменникових та безприйменникових форм іменників, яким притаманна варіантність слововживання.

Імпонує, що рецензований актуальний практичний порадник:

- 1) побудовано на засадах **валентно зумовленого керування**, тобто на такій формі підрядного зв'язку, що стосується семантично передбачуваної опорним словом сполучуваності непрямих відмінків іменників без прийменників і з прийменниками;
- 2) уперше систематизує нормативні вияви керування найуживаніших однозначних і багатозначних дієслів сучасної української літературної мови;
- 3) є першою спробою повернути до активного вжитку питомі, органічні для української мови словоформи й синтаксичні конструкції, що їх забороняли або обмежували у використанні в радянський час;
- 4) систематизує граматичні форми вираження керування слів з урахуванням сучасних здобутків теоретичного та прикладного українського мовознавства й виважених засад академічної науки;
- 5) опертий на широку джерельну базу – усну творчість українського народу, художні твори класиків української літератури та сучасних митців слова, публіцистичні й наукові тексти авторитетних друкованих та інтернетівських видань, лексикографічні праці («Словарь української мови» в 4-ох томах за ред. Бориса Грінченка (К., 1907-1909), «Словник української мови» в 11-ти томах (К., 1970-1980), «Словник української мови» (К., 2012), «Великий

тлумачний словник сучасної української мови» (К., 2005), «Універсальний словник української мови» З. Й. Куньч (Тернопіль, 2007), «Український орфографічний словник» (К., 2009) тощо.

Структуру й обсяг Словника зумовили чітко окреслені **мета й завдання**, з-поміж яких: виявити й лексикографічно зафіксувати дієслівне керування, морфологічне вираження якого є типовим для сучасної української літературної мови та становить труднощі граматичного плану, а також запропонувати нормативне формовживання.

Ошатне поліграфічне видання охоплює такі **структурні компоненти**: передмову; коментарі щодо того, як читати словникову статтю; список скорочень; український алфавіт; словникові статті; список джерел ілюстративного матеріалу та покажчик реєстрових дієслів.

У **«Передмові»** окреслено коло потенційних користувачів словника, вміщено відомості щодо його побудови, зокрема в таких підрозділах: I. Характеристика реєстрових дієслів. II. Тлумачення лексичного значення (лексичних значень) реєстрового дієслова. III. Запитання до керованого слова. IV. Типова відмінкова чи прийменниково-відмінкова форма вираження керованого слова. V. Найуживаніші іменники (субстантивовані прикметники та дієприкметники) і займенники, якими керує реєстрове дієслово. VI. Ілюстративний матеріал.

Наведений список використаної літератури, який налічує **74 позиції**, засвідчує глибoku обізнаність авторів із порушеною проблемою (с. 3; 10-12).

Розділ **«Як читати словникову статтю»** наочно на конкретних прикладах демонструє використання символів, позначок, скорочень і пояснює логіку розташування складників кожної словникової статті (с. 13).

Заслугує на поцінування додаткова інформація, уміщена в словникових статтях, зокрема:

- 1) для кожного дієслова визначено граматичну категорію виду: **недок.** (недоконаний), **док.** (доконаний) або **недок. і док.** (для двовидових дієслів);
- 2) парновидові дієслова подано у формі інфінітива недоконаного виду, а поряд дібрано інший член видової пари – інфінітив дієслова доконаного виду;
- 3) до багатозначних дієслів, окрім прямих лексичних значень, наведено також переносні, спеціально-термінологічні, фразеологічно зумовлені, діалектні, розмовні, застарілі тощо;
- 4) реєстрові дієслова зафіксовано з наголосом і стилістичними ремарками;
- 5) широко представлено варіантні відмінкові форми залежних іменників (*дякувати батькові / батьку, купити ніж / ножа, пливати по морю / морі*);
- 6) об'єднано синонімічні прийменники, що слугують виразниками тих самих семантико-синтаксичних відношень (*біля, коло, поруч із, поряд із* – значення місяця, близького до чого-, кого-небудь);
- 7) відбито фонетичну варіантність прийменників *у / в; з / із / зі; під / піді; над / наді; перед / переді*.

Отже, правила побудови дієслівних, як і інших типів словосполучень української літературної мови, не можна ігнорувати, а навпаки, їх треба добре знати і послідовно реалізовувати в щоденній практиці. Без жодного сумніву, ретельно опрацювавши матеріал «Словника дієслівного керування», кожен читач значно поповнить свій активний запас нормативними конструкціями й підвищить свої комунікативні компетентності. Сподіваємося в короткому часі тримати в руках лексикографічні праці, що репрезентують нормативність словосполучень, побудованих на ґрунті прикметникового та іменникового керування.

Отримано: 24.09.2018 р.

КОМУНІКАЦІЯ ЯК ЛІНГВОПСИХОМЕНТАЛЬНИЙ ПРОЦЕС

[Рецензія на монографію: Сазонова Я.Ю. Феномен страху в текстах жакхів української й англомовної літератур: лінгвопрагматичні аспекти. Харків : ХІФТ, 2018. 344 с.]

З-поміж пріоритетних тенденцій, якими позначене мовознавство сьогодення, чільне місце посідають ті, що скеровані на дослідження комунікації як лінгвопсихоментального процесу. Специфіка вивчення процесу відбиття емоцій у мовленні (феномену страху) вимагає урахування багатьох чинників – філософського, психологічного, культурологічного, історичного та інших, що й було зроблено під радикалом феноменології як загальнофілософського розуміння проблеми й лінгвістичної прагматики як теоретико-методологічної бази.

Засадицим принципом дослідження є те, що текст жакхів – це не лише текст у вузькофілологічному сенсі, не лише канал комунікації автора та читача, а й зразок широкого культурного явища під назвою «дискурс жакхів». Каналами такої комунікації є фільми, мультфільми, картини, комікси, свята й пов'язані з ними заходи, мода, індустрія легкої промисловості, що матеріально їх забезпечує, музика тощо. Онтологія дискурсу жакхів стає зрозумілішою й структурованішою, якщо лінгвопрагматичний аналіз текстів спирається на розвідки психологів, філософів та культурологів. У Розділі I – «Страх як міждисциплінарне поняття. Загальнотеоретичні положення» – обґрунтовано ключові елементи феномену страху (суб'єкт, причина, наслідки), які мають відбиття в текстотворенні двома мовами. Спираючись на семіотичну сутність пристрастей, Ярослава Сазонова уточнює поняття суб'єкта й реципієнта пристрасті, обґрунтовує їхню роль у конституюванні дискурсу жакхів, робить кваліфікований огляд літературознавчих і мовознавчих праць, дотичних до вивчення феномену страху й суміжних проблем. У монографії досить послідовно схарактеризовано страх як явище психології, філософії, філології (під кутом зору лінгвістичних і літературознавчих студій). Щодо мовознавчої сутності страху, то її різновекторно проінтерпретовано в працях представників концептології, лексикології, семасіології й граматичної семантики. Заслуга авторки монографії полягає насамперед у тому, що вона аналізує не причину страху й суб'єкт, який її породив, а намагається «відокремити причинно-наслідкові відношення суб'єктів від атрибутів джерела страху» й пересвідчити в тому, що «лише спостереження за міфічною зловмисною істотою не може бути причиною страху» [с.67]. Не зайвим буде навести й такий фундаментальний висновок авторки рецензованої праці: «Вивчення вербалізації феномену страху довело, що загальне домінує над специфічним, а універсальне над національним. Структура поняття «страх» <...> членована й незамкнена, що дозволяє говорити про комбінаторику й поєднання смислів. Базових членів у цій структурі три – суб'єкт, страх і причина страху – подія. Поле страху не обмежується у вираженні лексемами, словосполученнями чи фразеологічними одиницями, а може бути експліковане реченнями й цілими текстами, де (і тут думки різняться) або впливає на структуру тексту, або мовець обирає ті патерни, що вже існують у мові» [с.70].

Розділ II – «Теоретичні й методологічні засади дослідження суб'єктності як основи творення й сприйняття текстів жахів» – містить увесь методологічний ресурс дослідження і власний термінологічний апарат його. Доведено, зокрема, що вигаданий світ дискурсу жахів має специфіку, яка дає ваговиті підстави твердити про особливості його текстового експлікування засобами двох мов. Удокладнено з'ясовано також специфіку референції суб'єктів страху в текстах жахів двома мовами, сутність і оречевлення якої впливає на текстову архітектоніку. Унікальна референція суб'єктів дискурсу жахів слугує засобом маркування джерела й реципієнта страху, вербалізованих уже відповідно до культурних норм і традицій та системних особливостей мов, якими вони написані. За, на наш погляд, прогресивною методикою ідентифіковано універсальні й унікальні риси в текстах жахів англійською та українською мовами. Цілком логічно акцент зроблено на тому, що референція також створює «символічну систему версії світу», де джерело й реципієнт страху – основні складники «страшної» онтології. Ідеологія вигаданого світу, про який ідеться, – це базовий комунікативний смисл «страх», інтенційно закладений автором. У роботі визначено перелік варіацій базового комунікативного смислу «страх» на основі лінгвопрагматичного аналізу текстів дискурсу жахів української та англомовної лінгвокультур. Атрибути й предикати, які здійснюють референцію кожного з виділених типів, допомагають текстосприйняттю, адже спираються на спільний універсальний досвід автора й читача в переживанні страшно-го. Універсальність референції, специфічної для текстів жахів різними мовами, уможливило комунікацію адресанта й адресата як представників різних культур. Специфічна для текстів дискурсу жахів референція – це основа і сюжетної побудови тексту, і розгортання пристрасті в ньому. Механізмами цих процесів, переконливо доводить автор, є імітація кореферентних ланцюжків і консолідувальна / розконсолідувальна референція.

У Розділі III – «Конвенційні відношення суб'єктів у типології текстів жахів» – й IV – «Вираження комунікативного смислу «страх» у текстах із неконвенційними суб'єкт-суб'єктними відношеннями» – розкрито каузально-наслідкова відповідність текстів (конвенційних і неконвенційних) типові суб'єкта-джерела страху та засобам його вербалізації англійською й українською мовами. Кожний із типів текстів відрізняється стратегіями побудови комунікативного смислу «страх», основним з яких, на переконання автора, стає апіорність / апостеріорність смислу. Конвенційність текстів забазована на соціокультурному підґрунті уявлення про втілення зла в міфічних зловмисних істотах. Християноцентричний культурний шар дає підстави виокремлювати спільні уявлення про відношення суб'єкта-реципієнта й суб'єкта-джерела страху, які передбачено, прогнозовано відповідно до апіорних рис останнього. Вербалізація реципієнта, що втілює джерело страху, та його атрибутів і характерних предикатів дозволяє читачеві передбачити творення тексту й очікувати на відповідний розвиток суб'єкт-суб'єктних відношень у вигаданому світі дискурсу жахів. Суб'єктність неконвенційних текстів заснована винятково на інтенційності авторського задуму. Як позитивне слід виділити те, що в роботі виявлено регулярну експлуатацію чинних у конвенційних текстах жахів варіацій комунікативного смислу «страх» шляхом використання основних типів суб'єкта-джерела страху – привид, монстр, Антихрист. Універсальною характеристикою неконвенційних текстів жахів автор виправдано вважає ідеологічний складник референції джерела страху – нездатність

суб'єкта до ідентифікації відповідно до онтології «свого» світу, який створює онтологічні лакуни й послідовно віддзеркалюється у специфіці вербалізації цих суб'єктів. Неідентифікованість суб'єкта-джерела страху впливає на будову тексту, оскільки здебільшого експліцитно фіксує онтологічну лакуну, яка спочатку вказує на недомовлене й неідентифіковане джерело страху, а вже потім «цементує» текст навколо цієї лакуни, утворюючи референційні ланцюжки й комплексну референцію. Текстовий матеріал двома мовами сприяв виокремленню таких засобів вербалізації суб'єкта-джерела страху для часткового або формального заповнення цих лакун: 1) лексична одиниця монстр/*monster* та її синоніми; 2) мовні засоби загальної семантики; 3) лексеми з нейтральною конотацією (умовно ідентифіковане джерело страху). Особливості будови неконвенційних текстів засновані на механізмі інтенційного структурування онтологічних лакун у процесі референції джерела страху. Заповнення цих лакун створює пристрасну основу тексту, за якої комунікація автора й читача здійснюється в руслі поступового переконання, що суб'єкт страшний. Згодом ця впевненість одержує своє ословеснене підживлення.

Концепція роботи, її теоретичні положення й висновки спираються на значний за обсягом мовний матеріал українською та англійською мовами. Це промовисто засвідчує, що перед нами цікаве дослідження, яке неодмінно знайде своїх користувачів.

Отримано: 20.09.2018 р.

НАШІ АВТОРИ

Беркешук Інна (*м. Кам'янець-Подільський*), кандидат філологічних наук, доцент кафедри української мови Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка

Білоусова Тетяна (*м. Кам'янець-Подільський*), кандидат філологічних наук, професор кафедри слов'янської філології та загального мовознавства Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка

Боднарчук Тетяна (*м. Кам'янець-Подільський*), кандидат педагогічних наук, доцент кафедри німецької мови Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка

Вітюк Валентина (*м. Луцьк*), кандидат педагогічних наук, доцент кафедри філології та методики початкової освіти Східноєвропейського національного університету імені Лесі Українки

Волковинська Інна (*м. Кам'янець-Подільський*), кандидат філологічних наук, старший викладач кафедри історії української літератури та компаративістики Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка

Гайдаєнко Ірина (*м. Херсон*), кандидат філологічних наук, доцент, завідувач кафедри мовознавства Херсонського державного університету

Галайбіда Оксана (*м. Кам'янець-Подільський*), кандидат філологічних наук, доцент, завідувач кафедри англійської мови Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка

Громик Лариса (*м. Кам'янець-Подільський*), кандидат філологічних наук, доцент кафедри журналістики Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка

Гудима Наталія (*м. Кам'янець-Подільський*), кандидат філологічних наук, доцент, завідувач кафедри мовознавчих дисциплін Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка

Гурський Володимир (*м. Кам'янець-Подільський*), кандидат педагогічних наук, доцент кафедри педагогіки, дошкільної, початкової, середньої і вищої освіти та управління навчальним закладом Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка

Джурбій Тетяна (*м. Кам'янець-Подільський*), кандидат філологічних наук, старший викладач кафедри історії української літератури та компаративістики Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка

Дзюбак Наталія (*м. Кам'янець-Подільський*), кандидат філологічних наук, доцент кафедри української мови Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка

Дяконович Інна (*м. Кам'янець-Подільський*), магістр, старший викладач кафедри англійської мови Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка

Добринчук Ольга (м. Кам'янець-Подільський), кандидат філологічних наук, старший викладач кафедри німецької мови Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка

Загоруйко Наталія (м. Кам'янець-Подільський), кандидат філологічних наук, асистент кафедри журналістики Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка

Зданюк Тетяна (м. Кам'янець-Подільський), кандидат педагогічних наук, старший викладач кафедри німецької мови Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка

Казимір Валентина (м. Кам'янець-Подільський), кандидат філологічних наук, доцент, завідувач кафедри німецької мови Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка

Казимір Ірина (м. Кам'янець-Подільський), викладач кафедри англійської мови Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка

Калинюк Тетяна (м. Кам'янець-Подільський), кандидат педагогічних наук, доцент кафедри німецької мови Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка

Кеба Олександр (м. Кам'янець-Подільський), доктор філологічних наук, професор, завідувач кафедри германських мов і зарубіжної літератури Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка

Кирильчук Олександр (м. Рівне), кандидат філологічних наук, доцент кафедри української літератури Рівненського державного гуманітарного університету

Коваленко Борис (м. Кам'янець-Подільський), кандидат філологічних наук, доцент кафедри української мови Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка

Коваленко Наталія (м. Кам'янець-Подільський), кандидат філологічних наук, доцент, професор кафедри української мови Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка

Козак Раїса (м. Кам'янець-Подільський), кандидат філологічних наук, доцент кафедри української мови Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка

Комінярська Ірина (м. Кременець), кандидат філологічних наук, доцент кафедри української мови та літератури, доцент кафедри української філології та суспільних дисциплін Кременецької обласної гуманітарно-педагогічної академії імені Тараса Шевченка

Копилов Сергій (м. Кам'янець-Подільський), доктор історичних наук, професор, ректор Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка

Кравченко-Дзондза Олена (м. Дрогобич), кандидат педагогічних наук, доцент кафедри філологічних дисциплін та методики їх викладання у початковій школі Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка

Крецька Юлія (м. Кам'янець-Подільський), кандидат педагогічних наук, старший викладач кафедри німецької мови Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка

Кропивко Ірина (м. Дніпро), кандидат філологічних наук, доцент кафедри української літератури Дніпровського національного університету імені Олеся Гончара

Кульбабська Олена (м. Чернівці), доктор філологічних наук, професор, завідувач кафедри сучасної української мови Чернівецького національного університету імені Юрія Федьковича

Кучинська Ірина (м. Кам'янець-Подільський), доктор педагогічних наук, професор, завідувач кафедри педагогіки, дошкільної, початкової, середньої і вищої освіти та управління навчальним закладом Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка

Лаврусевич Надія (м. Кам'янець-Подільський), кандидат педагогічних наук, доцент кафедри історії української літератури та компаративістики Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка

Литвинюк Оксана (м. Кам'янець-Подільський), кандидат філологічних наук, старший викладач кафедри англійської мови Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка

Мартіна Олеся (м. Кам'янець-Подільський), кандидат філологічних наук, доцент кафедри мовознавчих дисциплін Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка

Марчук Людмила (м. Кам'янець-Подільський), доктор філологічних наук, професор, завідувач кафедри української мови Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка

Мелєксєцева Наталія (м. Кам'янець-Подільський), кандидат філологічних наук, старший викладач кафедри мовознавчих дисциплін Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка

Мичак Надія (м. Буча), старший викладач кафедри гуманітарних та соціально-економічних дисциплін ПВНЗ «Український гуманітарний інститут»

Мітроусова Тетяна (м. Кам'янець-Подільський), кандидат філологічних наук, старший викладач кафедри англійської мови Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка

Мозолюк Оксана (м. Кам'янець-Подільський), старший викладач кафедри української мови Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка

Монастирська Римма (м. Кам'янець-Подільський), кандидат філологічних наук, старший викладач кафедри української мови Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка

Набитович Ігор (м. Люблін), доктор філологічних наук, професор, професор кафедри української філології Університету імені Марії Кюрі-Склодовської в Любліні

Насмінчук Галина (м. Кам'янець-Подільський), кандидат філологічних наук, доцент, професор кафедри історії української літератури та компаративістики Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка

Немченко Іван (м. Херсон), кандидат філологічних наук, доцент кафедри української літератури Херсонського державного університету

Никитюк Світлана (м. Кам'янець-Подільський), викладач кафедри англійської мови Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка

Нога Геннадій (м. Київ), кандидат філологічних наук, старший науковий співробітник Інституту літератури імені Т.Г. Шевченка НАН України

Огар Анна (*м. Дрогобич*), кандидат філологічних, старший викладач кафедри філологічних дисциплін та методики їх викладання у початковій школі Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка

Олинець Тетяна (*м. Кам'янець-Подільський*), кандидат педагогічних наук, асистент кафедри мовознавчих дисциплін Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка

Павлова Алла (*м. Ірпінь*), кандидат філологічних наук, доцент кафедри української словесності та культури Національного університету державної фіскальної служби України

Пентиліук Марія (*м. Херсон*), доктор педагогічних наук, професор кафедри мовознавства Херсонського державного університету

Поліщук Світлана (*м. Кам'янець-Подільський*), кандидат педагогічних наук, асистент кафедри дошкільної, початкової, загальної, вищої школи та управління навчальним закладом Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка

Почапська Оксана (*м. Кам'янець-Подільський*), кандидат наук із соціальних комунікацій, доцент кафедри журналістики Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка

Починок Людмила (*м. Кам'янець-Подільський*), кандидат філологічних наук, доцент кафедри історії української літератури та компаративістики Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка

Райбедюк Галина (*м. Ізмаїл*), кандидат філологічних наук, професор кафедри української мови та літератури Ізмаїльського державного гуманітарного університету

Рарицький Олег (*м. Кам'янець-Подільський*), доктор філологічних наук, професор, завідувач кафедри історії української літератури та компаративістики Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка

Рева Лариса (*м. Київ*), кандидат філологічних наук, Член-кореспондент Академії Вищої Освіти України

Романчук Світлана (*м. Буча*), кандидат філологічних наук, доцент кафедри романо-германської філології та порівняльно-історичного й типологічного мовознавства ПВНЗ «Український гуманітарний інститут»

Ромас Людмила (*м. Дніпро*), кандидат філологічних наук, доцент кафедри інтенсивного навчання іноземним мовам ДВНЗ Придніпровська державна академія будівництва та архітектури

Свідер Ірина (*м. Кам'янець-Подільський*), кандидат філологічних наук, старший викладач кафедри англійської мови Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка

Сірант Алла (*м. Кам'янець-Подільський*), кандидат філологічних наук, асистент кафедри української мови Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка

Степаненко Микола (*м. Полтава*), доктор філологічних наук, професор, академік Академії наук вищої освіти України, ректор Полтавського національного педагогічного університету імені В. Г. Короленка

Сукаленко Тетяна (м. Київ), кандидат філологічних наук, доцент кафедри української словесності та культури Навчально-наукового інституту гуманітарних наук Університету державної фіскальної служби України

Тимкова Валентина (м. Вінниця), кандидат філологічних наук, доцент, завідувач кафедри української та іноземних мов Вінницького національного аграрного університету

Тимченко Антоніна (м. Харків), кандидат філологічних наук, доцент кафедри українознавства та латинської мови Національного фармацевтичного університету

Третяк Наталія (м. Кам'янець-Подільський), кандидат філологічних наук, доцент кафедри мовознавчих дисциплін Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка

Урсу Наталія (м. Кам'янець-Подільський), доктор мистецтвознавства, професор, завідувач кафедри образотворчого і декоративно-прикладного мистецтва та реставрації творів мистецтва Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка

Федькова Інга (м. Кам'янець-Подільський), кандидат філологічних наук, старший викладач кафедри української мови Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка

Фоміна Галина (м. Київ) кандидат філологічних наук, доцент кафедри журналістики та мовної комунікації Національного університету біоресурсів і природокористування України

Франчук Тетяна (м. Кам'янець-Подільський), кандидат педагогічних наук, доцент кафедри педагогіки, дошкільної, початкової, середньої і вищої освіти та управління навчальним закладом Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка

Хохель Дарія (м. Кам'янець-Подільський), кандидат філологічних наук, викладач кафедри англійської мови Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка

Шмирко Олена (м. Кам'янець-Подільський), кандидат педагогічних наук, викладач кафедри німецької мови Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка

Янковська Жанна (м. Нетішин), доктор філологічних наук, доцент кафедри культурології та філософії Національного університету «Острозька академія»

Яремчук Інна (м. Кам'янець-Подільський), кандидат філологічних наук, викладач кафедри німецької мови Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка

ЗМІСТ

ПЕРЕДНЄ СЛОВО.....	5
--------------------	---

1. МОВОЗНАВЧІ СТУДІЇ ІВАНА ОГІЄНКА

Білоусова Т. П. Підвищення культури наукового мовлення у вищому навчальному закладі крізь призму поглядів Івана Огієнка	8
Боднарчук Т. В. Роль рідної мови у формуванні білінгвальної особистості.....	13
Вітюк В. В. Роль Івана Огієнка в історії розвитку українського правопису... ..	19
Галайбіда О. В. Мовленнєвий вплив проповідей Івана Огієнка	24
Дзюбак Н. М. Оказіоналізми як засоби увиразнення авторського мовлення митрополита Іларіона.....	30
Діяконович І. М. Український мовний важіль Івана Огієнка у палітрі філософів мови	35
Зданюк Т. В. Ivan Ohijenkos Besinnen über die ukrainische Literatursprache	40
Казимір В. О. Поліпарадигмальність сучасної лінгвістичної науки у працях І. Огієнка.....	45
Казимір І. С. Феномени інтертекстуальності та прецедентності на матеріалі ептонімів В. Шекспіра	50
Калинюк Т. В. Національно-культурна семантика фразеологічних одиниць крізь призму взаємозв'язку мови та культури	57
Коваленко Н. Д., Коваленко Б. О. Пасивна лексика в сучасних діалектних словниках і текстах	62
Козак Р. В. Підходи до теоретичного опису складної української мови у лінгвістичних працях Івана Огієнка.....	68
Комінярська І. М. Перспекція глаголиці та кирилиці Івана Огієнка.....	73
Кравченко-Дзондза О. Е. Іван Огієнко – дослідник літературної мови Галичини	78
Кропивко І. В. Етнолокалістські мовні дискурси в сучасній художній літературі України та Польщі	83
Литвинюк О. М., Фоміна Г. В. Роль англійської та німецької мов для українських науковців	91
Мартіна О. В. Комунікативні умови формування мовної особистості учнів початкових класів (на основі педагогічних ідей Івана Огієнка).....	95
Марчук Л. М. Поняття фемінності (за Іваном Огієнком) та становлення фемінітивів у сучасній українській мові	99
Мелкесцева Н. В. Формування національно-мовної особистості майбутніх учителів початкових класів на основі рідномовних обов'язків Івана Огієнка	104
Мозолюк О. М. Просторові словосполучення в драматичних поемах «Вікові наші рани» Івана Огієнка.....	110
Монастирська Р. І. І. Огієнко про культурно-освітній вплив України на Московію в XVII столітті.....	116

Огар А. О. Вербалізація концепту Україна в художніх творах Івана Огієнка.....	120
Пентилок М. І., Гайдаснко І. В. Культуромовний підхід до виховання особистості в контексті наукової спадщини І. Огієнка	125
Сірант А. М. Мовні засоби творення образу Богдана Хмельницького в історичній поемі І. Огієнка «Недоспівана пісня»	132
Сукаленко Т. М. Лінгвокультурний типаж «пані» в українському художньому дискурсі XIX ст.	137
Тимкова В. А. Вивчення професійної фразеології студентами аграрного профілю крізь науковий дискурс Івана Огієнка	144
Федькова І. А., Беркешук І. С. Перифрази у «Філософських містеріях» митрополита Ларіона	149
Шмирко О. С. Патріотичне виховання засобами навчальних дисциплін (на прикладі наукових творів Івана Огієнка).....	154
Яремчук І. М. Лінгвістичні особливості спадщини Івана Огієнка.....	159

2. ІВАН ОГІЄНКО ЯК ПИСЬМЕННИК, ЛІТЕРАТУРОЗНАВЕЦЬ, ПУБЛІЦИСТ

Волковинська І. В. Епітетний комплекс як носій символічних значень у поемі І. Огієнка «На Голготі».....	164
Громик Л. І. «Буття на чужині»: Іван Огієнко про національну свідомість української еміграції.....	170
Загоруйко Н. А. Публіцистичний дискурс епістолярної спадщини Івана Огієнка	175
Кирильчук О. М. Українська еміграційна мазепіана 1950-60-х років	179
Мітрусова Т. В. І. Огієнко і видатні постаті XX століття.....	186
Набитович І. Й. Ведута Парижа та французький імпресіонізм у літературному доробку Дарії Віконської	193
Никитюк С. І. Етнокультурний пласт Івана Огієнка	202
Нога Г. М. Етика як повсякденна практика: виховні ідеали Григорія Сковороди у його епістолярії	207
Почапська О. І. Освітні ідеали Івана Огієнка та радянська студентська періодика: інформаційний вакуум як стратегічна домінанта радянської пропаганди (на матеріалі аналізу газети Кам'янець-Подільського державного університету «Радянський студент»).....	216
Починок Л. І. Мотив духовного заповіту у творчому просторі Ольги Кобилянської	222
Райбедюк Г. Б. Націософські ідеї Івана Огієнка в науково-художньому дискурсі Ірини Калинець	230
Ромас Л. М. Художнє осмислення внеску братів Розумовських у розбудову державності та питання впливу української культури на московську (на матеріалі роману Ю. Мушкетика «Останній гетьман»).....	237
Свідер І. А. До проблеми вивчення речового образу на ранньому етапі становлення літератури	244
Хохель Д. Ю. «Уріж та його духи» Галини Пагутяк у світлі ідей Івана Огієнка	249
Янковська Ж. О. Історико-релігійна монографія Івана Огієнка «Дохристиянські вірування українського народу» в контексті поступування народознавчої науки	254

3. ЛІТЕРАТУРА ПОДІЛЛЯ У КОНТЕКСТІ СВІТОВОЇ КЛАСИКИ

Джурбій Т. О. Байкарські традиції Поділля: типологічні особливості.....	261
Добринчук О. О. Мова як засіб патріотичного виховання (на матеріалі казки подільського письменника Миколи Магери «Казка про хоробрих з найхоробріших»).....	266
Лаврусевиц Н. О. «Непишна квітка рідного Поділля...». Подільські топоси в поезії Наталії Кашук.....	272
Немченко І. В. Художня модель степу в творчості поета-подолянина Василя Загороднюка	280
Павлова А. К. Іманентне і трансцендентне як аспекти однієї ідеї у поетичній творчості Оксани Шалак.....	289
Тимченко А. О. Фоніка поезії Володимира Свідзінського.....	295

4. ДУХОВНА І НАУКОВО-ПЕДАГОГІЧНА ДІЯЛЬНІСТЬ ІВАНА ОГІЄНКА

Гудима Н. В. Комунікативна компетентність учителя початкової школи як один із чинників його успішної професійної діяльності.....	300
Гурський В. А. Педагогічні погляди та просвітницька діяльність М. Пирогова на Поділлі	304
Кучинська І. О. Виховання громадянськості у педагогічних поглядах Івана Огієнка	310
Олинець Т. В. Педагогіка партнерства у концепції НУШ та у світлі ідей Івана Огієнка	315
Поліщук С. В. Духовне виховання студентської і учнівської молоді у творчій спадщині Івана Огієнка	320
Рева Л. Г. Іван Іванович Огієнко, його роль в українській культурі	326
Романчук С. М., Мичак Н. Г. Духовна прірва молодого покоління: ретроспективний погляд Івана Огієнка.....	333
Третяк Н. В. Підготовка майбутніх учителів початкової школи до розв'язання дидактичних проблем (на основі педагогічних ідей І. Огієнка).....	338
Франчук Т. Й. Ідеї фундаторів Кам'янець-Подільського університету через призму сучасної освітньої стратегії розвитку.....	345

5. ІВАН ОГІЄНКО І КАМ'ЯНЕЦЬ-ПОДІЛЬСЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ УКРАЇНСЬКИЙ УНІВЕРСИТЕТ

Крецька Ю. А. I. Ohijenko – Fundator und Rektor der Kamjanez'-Podilsker Universität	352
Насмінчук Г. Й., Рарицький О. А. У руслі традицій Івана Огієнка: здобутки і перспективи кафедри історії української літератури та компаративістики	357
Урсу Н. О. Десять мовних заповідей Івана Огієнка.....	362

6. РЕЦЕНЗІЇ

Кеба О. В. Сакральний текст навки-віків.....	364
Кульбаська О. В. Лексикографічний порадник з проблем валентно зумовленого керування дієслів сучасної української мови.....	366
Степаненко М. І. Комунікація як лінгвопсихоментальний процес	369
НАШІ АВТОРИ	372

Міністерство освіти і науки України
Кам'янець-Подільський національний університет імені Івана Огієнка
Науково-дослідний центр огієнкознавства

НАУКОВЕ ВИДАННЯ

ІВАН ОГІЄНКО

І СУЧАСНА НАУКА ТА ОСВІТА

НАУКОВИЙ ЗБІРНИК

Серія філологічна

Випуск XV

Статті подані в авторській редакції. Автори опублікованих матеріалів несуть повну відповідальність за підбір, точність наведених фактів, цитат, власних імен, посилань на джерела та інших відомостей. Передрукування матеріалів, опублікованих у збірнику, дозволяється тільки за згодою авторів.

Підписано до друку 29.11.2018 р. Гарнітура «Таймс».
Папір офсетний. Друк різнографічний.
Формат 60x84/16. Умовн. друк. арк. 22,2. Обл.-вид. арк. 32,3.
Тираж 100. Зам. № 832.

Кам'янець-Подільський національний університет імені Івана Огієнка,
вул. Огієнка, 61, м. Кам'янець-Подільський, 32300.
Свідоцтво серії ДК № 3382 від 05.02.2009 р.

Надруковано в Кам'янець-Подільському національному
університеті імені Івана Огієнка,
вул. Огієнка, 61, м. Кам'янець-Подільський, 32300.